

ISSN 2411-5991

**SCIENTIFIC
MESSENGER**

**OF THE UNESCO
DEPARTMENT**

**OF KYIV
NATIONAL
LINGUISTIC
UNIVERSITY**

*Philology
Pedagogy
Psychology*

**2017
Issue 35
Collection of papers**

KNLU Publishing Centre

**НАУКОВИЙ
ВІСНИК**

**КАФЕДРИ
ЮНЕСКО**

**КИЇВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

*Філологія
Педагогіка
Психологія*

**2017
Випуск 35
Збірник наукових праць**

Видавничий центр КНЛУ

УДК 81+82+37
ББК 80+74+88

ISSN 2411-5991

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації № 8226, серія КВ від 17.12.2003 р.**

Збірник наукових праць “Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія “Філологія, педагогіка, психологія” включено до переліку наукових фахових видань України у галузі “Філологічні науки” (Додаток № 8 до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 року № 1328)

Видається за рішенням вченої ради

Київського національного лінгвістичного університету

(протокол № 20 від 15 червня 2017 р.)

РЕДКОЛЕГІЯ

Головний редактор доктор філологічних наук, професор **Валух З.О.**

Відповідальний редактор кандидат філологічних наук, доцент **Лиса Г.І.**

Відповідальний секретар кандидат філологічних наук, доцент **Заскалета В.П.**

Члени редколегії

доктор філологічних наук, професор **Баган М.П.**

доктор філологічних наук, професор **Висоцька Н.О.**

доктор філологічних наук, професор **Воробйова О.П.**

доктор філологічних наук, професор **Данилич В.С.**

доктор філологічних наук, професор **Кагановська О.М.**

доктор філологічних наук, професор **Мейзерська Т.С.**

доктор філологічних наук, професор **Мусієнко В.П.**

доктор філологічних наук, професор **Новрузов Р.М. (Азербайджан)**

доктор філологічних наук, професор **Стеріополо О.І.**

доктор філософії **Гасил Й. (Чеська Республіка)**

доктор педагогічних наук, професор **Антипова А.М. (Росія)**

доктор педагогічних наук, професор **Бігич О.Б.**

доктор педагогічних наук, професор **Бориско Н.Ф.**

доктор педагогічних наук, професор **Левченко Т.І.**

доктор педагогічних наук, професор **Максименко А.П.**

доктор педагогічних наук, професор **Матвієнко О.В.**

доктор педагогічних наук, професор **Ніколаєва С.Ю.**

доктор психологічних наук, професор **Бондаренко О.Ф.**

доктор психологічних наук, професор **Ложкін Г.В.**

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен, прізвищ і посилань та інших даних наукових статей несуть автори публікацій.

Editorial board

Professor Zoya O. Valyukh – Editor-in-Chief

Associate Professor Halyna I. Lysa – Deputy Editor

Valentyna P. Zaskaleta – Executive Secretary

Офіційний веб-сайт: <http://ukrfilolog.knlu.kiev.ua>

Editorial Board Address:
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska Str.
Ukraine, 03680 MSP Kyiv-150,
tel.:(044)529-83-13, office, 346

Адреса редколегії:
Київський національний
лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73
Україна, 03680 МСП, Київ-150,
тел.: (044)529-83-13, каб.346

© Вид. центр КНЛУ, 2017

З М І С Т

ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ФРАЗЕОЛОГІЯ: ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА, СУЧАСНІСТЬ

<i>Васильчук В. М.</i>	Непересічний шлях учителя-філолога О. П. ПРОРОЧЕНКО	9
<i>Гамзюк М. В.</i>	Інтенсивність у фразеології	13
<i>Іваненко С. М.</i>	Слово як виразник інтертекстуальності й символізму в експериментаторстві Марі Луїзи Кашніц	18
<i>Романова Н. В.</i>	Емотивна лексика в німецьких прислів'ях: семантичний аспект ..	23
<i>Дубровська І. Б.</i>	Парні фразеологізми біблійного походження	31
<i>Karpus A. K.</i>	Die deutschen Entlehnungen im amerikanischen Englisch	36
<i>Козік Ю. М.</i>	Зоосемічні іменникові напівпрефікси як засіб вираження аугментації в сучасній німецькій мові	43
<i>Крепель В. І.</i>	Генетично-дериваційні зв'язки прикметника <i>grün</i> у німецькій мові	48
<i>Кулик Н. Д.</i>	Діатопічне маркування гельветизмів	55
<i>Лалаян Н. С.</i>	Переклад творів Франца Кафки українською мовою (на матеріалі новели "In der Strafkolonie")	60
<i>Липиніна О. Л.</i>	Мовна гра засобами фразеології (на матеріалі німецької періодики)	66
<i>Маевская Л. Д.</i>	Колоративи в німецькомовній рекламі	72
<i>Онїщенко Н. А.</i>	Конотація регіональності у фразеологічній системі німецької мови	76
<i>Опанасенко Т. В.</i>	Модальне поле і можливості його вираження	82
<i>Орел І. І.</i>	Вербалізація німецьких стереотипів засобами фразеологічних одиниць з компонентом "національна кухня"	88
<i>Петрочук О. В.</i>	Особенность семантической организации аксиологических фразеологизмов современного немецкого языка	94
<i>Подвойська О. В.</i>	Специфіка функціонування біоінженерних термінів у німецькомовних наукових та публіцистичних текстах	101
<i>Радзійон В. М.</i>	Складні іменники у спортивному медіа-тексті (на матеріалі сучасної німецької публіцистики)	109

<i>Свиридюк В. П.</i>	Навчання використання лінгвальних характеристик у науковому тексті в процесі писемного мовлення студентів-філологів	115
<i>Sereda N. A.</i>	Plattdeutsch: ein uberraschendes comeback?	122
<i>Слаба О. В.</i>	Словотвірні особливості англоамериканізмів-термінів у сучасній німецькій мові	129
<i>Ходаковська Н. Г.</i>	Синтаксичні норми німецьких віршованих текстів Середньовіччя (XII-XIII ст.)	134

МОВОЗНАВСТВО

<i>Данилич В. С.</i>	Лінгвістичний аспект фонетичного варіювання слова періоду становлення іспанської національної мови	139
<i>Hasil J.</i>	Vztah císaře římského a krále českého Karla IV k českému jazyku ...	146
<i>Кагановська О. М.</i>	Концептуальний підхід у дослідженні семантики художнього тексту (аналітичний огляд)	155
<i>Круковський В. І., Круківська О. В., Турчанінова В. Є.</i>	Концепти суб'єктивність / об'єктивність, модалізація / модальність та засоби їх вираження в мові та мовленні: питання теорії (на матеріалі французької мови)	166
<i>Заскалета В. П.</i>	Події новітньої історії України в дзеркалі мови веб-коментарів (на матеріалі коментувань публікацій у соціальних мережах)	188
<i>Нетребіна С. П.</i>	Модульна структура соматикону емоційного реагування персонажа в англomовному художньому дискурсі	196
<i>Субота С. В.</i>	Довжина кореневої морфеми в готській мові (на матеріалі лексикографічних джерел)	202
<i>Тарасова О. А.</i>	Лінгвокогнітивні особливості репрезентації художнього концепту "SOLEIL COUCHANT" у поетичних дискурсах В. Гюго та П. Верлена	210
<i>Филюшин В. А.</i>	Логико-операциональная функция языка в когнитивной деятельности языковой личности	217
<i>Бабаева Н. Г.</i>	Метафори в газетних материалах Азербайджана	225
<i>Бахышова Я. Х.</i>	Формальные средства связи в сложных синтаксических целых ...	231
<i>Бенькевич Г. А.</i>	Мовна особистість у латинській фразеології	237
<i>Давидюк Н. О.</i>	Французький політичний дискурс соціомедійної мережі Твіттер (на матеріалі Твіттер-сторінок Ф. Фійона та А. Жюппе)	245

<i>Зайцева О. М.</i>	Варіантні фонетичні явища й варіантність орфоепічних та фонетичних норм у мові сучасних українських телепередач ...	256
<i>Зейналлы Г. Р.</i>	Специфика интонации каузальных отношений в свете экспериментальных данных	264
<i>Керимова С. Т.</i>	Об особенностях синтаксических фразеологических конструкций в современном азербайджанском языке	270
<i>Ковалюк О. К.</i>	Іменник гн'їв у писемних пам'ятках староукраїнської мови XIV – XVI ст.: функціонально-стилістичний аспект	274
<i>Мамедова С. А.</i>	Рекламный текст как особый вид коммуникации	282
<i>Мехрелиева Г. Е.</i>	Безличные предложения в азербайджанском и английском языках	287

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Клеофастова Т. В., Перегинец О. Т.</i>	Код постмодерна в современном литературном процессе	292
<i>Лупол А. В.</i>	Поетичний світ В. Стуса: антропонімний вимір	297
<i>Марутовська О. О.</i>	Жанр англомовного епічного фентезі як вияв кітчю:	304

ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

<i>Доброштан Т. В.</i>	лінгвотекстовий підхід	
	Организация самостоятельной работы студентов-иностранцев в процессе изучения падежной системы русского языка:	311
<i>Лисюченко Е.</i>	творительный падеж	318
	Грамматические категории как основа стилистически маркированного высказывания	
<i>Музыка Т. Є.</i>	Особливості формування комунікативної компетентності іноземних студентів у ВНЗ медичного профілю	322
<i>Тарасова Н. І.</i>	Факультативне вивчення роману Л. М. Толстого “Воскресение” ..	327
<i>Мамедова М.</i>	Некоторые проблемы обучения устному речевому общению на английском языке студентов языкового вуза	333
<i>Агаева З. Т.</i>	Средства связи в тексте и обучение студентов русскому языку как иностранному	337
<i>Таирова Ш.</i>	Пути модернизации работ, выполняемых по воспитанию благоугодия на внеклассных мероприятиях	342
<i>Абасова Н.</i>	Причины возникновения транскриптов в азербайджанской	347

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Гливінська Л. К.</i>	фортепианной музыке и их практическое значение	353
<i>Мейзерська Т. С.</i>	“Поезія одного подиху” в термінах сучасної лінгвістики	361

ІНФОРМАЦІЯ

<i>Вимоги до рукописів</i>	Фрагмент “одесской драматургии” в европейском контексте	365
----------------------------	---	-----

CONTENTS

LEXICOLOGY AND PHRASEOLOGY: HISTORY, CULTURE, MODERNITY

Vasylechuk V. M.	Outstanding way of teacher-philologist O. P. Prorochenko	9
Gamsjuk M.	Intensity in phraseology	13
Ivanenko S. M.	Word as the reflection of the intertextuality and symbolism in Mari Luise Kaschnitz' experimentation	18
Romanova N. V.	Emotional vocabulary in German Proverbs: semantic aspect	23
Dubrovskaya I. B.	Biblical binominal expressions	31
Karpus A. K.	German Borrowings in American English	36
Kozik Ju. M.	Nominal semiprefixes-zoonimy as means of expression of augmentation in modern German language	43
Krepel V. I.	Genetic-derivational relations of the adjective green (<i>grün</i>) in German	48
Kulyk N. D.	Diatopic marking of Helvetisms	55
Lalaian N. S.	Translation of works by Franz Kafka into Ukrainian (based on the story "In the Penal Colony")	60
Lapynina O. L.	Language game by phraseology means (on a material of the German periodical press)	66
Maevska L. D.	Coloratives in the German advertisement texts	72
Onishchenko N. A.	The regional connotation in German phraseological units	76
Opanasenko T. V.	Modal field and possibilities of its expression	82
Orel I. I.	Verbalisation of German stereotypes by means of phraseological units with a component "ethnic cuisine"	88
Petrochuk O. V.	The peculiarities of semantic organization of the axiological phraseological units in the modern German language	94
Podvoiska O. V.	Specificity of Functioning of Bioengineering Terms in German Scientific and Publicistic Texts	101
Radzion V. M.	Compound nouns in Sports Media Text (Modern German Journalism)	109
Svyrydyuk V. P.	Training to use of linguistic characteristics in the scientific text in the course of written speech of students-philologists	115
Sereda N. A.	Low German: an Unexpected Comeback?	122
Slaba O. V.	Word-formative peculiarities of Anglo-American terms in modern German	129
Khodakovska N. G.	Syntactic norms of German poetic texts of the Middle Ages (XII – XIII century)	134

LINGUISTICS

<i>Danylych V. S.</i>	Linguistic aspect of the world-level phonetic variation in the period of the Spanish national language incipience	139
<i>Hasil J.</i>	The attitude of the Roman Emperor and Czech king Charles IV to the Czech language	146
<i>Kahanovska O. M.</i>	Conceptual approach to semantic research of literary prose (analytical revue)	155
<i>Krukovsky V. I, Krukivska O. V., Turtchaninova V. E.</i>	Concepts of subjectivity / objectivity, modalization / modality and methods of expression in language and speech: Theoretic issues (French language)	166
<i>Zaskaleta V. P.</i>	Events of the modern history of Ukraine in the mirror of the language of web-comments (on the material of comments on publications in social networks)	188
<i>Netrebina C. P.</i>	Modular structure of somatic emotional responses in English fictional discourse	196
<i>Subota S. V.</i>	The Length of Root Morpheme in Gothic (A Study of Lexicographic Sources)	202
<i>Tarasova O. A.</i>	Linguocognitive peculiarities of the artistic concept “soleil couchant” in V. Hugo's and P. Verlaine's poetic discourse	210
<i>Filyushin V. A.</i>	Logical-operational function of language in the cognitive activities of the language personality	217
<i>Babaeva N. G.</i>	Metaphors in Azerbaijan newspaper materials	225
<i>Bakhishova Y. K.</i>	Formal means of communication in complex syntactic whole	231
<i>Benkevych H. A.</i>	The language person in Latin phraseology	237
<i>Davydiuk N. O.</i>	French political discourse on socio-media network Twitter (based on Alain Juppe's and Francois Fillon's Twitter pages)	245
<i>Zaytseva O. M.</i>	The alternative phonetic phenomena and variability of the orthoepic and phonetic norms in language of modern Ukrainian telecasts	256
<i>Zeynalli G. R.</i>	Specificity of intonation of causal relations in the light of experimental data	264
<i>Karimova S. T.</i>	On the formation peculiarities of the phraseological constructions in the modern Azerbaijani language	270
<i>Kovaliuk O. K.</i>	Noun ГНѢБѢ in the old Ukrainian written language items of historical interest of the XIV – XVI centuries: functional-stylistic aspect	274
<i>Mamedova S.</i>	The text of the advertisiments as a special kind of communication	282
<i>Mekhreliyeva G. E.</i>	Impersonal sentences in the Azerbaijani and English languages	287

LITERARY CRITICISM

<i>Kleopfastova T. V., Pereginets O. T.</i>	Code postmodern in the contemporary literary process	292
<i>Lupol A.</i>	The poetic world of Vasyl Stus: anthroponimical dimension	297
<i>Marutovska O. O.</i>	Genre of English Epic Fantasy as the Kitsch: Lingual and Textual Approach	304

PEDAGOGICS. PSYCHOLOGY.

A TECHNIQUE OF TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES

<i>Dobroshtan T. V.</i>	The organisation of independent work of students-foreigners in the course of studying of case system of Russian: an instrumental case	311
<i>Lysiuchenko Ye.</i>	Nominal semiprefixes-zoonimy as means of expression of augmentation in modern German language	318
<i>Muzyka T. E.</i>	Features of formation of communicative competence of foreign students in high schools of a medical profile	322
<i>Tarasova N. I.</i>	Facultative studying of the novel of L. M. Tolstoy "Revival"	327
<i>Mamedova M.</i>	Some problems of teaching oral communication in English to Language University students	333
<i>Agayeva Z. T.</i>	Text communications, teaching Russian as a foreign language to students	337
<i>Tairova Sh.</i>	Ways of modernisation of the works performed under parenting acceptable behavior at extra-curricular activities	342
<i>Abasova N.</i>	The origin transcripts in Azerbaijan piano music and their practical value	347

THE REVIEW

<i>Hlyvinska L. K.</i>	"Poetry of one sigh" in terms of modern linguistics	353
<i>Meyzerska T. S.</i>	Fragment of "The Odessa dramatic art ART" in the European context ..	361

INFORMATION

<i>Notes for contributors</i>	365
-------------------------------------	-----

ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ФРАЗЕОЛОГІЯ: ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА, СУЧАСНІСТЬ

НЕПЕРЕСІЧНИЙ ШЛЯХ УЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА О. П. ПРОРОЧЕНКО

Видатний німецький поет Йоганн Вольфганг Гете писав: “Людина завжди навчається лише в тих, кого любить. Ті, у кого ми вчимося, правильно називаються вчителями, але не кожен, хто навчає нас, заслуговує на це ім’я”. Учителю потрібно трудитися роки й роки, щоб побачити предмет своєї творчості. Буває, що минають десятиліття, і ледве починає виявлятися те, що замислив; ніхто частіше за вчителя не буває задоволеним; у жодній праці помилки і невдачі не спричиняють такі важкі наслідки, як в учительській. Зважаючи на тернистий шлях шановної Ольги Петрівни Пророченко, можна сказати, що ці вислови стосуються і її як Викладача з великої літери.

14 жовтня 2018 р. виповнюється 90 років від дня народження відомого викладача вищої школи країни, кандидата філологічних наук, професора Ольги Петрівни Пророченко (14.10.1927 – 20.10.2008 рр.) – однієї із засновниць німецької фразеологічної школи в Україні.

Народилася Ольга Петрівна в селі Тростинка Васильківського району Київської області в сім’ї сільської інтелігенції. Мати Пророченко Євдокія Григорівна та батько Пророченко Петро Іванович завжди любили і пишалися донькою як талановитим педагогом, викладачем німецької мови, науковцем-філологом, перекладачем.

1935 р. Ольга Петрівна пішла в школу, в цьому ж році сім’я переїжджає в м. Васильків, де вона продовжила навчання в СШ № 1. У 1941 р. закінчила сім класів цієї школи. У період другої світової війни, коли сім’ю вигнали окупанти з власної квартири, вона повертається в рідне село Тростинка. Після звільнення території України від німецько-фашистських загарбників, 6 листопада 1943 р., вона пішла працювати вантажницею на “Мельзавод” Васильківського району, де працювала до 1945 р. В цьому році продовжила навчання в СШ № 3, яку закінчила в 1946 р.

Після здобуття середньої освіти Ольга Петрівна вступила до Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова) на факультет іноземних мов, який закінчила в 1950 р. Вона отримала диплом зі спеціальності іноземні мови (німецька) і кваліфікацію “Викладач іноземних мов, учитель середньої школи”. За успіхи в навчанні і як одну з найкращих студенток факультету іноземних мов її було рекомендовано до аспірантури. З 27 листопада 1950 р. до 1 жовтня 1953 р. вона успішно навчалася в аспірантурі при Київському державному педагогічному інституті ім. М. О. Горького.

Трудове життя викладача Ольги Петрівни почалося в той період, коли була реорганізована мережа вищих освітніх закладів, і кількість вузів зменшилася, а чисельність студентства зросла з 99 тис. у 1946-му до 325 тис. у 1956 р. Серйозним гальмом у розвитку вищої школи була заідеологізованість навчально-виховного процесу, закостенілість його форм і методів навчання. Крім цього, катастрофічно не вистачало кваліфікованих педагогів, зокрема вчителів іноземних мов, здатних організувати навчальний і виховний процес у вищій школі. В таких умовах з вересня 1953 р. до травня 1954 р. Ольга Петрівна починала працювати в Житомирському

педагогічному інституті іноземних мов викладачем німецької мови. Далі, за сімейними обставинами (у червні 1954 р. народилася донька Олена), Ольга Петрівна змушена була залишити роботу в м. Житомирі і повернутися в м. Київ, де працював її чоловік Гуртовенко Ернест Андрійович, який з часом став провідним спеціалістом у галузі фізики Сонця, професором, доктором фізико-математичних наук, одним із перших наукових співробітників Головної астрономічної обсерваторії НАН України. 1983 р. він очолив кафедру астрономії Київського державного університету (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Він, як і Ольга Петрівна, виростив цілу плеяду науковців і спеціалістів у різних галузях, пов'язаних з вивченням Сонця. Ернест Андрійович і Ольга Петрівна все трудове життя працювали викладачами і вчили молодь, це їх об'єднало назавжди.

З вересня 1954 р. Ольга Петрівна почала працювати в Київському державному педагогічному інституті іноземних мов (Київський національний лінгвістичний університет), до якого в 1953 р. було приєднано факультет іноземних мов Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького і таким чином утворено новий структурний підрозділ – факультет німецької мови. Це був єдиний факультет німецької мови серед українських педагогічних інститутів (до 1992 р. їх було 30) та університетів, де іноземні мови, зокрема німецька, вивчалися як фах.

1958 р. у країні було введено обов'язкову восьмирічну освіту. Створена мережа шкіл, технікумів, вищих навчальних закладів дала змогу сформувати потужний кадровий потенціал країни, що позитивно відбилося на розвитку науки і культури. У КДПМ у 1958 р. працювали 95 викладачів, 18 із яких були кандидатами наук. Серед них була і викладачка німецької мови О. П. Пророченко.

У 1962 р. в інституті відбулася реорганізація, унаслідок якої на факультеті німецької мови було створено дві кафедри: кафедру німецької мови та кафедру німецької філології. Нові члени кафедри німецької мови забезпечували викладання німецької мови на I–II курсах денного, вечірнього та заочного навчання, на факультеті післядипломної освіти в екстернаті, читання лекцій з теоретичних курсів та проведення занять з практики усного та писемного мовлення. Ольга Петрівна також працювала на цій кафедрі, яку згодом очолила.

19 травня 1965 р. Ольга Петрівна захистила кандидатську дисертацію на тему “Исследование путей и средств перевода видовых форм русского и украинского глаголов на немецкий язык (Опыт сопоставительного анализа)” у Львівському державному університеті імені І. Франка. У дисертації вона, зокрема, вказала на помилки німецьких учених-лінгвістів В. Штрейтберга, А. Вольфа, Г. Пауля, які ставилися формально до вивчення мовного явища, без урахування внутрішніх законів розвитку мови. Вона завжди сміливо висловлювала свою думку і багато їй самовіддано працювала.

25 січня 1965 р. О. П. Пророченко була переведена на посаду доцента кафедри німецької мови, а 9 червня 1968 р. вона була призначена на посаду завідувача кафедри німецької мови.

Учене звання доцента О. П. Пророченко було надане рішенням Вищої Атестаційної Комісії Міністерства вищої і середньої освіти СРСР 15 січня 1971 р. (протокол № 4/11). Ольга Петрівна читала авторські курси для студентів факультету німецької мови: “Соціальні процеси та їх відображення в мові”, “Лексикологія сучасної німецької мови”, “Актуальні проблеми фразеології” та ін. Вона керувала науковими роботами студентів і викладачів. Під її керівництвом виконано чимало наукових досліджень у галузі фразеології.

Ольга Петрівна брала активну участь у суспільному житті інституту. Так, вона була незмінним членом секретарем спецради інституту із захисту кандидатських дисертацій (1970 – 1976 рр.), членом редколегії збірника наукових праць, керівником наукового студентського гуртка з лексикології, членом правління Австрійського товариства дружби, товариства культурних зв'язків із закордоном, членом комісії з укладання підручників для середніх шкіл України, відповідальною за роботу товариства “Знання” на факультеті німецької мови та ін. Цей час

був періодом розширення міжнародного співробітництва інституту. Так, у 1967 р. партнером факультету німецької мови стала Дрезденська вища педагогічна школа. Партнерські стосунки з Дрезденською вищою педагогічною школою вилилися у творчу співпрацю з німецькими колегами: докторами філологічних наук, професорами Гельмутом Лібшем, Гансом-Юргеном Пьочке та ін. Надзвичайно корисним для студентів було те, що німецькі фахівці не обмежувалися лише читанням лекцій, але й проводили семінарські та практичні заняття, що, безперечно, сприяло засвоєнню студентами інституту не тільки великого за обсягом масиву знань, але й допомагало в опануванні дуже потрібних у їхній майбутній професійній діяльності мовленнєвими навичками. Зауважимо, що за роки ділових контактів із Дрезденською вищою педагогічною школою було видано понад 15 збірників спільних науково-методичних праць викладачів обох навчальних закладів. У цій співпраці виявився великий організаторський хист О. П. Пророченко.

1993 р. Дрезденська вища педагогічна школа об'єдналася з Дрезденським технічним університетом, і тепер уже з ним здійснювалися ділові контакти. Яскравим прикладом широких міжнародних зв'язків є проведення спільних наукових конференцій обома університетами. Так, у 1995 р. на базі Київського державного лінгвістичного університету спільно з Дрезденським технічним університетом та Гете-Інститутом було проведено Міжнародну конференцію "Наука й культура між слов'янським і німецькомовним світом як чинник оновлення Східної та Південно-Східної Європи пам'яті Дмитра Чижевського". Крім того, відбувався обмін студентами і викладачами. КНЛУ і Дрезденський технічний університет мали довготривалі спільні науково-педагогічні угоди про співробітництво.

23 червня 1973 р. О. П. Пророченко офіційно була переобрана на посаду завідувача кафедри практики німецької мови на другий термін. Кафедра під її керівництвом активно співпрацювала з Московським державним педагогічним інститутом іноземних мов ім. М. Тореца. Викладачі факультету німецької мови в цьому інституті навчалися в аспірантурі, проходили стажування, виступали на міжнародних конференціях з науково-методичними доповідями та ін.

Ольга Петрівна приділяла велику увагу проблемам лексикиграфії і фразеології. Цій проблемі були присвячені наукові й науково-методичні праці. До них належать: "Deutsches Lesebuch : кн. для читання нім. мовою для учнів старших класів та студентів вузів" / В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – К. : Рад. шк., 1968. – 116 с., "Німецько-український фразеологічний словник" / укл. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – Київ : Рад. школа, 1981. Останній містить 30 тисяч фразеологічних одиниць, розташованих за гніздовим принципом. До кожного фразеологізму подано його український еквівалент, аналог або описовий переклад. Більшість словникових статей ілюструється прикладами з художньої літератури. Видання такого словника стало першою фразеологічною працею, що зосередила свою увагу саме на актуальних проблемах української та німецької мов. Статті О. П. Пророченко з теоретичних і прикладних аспектів лексикології і фразеології були опубліковані в численних збірниках наукових праць.

13 грудня 1990 р. рішенням Державного комітету СРСР з народної освіти О. П. Пророченко було присвоєне звання професора кафедри німецької філології.

Великого значення з 1993 р. набуває Гете-Інститут, який популяризував вивчення німецької мови і підтримку міжнародної співпраці в культурній сфері. Він став найактивнішим учасником українсько-німецького діалогу. Співробітництво із цим закладом сприяло запровадженню новітніх технологій у навчальні програми, зокрема під час вивчення німецької мови майбутніми вчителями-германістами, популяризації досягнень німецької культури. О. П. Пророченко разом з викладачами інституту і представниками Гете-Інституту брала активну участь у створенні і реалізації лінгвокультурних програм, проведенні міжнародних симпозіумів, конференцій та семінарів з проблем розвитку національної освіти.

На кафедрі німецької філології склалася наукова фразеологічна школа, засновниками якої стали професори О. П. Пророченко, В. І. Гаврись. Ольга Петрівна та її учні вивчали і опрацьовували

проблеми емотивності фразеологічних одиниць сучасної німецької мови й основних типів компаративних фразеологізмів німецької мови в діахронічному та синхронічному аспектах, національно-культурні особливості німецької фразеології та ін. На кафедрі завжди діяла аспірантура та докторантура зі спеціальності “германські мови”. Аспірантами О. П. Пророченко були О. М. Кобжев, А. Л. Белогуб, Т. І. Перепелиця, Н. П. Щербань, С. П. Худолєєва, Л. І. Цима, О. Ф. Кудіна, А. І. Тимофєєва, Л. І. Корнієнко, Л. Ф. Ларькова, Л. С. Ревеко, М. Ф. Кобжева, В. С. Прищєпа, О. В. Сидоров, Т. Ф. Троцюк, В. І. Крепель, Н. В. Мєншикова, В. В. Морозова, С. М. Назаров, Н. Д. Кожушко, А. В. Парій, А. В. Ролик, Л. Ю. Кованцева, Н. М. Москаленко, Л. Д. Маєвська, А. М. Семисюк, С. І. Гончарук-Величко, І. Б. Дубровська, О. В. Харчук та ін. Загалом Ольга Петрівна підготувала більше 40 кандидатів філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови та двох докторів наук. Серед них доктори філологічних наук, професори Н. Д. Петрова та С. М. Іваненко. Її колишні аспіранти успішно працювали і працюють у нашому університеті, зокрема доценти Л. І. Цима, Л. Ф. Ларькова, І. Б. Дубровська; декан факультету німецької мови в 1983 – 1988 рр. доцент О. Ф. Кудіна; декан факультету перекладачів у 2007 – 2008 рр. доцент В. І. Крепель та ін. На жаль, сьогодні немає з нами декана факультету німецької мови (1988 – 2003), проректора з наукової роботи КНЛУ, доцента С. М. Назарова.

О. П. Пророченко побувала в багатьох країнах світу. Ці поїздки і спогади сприяли яскравим виступам Ольги Петрівни на лекціях перед студентами, аспірантами, викладачами, також ці матеріали сприяли написанню нових наукових статей, цікавих навчально-методичних посібників для студентів університету.

За плідну й довготривалу працю в університеті Ольга Петрівна була нагороджена почесними урядовими грамотами і нагородами, зокрема знаком “Відмінник народної освіти УРСР” (1970), медалями “В пам’ять 1500 років Києва” (1982), “Ветеран праці” (1986), “За наукові досягнення” (2007 р.) та ін.

О. П. Пророченко завжди користувалася повагою студентів і викладачів не тільки нашого університету. Як їй це вдавалося? Досвід роботи тут відіграв головну роль, а ще – уміння працювати з молоддю, повага до студентів, аспірантів, колег. Людиною вона була творчою, завжди вміла зацікавити своїх учнів особливим викладом матеріалу. Ольга Петрівна постійно розвивалася та вдосконалювала свої знання. Вона стала частиною історії нашого університету. Сьогодні в музеї Київського національного лінгвістичного університету можна побачити фотографії, де завжди посміхається професор О. П. Пророченко.

Вона була уважна як до студентів, так і до своїх колег, завжди прагнула допомогти тим, хто цього потребував, бо сама пройшла тяжкий життєвий шлях і знала, якою важливою буває вчасна допомога. Колеги називали Ольгу Петрівну Пророченко невтомним трудівником і прагнули наслідувати її. Все своє життя Ольга Петрівна віддала підготовці в стінах нашого університету високоосвічених і високультурних людей.

Науково-педагогічна спадщина О. П. Пророченко ще недостатньо вивчена і чекає на своїх дослідників.

*Васильчук В.М.,
доктор історичних наук, професор,
Київський національний
лінгвістичний університет*

ІНТЕНСИВНІСТЬ У ФРАЗЕОЛОГІЇ

Гамзюк М. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню шляхів та механізмів створення інтенсивності фразеологічних одиниць німецької мови та її модифікації. Зважаючи на різні ступені ознаки та різні способи їх вербалізації, простежується роль інтенсивності у процесі формування цілісного фразеологічного значення. Ступінь варіювання інтенсивності ознаки аналізувалися в плані взаємодії кількісних та якісних змін

Ключові слова: категорія інтенсивності ознаки, міра, градуальність, інтенсема, первинний фразотвір, вторинний фразотвір.

The article is devoted to research of ways and mechanisms of creation and intensity change in phraseological units in German. Considering different marking degrees of the attribute the ways of its verbal representation are traced within the process of the integral phraseological meaning formation. The attribute intensity degree has been ranged and thoroughly analyzed in terms of quantitative and qualitative interaction.

Key words: category of the attribute intensity, graduation scale, intensema, primary phrase-formation, secondary phrase-formation.

Серед питань, що розв'язуються в межах сучасної парадигми лінгвістики, на одне з пріоритетних місць висувається проблема когнітивно-семантичних просторів та їх розбудови в межах певних лексико-фразеологічних систем. Чільне місце в ній посідають питання створення, модифікації та варіювання значень у контексті різних типів фразотворення. Зокрема це стосується і феномена “інтенсивність”, лінгвістична невизначеність якого зумовлює звернення дослідницької уваги до сучасних наукових міждисциплінарних напрацювань.

Поняття інтенсивності ознаки становить значний інтерес із погляду пізнавального сприйняття дійсності. У процесі перетворення явищ дійсності у факти мови, що втілюють у життя суспільний досвід її носіїв, значну роль відіграє непряма (фразеологічна) номінація, у результаті якої з'являються комплексні вербальні знаки з чітко вираженою номінативно-експресивною функцією.

В основу цієї роботи покладено аналіз структурно-семантичних видозмін мовних одиниць під час первинного та вторинного фразотворчих процесів, результатом яких є створення фразеологічних одиниць (далі – ФО). Незважаючи на те, що лінгвістична література приділяє помітну увагу вивченню засобів інтенсифікації висловлення на матеріалі різних мов, слід зауважити, що системне дослідження категорії інтенсивності певної семантичної ознаки фразеологічних одиниць у мовознавчих студіях усе ще відсутнє.

При порівнянні фразеологізмів, які мають ідентичний емотивний тон, можна помітити в них різну *інтенсивність* вияву емоції. Інтенсивність як лінгвістична категорія, вказує на ступінь якості, міру кількості, іншими словами, називає об'єктивну кількісну визначеність тієї або іншої ознаки. Інтенсивність властива як предметно-логічному, так і емотивному значенню мовних одиниць.

В. Г. Гак розрізняє два види інтенсивності мовного вираження емоцій: кількісну й якісну [1, с. 648]. Якісна інтенсивність полягає у виборі сильнішої мовної одиниці із синонімічного ряду. Інтенсивність емотивної або емотивно маркованої одиниці виявляється лише в порівнянні з іншими одиницями, які виражають певну ознаку, тобто мають ідентичне предметно-логічне чи емотивне значення. Так, наприклад, градація емоції здивування представлена у фразеологічних одиницях *ein Auge werfen; in Erstaunen geraten; die Augen aufmachen; die Ohren aufmachen; sein blaues Wunder erleben; Bauklötze staunen; wie ein Auto gucken; mit den Ohren schlackern; die*

Augen und Ohren aufmachen; ganz Auge und Ohr sein; Augen und Nase aufsperrern; Augen quellen j-m aus dem Kopf; Mund und Augen aufreißen; j-m vergeht Sehen und Hören. У наведених прикладах фразеологізми розташовані за зростанням інтенсивності вираження емоції здивування.

Кількісна інтенсивність полягає в конвергенції емотивно маркованих компонентів у складі фразеологічної одиниці, напр.: *Das ist ja die Höhe!* Засобами створення інтенсивності у фразеологізмі є: вигукова інтонація, емотивна (модальна) частка *ja*, емотивно переосмислений іменник *Höhe*, переосмислення синтаксичної структури розповідного речення внаслідок нав'язування йому вигукової інтонації. Якісну ж інтенсивність лінгвісти пов'язують з такими явищами, як фразеологічна образність, оцінність, переосмислення основного значення. Наприклад, німці надмірне хвилювання ("він собі місця не знаходить") порівнюють із хворим шпаком: *es reißt ihn 'rum wie einen kranken Star*. Відомо, що шпаки є неспокійними, постійно зайнятими птахами, які відпочивають лише короткий час з тим, щоб потім знову взятися за яку-небудь роботу. Тобто для шпака така неспокійна поведінка є нормою, яку німецька нація, відома своєю стриманістю, сприймає як відхилення від норми.

Дуже часто у створенні інтенсивності вираження емоції фразеологічною одиницею використовуються обидва прийоми, напр.: *Halte den Mund!* > *Halte die Fresse!* Лексема *Fresse* є емотивно маркованою порівняно із словом *Mund*, яке є стилістично нейтральним. Субституція збільшує інтенсивність вираження емоції фразеологізмом, до складу якого вона входить.

При взаємодії кількісної й якісної інтенсивності відбувається вибір із синонімічного ряду емотивно маркованих одиниць: лексем та синтаксичних конструкцій, які є компонентами фразеологізму. Категорію інтенсивності ознаки ми кваліфікуємо як якісно-кількісне явище, що служить для відображення кількісних градацій певної ознаки на шкалі градуальності.

І. І. Туранський [5, с. 53] та І. І. Убін [6, с. 7] уперше зробили спробу виміряти інтенсивність вияву ознаки за допомогою шкали, на якій інтенсема є дискретним її показником, оскільки вона сигналізує про позицію суперординарної якості ознаки стосовно до еталона-норми: *große Klasse* < *größere Klasse* < *ganz große Klasse*.

Залежно від експліцитної чи імпліцитної репрезентації феномена інтенсивності деякі дослідники встановлюють у межах корпусу ФО групу з нульовою інтенсивністю, напр.: *Bescheid wissen* [2, с. 6]. Нульова інтенсивність ознаки розуміється як локалізація ФО на шкалі інтенсивності в точці відліку, що відповідає нормі цієї ознаки: *chinesisch für j-n sein* («*völlig unverständlich für j-n sein u. daher einem Gespräch, einer Erklärung o.Ä. nicht folgen können*»). Вона свідчить про наявність ознаки, а не про міру її вияву. Проте не можна не погодитися також з думкою тих фразеологів, які відзначають, що для вираження нейтральних з погляду інтенсивності емоцій, як правило, використовуються неідіоматичні засоби мови. Потреба вжити ідіому виникає в мовця з відчуттям, що стандартне позначення здається в цьому випадку недостатньо виразним [4, с. 41]. Фразеологічна система містить більшу градацію вираження емотивності порівняно з лексичною. Так, синонімами дієслова *wundern*, що також виражає здивування, є *staunen*, *erstaunen*, *glotzen*, *überraschen*. Таким чином, фразеологізми здатні точніше, ніж слова передавати шкалу почуттів людини.

Мотивація мовленнєвої інформації підлягає реалізації у ФО. Внаслідок фразеологічної диференціації відбувається розщеплення слова (нейтралізація предметно-логічних сем у значеннєвій структурі слова; зміна внутрішньої форми слова, мотиваційна база ФО), яке супроводжується утворенням нових рис у структурі значення ФО. Дериваційна база служить основою утворення фразеологізмів як за первинного (ФО утворюється на основі слів, словосполучень і речень), так і за вторинного фразотворчого процесу (ФО утворюється на основі стійких мікротекстів фразеологічного та нефразеологічного характеру).

За первинного фразотворення виникає в основному якісна інтенсивність ознаки, яка багато в чому залежить від інтра- та екстралінгвальних чинників. Детермінуючись передусім

територіальними чинниками, способом життя, традиціями, культурою, економічним становищем тощо, екстралінгвальні фактори найактивніше сприяють кодуванню та декодуванню сили вияву інтенсивності ознаки у ФО.

Такі позамовні чинники природного характеру, як порівняння з певним об'єктом позамовної дійсності, впливають на ступінь вияву феномена інтенсивності у ФО через суспільне ставлення до тих чи інших явищ. Цей сформований у свідомості образ-еталон переноситься на людину та набуває негативно забарвлених конотацій у фразеологізмах на позначення інтелектуальних здібностей людини. Наприклад, об'єкт *die Kuh* ("корова") асоціюється за моделлю метафоричного переосмислення з образом товстої, нерозумної, повільної людини, яка постійно жує, а тому й мало мислить. Пор.: *von etw. soviel verstehen wie die Kuh vom Sonntag (Brezelbacken)* (груб.) "нічого не тямити в чомусь".

Аналіз процесів впливу та змін інтенсивності вияву ознаки в ході перетворення ФО здійснюється за трьома основними моделями первинного фразотворення: лексичною, граматичною та лексико-граматичною.

Для вторинного фразотворчого процесу характерна як якісна, так і кількісна моделі конституювання інтенсивності. Виходячи з того, що корпус ФО у своєму розвитку постійно підлягає якісним і кількісним трансформаціям, значна увага приділяється опису процесів збільшення та зменшення інтенсивності цієї ознаки. Тут відбуваються активні модифікаційні процеси у ФО з інваріантним значенням "інтелектуальні здібності людини", причому на основі стійких мікротекстів фразеологічного та нефразеологічного плану. При вторинному фразотворенні підсилення цієї ознаки відбувається внаслідок субституції компонентного складу, граматичної та орфографічної модифікації компонентів, розширення чи звуження значення, а також контамінації. Серед процесів, які регулюють вияв інтенсивності ознаки, найбільшими преференціями користується субституція компонентного складу ФО, тоді як розширення, контамінація та звуження лише доповнюють цей арсенал.

Значне підсилення інтенсивності прояву ознаки відбувається внаслідок кількісного збільшення компонентного складу фразеологізмів (кількісна інтенсивність). Лексичні одиниці, які виступають розширювачами ФО, одночасно сигналізуючи про інтенсивність, утворюють двочленну систему, частини якої складаються зі слів-підсилювачів (сприяють більшій актуальності ознаки) і слів-інтенсифікаторів (мають "внутрішній інтенсив"). Модифікація фразеологічного значення у процесі діахронічного варіювання є засобом підсилення ознаки й "оновлення" образу. Вона відбувається:

а) збільшенням ступеня ознаки, кількості тощо: *blau sein wie tausend* > *zehntausend Mann*. Зміни інтенсивності вираження емоцій у фразеологізмах цієї групи найнаочніше спостерігаються на сталих виразах з компонентами-числівниками. Напр., фразеологізм *j-n auf achtzig bringen* імпліцитно виражає значення "довести когось до крайньої межі сказу", бо ще незатемнена вмотивованість цього фразеологізму повертає нас у ті часи, коли обмеження швидкості легкового автомобіля на автобані становило 80 км/год. Компонент-числівник цієї ФО сам по собі вже передає кількісне значення ступеня, висловлюючи почуття, яке виходить за межі стандарту (тобто можна говорити про якісну інтенсивність). Наступні субститути відповідних фразеологізмів *j-n auf hundert bringen* та *j-n auf hundertachtzig bringen* виражають ступінь ступеня, підкреслюючи інтенсивність вияву почуття роздратування, а отже, в цих випадках ми маємо справу з інтенсивністю кількісною. Подібний же процес можна спостерігати й у ФО: *über beide Backen grinsen/ strahlen* > *über alle vier Backen grinsen / strahlen*. Обидва фразеологізми означають "виглядати помітно щасливим, радісним", проте похідна ФО через гумористичне збільшення кількості (за тим самим принципом, що у фразеологізмах *alle viere von sich strecken, auf allen vieren*) виражає емоцію інтенсивніше.

Числівниковий компонент *hundert* у вихідному фразеологізмі *Freunde in der Not gehn hundert auf ein Lot* слугує як кількісне позначення суперлатива, у похідній ФО цей самий семантичний

аспект ще більше гіперболізується за допомогою іншого компонента-числопозначення: *Freunde in der Not gehn tausend auf ein Lot*. Заміна числівникових компонентів у наступних ФО також відбиває тільки що описаний зсув значення в бік гіперболізації: *drei > sieben usw. Meilen gegen den Wind ; ein Gesicht machen wie drei (> sieben > acht > zehn > vierzehn) Tage Regenwetter , den Hut auf halb acht (> elf > halb zwölf > halb dreizehn) setzen (aufhaben)*.

Не менш помітну зміну інтенсивності вираження емоцій спостерігаємо й у фразеологізмах, де в разі заміни компонентів підвищується питома вага абсурдності в образності в похідному фразеологізмі порівняно з вихідним. Так, у ФО *ich denk, mich tritt ein Pferd* при субституції виділених компонентів відбувається інтенсифікація вияву емоції здивування: *Ich denk, mich küsst / knutscht ein Elch*. Такі заміни утруднюють процес сприйняття і привертають увагу слухача, а це сприяє підвищенню експресивності. В основі цих субституцій лежить один принцип: чим більш несподіване порівняння, тим яскравіший образ, чим яскравіший образ, тим виразнішим стає похідний фразеологізм порівняно з вихідним. Крім того, результатом подібних трансформацій стає те, що зі збереженням значення фразеологізму відчутно змінюється й інтенсивність вияву емоції;

б) у другій групі градаційного варіювання субституцією лексичних компонентів досягається, на думку О. І. Діброви [3, с. 167], підвищення експресії (яку дослідниця розуміє, як емоційну виразність): *j-n achtkantig hinauswerfen / hinaussschmeißen; sich mit etwas begraben / einsargen lassen können. hungrig wie ein Wolf sein – “großen Hunger haben” > hungrig wie ein Bär sein – “sehr hungrig sein”*. Загальновідомим є те, що ведмідь є більшим за вовка, з чого робиться висновок, що другий фразеологізм виражає більшу міру голоду.

Отже, в обох представлених групах градаційного варіювання відбувається модифікація інтенсивності емотивності, у першому випадку це досягається шляхом зміни ступеня вираження ознаки відповідним компонентом, в другому – вживанням маркованого компонента замість нейтрального.

Інтенсивність може змінюватися також внаслідок модифікації компонентів базової фразеологічної одиниці. Це відбувається двома способами.

У результаті заміни одиниці на множину іменників і навпаки: *die Hand im Spiel haben > seine Hände im Spiel haben*. На нашу думку, числову субституцію можна розглядати як спробу додати до вже наявної у ФО якісної інтенсивності (утвореної за допомогою таких лінгвістичних явищ, як фразеологічна образність, оцінність, переосмислення основного значення), напр.: *hungrig wie ein Wolf sein*, інтенсивність кількісну, що передбачає вживання якогось інтенсифікатора, у ролі якого може виступити і множинна форма відповідного компонента: *hungrig wie die Wölfe sein*. У наступних паралельно існуючих у наш час ФО йдеться про різні засоби створення інтенсивності – зміною образу: *j-m ein Loch in den Bauch reden , im Sturm erprobt* або граматичним елементом (у цьому разі – числом або числом у поєднанні зі словами-підсилювачами: *viel, alle* тощо): *j-m Löcher in den Bauch reden, in (vielen) Stürmen erprobt*.

До цієї групи залучаємо фразеологізми, компоненти яких зазнали субституції за принципом “множина > невизначена кількість”. Так, і ФО *Flöhe hüten*, і похідна від неї *lieber Sack [voll] Flöhe hüten* означають “lieber alles andere tun”, однак друга, через присутність у її складі компонентів, які вказують на явно більшу, хоча й невизначену кількість, виражає емоцію інтенсивніше. Пор. також: *wie Mücken angeben > angeben wie eine Tüte voll Mücken*.

Заміна часових форм також може викликати зміни в інтенсивності. Покажемо у цьому плані є ФО, ядром яких є: *Denkste!* “Das war ein Irrtum! Das stimmt nicht! Das hast du dir so gedacht!” (“Denkste” ist die berlinerische Aussprache von “Denkst du”, welches wiederum eine Abkürzung darstellt von “das denkst du dir (wohl) so, aber du irrst dich”) > *Haste gedacht!* “Daraus wird nichts! Das werde ich zu verhindern wissen!”.

Заміна звичайного ступеня порівняння найвищим виражає згідно із законами граматики найбільшу інтенсивність, напр.: *Das ist der reine Mord!* > *Das ist der reinste Mord!*, *es ist hohe Zeit* > *es ist [die] höchste Zeit*; *es ist [die] allerhöchste Zeit*, *Der rechte Weg ist wenig / am wenigsten betreten*.

Таким чином, становлення інтенсивності ознаки при первинному фразотворенні відбувається через взаємодію мотивації мисленнєвого процесу, дериваційних та екстралінгвальних чинників на основі слів, словосполучень і речень. До лексико-семантичних засобів становлення інтенсивності зазначеної ознаки у ФО належать метафоричне та метонімічне переосмислення, елімінація відтінків значення, суміщення несумісних понять, мейозис, оксюморон. Лексико-граматичними засобами її утворення є: експлікація початкової форми, фразеологічна диференціація, перифрази, евфемізми, лексико-синтаксичні зсуви. До граматичних засобів відтворення інтенсивності ознаки у фразеологічних одиницях належать “підсилювальний” синтаксис, часові форми дієслова, ступені порівняння прикметників / прислівників тощо. Фонетичні засоби (зміна основного тону, фразовий, логічний та емоційний наголоси, сила голосу, чергування темпу, паузація, алітерація), сприяють підсиленню якісних показників інтенсивності у процесі первинного фразотворення, у межах якого конституюється в основному якісна інтенсивність.

Для вторинного фразотворчого процесу характерна як якісна, так і кількісна моделі конституювання інтенсивності. Тут відбуваються активні модифікаційні процеси у ФО з інваріантним значенням “інтелектуальні здібності людини”, причому на основі стійких мікротекстів фразеологічного та нефразеологічного плану. При вторинному фразотворенні підсилення цієї ознаки відбувається внаслідок субституції компонентного складу, граматичної та орфографічної модифікації компонентів, розширення чи звуження значення, а також контамінації. Серед процесів, які регулюють вияв інтенсивності ознаки, найбільшими перевагами користується субституція компонентного складу ФО, тоді як розширення, контамінація та звуження лише доповнюють цей арсенал.

Спостерігається помітне підсилення інтенсивності вияву ознаки внаслідок кількісного збільшення компонентного складу фразеологізмів (кількісна інтенсивність). Лексичні одиниці, які виступають розширювачами ФО, одночасно сигналізуючи про інтенсивність, утворюють двочленну систему, частини якої складаються зі слів-підсилювачів (сприяють більшій актуальності ознаки) і слів-інтенсифікаторів (мають “внутрішній інтенсив”). Модифікація фразеологічного значення у процесі діахронічного варіювання є засобом підсилення ознаки й “оновлення” образу.

Література

1. Гак В. Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 768 с.
2. Гурко М. З. Категорія інтенсивності в сучасній німецькій фразеології (на матеріалі фразеологічних одиниць тематичної групи “інтелектуальні здібності людини”): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови / М. З. Гурко. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – 20 с.
3. Диброва Е. И. Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке / Е. И. Диброва. – Ростов : Изд-во Ростов. ун-та, 1979. – 192 с.
4. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии // Вопросы языкознания, 1997. – № 6. – С. 37–49.
5. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. – М. : Высш. шк., 1990. – 240 с.
6. Убин И. И. Лексические средства выражения категории интенсивности на материале русского и английского языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / И. И. Убин. – М. : МГПИИЯ им. М.Тореза, 1974. – 27 с.

СЛОВО ЯК ВИРАЗНИК ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ І СИМВОЛІЗМУ В ЕКСПЕРИМЕНТАТОРСТВІ МАРІ ЛУЇЗИ КАШНІЦ

Іваненко С. М.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Стаття присвячена розгляду експериментаторства Марі Луїзи Кашніц стосовно надання назв своїм творам через призму вторинної номінації на тлі використання символізму та інтертекстуальності із залученням асоціативного ореолу слова для актуалізації його більш глибокого смислу.

Ключові слова: інтертекстуальність, символізм, асоціативне значення, експериментаторство.

The article deals with the Mari Luise Kaschnitz' experimentation concerning naming of her works through the prism of secondary nomination on the basis of symbolism and intertextuality with the associative word halo usage for the actualizing of its full sense.

Key words: intertextuality, symbolism, associative meaning, experimentation.

Слово як одиниця мови є найбільш дискусійним поняттям сучасної лексикології. Як референт дійсності, воно має денотативне значення, але, як відомо, не вичерпується ним. Слово як одиниця висловлення і тексту завдяки смислу, яке в нього вкладає адресант, є одиницею комунікації і має також асоціативне значення як індивідуальне, так і певного соціуму. З асоціативним і символічним значенням тісно пов'язаний процес вторинної номінації, характерний для будь-якої мови. Цей процес має різні виміри, напр., О. П. Пророченко [1, с. 363] розглядала у своїх роботах навіть такий її вид, як “екоаксіологічна номінація”, характерна для фразеологічного пласта лексики.

Процес номінації відбувається насамперед у комунікації, а науковці, аналізуючи тексти як у діахронії, так і в синхронії, виводять системні характеристики цього процесу. Дещо в іншому ракурсі відбувається авторська номінація в художньому мовленні як певних понять, так і певних характеристик, які спочатку є okazіоналізмами, але завдяки влучності, елегантності оформлення думки починають переходити у житок певної соціальної групи, а з часом і суспільства загалом. Найвідомішим прикладом є поняття, уведені Фрідріхом Шиллером, “з позиції сили”, яким послуговуються сьогодні не тільки в Німеччині.

Метою пропонованої статті є обґрунтування експериментів із словом видатної німецької письменниці Марі Луїзи Кашніц і доведення тези, що вони побудовані на асоціативному значенні слова, інтертекстуальності та символізмі, а також визначення процесу надання назви художньому твору автором як виду вторинної номінації слова в контексті інших творів з такою самою назвою.

Процес номінації в такій формі, як надання художньому твору назви, звичайно не розглядається як вторинна номінація, однак по суті таким є, тому що певне слово вже має своє денотативне або сигніфікативне значення, а автор використовує його для назви певного відрізка фіктивної дійсності у своєму фікційному зображенні, при цьому обсяг значення слова, використаного в назві твору, набагато ширший за значення такого самого слова в тексті, бо назва охоплює не просто один предмет або поняття, а узагальнює людську діяльність у певному квантумі реальності, відображеної у творі. Тобто йдеться про різновид вторинної номінації не стосовно системи мови, а стосовно тексту / дискурсу. Відповідно до контексту назва твору може мати символічне значення; може міняти асоціативне значення, відоме певному соціуму, а може використовувати асоціативне значення і при цьому розширювати його межі.

Показовим у цьому плані можна розглядати творчий доробок Марі Луїзи Кашніц (1901–1974), яка посіла визначне місце в літературі Німеччини. Найдивовижнішими імпульсами

її творчості були зміни, перетворення, трансформації як у соціумі, так і в природі. Для того, щоб донести свої думки до читача в цікавій для нього формі, авторка експериментувала, наприклад, з площинністю тексту, насамперед у книзі *“Beschreibung eines Dorfes“* (1995–1996) (Опис одного села) і його синтаксичною формою, пов'язаною з цією характеристикою тексту [5, с. 71–73], але не тільки площинність тексту входить до арсеналу новаторських засобів Кашніц, відомих з літературного напрямку *“Konkrete Poesie“* (Конкретна поезія – літератори цього напрямку грали з словом, намагаючись відкрити смисли, які не лежать на поверхні), а й інтертекстуальність.

Використання назв місяців як назв творів відоме в мистецтві слова, музики, живопису, скульптури і т. ін. Кашніц називає своє оповідання *“April“* [6] і викликає цим у читача різні асоціації: з пробудженням природи, з весною як порою року, з мінливістю погоди (приказка з народної творчості наголошує на цьому: *April, April, der weiß nicht, was er will!*), з першоквітневими жартами щонайменше. Зміст оповідання реалізує всі зазначені асоціативні зв'язки.

Марі Луїза Кашніц надала своїй оповіді певної легкості, зазначивши час дії як день 1 квітня, застосувавши при цьому атмосферу гри, яка базується на культурних стереотипах читачів у Німеччині і в Європі загалом, і є певним виявом цифрового символізму.

З іншого боку, до Кашніц були написані вірші для дітей і дорослих з використанням цієї самої назви, насамперед це Йоганн Вольфганг фон Гете, Генріх Зейдель, Теодор Шторм, Йоганн Георг Якобі, Йоганн Людвіг Вільгельм Мюллер, Штефен Янецко та інші. І тут ми стикаємося з іншим експериментаторським прийомом творчості Марі Луїзи Кашніц, а саме: назви її творів повторюють назви вже відомих літературних праць. Роблячи такий вибір, вона ніби вбирає символіку відомого твору і створює власне бачення певної життєвої колізії. На сьогодні звичним терміном для відображення цього феномену є термін *“інтертекстуальність”*, якщо сприймати текст і його назву як одне ціле. Важко з повною визначеністю говорити про інтенційність авторки для таких зв'язків між її творами і творами інших авторів. За допомогою доступних біографічних джерел не вдалося встановити цю закономірність. Однак інтертекстуальність художнього тексту, установлена з позиції читача, тобто герменевтична, цілком можлива. Саме із цієї позиції розглянемо наступні приклади інтертекстуальності пунктуального характеру, коли певний елемент у назві твору або сама назва твору, відомі читачеві з творчості інших письменників, з одного боку, створюють ефект обманутого очікування, а з другого – змушують задуматися над можливими елементами схожості на рівні трансформації певної ідеї і доповнюють тим самим зміст твору.

Усім відома драма Генріха фон Кляйста *“Das Käthchen von Heilbronn oder die Feuerprobe“* (1807–1808), у якій випробування вогнем є символом Божого суду. Любов дівчини, головної героїні драми, до лицаря випробовується вогнем, і херувим спасає її з вогню цілу й неушкоджену, тому що вона не схибила йдучи за своєю долею, а її доля – це лицар Штраль. Драма закінчується весіллям. Кляйст обрав драматичний жанр для оформлення цього фантастичного сюжету, у якому, з одного боку втілюється ідея Божого суду, а з другого – йдеться про подолання меж між різними соціальними верствами у феодальному суспільстві, якщо дівчина, наразі Кетхен Гайльбронн, позашлюбна дитина німецького кайзера, а не просто сільська дівчина.

В оповіданні Марі Луїзи Кашніц *“Die Feuerprobe“* (прибл. 1930) [7] навпаки дія зображена суто реалістично, вона розглядає цю назву як синонім до випробування людини через якусь дію і вкладає саме таке значення у слова головного героя твору Людвіга, який уважає Везувій, що викидає час від часу лаву у довкілля, з одного боку, моторошним місцем, але з іншого – ідеальним місцем, де можна випробувати людину (... *um einen Menschen auf die Probe zu stellen* [7, с. 113], *Das ist eben die Probe* [6, с. 114], *Es ist so etwas wie eine Feuerprobe. Es hat keinen Zweck zusammenzubleiben, wenn man nicht dasselbe auf die gleiche Weise oder gleich stark erlebt* [там само]).

Він бажає випробувати свою дружину Неле, чи вона так само реагуватиме на це небезпечне місце. В оповіданні Кашніц, як і в драмі Кляйста, присутня стихія вогню і його символіка, але це вогонь з кратеру вулкану – природний вогонь Землі. Ореол Божого суду асоціативно передається авторкою в змісті твору через синонімію виразів *j-n auf die Probe stellen – die Feuerprobe*, що тлумачиться словником Герхарда Варіга як *Bewährungsprobe* [11, с. 472]. Месидж Марі Луїзи Кашніц полягає на противагу Кляйсту в тому, що життя несе в собі багато небезпек для людини, і не потрібно влаштовувати якісь штучні випробовування своїм рідним або друзям, тому що можуть настати на жаль такі часи, які випробовують людей не на життя, а на смерть, і такий перебіг подій уже не буде повністю залежати від конкретної людини.

Майже в той самий час, а конкретніше – в 1933 р., Вернер Бергенгруен опублікував свою новелу також під назвою “*Die Feuerprobe*”, у якій також йшлося про любов і вірність у шлюбі (місце дії Рига), але він написав текст насамперед релігійного спрямування, пов’язаного із способом визначення провини або невинуватості, відомого із середньовіччя – Божого суду. У новелі автор вдається до використання церковного містицизму.

На сьогодні відомо понад 20 творів сучасних авторів під назвою “*Die Feuerprobe*”, написаних або німецькою мовою, або перекладених з інших мов. В усіх цих творах експлікується перевірка на витривалість, на вірність коханим, на вірність поглядам, на сміливість і т. ін., а у змісті завжди присутній вогонь у своїх найнеймовірніших іпостасях, який потрібно здолати протагоністам. Текст Марі Луїзи Кашніц існує в цьому німецькомовному літературному просторі і асоціюється в сучасного читача із цілою плеядою художніх творів, які мають ту саму або дещо модифіковану назву і реалізують самостійне життя твору, уже непідвласне авторові, який давно вже покинув цей світ.

З іншого боку, у художній літературі, починаючи з античних часів, активно використовується символ вогню, і Андреа Гюбенер виводить 5 його узагальнених символічних значень: символ Божої влади і релігійного благоговіння до богів; символ бунтарства та емансипації; символ чистоти й очищення; символ здорового глузду, просвітництва і креативності; символ життя та пристрастей [4, с. 119–121]. Якщо брати до уваги і це широке тло літературної спадщини, то вторинна номінація в назві твору Кашніц реалізує символ чистоти й очищення, а також здорового глузду, що розширює асоціативний ореол назви в читача, обізнаного в царині художньої літератури.

Інший цікавий приклад експериментаторства Кашніц стосовно інтертекстуальності спостерігаємо в назві оповідання “*Das Inventar*” (1963) [9]. Безсумнівно, що Марі Луїзи Кашніц був відомий вірш Гюнтера Айха “*Inventur*” (1945–1946) [2], опублікований уперше в 1947 р. і який належить до епохи літератури руїн (Trümmerliteratur) – післявоєнного явища в німецькій літературі. Ця епоха проіснувала на початок 50-х років і правдиво відображала ситуацію в Німеччині очима солдат, які повернулися з війни або з таборів військовополонених чи пережили страхіття війни в концентраційних таборах.

Гюнтер Айх лаконічною мовою відобразив усе те, що мав чоловік, який повернувся з війни. Це ритмічно витриманий перелік речей у семи строфах, які для людини були всім: кепка, пальто, приладдя для гоління в мішку з льону, консервна банка, що слугувала й тарілкою, і кухлем, цвях, у мішечку для хліба шерстяні шкарпетки, графіт від олівця та плащ-палатка. Автор декількома словами змальовує своє трепетне ставлення до цих речей, важливих для нього як “ліричного Я”. Наведемо приклад двох останніх строф цього твору:

[...]

Die Bleistiftmine

lieb ich am meisten:

Tags schreibt sie mir Verse,

die nachts ich erdacht.

Dies ist mein Notizbuch,
dies meine Zeltbahn,
dies ist mein Handtuch,
dies ist mein Zwirn. [2]

Вірш Гюнтера Айха, за свідченнями дослідників, теж є своєрідним структурним інтертекстом, тому що його ритм і структура нагадують вірш чеського письменника Ріхарда Вайнера “*Jean Baptiste Chardin*“, опублікованого в німецькому перекладі в 1916 р.

Dies ist mein Tisch,
Dies meine Hausschuh,
Dies ist mein Glas,
Dies ist mein Kännchen.
[...] [3]

Марі Луїза Кашніц у своєму оповіданні, дія якого відбувається у друге десятиліття мирного життя, змальовує геть іншу картину, ніж Гюнтер Айх. Чоловік, жінка якого трагічно загинула перебігаючи дорогу, сидить у їх спільному будиночку і робить інвентаризацію речей, які належали їм обом. Це вже інші речі, вони придбані за мирного життя, але є й речі, зроблені його жінкою, вони є носіями своєрідного діалогу між ним і його померлою дружиною. Абажур для лампи у вітальні вона зшила зі своєї літньої сукні, в яку була вбрана в день їхнього знайомства. Цей абажур став нагадуванням про їх першу зустріч. Записуючи речі на листок, протагоніст подумки переходить до аналізу їхніх стосунків з дружиною та з її сім'єю. Таким чином відбувається “інвентаризація” стосунків.

Обираючи таку назву для свого оповідання, Марі Луїзе Кашніц ніби веде діалог з Гюнтером Айхом про те, як міняється життя, яке значення мають речі у звичайний мирний час, яке місце посідає любов у житті людей, тому що Айх завдяки мінімалістським засобам наголошував просто на радості від того, що людина жива і має сили до творчості. Кашніц через двадцять років після війни констатує, що матеріальний бік життя став кращим, і людина концентрується на своїх стосунках до жінки, до сім'ї – це стоїть у центрі уваги суспільства в мирний час. Речі тепер мають у собі відблиск особистості, що володіє ними.

На діалог з Куртом Тухольським [10] запрошує назва оповідання Марі Луїзи Кашніц “*Dämmerung*” [8], тому що в 1920 р. він опублікував есе “*Dämmerung*” (Сутінки), у якому від свого власного імені, не прикриваючись ніякими псевдонімами (а їх у нього було 5), він з вражаючою відвертістю змалював ситуацію в Німеччині після Першої світової війни і перед першим фашистським путчем – путчем під проводом тодішнього ватажка фашистів Каппа. Йому вдалося показати ситуацію невизначеності країни та її людей – повністю зманіпульоване суспільство, яке все робить ніби як людина, але не є такою [10, с. 550]. Ця ситуація символічно відповідає сутінкам, як у назві твору. Кашніц на десять років пізніше пише оповідання, в якому сутінки поширюються не на суспільство загалом, а на стосунки між чоловіком і жінкою, які щиро кохали одне одного, були підтримкою один одному і змогли досягнути достатку та виростити дітей, але хвороба жінки (рак) міняє в їх житті все. Їх світлі, радісні стосунки переходять у фазу сутінок: очікування темряви – смерті. Незважаючи на те, що після операції Леа може стати здоровою, Джой внутрішньо вже попрощався з нею, і своє майбутнє подумки вибудував уже без Леї, хоча вона готова боротися за своє життя і здоров'я і врешті-решт за їх спільне майбутнє.

Кашніц, називаючи своє оповідання “*Dämmerung*”, переключає увагу читача з широкої панорами життя з маніпуляцією всього суспільства політиками в есе Тухольського (макрокосмос) на мікрокосмос – на втрату любові, втрату сім'ї під маніпулятивним впливом небезпечної хвороби на свідомість людини.

Підсумовуючи, потрібно наголосити на тому, що Марі Луїза Кашніц експериментує у своїй творчості як з формою, так із змістом твору. До її експериментів залучаються такі категорії тексту,

як площинність та інтертекстуальність у найрізноманітніших виявах. Достатньо дослідженою виявляється міфологічна інтертекстуальність її творчості на відміну від герменевтичної пунктуальної (точкової) інтертекстуальності, коли певний елемент у назві твору або сама назва твору, відомі читачеві з творчості інших письменників, з одного боку, створюють ефект обманутого очікування, а з другого, заставляють задуматися над можливими елементами схожості на рівні трансформації певної ідеї і доповнюють тим самим зміст твору. Авторка залучає також один з найвідоміших прийомів епохи постмодернізму – атмосферу гри, гри зі словом, гри з назвою, гри з інтертекстуальністю на тлі використання символізму та асоціативного значення слова.

Перспективою дослідження вважаємо розгляд назв художніх творів як виду вторинної номінації на тлі символічного та асоціативного значення слова в дискурсі на матеріалі інших творів Марі Луїзи Кашніц, а також інших письменників, представників інших мов і літератур.

Література

1. Пророченко О. П. 3.5. Когнітивно-культурологічний аспект дискурсу символіки фразеологічних одиниць (досвід екоаксіологічної номінації) // Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія). – Львів : Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – С. 363–373.
2. Eich G. Inventur. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.deutschelyrik.de/index.php/inventur.html> 26.06.2016].
3. Eich G. Inventur. Електронний ресурс. – Режим доступу: [[https://de.wikipedia.org/wiki/Inventur_\(G%C3%BCnter_Eich\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Inventur_(G%C3%BCnter_Eich))], 26.06.2016]
4. Ньбнер А. Feuer / Flamme // Metzler Lexikon literarischer Symbole [Günter Butzer, Joachim Jacob (Hrsg.)]. – Stuttgart, Weimar : J. B. Metzler, 2012. – С. 119–121.
5. Ivanenko S. Text als Fldche (gezeigt am Buch von Marie Luise Kaschnitz *Beschreibung eines Dorfes*) // Germanistik in der Ukraine. – Jahrbuch 10. – 2015. – Kyjiw. – С. 67–74.
6. Kaschnitz M. L. April // Ferngespräche. Erzählungen. – Leipzig : Insel Verlag, 1992. – С. 126–137.
7. Kaschnitz M. L. Die Feuerprobe // Liebesgeschichten. [Hrsg. Elisabeth Borchers]. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1986. – С. 108–125.
8. Kaschnitz M. L. Ддммерунг // Liebesgeschichten. [Hrsg. Elisabeth Borchers]. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1986. – С. 134–142.
9. Kaschnitz M. L. Das Inventar // Liebesgeschichten. [Hrsg. Elisabeth Borchers]. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1986. – С. 253–260.
10. Tucholsky K. Dämmerung // Deutsche Dichtung in Epochen. Ein literaturgeschichtliches Lesebuch [Hrsg. Walter Kibling]. – Stuttgart : J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1993. – С. 550–552.
11. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch / Wahrig G. – Gütersloh / München: Bertelsmann Lexikon Verlag, 2000. – 1451 S.

Ользі Петрівні ПРОРОЧЕНКО –
талановитому лексикографу,
одному з фундаторів фразеологічної школи України
до 90-річчя з дня народження –
ПРИСВЯЧУЮ

ЕМОТИВНА ЛЕКСИКА В НІМЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Романова Н. В.

Херсонський державний університет

У статті розглянуто семантику емотивної лексики в німецьких прислів'ях. Виокремлено 36 семантичних підтипів. Встановлено, що емоції корелюють з активаторами об'єктивної реальності. За критерієм модальності переживання емоції поділяються на позитивні, негативні, невизначені й патерни. До позитивних емоцій належать радість і форми її вияву (щастя, сміх) та інтерес; реєстр негативних емоцій містить страх і форми його вияву (боязнь, жах), горе і форми його вияву (журбу, біль, муку / -и, сум, смуток, скорботу, печаль, турботу), сором, гнів і провину; невизначені емоції репрезентовано негативними, зокрема страхом, провинною, соромом, зневагою, радістю, щастям, сміхом, задоволенням. Емоційні патерни еквівалентні базовому почуттю – любові, що постає в позитивній семантичній площині.

Ключові слова: емотивна лексика, емоція, позитивна емоція, негативна емоція, невизначена емоція, семантика, прислів'я.

The article focuses on the semantic of emotive vocabulary in German proverbs. It distinguished thirty six semantically groups. Emotions correlate with actives of objective reality. In criterions of modality feeling emotions fall into positive, negative, indeterminate, and patterns. Joy and its forms (happiness, laughter), interest belong to positive emotions; fear and its forms (dread, horror), grief and its forms (pain, torture, pangs, sadness, sorrow, deep sorrow, trouble), shame, anger, and fault are negative emotions; indeterminate emotions unite with privative front such emotions as fear, fault, shame, disrespect, joy, happiness, laughter, and satisfaction. Emotional patterns equivalent to basic sense – love that in positive semantics space arises.

Key words: emotive vocabulary, emotion, positive emotion, negative emotion, indeterminate emotion, semantics, proverb.

Мудрість і розум будь-якого етносу, його емоції і досвід, моральний кодекс і культурний код закарбовані у фольклорі. Однією з найбільш лаконічних форм фольклору, як відомо, є прислів'я. У лінгвістиці прислів'я визначається насамперед крізь призму функцій: “1. Афоризм, короткий повчальний вислів. 2. Жартівлива приповідка. 3. Примовка, приказка” [5, с. 909], життєва мудрість у короткій, виразній формі, що легко запам'ятовується і транспортується в часі [6, с. 888]. Тематика прислів'їв різна: від розуму людини до її душі, характеру, почуттів, прагнень, сподівань, цінностей, стосунків із навколишнім світом і т. ін. [4, с. 5–7]. Зміст того чи того прислів'я корелює із ситуацією. Емоціогенна ситуація найчастіше викликає емоції в людини. Що “вище емоціогенність ситуації”, то “більш схожі емоційні реакції (зміни вегетативних систем, поведінки, експресії) різних людей” [2, с. 241]. Звичайно, кожна людина реагує залежно від своїх потреб, свого загальнокультурного розвитку, своєї емоційності. Виокремлюють дві основні категорії емоціогенної ситуації: мотивацію і можливості суб'єкта [там само, с. 72]. Мотивація поділяється на сильну або надлишкову, що у свою чергу кваліфікується

як надлишкова мотивація, яка не дістає застосування, надлишкова мотивація при конфліктах, надлишкова мотивація в соціальній поведінці та надлишкова мотивація при фрустрації. Саме ці різновиди мотивації і є причиною емоційних реакцій індивідуума.

Емоційні реакції об'єктивуються на всіх мовних рівнях. Кожен рівень має свої особливості, свою логіку відтворення. До прикладу, на фонологічному рівні емоції відображено звуковою архітектонікою, що надає тексту певних неповторних смислових значень, на морфологічному – кореневими й словотворчими морфемами, на лексико-семантичному – системою елементів, які позначають, виражають, описують, підсилюють, заперечують або моделюють емоції, на синтаксичному – граматичними конструкціями, порядком слів, повтором певного типу речень чи конструкцій. Відношення між наведеними рівнями ґрунтуються на функційній основі: одиниці нижчого рівня є засобом побудови одиниць вищого рівня [3, с. 215].

Природно, що емоції на всіх рівнях мови описати в повному обсязі дуже складно, тому зупинимось на найбільш суттєвому рівні – лексико-семантичному, який, як уже зазначалося, допомагає визначити не лише назви емоцій, але й ставлення етносу до феномену. Звідси й мета наукового пошуку – встановити основні типи семантики емотивної лексики в царині німецьких прислів'їв.

Згідно з поставленою метою, розв'язуватимемо такі завдання: 1) коротко схарактеризувати диференційну теорію базових емоцій (за К. Е. Изардом); 2) з'ясувати семантичний потенціал досліджуваного матеріалу на рівні цілісного тексту (прислів'я).

У німецьких прислів'ях, дібраних і перекладених українською мовою Оленою Федорівною Кудіною і Ольгою Петрівною Пророченко, емотивна лексика посідає незначне місце – зафіксовано лише 184 паремії (5,36 %) з-поміж 3430 [7]. У такому разі варто, очевидно, говорити про те, що німецький етнос характеризується відносно низьким ступенем чутливості до емоційних подразників та низькою енергетичною мобілізацією, яка легко піддається контролю.

Попередньо зауважимо, що емотивна лексика є особливим прошарком у словниковому фонді літературної національної мови, що вживається на позначення емоцій. Емоцію визначаємо в річищі однієї з провідних сучасних теорій базових емоцій – теорії диференційних емоцій (К. Е. Изард) – як складний інтраіндивідуальний процес, що має нейрофізіологічний, нервово-м'язовий та чуттєво-переживальний аспекти [1, с. 69].

Ця теорія визнає за емоціями функції детермінант поведінки в найширшому діапазоні її виявів; доводить їхню системність та зв'язок з іншими системами організму, як-от: гомеостатичною, спонукальною (системою драйвів), перцептивною, когнітивною, моторною, які у свою чергу впливають на перебіг емоційного процесу.

Уважають, що базові емоції надають сенсу і значення людському існуванню; можуть впливати на здоров'я індивідуума позитивно або негативно; активуються сенсорною інформацією, когнітивними процесами, предметними, емоціогенними, комунікативними й іншими ситуаціями; вирізняються суб'єктивним переживанням та об'єктивним найменуванням.

Акцентовано десять базових емоцій: п'ять позитивних – інтерес, радість, подив, сором, провина та п'ять негативних – горе, гнів, відраза, презирство, страх. Кожна із цих емоцій має унікальні мотиваційні й специфічні форми переживання, що мають безпосередню значущість для суб'єкта.

Виокремлюють і емоційні патерни та базові почуття. Емоційні патерни тлумачать як “комбінацію двох або кількох базових емоцій, які за певних умов розгортаються одночасно або в певній послідовності і які взаємодіють між собою таким чином, що кожна з включених у патерн емоцій впливає мотиваційно на індивіда і його поведінку” [1, с. 69], базові почуття – любов – як таємниче, загадкове, складне явище, що апелює до патерну “емоцій, драйвів і когнітивних процесів” [там само, с. 411]. При цьому любов структурується за основними компонентами – чуттєвим і мисленнєвим та додатковими – сексуальний потяг (біологічний

драйв). У контексті міжособистісних стосунків у базовому почутті виокремлюють як позитивні емоції – емоцію інтересу + емоцію радості, так і негативні – емоцію печалі, емоцію гніву [там само].

Спостереження над змістово-фактуальним матеріалом показує, що семантика емотивної лексики є розмаїтою:

1) емотивне підсилення (8) *Alt genug und doch nicht klug*. Вік прожив, а розуму не нажив; *Angst macht auch den Alten laufen*. Зі страху і старий побіжить; *Bescheidenheit ist eine Zier, doch weiter kommt man ohne ihr*. Нахабство – друге щастя; *Der Pfaff' liebt seine Herde, doch die Schafe mehr als die Widder*. Пастор любить свою паству, але овечок більше ніж баранів; *Die heiligsten Mönche sind eben doch nur die gemalten*. Найсвятіші ченці – намальовані; *Ein Schiffbrüchiger hat Angst auch vor ruhiger See*. Лякана ворона куца боїться; *Gebührte Katze scheut auch kaltes Wasser*. Ошпарена кішка боїться й холодної води; *In Gesellschaft ist auch der Tod nicht schrecklich*. В гурті і смерть не страшна;

2) тривалість емоційного стану (3) *Alte Liebe rostet nicht*. Давня любов не іржавіє; *Die Wahl ist kurz, die Qual ist lang*. Вибір короткий, проте муки довгі; *Lange Qual ist bitter Tod*. Довга мука – гірка смерть;

3) ідентифікація емоційного стану (4) *Auch der ärmste hat seine Freude*. І в убогого своя радість; *Jeder ist seines Glückes Schmied*. Кожен коваль свого щастя; *Stilles Glück verfolgt kein Neid*. Тихе щастя чужих очей не коле; *Unter jedem Dach wohnt (auch) ein Ach*. У кожній хаті свої турботи;

4) зміна емоційного стану (3) *Auf Leiden folgt Freude*. Перемелеться – мука буде; *Nach Weh und Ach folgt Freude nach*. Після горя – радість; *Unglück sitzt nicht immer vor armer Leute Tür*. Часом і бідним щастя всміхається;

5) драйви (7) *Auf vollem Bauch steht ein fröhlich Haupt*. Як наївся, так і звеселився; *Beim Trinken und Essen wird der Kummer vergessen*. Коли п'ють та їдять, то про горе не гомонять; *Die Liebe geht durch den Magen*. Шлях до серця йде через шлунок; *Ohne Wein und Brot ist die Liebe tot*. Без їди й питва і любов мертва; *Ist der Bauch satt, so ist das Herz froh*. Як повний живіт, то й серце радіє; *Ist der Magen satt, wird das Herz fröhlich*. Добре пісні співати пообідавши; *Liebe geht durch den Magen*. Шлях до серця лежить через шлунок;

6) емоційне переживання (3) *Begossene Hunde fürchten das Wasser*. Битому і різку покажи, то він боїться; *Wer neidet, der leidet*. Хто заздрить, той страждає; *Wer nichts hat, der fürchtet nichts*. Хто нічого не має, той нічого не боїться;

7) порівняння (12) *Bei Gesellschaft kommt das Unglück leichter*. З друзями і горе – півгоря; *Besser Scheu als Reu'*. Краще страх, ніж каяття; *Besser Unrecht leiden als Unrecht tun*. Краще кривду терпіти, ніж кривду чинити; *Das Glück ist wie Aprilwetter*. Щастя – як квітнева погода; *Der Schrecken ist oft größer als die Gefahr*. Страх часто більший, ніж небезпека; *Die Lüge ist immer interessanter als die Wahrheit*. Брехня завжди цікавіша, ніж правда; *Die Sorgen sind wie Gespenster: Wer sich nicht vor ihnen fürchtet, dem können sie nichts anhaben*. Турбота як примара: хто її не боїться, тому вона нічого не заподіє; *Ein Quentlein Glück ist besser als ein Pflug Weisheit*. Крихта щастя краща від фунта мудрості; *Glück und Glas, wie leicht bricht das*. Щастя як скло, легко розбивається; *Kein größer Leid, als was man sich selber antut*. Найбільшого болю сам собі завдаєш; *Kein Unglück so groß, es hat was Gutes im Schoss*. Діло не без добра; *Lieber ein Ende mit Schrecken als ein Schrecken ohne Ende*. Краще жахливий кінець, ніж жах без кінця;

8) поява емоційного стану (1) *Das Glück kommt über Nacht*. Щастя як сніг на голову падає;

9) суб'єкти (носії емоційного стану) (8) *Dem Feigen zeigt das Glück den Rücken*. Боягузові щастя показує спину; *Dem Furchtsamen rauschen alle Blätter*. Боязкому все листя шелестить; *Der Furchtsame sieht überall Gespenster*. Боязкому все листя шелестить; *Dem Kühnen hilft das Glück*. Відважним щастя допомагає; *Den Schuldigen schreckt eine Maus*. Винного і миша злякає;

Der Unschuldige muss immer den Hund tragen. На невинного завжди всіх собак вішають; *Die Lüge ist der Schild des Feigen.* Брехня – щит боязуза; *Niemand ist immer glücklich.* Завжди щасливим ніхто не буває;

10) психічний / емоційний / фізичний стани (6) *Bei junger Frau und altem Wein ist gut fröhlich sein.* Весело тому, хто молоду жінку і старе вино має; *Das Glück der Pferde ist der Reiter auf der Erde.* Щастя для коня – вершник на землі; *Der Hund ist freudig auf seinem Hofe.* Кожний пес на своєму подвір'ї гордий; *Ein hungriger Franzose ist über eine Kräne froh.* Голодний француз і вороні радий; *Des Armen Zorn ist sein eigenes Unheil.* Бідному гнівитися, що об стіну головою битися; *Niemand ist mit seinem Geschick zufrieden.* Ніхто не задоволений своєю долею;

11) об'єкти (носії емоційного стану) (27) *Böser Nachbar, täglich Unglück.* Злий сусід – щоденний клопіт; *Das Greisenalter bringt keine Freuden.* Старість радощів не приносить; *Dem Unglück sind keine Mauern zu hoch.* Від біди й за високою стіною не сховаєшся; *Die Wahrheit scheut kein Gericht.* Правда суду не боїться; *Die Esse fürchtet den Rauch nicht.* Комин диму не боїться; *Ein grindiger Kopf fürchtet den Kamm.* Шолудива голова боїться гребінця; *Einsamkeit bringt Traurigkeit.* У порожній хаті сумно й спати; *Fallen ist keine Schande, aber liegen bleiben.* Не сором упасти, сором встати; *Furcht macht Beine.* Страх дає ноги; *Gebranntes Kind scheut das Feuer.* Обпечена дитина боїться вогню; *Geld allein macht nicht glücklich.* Не в грошах щастя; *Gezwungene Ehe – des Herzens Wehe!* Присилуваний шлюб – серця скорбота; *Haar und Unglück wachsen über Nacht.* Волосся й дихо за ніч виростають; *Jeder Spaß findet seine Lacher.* На кожен жарт хтось та засміється; *Kein Ding freut Kind.* Чим би дитина не бавилась, аби не плакала; *Kleine Händel stärken die Liebe.* Милі посваряться – краще помиряться; *Ohne sich vorher zu plagen, kommt man nicht zu Glückes Tagen.* Як не помучишся, то й щастя не матимеш; *Scheiden bringt Leiden, Wiederkehr Freuden.* Розлука – мука, повернення – радість; *Trennung frischt die Liebe auf.* Розлука кохання освіжає; *Versuch ist keine Schande.* Спроба – не сором; *Wen man fürchtet, den liebt man nicht.* Кого бояться, того не люблять; *Wer den Teufel fürchtet, den holt er.* Хто чорта боїться, того він і вхопить; *Wer die Spatzen fürchtet, wird nicht Hirse säen.* Хто боїться горобців, той проса не сіятиме; *Wer die Stauben fürchtet, kommt nie in den Wald.* Вовків боятися – в ліс не ходити; *Wer sich vor dem Busch fürchtet, kommt nicht in den Wald.* Так само; *Wer vor dem Wolf Angst hat, kommt nicht in den Wald.* Хто вовків боїться – в ліс не ходить; *Wiedersehen macht Freude.* Нова зустріч – нова радість;

12) рух емоцій (4) *Das Glück hat Flügel.* Щастя крила має; *Das Unglück hat breite Füße.* Біди не треба шукати, бо сама прийде до хати; *Das Unglück kommt immer nur zu der Tür herein, die man ihm offengelassen hat.* Нещастя завжди в ті двері заходить, які для нього відчиненими залишають; *Unglück kommt ungerufen.* Біди не треба шукати, бо сама прийде до хати;

13) фізіологічні рівні реагування (11) *Das Glück ist blind.* Щастя сліпе; *Die Augen sind der Liebe Pforten.* Любов починається з погляду; *Die Furcht hat tausend Augen.* У страху великі очі; *Die Liebe ist nicht blind, aber sie sieht nichts.* Любов не сліпа, але й не бачить; *Furcht sieht überall Gespenster.* У страху великі очі; *Gut Gewissen macht ein fröhlich Gesicht.* Чисте сумління на обличчі написано; *Lieb' ohne Gesicht gar leicht zerbricht.* Як з очей, так і з думки; *Liebe macht blind.* Любов сліпа; *Liebesaugen sehen keine Flecke.* Любов не сліпа, але й не бачить; *Wer sich fürchtet, ist nirgends sicher.* Хто боїться, тому в очах двоїться; *Wo Weh ist, da sind Tränen.* Де біль, там і сльози;

14) інтенсивність вияву емоційного стану (2) *Die drohen, fürchten sich am meisten.* Хто погрожує – сам найбільше боїться; *Ist der Abt ausgeritten, so jubelt der Convent.* Як ігумен відлучився, ченці веселяться;

15) модальність (11) *Dem Unglück kann man nicht entlaufen.* Від біди не втечеш; *Der Liebe und dem Feuer muss man beizeiten wehren.* Любов не пожежа, займеться – не погасиш; *Der Liebe Wunden kann nur heilen, wer sie schlug.* Лиш той любовній рані раду дає, хто її завдає; *Geld kann*

viel, Liebe alles. Гроші можуть багато, а любов усе; *Liebe kann man nicht kaufen.* Любов за гроші не купиш; *Liebe und Husten lassen sich nicht verbergen.* Кохання й кашлю не втаїш; *Man soll alles Unglück mit einmal abmachen.* Сім бід – один одвіт; *Nicht können ist keine Schande, aber nichts lernen.* Не вмієш – не сором, сором – не вчитися; *Wer das Glück haben will, darf nichts dem Glück überlassen.* Хто щастя прагне, не повинен на щастя покладатися; *Wer den Storch scheut, kann nur mit dem Stock regiert werden.* Хто боїться кия, кию і підкоряється; *Wer schaffen will, muss fröhlich sein.* Хто хоче творити, мусить радіти;

16) динаміка емоційного стану (1) *Dem Zorn geht die Reue auf den Socken nach.* За гнівом безшумно йде каяття;

17) взаємозв'язок між емоціями (10) *Der Erben Tränen sind ein verdecktes Lachen.* Сльози спадкоємців – прихована радість; *Ein Kummer kommt zum anderen.* Біда бідака знайде, хоч і сонце зайде; *Ein Unglück kommt selten allein.* Біда з бідою ходить; *Freud' und Leid sind nahe Nachbarn.* Нема добра без лиха; *Glück und Unglück wandern auf einem Steig.* Щастя з нещастям в одних санях їздять; *Kein Leid ohne Freud'!* Лихо не без добра; *Keine Liebe ohne Leid.* Нема кохання без страждання; *Lachen und Weinen hat man oft in einem Sack.* Сміх і плач люди часто в одній торбі носять; *Wo Unglück, ist auch Glück.* Лихо не без добра; *Zwischen Freud und Leid ist die Brücke nicht breit.* Щастя з нещастям в одних санях їздять;

18) ієрархія фундаментальних почуттів (2) *Die erste Liebe ist die beste.* Перше кохання – найкраще; *Hinter dem U kommt gleich das Weh, das ist die Ordnung in ABC.* Одна біда не приходиться;

19) фундаментальні почуття (2) *Liebe im Herzen macht schnelle Füße.* До милої всякий шлях короткий; *Wo die Liebe treibt, ist kein Weg zu weit.* До любої небоги нема далекої дороги;

20) почуттєві відчуття (3) *Eine Liebe ist der andern wert.* За позику віддяка; *Liebe erwirbt Liebe.* Душа душу чує, а серце серцю звістку подає; *Liebe wird mit Liebe bezahlt.* За любов любов'ю платять;

21) волонтиатив (7) *Freu' dich nicht über des Nachbars Unglück, vielleicht naht dir dein eigenes schon.* Чужому лихові не смійся; *Hüte dich vor einem Mann, der im Zorn lächeln kann!* Стережись людини, яка у гніві посміхатися може; *Klag niemand den Leid, so wird es nicht breit.* Менше про горе балакаєш, то менше й плакатимеш; *Liebe deinen Nachbarn, aber reiß den Zaun nicht ein!* Люби свого сусіда, але тину не ламай; *Man soll nicht jubeln, ehe man über den Graben ist.* Не кажи “гоп”, поки не перескочиш; *Seinen Feind soll man nicht verachten.* Не зневажай ворога свого; *Verachte den Busch nicht, der dich schirmt.* Не зневажай куща, який тебе прихистив;

22) взаємодія емоцій і когнітивних процесів (6) *Fremdes Leid ist bald vergessen.* Чужу бід руками розведу; *Glück und Verstand gehen nicht Hand in Hand.* Щастя і розум разом не ходять; *Glücklich ist, wer vergisst, was nicht mehr zu ändern ist.* Той щасливий, хто про те забуває, чого вже змінити не можна; *Liebe und Verstand gehen selten Hand in Hand.* Любов і розум рідко в парі ходять; *Minne verkehrt die Sinne.* Любов засліплює; *Verstand schafft Leiden.* Лихо з розуму;

23) кількісний вимір емоцій (2) *Geteilte Freude ist doppelte Freude, geteilter Schmerz ist halber Schmerz.* Поділена радість – подвійна радість, поділене горе – півгоря; *Geteiltes Leid ist halbes Leid.* Поділене горе – півгоря;

24) протиставлення (6) *Glück läuft einem ins Haus, dem anderen heraus.* Щастя до одного в дім біжить, а від іншого вибігає; *Glück macht Freunde, Unglück prüft sie.* Щастя дає друзів, нещастя їх вивіряє; *Sorgenlos sein ist ein Glück – sorglos sein viel Unglück.* Бути безтурботним – щастя, тихомирним – нещастя; *Sünden kehren lachend ein und weinend aus.* Гріхи приходять зі сміхом, а відходять з плачем; *Wer leicht lacht, weint auch leicht.* Легкий сміх – легкі сльози; *Wo Furcht da Scham, wo Scham, da Ehe.* Де страх, там і ганьба, де ганьба, там і честь;

25) фізичне здоров'я (5) *Gram bricht auch ein starkes Herz.* Журба розбиває і сильне серце; *Gram zehrt im stillen.* Журба їсть людину в тиші; *Lachen ist gesund.* Сміятися корисно для здоров'я; *Traurigkeit macht Herzeleid.* Іржа їсть залізо, а печаль – серце; *Zorn erwürgt die Toren.* Гнів душить дурнів;

26) якісна структура емоційності (5) *Bei jedem Unglück ist auch ein Glück.* Нема лиха без добра; *In jeder Freude ist ein Tropfen Wermut.* У кожній радості є крихта полину; *Jammer füllt keine Kummer.* Плачем справі не зарадиш; *Ohne Eifersucht keine Liebe.* Де нема ревнощів, там немає кохання; *Wo keine Eifersucht, ist keine Liebe.* Де нема ревнощів, там нема і кохання;

27) емотивна оцінка (2) *Lachen ist die beste Medizin.* Сміх – найкращі ліки; *Wer sich zuletzt freut, freut sich am besten.* Гарно сміється той, хто сміється останнім;

28) поріг почуттів (4) *Liebe und Hass haben kein Maß.* Любов і ненависть безмежні; *Liebe scheut keine Dornen.* Любов усе перемагає; *Strafe im Zorn kennt weder Maß noch Ziel.* Покарання у гніві не знає ні міри, ні мети; *Wo die Liebe treibt, ist kein Weg zu weit.* До любові небоги нема далекої дороги;

29) сердечна прихильність (4) *Lachende Erben lieben stille Begräbnisse.* Задоволені спадкоємці люблять тихі похорони; *Lieben ist nicht Sünd, und Küssen macht kein Kind.* Любити не гріх, а від поцілунків дітей не буває; *Lust und Liebe zu einem Ding, macht die schwere Arbeit gering.* Де руки й охота, там скоро робота; *Wer liebt, hat alle Taschen voller Hoffnung.* Хто любить, має повні кишені надій;

30) поведінка (5) *Leid währt nicht immer, Ungeduld macht's schlimmer.* Необдумано робити – біди наробити; *Lustig gelebt und selig gestorben heißt dem Teufel die Rechnung verdorben.* Весело прожити і мирно спочити – чортові плани зірвати; *Wenn ein Alter ein junges Weib nimmt, so lacht der Tod.* Як старий чоловік молоду жінку бере, тоді смерть сміється; *Wenn zwei sich streiten, freut sich der Dritte.* Коли двоє сваряться, третій тішиться; *Wer sich über seines Nächsten Unglück freut, dessen eigenes blüht schon.* Не смійся чужій біді, бо й своя на гряді;

31) зв'язок емоційної сфери з волею (5) а) власною (3) *Verlangen und Furcht halten einander Waage.* Бажання і страх урівноважуються; *Liebe und Gesang leidet keinen Zwang.* На милування нема силування; *Wer aus Liebe heiratet, hat gute Nächte und üble Tage.* Хто по любові жениться, має добрі ночі та погані дні; б) “чужою” (2) *Wer das Laub fürchtet, bleibe aus dem Walde.* Боїшся шелесту – не ходи в ліс; *Wer den Staub scheut, bleibe vor der Tenne.* Хто пилу боїться, нехай на тік не йде;

32) риси характеру (1) *Wer im Zorn handelt, geht im Sturm unter Segel.* У кого вдача гаряча, в бурю відпливає під парусами;

33) емоційний досвід (1) *Wer kein Unglück gehabt hat, weiß von keinem Glück zu sagen.* Хто горя не бачив, той і щастя не знає;

34) формування емоційного досвіду (2) *Wer recht tut, kennt keine Furcht.* Хто всім усе робить до ладу, той страху не знає; *Zornige Leute kommen bald zu einer Beule.* Гнівні люди скоро собі гуді набивають;

35) контроль емоційного стану (1) *Wer seinen Zorn bezwingt, hat seinen Feind besiegt.* Хто втамує свій гнів, той переможе свого ворога;

36) фази емоційного процесу (1) *Zorn beginnt mit Torheit und endet mit Reue.* Гнів починається з дурості, а закінчується каяттям.

Відповідно до наведених прикладів, лексична семантика емотивної лексики охоплює тридцять шість позицій, що групуються за принципом абетки: від А до Z. Кожна із цих позицій містить певну кількість ілюстрацій: від однієї (№№ 8, 16, 32, 33, 35, 36) до восьми (№№ 1, 9), від десяти (№ 17) до дванадцяти (№ 7) та двадцяти семи (№ 11).

Якісне наповнення емотивної лексики в межах мінімальної кількості ілюстрацій розглядаємо як нетипове, в межах двох ілюстрацій (№№ 14, 18, 19, 23, 27, 34) – як перехідне між нетиповим і типовим, у межах від трьох (№№ 2, 4, 6, 20) і вище ілюстрацій – як типове.

До “нетипової” лексичної семантики належать: поява позитивного емоційного стану (щастя); динаміка негативних емоційних станів (гнів, горе); негативні риси людського характеру (гнів); негативний емоційний досвід (страх, гнів); контроль негативного емоційного стану (гнів); фази негативного емоційного процесу (гнів).

У свою чергу “перехідна” лексична семантика маніфестована інтенсивністю вияву негативного (страх) та позитивного (радість) емоційного станів; ієрархіями кохання та горя; фундаментальним почуттям (любов'ю); кількісними вимірами позитивного (радість), негативного (горе) емоційних та психічного (біль) станів; емотивною оцінкою емоції радості і її форми вияву (сміх); формуванням негативного (горе) й позитивного (радість) емоційного досвідів.

Усю іншу лексичну семантику емотивної лексики – всього 24 реєстри – ототожнюємо з “типовою”. При цьому виділяємо три підгрупи вживання: активна (3, 4 приклади), продуктивна (5, 6, 7, 8, 9 прикладів) й насичена (від 10 прикладів). Через обсяг статті наведемо лише активну типову лексичну семантику емотивної лексики: тривалість базового почуття та негативного емоційного стану (мука / -и); зміна негативного емоційного стану (горе) на позитивний (радість); негативні емоційні переживання домашніх тварин (собака – страх), невідомих осіб (страждання) та невизначене емоційне переживання (не страх) відповідно; почуттєві відчуття (любов).

У ході аналізу семантики емотивної лексики в сучасних німецьких прислів'ях отримано такі результати:

1. Семантика емотивної лексики гетерогенна за своїм смисловим наповненням: характеризується позитивними (радість, щастя, інтерес, любов), негативними (страх, горе, гнів, сором) й невизначеними (не радість, не щастя, не сміх, не любов, не страх, не горе, не сором, не зневага) семами.

2. За кількісними ознаками досліджуване явище отримує різне вираження: нетипове (індекс “1”), перехідне (індекс “2”) й типове (індекси “3 і вище”). Нетипова семантика емотивної лексики відображає появу позитивного емоційного стану (щастя); динаміку негативного емоційного стану (гнів); негативні риси характеру людини (гнів); антонімічний емоційний досвід (горе – радість); контроль негативного емоційного стану (гнів); фази негативного емоційного процесу (гнів); перехідна вказує на інтенсивність вияву негативного (страх) та позитивного (радість) емоційних станів; ієрархію любові та негативного емоційного стану (горе); взаємне почуття любові; кількісний вимір позитивної (радість) та негативної (горе) базових емоцій; емотивну оцінку радості; формування негативного (гнів) та невизначеного емоційного досвіду (не страх); типова корелює з активним (3 і 4 приклади), продуктивним (5, 6, 7, 8, 9 прикладів) та насиченим (від 10 прикладів) уживаннями.

3. Активне вживання типової семантики емотивної лексики репрезентоване тривалістю позитивного (любов) і негативного (мука) емоційних станів; зміною негативного (горе) емоційного стану на позитивний (радість); негативним (страх) емоційним переживанням домашніх тварин (собака) і невідомих осіб (страждання) та невизначеним емоційним переживанням невідомих осіб (не страх); ідентифікацією емоційного стану за соціальним статусом (радість, щастя) та локалізацією в обмеженому просторі (турботи); рухом форми вияву радості (щастя) та емоції горя; порогом почуттів (любов, ненависть, гнів); сердечною прихильністю до об'єктів (носіїв емоційного стану).

4. Продуктивне вживання типової семантики емотивної лексики пов'язане з психічним / емоційним / фізичним станами; фізичним здоров'ям; якісною структурою емоційності; поведінкою людини; взаємодією емоційної сфери з волею / когнітивними процесами; протиставленням; драйвами; волею; емотивним підсиленням; суб'єктами (носіями емоційного стану); почуттєвими відчуттями.

5. Насичене вживання типової семантики емотивної лексики простежується у взаємозв'язку між базовими емоціями; фізіологічних рівнях реагування; модальності; порівнянні та об'єктах (носіях емоційного стану).

6. Позитивні, негативні й невизначені базові й соціальні емоції етносу та домашніх тварин у німецькомовних прислів'ях об'єктивуються предметно, ознаково, діяльнісно й модально; базове почуття – любов – предметно й діяльнісно.

7. Лексичними засобами невизначених емоцій є емотивна лексика та негатори *nicht, keine, kein, keinen, nie, (N)niemand, nirgends, nichts, Un-, Ohne, -los*.

8. Домінуючими тенденціями лексичної семантики емотивної лексики німецькомовних прислів'їв є орієнтація на об'єкти (носіїв емоційного стану) та периферійність назв емоцій і їхніх форм вияву.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в зіставному аналізі семантики емотивної лексики німецької і української паремій, а також різних типів сучасних німецькомовних дискурсів – публіцистичного, політичного, художнього, поетичного тощо.

Література

1. Изард К. Э. Психология эмоций / Кэррол Эллис Изард ; [пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева]. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с. – (Серия “Мастера психологии”).
2. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості : [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / Таїсія Сергіївна Кириленко. – К. : Либідь, 2007. – 256 с.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / Михайло Петрович Кочерган. – 3-тє вид. – К. : Академія, 2010. – 464 с.
4. Кудіна О. Ф. Передмова / М. Кудін // Кудіна О. Ф., Пророченко О. П. Перлини народної мудрості : [посібник для студ. та викл. вищ. навч. закл.]. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. – С. 5–8.
5. Новий тлумачний словник української мови : У трьох томах / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконт, 2003. – Т. 2 : К–П. – 928 с.
6. WAHRIG Wörterbuch der deutschen Sprache / [von R. Wahrig-Burfeind]. – München : dtv, 2012. – 1152 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

7. Кудіна О. Ф. Перлини народної мудрості : [посібник для студ. та викл. вищ. навч. закл.] / О. Ф. Кудіна, О. П. Пророченко – Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. – 320 с.

ПАРНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Дубровська І. Б.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена питанням функціонування парних фразеологічних сполучень біблійного походження в німецькій мові. Особлива увага приділена номінативному характеру цих сполучень, проаналізовані різні типи парних сполучень відповідно до їхньої структури та семантики. Підкреслено значну роль цих фразеологічних одиниць у сучасній німецькій мові мистецтва, літератури та преси.

Ключові слова: біблійні ідіоми, парні сполучення, фразеологія, метафора, структура, семантичні типи, антропоніми, номінація.

The article is concerned with certain aspects of binomial expressions originating from the Bible in German. Various groups of Biblical binomial expressions are examined from their nominative perspective and their semantic types. Due attention is paid to the role of these phraseological and paremiological units in the modern language of fiction, press and art.

Key words: Biblical idioms, binomial pairs, phraseology, metaphor, structure, semantic types, antroponym, nomination.

Парні сполучення (нім.: Zwillingsformeln, Paarformeln, Binomiale, Hendiadyoine) розглядаються як словосполучення, що виражають єдине поняття і складаються, як правило, з двох однорідних слів, з'єднаних між собою за допомогою сполучників чи прийменників [2, с. 186]. У вузькому значенні їх вважають риторичними фігурами, у широкому – сполученнями двох слів; перехідним типом між фразеологічними єдностями та ідіомами [6, S. 11–12; 1, с. 10]. Парні фразеологізми (ПФ) відзначаються семантичною подібністю та взаємодоповненням, ритмічною організацією компонентів. Особливості цих словосполучень привертали увагу вітчизняних (А. Д. Чепелюк, Т. Р. Кияк, Я. Баран, С. Тимченко) та зарубіжних лінгвістів (Н. Burger, Н.-G Müller, W. Hofmeister). **Актуальність** дослідження цих ПФ визначається тим, що, попри значну кількість наукових праць, присвячених ПФ, розгляд цих унікальних словосполучень в аспекті їхніх фонетичних, структурних та семантичних особливостей у різних мовах залишається недостатньо вивченим. **Метою** статті є дослідження корпусу ПФ, які походять з Біблії, під кутом зору їхніх номінативних особливостей, семантичних та функціональних характеристик у німецькій мові.

Біблійні ПФ мають інтернаціональний характер. У німецькій мові деякі з цих одиниць стали загальноживаними завдяки перекладам Біблії з латини німецькою мовою Мартіна Лютера, як напр., вирази *ein Herz und eine Seele*, *Milch und Honig*, *Mark und Bein*.

Фонетичними особливостями ПФ є наявність рими, алітерації (*Dornen und Disteln* (Gen.3.17)), асонансу (*Mit Rat und Tat* (Spr 8.14)); голосних різних рядів у першому та другому елементах (*Gift und Galle* (Dtn.32.33)), *mit Zittern und Zagen* (Phil. 2.12); розташування за законами зростаючого членування (*Klerus und Klerisei* (Dtn 9.29; 1 Petr.5.3; Apg 1.17)). Звертає на себе увагу також така фонетична особливість парних поєднань, як підвищена “сонорність” другого компонента (*Haut und Knochen* (Psalm102.5)).

За структурою можна виділити різні типи біблійних ПФ. Найбільш поширеними є моделі Nomen + Nomen (*Schutz und Schirm*); Adjektiv / Adverb+Adjektiv / Adverb (*alt und grau*). Продуктивний характер ПФ підтверджено наявністю активної фразеологічної деривації на основі парних поєднань (напр., *seit Adam und Eva*; *von Adam und Eva her verwandt*; *bei Adam und Eva anfangen* (Gen. 2.3). *Als Adam hackt' und Eva span, wo war damals der Edelmann?*

За структурно-синтаксичною схемою ПФ, більша частина з яких складається з іменникових компонентів, з'єднані за принципом сурядності сполучниками *und / oder*, прийменниками *mit, auf, von*. ПФ мають різний ступінь ідіоматичності елементів. Сміслова цілісність парних сполучень зумовлена єдністю образів у метафоричних сполученнях. Можна виділити такі ступені

ідіоматичності ПФ: **високий** ступінь ідіоматичності, напр., сполучення *Krethi und Plethi* (керетяни і пелетяни) (2 Сам. 8.18; 15.18; 20.7). У Біблії цей вираз ужито для позначення охоронців Давида. У сучасній мові вираз метафоризувався і означає “натовп” / “плебеї”. Вираз *Sodom und Gomorrha* (Gen 19.1–29) у сучасній німецькій і багатьох європейських мовах має значення “безлад”. Цій групі ПФ притаманне не лише узагальнене надслівне значення, а й те, що в сучасній мові етимологічне походження цих виразів є для багатьох мовців маловідомим, первинне номінативне значення – втраченим, та **середній і низький** ступінь ідіоматичності. До цієї групи можна віднести ПФ, які мають більш послаблений або слабкий семантичний зв’язок між елементами (*Mit Rat und Tat helfen* (Spr 8.14); *mit Wort und Tat* (Sir 3.8); *Gnade und Barmherzigkeit* (Ps.103.4; Jer. 16.5) та інші. Наприклад, сполучення *wie Kain und Abel* (убивця та його жертва) (Gen. 4). уживається як образна характеристика певних людей або опис певної ситуації, однак кожний елемент ПФ має своє метафоричне значення і може вживатися самостійно. У сучасній пресі бачимо запозичені з біблійного виразу словосполучення *die fetten und die mageren Jahre* (Gen.41). У газеті *Zeit* натрапляємо на приклад: “*Die fetten Jahre sind vorbei. Das Wirtschaftssystem steht vor einem großen Umbruch. Die Unis fürchten Sparrunden*” [7].

У виразі *durch Beten und Fasten* (Matt. 17.21) кожний з елементів може вживатися окремо (у багатьох протестантських перекладах Біблії німецькою мовою слово *Fasten* узагалі не вживається).

За семантикою ПФ елементи можуть бути ідентичними за смыслом, семантично або асоціативно близькими (*Scham und Schande; Staub und Asche; Vieh und Vögel; der Baum des Lebens und der Erkenntnis*), пов’язуватися антонімічними відношеннями за різними ознаками, напр., статі, (*Adam und Eva*), особистісними та іншими характеристиками (*Kain und Abel; David gegen Goliath; wie David und Jonathan; die Lebenden und die Toten; alt und jung; der Erste und der Letzte; gut und böse*).

Подальший аналіз семантики цих біблеїзмів дає підстави виділити групи фразеологізмів, елементи яких належать до певних тематичних кіл. Можна виокремити групу біблеїзмів, лексичні елементи яких позначають соматизми або належать до тематичного кола “дух, душа, тіло”. Наприклад, *auf Herz und Nieren prüfen* (Psalm 7.16) → *durch Mark und Bein* (у суч. мові); *mit Leib und Seele* (Gen. 2.23); *das eigene Fleisch und Blut* (Gen. 37.27). Свій метафоричний характер ці біблеїзми набули вже в біблійних текстах; поєднання цих двох лексичних одиниць уособлює єдність духовного і матеріального.

До іншої досить великої тематичної групи біблеїзмів належать ПФ, елементи яких є антропонімами. У Біблії зберігається характер первинної номінації цих антропонімів, адже ім’я в давні часи надавалося людині відповідно до певних зовнішніх чи внутрішніх якостей. Наприклад, антропонім Давид походив з д. євр.: *dod* = улюбленець, коханий, дорогоцінний; *dodo* – дядько від скороченого *Dodiel*). Давид ім’я другого ізраїльського царя (1055–1015 до Р. Х) [9, с. 179]. Метафоричне переосмислення імені пов’язане з такими основними ознаками, покладеними в основу внутрішньої форми антропоніма: 1) перемога Давида над велетнем Голіафом (звідти слово стало символізувати силу); 2) зовнішня привабливість Давида; 3) пісенна (Давид був автором Псалтиря). Первинне номінативне значення супротивника Давида, філістимлянина Голіафа означає в перекладі “вигнання”. [9, с. 167]. Переосмислення внутрішньої форми цього антропоніма відбулося завдяки біблійному тексту. Відтак Голіаф стає символом людини надзвичайної сили та високого зросту, але слабкої за своїми душевними якостями. Парний вираз *David gegen Goliath* означає двобій фізично слабкого, але міцного духом чоловіка проти значно сильнішого супротивника (1 Sam.17). З антропонімом *David* уживається ще один антропонім *Jonathan* – дар Божий (1 Sam. 18.1; 20–17; 2 Sam. 1.26). У Біблії це ім’я мав син Саула. [9, с. 354]. ПФ *wie David und Jonathan* означає двох друзів, поєднаних міцною дружбою.

Martha und Maria / Марта й Марія. У цьому виразі людині з високими прагненнями, яка уособлює духовне начало, протиставлено людину, коло інтересів якої обмежується побутовими, дрібними справами (Lk 10. 41–32). Відповідно до цього ПФ вираз “праця й молитва” (Ora et labora), тобто поєднання побутового й духовного, став девізом християнського суспільства.

У біблійному тексті не всі антропоніми набули ознак вторинної номінації. Важко визначити час, коли парні антропонімічні фразеологізми набули ознак усталеного фразеологічного виразу. Дуже цікавим і мало вивченим феноменом є той факт, що значну роль у популяризації цих ПФ відіграло мистецтво, адже матеріалом для давніх митців слугували епізоди біблійних текстів. Протиставлення характерів (часто протилежних) і відображення цих образів на полотні, а також відповідні назви творів сприяли закріпленню вищезгаданих номінативних парних одиниць у свідомості мовців. Завдяки мистецтву підкреслювалися і виокремлювалися основні семантичні ознаки, покладені в основу ПФ, за образами закріплювалися стійкі асоціації. Численні картини були намальовані художниками різних епох за сюжетом створення перших людей Адама і Єви. На полотні німецького художника Лукаса Кранаха старшого Адам і Єва зображуються в раю в оточенні звірів і прекрасних рослин. Художник акцентує увагу на гармонійному і цілісному поєднанні образів перших людей. У Мікеланжело Адам і Єва – грішники, вигнані з раю. У творчості відтворюються мовою фарб цілі картини біблійної історії. На одних картинах підкреслено красу Єви, на інших – її грайливість, спокусливість, хитрість. Отже, у значення ПФ *Адам і Єва* – “перші люди” входять різні семи, які доповнюють характеристику образів, додаючи також певний елемент суб’єктивності до біблійних персонажів. Шедеври мистецтва з назвами *Каїн і Авель* (П. Рубенс, Я. Тінторетто, Ю. Карольсфельд), *Марта і Марія* (Хомяков), *Давид і Йонафан* (Рембрандт, Доре) можуть допомогти мовознавцям відкрити всю палітру семантичних відтінків біблійних образів.

До антропонімічних ПФ, які утворилися на основі біблійного тексту, належать вирази *von Pontius zu Pilatus laufen* (Mt 27; Mk 15; Lk 23; Joh 18,19); *aus einem Saulus ein Paulus werden / von Saulus zum Paulus werden* (Arg.9; Arg 13.9), які набули емоційно-іронічного забарвлення і означають одну й ту саму особу.

Найбільш цікавим і мало дослідженим явищем парних фразеологізмів-біблеїзмів є їх номінативна трансформація, що відбувалася протягом тривалого часу. (Перші книги Біблії з’явилися приблизно за 3000 р. до Різдва Христового). У Старому Заповіті ми знаходимо ПФ, які, хоча й мають риси, притаманні парним фразеологізмам (цілісність смислу, фонетичні особливості), однак більшою чи меншою мірою змінили в сучасних мовах свою семантику значення. Основною характерною рисою біблійних ПФ є те, що протягом тривалого часу вони трансформувалися, змінюючи форму та зміст. Наприклад, вираз *Himmel und Hölle in Bewegung setzen* утворений на основі біблійного тексту: “Es ist nur noch eine kleine Weile, so werde ich *Himmel und Erde, das Meer und das Trockene erschüttern*”. (Hag. 2.6; 2.21. Heb. 12.26). У сучасній німецькій мові, крім зміни форми ПФ, змінилося і значення, яке набуло характеру вторинної номінації. Зараз цей фразеологізм означає “мобілізувати всі засоби і сили”. Зміна значення сталася, можливо, завдяки латинському дієслову *movere = erschüttern*. Як вважає автор словника німецьких біблеїзмів Краус, це дієслово сприяло актуалізації ПФ завдяки твору Вергілія “Енеїда”. [8, S. 95]. Отже, як мистецтво, так і літературні твори сприяли закріпленню біблійних ПФ у фразеологічному словнику німецької мови.

Подібна трансформація первинного номінативного у вторинне значення сталася й з виразом *zwischen Himmel und Erde schweben* (2 Sam 18.9). У біблійному тексті йдеться про Авессалома, який повстав проти свого батька Давида, однак програв двобій. Утікаючи з поля бою на мулі, він заплутався довгим красивим волоссям за гілля дуба й опинився “між небом і землею”. Слід додати, що навіть первинне номінативне значення біблійних слів не позбавлене певного символізму. У Біблії слово *Erde* (земля) має метафоричне значення. Земля – це назва людини,

народу Ізраїлю. Земля Обітована – образ Вавилону, Єгипту. Нова земля – Царство Небесне (Mt. 5. 5; Mal 3. 12). Часто земля (сад) порівнюється з жінкою (Nos. 2. 5; Jes. 45. 8; 62. 4; Hld. 4. 12; 5. 1), з душею (Ps. 63. 2; 143. 6) Залежно від придатності до хліборобської діяльності слово “земля” використовується в Біблії для характеристики різних типів людей. У Притчі про Сіяча кам’яний ґрунт – уособлення непостійної людини. Добра земля – назва того, хто розуміє Боже Слово (Mt. 13. 18-23). Метафоричному розумінню слова “земля” протиставляється метафорика слова “небо”, яке є вираженням вищої Істини, житлом Бога.

Біблійні фразеологізми вже в давні часи набули ознак вторинної метафоричної номінації. Наприклад, вираз *Auge um Auge, Zahn um Zahn* (Ex 21.24) у Старому Заповіті був одним із законів компенсації (часто грошової) за завданий збиток і мав на меті обмежити поширення злих учинків. І хоча в Новому Заповіті пропонується інша модель боротьби зі злом – не відповідати на зло тим самим, однак у сучасній мові вислів не втратив своєї популярності, зберігаючи при цьому на відміну від біблійного контексту пейоративний характер. Процес секуляризації спричинив втрату первинного номінативного значення багатьох ПФ. Так, напр., багато хто в наш час уже не замислюється, звідки пішов і що означає вираз *Heulen und Zähneklappen* (Mt 8.12; 13.42, 50; Lk.13.28).

Деякі біблеїзми, які мають у Біблії метафоричний характер, змінили своє номінативне значення вже в сучасній мові. Ідеться про так звану третинну номінацію. Однією з причин цього явища є секуляризація біблійного вислову. Наприклад, ПФ *das A. und O. sein* (Off 22.13) є метафоричною назвою початку і кінця всесвіту, високою назвою самого Бога. У сучасній мові позначає основи, фундамент якоїсь справи.

Підтвердженням того факту, що біблійні ПФ і в наш час активно використовуються в мові, є численні приклади їх уживання в літературно-розмовній сфері спілкування, пресі та публіцистиці. Напр., у журналі Spiegel стаття має назву “*Auge für Auge; Wunde für Wunde*”, а перші рядки уточнюють значення цього сполучення завдяки новоутвореному авторському ПФ *Wunde für Wunde*: “*Rache ist eine der stärksten Triebfedern für das politische Geschäft*” [12, S. 42]. “*Es ist ein Kampf David gegen Goliath, ein paar Frauen gegen die Macht der Kreml und seiner Medien*” [13, S. 108]. Під антропонімом *David* розуміються три учасниці російського панк-гурту Pussi Riot, яких ув’язнили на два роки, а під словом *Goliath* – путінська влада. Біблійні ПФ допомагають журналістам досягти мовної виразності завдяки використанню ПФ у комбінації з іншими лексичними одиницями сучасної мови політики. *Die politischen Disteln und Dornen, die Zerstörung des Fortschritts, Programme, die das Land schwächer machen, sind sehr stark. Experten prüfen nun die Varianten Sanierung und Neubau auf Herz und Nieren* [7]. Уживання цих фразеологічних сполучень допомагає досягти певного стилістичного ефекту виразності для опису подій сьогодення: *Die zionistisch dominierte Presse der westlichen Welt spuckt mal wieder Gift und Galle*. З метою так званого “вживлення” біблійних ПФ у контекст автори вдаються до зміни зовнішньої форми біблійних ПФ: *Weitere Module erklären z.B. die Nützlichkeit von Disteln und Karden für den Menschen oder den Unterschied zwischen Dornen und Stacheln. Aber auch auf dem fruchtbaren Grund, den die Disteln noch nicht überwuchert hatten, wuchsen die Dornen und erstickten fast ganz die guten Samenkörner* [7].

Знаходимо біблійні ПФ і в мові реклами, різних оголошень. Наприклад, біблійним фразеологізмом названий культурний центр у Кельні. “*Milch & Honig – jüdisches Kulturzentrum in Köln*” [4, S. 24].

Можна навести численні приклади використання біблійних ПФ у мові художньої літератури. Один лише приклад з твору Гете свідчить про те, що в минулі століття біблійні фразеологізми, а також ПФ уживалися як в епістолярному жанрі, так і в розмовній мові “*Gestern, als ich wegging, reichte sie mir die Hand und sagte: 'Adieu, lieber Werther!' – Lieber Werther! Es war das erstmal, dass sie mich Lieber hieß, und es ging mir durch Mark und Bein*” [11, S. 79].

У наш час біблійні ПФ використовуються в щоденному побуті, допомагають більш виразно висловити свою думку. Під час відпочинку на курорті записані такі приклади вживання ПФ *Krethi und Plethi* пересічними німцями: “*Du willst doch nicht nach Mallorca fahren?! Da sind doch Krethi und Plethi unterwegs*”. “*Ist es nicht deplorabel – sogar in der Oper ist man heutzutage von Krethi und Plethi umgeben!*” “*Ich nehme lieber ein Taxi, bevor ich mich mit Krethi und Plethi in die U-Bahn quetsche*” [7].

Подальшим перспективним напрямом у дослідженні біблійних ПФ могло б стати діахронічне дослідження фразеологічного складу цих виразів з позиції лінгвокультурологічного аспекту.

Література

1. Баран М. Теоретичні основи фразеології / М. Баран, Е. Зимомря. – Ужгород, 1999. – 176 с.
2. Кияк Т. Р., Огуй О. Д., Науменко А. М. Теорія і практика перекладу [нім.].: Підручник для ВНЗ / Т. Р. Кияк, О. Д. Огуй, А. М. Науменко. – Вінниця : Нова Книга, 2006, – 592 с.
3. Тимченко Є. До проблеми парних фразеологізмів у німецькій мові // Шляхи подолання мовних та комунікативних бар’єрів : методика викладання гуманітарних дисциплін студентам немовних спеціальностей : зб. наук. праць. – К. : Талком, 2015. – С. 173–178.
4. Burger H., Handbuch der Phraseologie / Harald Burger, Annelies Häcki Buhofer, Ambros Sialm, Brigit Eriksson. – Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1982. – 236 S.
5. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache/Wolfgang Fleischer. – Leipzig : Bibliograph. Institut, 1982. – 250 S. Kapitel Phraseologische Wortpaare, S. 106–109.
6. Hans-Georg Müller. Adleraug und Luchsenohr. Deutsche Zaillingsformeln und ihr Gebrauch. Peter Lang. Frankfurt am Main 2009. – 106 S.
7. Hofmeister W. Sammlung der gebräuchlichen Zwillingsformeln in der deutschen Gegenwartssprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zwillingsformeln.uni-graz.at/Zwillingsformeln>.

Джерела ілюстративного матеріалу

8. Krauss H. Geflgelte Bibelworte. – München.: Verlag. C.H.Beck, 1993. – 276 S.
9. Библиейская энциклопедия /Под ред. Арх. Никифора. – М.: Изд-е Св.Сергиевой Лавры, 1990. – 904 с.
10. Die Bibel in heutigem Deutsch = Die Bibel in heutigem Deutsch. Die Gute Nachricht des Alten und Neuen Testaments. – Leipzig: Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft, 1987. –3 Auflage. – 1394 S.
11. Goethe J.W. Die Leiden des jungen Werther. – Taschenbibliothek.: Aufbau-Verlag, 1982. –120 S.
12. Spiegel. – Deutschland. Журнал.: Verlag Rudolf Augstein GmbH & Co. –2010.
13. Spiegel. – Deutschland. Журнал.: Verlag Rudolf Augstein GmbH & Co. –2012.

DIE DEUTSCHEN ENTLEHNUNGEN IM AMERIKANISCHEN ENGLISCH

Карпусь А. К.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена німецьким запозиченням, що закріпилися в американському варіанті англійської мови. Розглянуто причини запозичення німецьких лексичних одиниць та роль німецької мови як адстрата в збагаченні панівної англійської мови.

Ключові слова: запозичення, взаємовплив мов, адстрат, калькування, асиміляція, закріплення, складні слова, похідні слова.

The Article is dedicated to German borrowings which have fixed in the American variant of English. The reasons for borrowing German lexical units and the role of German as the adstratum in the enrichment of the dominating English language are considered.

Key words: borrowing, interference of languages, adstratum, loan translation, assimilation, fixation, compound words, derivatives.

Es ist allgemein bekannt, dass die deutsche Sprache über mehrere lateinische Entlehnungen und Anglizismen verfügt. Dass es auch zahlreiche deutsche Wörter gibt, die in den anderen Sprachen vorkommen, daran denkt kaum jemand. Dabei meint Sven Siedenber, dass 10 000 deutsche Wörter international im Umlauf sind [6, S. 8]. Es wäre von Interesse, einen Einblick in den Charakter dieser Entlehnungen zu gewinnen. Das Anliegen des vorliegenden Artikels besteht darin, einen wesentlichen Teil dieses Problems zu untersuchen – den Einfluss des Deutschen auf das amerikanische Englisch. Dabei wird der Versuch unternommen, folgende Aufgaben zu lösen: den historischen Hintergrund dieser Entlehnungen zu bestimmen und ihren thematischen Charakter sowie ihre wortbildenden Besonderheiten festzustellen.

Anfänglich hatte das Deutsche in den Nachbarländern den Ruf einer unbeliebten Sprache. Erst mit Luthers Bibelübersetzung kamen einige deutsche Wörter ins Englische, Französische, Italienische und Spanische. Die weiteren Entlehnungswellen folgten zur Goethezeit, in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und in der Zeit der beiden Weltkriege. Es ging um militärische und wissenschaftliche Ausdrücke sowie Wörter aus dem Bereich der Kultur und der Lebensweise der Deutschen: *Erlkönig, Minnesänger, Edelweiß, Lebenslust, Wunderkammer, Poltergeist*.

Heute sprechen weltweit über 120 Millionen Menschen Deutsch – außer Deutschland und Österreich in Liechtenstein und in der Schweiz, sowie in Luxemburg, Belgien, Frankreich, Dänemark, Italien, Polen, Rumänien, Tschechien, der Slowakei, Ungarn. Es gibt deutsche Sprachinseln in Kanada, Brasilien, Mexiko Paraguay, Chile, Argentinien, Australien, Namibia und Südafrika.

Den Gerüchten zufolge wäre Deutsch in den USA des 18. Jahrhunderts beinahe Landessprache geworden, was eigentlich nicht stimmt, weil keine Bedingungen dazu vorhanden waren. Es stimmt aber, dass bis zu 60 Millionen der 300 Millionen US-Staatsbürger bei der Volkszählung im Jahre 2000 angegeben haben, deutsche Vorfahren zu haben [1, S. 1]. Viele Namen deutscher Herkunft erinnern noch heute an die Deutschen, die seit dem 17. Jahrhundert nach Amerika eingewandert sind. Es gab Zeiten, als sie die größte Einwanderergruppe in den Vereinigten Staaten darstellten.

Die Einwanderung der Deutschen begann im 17. Jahrhundert, als Mitglieder verschiedener protestantischer Religionsbewegungen, die gegen die lüderlichen Sitten der Kirche und die Ausschweifungen der Geistlichen auftraten, Verfolgungen ausgesetzt wurden, weil sie den Herrschenden ein Dorn im Auge waren. Zu den ersten deutschen Einwanderern gehörten auch 13 Mennonitenfamilien aus Krefeld, die sich auf Initiative von Francis Daniel Pastorius auf den Weg in die Neue "Welt" machten. Sie gründeten im Staat Pennsylvania die erste deutsche Siedlung in Amerika – Germantown (heute ein Stadtteil von Philadelphia). Die weiteren Glaubensflüchtlinge kamen hierher im 18. Jahrhundert und fanden hier auch ihre Heimat. Ihnen folgten verarmte Bauern.

Von der größten Einwandererwelle der Deutschen kann man aber erst 200 Jahre später sprechen. Mitte des 19. Jahrhunderts treiben Arbeitslosigkeit und Armut die Deutschen in das "Gelobte Land". Zwischen 1846 und 1893 ziehen jährlich 100 000, zum Teil bis zu 200 000 Menschen aus Deutschland nach Amerika. Auch an der Ostküste lassen sich viele deutsche Auswanderer nieder. Mitte des 19. Jahrhunderts gibt es in New York vier deutsche Zeitungen. Dabei nennt sich eine davon – "New Yorker Staats-Zeitung" – die größte deutsche Zeitung der Welt. Um die Jahrhundertwende leben hier 800 000 Deutschstämmige der ersten und zweiten Generation. Ein Großteil von ihnen wohnt im Stadtteil "Little Germany", in dem etwa 30 % der Bevölkerung deutsche Herkunft haben. Hier spricht man im Alltag Deutsch, in den Schulen wird Deutsch unterrichtet, es gibt deutsche Vereine, Buchhandlungen, Theater und Kirchen.

Nach der Machtergreifung der Nazis wird Amerika wieder zum Fluchtpunkt vieler Deutscher. Es sind etwa 300 000 Juden, denen es gelingt, alle Schwierigkeiten zu überwinden und ihr Leben zu retten. Für Deutschland ist es selbstverständlich ein Verlust an vielen klugen und kreativen Köpfen. Junge Intellektuelle und Künstler finden in den USA ihren Weg.

Es sei auch erwähnt, dass nicht nur das Nebeneinanderwohnen, sondern auch der kulturelle Einfluss bei der Koexistenz der Sprachen eine wesentliche Rolle spielt. Die Berührungspunkte zwischen den Deutschen und Amerikanern waren und sind mannigfaltig. Die Bedeutung des Deutschen als Fremdsprache ist nach 1917 zurückgegangen. Im 19. Jahrhundert und am Anfang des 20. Jahrhunderts studierten aber zahlreiche amerikanische Jugendliche an verschiedenen deutschen Universitäten. Viele amerikanische Touristen besuchten deutschsprachige Länder. Sie alle brachten etliche deutsche Wörter mit nach Hause. Nach dem Zweiten Weltkrieg kam es zur direkten Berührung der Angehörigen der amerikanischen Armee und der Deutschen, weil in Deutschland amerikanische Besatzungstruppen stationiert waren, die zum Teil ihre Familien aus den USA nach Deutschland kommen ließen.

Es sei auch darauf hingewiesen, dass sich gebildete Amerikaner seit dem 19. Jahrhundert intensiv der deutschen Literatur und Philosophie widmeten, was sie mehr oder weniger mit der deutschen Sprache vertraut machte.

Im 20. Jahrhundert kamen manche deutschen Wörter durch amerikanische Massenmedien, weil sich die amerikanische Öffentlichkeit ihr lebhaftes Interesse für die Geschehnisse in Europa zeigte. In den Kriegsberichten, Reportagen, politischen und wirtschaftlichen Nachrichten erscheinen um diese Zeit viele deutsche Realienwörter, die ins amerikanische Englisch kommen und entweder bald verschwinden oder erhalten bleiben. Im 21. Jahrhundert dauert dieser Einfluss an.

Der vorliegende Artikel handelt vor allem von dem Einfluss der deutschen Sprache als Adstrat. Es geht um eine Mischung von zwei Sprachen, die aus einer Völkermischung resultiert.

Der deutsche Wissenschaftler Karl-Heinz Schönfelder [6] unterscheidet einige mehr oder weniger zahlreiche thematische Gruppen von deutschen Wörtern im amerikanischen Wortschatz wie: Bezeichnungen für Deutschland und Deutsche, Sitten und Gebräuche, Gegenstände und Erscheinungen, die mit dem Alkohol zusammenhängen, Nahrungs- und Genussmittel, deutsches Vereinswesen, sonstiges deutsches Lehnwort. Wir wollen uns auf Bezeichnungen für Deutsche, ihre Sprache und ihr Land sowie auf das deutsche Vereinswesen beschränken.

Für das ganze Land bestehen im amerikanischen Englisch Bezeichnungen, die dem deutschen offiziellen Namen des Landes ähnlich, aber veraltet sind (*Dutchland*), Gattungsnamen, die fast zu Eigennamen geworden sind (*Fatherland*, *Vaterland*), Bezeichnungen der einzelnen Gegenden (*Rhineland*), die dem ganzen Land gelten, Bezeichnungen nach den Vornamen der Menschen (*Heineland*). Im britischen Englisch bestand bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts das Wort *Dutchland* vor allem als Bezeichnung Deutschlands. Für Holland war dieses Wort selten gebraucht. Im amerikanischen Slang kann man es bis heute hören. In der Umgangssprache hat es aber eine ganz andere Bedeutung: es bezeichnet jene Gebiete von Pennsylvania, die hauptsächlich von Deutschen besiedelt wurden.

Die Lehnübersetzung *Fatherland* etablierte sich im Englischen im 19. Jahrhundert. Es ist auch im Dänischen und im Italienischen bekannt [6, S. 212]. Die Variante *Vaterland* ist nicht fixiert. In der amerikanischen Variante des Englischen kann *Vaterland* oder *Fatherland* als Bezeichnung der neuen Heimat auftreten.

Die Bezeichnungen für die Deutschen hängen mit dem Namen des Landes, seinen Sitten und Bräuchen zusammen, den Namen seiner einzelnen Teile, den populären Vornamen, die über die Grenzen Deutschlands hinaus bekannt sind.

Als Bezeichnung für die Deutschen und ihre Sprache dient vor allem das Wort *Dutch*, das auch im britischen Englisch bekannt ist. Im 15. und 16. Jahrhundert bezog sich dieses Wort auf alle deutschen Stämme und Dialekte, darunter auch auf den holländischen Zweig des Niederdeutschen. Nachdem Holland ein selbstständiger Staat geworden war, beschränkte sich der Gebrauch von *Duch* fast ausschließlich auf Holland, die Holländer und ihre Sprache.

In den Vereinigten Staaten ist es aber ganz anders: auch heute kann *Dutch* Deutsche, Holländer und Angehörige verschiedener mitteleuropäischer Nationen bezeichnen. In vielen Fällen hat das Wort eine negative Bedeutung, was auf die Feindschaft zwischen den Engländern und Holländern zurückzuführen ist. Wegen der Rivalität dieser beiden Nationen in New-Amsterdam (ab 1664 New-York) ist diese pejorative Bedeutung in den USA erhalten geblieben.

Zur Unterscheidung von Deutschen und Holländern, die in der amerikanischen Umgangssprache beide *Dutch* genannt werden, entstanden die Bezeichnungen *Dutch* und *Holland Dutch*.

Im britischen Englisch wurden die Deutschen bis in das 17. Jahrhundert noch als *Dutchman* bezeichnet, später diente dieses Wort auch zur Bezeichnung eines Holländers. Entsprechend dem oben Gesagten galt *Dutchman* im amerikanischen Englisch zuerst Deutschen, Holländern und Schweizern. Diese Bedeutung wurde aber später erweitert und bezog sich im 19. Jahrhundert auf jeden Fremden und in manchen Gegenden auf Deutsche, Holländer und Skandinavien. Auch unbeliebte Amerikaner wurden so genannt, was auf pejorative Bedeutung dieses Wortes hinweist.

Mit diesen Bezeichnungen für Deutsche begnügte man sich sichtlich nicht. Dazu kommt noch die Kurzform vom Namen Friedrich – *Fritz*, der auch in den europäischen Sprachen gut bekannt ist. Die allgemeine Bedeutung des Wortes ist „Dickkopf“, „Holzkopf“ [5, S. 71]. Im Ersten Weltkrieg war das die Bezeichnung eines deutschen Soldaten [6, S. 73], im amerikanischen Englisch nach dem Krieg – generell eines Deutschen. Im Slang wird ein Epileptiker so genannt, und von dieser letzteren Bedeutung stammen die Phraseologismen *to be on the fritz* „verfallen, ruiniert, krank sein“ und *to be fritzed* „kraftlos, machtlos, krank sein“.

Zur Bezeichnung eines deutschen Soldaten im amerikanischen Slang dienten in der Zeit des Ersten Weltkrieges auch die Kurzformen des Vornamens Heinrich – *Heinie*, *Heine*, *Hiney*. Den Namen *Heinie* hatten auch deutsche Einwanderer.

Das Wort *Hessian* erschien im amerikanischen Englisch im 18. Jahrhundert und nannte die deutschen Soldaten aus einigen deutschen Gebieten, darunter aus Hessen-Kassel und Hessen-Hanau, die von ihren Landesherrn an England verkauft worden waren und von dort in den amerikanischen Unabhängigkeitskrieg geschickt wurden. Die Hessians waren gefürchtet und die Bezeichnung wurde zum Schimpfwort, das die Bedeutung „Söldner“ hatte. Das Schimpfwort bezog man dann auf alle Deutschstämmigen in Amerika und sogar auf die Soldaten und Politiker der Nordstaaten, die nichts mit den Deutschen zu tun hatten. In der Zeit des Bürgerkrieges wurde das Wort auch attributiv verwendet. Die Bedeutung des Wortes entwickelte sich weiter, heute ist es auch „minderwertiger käuflicher Politiker“. Von Interesse ist die Tatsache, dass *Hessian* auch in Bezug auf Frauen und auf ungezogene, freche Kinder gebraucht werden kann. Außerdem werden in den USA verschiedene Insekten mit diesem Wort bezeichnet. Diesem Gebrauch liegt wohl die falsche Behauptung zu Grunde, dass diese schädlichen Insekten die hessischen Truppen eingeschleppt haben.

Bei *Rhineland* geht es im Allgemeinen um einen Deutschen, der am Rhein geboren wurde. Die Bezeichnung wurde auf alle Deutschen ausgedehnt, denn die ersten deutschen Einwanderer kamen vom Niederrhein und aus der Rheinpfalz. So heißt im Volk auch ein Weißer, der mit einer Negerin verheiratet ist. Das Wort hat auch noch eine Erweiterung der Bedeutung erfahren. So nennt sich auch *chocolate soda with vanilla eis cream* – eine metaphorische Übertragung nach der Farbe.

Während des Zweiten Weltkrieges wurde zur Bezeichnung eines deutschen Soldaten das Wort *kraut* (von *Krautesser*) verwendet. Im Grunde genommen war das kein neues Wort. Als frühester kulinarischer Beitrag zum englischen Wortschatz war es seit 1633 bekannt. In den USA hat es sich im 18. Jahrhundert als *sauerkraut*, *sourkraut* und *sourkroust* eingebürgert. Das Gericht kennt man auch in Frankreich (*chourcrouste*), in Italien (*crauti*, *sarcrauti*, *salcrauti*), Japan (*zawakurauto*) und Spanien (*chucrut*). Doch nur in Amerika ist dieses Gericht populär geworden, besonders mit Kassler Rippchen, einem Eisbein oder einer Bratwurst. Schon Mitte des 19. Jahrhunderts erschien das von *sauerkraut* abgeleitete Wort *sauerkrauter* oder *sourkrauter*; das in der Umgangssprache als eine Bezeichnung für Deutsche diente. Im Zweiten Weltkrieg wurden die deutschen Soldaten von Amerikanern und Briten abwertend *the krauts* genannt [6, S. 185]. Diese Bezeichnung hat sich neben *Fritz* und *Hans* durchgesetzt. Die Bedeutung des Wortes hat sich später weiter entwickelt, es wurde nicht nur auf Deutsche, sondern auch auf düstere, pessimistische und reizbare Menschen bezogen. Durch ihre Vorliebe für Wurst- und Fleischwaren verdienten die Deutschen in den USA die Spottnamen *Hans Wurst*, *Metzel* und *Sausage*. Es kommen noch *Limburger*, *Limberger* und *Pretzel* vor.

Treffen sich drei Deutsche, gründen sie einen Verein – so wird scherzhaft der Hang der Deutschen zur Geselligkeit charakterisiert. Dabei weiß man, dass ein Verein mindestens sieben Personen braucht, um ins offizielle Register eingetragen zu werden. Auch heute blüht das bürgerliche Engagement in Deutschland wie nie zuvor: nach den Angaben der FAZ vom 19. Juli 2013 bestanden im genannten Jahr 580 000 registrierte Vereine. Die intensive Entwicklung des deutschen Vereinswesens datiert von 1794, als das Preußische Landrecht den Untertanen Vereinigungs- und Versammlungsfreiheit zugestanden hat [4].

Diese Neigung zur Geselligkeit, die auch den deutschen Einwanderern eigen war, ließ sie mehrere Vereine, Bünde, Ligen und Sekten in der neuen Heimat gründen, was eine zuverlässige Stütze für sie war. Einerseits bildeten sie Schutz gegen den Nativismus, der schon nach 1835 die Eingewanderten bedrohte und nach 1850 für sie eine ernsthafte Gefahr darstellte. Andererseits gewährten die Vereinigungen ihren Mitgliedern Zerstreung bei Gesang, Spiel und Sport.

Unter den von den Deutschen ins Leben gerufenen Vereinen unterschied man zwei große Strömungen: das weltliche und das kirchliche Vereinswesen.

Die ersten weltlichen Vereine entstanden nach 1830, ihre Zahl nahm in den 40er-Jahren im Zusammenhang mit der gesteigerten deutschen Einwanderung zu. In allen Städten, wo sich deutsche Einwanderer niederließen, wurden Gesangsvereine, Volksfestvereine, Kegelveine, Sportvereine, Turnvereine, Kriegervereine, Schützenvereine, Skatligen und Unterstützungsvereine gebildet. Es sind auch zahlreiche landsmannschaftliche Vereine zu erwähnen, die etwas später, nach 1870 entstanden.

Nach dem Höhepunkt des deutschen Vereinswesens um 1910 geht die Einwanderung zurück und mit ihr auch die Gründung von neuen Vereinen. Immerhin bestanden 1930 in den USA 6000 deutsche Vereine. Alle Versuche, diese Organisationen aus politischen oder anderen Gründen zu schließen, schlugen fehl.

Innerhalb des deutschen Vereinswesens spielten die wichtigste Rolle Turnvereine und Gesangsvereine, die meistens in den Städten wirkten. Der erste deutsche Turnverein in Amerika wurde im November des Jahres 1848 in Cincinnati gegründet. Weitere Turnvereine entstanden in den folgenden Wochen und Monaten in New York, Newark, Boston, Baltimore, Philadelphia, St. Louis, Louisville, Chicago und in vielen anderen Orten des Ostens, des Mittleren Westens und in Kalifornien.

Manche von diesen Vereinen schlossen sich zusammen, so entstand beispielsweise der „Nordamerikanische Turnverbund“. In anderen Fällen führten die Meinungsverschiedenheiten zu

Spaltungen, ganz besonders bei revolutionären und konservativen Elementen 1848. So wurde der "Sozialistische Turnverein" gegründet. Manche von den nach 1850 zustande gekommenen Turnvereinen schlossen sich dem "Turnerbund" an. Trotz des schweren Rückschlages während des Ersten Weltkriegs zählte "Der Nordamerikanische Turnerbund" im Jahre 1923 noch 195 Vereine. Die politische Bedeutung der Vereine ging aber allmählich zurück.

Außer ihrem Interesse für Sport zeichneten sich die Deutschen durch ihre Musikfreudigkeit aus, wobei sie vor allem den Gesang pflegten. Der erste deutsche Gesangverein in Amerika war der Männerchor von Philadelphia. Ein Jahr später entstand in Baltimore ein weiterer Verein, dem die Chöre in Cincinnati, New York, Louisville und anderen Städten folgten. Die Gesangvereine wurden besonders von den Einwanderern von 1848 gefördert.

Außer den Vereinen bestanden auch Bünde, die meisten von denen nach 1848 gegründet wurden. Zu erwähnen sind: der "Arbeiterbund", der "Proletarierbund", der "Allgemeine Arbeiterbund" in New York. In den späteren Jahren wurden in vielen Städten deutsche Bünde gegründet, die den verschiedensten Zwecken dienten.

Viele Turnvereine und Gesangvereine haben sich zu Bündern zusammengeschlossen. Im Anschluss an ein Sängerfest in Cincinnati wurde der "Deutsche Sängerbund von Nordamerika" gegründet, der zwei Jahre später "Erster deutscher Sängerbund von Nordamerika" hieß. Nach dem Sängerfest am 16. Juni 1850 hatten sich verschiedene Gesangvereine des Ostens zu einem Sängerbund zusammengeschlossen, der die Grundlage für den "Nordöstlichen Sängerbund von Nordamerika" bildete. In Texas entstand der "Deutsch-Texanische Sängerbund", dem 1855 der "Nordwestliche Sängerbund" folgte.

Die Neigung der Deutschen zur Geselligkeit zeigte sich auch darin, dass sie bei allen Gelegenheiten gesellige Zusammenkünfte organisierten und Feste feierten. Im 18. Jahrhundert beschränkten sich diese Festlichkeiten in der Regel auf Familienereignisse. Mit der Entwicklung des deutschen Vereinswesens in der Mitte des 19. Jahrhunderts nahm die Zahl der Feste zu, weil die Vereine selbstverständlich jedes Jahr größere und kleinere Feste feierten. Eine besondere Rolle kam Sängereisen und Turnfesten zu, die immer umfangreicher, großartiger und bedeutungsvoller wurden. Daran nahmen auch Dutzende Vereine von auswärts teil. Man muss zugeben, dass die deutschen Sängereisen auch bei den Nichtdeutschen ein großes Aufsehen erregten.

Ein besonderes Interesse riefen auch Schützen- und Volksfeste hervor.

Kein Wunder auch, dass dieses kräftig entwickelte und weitverbreitete Vereinswesen Spuren im Wortschatz der Amerikaner hinterlassen musste.

Vor allem ist es das Wort *Verein* und die Komposita mit diesem Wort als zweites Kompositionsglied. *Verein* erscheint im amerikanischen Englisch im Zusammenhang mit bestimmten Vereinigungen (the *Central Verein*, a *student's Verein*). Wenn *Verein* allein auftritt, dient es häufig als Kurzform für *turnverein* oder für einen anderen Verein, dessen Name vorher genannt wurde. Zum ersten Mal erschien dieses Wort 1853 [6, S. 152].

Trotz der großen Anzahl von Gesangvereinen in den USA trifft man *gesangverein* als Entlehnung sehr selten. Der Erstbeleg stammt aus dem Jahr 1853 (*the Thurner Gesang Verein*). Viel häufiger als dieses Wort wird die Lehnübersetzung gebraucht (*singing society*, *singing club*) [6, S. 152].

Da die Turnvereine in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts den Mittelpunkt im Leben der Deutschen in den amerikanischen Städten bildeten, wurden sie bald den Amerikanern bekannt, die nicht nur die Sache, sondern auch das Wort übernommen und bis heute beibehalten haben. Das erste Mal wurde das Wort 1852 registriert. Vom heutigen Gebrauch zeugen zahlreiche Beispiele [6, S. 153]. Zu Lehnübersetzungen gehören *Turner Society*, *gymnastic society*, *Turnsociety*.

Bund wurde als selbstständiges Wort und als Grundwort der Komposita übernommen. Es gehört zum Namen bestimmter Organisationen (*Bürgerbund*, *Nationalbund*). Seit 1936 bezog sich das Simplex im amerikanischen Englisch vor allem auf den *German-American Bund*, die pro-nazistische Organisation, die später verboten wurde. Die Mitglieder dieser Organisation hießen *bundists*.

Bei der großen Anzahl von Sängerbünden ist es nicht verwunderlich, dass diese Bezeichnung auch in das amerikanische Englisch aufgenommen wurde. Vor allen Dingen erscheint das Wort als Bestandteil der Namen verschiedener Organisationen. Daneben bestehen auch Lehnübersetzungen wie: *Singing Society* oder *Singing Union*. Auch *saengerbund*, *sängerbund* oder *sangerbund* werden als Entlehnungen verwendet.

Da die Turnerbünde eine große Rolle im Leben der deutschen Einwanderer spielten, hinterließen sie auch Spuren im Wortschatz der Amerikaner. Die Erstbelege stammen aus dem Jahre 1880 [6, S. 156].

Das Wort *-fest* tritt meistens als zweites Kompositionsglied auf. *Sängerfest* ist auch in der Schreibweise *saengerfest* oder *sangerfest* bekannt und tritt in der Bedeutung "a music festival of sängerbund" auf [6, S. 157]. Dieses Wort ist in den Vereinigten Staaten in den Gegenden bekannt, wo deutsche Gesangvereine existieren und Sängerfeste veranstaltet werden. Das Wort war schon um 1850 bekannt, weil die deutschen Einwanderer in dieser Zeit solche Feste durchzuführen begannen und sich die amerikanischen Zeitungen diesem Ereignis oft widmeten. Zahlreiche Belege beweisen, dass dieses Wort auch heute noch lebendig ist.

Die Erstbelege für das Wort *schuetzenfest* stammen aus den Jahren 1850–1870, allmählich aber ging sein Gebrauch zurück, heute wird es als Fremdwort bezeichnet [6, S. 158]. Gelegentlich wird die Teilübersetzung *shooting fest* verwendet.

Die zahlreichen Turnfeste der deutschen Turnvereine und – bünde erregten das Interesse der amerikanischen Bevölkerung. Die Folge war, dass das Wort *turnfest* in der Mitte des 19. Jahrhunderts entlehnt wurde. (*Turner feast*, *Turnfest*, *Turnerfest*). Heutzutage wird die Halbalkkierung *Turner festival* häufiger verwendet.

Volksfest war nie ein besonders bekanntes Wort bei der nichtdeutschen Bevölkerung, weil solche Feste fast ausschließlich von den landsmannschaftlichen Vereinen veranstaltet wurden. Die Lehnübersetzung *folk festival* war und ist häufiger verwendet.

Wie wir das schon beobachtet haben, sind viele der übernommenen Wörter deutsche Zusammensetzungen. In den 30er-Jahren polemisierten manche Sprachwissenschaftler darüber, ob unter dem Einfluss des Deutschen die neue Tendenz im amerikanischen Englisch aufgekommen ist, zahlreiche neue Worteinheiten durch Zusammensetzung von zwei oder mehreren selbstständigen Wörtern zu bilden. Als Beweis für das Bestehen dieser Tendenz nannten sie manche lexikalischen Einheiten aus dem amerikanischen und britischen Englisch:

<i>AE</i>	<i>barber shop</i>	<i>BE</i>	<i>barber's (shop)</i>
	<i>butcher shop</i>		<i>butcher's (shop)</i>
	<i>view-point</i>		<i>point of view</i>
	<i>sail-boat</i>		<i>sailing boat</i>
	<i>ice water</i>		<i>iced water</i>
	<i>cook-book</i>		<i>cookery-book</i>

Auch für den Zusammensetzungstyp Substantiv + Adjektiv (*barrel-round*, *bear-jolly*, *oil-rich*) wurde manchmal der deutsche Einfluss angenommen.

Wir können aber Schönefelder recht geben, der meint: "Tiefgreifende sprachliche Einflüsse auf die Wortbildung einer Sprache setzen eine intensive Sprachmischung und weitverbreitete Zweisprachigkeit voraus" [6, S. 230]. Der Wissenschaftler weist auf notwendige Bedingungen hin, die solchen Einfluss hätten ermöglichen können. Erstens sollte der größte Teil der amerikanischen Bevölkerung die deutsche Sprache beherrschen, um die Vorliebe der Deutschen für Zusammensetzungen in ihre eigene Sprache zu übertragen. Als Folge könnten dann die Zusammensetzungen in Literatur und Presse häufig auftreten. Zweitens sollten die deutschen Einwanderer sehr zahlreich sein (viel zahlreicher als es in Wirklichkeit ist) und in der Sprache ihrer neuen Heimat die genannte Tendenz ihrer Muttersprache beibehalten. Drittens sollten im amerikanischen Englisch so viele deutsche Komposita als Lehnwörter auftreten, dass sich die Tendenz herausbilden könnte, analog zu ihnen neue Wörter zu bilden. Man kann sich aber vergewissern, dass keine dieser Bedingungen in den USA vorhanden war.

Den direkten Einfluss auf die Bildung der Zusammensetzungen kann man also ausschließen, aber man muss anerkennen, dass einzelne deutsche Wörter als Bestandteile der Komposita im amerikanischen Englisch verwendet werden.

Aus dem Gesagten kann man schließen, dass das Deutsche in den USA als Adstrat auftrat, wobei die deutsche Sprache die Sprache einer fremden Minderheit bildete, die in einer für sie neuen Sprachgemeinschaft aufgegangen ist, aber im amerikanischen Englisch Spuren hinterlassen hat.

Seit dem 17. Jahrhundert sind über 6 Millionen Deutsche in die Vereinigten Staaten übersiedelt. Da sie sich mit ihrer neuen Umgebung verständigen mussten, wurden die Deutschen zweisprachig, dann vollzog sich der Sprachwechsel: die Deutschen gaben ihre Sprache auf und bedienten sich der Sprache des anderen Volkes. Das amerikanische Englisch aber bereicherte seinen Wortschatz auf Kosten der besiegten deutschen Sprache.

Bei zahlenmäßig recht großer Menge von Entlehnungen und Lehnübersetzungen geht es meistens um Bezeichnungen für Gegenstände und Erscheinungen, die den Amerikanern bisher unbekannt waren und durch die deutschen Einwanderer gebracht wurden. Solche Wörter bürgerten sich ein und sind allgemein gebräuchlich.

Die zahlreichen deutschen Wörter werden heute in den Gebieten der USA verwendet, die über eine starke deutschstämmige Bevölkerung verfügen. Diese Wörter werden vor allem in der mündlichen Rede der Deutschen im Alltag gebraucht. Unter Umständen findet man sie auch im schriftlichen amerikanischen Englisch, wo sie das soziale Kolorit schaffen. Die Amerikaner, die in solchen Gegenden wohnen, kennen die meisten dieser Wörter gut, beherrschen sie aber nur passiv. Zum aktiven Gebrauch kommt es selten.

Viele deutsche Bezeichnungen, die das amerikanische Englisch übernommen und beibehalten hat, sind Zusammensetzungen. Die Neigung des amerikanischen Englisch, manche Begriffe durch Zusammensetzungen zu bezeichnen, ist aber nicht auf den deutschen Einfluss zurückzuführen. Man kann solchen Einfluss nicht nachweisen, denn dazu gab es sichtlich keine historischen Bedingungen. Aber viele deutsche Wörter als Glieder einer Zusammensetzung haben im amerikanischen Englisch Verwendung gefunden. In manchen Fällen haben sie Suffix- oder Präfixcharakter angenommen.

Literaturverzeichnis

1. Jellinek C. Those Damn Duch. Beginning of German Immigration in Noth Amerika during the Thirty Years War / Christian Jellinek. – Frankfurt am Main : Campus, 1996. – 57 p.
2. Geschichte des Vereinswesens in Deutschland [Електронний ресурс] / Geschichte. – Режим доступу: https://de.wikipedia.org/wiki/Verein#Geschichte_des_vereinswesens_in_Deutschland. – 16 s.
3. Maier-Bode S. Auswanderer. Deutsche in Amerika [Електронний ресурс] / Sine Maier-Bode. – Режим доступу: <http://www.planet-wissen.de/geschichte/neuzeit/auswanderer/pwied...>
4. Mikoletzky J. Deutsche Auswanderung des 19. Jahrhunderts in der zeitgenössischen fiktionalen Literatur / Juliane Mikoletzky. – Tübingen : Nimeyer, 1995. – 75 s.
5. Schönfelder K.-H. Deutsches Lehngut im amerikanischen Englisch / Karl-Heinz Schönfelder.- Halle (Saale) : VEB Max Niemeyer Verlag, 1957. – 288 s.
6. Siedenbergs S. Besserwisser beim Kaffeeklatsching. Deutsche Wörter im Ausland / Sven Siedenbergs. – München: Wilhelm Heyne Verlag, 2009. – 255 s.
7. Stark F. Faszination Deutsch / Stark Franz. – München : Albert Langen Verlag, 1993. – 344 s.

ЗООСЕМІЧНІ ІМЕННИКОВІ НАПІВПРЕФІКСИ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ АУГМЕНТАЦІЇ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Козік Ю. М.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню перехідної для німецького словотворення категорії – іменниковій напівпрефіксації, як засобу аугментації, тобто інтенсифікації значення, вираженого кореневою морфемою, на прикладах зоосемічних напівпрефіксів.

Ключові слова: напівафікс, афіксоїд, префіксоїд, напівпрефікс, аугментація, інтенсифікація, таксація.

This article is devoted to research of transition for the German word building categories - noun prefixoid as a means of augmentation, in other words intensification of the meaning, which is expressed by the root morpheme on examples of zoosemiotic prefixoid.

Key words: afixoid, prefixoid, augmentation, intensification, valuation.

Актуальність дослідження полягає в недостатньому рівні дослідження аугментативних напівпрефіксів із зоосемічним складником та аугментативної лексики загалом. Результати статті можуть бути впроваджені в заняття практики усного та писемного мовлення німецької мови, оскільки цей тип словотворення викликає труднощі у сприйнятті відповідних лексем німецької мови.

Об'єктом дослідження виступають аугментативні префіксоїди німецької мови, які позначають тварин.

Стаття передбачає розв'язання низки таких питань, як: пояснення розуміння словотвірної морфеми – афіксоїда і передусім префіксоїда, функції префіксоїда стосовно до кореневої морфеми та аналіз прикладів аугментативних префіксоїдів із зоосемами та ілюстрація їх вмотивованості.

Напівафіксація ввійшла в тенденцію розвитку словотворення не тільки германських мов, а й слов'янських та романських, але найяскравіше виявляється саме в німецькій мові. Цей порівняно новий тип словотворення притаманний німецькій мові найбільшою мірою, оскільки він являє собою проміжну, перехідну ланку між такими способами словотворення, як словоскладання та експліцитна деривація, які формували словниковий склад німецької мови протягом різних періодів розвитку мови.

Під поняттям “напівафіксація”, для позначення якого в наукових працях використовується такий синонімічний ряд термінів, як “афіксоїд”, “субафікс”, “напівслужбова морфема”, відносний афікс”, “компонент у функції афіксів” та ін., розуміємо використання таких словотвірних одиниць, які балансують на межі словоскладання та афіксації, тобто деривації.

Що ж стосується розуміння терміна “напівафіксація” лінгвістами, які вивчали проблеми словотворення німецької мови, то їх думки в цьому питанні істотно розходяться. Ряд учених, серед яких W. Motsch, L. M. Eichinger [2], W. Boettcher, W. Fleischer [3] та М. Д. Степанова [8], схиляються до думки, що це явище в словотворенні має право на існування, зіставляючи афіксоїд з іншими словотвірними морфемами – такими, як афікс, конфікс, кореневою морфемою, унікальною морфемою та метафоричним основокладанням. Виходячи із цих зіставлень, було доведено, що від афіксів та корневих морфем напівпрефікси відділяє, з одного боку, можливість сполучатися з корневими морфемами з повною втратою денотативного значення, визначена позиція при сполучуванні з іншими корневими морфемами та серійність таких сполучувань, але водночас, з іншого боку, напівпрефікси мають здатність виступати як у ролі наголошеної морфеми, так і в ролі самостійної повнозначної морфеми без поєднання з іншими словотвірними одиницями. Всі ці аргументи спростовують спроби таких вчених, як O. Sharaf, St. Hartmann, Ch. Fandrych, P. Eisenberg, заперечити доцільність виокремлення цих одиниць словотвору.

Яскравими прикладами напівфіксації в німецькій мові можуть служити такі дві лексеми, як *Hundewetter* та *Spielzeug*. Лексема *Spielzeug* складається з основи *Spiel-* та суфіксоїда *-zeug*, який, незважаючи на свою серійність (*Flugzeug, Fahrzeug, Spielzeug, Schlagzeug, Werkzeug, Drehzeug*) та чітко визначену позицію в слові, має також вільний лексичний складник *Zeug*, який виступає в ролі повнозначної самостійної лексичної одиниці зі значенням “інструмент”, “матеріал” чи “сировина”. Це лексичне значення відходить на задній план у поєднанні з іншими основами та відіграє роль морфеми, яка забезпечує утворення віддієслівного іменника на позначення інструмента, хоча своє власне лексичне значення вона при цьому втрачає. Такого типу суфіксоїди рухаються в напрямку перетворення в афікси, чого не можна сказати про інший наведений приклад, *Hundewetter*. Префіксоїд *Hunde-* розглядається насамперед не як словотвірна морфема, використання якої зумовлене відсутністю номінативної одиниці на позначення предмета або абстрактного поняття, а як засіб стилістичного забарвлення основи слова, підсилення його емоційної виразності, через що втрачається самостійне лексичне значення префіксоїда *Hunde-*. При цьому варто зазначити, що у випадку з префіксоїдом *Hunde-*, ця словотвірна морфема надає передусім конотативного значення основи слова, тобто відтворює відношення мовця до сказаного, інакше кажучи, надає нейтральній лексемі експресивну семантику, яка виражається в оцінності та інтенсифікації значення.

Цей феномен зробив предметом своїх лінгвістичних досліджень німецький науковець Stephan Stein, який використовував термін «Taxation» на позначення оціночної функції префіксоїда. Оцінність відображає, як було згадано вище, особисту оцінку або позицію стосовно до предмета, прикладами якої слугують такі утворення, як *Scheinproblem, Schlüsselposition, Quasisteuer, Pseudolösung, Kerngedanke*. Зазначені приклади префіксоїдів не надають додаткового конотативного значення основному слову. Для прикладу, лексема *Schlüsselposition* в реченні «*Im Verlauf der ersten Phase gelang es der totalitären Bewegung, die Schlüsselposition innerhalb einer noch nicht totalitären politischen Gesamtkonstellation zu erringen*» [1] не має нічого спільного з позицією ключа. Лексема *Schlüsselposition* слугує позначенню унікальності цієї позиції, вираженої насамперед самою особою мовця, а не діловитим нейтральним викладом інформації.

Stephan Stein наголошує на ще одній функції, яка реалізується завдяки використанню префіксоїдів і якій буде приділена більше увага в цій статті, а саме – аугментації. Цей феномен привернув також увагу таких вчених, які під поняттям аугментації розуміють підсилення характеристики предмета чи явища, вираженого основною морфемою, збільшення його розміру, кількості, ступеня вираження притаманної йому ознаки чи стилістичне підвищення експресивності. Цьому терміну відповідає також цілий синонімічний ряд: елятивні утворення, експансія, модифікація, підсилювальні утворення, аугментативні утворення, що вказує на різносторонність розгляду цього явища словотворення лінгвістами. Аугментативна функція напівпрефіксів забезпечує створення стилістичного впливу висловлення на адресата повідомлення, не змінюючи граматичну категорію іменника та посилюючи пейоративне або мейоративне значення лексеми.

У цій статті здійснено спробу проілюструвати номінативність лексичних одиниць німецької мови за допомогою аугментативного напівпрефікса-зооніма. Для цього необхідно виокремити найменування тварин, які за відсутності оцінного компонента в кореневій морфемі, набувають аугментативності у сполученні з іншими морфемами, яким притаманне денотативне значення. До таких морфем у німецькій мові належать: *Aas, Bullen, Horn, Pudel, Affe, Elefant, Fledermaus, Hamster, Pferd, Wolf, Wiesel, Löwe, Bär, Hase, Fuchs, Sau, Schwein, Pudel, Bulle, Hund, Katze, Mammut, Frosch, Maus*.

Основною функцією наведених префіксоїдів виступає інтенсифікація та збільшення значення слів, які виражені основним словом. Крім того, вони посилюють позитивну конотацію кореневої морфеми або ж у свою чергу виражають негативну оцінку мовця до сказаного.

Варто зазначити, що інтенсифікація значення засобами словотворення здійснюється тільки посередництвом префіксоїдів у німецькій мові, тобто суфіксоїдам така функція не властива [8, s. 2–4].

Розглянемо для прикладу префіксоїд *Affe*-. Найменування *Affe* ввійшло в німецьку мову завдяки мандрівним купцям, як указано в етимологічному словнику німецької мови *dwds*. Походження цього найменування залишається невідомим, але лінгвісти припускають, що воно пов'язане з англійським найменуванням *ape*, яке в давньоанглійській мові звучало як *apa*. Що ж стосується варіантів цього слова в давньоверхньонімецькій мові, то воно звучало, як “*affo*” для позначення представників чоловічої статі та *affa*, *affin*, *affinna* – жіночої статі. У наступному періоді розвитку німецької мови – середньовісній – ми знаходимо вже той варіант, який і зберігся без суттєвих змін до нашого часу – *affe* [1].

Що стосується семантичної сторони використання поняття *Affe* в німецькій мові, то первісно воно позначало ссавця, який біологічно найбільш споріднений з людиною, але не досяг того рівня розвитку, якого досягла завдяки еволюції людина.

Для кращого розуміння цього поняття необхідно зіставити це поняття з іншими однокореневими словами, як, наприклад, зі словом *affen*, яке входить в ужиток уже з середньовісній періоду розвитку мови як *effen*, *affen* та має спочатку значення “*наслідувати, копіювати*”, а далі – “*вводити в оману, тримати за дурня*”. Звідси й походить конотативне значення лексеми *Affe*-. Префіксоїд *Affe*-. позначає, виходячи з конотативного значення кореневої морфеми *Affe*-, “*недолюдину*”, яка повернулася до попереднього рівня розвитку через відсутність інтелекту або уподібнюється у своєму розвитку мавпам. Це виражається через невідповідну людському суспільству, неадекватну поведінку, бездумне наслідування поведінки інших людей тощо.

Прикладами аугментації пейоративного значення такого типу через префіксоїд *Affe*-. може бути *Affenkopf/Affenarsch*, які вживаються як лайливі слова; *Affentheater*, *Affenkomödie*, *Affenspektakel* – “*дикий шум*”, “*балаган*”, “*комедія*” (зневажливо); *Affenliebe* – “*сліпе, бездумне кохання*”; *Affenpossen* – “*дурні жарти, кривляння*”; *Affenschwanz* – “*дурень*”; *Affentanz* – “*балаган*”, “*непристойний танець*”; *Affenvolk* – “*зборище дурнів*”, *Affenwerk* – “*сліпе наслідування*”.

Особливої уваги варта лексема *Affenliebe*, у якій виявляється не тільки аугментативне пейоративне значення через використання префіксоїда *Affe*-. на основі зіставлення поведінки мавпи та людини. У своїй праці “*Das Tier im Spiegel der Sprache*” Richard Riegler ілюструє походження цього найменування на позначення “*сліпої, бездумної та перебільшеної любові*” з природи відносин між мавпою-матір’ю та її дитинчатами. R. Riegler посилається на давні народні повір’я, які переповідають, що мавпи так сильно обнімають своїх дитинчат, що від любові інколи задушують їх до смерті. Інше пояснення можна знайти на сторінках книжок про тварин ще з періоду середньовіччя, де розповідається, що перед лицем небезпеки мама-мавпа бере на руки своє улюблене дитинча, тоді як інших, менш улюблених, розміщує в себе на спині. Коли ж утеча від небезпеки занадто виснажує маму-мавпу, то вона викидає своє улюблене дитинча, яке тримала на руках, щоб урятуватися самій і таким чином інші дитинчата теж залишаються живими [5, s. 33].

Приклади використання префіксоїда *Affe*-. в таких лексемах, як *Affentempo*, *Affengeschwindigkeit*, *Affenzahn* тощо, також демонструють інтенсифікацію значення, вираженого кореневою морфемою, яке можливе також з використанням інших префіксоїдів, як наприклад, *Höllen*- в *Höllengeschwindigkeit*, *Höllentempo*. Варто зазначити, що не всі префіксоїди, які були перераховані в цій статті можуть синонімічно вживатися на позначення “*надзвичайної швидкості*”. Це може бути знову ж пояснене тваринною природою мавп та їх особливостей порівняно з іншими представниками тваринного світу. Молоді представники цього роду вирізняються надзвичайною жвавістю та рухливістю, що й стає причиною відображення великої швидкості за використання префіксоїда *Affe*-.

Коментуючи використання менш продуктивного префіксоїда *Hunde-*, необхідно вдаватися передусім до фреймового аналізу, оскільки лише через розгляд конотацій, які типові кореневі морфемі “Hund”, можна проаналізувати вмотивованість поєднання префіксоїда *Hunde-* з іншими кореневими морфемами. *Hundewetter*, *Hundekälte*, *Hundehitze* – приклади лексем, які ілюструють погану погоду. Якщо *Hundekälte* та *Hundehitze* мають аугментативну сему “*дуже сильно, багато*”, то в лексемі *Hundewetter* виявляється пейоратизована аугментативна сема. Таким чином, можна дійти висновку, що наведений префіксоїд надає негативного конотативного значення словам на позначення погоди та погодних явищ. Пояснити це можна за допомогою стилю життя, який змушені вести собаки, особливо безпритульні. Їм доводиться терпіти жахливі умови життя, в тому числі й погодні умови. Звідси й походження лексеми *Hundeleben*. Убогість життя собак певним чином спричинила й виникнення таких лексем, складниками яких є префіксоїд *Hunde-*, як *Hundelohn*, *Hundehütte*, *Hundearbeit*, *Hundeförderung*, *Hundeloch*, *Hundegeld* тощо.

За тим самим принципом, що й префіксоїд *Hunde-*, а саме – за особливостями стилю життя, утворені численні лексеми зі складником *Bären-*, такі, як *Bärenkälte*, *Bärenhunger*, *Bärenurst*, *Bärenschlaf* та ін. Оскільки ведмідь впадає в зимову сплячку і досить довгий період часу обходиться без води та їжі, то лише надзвичайно сильний зимовий холод, спрага чи голод можуть розбудити його. Не тільки спосіб життя ведмеда, а й його зовнішній вигляд (великі кінцівки, грубий шерстяний покрив) та фізична сила – *Bärenkerl*, *Bäringesundheit*, *Bärennatur* – стали причиною виникнення префіксоїда *Bären-* з аугментативною функцією. Виходячи за межі зіставлення лексем за принципом схожості, цей префіксоїд являє собою вираження найвищого ступеня інтенсифікації й в інших тематичних групах, наприклад: *Bäringeld* und *Bärenruhe*.

В зоосемі *Bären-* простежуються не тільки вияви аугментації, як у прикладах, наведених вище, а й таксації, тобто вираження суб’єктивної оцінки мовця. Таксація реалізується в схожості з зоосемою *Elefant*, а саме – через конотативне значення “*незграбний*”, “*неповороткий*”, “*грубий*”. Саме такої конотації набувають кореневі морфемі *Sprache* та *Dienst* у лексемах *Bärensprache* та *Bärendienst*. Під *Bärensprache* розуміється мова неосвіченої неотесаної людини, яка не належить до інтелігенції. Така сама незграбність лежить в основі байки “*Der Bär und der Gartenfreund*” Jean de La Fontaine. Ведмідь, який хотів відігнати муху від садівника, не розраховувач зусиль і з надзвичайною силою вдарив камінцем садівника замість мухи [5, s. 50–55].

Підсумовуючи все вище сказане, варто зазначити, що зоосемічні іменникові напівпрефікси активно використовуються в німецькій мові для інтенсифікації значення через свою наближеність до природного середовища людини та базуються на її власних спостереженнях і розповідях про тварин у казках та байках. Що стосується вмотивованості використання цих префіксоїдів, то вона може бути детально пояснена через фреймовий аналіз, тобто через аналіз асоціативного ряду, який існує у свідомості носіїв німецької мови.

Література

1. DWDS – Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart [Електронний ресурс] // DWDS. – Режим доступу до словника: <https://www.dwds.de/>
2. Eichinger L. Wortbildung heute. Tendenzen und Kontraste in der deutschen Gegenwartssprache / Ludwig M. Eichinger. – Tübingen : Narr, 2008. – 356 s.
3. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. – Berlin / Boston : De Gruyter, 2012. – 484 s.
4. Karbelaschwili S. Lexikon zur Wortbildung der deutschen Sprache / S. Karbelaschwili. – Regensburg : FaDaF, 2001. – 173 s.
5. Renner J. Tierbezeichnungen in übertragener Verwendung im Italienischen und Deutschen: eine vergleichende lexikalische und pragmalinguistische Studie / J. Renner. – Wien, 2011. – 151 s.
6. Riegler R. Das Tier im Spiegel der Sprache. Ein Beitrag zur vergleichenden Bedeutungslehre / R. Regler. – Dresden u. Leipzig, 1907. – 295 s.

7. Stein S. Affixoide – Überlegungen aus semantischer und pragmatischer Perspektive zu einer umstrittenen Einheit der Wortbildung / S. Stein // Sprache – System und Tätigkeit. – 2008. – № 59. – S. 179–216.
8. Stepanova M. D. Grundzüge der deutschen Wortbildung / M. D. Stepanova, W. Fleischer, 1. Aufl. – Leipzig : VEB Bibliografisches Institut Leipzig, 1985. – 187 s.
9. Wiebke K. Kontrastive Analyse der Augmentativbildungen Deutsch – Spanisch / K. Wiebke. – München : GRIN Verlag, 2010. – S. 16.

ГЕНЕТИКО-ДЕРИВАЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ПРИКМЕТНИКА *GRÜN* У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Крепель В. І.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню та аналізу генетико-дериваційних зв'язків прикметника *grün* на матеріалі фразеологізмів з цим кольоративом у сучасній німецькій мові. Розглянуто етимологію прикметника *grün*, розкрито механізм розширення його семантики та відображено стратифікацію вторинних значень цього кольоративу.

Ключові слова: генетико-дериваційний зв'язок, семантика, фразеологізм, кольоратив *grün*.

This article is devoted to the study and the analysis of genetic and derivational relations of the adjective *grün* (green) on the material of phraseological units with this adjective in modern German. It is considered the etymology of the adjective *grün* (green), it is uncovered the mechanism of broadening of its semantics and it is displayed the stratification of the secondary values of that colorative.

Key words: genetic-derivational relationship, semantics, phraseological unit, colorative *grün* (green).

Увага науковців до дослідження кольоративів у різних мовах і надалі залишається великою, що підтверджується значною кількістю підходів до їх вивчення, зокрема еволютивного, психолінгвістичного, когнітивного, лінгвокультурологічного, етнолінгвістичного, онтологічного, порівняльного та термінознавчого. Лексика на позначення кольору вивчалася з позицій її складу, семантичної структури, наявності конотативного та аксіологічного значення, стилістичних функцій, здатності до оказіональних модифікацій та участі у формуванні ідіоматичних картин світу.

Це пов'язане з тим, що лексико-семантична група кольоративів німецької мови відображає феномен кольору, присутній у житті людини завдяки наявності в неї кольорового зору, і цей феномен є надзвичайно значущим елементом людського буття. Кольоративи, під якими розуміють прикметники на позначення кольору і їхні конверсійні утворення – дієслова (напр. *anschwärzen, erröten, grünen*) та іменники (напр., *das Blaue, das Rot, das Grün, der Schwarze*), виконують не лише функцію називання кольору та кольорової ознаки, але й здатні до семантичних перетворень, входячи до складу іменникових композит, усталених словосполучень термінологічного характеру та фразеологічних одиниць (ФО), завдяки чому семантика кольоративів розширюється.

Метою цієї роботи є аналіз генетико-дериваційних зв'язків прикметника *grün*, які унаочнюють розвиток і розширення семантики цього кольоративу в німецькій мові.

Із реалізацією мети дослідження пов'язані такі **завдання**: розкрити етимологію прикметника *grün*; висвітлити мотивацію переосмислення первинного значення цього кольоративу; продемонструвати стратифікацію генетико-дериваційних зв'язків прикметника *grün* у німецькій мові; простежити зв'язок логічного, психологічного та мовного фактора в процесі вторинної номінації; виявити національні особливості сприйняття кольору *grün* у німецькому соціумі, які відображаються в мові.

Об'єктом дослідження є ФО з кольоративом *grün*, представлені різними типами семантичного злиття компонентів: фразеологічними сполученнями, тобто фразеологізмами, у яких переосмислюється один компонент, а інший зберігає своє номінативне значення (*grüne Grenze* – зелений кордон), фразеологічними єдностями (ідіомами) з повним переосмисленням їхнього компонентного складу (*jemanden deckt der grüne Rasen* – хтось помер, *букв.*: когось

покриває зелена трава) та фразеологічними виразами (прислів'ями, приказками) зі структурою речення (*wer sich grün macht, den fressen die Ziegen* – хто стає вівцею, того стрижуть [17, с. 283], тобто: хто занадто лаштується під інших, той може за це поплатитися).

Предметом дослідження є генетико-дериваційні зв'язки семантики кольоративу *grün* у німецькій мові.

Матеріалом дослідження є ФО з кольоративом *grün*, зібрані шляхом суцільної вибірки з німецьких, українських та російських фразеологічних, пареміологічних, етимологічних, тлумачних та термінологічних словників, а також із сучасних німецьких джерел художньої літератури, преси та публіцистики.

Актуальність дослідження полягає в тому, що виявлення генетико-дериваційних зв'язків кольоративу *grün* дає можливість досягнути логіку переосмислення цього прикметника в німецькій мові і зрозуміти мотивацію його переосмисленого значення в оказіональних авторських утвореннях та в політичному дискурсі, яка нерідко спирається на символічне значення кольору та кольоративні асоціації, пов'язані з певними носіями кольору в німецькому соціумі.

Правомірним є виокремлення в німецькій мові двох груп прикметників на позначення кольору, а саме – абстрактних та конкретних. До абстрактних кольоративів німецької мови належить замкнена група прикметників на позначення основних (базових) кольорів, виділення якої сягає найдавнішого періоду історії мови, це *schwarz, weiß, grau, grün, gelb, blau, rot*. Саме ці односкладові прикметники входять до складу фразеологізмів, на відміну від конкретних кольоративів з прозорою внутрішньою формою, таких, як *orange, violett, fliederfarben, khaki, bordeaux*. Винятком є лише два конкретні прикметники у складі фразеологізмів, які мають прозору внутрішню форму, однак піддаються переосмисленню, це прикметники *rosa* та *lila*: *etwas durch die rosa Brille ansehen* – дивитися крізь рожеві окуляри на що-небудь, бачити в рожевому світлі [17, с. 123]; *etwas ist nicht rosig* – (напр., про становище): непевне, хистке, не блискуче [18, с. 140]; *der lilaletzte Versuch* – остання спроба привернути до себе увагу (говорять про жінку в ліловій сукні). Мотивацією переосмислення прикметника *rosa* є психологічний вплив на людину цього кольору, який сприймається як приємний, теплий і викликає радість, безтурботність, а *lila* в народній німецькій етимології означає “невдоволений”.

Основні кольоративи є найбільш уживаними завдяки своїй абстрактності, стертії внутрішній формі вони можуть зазнавати всіляких семантичних перетворень. Саме абстрактні кольоративи, входячи до складу фразеологізмів, утворюють їхній семантичний стрижень, поєднуючись з іменниками конкретної чи абстрактної семантики.

Розвиток семантики позначень кольору в німецькій мові йде від конкретного до абстрактного, що є характерним для еволюції мислення і мови загалом [9, с. 14; 10, с. 139; 6, с. 109] і відображає одну з універсальних тенденцій історії розвитку мови – “тенденції до абстрагування елементів мовної структури” [2, с. 251].

Значення прикметників на позначення кольору ґрунтується на ономазіологічній категорії “ознаковості”, а сигніфікатом ознакових імен є поняття якості. Прикметники на позначення кольору належать до якісних прикметників, тому що означають власне ознаку, а саме – ознаку за кольором. Прикметники на позначення кольору не вказують на предмети, тобто не означають денотати, проте мають денотативну спрямованість, беручи участь у вказуванні на ознаку предмета за кольором. Лише в цьому смислі може йти мова про їхню денотативну функцію [3, с. 6]. Денотатом прикметників на позначення кольору є уявлення про колір реальних предметів, тому знакове значення прикметників розгортається і маніфестується в мінімальних двочленних синтагмах “означення + означуване”, наприклад: *grüne Blätter* – зелене листя. За класифікацією А. Н. Арутюнової [1, с. 332–340], прикметники на позначення кольору завдяки їхній функціональній властивості вказувати на ознаки денотатів, які вони мають або які їм приписуються, належать до предикатних слів.

Перенесення найменувань є результатом розхитування первинної функції мовних одиниць [7, с. 7], воно пов'язане з еволюцією внутрішніх системних відносин. Розхитування первинних функцій кольоративів, якими є функція називання і предикації кольорових якостей, відбувається в результаті прикладення готових мовних знаків до нових понять. Це стає можливим завдяки асоціативному характеру абстрактного мислення. Виникненню асоціацій, які викликає колір, сприяють категоріально-асоціативні та логіко-предметні зв'язки і відносини, які надають імпульси руху понять. Важливу роль у цьому процесі відіграє образне мислення людини.

Здатність кольоративів до розширення свого сигніфікату є відображенням ще одного внутрішньомовного закону, а саме – закону асиметрії плану змісту і плану вираження мовного знака.

Між означенням і означуваним, між предметом і ознакою встановлюються бінарні відносини, які детермінуються двома головними позамовними факторами – відносинами речей і їх властивостей в об'єктивній дійсності та логікою мислення, зазначає А. А. Уфимцева [8, с. 54]. О. М. Дзівак [4], яка досліджувала дистрибуцію прикметників на позначення кольору, відзначає відсутність у мові словосполучень, де б значення кольору реалізувалося в абстрактних іменників. Те саме можна сказати і про прикметники на позначення кольору німецької мови. Ці прикметники є синсемантичними, вони номінують ознаку субстанції і у своїй номінативній функції семантично і синтаксично залежать від іменника. Семантична несамостійність прикметників на позначення кольору як знаків первинної номінації пов'язана з тим, що вони “не мають власного екстенсіоналу” [3, с. 3]. При лексичній номінації, сполучуючись із конкретними іменниками, прикметники реалізують свою головну семантичну ознаку – називання кольору субстанції.

Говорячи про ступінь сполучуваності німецьких кольоративів, слід відзначити широкі можливості сполучуваності цього розряду слів. Кольоративи німецької мови характеризуються семантичною мобільністю, вони можуть викликати семантичний зсув (частковий або повний) усього словесного комплексу і утворювати семантичний центр усталених словесних комплексів, фразеологізмів. Роль семантики кольоративів у фразеологізмів зростає, вони утворюють з іменником смислову єдність, наприклад: *auf einen grünen Zweig kommen* – процвітати, досягти успіхів; робити кар'єру; *nicht* (або *nie*) *auf einen grünen Zweig kommen, auf keinen grünen Zweig kommen* – не досягти успіхів у житті; *auch wir kommen einmal auf einen grünen Zweig* (присл.) – буде і на нашій вулиці свято [18, с. 354]. Семантичний центр, утворений прикметниково-іменниковою групою *der grüne Zweig*, виокремлюється і набуває переносного значення “успіх”.

Завдяки семантичній мобільності та широкій сполучуваності кольоративи німецької мови і сьогодні активно використовуються для утворення фразеологічних одиниць, які зазнають у процесі комунікації різних модифікацій, утворюючи фразеологічні серії дериватів, що дозволяє говорити про комунікативний динамізм фразеологізмів з кольоративами.

Однією з причин внутрішнього розвитку семантики деяких кольоративів, і зокрема прикметника *grün*, є генетико-дериваційні зв'язки, виявлення яких передбачає звернення до їх етимології, яка підтверджує верифікацію цих зв'язків.

Grün походить від германського *gro-ni*, яке утворене за “допомогою суфікса *ni* від германського кореня *gro-*. Кольоратив утворився від давньоверхньонімецького дієслова *gruoen* (середньовісньонімецьке *grüezen*), яке означало “рости, зеленіти”. Дослідники етимології припускають, що давньоверхньонімецький прикметник *gruoni* і середньовісньонімецький *grüene* означали колись “такий, що росте, пробивається” або “кольору трави” [12, с. 588; 13].

Семантична структура прикметника *grün* містить первинні (значення кольору) і вторинні значення, які утворюють певну стратифікацію. Синхронний зріз прикметників на позначення кольору, як і інші синхронні системи мов, пронизані “генетико-дериваційними зв'язками” [5, с. 427], вивчення яких дозволяє прослідкувати наступність значень і визначити внутрішню

мотивацію розвитку значення слова. Покажемо у цьому випадку є кольоратив *grün*, при вивченні етимології цього слова було встановлено, що його зв'язки орієнтовані на семантику не існуючого більше в сучасній німецькій мові дієслова *gruoen* “рости, зеленіти”.

Семантична структура прикметника *grün* містить такі значення:

(1) зелений (значення кольору): *Sie trug eine grüne Hose*.

(2) хворобливий вигляд: *Sein Gesicht wurde grün vor langwieriger Krankheit*. – Його обличчя позеленіло від тривалої хвороби. До цієї групи можна віднести також фразеологізми, де зелений колір указує на зміну кольору обличчя внаслідок зміни психічного або фізичного стану: *grün und gelb vor Ärger / Neid werden* – позеленіти від злості / заздрощів; *jemanden grün und blau schlagen* – побити когось до синців; *sich grün und gelb ärgern* – дуже сильно розлютитися.

(3) належний до природи, до зелені та зелених насаджень: *grüne Lungen* – зелені легені (ліси, парки), *grüne Hölle* – зелений ад (тропічні ліси), *bei Mütterchen Grün* – на природі, *ins Grüne fahren, im Grünen sein* – їхати на природу, бути на природі, *grüne Weihnachten* – зелене різдво (різдво без снігу, коли тепло і ще видно зелену траву) [12, с. 588]. Вираз *grüne Grenze* – зелений кордон – має зараз уже кілька значень, а саме: 1) відрізок кордону між двома дозволеними прикордонними переходами; 2) протікання кордону повз або через внутрішні води, вживається ще вираз *blaue Grenze*; 3) кордони між країнами ЄС, учасниками Шенгенського Договору) [20]. Ці приклади демонструють розвиток семантики від деривативної семи “належний до природи” до семи “дозволений для вільного пересування”.

В ідіомах, які створюють образ, також пов'язаний із зеленою травою, має місце цілісне переосмислення всього словесного комплексу, який виступає для евфемістичного позначення смерті: *jemanden deckt der grüne Rasen* – хтось помер (когось накриє зелена трава), *ein grünes Kleid angezogen haben* – померти (одягти зелену сукню).

Група сталих словосполучень, де кольоратив *grün* уживається у прямому значенні або ж відображає асоціації, пов'язані з природою, зеленими насадженнями, є досить репрезентативною. Так, стале словосполучення *das Grüne Herz Deutschlands* означає вкриті зеленими лісами Тюрингію, а сталий вираз *die Grüne Insel* слугує для образного позначення Ірландії. Будівля з характерним зеленим куполом, де розташована Дрезденська колекція творів мистецтва, називається *das Grüne Gewölbe* і часто використовується для метонімічного означення самої виставки [12, с. 588];

(4) недостиглий, незрілий: *Diese Kirschen sind noch grün*. – Ці вишні ще зелені; також *grüner Apfel* – зелене, нестигле яблуко, *grüne Bohnen* – зелена, нестигла квасоля [12, с. 588];

(5) сирий, свіжий: *grüner Formsand* – сирий формувальний пісок [19, с. 977]; *grüner Hering* – сирий оселедець, *grüne Klöße* – кляцки із сирої протертої картоплі [12, с. 588];

(6) молодий, недосвідчений: *die grüne Puppe* – недосвідчена молода дівчина; *jemand ist für etwas noch zu grün* – хтось ще занадто недосвідчений для чогось; *der Junge ist noch zu grün für solche Entscheidung* – хлопець ще занадто зелений (молодий, недосвідчений) для такого рішення; *noch grün hinter den Ohren sein* – бути ще жовторотим, недосвідченим; *Grünschnabel* – недосвідчений галасливий молодий чоловік; *Grünzeug/grünes Gemüse* – недорослі, недосвідчені молоді люди [14, с. 115].

Всі ці значення беруть свій початок від основного значення прикметника і пов'язані з називанням кольору прямолінійно, тобто на підставі схожості кольору (1) → (2), (1) → (3), (1) → (4), або в результаті метафоричного перенесення із сфери неживої природи у сферу характеристики людини (1) → (4) → (6). Дериваційні зв'язки прикметника *grün* простежуються також при метафоричному перенесенні за схожістю вражень. Значення “сирий, свіжий” виникло як дериват від значення “нестиглий, незрілий”. Воно не пов'язане прямолінійно зі значенням кольору, тому що означувані денотати не мають зеленого кольору (*grünes Holz* – сире дерево, сира деревина). Завдяки образності та асоціативності мислення семантична

структура прикметника *grün* (і інших абстрактних кольоропозначень) розширюється шляхом встановлення опосередкованих асоціативних зв'язків. Похідними значеннями, які закріплені в семантичній структурі цього прикметника і які завдячують своєму виникненню фразеологічним одиницям, є *незрілий, молодий, недосвідчений, сирий*.

Нарощення семантики може здійснюватися також через фразеологічно зумовлені значення:

(7) вільний, безперешкодний: *jemandem grünes Licht geben* – дати зелене світло, тобто дозволити; *grüne Welle* – зелена хвиля, коли, рухаючись на певній швидкості, можна безперешкодно проїжджати світлофори [12, с. 588]. Асоціації спрацьовують за схемою “причина → наслідки”. Причино-наслідкові зв'язки перенесено у сферу діяльності людини: безперешкодний проїзд → свобода дій людини. Генетично пов'язаним із значенням “безперешкодний” є також значення “безпечний” *sich im grünen Bereich befinden* – бути в порядку, перебувати в безпечній зоні, на протилугу від *sich im roten Bereich befinden* – перебувати в небезпечній зоні.

(8) успішний, приємний: *auf den grünen Zweig kommen* – досягти успіху. Переосмисленню цього фразеологізму сприяють традиції, звичаї, що породжують символіку кольорів, і референтні пресупозиції. У фразеологізмі *auf den grünen Zweig kommen* має місце метафоричний зсув усього словесного комплексу, цілісне переосмислення, що генетично походить від колишньої традиції німецького народу під час продажу землі вручати покупцю клаптик дерену із зеленою гілочкою як символом успіху та процвітання [15, с. 483]. Таким чином, лексичне значення компонентів словесного комплексу створює образ, який лежить в основі переосмислення. Зелений колір асоціюється в німців з природою, молодим зеленим листям, свіжістю, успіхом, дозволом, хорошим ставленням до когось: *komm an meine grüne Seite* – сідай біля мене (зліва, де міститься серце) [12, с. 588]; *jemandem grün (nicht grün) sein* – добре (погано) ставитися до когось [16, с. 237]. Цікавим є той факт, що семантична структура цього прикметника може містити як нейтральну оцінку, так і позитивну або ж негативну: *ins Grüne fahren* (нейтральне значення) – їхати на природу, *auf einen grünen Zweig kommen* (позитивна оцінка) – досягти успіху, *noch grün hinter den Ohren sein* (негативна оцінка) – бути ще молодим, недосвідченим;

(9) належний до Партії зелених Німеччини, яка виступає за чисте довкілля. На політичній арені Німеччини “зелені” в 70-ті роки почали виступати за захист природи та довкілля і в 1980 році була заснована Партія зелених, яка своїм взірцем мала природозахисну організацію Greenpeace [10]. Зелена фарба має стійкі асоціації з природою, а тому і в об'єднанні Bündnis 90 / Grünen партійним кольоровим ідентифікатором залишилася традиційна зелена фарба, яка активно використовується в партійній агрибутиці для демонстрації партійних принципів захисту довкілля і збереження здоров'я людей.

Мовою фарби виражаються також зміни в політичних настановах, журналісти охоче послуговуються кольоративами для влучних характеристик та коментарів щодо політичних подій та розвитку партій, наприклад: “*Grün matt – gelb satt*”, “*Die Gelben sehen grün*”, “*die Roten sind nur noch rötlich, die Ökopartei kaum noch grünlich*” [11].

Особливо часто спостерігаються політичні кольоративи в друкованих та електронних мас-медіа в заголовках статей перед виборами і після них, коли обговорюються результати цих виборів і створення можливих коаліцій: *Grün-Schwarze Bündnisse – Sonderfall oder zukunftsweisend?* (Deutschlandfunk, DLF-Magazin, 12.05.2016), *Grün-schwarze Koalition in Baden-Württemberg – Nur ein Bündnis auf Zeit?* (Deutschlandfunk, Kommentare und Themen der Woche, 7.05.2016), *Schwarz-Rot-Grün in Sachsen Anhalt – grünes Licht für die Kenia-Koalition* (Deutschlandradio Kultur, Studio 9, 23.04.2016), *Ampelkoalition für Rheinland-Pfalz – Von “Körnerfressern” und “Klientelpolitikern”* (Deutschlandradio Kultur, Länderreport, 19.04.2016) [11].

Журналісти витончено користуються потенційними можливостями політичного дискурсу, коли комуніканти (адресант інформації і її адресат) мають певні фонові знання для того, щоб акт комунікації був повноцінним, змістовно і прагматично завершеним. Людина, не обізнана

з політичним ландшафтом Німеччини, з використанням кольоропозначень для ідентифікації певних партій, матиме труднощі з декодуванням прочитаного або почутого і, напевне, не зрозуміє таких назв коаліцій, як, наприклад, *Ampel*-, *Kiwi*- або *Keniakoalition*. Так, коаліція *die Ampel* (світлофор: червоний–жовтий–зелений) означає коаліцію Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН), яка презентує себе червоним кольором, Вільної демократичної партії (ВДП), яка маркується жовтим кольором, та Партії зелених. Об'єднання партії Зелених із християнськими демократами (ХДС) політики та журналісти іменують *Kiwi* (поєднання партійних кольорів чорного і зеленого нагадує екзотичний темно-зелений фрукт ківі), гуртування ХДС, СДПН та Партії зелених отримало назву *Kenia* за кольорами чорно–червоно–зеленого кенійського прапора. У всіх випадках маємо справу з метонімічним перенесенням, неологічне переосмислення комбінації кольорів має ситуативний характер і не обов'язково закріпиться в мові, проте ще раз демонструє асоціативний характер мислення, здатність основних позначень кольору німецької мови до переосмислення, тобто взаємодію мовних та позамовних факторів у процесі переосмислення позначень кольору.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Номинация и текст // Языковая номинация. Виды наименований / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1977. – С. 304–345.
2. Березин Ф. М. Общее языкознание / Федор Михайлович Березин, Борис Николаевич Головин. – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.
3. Вольф Е. М. Грамматика и семантика прилагательного (на материале иберо-романских языков / Елена Михайловна Вольф. – М. : Наука, 1978. – 200 с.
4. Дзивак О. Н. Лексика на обозначение цвета в современном украинском литературном языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / Ольга Николаевна Дзивак. – К., 1974. – 34 с.
5. Кацнельсон С. Д. Послесловие // Значение и структура языка (пер. с англ.) / Соломон Давидович Кацнельсон : У. Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – С. 407–427.
6. Мурьянов М. Ф. К интерпретации старославянских цветообозначений / Михаил Федорович Мурьянов. – М., 1978. – № 5. – С. 73–110.
7. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1981. – 269 с.
8. Уфимцева А. А. Семантика слова // Аспекты семантических исследований / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М. : Наука, 1980. – С. 5–80.
9. Шерцль В. И. Название цветов и символическое значение их / Викентий Иванович Шерцль. – Воронеж, 1884. – 70 с.
10. Gipper H. Die Farbe als Sprachproblem / Helmut Gipper. Sprachforum. – Münster, Köln. – 1955. – № 2 – S. 135–146.
11. Schüler Bernd. Farben als Wegweiser in der Politik [Електронний ресурс] / Bernd Schüler. – Режим доступу : <http://www.bpb.de/apuz/29753/farben-als-wegweiser-in-der-politik?p=0>

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Deutsches Wörterbuch / Gerhard Wahrig. München: Verlagsgruppe Bertelsmann GmbH, Mosaikverlag GmbH, 1986 – 1493 S.
13. Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm auf CD und im Internet / Kompetenzzentrum für elektronische Erschließungs- und Publikationsverfahren in Geisteswissenschaften. Universität Trier [Електронний ресурс] / Woerterbuchnetz. – Режим доступу: <http://www.woerterbuchnetz.de/WDB/>
14. Wörterbuch der deutschen Alltagssprache / [Heinz Küpper: dtv-Wörterbuch der deutschen Alltagssprache] / in 2 Bd. Band 1: A-Pep // München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1971 – 238 S.

15. Wörterbuch der deutschen Alltagssprache / [Heinz Küpper: dtv-Wörterbuch der deutschen Alltagssprache] / in 2 Bd. Band 2: Per-Z // München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1971 – S. 239 – 484.
16. Немецко-русский фразеологический словарь / [сост. Л. С. Бинович и Н. Н. Гришин, под ред. Малиге Клаппенбах и К. Агрикола]. – М. : Русский язык, 1975. – 656 с.
17. Німецько-український фразеологічний словник / [укл. Володимир Іванович Гаврись, Ольга Петрівна Пророченко] / у 2-х т. Т. 1: А-К. – К. : Радянська школа, 1981. – 416 с.
18. Німецько-український фразеологічний словник / [укл. Володимир Іванович Гаврись, Ольга Петрівна Пророченко] / у 2-х т. Т. 2: L-Z. – К. : Радянська школа, 1981. – 382 с.
19. Русско-немецкий политехнический словарь. – 1996. – 1188 с.
20. https://de.wikipedia.org/wiki/Gr%C3%BCne_Grenze

ДІАТОПІЧНЕ МАРКУВАННЯ ГЕЛЬВЕТИЗМІВ

Кулик Н. Д.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена вивченню діатопічного маркування гельветизмів у лексикографічних довідниках сучасної німецької мови. Зроблено огляд лексикографічних позначок для діатопічного маркування мовних одиниць німецької мови. Розглянуто сучасний підхід на діатопічне маркування лексичних та фразеологічних гельветизмів.

Ключові слова: лексикографічна позначка, лексичний гельветизм, фразеологічний гельветизм.

The article deals with the diatopic marking of Helvetisms in German lexicographic dictionaries. Lexicographic labels for the diatopic marking of German speech units have been reviewed. The author focuses on the modern approach to the problem of diatopic marking of lexical and phraseological Helvetisms.

Key words: lexicographic label, lexical Helvetism, phraseological Helvetism.

Вихідним положенням пропонованої розвідки слугує концепція плурицентричності німецької мови, яка утвердилася в германістиці в 90-ті роки ХХ століття [9; 12; 13, S. 339; 14, S. 75]. Відповідно до концепції плурицентричності німецька мова позначається як плуринаціональна мова з трьома рівноцінними національними центрами в Німеччині, Австрії та Швейцарії. У країнах-центрах плурицентричної мови характерні риси мовного стандарту кодифіковані в лексикографічних джерелах. Напівцентрами позначають Ліхтенштейн, Люксембург, Східну Бельгію, Південний Тироль (Італія) та німецькомовні меншини в Румунії, Намібії, Мексиці, у яких немає власного лексикографічного німецькомовного стандарту [26, S. 31]. У вітчизняній германістиці запроваджена “категорія недомінуючого національно-державного варіанта”, під якою розуміють “австрійську, швейцарську німецьку мову, німецьку мову Люксембургу та Ліхтенштейну” [7, с. 329]. Уживаними термінами на позначення територіального варіювання німецької мови є “австрійський варіант німецької мови” та “швейцарський варіант німецької мови” [3, с. 256–258; 4, с. 31; 8, с. 71]. Варіанти німецької мови відрізняються функціональним використанням літературної мови, характером співвідношення варіанта з діалектами і повсякденно-розмовною мовою та нормативно закріпленими розбіжностями в граматиці, словотворенні, лексиці, фонетиці й орфографії.

Вивченню варіювання фразеологізмів національних варіантів німецької мови присвячені праці Е. Піраїнен, П. Ернста, Г. Бургера, Б. Юска-Бахер, О. Я. Остаповича. **Актуальність** статті полягає в потребі узагальнити досвід мовознавців про діатопічне маркування лексичних та фразеологічних гельветизмів. **Мета** статті – проаналізувати маркування гельветизмів у лексикографічних джерелах. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання **завдань**: визначити поняття диглосія в німецькомовній частині Швейцарії, дати огляд позначок для діатопічного маркування мовних одиниць у лексикографічних джерелах німецької мови, проаналізувати сучасні погляди мовознавців на діатопічне маркування лексичних та фразеологічних гельветизмів. Об’єкт дослідження становлять гельветизми. Предметом дослідження є лексикографічне маркування гельветизмів.

Варіанти німецької мови реалізуються на фонетичному, орфографічному, морфологічному, лексичному, синтаксичному і прагматичному рівнях мови. Швейцарські варіанти називають гельветизмами, австрійські – австріацізмами, німецькі – тевтонізмами [10, S. 7; 14, S. 75; 18, s. 41]. На позначення лексем швейцарського варіанта німецької мови вживається термін гельветизм [3, с. 258]. Відсутність в українській мові єдиного терміна на позначення лексем швейцарського варіанта німецької мови свідчить про перебування метамови “лінгвістики ... в стадії формування” [1, с. 27].

Мовну ситуацію в німецькомовній частині Швейцарії називають диглосією [11, S. 201; 15, S. 204]. “Диглосія – це одночасне існування в суспільстві двох мов або двох форм (варіантів) однієї мови з функціональним їх розподілом” [2, с. 328]. Компонентами диглосії в німецькомовній частині Швейцарії є дві форми існування німецької мови – літературна мова (“Das Schweizer Hochdeutsch”) та діалект (“Das Schweizer Deutsch”). В усному мовленні (комунікативні ситуації “сім’я”, “робота”, “окремі радіо- та телепередачі”, “дитячий садок / перші класи початкової школи”) перевага надається місцевому діалекту. У комунікативних ситуаціях “спілкування з іноземцями та мешканцями франко- та італомовної частини країни”, “офіційні, формальні ситуації”, “новини, політична інформація на радіо та телебаченні”, “освітній процес у школі” послуговуються літературною німецькою мовою. У писемному мовленні (комунікативні ситуації “листування”, “преса”, “реклама”, “фахова література”, “література”) переважає літературна німецька мова. У комунікативних ситуаціях “особисті повідомлення”, “короткі листи”, “реклама”, “література”, “смс”, “мейл” користуються діалектом [15, S. 204]. Використання в усному мовленні діалекту та обмеження швейцарського національного варіанта німецької мови письмовим уживанням дефінують як “функціональну неповність парадигми літературного стандарту у Швейцарії” [5, с. 381].

У виникненні гельветизмів вирішальну роль відіграють однорідні за своїм походженням верхньоалеманські діалекти. Доцільно пригадати, що індосвропейські племена гельветів та ретів заселяли територію сучасної Швейцарії. Гельвети були романізовані внаслідок підкорення в I ст. до н. е. римлянами. З V ст. н. е. на територію проникли германські племена алеманів, бургундів, остготів, які відтіснили ретів у гірські райони. Таким чином, етнічну основу німецькомовних швейцарців склали переважно алеманські племена [10, S. 9]. Алеманський діалектний ареал охоплює німецькомовну Швейцарію, Ліхтенштейн, австрійську федеральну землю Форарльберг, південні дві третини німецької федеральної землі Баден-Вюртемберг, південно-західну Баварію, Швабію. До баварського діалектного простору належать Австрія (крім федеральної землі Форарльберг), Верхня та Нижня Баварія, Верхній Пфальц, Верхня Франконія [14, S. 76].

Наступний крок полягає у виокремленні позначок, які вживаються в лексикографічних джерелах німецької мови для діатопічного маркування мовних одиниць. Словник *Deutsches Universalwörterbuch* позначає територіальну належність 171 ремаркою [19, s. 11–14], із них 22 ремарки стосуються німецькомовних регіонів: *alemannisch, bayrisch, berlinerisch, luxemburgisch, niederdeutsch, norddeutsch, nordostdeutsch, nordwestdeutsch, ostmitteldeutsch, ostniederdeutsch, ostpreußisch, pfälzisch, preußisch, Rheinisch, schwäbisch, schweizerisch, südwestdeutsch, westdeutsch, westfälisch, westmitteldeutsch, westniederdeutsch, wienerisch*. У словнику *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten* дев'ять із десяти позначок територіального вживання позначають німецькомовні регіони: *berlinerisch, norddeutsch, ostmitteldeutsch, österreichisch, schweizhochdeutsch* та *bayrisch, landschaftlich, süddeutsch, westmitteldeutsch* [20, S. 18]. Словник *Langenscheidts Großwörterbuch* використовує ремарки *norddeutscher, süddeutscher, ostdeutscher Sprachgebrauch* та скорочення: *A* – для мовного вживання в Австрії, *CH* – для мовного вживання у Швейцарії, *D* – для вживання в Німеччині [22, s. XIX]. Словник *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* позначає територіальне вживання 12 ремарками *berlinisch, süddeutsch, landschaftlich, mitteldeutsch, norddeutsch, nordwestdeutsch, nordostdeutsch, österreichisch, ostmitteldeutsch, schweizerisch, süddeutsch, südwestdeutsch* [24, s. 275].

Словник *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* вживає вісім позначок: *berlinerisch, norddeutsch, ostmitteldeutsch, österreichisch, schweizhochdeutsch* та *landschaftlich, süddeutsch, westmitteldeutsch* [21, s. 01–03]. Словник *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache* на позначення територіальної належності користується системою ремарок із 48 найменувань, із них 24 ремарки стосуються німецькомовних регіонів: *alemannisch, badisch, bayrisch, deutsch, friesisch, hessisch, niederdeutsch, norddeutsch, oberdeutsch, oberösterreichisch, obersächsisch,*

österreichisch, ostmitteldeutsch, ostpreußisch, rheinisch, sächsisch, schlesisch, schwäbisch, schweizerisch, steirisch, süddeutsch, südwestdeutsch, westdeutsch, westfälisch [23, s. XI–XII]. Словник *Variantenwörterbuch* містить такі позначки про варіювання мовних одиниць: *A* – Австрія, *A-west* – західна Австрія, *CH* – Швейцарія, *CH-süd* – південна Швейцарія, *D* – Німеччина, *D-nordost* – північно-східна Німеччина, *STIER* – Південний Тіроль, *LIE* – Ліхтенштейн, *LUX* – Люксембург, *BELG* – Бельгія [25, S. 31]. Таким чином, на позначення гельветизмів у проаналізованих 7 лексикографічних джерелах німецької мови використовуються позначки *CH*, *CH-süd*, *schweizerisch* та *schweizhochdeutsch*, з них тричі – *schweizerisch*, двічі – *CH* і *schweizhochdeutsch*, один раз – *CH-süd*.

Зазначимо, що мовознавці-сучасники розрізняють лексичні гельветизми та фразеологічні гельветизми [11, S. 201; 14, S. 76; 5, с. 383]. Гельветизми є частиною культурного спадку німецької мови у Швейцарії. У реєстри словників німецької мови вони можуть бути включені після перевірки й верифікації статусу Швейцарською спілкою німецької мови [10, S. 3]. Отже, позначка в одномовному тлумачному словнику німецької мови біля лексеми-гельветизму є надійним джерелом про її варіювання. Додамо, що у 2012 році серія словників Дуден поповнилася окремим довідником гельветизмів [10], який містить “специфічно швейцарську” лексику. Лексичними гельветизмами в словниковому складі швейцарського варіанта німецької мови рясніють категорії “Будинок та господарство”, “Продукти харчування”, “Право” [10, S. 82–83].

Фразеологічним гельветизмом вважають стандартномовну, тобто кодифіковану фразеологічну одиницю німецькомовної Швейцарії [14, с. 76]. Фразеологічний гельветизм слід відмежовувати від діалектної фразеологічної одиниці, яка може розглядатися гельветизмом у випадку вживання в літературному перекладі поза межами ареалу походження [11, S. 204; 14, S. 81]. Фразеологічні гельветизми повинні виявляти “сукупність категоріальних ознак – лексикографічних, функціональних, прагматичних, текстових, ареальних, інтерсуб’єктивних, темпоральних”. Представленість фразеологізму в новітніх швейцарських текстових масивах, висока частотність уживання, стандартно-літературне оформлення уможливають висновок про його статус як фразеологічного гельветизму [5, с. 383–384].

Лексикографічне маркування фразеологічних гельветизмів, зафіксованих новітніми лексикографічними довідниками німецької мови, зазнає критики. Емпіричне дослідження ареального поширення фразеологічних гельветизмів продемонструвало невідповідність між словниковою позначкою та мовленнєвою реальністю. Так, позначені як гельветизм фразеологізми *durchs Band weg* “ausnahmslos” коректно позначати ремаркою “австро-гельветизм”, *Jetzt jagt es den Zapfen ab* “Jetzt reicht es!” – “баваро-гельветизм”, *kein Büro aufmachen* “keine Umstände machen” – “австро-алеманізм”, *jmd. kann mir in die Schuhe blasen* “jmd. soll mich in Ruhe lassen” – “південно-німецький ареал”, *das Feuer im Elsass sehen* “große Schmerzen haben” – “регіональний гельветизм / швейцарський регіоналізм”. Маркування фразеологізму *dastehen wie der Esel am Berg* “von einer neuen Situation überfordert, ratlos stehen” відповідає мовній дійсності – це гельветизм [14, S. 85–91]. Аналіз результатів дослідження ареального поширення фразеологічних гельветизмів уможливує два висновки: 1) про конкретизацію поняття “гельветизм” ареальними компонентами *австро-гельветизм*, *баваро-гельветизм*, *австро-алеманізм*, *регіональний гельветизм*, *південно-німецький ареал*; 2) про доповнення концепції плюрицентричності поняттям “плюриареальність” німецької мови [14, S. 97].

Лексикографічне маркування фразеологізмів німецького та австрійського варіантів німецької мови також піддається критиці в працях авторитетних мовознавців-сучасників Елізабет Пііраїнен, Петера Ернста, тому що “часто не відповідає мовній реальності в межах Німеччини” [17, S. 364], не інформує “про джерела діатопічних позначок чи емпіричних даних” [16, S. 36], не враховує діатопічного, діастрального, діафазного аспектів [13, S. 340].

Отже, вивчення діатопічного маркування гельветизмів у лексикографічних довідниках сучасної німецької мови дозволяє сформулювати висновки. Швейцарський варіант німецької мови як плурицетричної мови є рівноправною формою існування німецької мови зі своєю специфікою – диглосією, прикладом існування “єдності в розмаїтті”. В одномовному тлумачному словнику німецької мови позначка *CH*, *CH-süd*, *schweizerisch* чи *schweizhochdeutsch* біля лексичного гельветизму є достовірним джерелом інформації про його варіювання. Така сама позначка біля фразеологічного гельветизму видається ненадійним джерелом додаткової інформації про його варіювання. Точкою дотику фразеології та ареальної лінгвістики повинно стати діатопічне маркування не тільки фразеологічних гельветизмів, а й фразеологічних одиниць німецького та австрійського варіантів німецької мови. Діатопічні маркування фразеологізмів німецької мови потребують уточнення позначками *австро-гельветизм*, *баваро-гельветизм*, *австро-алеманізм*, *регіональний гельветизм*. Словники забезпечать користувачів достовірною інформацією, повідомляючи про джерела діатопічних позначок. Перспективними вбачаємо вивчення лексичних і фразеологічних гельветизмів у творах сучасних швейцарських письменників та рецепцію гельветизмів мешканцями німецькомовної Швейцарії.

Література

1. Володіна Т. С. Неоніми метамови лінгвістики: перекладацький та лексикографічний аспект / Т. С. Володіна // Вісник Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка: Філологічні науки. – Вип. 1 (83). – Житомир, 2016. – С. 23–29.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2003. – 464 с.
3. Левицький В. В. Лексикологія німецької мови : посібник / В. В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2014. – 392 с.
4. Максименко Н. А. Австрійський та швейцарський варіанти німецької літературної мови / Н. А. Максименко // Наукові праці Чорноморськ. держ. ун-ту імені Петра Могили комплексу “Києво-Могилянська академія”: Філологія. Мовознавство. – 2009. – Вип. 106. – С. 31–35.
5. Остапович О. Я. Когнітивні та корпусні критерії визначення статусу фразеологічних гельветизмів / О. Я. Остапович // Науковий вісник Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки. – 2007. – Вип. 4. – С. 380–385.
6. Остапович О. Я. Про новітню концепцію тлумачного словника сучасної німецької мови “Variantenwörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol” Ульріха Аммона / О. Я. Остапович, Е. Я. Варениця // Наукові записки. Серія Філологічна. – 2010. – Вип. 14. – С. 433–438.
7. Остапович О. Я. Когнітивні преференції мовців-носіїв національно-державних варіантів сучасної німецької мови у царині фразеології. Експериментальні підходи / О. Я. Остапович, Е. Я. Варениця // Наукові записки Нац. ун-ту “Острозька академія”. Серія : Філологічна. – 2013. – Вип. 37. – С. 329–334.
8. Юханов О. С. Німецька лексикологія (лекції, тестові завдання, терміни) : навчальний посібник / Олександр Сергійович Юханов. – К. : Ленвіт, 2008. – 124 с.
9. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten. / Ulrich Ammon. – Berlin, New York : de Gruyter. 1995. – 576 S.
10. Bickel H., Landolt C. Duden. Schweizerhochdeutsch. Wörterbuch der Standardsprache in der deutschen Schweiz. Schweizerischer Verein für die deutsche Sprache / Hans Bickel, Christoph Landolt. – Mannheim, Zürich : Dudenverlag, 2012. – 97 S.
11. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger. – Berlin : Erich Schmidt, 2010. – S. 239.
12. Clyne M.G. Language and society in the German-speaking countries / Michael Georg Clyne. – Cambridge : Cambridge University Press. – 205 p.

13. Ernst P. Österreichische Phraseologismen als Teil des österreichischen Deutsch und ihre Stellung innerhalb der gesamtdeutschen Phraseologie / Peter Ernst // *Phraseologie disziplinär und interdisziplinär*. – Hrsg. Csaba Földes. – Tübingen : Gunter Narr. – 2009. – S. 339–350.
14. Juska-Bacher B. Helvetismen: nationale und areale Varianten? Kodifizierung und sprachliche Realität / Britta Juska-Bacher // *Yearbook of Phraseology*. – Vol. 2. – Berlin / Boston : de Gruyter, 2011. – S. 71–108.
15. Müller M. Chunsch druus? Schweizerdeutsch verstehen – die Deutschschweiz verstehen / Martin Müller, Lukas Wertenschlag, Sabrina Gerhartl u.a. – Bern : Schulverlag, 2009. – S. 204–205.
16. Piirainen E. “Landschaftlich”, “norddeutsch” oder “berlinisch”? Zur Problematik diatopischer Markierung von Idiomen / Elisabeth Piirainen // *Deutsch als Fremdsprache. Zeitschrift zur Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer*. – 2002. – Heft 1. – S. 36–40.
17. Piirainen E. Phraseologie und Areallinguistik: ein interdisziplinärer Forschungsansatz / Elisabeth Piirainen // *Phraseologie disziplinär und interdisziplinär*. – Hrsg. Csaba Földes. – Tübingen : Gunter Narr. – 2009. – S. 361–372.
18. Tymtschenko Ye. Der plurizentrische Ansatz in neueren DaF-Lehrwerken // *Україна та німецькомовні країни в діалозі літератур, мов та культур: Матеріали XX Міжнародної науково-практичної конференції Асоціації українських германістів (27–28 вересня 2013 р.)*. – Львів : ПАІС, 2013. – С. 261–267.

Джерела ілюстративного матеріалу

19. *Deutsches Universalwörterbuch* / Unter Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim; Wien; Zürich : Dudenverlag, 2004. – 1816 S.
20. *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. – 2., neu bearb. und akt. Aufl. – Hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion : Dr. M. Wermke, Dr. K. Kunkel-Razum, Dr. W. Scholze-Stubenrecht. – Duden Bd.11. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 2002. – 955 S.
21. Kempcke G. *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*: In 2 Bd. – Berlin : Akademie-Verlag, 1984. – 1399 S.
22. Langenscheidts *Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache*. – Hrsg. D. Götz, G. Haensch, H. Wellmann. – Berlin; München; Wien; Zürich; New York : Langenscheidt, 1998. – 1216 S.
23. Küpper H. *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache*. – Stuttgart : Ernst Klett, 1987. – 959 S.
24. *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* : In 6 Bd. – Hrsg. v. R. Klappenbach u. W. Steinitz. – Berlin : Akademie-Verlag. – 1967–1982. – 4579 S.
25. *Variantenwörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz, Deutschland, Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol sowie Rumänien, Namibia und Mennonitensiedlungen* / Ulrich Ammon, Hans Bickel und Alexandra Lenz. – 2. Aufl. – Berlin : Walter de Gruyter, 2016. – 916 S.

ПЕРЕКЛАД ТВОРІВ ФРАНЦА КАФКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛИ “IN DER STRAFKOLONIE”)

Лалаян Н. С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті подано матеріал про творчість Ф. Кафки та переклад його творів українською мовою. Визначено головні риси індивідуального стилю письменника, проведено перекладознавчий аналіз новели “In der Strafkolonie”, здійснено порівняльний аналіз двох її перекладів українською мовою.

Ключові слова: переклад, індивідуальний стиль, порівняльний аналіз.

The article offers material on the work of F. Kafka and translation of his works into Ukrainian. The main features of individual style of the author have been determined. Translation study analysis of the story “In the Penal Colony” and comparative analysis of its two Ukrainian translations have been made.

Key words: translation, individual style of the author, comparative analysis.

У літературному пантеоні ХХ століття, мабуть, важко знайти особистість, парадоксальнішу за Франца Кафку. Відомий за життя вузькому колу шанувальників художнього слова, він за чверть століття після своєї смерті перетворився на яскравого представника модернізму. Кафку вважали основоположником теми абсурду в літературі ХХ ст. та релігійним мислителем, твори якого слід розглядати “в категоріях святості, а не літератури”; письменником, творчість якого слугувала невичерпним матеріалом для психоаналітичних студій і містила глибокі викриття механізму тоталітарної влади. Парадоксальним є те, що у творах Ф. Кафки, які нерідко справляють враження “незрозумілих” та “чудних”, упізнавали себе різні покоління читачів. На думку українського літературознавця і критика Дмитра Затонського, у світовій літературі немає письменника, настільки чесного і відвертого з самим собою та світом, як Кафка. “Кафка – надзвичайно цікавий і ні на кого іншого не схожий письменник. Для того, щоб його зрозуміти, не треба мати якихось особливих знань, але потрібна здатність глибоко щось пережити, по-справжньому відчувати його мову. Кафка не писав складних речей. Він був абсолютно щирим у своїй творчості, але це було настільки своєрідне бачення світу, що не кожен його розумів” [1].

Метою розвідки є дослідження україномовних перекладів австрійського письменника Ф. Кафки. Ми ставимо перед собою такі **завдання**: 1) узагальнити інформацію про творчість Ф. Кафки та переклад його творів українською; 2) визначити особливості індивідуального авторського стилю письменника та з’ясувати, чи є твори Кафки важкими для перекладу; 3) здійснити перекладознавчий аналіз новели “In der Strafkolonie”; 4) провести порівняльний аналіз перекладів новели, виконаних О. Логвиненком та І. Кошелівцем.

Творчість Ф. Кафки знайшла вдячного читача, а естетичний і екзистенціальний досвід письменника можна поправу назвати надособистісним та епохальним. Прозаїк-модерніст писав романи, новели, притчі, афоризми. Вся опублікована творчість письменника, крім декількох чеськомовних листів, була написана німецькою. Хоча літературний доробок Кафки доволі великий, за життя вийшли лише три збірки оповідань “Betrachtungen” (“Споглядання”, 1913), “Ein Landarzt” (“Сільський лікар”, 1920), “Ein Hungerkünstler” (“Голодомайстер”, 1924), де вміщено найкращі оповідання “Das Urteil” (“Вирок”), “Die Verwandlung” (“Перевтілення”), “Heizer” (“Кочегар”), “In der Strafkolonie” (“У виправній колонії”). Проте головні твори прозаїка – романи “Amerika” (“Америка”, 1911–1916), “Der Prozess” (“Процес”, 1914–1918) та “Das Schloss” (“Замок”, 1921–1922) – залишилися незавершеними і побачили світ уже після смерті автора завдяки непослуху його друга, письменника Макса Брода, який порушив

передсмертне прохання Кафки – спалити всі невидані твори після його смерті. Саме Макс Брод популяризував творчість письменника, написав його біографію й видав літературну спадщину, яка підкорила світ. Крім трьох романів помертньо було опубліковано понад тридцять новел Ф. Кафки. Нині літературна спадщина Кафки налічує десять томів, до яких увійшли також "Tagebücher" ("Щоденники", 1910–1923), "Briefe 1902–1924" ("Листи 1902–1924»), "Briefe an Milena" ("Листи до Мілени"), "Briefe an Felice" ("Листи до Філіції", "Briefe an Ottilie und die Familie" ("Листи до Оттілі та родини").

Перед Першою світовою війною були відносно сприятливі умови для опублікування літературних творів, вибір різних літературних журналів та додатків до щоденних газет був досить великим. Проте Кафку мучили численні сумніви щодо необхідності та правомірності публікації творів. Він писав переважно про себе і для себе і хотів бути цілковитим власником своєї літературної спадщини.

Популярність Кафки особливо зросла після Другої світової війни, коли виявилось, що аж три новочасні течії в літературі визнали його за свого попередника: експресіоністи, сюрреалісти, екзистенціалісти [2, с. 206].

Роботи Кафки були під забороною при нацистському і радянському режимі, а так само в незалежній Чехословаччині, оскільки Кафка відмовлявся писати чеською і писав лише німецькою мовою. Після розпаду радянської імперії інститути комуністичної цензури були ліквідовані, проте сам феномен ідеологічної цензури зберігся, хоч і набув нових форм і методів. В УРСР Кафка з причин, які важко пояснити, був заборонений. І. Кошелівець у післямові до "Оповідання. Франц Кафка" згадує, що "ще будучи редактором "Всесвіту", Олекса Полторацький надрукував у цьому журналі маленький фрагмент з Кафки, додавши до нього редакційну примітку, що в українській літературі цей письменник непотрібний" [2, с. 206].

Проте сьогодні Кафка добре відомий українським читачам та має в Україні своїх шанувальників. Окремі твори Ф. Кафки українською мовою переклали Є. Попович, І. Кошелівець, П. Тарашук, Ю. Прохасько, І. Андрущенко, Н. Сняданко, О. Логвиненко. Інтерес українських літературознавців до вивчення особливостей прози Кафки посилюється на зламі 20–21 ст. (Д. Загонський, Є. Волощук, П. Рихло, Т. Гаврилів, О. Кеба, В. Притуляк, І. Зимомря та інші). Перше в Україні ґрунтовне зібрання творів Кафки ("Кафка. Твори"), здійснене трьома знаними майстрами перекладу: Є. Поповичем, О. Логвиненком, П. Тарашуком, – вийшло у видавництві "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА" у 2012 р. У книзі подано оповідання з усіх прижиттєвих та посмертних видань, романи "Процес", "Америка" (уривок), "Замок" (уривок), а також листи і щоденники. За творами Кафки в Україні знято фільми: "Людина К." (1992) та "Співачка Жозефіна й мишачий народ" (1994, удостоєний призів на кінофестивалі "Кіношок-94" в Анапі, "Молодість-94" в Києві, Каїрському міжнародному кінофестивалі, кінофестивалі "Література і кіно" в Гатчині тощо).

Над новелою "In der Strafkolonie" ("У виправній колонії") Кафка працював з 14 по 18 жовтня 1914 р., не маючи наміру її публікувати. Коли видавництво К. Вольфа почало наполягати на виданні нової книги, Кафка відповів, що йтиметься або про зовсім інші речі, або про збірку "Strafen" ("Покарання"), до якої він хотів включити "Das Urteil" ("Вирок"), "Die Verwandlung" ("Перевтілення") та "In der Strafkolonie" ("У виправній колонії"). Цей задум не здійснився, видавець продовжував наполягати на публікації новели, і в 1919 р. вона вийшла друком у Лейпцигу. Деякі критики стверджували, що завдяки цьому твору письменника почали вважати "пророком ХХ століття", оскільки Кафка пророкував появу майбутніх концтаборів. Проте проблеми влади хвилювали письменника у філософському, загальнолюдському смислі. У "In der Strafkolonie" письменник майстерно відтворює культ насилля, що є характерним для будь-якого тоталітарного режиму, та продовжує тему людського життя як вічного вироку, temu звірств та кровопролиття.

Як представник модернізму Ф. Кафка має надзвичайно яскравий авторський стиль, основними ознаками якого є: поєднання фантастичного та буденного; песимістичний характер творчості; показ безнадійності людського існування; відстороненість, відчуження героїв від реального буття як вияв зовнішньої нейтральності авторського дискурсу; віддзеркалення процесу неминучої бюрократизації державної влади; соціальний та водночас глибоко особистісний характер конфліктів у творах; неможливість і небажання заглянути в душу учасників дивних подій; висвітлення завдяки формі параболи складних питань моральної проблематики; самотність і страждання героїв; уникнення прийомів, що спонукають орнаментувати мову персонажів із проєкцією на їхнє самовираження; алюзії, недомовки; повтори; канцеляризми; принцип невизначеності; складний синтаксис та пунктуація; складні речення, ускладнені синтаксичними конструкціями і однорідними елементами; використання пасиву; опущення займенників; використання вставних виразів та речень; узагальнено сформовані речення.

Перейдемо до перекладознавчого аналізу новели "In der Strafkolonie", яка демонструє переважну більшість доміант індивідуального авторського стилю. Сухий та стриманий, офіційно-діловий, "канцелярсько-протокольний" стиль майже не відрізняє досліджуваний художній твір від щоденникових записів, листів та афоризмів Кафки. На лексичному рівні спостерігаємо:

1) насиченість новели стійкими дієслівно-іменниковими сполученнями: *im Gang sein; in Bewegung setzen, in Kenntnis setzen, ins Zittern bringen, zugrunde gehen, im Begriffe sein, zur Sprache kommen, sich Mühe geben, in Trümmer gehen, sich an die Arbeit machen, zum Stehen bringen; die Gelegenheit erfassen;*

2) використання стилістично забарвленої лексики: *gebühren* (вис.), *Blöße* (вис.), *erwirken* (вис.), *bedürfen* (вис.), *Unrat* (вис.), *sich entkleiden* (вис.), *erhaschen* (вис.), *Abendland* (поет.), *schwätzen* (розм.), *Überbleibsel* (розм.), *fressen* (груб.), *beschränkter Kopf* (зневаж.), *breitmäulig* (зневаж.);

3) уживання термінів: *Kurbelstange, Bett, Zeichner, Egge, Filzstumpf, Kübel, Messingstange, Stichel, Räderwerk;*

4) рідко вживана лексика: *aussetzen* (у значенні *vorübergehend unterbrechen, nicht weiterführen*), *Zierat, einscharren, Kassa* (австр.), *Zuckersachen, Schaustellung, Schranken;*

5) фразеологічний аспект у новелі представлений одиницями на зразок *sich zu schaffen machen, sich keine Schranken setzen, j-n auf die Knie zwingen, unter vier Augen, bis aufs Äußerste gehen, j-m Zeit lassen;*

6) використання тропів: *hündisch ergeben aussehen, schläfrige Beharrlichkeit, hoher Besuch, den Mund spitzen, sanfter Flug, j-m nachströmen, tiefe Einsicht, mit der Wahrheit Lärm machen, die Nadeln tanzen, in hundert Strömen fließen, den Eindruck abzulesen, Ausdruck des Lebens, seine Gedanken sammeln;*

7) уживання порівнянь: *sahen wie zwei dunkle Truhen aus, die Maschine wird mir verunreinigt wie ein Stall;*

8) поодинокі вживання чужомовних вкраплень (*Epauletten*), етнографічних реалій (*Teehaus*), лексики з локальним забарвленням (*Rock – Jacke, Jackett*); запозичень (*Exekution, Bajonett*), слів з часовим колоритом: архаїзми *Waffenrock, j-n erbitten, Zeug* (Kleidung, Wäsche).

Особливо яскраво індивідуальний авторський стиль виявляється на синтаксичному рівні. Тут ми спостерігаємо такі доміанти індивідуального стилю Ф. Кафки:

1) надзвичайно активне використання довгих складних речень, з'єднаних комою чи крапкою з комою з метою передачі послідовності зображуваних подій: *Schon einen Tag vor der Hinrichtung war das ganze Tal von Menschen überfüllt; alle kamen nur um zu sehen; früh am Morgen erschien der Kommandant mit seinen Damen; Fanfaren weckten den ganzen Lagerplatz; ich erstattete die Meldung, daß alles vorbereitet sei; die Gesellschaft – kein hoher Beamte durfte fehlen – ordnete sich um die Maschine; dieser Haufen Rohrsessel ist ein armseliges Überbleibsel aus jener Zeit.*

2) узагальнено сформульовані речення: (1) *wird das Ganze wie eine Egge geführt*; (2) *und alles kam in Gang*; (3) *alles Weitere übernehme ich*; (4) [...] *überblickte er noch einmal lächelnd das Ganze*;

3) абсолютний акузатив: (1) *Der Reisende hatte das Ohr zum Offizier geneigt und sah, die Hände in den Rocktaschen, der Arbeit der Maschine zu*. (2) [...] *erhob der Reisende den Kopf und wollte, mit der Hand rückwärts tastend, zu seinem Sessel zurückgehen*;

4) вставні словосполучення та речення: (1) "*Diesem Verurteilten zum Beispiel*" – *der Offizier zeigte auf den Mann* – "*wird auf den Leib geschrieben werden: Ehre deinen Vorgesetzten!*" (2) *Und wenn Sie es nicht für richtig halten, werden Sie dies (ich rede noch immer im Sinn des Kommandanten) nicht verschweigen*;

5) часте вживання пасивної форми дієслів: (1) *Der Reisende [...] war hier mit großer Höflichkeit empfangen worden, und daß er zu dieser Exekution eingeladen worden war*; (2) *ein Platz auf dem Friedhof ist ihm vom Geistlichen verweigert worden*.

На думку академіка Д. Затонського, Франц Кафка є "досить складним для перекладу письменником. Але складність не стільки в тому, щоб перекласти все, що він написав, скільки в тому, аби висловити підтекст написаного. У Кафки не було свідомого бажання закладати у свої твори якийсь надто складний "підтекст". Він просто так бачив світ й інакше про світ писати не міг. І, звичайно, кожен його рядок не можна сприймати буквально. Це ні до чого. Треба розуміти його відчуття. Він не розповідав про щось, а ніби розкривав самого себе через глибину власної творчості" [1].

Проаналізуємо переклади новели, виконані І. Кошелівцем (І. К.) та О. Логвиненком (О. Л.). У перекладі І. Кошелівця новела "In der Strafkolonie" вийшла в 1989 році у видавництві "Сучасність" та разом з іншими новелами та оповіданнями увійшла до збірки "Оповідання. Франц Кафка". У перекладі О. Логвиненка вона була надрукована у видавництві "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА" у 2012 р. та увійшла до книги "Франц Кафка. Твори: оповідання, романи, листи, щоденники".

Зауважимо, що вже сама назва новели звучить у перекладах по-різному: в О. Логвиненка (О. Л.) – "У виправній колонії", у І. Кошелівця (І. К.) – "Карна колонія". Перша відтворює структуру оригіналу, у другій опущений прийменник, що не відтворює інтенцію автора.

Проаналізуємо, як упоралися перекладачі з відтворенням домінант індивідуального стилю автора. Що стосується перекладу стилістично маркованих одиниць оригіналу, то обидва перекладачі часто відтворюють їх стилістично нейтральною лексикою: *Abendland* – "західний світ" (О. Л.), "Захід" (І. К.), *Überbleibsel* – "жалюгідні рештки" (О. Л.), "лишок" (І. К.), *entkleiden* – "скидати" (О. Л.), "знімати" (І. К.) тощо. У перекладі І. Кошелівця спостерігаємо наявність одиниць з більш експресивним забарвленням порівняно з оригіналом: *schwätzen* – "базікати" (зневажл.), *Blöße* – "нагота" (застаріле), тоді як варіанти перекладу, запропоновані О. Логвиненком, є більш адекватними: "забалакатися", "голизна".

Спостерігаємо також певні неточності в перекладі стилістично забарвленої лексики. Так, наприклад, дієслово *fressen* у реченні *Wirf die Peitsche weg, oder ich fresse dich* з яскраво вираженою фамільярно-розмовною, зневажливою конотацією І. Кошелівець відтворює нейтральним "з'їсти", що абсолютно нівелює задум автора. Натомість у О. Логвиненка зустрічаємо фразеологізм "горло перегризти". Прикметник *breitmäulig*, що вживається для опису зовнішності головного героя, І. Кошелівець перекладає як "широкомордий", передаючи таким чином стилістичне забарвлення, проте не відтворюючи змісту оригіналу. О. Логвиненко уникає цієї помилки та перекладає лексему як "широкоротий", втрачаючи однак при цьому зневажливо-грубу конотацію.

Цікаво простежити, як відтворені в перекладі фразеологізми. Зауважимо, що обом перекладам властивий відхід від оригіналу. І О. Логвиненко, і І. Кошелівець не завжди знаходять фразеологічні еквіваленти, пор.: *unter vier Augen* – "сам на сам" (О. Л.), "наодинці" (І. К.); *sich keine Schranken*

setzen – “не обмежувати себе” (О. Л.), “не ставити собі ніяких меж” (І. К.); *bis aufs Äußerste gehen* – “дійти до якихось крайнощів” (О. Л.), “йти аж до кінця” (І. К.); *j-n auf die Knie zwingen* – “змусити стати на коліна” (І. К.), “поставити навколішки” (О. Л.); *j-m Zeit lassen* – “без поспіху” (О. Л.), “дати час” (І. К.).

У перекладах тропів, яких в оригіналі не так вже й багато, спостерігаємо іноді вживання інших опорних слів тропу порівняно з оригіналом, що зумовлено бажанням перекладачів активізувати асоціативні парадигми, притаманні українському світоглядові: *die Nadeln tanzten* – “зубці витанцювали” (О. Л.), “голки танцювали” (І. К.), *in hundert Strömen fließen* – “текти сотнями цівок” (О. Л.), “литися сотнею струменів” (І. К.), *mit der Wahrheit Lärm machen* – “казати правду на повен голос” (О. Л.), “кричати про істину” (І. К.), *den Mund spitzen* – “згортати в трубочку губи” (О. Л.), “стягувати уста” (І. К.).

Цікавими видаються варіанти перекладу порівнянь. Перекладачі по-різному відтворюють образну основу порівняння, пор.: *sahen wie zwei dunkle Truhen aus* – у Логвиненка читаємо “й нагадували дві темні труни” (спосіб граматичного вираження порівняння інший, порівняльний сполучник опущено), у Кошелівця – “виглядали, як дві темні скрині”. *Die Maschine wird mir verunreinigt wie ein Stall* Логвиненко відтворює як “машину мені загіджують, як свинарник”, Кошелівець – “машина забрудниться мені, як хлів”. Обидва варіанти перекладу, на наш погляд, відтворюють цілісність оригінальної картини світу та викликають характерні асоціації.

Відтворюючи метафоричні звороти, перекладачі іноді допускають помилки. Так, І. Кошелівець надає перевагу буквалістичному перекладу, у результаті чого відтворює речення *die Augen waren offen, hatten den Ausdruck des Lebens* як “очі відкриті, з виразом життя”. Натомість О. Логвиненко за допомогою метафоричного відповідника створює образ, який намагався донести автор до читача: “очі, в яких застигло життя, широко розплющені”. Речення *als versuche er von seinem Gesicht den Eindruck abzulesen* подано читачеві І. Кошелівцем як “наче намагаючись вичитати з його обличчя враження”. Буквальний переклад метафори викривлює зміст оригіналу та призводить до порушень прагматичного ефекту. О. Логвиненко вдається до декомпресії, додаючи підрядне з’ясувальне речення: “так, ніби хотів угадати, яке враження справляє” і завдяки цьому досягає адекватного перекладу.

Перекладачі по-різному підходять до розв’язання проблеми відтворення запозичення *Exekution*. У Логвиненка це “виконання смертного вироку”, “виконання вироку” та “страта”, у Кошелівця – “страта” та “екзекуція”. Інші ж запозичення обидва перекладачі транскрибують: *Bajonett* – “багнет”, *Epauletten* – “еполети”.

При відтворенні лексики з локальним та часовим колоритом перекладачі не завжди орієнтуються на оригінал. Так, архаїзм *Waffenrock* обидва перекладають як “парадний мундир”, а *Rocktaschen* – “кишені піджака” (О. Л.) та “кишені” (І. К.). Проте вже в інших реченнях І. К. передає *Waffenrock* як “військовий сурдут”, а *Rock* як “сурдут”, зберігаючи таким чином часове забарвлення іменників.

Необґрунтованим із семантичного та етнокультурного погляду є переклад І. Кошелівцем етнографічної реалії *Teehaus* – “каварна”. Натомість переклад “чайна”, запропонований О. Логвиненком, вважаємо адекватним.

Щодо відтворення авторського синтаксису, то перекладачі майже не відхилялися від довготи речень, інколи лише змінювали їхню структуру, але це є немінучим у перекладі. Проте спостерігаємо суттєві розбіжності в пунктуації оригіналу та перекладу. Зокрема О. Логвиненко не дотримується розділових знаків при вставних словах і фразах, тоді як І. Кошелівець підходить до відтворення пунктуації більш точно.

Як засвідчує проведене дослідження, відтворення індивідуального стилю Франца Кафки створює для українських перекладачів певні труднощі, що пов’язане насамперед з багатством його фантазії. Щоб адекватно відтворити стиль автора перекладачам слід враховувати контраст

і єдність, стиль і зміст, манеру і матеріал, що поєднані у творі в нерозривному цілому, а з огляду на це добирати й відповідні перекладацькі стратегії. Втрат у перекладі зазнають стилістично марковані одиниці, метафорична та часова лексика. На заваді правильній рецепції читачем тексту оригіналу, написаного у стриманому, нейтральному стилі, стало також часте використання перекладачами фразеологізмів (О. Л.) та стилістично маркованих слів, насамперед розмовних та просторічних, а також опущення певних словосполучень та речень (І. К.).

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі інших творів Ф. Кафки та їхніх українськомовних перекладів з метою отримання більш загальних висновків про можливість відтворюваності авторського стилю та для узагальнення творчого досвіду перекладачів.

Література

1. Загонський Д. Україна молода : газета. – 2.09.2006. – Випуск 160. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/746/169/27142>

Джерела ілюстративного матеріалу

2. Кафка Ф. Твори: оповідання, романи, листи, щоденники / Франц Кафка; передм. Д. Загонського. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 592 с.
3. Кафка Ф. Оповідання / пер. І. Кошелівця. – Diasporina. org. ua. – Сучасність. – 1989. – 261 с.
4. Kafka F. Die Verwandlung und andere Erzählungen. Herausgegeben von Rolf Toman / F. Kafka. – М. : Астрель, 2005. – 301 с.

МОВНА ГРА ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ (на матеріалі німецької періодики)

Липиніна О. Л.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена особливостям створення мовної гри фразеологічними одиницями німецької мови. Фразеологія з огляду на власну структурно-семантичну парадоксальність і експресивність є природним матеріалом для мовної гри, а різноманітні шляхи трансформації фразеологізмів підвищують потенціал мовного обігравання. Моделювання фразеологічних одиниць базується на відхиленні від мовної норми і є ефективним засобом впливу на читача, що дозволяє фокусувати його увагу, заохочувати до прочитання статті, експресивно виражати авторську оцінку.

Ключові слова: мовна гра, фразеологічна одиниця, трансформація, експресивність, прагматична функція.

The article deals with the main problems of the language playing by means of the German phraseological units. The phraseology because of its structural-semantic paradoxality and the expressivity is the natural material for the word playing and the different ways of the transformations of the phraseological units make the potencial of the language playing much higher. The modifications of the phraseological units, based on the deviance from a language norm, lie in stimulating the reader's motivation, leading his attention, concealing the information and creating metalinguistic reflections.

Keywords: language playing, phraseological unit, transformation, expressivity, pragmatic function.

Мовна гра є одним із способів реалізації творчого потенціалу мови. У зв'язку з цим особливо актуальним видається вивчення мови публіцистики, де ми можемо спостерігати моделювання фразеологічних одиниць (далі – ФО), оскільки першочерговим завданням авторів газетних текстів є пошук оптимального шляху для створення діалогу з читачем. Ефективність процесу комунікації підвищується, якщо інформація подається в контексті гри. Як правило, ситуація набирає нових відтінків, незвичного забарвлення, пришвидшуючи реакцію адресата. Саме тому мета цієї статті – розглянути на матеріалі німецьких періодичних видань “Die Zeit”, “Berliner Zeitung” особливості створення мовної гри фразеологічними одиницями німецької мови.

Мовна гра бере свої витoki з філософії, з часів, коли філософи Давньої Греції використовували ігрові прийоми мови у своїх словесних дуелях, виявляючи мудрість та дотепність. Термін “мовна гра” був уведений у лінгвістику Л. Вітгенштейном. Під мовною грою вчений розумів увесь процес уживання слів у мові, який уявляв у вигляді гри, у процесі якої діти оволодівають рідною мовою. Мовна гра, за Л. Вітгенштейном, – це мова та дії, з якими вона переплітається [2, с. 83]. Однак це визначення є досить широким, оскільки мова тут трактується як сукупність мовних ігор, тому лінгвістами аспект мовної гри був обмежений створенням певного ефекту, а саме – комічного.

У сучасній науці під мовною грою розуміють ненормативне вживання мови, системний механізм перетворення нормативних мовних одиниць з метою отримання комічного ефекту. Під мовною грою розглядають мовний жарт, тобто словесну форму комічного; автономний елемент тексту з комічним змістом [4, с. 16–23]. У В. М. Мокієнко мовна гра є словесним парадоксом, “антитезою” всьому звичному, нормативному, сталому в мові. На думку вченого, до мовної гри засобами фразеології можна віднести практично будь-яке варіювання, типові або індивідуально-авторські трансформації ФО, які є ресурсом створення засобів комічного впливу [3, с. 101–102].

Мовна гра існує завдяки варіативності мови, яка дозволяє урізноманітнювати засоби мови для вираження думок, емоцій, стану, переживань та оцінок. Одними з найпоширеніших засобів створення мовної гри є ФО. На відміну від ігор, мовна гра може бути засобом маніпуляції та емоційного впливу на адресата, вона є свого роду імпровізацією адресанта з метою досягнення конкретної емотивної цілі. Мовна гра маніпулює мовною нормою, адресатом, мовними знаками. Мовна гра, створена фразеологічними одиницями як прагматично вмотивоване відхилення від норми в широкому її розумінні, є ефективним засобом підсилення експресивності газетного тексту. У цьому разі під нормою розглядають поняття, що позначає межі, у яких речі, явища, природні та суспільні системи, види людської діяльності та спілкування зберігають свої якості та функції [5, с. 527]. Відхилення від норми в цьому її розумінні фіксуються в мовленні, проте не обов'язково є порушенням мовних норм.

Основним цільовим ефектом створеної фразеологізмами мовної гри в газетних текстах є надання комунікативному повідомленню адресанта прагматичності, експресивності шляхом усвідомленого порушення функціонально-семантичних закономірностей використання ФО. Таким чином, під мовної грою, створеною ФО, будемо розуміти цілеспрямоване та усвідомлене маніпулювання ФО, реалізоване в комунікації з урахуванням ситуації, особливостей сприйняття та спроектоване на досягнення комічного ефекту. Наприклад:

- *“Wenn ein Drittel aller Chemietransporte über die Schiene erfolgt, fahren nach Adam Riese und Eva Zwerg zwei Drittel über deutsche Straßen. Da graut es mir und ich nehme die Bahn ”* [17];

- *“Wenn nämlich der erste Frauentag 1911 ausgerufen wurde, von der deutschen Sozialistin Clara Zetkin, dann hatten wir es 2010 zwar mit dem 100. seiner Art zu tun, dürfen aber erst 2011 von 100 Jahren reden. Ein Kind, das geboren wird, ist schließlich nicht eins, sondern null – und dies nicht nur nach dem großen oberfränkischen Rechenmeister Adam Riese, sondern auch nach Eva Zwerg”* [15].

Фразеологізм *nach Adam Riese* – “за Адамом Різе; за точними підрахунками” (Адам Різе – відомий у XVI ст. у Німеччині автор підручників з арифметики) [7, с. 137] був перетворений у жаргівливу форму *“nach Adam Riese und Eva Zwerg”*. Основою цієї модифікації є гра слів, побудована на асоціативно пов'язаних іменах Адама та Єви і антонімах *der Riese* (“велетень”) і *der Zwerg* (“карлик”) та під впливом таких факторів, як принцип ритмічної організації словосполучення і використання слова *der Zwerg* як прізвища.

Іронія будується шляхом навмисної експлуатації максими якості принципу Кооперації: не кажи того, що вважаєш неправдою. Принцип Кооперації та принцип Ввічливості регулюють та оптимізують процес мовної комунікації. Принцип Ввічливості взаємодіє з принципом Іронії, оскільки іронія тісно пов'язана з ввічливим глузуванням. Принцип Іронії, за Дж. Лічем, полягає в такому: якщо хочеться когось образити, то треба це робити хоча б таким способом, який не суперечить принципу Ввічливості, але дозволяє адресатові зрозуміти непрямо виражений момент образи, тобто шляхом створення імплікатури [6]. Для розпізнання іронічної імплікатури необхідним є знання конкретного контексту та різноманітні фонові знання.

Розглянемо один із прикладів іронії на основі мовної гри: *“Im Roten Rathaus ist die Heizung ausgefallen.... Gerade fasst man Vertrauen ins neue Jahrhundert, da wird bekannt, dass die Regierung dieser Stadt wie ein Haufen armer Würstchen im eiskalten Sitzungssaal gezittert hat. Wie unwürdig! Alle zogen ihre Mäntel wieder an, Dann machte die Runde zähneklappernd Politik: Finanzen, Flugaffäre, Haushalt...Ein paar haben sich anscheinend schon krankgemeldet. Ganz so harte Männer, wie wir uns wünschen, gibt es eben doch nicht in der Stadtregierung”* [12]. В іронії за позитивною оцінкою завжди криється гостра насмішка. Так, порівнюючи членів міського уряду з *“armen Würstchen”* (“бідолаха”), які тремтіли від холоду в залі засідань без опалення, автор статті іронізує над їх здатністю приймати важливі рішення в цих умовах. А що ж станеться, якщо вони опиняться у більш критичній ситуації? Ми припускаємо, що переглядаючи цю статтю, читач посміхнеться над іронією автора, погоджуючись з його думкою. Іронія є твердженням

протилежного. Автор називає членів уряду бідолахами, насправді так не вважаючи. Імплікатура: порівняння автора є ввічливим стосовно до членів уряду, але не є правдою. Тому те, що насправді думає автор, неввічливо стосовно до них, але правдиво: члени уряду насправді не бідолахи, і жаліти їх не варто. Перевага в іронії надається принципу Ввічливості, а не принципу Кооперації.

Кожна культурна спільнота керується своїми релігійними, етичними, соціальними та іншими нормами. Життєвий досвід мовного колективу, його культурні традиції та естетичні ідеали знаходять відображення в поданні та мовному обіграванні інформації в газетному тексті. Адже саме особливості національного характеру, культурні традиції, соціальний устрій визначають здатність члена певного мовного колективу створювати або розпізнавати мовну гру. В основі мовного мислення лежить ціннісно-концептуальна парадигма, що характеризується глибоким національно-специфічним характером [1, с. 60]. Саме ця парадигма і зумовлює мовну гру ФО у текстах німецької періодики: *“Bislang war die **Bundesrepublik als Land der beleidigten Leberwürste** bekannt, wo Prominente Zehntausende von Mark damit verdienen können, wenn sie sich vor Gericht gegen satirische Attacken auf ihre Ehre & Intimsphäre wehren. Doch in letzter Zeit ist es ruhig geworden”* [13]. ФО *der beleidigte Leberwurst* уживається, щоб поглузувати з людини, що легко і часто безпідставно ображається. Основною виникнення цього фразеологізму є помилкове середньовічне уявлення про те, що печінка є органом, який відповідає за темперамент людини і насамперед за гнів. Лише коли це уявлення відійшло в минуле, тоді *Leber* було жартома замінено на *Leberwurst*.

Мовна гра не характеризується випадковістю, саме цим вона відрізняється від обмовок, граматичних, лексичних та орфографічних помилок, які виникають випадково і не мають певного комунікативного наміру. Мовна гра створюється адресантом усвідомлено з метою впливу на реципієнта. Вона є багатовекторною, усвідомленою, маніпулятивною, емоційною, сугестивною та експресивною [1, с. 73]. У текстах періодичних видань мовна гра адресована реципієнту, який володіє тими самими мовними та екстралінгвальними знаннями, що й сам адресант. Як уже зазначалося, мовна гра спрямована на створення комічного ефекту, тому адресат повинен сміятися над тим, що він усвідомлює та оцінює, керуючись стереотипами та еталонами своєї нації: *“Warum ist die Banane krumm? Weil sie eine politische Frucht ist. Wie sich diese Woche wieder zeigt, wenn der sechs Jahre alte Bananenstreit zwischen Amerika und Europa vor der Welthandelsorganisation juristisch durchgefochten werden soll – bis zum Fruchtstand-Strunk”* [18]. ФО *Warum ist die Banane krumm*, що бере початок з дитячої мови (часто вживається з доповненням: *Warum ist die Banane krumm? – Weil niemand in den Urwald zog und die Banane grade bog*), є жартівливою відповіддю, коли не можуть, або не хочуть відповісти по суті. У наведеному прикладі автор жартома називає банан “політичним фруктом”, що пояснюється політичною ситуацією, яка виникла навколо імпорту бананів зі США в Європу.

Часто виникає незрозуміння або неприйняття іншокультурних жартів, актуальних та типових лише для своєї культури. Тобто розуміння ситуації в різних народів може часто відрізнятися, і саме ця національно-специфічна манера сприйняття відображена в мовній грі. Особливо важко дається розуміння мовної гри, створеної засобами фразеології, адже читач повинен уміти творчо працювати з текстом, розгадати прихований за мовною грою емотивний замисел автора. Саме тому мовна гра передбачає володіння на однаковому рівні емотивною та комунікативною компетентністю автора та читача. Комунікативна компетентність охоплює вміння комунікантів використовувати мовні засоби, обізнаність із закономірностями їх функціонування, володіння певним соціокультурним досвідом, законами спілкування, правилами та тактиками ведення розмови. Емотивна компетентність є сукупністю знань про емоції та емотивну поведінку і полягає у вмінні розпізнавати емоції, які виражені посередництвом мовної гри. Важливу роль тут відіграють екстралінгвальні компоненти емотивного ігрового тексту, а саме – національно-культурний компонент, який входить до складу емотивної предметної ситуації [1, с. 59].

Наприклад, ФО *alles in Butter*, яка вказує на те, що все в порядку, вживається з іронічним підтекстом: *“Alles ist in Butter? Wenn ein Finanzminister sagt, dass alles in Butter ist, bricht meistens gleich die nächste Katastrophe los”* [9]. Інтерпретація ситуації була б неможливою без розуміння значення фразеологізму. Адже походження ФО пов'язане з тим, що страва приготовлена не з дешевим маргарином, а з якісним маслом. В основі виникнення образу лежить конкурентна боротьба між маслом та маргарином, який почали виготовляти на заводах лише з 1875 р. і який з'явився на столах німецьких бюргерів після Першої світової війни.

Лише обізнаність та компетентність адресата дає змогу мовній грі досягти свого призначення → викликати в читача емоції, характерні для його сприйняття та способу мислення: *“Europa lässt nicht mit sich spaßen, auch wenn es nicht um die Wurst, sondern nur um die Banane geht. Das Wohl ihrer Schützlinge auf den Kanaren und in der Karibik im Visier, machten die zwölf europäischen Agrarminister einen unsäglichen Plan wahr”* [14]. ФО *es geht um die Wurst* уживається з доповненням, у якому автор ковбасі протиставляє банани. У контексті ситуації відбувається обігрування журналістом відомого німецькій спільноті лозунгу: *“Es geht nicht um Bananen, es geht um die Wurst”*. Ці слова разом з *“Wir sind das Volk”*, *“Wir sind ein Volk”* були маніфестами жителів НДР на грандіозній мільйонній демонстрації 4 листопада 1989 року на Александерплац у Берліні, що відбулася за 5 днів до падіння Берлінського муру. На той час банан став у цитованих джерелах символом 1989 року, вказував на дефіцит ринку НДР та “споживчий голод” жителів Східної Німеччини. Банан, як південний фрукт, був дефіцитом на Сході, і, коли відбулося падіння Берлінського муру, то жителі Західної Німеччини зустрічали своїх східних співвітчизників не лише пивом, шампанським і шоколадом, але й бананами.

У тексти німецьких періодичних видань, що містять мовну гру, німецький читач вносить своє “Я”, свою особистість, свої асоціації. Таким чином, завдяки мовній грі відбувається взаємобмін між адресатом та адресантом, кінцевою метою якого є досягнення конкретної прагматичної цілі автора статті. Реакція реципієнта можлива лише за умови комунікативної компетентності останнього, адже саме від адресата залежить, чи він візьме участь у грі чи ні, усвідомлює він ігрову ситуацію чи сприймає мовну гру лише як мовленнєву помилку: *“Gerade erst zwang der Kanzler seinem Finanzminister Pläne für Unternehmensteuervergünstigungen auf, die SPD-Chef Müntefering nun kurzerhand wieder von der Agenda strich. Der eiserne Hans ist zum Hanswurst geworden. In ihrer Not sinnen Sozialdemokraten und Grüne insgeheim längst darüber nach, wie sie mit Hilfe der Mehrwertsteuer den Etat sanieren und dies auch noch als wegweisende Reform verkaufen könnten”* [16]. Для розуміння описаної в наведеному прикладі ситуації читач має бути досить обізнаним стосовно багатьох аспектів, тобто володіти як лінгвальною, так і екстралінгвальною компетентністю. Адже мова йде про “залізного Ганса” – таке прізвисько отримав у народі міністр фінансів Німеччини Ганс Айхель за свою жорстоку політику стосовно бюджетних витрат. До того ж уведення автором у контекст ФО *zum Hanswurst werden* викликає в носія мови асоціацію *Hanswurst* з блазнем, дурнем, без якої неможливим було б розуміння того, що з міністра фінансів “зробили дурня”.

Залежно від того, яку позицію займає автор стосовно до певної ситуації або події, наскільки доброзичливим або ворожим є його ставлення, формується мотиваційна основа мовної гри. Передаючи своє бачення ситуації або просто ознайомлюючи читача з інформацією, автор політичного газетного тексту виступає в ролі критика, роблячи це з гумором, іронією або сарказмом: *“Er sagt der Kultur leise Servus und einer Szene, in der er nie heimisch wurde. Er lässt die Kulturpolitik fallen wie eine heiße Kartoffel, nachdem er ein paar Jahre lang mit dieser heißen Kartoffel jongliert hat”* [11]. Фразеологічна одиниця *jmdn. fallen lassen wie eine heiße Kartoffel* – “freundschaftliche Beziehungen plötzlich und ohne Skrupel abrechnen” [8, с. 813] була доповнена метафорою, яка є іронічним авторським коментарем до фразеологізму, що не могло не позначитися на трансформації значення останнього.

Широко використовується в текстах німецької періодики і сарказм, як засіб комічності, в основі якого лежить гострий дошкульний глум, сповнений презирства. Недотримання постулатів принципу Кооперації Г. Грайса, їх свідоме порушення та експлуатація породжують розмовну імплікатуру. Непрямі мовленнєві акти, метафоричні висловлення, іронія та сарказм порушують постулат Якости: *“Zum einen haben die Wähler gemerkt, dass die CDU an Hartz IV nicht so unschuldig ist, wie sie lange glauben machte. Inzwischen dämmert den Bürgern, dass die Union nur eine Zeit lang Opposition nach allen Seiten spielte – in Berlin für Hartz IV in verschärfter Form, in den Bundesländern gegen Hartz IV, wie es ist. Und weil Angela Merkel zwar Wasser predigt, aber Wein fordert, hat sie in Brandenburg das Spiel noch ein kleines Stück weiter getrieben”* [10]. Фразеологічна одиниця *Wasser predigen und Wein trinken* – *“von anderen Enthaltbarkeit fordern und sie selbst nicht üben”* [8, с. 1701] зазнала трансформації внаслідок авторської індивідуальної заміни *trinken* на *fordern*. На передній план виступає емотивне ставлення автора, його оцінка діяльності політика. На відміну від іронії, сарказм нічим не прикритий. Автор прямо вказує на подвійну гру Ангели Меркель та партії, яку вона очолює.

Таким чином, мовна гра, створена ФО, спрямована на комічний ефект, суттєва інформація подається тут під новим кутом зору. Вона є засобом підсилення експресивності в мовленні та надає адресанту можливість передавати свої емоції, виражати суб'єктивне ставлення до ситуації та впливати на емоції адресата. Мовна гра, створена ФО, відзначається національною специфікою, якою характеризується ціннісно-концептуальна парадигма мовного мислення німецького народу.

Література

1. Болдарева Е. Ф. Языковая игра как форма выражения эмоций : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Елена Федоровна Болдарева. – Волгоград : ВГПУ, 2002. – 160 с.
2. Витгенштейн Л. Философские работы / Л. Витгенштейн / пер. с нем. М. С. Козловой и Ю. А. Асеева. – Ч. I. – М. : Гнозис, 1994. – 605 с.
3. Мокиенко В. М. Фразеология и языковая игра: динамика формы и смысла / В. М. Мокиенко // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Симферополь : Інформаційно-изд. отд. ТНУ, 2012. – Т. 25. – № 2. – С. 100–109.
4. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М. : “Языки русской культуры”, 1999. – 544 с.
5. Язык средств массовой информации : Учебное пособие для вузов / Под ред. М. Н. Володиной. – М. : Академический Проект Альма Матер, 2008. – 760 с.
6. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London : Longman, 1983. – 367 p.

Довідкова література

7. Гавриш В. І. Німецько-український фразеологічний словник : у 2 т. [уклад. В. І. Гавриш, О. П. Пророченко]. – К. : Радянська школа, 1981. – Том 2. – 382 с.
8. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. In 5 Bänden [Electronic resource] / L. Röhrich. – Electronic data. – Berlin : Directmedia, 2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

Джерела ілюстративного матеріалу

9. Alles ist in Butter? [Electronic resource] // Der Tagesspiegel. – Electronic data. – [Berlin : Verlag Der Tagesspiegel GmbH, 2004]. – 13.12.2004. – Mode of access : [http://www.dwds.de/?view=3&qu="](http://www.dwds.de/?view=3&qu=) "alles+in+Butter+ist (viewed on Februar 21, 2017).
10. Appenzeller G. Böser Onkel, liebe Tante [Electronic resource] / G. Appenzeller // Der Tagesspiegel. – Electronic data. – [Berlin : Verlag Der Tagesspiegel GmbH, 2004]. – 24.08.2004. – Mode of access : <http://www.tagesspiegel.de/meinung/kommentare/boeser-onkel-liebe-tante/541744.html> (viewed on Februar 21, 2017).

11. Er lässt die Kulturpolitik fallen wie eine heiße Kartoffel [Electronic resource] // Der Tagesspiegel. – Electronic data. – [Berlin : Verlag Der Tagesspiegel GmbH, 1999]. – 11.10.1999. – Mode of access : <http://www.dwds.de/?view=3&qu=fallen+wie+eine+heiße+Kartoffel> viewed on Februar 21, 2017).
12. Henneke M. Eiskalt durchgezogen [Electronic resource] / M. Henneke // Berliner Zeitung. – Electronic data. – [Berlin : Berliner Verlag GmbH, 2000]. – 26.01.2000. – Mode of access : <http://www.berliner-zeitung.de/archiv/eiskalt-durchgezogen,10810590,9762068.html> (viewed on Februar 21, 2017).
13. Keiner klagt [Electronic resource] // Berliner Zeitung. – Electronic data. – [Berlin : Berliner Verlag GmbH, 2001]. – 29.11.1997. – Mode of access : <http://www.berliner-zeitung.de/keiner-klagt--15978576> (viewed on Februar 21, 2017).
14. Krummes Ding [Electronic resource] // ZEIT ONLINE. – Electronic data. – [Hamburg : Zeitverlag Gerd Bucerius GmbH & Co, 2014]. – № 53. – Mode of access : <http://www.zeit.de/1992/53/krummes-ding> (viewed on Februar 11, 2017).
15. Lemke-Matwey C. Mehr Recht als Geschlecht [Electronic resource] / C. Lemke-Matwey // ZEIT ONLINE. – Electronic data. – [Hamburg : Zeitverlag Gerd Bucerius GmbH & Co, 2009]. – 06.03.2011. – Mode of access : <http://www.zeit.de/kultur/2011-03/internationaler-frauentag-100> (viewed on Februar 21, 2017).
16. Munsberg H. Lauter Katastrophen [Electronic resource] / H. Munsberg // Berliner Zeitung. – Electronic data. – [Berlin : Berliner Verlag GmbH, 2001]. – 13.05.2005. – Mode of access : <http://www.berliner-zeitung.de/lauter-katastrophen-15905428> (viewed on Februar 21, 2017).
17. Per SMS [Electronic resource] // Berliner Zeitung. – Electronic data. – [Berlin : Berliner Verlag GmbH, 2001]. – 12.11.2007. – Mode of access : <http://www.berliner-zeitung.de/per-sms-15925682> (viewed on Februar 21, 2017).
18. Sommer T. Ausgerechnet Bananen [Electronic resource] / T. Sommer // ZEIT ONLINE. – Electronic data. – [Hamburg : Zeitverlag Gerd Bucerius GmbH & Co, 2013]. – № 10. – Mode of access : http://www.zeit.de/1999/10/Ausgerechnet_Bananen (viewed on Februar 21, 2017).

КОЛОРАТИВЫ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОЙ РЕКЛАМЕ

Маевская Л. Д.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

У статті досліджено мікросистему кольоративів, які надзвичайно актуальні в німецькомовних рекламних текстах. Вони належать до лінгвокольорової картини світу і точно передають не тільки ядерні кольори, а цілу палітру відтінків. Помічена інтеграція кольоративів в інші культури.

Ключові слова: кольоративи, інтеграція, культура, тематичні групи, хроногенез, взаємозбагачення.

The article focuses on the microsystem of coloratives, which is among the top actual subjects of German advertisement texts. They belong to the linguocolor picture of the world and precisely express both nucleus core colors and the whole range of subcolors. There has been an integration of coloratives into other cultures revealed.

Key words: coloratives, real life, culture, topical groups, social medium, chronogenesis, mutual enrichment.

Тотальная компьютеризация общества, совершенствование информационно-коммуникативных технологий, их прагматическая эффективность, изменения в сфере социально-политической и культурной жизни характеризуют наш век, XXI век, в котором мы живем. Новые тенденции развития общества коснулись и лингвистики, быстрая смена парадигм изменяет понятия коммуникации, общения, оно становится более сложным. Отсюда постановка проблемы, ее связь как с научными, так и практическими заданиями. Как замечает проф. Е. И. Стериополо “успішну комунікацію, або спілкування, доцільно визначити як соціально-комунікативну взаємодію адресанта і адресата з приводу обміну інформативним і фактичним змістом... а також регулювання мовленнєвої поведінки з метою досягнення комунікативної мети” [3, с. 297]. Изменения в реальной жизни происходят в социально-психологическом пространстве, в непосредственном бытовом окружении, затрагивая индивидуальную сферу человека. “Все изменения среды влияют на его восприятие и оценку перемен, социально-культурное пространство, ценностные ориентиры. Чем интенсивнее и глубже становятся межкультурные контакты, тем разнообразнее самоощущение своей идентичности как эксклюзивности” [2, с. 140]. Понятие общения, коммуникации, как я уже отметила, становится не только сложным, но и приобретает полисемиотический характер. Межкультурные взаимодействия мы рассматриваем как фактор взаимообогащения, интеграцию вербальных, невербальных, креолизованных компонентов. Ведь стратегии дифференциации, новые способы индивидуализации и есть результат объединения элементов разных семиотических систем. Следует отметить, что дифференциация в наше время в сфере товаров и услуг очень важна для рекламы, т. к. оказывает сильное влияние на формирование отношений человек – общество, человек – новый стиль жизни, человек – новая система ценностей, т. е. здесь наличие связи исследования не только маркетинга, но и лингвистики.

Работая в конце 80-х – начале 90-х гг. над диссертацией по рекламе, я должна была коснуться цветообозначений в немецких текстах. Тогда еще лингвисты не употребляли термин “колоративы”, “кольоративи, колоративи, колороніми” (укр.) от итальянского *colorito*, лат. *color*. Сделав анализ публикаций нового века (В. И. Крепель, С. В. Шкиль, Г. М. Сорохан) и просмотрев достаточно большое количество словарей, я не нашла ни в одном из них толкования этого нового названия. И только один словарь дает объяснение, но через слово “барвистий, кольористий (розм.), різноманітний (про мову)” [1, с. 557]. Лингвистические исследования цветообозначений (ЦО) разных лет связаны с именами Р. М. Фрумкиной, Т. И. Шхвацабая, А. П. Василевича,

З. П. Даунене и др. Анализ фактического материала показал, что слова-колоративы, обозначающие цвет, представляют собой открытую систему, постоянно пополняющуюся новыми лексическими единицами. Лексический ряд колоративов специфичен, рекламу уже давно не удовлетворяет традиционное представление соотношенности слов – цветообозначений с привычным спектром, т. к. за его пределами и оказывалось как раз “реальное употребление в различных функциональных стилях речи огромного количества “неосновных” цветообозначений [4, с. 104]. Эта группа слов довольно многочисленна, мобильна, обусловлена экстралингвистическими факторами – главным образом влиянием моды. Составители рекламных текстов (РТ) не скупаются на фантазию, изобретательность, создавая оригинальные, часто неожиданные и непредсказуемые лексические единицы и словосочетания, что позволяет говорить о РТ, что он “играет”, “искрится” (savannahgelb, paprikafarben, Sahara, kornblau, chilligrot, Atlantis). Колоративы отражают также языковую картину мира, ведь единицей концептуальной картины мира является концепт, представляющий собой обобщение человеческих знаний, особенно о явлениях, предметах, отношениях, которые в сознании человека часто не имеют денотативного значения. Один из таких концептов и есть цвет, цветовой концепт, т. к. для адекватного описания языковой модели мира требуется изучение отдельных групп лексических единиц, объединенных общими признаками. Поэтому мы говорим и о лингвоцветовой картине мира, поскольку прилагательные рассматриваются сквозь призму значения слова, обозначая качество, признак или какое-то свойство. Цвет – константа и один из признаков культуры. Колоративная единица подчинена законам рационализма, для нее характерна реалистическая направленность. Это делает “визуально-цветовую картину мира” (по С. В. Шкиль) весьма яркой, привлекательной, запоминающейся (vanillegelb, lachsrosa, Champagner, aquablau, aubergine, tinte, anthrazitgrau). Очень много колоративов – существительные, но в контексте чаще всего употребляются в адъективной функции. Здесь в семантику включается образный компонент, основанный на представлении. Такие прилагательные-колоративы в рекламе точны, неожиданны, но аттрактивны, что и является целью любой рекламы, представляющей товар. Эти слова стали модными, престижными, проходят свой путь в разных социальных группах, потому что они используются для удовлетворения потребности людей в актуальной социальной информации. Реклама – социальный механизм, она изменяет поведение людей, их ментальность, создает новый тип отношений, производит впечатление на людей, к какой бы социальной группе они не относились. Время – хроногенез – достаточно важный компонент общественного сознания, занимающий значительное место в модели мира. Время и создает основной семантический “инвентарь” культуры народа и общества, его лингвокультуру, характеризует духовные процессы, происходящие в нем. Я позволю себе не согласиться с мнением коллеги О. В. Кулько, которая отмечает, что группа колоративов не имеет явной тенденции к расширению. Ведь микросистема ЦО давно отошла от основной подсистемы, включающей 8 цветов: rot, schwarz, weiss, blau, grün, gelb, braun, grau (по Г. И. Арнгольду) и обогатилась большим количеством новых ЦО. Сейчас и отечественные, и зарубежные лингвисты отмечают новый взрыв хроматонимов, связывая его с бурным развитием рекламного дела. Современный уровень полиграфии позволяет подобрать каждому такому слову богатую цветовую палитру. Реклама моды, пожалуй, самая креативная из многих других видов рекламы. Традиционные лингвистические методы (семантико-стилистический, аналитически-описательный, количественный анализ), метод сплошной выборки из журналов Германии, Австрии, Швейцарии, комплексный поисковый характер дали удивительную палитру цвета и оттенков.

Natur-weiß	brandheiß	pink	mimosengelb
Europa-Farben	moccagold	mais	neon
Tizianrot	senf	maisgelb	muskatbraun
Fuchsia	flieder	lavendel	orchidee

rauschweinrot	civigrün	mint	olive
russischgrün	rauchblau	Meeresschaum	offwhite
Gletschergrün	taubenblau	Malachitgrün	pflaume
cypressengrün	marone	messing	rost
Karibikblau	khaki (bunt)	krebsrot	jeansblau
antikbraun	brombeer	graphit	nude

Этот ряд можно продолжать и продолжать. Активные процессы, происходящие в микросистеме колоративов, следствием которых становится появление большого количества новых нестандартных слов, и, учитывая разбросанность этих лексических единиц в РТ и проспектах, мы собрали более 300 колоративных единиц и планируем составить словарь актуальных цветоименований. Многие из этих лексических единиц стали фактами языка, вышли за пределы узуса моды, используются в речи. Ведущую роль здесь играют социальные факторы, отражающие конкретные изменения в жизни языкового коллектива. Здесь главное – соответствующая эмоционально-оценочная окраска слов. Приведенная группа колоративов конкретизирует цвет через сравнения: их второй компонент передает цвет, а первый компонент уточняет оттенок через сравнение. Усиление идет на базе предметного значения первого компонента и не затрудняет понимание новообразованной лексической единицы. Рекламный креолизованный текст, иконические компоненты, цветовая палитра, шифр несут на себе рекламную функцию – задержать непровольное внимание прохожего, превратив его в произвольное. Рисунок, цвет, шифр связывают слово с рекламируемым товаром. В экспрессивной, эмотивной и оценочной лексике рекламы форма словесного знака, его вещественное значение выполняют роль мотива. При первичной номинации слова в РТ приобретают прежде всего глубокие знания об объектах физического мира, человеческой деятельности, страноведения, культуры народа. Процесс и результаты обозначения при помощи языковых форм связаны всегда с формированием и закреплением понятий. В них преобразовываются природные свойства вещей и явлений человеческим сознанием на основе человеческих потребностей в виде “снятой” предметности, идеально. Лексические новообразования – это бытие, прошедшее через общественное сознание. В процессе общения слово не утрачивает единство своих форм и значений, оно функционирует как целостная языковая единица. Внутренняя организация слова, равно как и внутренняя организация лексики, составляющие основу лексико-семантической системы языка, остаются преобладающими по отношению к воздействию на них внутрилингвистических и экстралингвистических факторов. Многие из экстралингвистических факторов, в частности, социально-исторический опыт, исторический период мировоззрения, материальный мир, с которым язык непосредственно связан, преобразуют систему форм и значений слова. В приведенном выше небольшом списке колоративов используются лексемы разных тематических групп: географические названия (Karibikblau, burgundrot, Atlantis), цветы (lavendel, altrosa), продукты питания (senf, keks), драгоценные камни (Jade, Smaragd, Malachitgrün), металлы (messing, Silber), деревья и кусты (kastanienbraun, flieder, mimosengelb), птицы (kardinal), ягоды (brombeer, Erdbeer-rot) и др., но все они высоко мотивированы, актуальны, орнаментальны, я бы сказала – нарядны. Авторский поиск рекламиста ничем не ограничен, словесное выражение зрительных ощущений нестандартно, мотивация оригинальна, более емка и великолепно передает окружающий нас мир.

Прочное место в системе колоративов занимают заимствования, в основном англо-американского происхождения. В принимающий язык переносится целая лексическая единица без изменения транслитерации: surf, washed, black stone washed, blue bleached, heavy stone washed, blue moon washed, used washed. Такие заимствования создают особый лексический фон, это фоновая лексика с национально-специфическими элементами, отражающая межнациональные, межкультурные различия. Названным цветам у нас соответствует одно слово – “варёнка”, тонкость оттенка не передается. Учитывая то, что это специфика англоязычного

ареала, немецкие каталоги, не рассчитывая полностью на фоновые знания и заботясь о более точной передаче оттенка, дают отличные фотографии, картинки изделия в цвете с надписью. Рыночные отношения, реклама постоянно стимулируют появление новых колоративов, что способствует обогащению словарного состава языка, открывают новые оригинальные способы мотивации значений.

Я бы хотела остановиться на появившемся где-то в 2012 г. колоративе *nude*. Изданные до этого года словари (Fremdwörter, Bassermann-Wörterbuch, Grosses Fremdwörterbuch) фиксируют только существительные *Nudität, Nudismus, Nudist*. И только словарь 2006 г. дает прилагательное “*nudistisch, den Nudismus betreffend (lat)*” [6, с. 266]. Источник нового прилагательного *nude* – информация нашей бывшей гражданки и позже подтверждение из Internet: *Trendfarbe Nude: Modetrend-Besser als nackt. Nude ist das neue Schwarz* [5]. Эта лексически и стилистически маркированная единица быстро вошла в язык и сразу же включилась в процесс словообразования: *Nude-Look, Nude-Tönen, rosige-Nude-Palette, Nude-Pumps*. Можно сказать, что словообразование в группе колоративов – это вид языковой деятельности в определенном социально-историческом контексте, в котором интегрированы знание языка, обыденное знание и познавательные способности человека.

Переводить такие нестандартные колоративы, я бы назвала их еще и экзотизмами, очень сложно, трудно найти удачный эквивалент, чтобы он сохранил денотативное значение. Проблематично также, чтобы переводчик адекватно воспринял информацию, заложенную в цветоименовании на неродном языке. Мы полагаем, прежде всего нужно знание контекста, т. к. он помогает сделать наиболее точный перевод, сохранив аттрактивность РТ, его экспрессивно-оценочную функцию: *Fix + Frisch-Orange* – крепкий и свежий, как апельсин.

Исследуя колоративы немецкоязычной рекламы, я прежде всего делала выборку из рекламы моды, т. к. мода – одна из важнейших частей культуры. Наши рекламисты и дизайнеры тоже откликнулись на модные тенденции весенне-летнего сезона 2017 г. Предлагается *желтый* цвет как антидепрессант для тех, кто устал от зимней хандры и мечтает о ласковом солнце. Кроме того, *желтый* цвет является одним из ядерных цветов, ассоциируется всегда с чем-то светло-золотистым, интерпретировать его можно как угодно. Вторым идет *металлик* – *серебристый металл*. Это прежде всего цвет ткани, благодаря которому весь образ становится по-настоящему завораживающим и футуристичным.

Заканчивая статью о такой яркой группе колоративов в рекламном тексте, можно констатировать, что они актуальны, коммуникативны, мотивированы, функциональны, орнаментальны. Трудно представить РТ без этих ярко маркированных лексических единиц. Эта тема перспективна в плане дальнейших социолингвистических, лингво-культурологических исследований. Не следует упускать из поля зрения психолингвистику, потому что язык – многоплановый социальный феномен, а степень свободы языкового поведения человека чрезвычайно высока.

Литература

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
2. Жангожа Р. Мультикультуралізм, pro et contra / Р. Жангожа. – Львов, 2016. – 206 с.
3. Стериополо Е. И. Успішна комунікація як соціально-комунікативна взаємодія адресанта і адресата / Е. И. Стериополо // Мова, мовлення, комунікація. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2016. – С. 296–309.
4. Шхвацабая Т. И. О цветообозначениях в языке и речи / Т. И. Шхвацабая // Теория и практика литературоведческих и лингвистических исследований. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – С. 104–111.
5. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.fem.com/lifestyle/artikel/trendfarbe-nude-modetrend-besser-als-nackt>
6. Wörterbuch. Fremdwörter / BZ mbH. – Köln, 2006. – 448 S.

КОНОТАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОСТІ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Онiщенко Н. А.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Статтю присвячено питанням особливостей конотації регіональності у фразеологічних одиницях німецької мови. Конотацією вважається макрокомпонент лексичного значення як слова, так і фразеологізму (ФО). Регіональне забарвлення ФО німецької мови має свою специфіку за рахунок плюрицентричності досліджуваної мови (національні варіанти, діалекти, говірки та ін.). Регіонально конотовані ФО німецької мови відрізняються від загальнонаціональних на фонетичному, лексичному та морфосинтаксичному рівні. Конотація регіональності як компонент значення демонструє типову сполучуваність з іншими типами фразеологічної конотації.

Ключові слова: фразеологізм / фразеологічна одиниця (ФО), конотація регіональності, макрокомпонент, плюрицентричність, сполучуваність/адитивність.

The article discusses the specifics of regional connotation in German phraseological units. The connotation is considered as a macrocomponent of the lexical meaning both of a word or a phraseologism. The regional marking of German phraseological units has its special features according to the multicentricity of the explored language (national varieties, dialects etc). The regional connotated German phraseological units differ from the normative in their phonetical, lexical and morphosyntactic features. The regional connotation as a part of the meaning demonstrates typical compatibility with some other types of phraseological connotation.

Key words: phraseologism / phraseological unit, regional connotation, macrocomponent, multicentricity, compatibility / addition.

Метою статті є встановлення особливостей мовного вираження конотації регіональності у фразеологізмах німецької мови та типові сполучення з конотаціями інших типів. **Об'єктом** роботи є фразеологізми німецької мови з регіональним забарвленням, **предметом** – конотативний макрокомпонент регіонального типу в сполучуваності з іншими конотативними елементами в семантиці фразеологічних одиниць німецької мови (далі – ФО).

У сучасній лінгвістиці конотація досліджується як синтаксичне (Т. Шиппан [19]), морфологічне (О. І. Шендельс [12]), мовно-фахове (Ю. Мурат [17]), текстове (К. Пальм [18]) явище, але найчастіше виступає як предмет вивчення семантико-стилістичних особливостей лексичних одиниць, маючи при цьому не лише різні межі, але й різні назви: “емотивний компонент” (В. І. Шаховський [11]), “не денотативне” значення (К.-Д. Людвіг [16]), “макрокомпонент значення” (М. В. Гамзюк [3]). Комплексне вивчення конотативного значення як сукупності можливих співзначень лексичної / фразеологічної одиниці дозволяє розглядати конотацію не лише як випадкові психічні асоціації індивідуального характеру, але й як закономірне явище, що супроводжує денотативне значення слова й має низку характерних ознак, які висвітлюють її емотивну і соціальну природу. Особливої важливості для вивчення фразеології набуває соціальний аспект конотації, що пояснюється її усталеною, єдиною для сприйняття більшістю мовців семантикою, яка уможливорює успішність комунікації і зумовлює **актуальність** дослідження.

Щодо питання про місце конотації в семантиці мовних одиниць думки науковців розходяться. Одні вважають конотацію повноправною частиною семантичної структури (Н. А. Лук'янова [9]), інші виключають її із семантики слова (М. Г. Комлев [7]) або відносять навіть до граматичного значення слова (Л. С. Бархударов [1]).

Проте більшість дослідників поділяють думку, що конотація є одним з компонентів лексичного значення. Взаємодія денотативного та конотативного значення слова також не підлягає сумніву. Як вважає В. І. Шаховський, “розглядати емотивний (конотативний) компонент окремо від інших компонентів лексичного значення слова і насамперед від денотативного було б методично та методологічно неправильно, тому що жодний елемент системи мови не може бути належно оціненим, якщо не брати до уваги його відношення до інших елементів тієї самої системи” [11, с. 17]. В останніх працях з проблем конотації наголошено на її психологічній природі (В. О. Булдаков [2]) та гендерних аспектах (Ю. Г. Куровська [8]).

У межах загального конотативного протиставлення в нормованої та невнормованої лексики літературній мові й мовленню протистоять не лише соціально, але й територіально обмежені лексичні форми, які конотовані відносно загальноновживаного варіанта. У діалектології прийнято розрізняти діалектні форми і національні варіанти [13, с. 61], а також діалектні варіанти загальноновживаних ФО та власне національні австрійські, швейцарські тощо за походженням ФО, що мають національно-культурну маркованість [10, с. 4]. Проте для загальної конотованості семантична диференціація не релевантна. Зовнішня діалектна форма вже сама по собі зумовлює виникнення конотації регіональності, яка відображається у фразеологічних словниках у вигляді позначок (напр., у німецько-українському фразеологічному словнику В. І. Гаврися та О. П. Пророченко це позначки *австр.*, *берл.*, *діал.* [22, с. 9]). Але німецька мова порівняно з деякими іншими індоєвропейськими презентує не лише дихотомічність “загальноновживана – діалектна мова”, але й є за своєю природою мультицентричною (плюрицентричною). З урахуванням цього пункту слід визначати цей тип конотації конотацією не діалектності [4, с. 19], а регіональності.

Основою виділення конотації регіональності, як і будь-якого іншого виду конотації, є порівняння, в цьому разі з інтерцентричним стандартом. За цей стандарт ми, слідом за У. Аммоном та О. Д. Домашнєвим, приймаємо літературну німецьку мову ФРН, оскільки “в кореляційній ієрархії власне німецька частинна система (“Binnendeutsch”) лежить в основі всієї системи німецької мови” [5, с. 12]. Конотованими регіонально вважаються ФО, типові для австрійського або швейцарського варіанта німецької літературної мови, австрійських та швейцарських діалектів (інтерцентричний аспект), а також ФО внутрішньонімецьких діалектів (інтрацентричний аспект), представлені на рисунку 1:

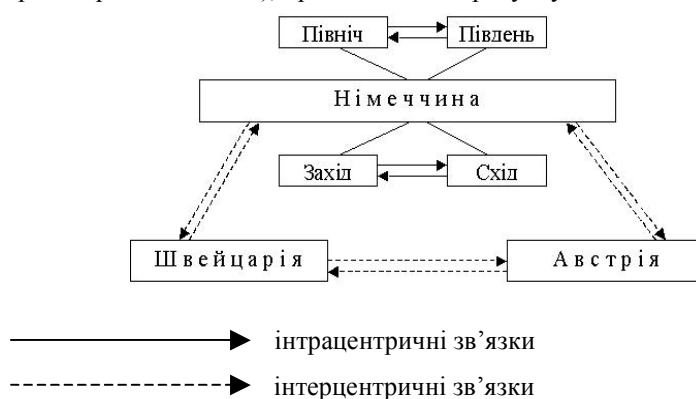

Рис. 1. Інтра- та інтерцентричні зв'язки в межах німецької мови

Певні особливості зумовлюють також тісні мовні контакти між німецькомовними країнами та регіонами. Ч. Фельдес [15, с. 11] відзначає природний збіг особливостей фразеології Австрії та південних територій Німеччини, насамперед Баварії. Таким чином, чітке розмежування діалектних і національно специфічних варіантів неможливе.

При дослідженні конотації регіональності неминує виникати питання про кореляції між двома аксіологічно спорідненими типами конотації: конотацією культурологічності й регіональності. Якщо ФО з онімічною конституентою або семантично пов'язані з деякими традиціями певного народу, значущими історичними подіями, можна, безперечно, віднести їх до культурного типу, але залишається питання про віднесеність регіональних варіантів загальноновживаних ФО німецькомовного ареалу, що відрізняються від загальноновживаних за фонетичним (*Bruderchaft trinken – Brüderschaft trinken; gäng und gäbe – gang und gäbe, wie ein Laubfeuer herumgehen – sich wie ein Lauffeuer verbreiten*), словотворчим (*bis aufs I-Tüpfel – bis aufs I-Tüpfelchen, Geschäfte machen – Geschäftli machen*), морфосинтаксичним параметром (*in den Butter gehen – in die Butter gehen; am Holzweg sein – auf dem Holzwege sein; Pate gestanden sein – Pate gestanden haben; durch den Bank – durch die Bank*). Ці лінгвістичні явища суто узуальні, вони не є носіями національної специфіки, не апелюють до фонових знань. Але носії мови, що живуть на території Німеччини, чітко розрізняють їх як такі, що належать до австрійського або швейцарського ареалу (австріацизми й гельвецизми на відміну від тевтонізмів [13, с. 99]), отже, у цьому разі ми можемо говорити про конотацію регіональності:

Таблиця

Приклади регіонально конотованих ФО

Нім.	Австр.	Швейц.
<i>Da will ich Meier heißen es ist mir Wurst seine sieben Sachen packen den Rahm abschöpfen allerlei zu tun haben an Mutters Schürze hängen</i>	<i>da will ich Veitl heißen es ist mir Powidl seine sieben Zwetschken packen</i>	<i>den Nidel oben abnehmen achterlei zu tun haben der Mutter am Fürtuch hängen</i>

Компонентний аналіз ФО-носіїв конотації регіональності (до уваги бралися лише словосполучення, зафіксовані в загальних фразеологічних словниках) показав, що конотація регіональності відрізняється від, наприклад, оцінних типів конотатив відсутністю своєї реалізації на тропеїчному рівні. Це не значить, що ФО з перенесенням значення, характерні для того чи іншого діалекту або регіонального варіанта, відсутні (наприклад, швейц. *In die Hosen steigen*). Але узагальнювальний характер метафори, що апелює до спільності розумових процесів, згладжує регіональність і робить ФО інтерваріантною.

Про провідну роль лексико-граматичного чинника конотації регіональності свідчать і цілі низки варіантів одного й того самого усталеного словосполучення. Розглянемо це явище на прикладі прислів'я *Die dümmsten Bauern haben (bauen) die dicksten Kartoffeln*:

- De dömmsten Bauer kreit die dickste Grombire* (гесенський);
- De dömmste Bore han de deckste Ädäppele* (рейнський);
- Die dummschde Bauere hunn die dickschde Grumbere* (пфальцький);
- Je dümmer d Baure, je größer d Erdäpfel* (швабсько-алеманський);
- De dummsden Buurn hebbt de gröttsten Kantüffeln* (західнонижньонімецький);
- Die dimmsdn Baurn baua die greßdn Erdepfl* (франкський) [20].

Регіональні варіації цього прислів'я виявляються на лексичному рівні постійного компонента прислів'я (діалектні лексичні варіанти *Grombire (Grumbere), Ädäppele (Erdepfl, Erdäpfel), Kantüffeln*), змінного (*baua, hebbt, kreit*), на граматичному рівні (*de dömmstē Bore, de dummsden Buurn hebbt*), на фонографічному (*dickschde, de gröttsten, baua*).

Узагалі при зіставленні загальнонімецьких ФО з їх регіональними еквівалентами спостережено такі різновиди варіацій [6, с. 89; 15]:

1. варіювання числа іменників:

wie ein rotes Tuch wirken

wie die roten Tücher wirken;

2. варіювання прийменників:
um die Wette machen *in die Wette machen*
Butter auf dem Kopf haben *Butter am Kopf haben;*
3. варіювання вживання артикля:
vom Stapel laufen lassen *von Stapel laufen lassen;*
4. варіювання вживання відмінків:
j-n in Mitleidenschaft ziehen *j-m in Mitleidenschaft ziehen;*
5. варіювання граматичного роду іменників:
durch die Bank weg *durch den Bank weg*
wie die Butter in der Sonne *wie der Butter in der Sunn;*
6. різниця у валентності:
ein Glas über den Durst trinken *über den Durst trinken*
frisch von der Leber weg sprechen *von der Leber weg sprechen;*
7. різниця в правописі:
hundert und aber hundert *hundert und aberhundert*
zu Ende sein *zuende sein*
Mitten im Sprechen muss ihm etwas eingefallen sein. "Unsere Geduld ist zuende!" [25, с. 110];
8. варіювання негатиї:
"Ain guter Mänsch warrer ja. Und konnt kaine Flieje nich ain Haarchen krümmen..." [24, с. 369];
"Siehste Oskar, das können wir uns nur jenehmigen, weil wir die Hände nich in den Schoß nich legen" [24, с. 543];
9. власне лексичне регіональне варіювання:
daran ist kein Zweifel *das isch glaub kân Zwiifel*
Beckmann: Sie zählen auf Deubelkommraus nicht [23, с. 27].

Лексична варіантність не є однорідною. З одного боку, існують регіональні та національні варіанти, що відрізняються від джерел лексемами загальнонімецького вживання (*auf Weg und Steg – auf Weg und Pfad; das Pferd beim Schwanz aufzäumen – das Roß am Schwanz aufzäumen*). З другого – фразеолексичні регіональні варіанти, в яких конотація регіональності полягає в регіональній конотованості однієї з конститuent (*den Rahm abschöpfen – den Nidel abschöpfen; allerlei zu tun haben – achterlei zu tun haben; an Mutters Schürze hängen – der Mutter am Fürtuch hängen*) [6, с. 85–88]. І якщо ФО-представники другої групи не викликають ускладнень щодо визначення конотації регіональності, то регіональна конотованість ФО із загальнонімецькими лексемами є очевидною лише для носіїв німецької мови.

Звичайно, формальний бік такого мовного знака, як ФО не вичерпує всіх можливостей регіональної конотації. Так, навіть одні й ті самі ФО, насамперед комунікативні формули, відрізняються у своєму територіальному вживанні. У Берліні, наприклад, привітання *Guten Morgen!* може використовуватися також для прощання, що не типово для інших місцевостей, тоді як в Австрії, прощаючись, можуть сказати *Guten Tag!* усупереч його загальноновживаному значенню привітання [5, с. 18].

Для конотації регіональності не існує обов'язкових сполучуваних (адитивних) конотатів, від яких її було б неможливо відділити, крім розмовного. Якщо мовці всіх соціальних прошарків уживають регіональний варіант мови, то діалект соціально немаркований, тож не жаргоністичний.

Сполучення конотацій регіональності й інтенсифікації є яскравим прикладом уживання регіонально конотованих ФО в тексті літературної німецької мови з метою створення стилістичного ефекту. Так, словосполучення *in die Hosen steigen* у контексті стандартного варіанта не може сприйматися інакше, ніж стилістичний прийом, через сильну адитивну конотацію інтенсифікації, що створюється еліптично-імперативною формою комунікативного вислову:

"Los", brüllte Schüppbach, "los Mannen, in die Hosen!" [14, с. 209].

Конотація регіональності не становить винятку із загальної картини непропорційності меліоративної та пейоративної оцінності. Відбиті у фразеолексиконах регіональні ФО носять підкреслено розмовний та афективний характер, тож пейоративність переважає: *j-n alle machen; etw. geht baden; bei j-m hat es ausgehackt; j-m eins auf den Dez geben; da frag ich den Deibel danach; Nachtigal, ick hör dir tapsen; Tomaten uff de Oogen habn.*

Деяким гельвецизмам притаманне поєднання конотації регіональності з конотацією іншомовності [6, с. 87], причому друге детермінує перше (мовні контакти південнонімецького ареалу зумовлюють характер іншомовного запозичення в порівнянні з власне німецьким варіантом ФО). Пор.: нім. *in Wettstreit treten* – швейц. *in Konkurrenz treten*; нім. *j-n aus der Fassung bringen* – швейц. *j-n aus der Fassung bringen*.

Щодо сполучення конотації регіональності та архаїстичності, то інтернет-опитування інформантів, здійснене протягом 2 років Г. Ретті [21] показало лише 4 стійкі словосполучення, що відчувуються носіями австрійського варіанта німецької мови як застарілі, але відносно вживані. Усі вони є комунікативними формулами: *Küss die Hand; Habe die Ehre; Behüt dich Gott; Gschamster Diener*. Така особливість регіонально конотованих ФО пов'язана насамперед з їх розмовним характером, якому притаманне повне вилучення зі сфери повсякденного мовлення застарілих форм, за винятком їх суто стилістичного вживання.

Сполучення конотацій регіональності та ідеологічності не відбито у фразеолексиконах. Це ще не говорить про відсутність, скажімо, політичних жаргонізмів регіонального характеру в пресі Австрії та Швейцарії, але їхній фразеологічний статус проблематичний.

Таким чином, конотація регіональності як макрокомпонент ФО німецької мови має певні особливості, зумовлені плюрицентричністю німецької мови, і виявляється на різних структурно-формальних рівнях фразеологізму. Конотація регіональності демонструє повну сполучуваність з конотацією розмовності, часткову сполучуваність з конотаціями емотивного типу (меліоративності, пейоративності, інтенсифікації), архаїстичності та іншомовності, нульову сполучуваність – з конотацією ідеологічності.

До перспектив подальших досліджень регіонально конотованих ФО німецької мови належить дослідження адгерентної (контекстуальної) конотації на матеріалі регіонально забарвленого письмового та усного мовлення.

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 239 с.
2. Булдаков В. А. Коннотация в знаменательной лексике и фразеологии современного немецкого языка (контентивно-менталингвистический подход) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Владимир Александрович Булдаков. – Санкт-Петербург, 2011. – 352 с.
3. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Микола Васильович Гамзюк. – Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2001. – 31 с.
4. Говердовский В. И. Коннотемная структура слова / Владислав Иванович Говердовский. – Х. : Изд-во Харк. гос. ун-та, 1989. – 95 с.
5. Домашнев А. И. Очерк современного немецкого языка в Австрии / А. И. Домашнев. – М. : Высш. шк., 1967. – 180 с.
6. Коканина Л. Б. Явление вариантности во фразеологии немецкого языка Швейцарии / Л. Б. Коканина // Лексическая семантика и фразеология : межвуз. сб. науч. трудов. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. пед. ин-та. – 1987. – С. 82–95.
7. Комлев Н. Г. Слово в речи: денотативные аспекты / Н. Г. Комлев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 214 с.

8. Куровская Ю. Г. Гендерная коннотация немецких наименований лиц / Юлия Геннадьевна Куровская // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2008. – № 1 (1): в 2-х ч. – Ч. I. – С. 112–118.
9. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. Проблемы семантики / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск : Наука, 1986. – 227 с.
10. Остапович О. Я. Національно марковані фразеологічні одиниці австрійського варіанту в сучасній німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / О. Я. Остапович. – К., 1999. – 19 с.
11. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания / Владимир Иванович Шаховский. – Волгоград : Волгогр. гос. пед. ун-т им. А. С. Серафимовича, 1983. – 96 с.
12. Шендельс Е. И. Многозначность и синонимия в грамматике (на материале глагольных форм немецкого языка) / Е. И. Шендельс. – М. : Высш. шк., 1970. – 204 с.
13. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz / Ulrich Ammon. – Berlin, New York : de Gruyter, 1995. – 575 S.
14. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger. – Tübingen : Niemeyer, 1988. – 224 S.
15. Földes Cs. Zu den österreichischen Besonderheiten der deutschen Phraseologie / Csaba Földes // Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung. – Wien : Edition Praesens, 1992. – S. 9–25.
16. Ludwig K.-D. Zum Status des Nicht-Denotativen und seiner Darstellung in einsprachigen Wörterbüchern der deutschen Gegenwartssprache / K.-D. Ludwig // Die Lexikographie von heute und das Wörterbuch von morgen. – Berlin : Akademie der Wissenschaften der DDR. – 1983. – S. 37–46.
17. Murath J. Das Gewicht von Konnotationen beim Übersetzen / Judith Murath // Interkulturelle Wirtschaftskommunikation. – München : Hueber. – 1991. – Bd. 9. – S. 411–422.
18. Palm Ch. Die konnotative Potenz usueller und okkasioneller Phraseologismen und anderer festgeprägter Konstruktionen in Christa Wolfs Roman "Kindheitsmuster" / Christine Palm // EUROPHRAS '88. Phraséologie contrastive. Actes du Colloque International Klingenthal-Strasbourg. – Strassbourg : Univ. des Sciences Humaines, 1989. – S. 313–326.
19. Schippan Th. Konnotation – ein noch immer aktuelles lexikologisches Problem / Thea Schippan // Zeitschrift für Germanistik. – 1987. – № 3. – S. 354–360.

Список лексикографічних джерел

20. Knoop U. Wörterbuch deutscher Dialekte / Ulrich Knoop. – Gütersloh : Bertelsmann Lexikon Verlag, 1997. – 478 S.
21. Wörterbuch der österreichischen Redensarten / Hsgeb. Gregor Retti [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://germanistik.uibk.ac.at/germ/OeWB..>
22. Німецько-український фразеологічний словарь / Сост. В. И. Гаврись, О. П. Пророченко / В 2-х т. – Т. 1. А–К. – К. : Рад. школа, 1981. – 416 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу

23. Borchert W. Werke / Wolfgang Borchert. – Moskau : Verlag Progress, 1970. – 255 S.
24. Grass G. Die Blechtrommel / Günter Grass. – Göttingen : Steidl, 1993. – 731 S.
25. Handke P. Der Hausierer / Peter Handke. – F. à. M. : Suhrkamp Verlag, 1992. – 201 S.

МОДАЛЬНЕ ПОЛЕ І МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ

Опанасенко Т. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто поняття лексико-граматичного поля модальності німецької мови. На прикладах з німецької мови показані його структура, засоби вираження, методи досягнення лінгвістичної граматики для залучення його в навчальний процес студентів-філологів.

Ключові слова: лексико-граматичне поле модальності, конституанти, мікрополе, моделі лексико-граматичного поля.

The article deals with the notion of lexical and grammatical field of modality. Its structure, means of expression, techniques and achievements of linguistic grammars aimed at implementing the notion of lexical and grammatical field of modality into the training process of students-philologists have been illustrated by the examples taken from the German language.

Key words: lexical and grammatical field of modality, constituents, micro field, patterns and algorithms of lexical and grammatical field.

На думку багатьох лінгвістів, категорія модальності є такою мовною категорією, яка формує і визначає смислову єдність усіх одиниць мовленнєвої комунікації і водночас диференціює різні їхні типи. Вона належить до тих універсальних мовних категорій, які знаходять своє вираження в лексичній системі мови і в її граматичній будові, а також у її інтонаційно-мелодійній структурі. При лінгвістичній інтерпретації поля, зокрема модального, через трактування відповідних мікрополів, лексичне і семантичне значення утворюють єдність з граматичним. Враховуються дві групи граматичних значень. До першої належить відображення реальності, коли важливими є окрема властивість, або сукупність властивостей (однина чи множина), певні обставини справи і їх поєднання воедино (причина й наслідок), роль одного предмета для значення всієї справи (ініціатор дії, засіб або інструмент і адресат). В основі цієї групи лежать відносини між предметами і явищами. Для другої групи є важливими зв'язки ситуативного характеру (часова форма, особа) і комунікативного характеру (модальність, мета комунікативного висловлення) як результат ставлення мовця до висловлення або до реальності. Сукупність мовних одиниць, спрямованих на комунікативну діяльність, які виражаються граматичними засобами (морфемами, сполучниками і сполучними словами) так само, як і лексичними засобами (певними словами з відповідними семантичними значеннями), утворює функціонально-семантичне поле (ФСП).

Розглядаючи модальне поле, можна визначити дві великі зони:

А. Модальне поле як відображення ступеня вірогідності:

1. Мікрополе з такими складниками: дійсний спосіб, модальні дієслова (*wollen, sollen*), модальні слова (*selbstverständlich, gewiss, natürlich*), дієслова і іменники (*behaupten / Behauptung, bedeuten / Bedeutung, versichern / Versicherung*), словосполучення (*in der Tat, in Wirklichkeit ohne Zweifel*).

2. Мікрополе з такими складниками: модальні дієслова (*müssen, sollen, mögen, können, dürfen*), модальні слова (*höchstwahrscheinlich, vermutlich, vielleicht*), дієслова і іменники (*vermuten / Vermutung, annehmen / Annahme, glauben / Glaube*), частки (*wohl mit Futurum im Indikativ*), дієслівні конструкції (*sein + zu + Infinitiv*).

3. Мікрополе з такими складниками: модальні слова (*scheinbar, angeblich, anscheinend*), дієслова, іменники і прикметники (*zweifeln / Zweifel / zweifelhaft, Skepsis / skeptisch*), частки (*kaum mit Futurum im Indikativ*), дієслівні конструкції (*sein + zu + Infinitiv*).

4. Мікрополе з такими складниками: дієслова, іменники і прикметники (*bestreiten, ablehnen, nicht glauben / Bestreiten, Ablehnung, Unmöglichkeit / bestreitbar, undenkbar, unmöglich, nicht glaubhaft*), модальні слова (*keinesfalls, keineswegs*). [1, S. 21–24].

В. Модальне поле як відображення спонукання:

1. Безпосереднє спонукання у формі прохання або наказу.

1.1. Мікрополе з такими складниками: дієслова і іменники (*bitten / Bitte, wünschen / Wunsch*), умовний спосіб (Konjunktiv II) повнозначних дієслів і модальних дієслів (*könntest du.., würden Si..*), функціональні дієслівні сполучення (*die Bitte richten*).

1.2. Мікрополе з такими складниками: умовний спосіб (Konjunktiv I) в розповідному і окличному реченні (*Möge ...!*).

1.3. Мікрополе з такими складниками: дієслова в 3 особі множини теперішнього часу дійсного способу (*Alle stehen jetzt auf!*), наказовий спосіб із залученням лексичних засобів (*bitte, freundlich*).

2. Опосередковане спонукання у формі вказівки чи наказу.

2.1. Мікрополе з такими складниками: дієслова і іменники (*befehlen / Befehl, anweisen / Anweisung*), функціональні дієслівні сполучення (*den Befehl erteilen*).

2.2. Мікрополе з такими складниками: наказовий спосіб (*Komm!*), інфінітив (*Stehenbleiben!*), дієприслівник (*Stillgestanden!*), іменники (*Ruhe!*), прикметники (*ruhig!*), Passiv (*Hier wird nicht geraucht*), дієслівна конструкція *sein + zu + Infinitiv* (*1 Tablette ist einzunehmen*).

2.3. Мікрополе з такими складниками: наказовий спосіб – увічлива форма і 1 особа множини (*Nehmen Sie eine Tablette ein!*), дійсний спосіб теперішній час (Präsens) чи майбутній час (Futurum I) (*du hörst sofort auf!*), дієслівна конструкція *haben + zu + Infinitiv* (*Du hast eine Tablette einzunehmen!*), модальні дієслова (*müssen, sollen* im Indikativ), самостійне речення у формі підрядного (*Dass du jetzt nicht sagst!*), умовний і наказовий способи із займенником *man* (*Man nehme .../ man braucht*). [1, S. 31–34].

Розглядаючи поле припущення як ФСП I типу, Г. В. Чибук виділяє такі мікрополя: мікрополе впевненого припущення, мікрополе невпевненого припущення і мікрополе сумніву. Лексико-граматичні засоби вираження модальності припущення розглядаються Г. В. Чибук у рамках складників функціонально-семантичного поля, під яким вона розуміє систему засобів певної мови різного рівня (морфологічних, синтаксичних, словотворчих, лексичних, а також комбінованих – лексико-синтаксичних), які об'єднані на основі єдності і взаємодії їхніх семантичних функцій [2, с. 23].

В. Н. Бондаренко аналізує вчення про модальність речення і включає до поняття модальності різноманітні значення: реальність, ірреальність, емоційність, експресивність, твердження, заперечення, сумнів, вірогідність, передбачуваність, достовірність, істинність, можливість, дійсність, необхідність, примусовість, намір, бажання, осторога, коливання, повідомлення, питання, спонукання, незумовленість, причинно-наслідкові, цільові і порівняльно-оцінні відношення. Упорядковуючи розмаїття модальних значень, В. Н. Бондаренко розрізняє дві великі групи модальних значень, кожна з яких ототожнює сукупність однорідних значень, які виключають одне одного і визнаються більшістю дослідників. Такими групами є: 1) можливість, дійсність і необхідність; 2) сумнів, проблематичність (передбачуваність, вірогідність) і категоричність. Якщо враховувати застави формальної логіки, то існує два погляди на сутність модального судження як форми думки: 1) судження можливості, дійсності і необхідності залежно від характеру відносин між предметом судження і його ознакою як можливо, дійсно чи необхідно властивою; 2) ступінь достовірності змісту (смислу) думки, відповідно до якого судження поділяються на достовірні і вірогідні (проблематичні).

В. Н. Бондаренко визначає модальність як мовну категорію, яка вказує на характер відбитих у змісті речення об'єктивних зв'язків (об'єктивна модальність) і на ступінь достовірності змісту того самого речення з погляду мовця (суб'єктивна модальність). Думка людини предметно

зумовлена і, з іншого боку, не позбавлена суб'єктивності, тобто людина оцінює ступінь відповідності змісту своєї думки дійсності, що відбивається в цій думці, таким чином, у думці фіксується ступінь вірогідності (достовірності) пізнання людиною зв'язків об'єктивної дійсності. Тому достовірність – це поняття, що характеризується ступенем відповідності змісту предмета (судження) об'єктивній дійсності з погляду суб'єкта думки (людини, яка говорить, думає чи пише). Модальні значення різних типів виражаються різними способами. Так, модальні значення проблематичної і категорійної достовірності виражаються переважно аналітичним способом за допомогою службових слів з відповідним модальним значенням і аналітичних дієслівних конструкцій із значенням проблематичної вірогідності. Модальні слова визначаються як службові слова, які вказують мовцю, наскільки достовірним він уявляє зміст речення, тобто характеризують ступінь вірогідності знання об'єктивних зв'язків, відбитих у змісті речення.

У більшості мов виділяються дві великі групи модальних слів (власне слова, словосполучення і частки): 1) модальні слова проблематичної достовірності; 2) модальні слова категоричної достовірності. Кожна із цих груп розбивається на підгрупи залежно від ступеня достовірності змісту речення [3, с. 32–34].

Таблиця 1

Види модальних значень проблематичної достовірності за В. Н. Бондаренком

Семантична група	Модальні слова чи словосполучення проблематичної достовірності	Ступінь достовірності модального значення
1	Модальне значення проблематичної достовірності з найбільшою долею сумніву і невпевненості мовця в достовірності повідомлення	
1a	kaum, schwerlich, unsicher, ungewiss, zweifelhaft, fraglich, wenig, wahrscheinlich	відтінок найбільшого сумніву, максимальної невпевненості в достовірності
1б	sehr unsicher, sehr ungewiss, stark bezweifelt	проблематична достовірність з іще більшою долею сумніву
2	Модальне значення проблематичної достовірності з долею більшої впевненості мовця в достовірності повідомлення	
2a	möglich, womöglich, möglicherweise, vielleicht, vermutlich, etwa, hoffentlich	детальне значення з відтінком можливості
2б	leicht möglich, sehr möglich, ganz möglich, durchaus möglich	відтінок ще більшої впевненості
3	Модальне значення проблематичної достовірності з високим ступенем впевненості мовця у відповідності змісту речення відбитій дійсності	
3a	möglich, wahrscheinlich, aller Wahrscheinlichkeit nach	відтінок вірогідності
3б	offenbar, offensichtlich, offenkundig, scheinheilig, anscheinend, allem Anschein nach, augenscheinlich, dem Augenschein nach	відтінок очевидності, уявності, видимості
3в	sehr (höchst) wahrscheinlich, mit größter Wahrscheinlichkeit	наближення до модального значення простої достовірності

Таблиця 2

Види модальних значень категоричної достовірності за В. Н. Бондаренком

Семантична група	Модальні слова чи словосполучення категоричної достовірності	Ступінь достовірності модального значення
1	tatsächlich, in der Tat, wirklich, in der Wirklichkeit, wahr, wahrhaftig, in Wahrheit	тверда, абсолютна впевненість мовця в достовірності змісту повідомлення як результат подолання минулих коливань чи підтвердження попередніх висловлень
2 a	natürlich, selbstverständlich, wohlverstanden, gewiss, allerdings, freilich, versteht sich	категоричне підтвердження повідомлення щодо факту, який сприймається мовцем як дещо закономірне, природне
2б	durchaus / ganz + gewiss, natürlich	ще більший ступінь упевненості мовця в достовірності повідомлення
3a	zweifellos, ohne Zweifel, fraglos, ohne Frage, unstreitig, bestimmt, sicher, sicherlich, mit Sicherheit	відтінок абсолютної впевненості мовця в достовірності повідомлення
3б	ganz bestimmt, auf bestimmste, ganz sicher, ziemlich sicher	відтінок найвищої впевненості мовця в достовірності повідомлення

До еквівалентів модальних слів проблематичної і категоричної достовірності В. Н. Бондаренко залучає так звані модальні речення: *Es ist möglich, es ist wahrscheinlich, es scheint, ich zweifle, es ist gewiss, es ist kein Zweifel*. Для модальних слів проблематичної достовірності еквівалентними є аналітичні модальні конструкції – словосполучення службових дієслів *müssen, können, mögen, dürfen, sollen, wollen, werden* з інфінітивом I і II.

На відміну від модального значення проблематичної і категоричної достовірності, модальне значення простої достовірності виражається синтетично, а саме – формою дійсного способу дієслова, що констатує факт відповідності дійсності зв'язку між підметом як граматичним суб'єктом і дієсловом-присудком. Дійсним способом дієслова виражається також модальність дійсності – одного з видів об'єктивної модальності. Залежно від уживаних модальних дієслів, що входять до складу конструкцій, речення розрізняються за змістом, а не за формою. Тільки суб'єктивна модальність є підставою для формально-граматичної класифікації речень за модальною ознакою. Розрізнення речень за ступенем достовірності з погляду мовця є їхнє розрізнення як за формою, так і за змістом [3, с. 36–37].

У німецькій мові, з її розвинутою системою модальних дієслів (МД), об'єктивна модальність виражена за допомогою модальних дієслів, які класифікуються як претерито-презентні і виділяються за своїми морфологічними, синтаксичними і семантичними ознаками в окремий клас. До морфологічних особливостей МД належать відсутність закінчень у 1 і 3 особі однини, неповна часова парадигма, відсутність неособових форм і відсутність прямої семантичної залежності між значенням і формою теперішнього і минулого. До синтаксичних особливостей МД належать сполучення тільки з інфінітивом, початкова позиція в дієслівному сполученні, здатність утворювати питальну форму за допомогою інверсії. До семантичних особливостей МД належить їхня властивість не констатувати факти, а виражати їх як можливі, необхідні, бажані, доцільні, тобто зазначати, яким чином дія чи стан, виражені наступним дієсловом, співвідносяться з дійсністю. Модальні дієслова “відрізняються різко вираженою потребою в обов'язковому, і при цьому чітко визначеному за своєю морфологічною структурою оточенні”

[4, с. 67], яким є інфінітив. Таким чином, за синтаксичною роллю МД можна назвати дієсловами неповної предикації, що залучають інфінітив для вираження повного смислу, у чому й виявляється їхня семантична особливість. Модальні дієслова є синтаксично і семантично несамостійні, що наближає їх до допоміжних дієслів. Але на відміну від допоміжних дієслів МД лише частково втрачають лексичне значення. [2, с. 45 – 46].

Дієслова *sollen* (“мусити, бути зобов’язаним”) і *dürfen* (“сміти, могли, мати право, дозвіл”) переважно виражають можливість і необхідність з погляду моральних норм самого суб’єкта і громадських установ, а дієслова *können* (“могти, мати можливість”) і *müssen* (“мусити, бути змушеним”) переважно виражають відповідно можливість і необхідність з погляду об’єктивних умов. Але дієслово *können* часто вживається у значенні дієслова *dürfen*, а дієслово *müssen* – у значенні дієслова *sollen*, а саме в тих випадках, коли йдеться про можливість (дозвіл) і необхідність (примусовість), які зумовлені чужою волею [5, с. 41].

Іншими засобами вираження об’єктивної модальності є модифіковані дієслова, тобто повнозначні дієслова, і дієслівні звороти, які мають властивість виражати модальні значення у сполученні з інфінітивом: *glauben + zu + Infinitiv*, *scheinen + zu + Infinitiv*, *haben + zu + Infinitiv*, *sein + zu + Infinitiv*, *gezwungen sein*, *bereit sein*, *beauftragt sein*. Цим засобом властива єдність значення і синтаксичної функції. Модифіковані дієслова утворюють ускладнену структуру присудка і виконують функцію вираження зв’язку з підметом. Вони не є обов’язковою ознакою речення, у якому виражається тільки зовнішньо синтаксичне модальне відношення висловлювання до дійсності у значенні реальності / нереальності. У складі присудка модифіковані дієслова формують відношення суб’єкта і ознаки як можливі, передбачувані, вимушені або бажані у дійсному чи гіпотетичному плані і виражають одночасно об’єктивну модальність формою способу і предметну модальність лексичним значенням. У реченні модальні і модифіковані дієслова можуть виконувати дві ролі: 1) виражати відношення об’єктивної можливості, які зумовлені факторами об’єктивної реальності, або 2) виражати суб’єктивну оцінку мовцем відношення змісту висловлення до дійсності з погляду впевненості (сумніву) у вірогідності цього зв’язку [2, с. 48].

Суб’єктивна модальність виражається логіко-граматичним членуванням речення. Суб’єктивність виявляється в тому, що мовець оцінює ступінь достовірності думки про дійсність. Але така суб’єктивна оцінка ступеня достовірності думки, вираженої відповідним реченням, може не збігатися з тим, якою мірою ця думка насправді відповідає дійсності. Оцінка ступеня достовірності думки з погляду суб’єкта думки на рівні логіко-граматичного членування має своє формальне граматичне вираження.

Засобами вираження суб’єктивної модальності служать інтонація, *Futurum I* і *Futurum II*, а також службові слова з модальним значенням. Модальні слова (*можливо, вірогідно, безсумнівно, звичайно*) виражають значення проблематичності і категоричності висловлення. Обидві модальності (категорична і проблематична) можуть мати кілька ступенів. Наприклад, проблематична достовірність має кінцеві значення шкали *malowіroгідно* й *dosumь, цілком вірогідно*, що відповідає німецьким словам з модальним значенням *kaum*, *schwerlich* і *höchstwahrscheinlich*.

Слід зазначити, що між значеннями об’єктивної і суб’єктивної модальності і способами їх вираження в мові не існує жорсткого розмежування. Значення простої вірогідності на рівні логіко-граматичного членування виражене формою дійсного способу дієслова, яка у разі збігу синтаксичного і логіко-граматичного членування речення поряд із цим виражає також одне із значень об’єктивної модальності. Для вираження обох видів модальності можуть використовуватися однакові мовні засоби. Так, модальні дієслова німецької мови *sollen*, *dürfen*, *können* і *müssen*, які вживаються звичайно для вираження об’єктивної модальності, в деяких випадках указують на суб’єктивну модальність проблематичності. У ролі суб’єктивної модальності ці дієслова мають виключно граматичну функцію.

Література

1. Sommerfeld K.-E. Grammatisch-semantische Felder: Einführung und Übungen / Karl-Ernst Sommerfeld, Herbert Schreiber, Günter Starke. – Berlin, München, Leipzig, Wien, Zürich, New York : Langenscheidt Verlag. 1996. – 128 S.
2. Чибук А. В. Функционально-семантическое поле предположения в немецком и русском языках: сопоставительный аспект : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Анна Владимировна Чибук. – М., 2004. – 226 с.
3. Бондаренко В. Н. Аналитические и синтаксические способы выражения модальности в немецком языке / Виктор Николаевич Бондаренко // Иностранные языки в школе. – 1978. – № 4. – С. 32–41.
4. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения / Олег Георгиевич Почепцов. – К., 1986. – 115 с.
5. Панфилов В. З. Роль модальности в конструкции предложения и суждения / Владимир Зиновьевич Панфилов // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37–48.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НІМЕЦЬКИХ СТЕРЕОТИПІВ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ “НАЦІОНАЛЬНА КУХНЯ”

Орел І. І.

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті розглянуто способи репрезентації етностереотипів засобами фразеологічних одиниць (ФО) з компонентом “національна кухня”. Встановлені два типи маркерів стереотипної семантики ФО. До маркерів першого типу відносимо семи смислотвірної лексики ФО, які реалізують своє значення у процесі репрезентації стереотипів. До другого типу зараховуємо національно-специфічні ситуації, які є основою внутрішньої форми ФО. Стереотипи, виражені ФО, що володіють маркерами першого типу, транлюють позитивну оцінку. ФО, які містять маркери другого типу, передають негативне значення стереотипів. Виявлено афективний компонент у структурі значення ФОКНК, який пов'язаний з емоційним “вибухом”. Афективний компонент співвідносимо з інтенсивністю оцінки значення.

Ключові слова: фразеологізм, стереотип, семантика, етноспецифічний образ.

The article examines the ways of ethnic stereotypes representation by means of phraseological units (PhUs) containing the component “national cuisine”. Two types of markers of the stereotype semantics of PhUs have been established. The first type of markers determined in the article are the semes of the sense-making lexeme of a PhU which realize their meaning in the process of stereotypes representation. The second type of markers that we establish includes culture-specific situations which are the basis of the inner form of a PhU. The stereotypes expressed by the PhUs holding the markers of the first type convey positive evaluation. The PhUs holding the markers of the second type convey negative evaluation. An affective constituent in the structure of PhUs containing the component “national cuisine” has been revealed; it is determined that the constituent is related to an emotional explosion. We correlate the affective component with the evaluation intensity of the meaning.

Key words: phraseological unit, stereotype, semantics, ethno-specific image.

На важливість етностереотипів у житті людей указували і вказують психологи, соціологи, лінгвісти (М. Ф. Алефіренко, С. Бартмінський, А. Вежбицька, В. М. Телія) та низка дослідників – представників інших напрямів наукових студій. Значення і роль стереотипів у міжкультурному спілкуванні, відображення їх у мові, семантична структура та семантичні особливості привернули увагу вчених відносно недавно. Лінгвістичні розвідки в галузі стереотипної семантики, формування та функціонування мовних стереотипів належать Х. Патнему, С. Бартмінському, А. Вежбицькій, М. І. Толстому та іншим мовознавцям.

Поняття стереотипу досліджується на сьогодні в лінгвістиці з двох позицій: 1) стереотип вивчають як інструмент аналізу семантики мовних знаків; 2) опис / реконструкція стереотипу на матеріалі даних мови [див. 4]. Повна характеристика стереотипу складається з його змісту, ступеня подібності, оцінки, інтенсивності оцінки. Реконструкція стереотипу емпіричним шляхом можлива на основі психологічних досліджень або на основі аналізу словників і текстів [5].

Нашу увагу привертає другий підхід. Ми розглядаємо стереотипи як вербально виражені ментальні утворення, внутрішньою формою яких є сукупність типових ознак національно-специфічних образів, які категоризують об'єктивну реальність у всіх її виявах і утворюють лінгвокогнітивні образи мовної картини світу. Звертаємо увагу на той факт, що стереотипи, реконструйовані на основі аналізу семантики одиниць мови, не завжди збігаються із стереотипами, описаними дослідниками інших наукових напрямів (психологами, соціологами, культурологами тощо). Це пояснюється тим, що фразеологічні одиниці (далі – ФО), які розглядаються як мовний матеріал у процесі реконструкції стереотипів, формувалися в інших історичних та культурних умовах, фіксуючи стереотипні риси / характеристики національно-специфічних образів тих епох.

Через неповне вивчення німецьких етнокультурних стереотипів у площині лінгвістики, частковий опис особливостей їх семантики мовні етностереотипи привертають нашу увагу. **Актуальність** дослідження вбачаємо в недостатньому опрацюванні теоретичних питань щодо способів вербалізації стереотипів, репрезентованих засобами ФО з компонентом національної кухні (далі – ФОКНК) та особливості їх значень. **Метою** нашої розвідки є виявлення та опис мовних стереотипів на матеріалі значень ФОКНК. З огляду на мету ми повинні виконати такі **завдання**: уточнити поняття стереотипу; проаналізувати сучасні підходи до вивчення етностереотипів; з’ясувати мовні шляхи утворення стереотипів; виявити стереотипи, які вербалізуються засобами ФОКНК; виявити компоненти структури фразеологічного значення студійованих знаків мови та встановити способи мовної репрезентації етностереотипів фразеологічними засобами. У ході аналізу студійованих одиниць використовуємо семасіологічний (компонентний аналіз) та ономасіологічний (розгляд мотиваційної бази виникнення ФОКНК) підходи.

Теоретичні розробки відомих етнолінгвістичних шкіл – академіка М. І. Толстого та С. Бартмінського висвітлюють специфічні підходи до вивчення мовних стереотипів. Вчення М. І. Толстого орієнтоване на взаємозв’язок мови і духовної культури, менталітету мовців. Саме духовна культура, на думку дослідника, є основою процесів стереотипізації [9]. С. Бартмінський та його послідовники розробляють ідеї лінгвокогнітивістики, звертають увагу на типове та прототипне в мові і культурі, що сприяє утворенню етностереотипів [2, с. 156]. Варто зауважити, що в сучасному мовознавстві розмежування прототипу і стереотипу проводиться формально. Мовними показниками процесу стереотипізації, на думку С. Бартмінського, є повторюваність характеристик / ознак предметів / об’єктів у різних висловленнях і закріплення цих характеристик у значеннях слів. Тому для лінгвістів мовні формули, зафіксовані у стійких мовних формах (здебільшого – ФО), які відтворюються у процесі комунікації, репрезентують стереотипи [2, с. 157].

Результати досліджень російської та польської наукових шкіл використовуються в сучасних лінгвістичних студіях. Зокрема, О. Белова стереотипи розуміє як “установлені конвенціональні семантичні і / або формальні конструкції, які утворюють культурно-мовний образ об’єкта” [3, с. 13]. Процес стереотипізації, на думку М. О. Шутової, пов’язаний із механізмом розуміння індивідом соціального значення інформації, за допомогою якого в мові відображається соціальна реальність. Тому етнокультурний стереотип розглядається як ментальне утворення, вербалізоване мовним знаком, як сукупність суджень про предмет, що реконструюється на основі всіх мовних даних, які входять до семантичної структури досліджуваних одиниць мови [10].

На думку М. Ф. Алефіренка мовні стереотипи відіграють у мовній картині світу одночасно як структуротвірну, так і етноідентифікаційну роль [1, с. 409], яка сприяє розмежуванню свого і чужого, підтримує / зберігає розуміння культурної цінності та значущості власного етносу. Пояснення культурної цінності варто шукати, на думку дослідника, у словах, які у своїй семантиці фіксують стереотипи [там само, с. 410]. Семантика слова репрезентує національно-специфічні образи, які у свою чергу транслюють національно-культурну і національно значущу інформацію. Проте В. А. Маслова вважає, що не слово, а текст зберігає національно-культурну інформацію [7]. На думку дослідниці, мова – це лише механізм, який кодує та транслює культуру. І лише тексти (зокрема ФО) відображають духовний світ людини [там само, с. 6].

Процес формування стереотипів пов’язують із прототипами [6; 8; 11]. Прототипом уважають образ, який містить риси / властивості, характерні певній групі предметів. Тому прототип розглядають як зразок для низки змінних об’єктів, які поєднані між собою деякими (не всіма) рисами, що містить прототип, і що відповідно поєднує ці об’єкти в один клас [8; 9]. Прототип містить ознаки, які вважаються “найкращим прикладом” поняття [9, с. 52]. Прототип – поняття образне [там само], а стереотип – відображення цілісного образу, конденсованої / стиснутої інформації про образ [8, с. 50] у семантиці мовної форми.

Нашу увагу привернули ФОКНК, оскільки елементи саме цього фрагменту національної картини світу (національної кухні) відображають культурно-специфічні особливості сприйняття і оцінки об'єктивної реальності мовцями. У сучасній германістиці стереотипна семантика досліджуваних одиниць вивчена недостатньо, хоча такі усталені мовні знаки володіють цінною, на наш погляд, національно-культурною інформацією.

Така страва, як суп, – це прототип теплої їжі в німецькій культурі, стверджує Людвіг Айхінгер [13, с. 127]. Лексема, яка втілює у структурі ФО характеристики образу “супу” є компонентом німецького мовного стереотипу, який відображає фізичний стан людини (*volle Suppe sein* – бути повним сил; бути сильним), характер людини (*wie eine Suppe ohne Salz sein* – бути нудним; бути непривабливим; (досл.) бути як суп без солі), поведінку (*eine Suppe auslöffeln (ausessen, ausfressen) (müssen)* – розсорбувати кашу, яку сам і заварив; поплатитися за щось; *eine lange Brühe um / über etwas machen* – (розм., застар.) довго говорити про щось), людські відносини (*die Suppe bei j-m verschütten* – втратити чиесь добре ставлення до себе; *jdm. das Salz in der Suppe nicht gönnen* – зневажати когось), психологічний стан (*ein Haar in der Suppe suchen / in jeder Suppe ein Haar finden* – неприємність; мати свіжий погляд на щось, правильно критикувати щось / когось).

Оцінка властивостей страви “суп” метафорично відображена у стереотипних уявленнях про певні предмети / явища / об'єкти, наприклад: ділові стосунки: *das macht die Suppe nicht fett* – це справі не допоможе; на цьому далеко не виїдеш; (досл.) це не зробить суп жирним (ФО утворилася на основі різних матеріальних можливостей людей: “*eine fette Suppe*” могли собі дозволити лише заможні люди); *jdm. in die Suppe spucken* – (фам.) зіпсувати комусь справу; поведінка: *jdm. in die Suppe fallen* – прийти до когось якраз під час обіду; *die Suppe versalzen* – насолити к.-н.; матеріальне становище: *in der Suppe sitzen* – перебувати в скрутному (матеріальному) становищі; сидіти на мілині.

Суп посідає особливе місце у німецькій кухні. Відома низка досліджень щодо виникнення та розвитку рецептів приготування цієї страви. Спочатку суп уважали вранішньою стравою бідних людей (матеріальне становище: *einen Schmarren sein* – (розм., пд.-нім., австр.) зовсім нічого / ніщо). Супи / бульйони готувати для хворих, бо вважалося, що саме вони додають сили (фізичний стан: *Bouillon in den Knochen haben* – бути здоровим, фізично сильним). У сучасній кулінарній традиції суп уживається як гаряча / тепла страва лише в особливі / святкові дні [12; 14], наприклад: *auf einen (zu einem) Löffel Suppe einladen* – запросити когось на обід.

Маркерами стереотипності в наведених ФО вважаємо семантичні характеристики лексеми “*Suppe*”: жирний, поживний, смачний (у міру солоний), цілющий тощо. Зазначені семи вербалізують стереотипне уявлення про фізичний стан, характер людини, ділові стосунки. Кожен із репрезентованих стереотипів виник у результаті переосмислення однієї із сем смислотвірної лексеми. У результаті метафоризації семи “жирний” вербалізовано, наприклад, стереотип успішних / неуспішних ділових стосунків, переосмислення семи “цілющий” сприяв мовному вираженню стереотипу про фізичний стан людини тощо.

У ході нашої розвідки встановлено, що стереотипи, представлені засобами ФО, які виникли на основі переосмислення сем / семи стрижневого лексичного компонента, транслюють здебільшого позитивну оцінку (*volle Suppe sein, Bouillon in den Knochen haben*).

Національно-специфічне переосмислення ситуації, пов'язаної з властивостями страви “суп”, сприяло виникненню низки стереотипів про характер людини, її поведінку, матеріальне становище тощо. Зокрема, борошняний суп *Schmarren* є прототипом бідності, бо коштує недорого і готувався лише бідними людьми. Тому імпліцитна оцінка, яку виявляє ономасіологічний аналіз, сприяє вербалізації стереотипів із негативною аксіологією. Низка ФО з указаним компонентом вербалізує низькі інтелектуальні здібності людини (*Red keinen solchen Schmarren!* – не мели дурниць!; *davon verstehst du einen Schmarren* – ти в цьому нічого не розумієш), мати поганий

смак (несмак) до мистецтва / літератури (*Dieser Roman ist ein großer Schmarren*. – цей роман – це великий несмак; *wie kannst du solch einen Schmarren lesen!* – як ти можеш читати цю гидоту!), людські стосунки (*das geht ihn einen Schmarren an* – (грубо) це не твоє собаче діло; *sich einen Schmarren um jdn. / etw. kümmern* – (зневажл.) анітрохи не турбуватися / наплювати на когось / щось).

У заможних сім'ях супом розпочинали звичайну буденну трапезу і вживали “*eine schöne Suppe*”. Незаможні люди кришили (*einbrocken*) у ріденьку юшку хліб, що не поліпшувало смак. Тому стереотип неприємної ситуації / неприємностей вербалізується ФОКНК “*eine schöne Suppe einbrocken*” – підкласти комусь свиню. У ході нашої розвідки виявлено низку ФО із компонентом “*einbrocken*”. Такі вирази виникли на основі вказаної національно-специфічної ситуації і транлюють у своєму значенні негативну оцінку. Вони вербалізують стереотип неприємної/ складної ситуації, наприклад: *da hast du (uns) was Schönes (eine schöne Suppe) eingebracht!* – ну ти й заварив (нам) кашу!; *ich will es ihm (schon) einbrocken!* – ну я йому всиплю перцю!; *was man sich eingebracht hat, muß man (auch) ausessen (auslöffeln)* – (приказка) заварив кашу, то сам її і розсьорбуй (їж).

У результаті аналізу досліджуваних одиниць з'ясовано, що стереотипи, вербалізовані засобами ФОКНК, що утворилися як результат переосмислення ситуації, транлюють у своїй семантиці переважно негативну оцінку (*eine schöne Suppe einbrocken, die Suppe versalzen*).

У значенні групи ФОКНК унаслідок національно-специфічного переосмислення ситуації, покладеної в основу внутрішньої форми усталеного мовного знака, виявлено афективний компонент, пов'язаний із певним емоційним “вибухом”, який відображено в оцінному компоненті значення. Афективний компонент пов'язуємо з емоційним ставленням до об'єкта номінації і розглядаємо його через оцінку. Матеріал нашого дослідження виявив ФО, які володіють переважно різко негативною оцінкою, наприклад: *in die Suppe spucken* (досл.: плюнути комусь у суп); *ein Haar in der Suppe* (досл.: волосина в супі), *die Suppe bei j-m verschütten* (досл.: засипати / зіпсувати комусь суп); *die Suppe jdm. versalzen* (досл.: насипати солі / пересолити комусь суп); *eine Prügelsuppe bekommen* (досл.: бути покараним); *wie Drecksuppe aussehen* (досл.: виглядати, як суп із нечистот).

Крім зазначених мовних знаків, є низка ФО із компонентами-назвами інших національно-специфічних страв, які вербалізують такі стереотипи:

- зовнішність людини: *blonde Schrippe (die Schrippe* – (берлін.) назва білої булочки) – (розм.) дама зі світлофарбованим волоссям;
- фізичний стан: *wie Milch und Blut aussehen; schön wie Milch und Blut sein* – виглядати здоровим, повним сил;
- психологічний стан: *jemandem fällt die Butter vom Brot* – хтось розчарований, (досл.) у когось упало масло з хліба; *(bei) jemandem wird (gleich) die Milch sauer* – хтось у поганому настрої;
- матеріальний стан: *Schwerter-Kaffee trinken* – (розм., жарт.) пити ріденьку каву (якщо на дні чашки з напоєм було видно зображення меча – символу Мейсенської порцелянової мануфактури, – то кава була ріденька, тобто погана); *Ein fetter Braten* – ласий шматок, (досл.) жирна смаженина;
- правила поведінки: *Bier auf Wein, das lasse / lass sein; Bier auf Wein, lass das sein – Wein auf Bier, das rat' ich dir* – (приказка) спочатку можна пити пиво, а потім вино, але не навпаки (паремія зафіксована у XVII ст. “Simplicissimus” фон Гріммельсгаузена і має два значення: 1) правило поведінки з алкогольними напоями, 2) відображає соціальний статус людини – пиво коштувало недорого і вважалося напоєм простих людей, тоді як вино пили лише багаті. Тому ФО означає: після пива вино (підвищення статусу) – це добре, а навпаки – ні) [15];
- соціальний статус: *bei Wasser und Brot sitzen* – бути у в'язниці, (досл.) сидіти на хлібі і воді; *Vom Bier auf Wein kommen* – чийсь статус підвищився (досл.: перейти з пива на вино);

• ділові відносини: *etwas für ein Butterbrot verkaufen* – продати щ.-н. дуже дешево, (досл.) продати за бутерброд; *jemandem die Butter vom Brot nehmen* – забрати в когось щось важливе; *die Sahne abschöpfen* – брати щось найкраще; *allererste Sahne sein/ erste Sahne sein* – бути особливою / дуже доброю / найвищою якості (якщо в страву додавали сметану, то це означало, що готується щось особливе); *Das ist nicht dein / nicht mein Bier!* – це не твоя / не моя справа (лексема “*Bier*” чи “*Biereifer*” означала на студентському жаргоні XIX ст. “старанність” і мала іронічну конотацію); *etwas wie Sauerbier / saures Bier anbieten* – хотіти мати щось за будь-яку ціну (ФО зафіксоване Гансом Заксом на поч. XVI ст. і походить із традиції варити пиво в домашніх умовах. Пиво часто виходило неякісним і тому його намагалися продати.) [15].

• безлад: *Da haben wir den Salat!* – тут відбувається щось неприємне (у результаті метафоризації лексеми “*Salat*” позначає “безлад”).

У результаті аналізу семантики корпусу досліджуваних одиниць мови з’ясовано, що ФОКНК вербалізують такі стереотипи: фізичний стан людини, характер людини, поведінку, людські відносини, психологічний стан, ділові стосунки, матеріальне становище, зовнішність людини, соціальний статус, інтелектуальні властивості тощо.

Основними механізмами відображення стереотипних образів у семантиці ФОКНК є метафоризація (близько 93%) та метонімізація (близько 7%).

У ході розвідки встановлено маркери стереотипної семантики ФОКНК. З’ясовано, що до таких маркерів належать семи смислотвірної лексеми ФО. Через активацію тої чи тої семи в структурі цілісного фразеологічного значення вербалізується потрібний стереотипний образ, який не лише номінує національно-специфічний стереотип, але й транслює його оцінку. Визначено, що стереотипи, які репрезентуються фразеологічними засобами в результаті переосмислення семи стрижневої лексеми, транслюють позитивну оцінку. Тоді як ФОКНК, які сформувалися внаслідок переосмислення національно-специфічної ситуації, передають негативне значення вербалізованих стереотипів.

З’ясовано, що ФОКНК у структурі значення містить афективний компонент, пов’язаний із певним емоційним “вибухом”. Оскільки емоційне напруження, яке психологи називають афектом, має переважно негативне значення, то ми вважаємо, що вказаний компонент значення належить до конотації, а саме – до інтенсивності оцінки.

Серед подальших перспектив дослідження розглядаємо вивчення діахронічних трансформацій семантики етностереотипів на матеріалі німецької мови.

Література

1. Алефиров Н. Ф. Языковые стереотипы русского этнокультурного пространства / Николай Федорович Алефиренко // *Przegląd Wschodnioeuropejski*. – 2010. – № 1. – С. 405–424.
2. Бартми́нский Е. Языковой образ мира : очерки по этнолингвистике / Ежи Бартми́нский. – М. : Индрик, 2005. – 528 с.
3. Белова О. В. Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции / Ольга Владиславовна Белова. – М. : Индрик, 2005. – 288 с.
4. Вилинбахова Е. Л. Стереотип в лингвистике: объект или инструмент исследования? / Е. Л. Вилинбахова // (Проблемы языка: сб. научн. статей по материалам Первой конференции-школы “Проблемы языка: взгляд молодых ученых”. – М., 2012. – С. 19–28.
5. Лазарович О. М. Мовні стереотипи і мовна картина світу / О. М. Лазарович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75143/27-Lazarovich.pdf?sequence=1>
6. Левченко О. Атрибут, прототип, стереотип у фразеологічній картині світу / О. Левченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://levchenko.eu/index.php/uk/2012-05-30-16-47-18/2016-05-03-08-52-44/2016-05-03-10-04-21/99-atrybut-prototyp-stereotyp-u-frazeolohichnii-kartyni-svitu>

7. Маслова В. А. Стереотип как явление культурного пространства / Валентина Авраамовна Маслова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bugabooks.com/book/94-lingvokulturologiya/24-stereotip-kak-yavlenie-kulturnogo-prostranstva.html>
8. Полев Д. М. Сравнительный анализ понятий эталон, прототип и стереотип в контексте проблемы восприятия человека человеком / Д. М. Полев // Теоретическая, экспериментальная и практическая психология : сб. научн. трудов под ред. Н. А. Батурина. – Челябинск : ЮУрГУ, 2004. – Т. 4 – С. 48–59.
9. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Николай Ильич Толстой [Електронний ресурс]. – М., 1995. – С. 15–26. – Режим доступу: <http://www.philology.ru/linguistics1/tolstoy-95.htm>
10. Шутова М. О. Контенсивно-формальна типологічна таксономія етнокультурних стереотипів / М. О. Шутова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія. – К., 2014. – Т. 17, № 1. – С. 205–214. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknl_u_fil_2014_17_1_26
11. Шутова М. О. Реконструкція формоделей фразем-автостереотипів англійців і українців / М. О. Шутова // Нова філологія. – К., 2014. – № 64. – С. 126–132. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Novfil_2014_64_27.
12. Chümmels von A.M. Sämmtliche Werke. Stereotyp-Ausgabe. / A. M. von Chümmels. – Том 3. – Leipzig : Verlag Georg Joachim Göschen, 1839. – S. 196. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=Mi9hAAAAcAAJ&pg=PA51&lpg=PA51&dq=Suppe+als+Stereotyp&source=bl&ots=v3DQGAIU_3&sig=1IscFZbqta1qqTYly7bu74s5GFI&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjwhomC-cvTAhWiDZoKHWJCD0EQ6AEIjAA#v=onepage&q=Suppe%20als%20Stereotyp&f=false
13. Eichinger Ludwig M. Deutsche Wortbildung: eine Einführung / Ludwig M. Eichinger. – Günter Tübingen : Narr Verlag, 2000. – 272 S. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=EDPIDKaJ7pQC&pg=PA127&lpg=PA127&dq=die+suppe+in+der+deutschen+kultur&source=bl&ots=SQ1eCdjPMu&sig=8CVp1Y4CiUzpCQdtf2AW58klZPw&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwib27DfrbDTAhWIDCwKHcMAB1cQ6AEIPzAF#v=onepage&q=die%20suppe%20in%20der%20deutschen%20kultur&f=false>
14. Wikipedia. – Режим доступу: <https://de.wikipedia.org/wiki/Suppe>

Джерела ілюстративного матеріалу

15. Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=Bier&bool=relevanz&gawoe=an&suchspalte%5B%5D=rart_ou&suchspalte%5B%5D=rart_varianten_ou

ОСОБЕННОСТЬ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ АКСИОЛОГИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Петрочук О. В.

Киевский национальный лингвистический университет

Статтю присвячено аналізу аксіологічного значення фразеологічних одиниць сучасної німецької мови. Розглянуто механізми формування позитивної оцінки фразеологічних одиниць та особливості аксіологічної організації цих одиниць.

Ключові слова: фразеологічна семантика, аксіологічне значення, позитивна оцінка, оціночне значення.

The article deals with the axiological semantics of the phraseological units of German language. Under consideration is axiological meaning and peculiarities of its formation; in details the mechanisms of organization of the positive evaluation of the phraseological units are being analyzed.

Key words: phraseological semantics, axiological meaning, positive evaluation, evaluative meaning.

Лингвистическая наука сегодня характеризуется повышенным вниманием к семантике языковых единиц. Сегодня лингвистов интересует не формальная, а внутренняя сторона языковых знаков – собственно значение. Оценочность, как важная составляющая значения языковых единиц пользуется пристальным вниманием у многих отечественных и зарубежных исследователей (Н. Д. Арутюнова [1], О. Л. Бессонова [3], Е. М. Вольф [4] и др.). Основное внимание уделялось исследованию коннотативной оценки в работах В. И. Говердовского [5], Н. А. Онищенко [10], Й. А. Стернина [11] др. Позитивная оценка как результат позитивизации лексического значения детально проанализирована Д. Н. Ильиным [6], а семантико-полевая классификация фразеологических единиц с положительной оценкой на материале английского языка разработана И. В. Фадеевой [12]. **Актуальность** данного исследования определяется направленностью исследований современной лингвистической науки на изучение квалификативной стороны речевой деятельности, а также недостаточной изученностью семантического потенциала фразеологических единиц мелиоративной оценки. **Цель** исследования – показать, что возникновение мелиоративно-эмотивного оценочного компонента фразеологической семантики является неотъемлемой частью общего процесса образования новых знаков в языковой системе; продемонстрировать на практическом материале формирование позитивно-эмотивных оценочных сем фразеологических единиц благодаря лексико-семантическому отождествлению.

Языковые знаки трактуются в лингвистике как символы, устанавливающие произвольную (немотивированную) связь между означающим и означаемым на основе конвенции [13, с. 38–39], однако “означающая” функция языковых знаков возникает не в результате прямого соотнесения последних с внешним миром, а в силу соотнесения их с человеческим опытом, образующим основу знаний. Знания, в свою очередь, формируются благодаря познавательной деятельности, в процессе которой в сознании человека, образуется идеальный мир – замещение (коррелят) объективного мира или мира “Действительное”. Сформировавшийся идеальный мир существует как абстрактный в виде понятий, их отношений и составляет концептуальную картину мира, где отражаются и познаются закономерности окружающей человека действительности [7].

Главным пунктом преобразований при формировании фразеологической семантики является полная или частичная транспозиция структур лексических прототипов. Прототипы – представления о типичном объекте реального мира, в котором выделяются существенные –

essential – для данного представления и обычные – characteristic (не существенные – О. П.) детали [9, с. 51–59]. Значения прототипов возникают в результате практической деятельности, когда индивид познаёт предметы, свойства, явления и отношения между ними. В процессе познания окружающего мира происходит выделение определённых объектов и называние их благодаря какому-нибудь признаку. Характеристики предметов внешнего мира разнообразны и разносторонни. Выделенные объекты могут наделяться такими свойствами, которых они реально не имеют. Для настоящего исследования важно, что лексические прототипы способны заключать в себе информацию об оценочном отношении со стороны членов языкового коллектива к обозначаемому объекту, которое относится или к существенным (основным) или к несущественным (периферийным) признакам исходного объекта. Предметы и свойства внешнего мира, которые уже выделены, названы и оценены, продолжают оставаться объектами познания членами языкового коллектива, вследствие чего, определённые признаки и оценки, выделяемые как существенные, становятся несущественными, и, наоборот, – несущественные характеристики способны переходить в существенные. Указанные обстоятельства свидетельствуют о том, что отношение со стороны общества к выделенному и названному объекту может изменяться, что приводит к расширению или сужению семантики, к явлениям энантиосемии и полисемии, позитивизации или негативизации значения и т. п.

Необходимо подчеркнуть, что первостепенным аспектом анализа фразеологических значений является выявление сем [13, с. 49]. Сема классифицируется как минимальная единица плана содержания, соотносимая с соответствующими единицами плана выражения в синтагматическом ряду и призвана отражать определённый признак предмета. Семы – это микроэлементы значения, обозначающие реальные или воображаемые признаки денотатов [8, с. 187]. Таким образом, во фразеологических единицах сосредоточен целый комплекс сем, которые связаны между собой определёнными отношениями: архисемы (общие семы родового значения), дифференциальные семы видового значения и потенциальные семы, отражающие побочные характеристики обозначаемого объекта.

Семантика лексических прототипов находится в прямой зависимости от выявления естественных связей этих единиц и от приписывания им какого-либо количества несущественных признаков в зависимости от потребностей и задач индивидов. Образование мелиоративно-эмотивных оценочных фразеологизмов показывает передачу только позитивной или предметно-логической и позитивной информации о конкретном объекте. Формирование фразеологического значения здесь происходит благодаря нарушению логических связей между исходными значениями лексических прототипов. Объединение слов или словосочетаний на таких условиях основывается не на связях, которые уже установились между объектами внешнего мира, а на подобии их формы, денотатов, сигнификатов или определённых общих сем, как основных, так и периферийных, т. е. между определёнными значениями возникают несвойственные последним нелогические отношения. Следует обратить внимание на то, что при вступлении исходных лексических значений в новые типы отношений в момент образования мелиоративных фразеологических единиц на первый план выдвигается вопрос об усилении или выделении позитивной оценочности и введении данного значения в систему основных сем новообразованных единиц [4, с. 107]. Одним из таких новых типов отношений является лексико-семантическое отождествление.

Лексико-семантическое отождествление представляет собой определённое переосмысление, которое, являясь одним из способов отражения действительности в сознании человека, связано с воспроизведением особенностей отражаемых предметов на основе установления связи между ними [8]. Особенность данного процесса при образовании положительно-оценочных фразеологизмов заключается в том, что в результате семантической перестройки образовавшееся фразеологическое значение – становится выразителем позитивного оценочного компонента

семантики. Характерной чертой отождествления является агглютинация сем сравниваемых объектов, а именно: выбирается план выражения одного знака, а план содержания – другого. Вследствие отсутствия совпадения части основных сем предметно-логического значения происходит деактуализация последних и замена потенциальными.

Уподобление значений базируется на различных основаниях. Благодатной почвой может служить единство определённого количества категориальных сем. Интересен в данном отношении фразеологизм *mein bestes Stück* = *lobender Ausdruck für ein Tier oder einen Menschen, Kosewort* [15, с. 813], который характеризуется мелиоративной эмотивной оценкой. Рассмотрим, в результате каких изменений она образовалась. Значение имени существительного “*das Stück*” представлено следующими семами:

КС – ‘Gegenstand’

СК1 – ‘Nichtlebewesen’

СК2 – ‘Konkreta’

СК3 – ‘Gattungsname’

СК4 – ‘Individualname’

ОПЛС – ‘ein Teil eines großen Ganzen’

ПС – ‘eine einzelne Gegenstand, der für j-n einen besonderen Wert hat’ [16, с. 994].

В процессе отождествления значений “*das Stück*” и “*der Mensch*” происходит деактуализация основной предметно-логической семы, место которой занимает потенциальная, *ein einzelner Gegenstand, der für j-n einen besonderen Wert hat*. Кроме того, в данном случае наблюдается и изменение в грамматическом плане: субкатегориальная сема ‘неодушевлённость’ заменяется грамматической семой ‘одушевлённость’. Иметь особую ценность, значимость – это и “хорошо”, и “приятно” – значит положительная эмоциональная оценка. Анализируемая фразеологическая единица имеет в своём составе компонент “*bestes*”, характеризующийся семой рациональной оценки в “чистом” виде, так как “*best*” – превосходная степень от “*gut*”, а более позитивной рационально-оценочной единицы на момент исследования не существует. Принимая во внимание, что эмотивное позитивно-оценочное значение выражения “*mein bestes Stück*” формируется благодаря оценочным семам лексических прототипов, при котором в “*bestes*” – это основная сема, а в “*Stück*” – потенциальная, можно сделать следующее заключение: положительная эмоциональная оценочность представленного фразеологизма формируется на базе рациональной оценки.

Одним из условий оценочного отождествления выступает присутствие позитивно оценочного отношения к предмету со стороны общества. Данное явление ярко демонстрирует анализ фразеологических единиц: *flotte Mieze* = *lebenslustiges Mädchen* [14, с. 535], *steile Mieze* = *nettes Mädchen* [15, с. 535], *flotter Käfer* = *hübsches, lebenslustiges Mädchen* [15, с. 386] и т. д. Предпосылкой переосмысления *Käfer* в результате отождествления с *Mädchen* служит позитивная эмоциональная оценка объекта (*Käfer*) со стороны общества: ‘*mit dem Käfer verbindet man die Vorstellung des Kleinen, auch des Niedlichen und des Munteren. Beliebt ist Marienkäfer wegen seiner roten Farbe und Zutraulichkeit.*’ [15, с. 386]. Для настоящего исследования важным фактором является присутствие потенциальной семы – ‘*die Vorstellung des Niedlichen*’, которая фиксирует положительно-эмоциональную оценку обозначаемого объекта со стороны языкового коллектива. Существенные семы имени существительного “*Käfer*” располагаются в следующей последовательности:

КС – ‘Gegenstand’

СК1 – ‘Lebewesen’

СК2 – ‘Tier’

СК3 – ‘Gattungsname’

СК4 – ‘Individualbezeichnung’

ОПЛС – ‘ein Insekt, das in vielen Farben vorkommt’.

Благодаря механизму переосмысления часть категориальных сем видоизменяется, основная предметно-логическая сема нейтрализуется, а её место занимает потенциальная сема, основанная только на позитивном эмоциональном отношении общества к исходному объекту. Лексический прототип “*flott = nett*” [15, с. 246] характеризуется эмоционально-положительной оценкой как основной семой. Следовательно, положительная эмотивная оценка анализируемого фразеологизма основывается на мелиоративной эмотивной оценке лексических прототипов. По аналогии представленного значения сформировалась семантика фразеологических сочетаний: *schlicker Brummer = gut gekleidetes, hübsches Mädchen* [15, с. 136], *kesse Fliege = nettes Mädchen* [15, с. 243] (*schlicker = hübsch* [15, с. 734], *kess (keß) = reizend, fein, nett* [15, с. 408]).

Причиной оценочного отождествления может служить сложившееся со стороны социума позитивное отношение не только к одному, но и к обоим уподобляемым объектам. Так, например, в *Spitzenklasse sein = hervorragende, übertreibende Leistungen zeigen* [15, с. 734] отождествлению подвергаются имена существительные “*Spitzenklasse*” и “*Leistungen*”. Обнаруживается, что в “*Leistungen*” – ‘положительная оценка результатов труда’ – является потенциальной оценочно-эмоциональной семой ‘*hervorragende Leistungen*’ [16, с. 546], а в “*Spitzenklasse*” – данная сема является основной предметно-логической [16, с. 646; 15, с. 734]. Под влиянием действия исследуемого механизма лексико-семантического преобразования потенциальная сема переходит в разряд основных, и фразеологическое значение выражает позитивную оценочно-эмотивную характеристику обозначаемого объекта. Перестройка значения в рассматриваемом примере не затрагивает грамматические семы. Подобное преобразование наблюдается в значении фразеологических единиц: *j-m Laune machen = j-m Spaß machen* [15, с. 487]; *bei Laune sein = in fröhlicher Stimmung sein* [Duden 2002:438], *das macht mir Laune = das macht mir Spaß* [15, с. 487], *jn bei Laune halten ugs = jn in guter Stimmung halten* [14, с. 438].

Процесс уподобления антонимических значений всегда носит оценочный характер, так как за такими знаками уже стоят общественно закреплённые оценки.

Так, например, *toller Knopf = lebenslustiger Mann, 19. Jh.* [15, с. 438]. “*Knopf = grober Mann*”, *15. /16. Jh* [15, с. 437] – выражает отрицательную оценку, которая относится к существенным признакам лексического прототипа. Анализ сем обнаруживает, что “*toll*” выражает эмоциональную позитивную оценку *toll = bewundernswert, sehr schön; eindrucksvoll* [15, с. 839], *toll = prima, super* [16, с. 1024]. В результате перестройки семантики отрицательная оценка послужила основанием для положительной эмотивной оценки исходного объекта. Состоялось отождествление противоположных признаков, а именно: сема отрицательной оценки нейтрализовалась, освободившееся место занимает положительно оценочные семы противоположного значения и, в итоге, образовавшееся значение характеризуется мелиоративно эмотивным оценочным содержанием. Аналогично – *goldiges Aas = Kosewort für ein Mädchen* [15, с. 1].

Фразеологизм *großes Biest = berühmter Mann* [13, с. 106], как и предшествующие примеры демонстрирует позитивную эмоциональную оценку. Однако здесь оценка основывается на эмоциональной отрицательной оценке, в виду того, что *Biest gespr; pej = verwendet für eine Person, Tier, das man ärgert* [16, с. 175] – ярко выраженная отрицательная оценка. Лексический прототип *groß = wichtig, bedeutend* [16, с. 448] – положительная эмотивная оценка объекта.

Переосмысляемыми противоположными семами могут выступать оценочные потенциальные семы. Рассмотрим следующую фразеологическую единицу *vornehme Tour = vornehmes großzügliches Verhalten* [15, с. 843]. Основная предметно-логическая сема в “*Tour*” – это ‘*eine bestimmte Vorgehensweise, mit der j-d etw erreichen will*’ [16, с. 1027]; потенциальной семой выступает ‘*mst unangenehme Vorgehensweise*’ – отрицательная эмоциональная оценка. В значении “*Verhalten*” – характеристика ‘*positive Art und Weise wie ein Mensch in verschiedenen Situationen handelt oder reagiert*’ – положительная эмотивная оценка принадлежит к потенциальным семам.

Под воздействием описанного механизма преобразования не основные семы исходных лексических прототипов подвергаются отождествлению и, в итоге, сема пейоративной оценки заменяется позитивной и фразеологическое значение выражает мелиоративную эмотивную оценку. Положительная оценочность фразеологических единиц возникает также вследствие отождествления значений, находящихся в отношении противоречия. В содержательном плане это выражается в том, что сопоставляемые значения являются видами одного и того же рода и одно значение содержит указание на конкретные признаки, а другое – отрицает эти признаки. Однако замена исходных оценочных признаков не наблюдается. С точки зрения плана выражения, анализируемые фразеологизмы отличаются употреблением частицы “*nicht*” / “*kein*” перед лексическим прототипом, который выражает противоречивый признак. Например, *kein Kind von Traurigkeit sein = ein fröhliches Naturell haben* [14, с. 383] – “*Kind von Traurigkeit sein*” – отрицательная эмоциональная оценка. Благодаря отрицанию отрицательной оценки в “*kein Kind von Traurigkeit sein*” образуется положительная эмоциональная оценка. К таким фразеологизмам относятся также выражения: *sich nicht lumpen lassen = großzügig sein* [14, с. 465]; *kein Freund von Traurigkeit sein = lebensfroh sein, es ist kein Falsch an j-m geh = j-d ist ehrlich, untadelig* [14, с. 193].

Формирование оценочно-эмотивного компонента семантики фразеологических единиц может основываться на лексико-семантическом отождествлении в результате аналогии по смежности или причинно-следственной связи. Суть указанного процесса состоит в том, что уподобляемые значения имеют общие основные семы, которые препятствуют актуализации потенциальных сем, поэтому полной деактуализации существенных признаков не наблюдается. Положительно-оценочное переосмысление в таких условиях возникает за счёт отождествления значений, имеющих одинаковые позитивно-оценочные семы, входящие в состав основных. Например, в *bei jm (mit etw) Glück haben = bei jm (mit etw) Erfolg haben* [14, с. 266] – отождествление происходит на базе общей семы позитивной оценки. *Erfolg = das positive Ergebnis, das man haben wollte* [14, с. 306] – положительная эмотивная оценка; *Glück = günstige Umstände oder erfreuliche Zufälle....., die einem einen persönlichen Erfolg bringen* [16, с. 438] – мелиоративная эмотивная оценка. Употребление *Glück* вместо *Erfolg* способствует интенсификации позитивной оценочно-эмотивной характеристики и увеличению значимости последней в общей структуре фразеологической семантики. К данной категории относятся фразеологические единицы: *Triumphe feiern = sehr große Erfolg haben* [14, с. 738]; *j-m ein Volksfest sein = j-m ein großes Vergnügen bereiten* [14, с. 769]; *sein gutes haben = eine positive Seite haben* [14, с. 289].

Употребление конкретных существительных вместо абстрактных определяет замену семантической структуры объекта отождествления, которая заключается в выдвигании на первый план определённого мелиоративного оценочного признака и дезорганизация сем, выражающих иные характеристики объекта. Выделяются такие оценочные свойства, которые имеют позитивно оценочное отношение со стороны социума: *für etw eine Ader haben = für etw Talent haben* [15, с. 19]: *Ader = eine Art Rohr oder Leitung (Arterie oder Vene) im Körper von Menschen..., in der das Blut fließt* [16, с. 25] – конкретное существительное. *Talent = die angeborene Fähigkeit zu guten oder sehr guten Leistungen ...* [16, с. 1008] – абстрактное наименование, в значении которого закреплена позитивная оценка со стороны общества к наличию данного качества у человека. В процессе отождествления все существенные семы конкретного существительного нейтрализуются и освобождают место для сем абстрактного наименования. Образуется фразеологическая единица *für etw eine Ader haben*, выражающая рациональную позитивную оценку. Важно, что в зависимости от контекста или намерения говорящего, данный фразеологизм может выражать положительную эмоциональную оценку, в виду того, что “иметь талант” – это и “хорошо” и, следовательно, может быть “приятно”.

Позитивная эмотивная оценочность может формироваться благодаря отождествлению плана выражения. Данное явление обеспечивается присутствием в языке знаков, представляющих разные значения, однако, имеющих одинаковую или похожую форму. Уподобление в такой

ситуации происходит на базе только формальных признаков, что и приводит к полной деактуализации предметно-логических сем. Одним из примеров уподобления плана выражения, а не плана содержания, является отождествление ситуации и предмета: *das bringt's! = Hervorragend!* [15, с. 132]; *das ist alles dran! = (das ist) vorzüglich!* [15, с. 174]; *das ist etwas! = (das ist) eindrucksvoll!* [15, с. 215]. Данные фразеологизмы являются показателем того, что в процессе эволюции языковой системы последние полностью или частично утратили мотивационную связь и показателем отождествления выступает лексический прототип “*das*”. В указанных выражениях “*das*” относится к конкретно взятой ситуации. Итогом перестройки семантической структуры является передвижение положительных оценочно-эмоциональных сем в разряд основных и однозначно положительное оценочно-эмотивное содержание фразеологизма.

Особенностью семантической организации аксиологических фразеологизмов современного немецкого языка является переосмысление значения благодаря наличию у лексических прототипов определённого количества одинаковых категориальных сем, антонимических сем или общих основных предметно-логических сем. Выполненный анализ показывает, что в процессе отождествления плана содержания лексических прототипов формируется аксиологическое значение фразеологических единиц, а именно: оценочная мелиоративная семантика. Результаты исследования доказывают, что позитивный эмотивно-оценочный компонент фразеологической семантики формируется на базе рационально-позитивной, эмотивно-позитивной, негативно-рациональной или негативно-эмотивной оценки. Формирование и эволюция аксиологического значения фразеологизмов происходит, таким образом, за счёт аглютинации сем сравниваемых значений. Главным пунктом преобразований является полная или частичная транспозиция значений, т. е. переосмысление, которое связано с воспроизведением особенностей отражаемых в сознании предметов на основе установления между ними определённой связи.

Литература

1. Арутюнова Н. Д. Об объекте общей оценки / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1985. – № 3. – С. 13–24.
2. Бессонова О.Л. Когнитивный подход к толкованию оценочных значений языковых единиц / О. Л. Бессонова // Вісник Донецького університету. Сер. Б. Гуманітарні науки. – 2000. – № 1. – С. 119–127.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки (на материале португальского языка) / Елена Моисеевна Вольф. – [изд. 2-е, доп.]. – М., 2002. – 280 с.
4. Гамзюк Н. В. Эмотивный компонент значения у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови). – К. : Вид. центр Київ. держ. лінгв. ун-ту, 2000. – 256 с.
5. Говердовский В. И. Коннотемная структура слова / Владислав Иванович Говердовский. – Харьков : Выща школа, 1989. – 92 с.
6. Ильин Д. Н. Процессы позитивизации / негативизации лексического значения в русском языке : дис. канд. филол. наук : 10.02.01 / Денис Николаевич Ильин. – Ростов-на-Дону, 2005. – 151 с.
7. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 103 с.
8. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 2-е изд., перераб. / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа; Дубна: Изд. Центр “Феникс”, 1996. – 381 с.
9. Мостовая А. Д. Гиперонимы класса и гиперонимы свойства // Язык и когнитивная деятельность. – М., 1989. – С. 20–36.
10. Онищенко Н. А. Стилїстична та семантична характеристики конотативної системи сучасної німецької фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Н. А. Онищенко. – Х., 2003. – 18 с.

11. Стернин Й. А. Коннотативный компонент значения [Электронный ресурс] : Электронная библиотека отдела автоматизации НБ ТНУ / Й. А. Стернин // Проблемы анализа структуры значения слова / Й. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1979. – 156 с. – Режим доступа : slserg@ccssu.crimea.ua
12. Фадеева И. В. Фразеологические единицы с положительной оценкой в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / И. В. Фадеева. – М., 1989. – 21 с.
13. Федорюк А. В. Функционально-прагматические аспекты фразеологических интенсификаторов в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. – Иркутск, 2001. – 213 с.

Источники иллюстративного материала

14. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten – 4., verarbeitete und aktualisierte Ausgabe. Wörterbuch der deutschen Ideomatik. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : DUDEN-VERLAG, 2012.– 928 S.
15. Küpper. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Lizenzausgabe für Polen “REA” S. J. Warszawa 1996. – 964 S.
16. Langenscheidt. Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. – Berlin, München, Wien, Zürich, New York : Langenscheidt, 2010.– 1344 S.

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ БІОІНЖЕНЕРНИХ ТЕРМІНІВ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ НАУКОВИХ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Подвойська О. В.

Херсонський національний технічний університет

У статті розглянуто специфіку функціонування біоінженерних термінів у німецькомовних наукових та публіцистичних текстах. Встановлено, що в текстах обох функціональних стилів досліджувані терміни вживаються в їхній основній функції – номінації понять біомедичної інженерії, термінологічна система якої переживає сьогодні часи становлення та розвитку. Незважаючи на цей факт, виявлено, що в публіцистичних статтях досліджувана лексика використовується також для ознайомлення читача з певною ситуацією, предметами чи явищами біомедичної інженерії, та може вживатися в переносному значенні для вираження авторського ставлення до предмета мовлення, створення яскравого образу і певного впливу на читача.

Ключові слова: біоінженерний термін, науковий текст, публіцистичний текст, специфіка функціонування, номінації понять.

The article deals with the specifics of functioning of bioengineering terms in German scientific and publicistic texts. It is found that in the texts of both functional styles the studied terms are used in their primary function - the nomination of biomedical engineering concepts, the terminology system of which is nowadays experiencing times of formation and development. Despite this fact, it is revealed that in publicistic articles the studied vocabulary is also used to familiarize the reader with certain situations, objects or events of biomedical engineering and can be used in a figurative sense to express the author's attitude towards the subject of speech, creating a bright image and a certain impact on the reader.

Key words: bioengineering term, scientific text, publicistic text, specifics of functioning, nomination of concepts.

На сьогодні, у часи бурхливого розвитку технологій у різних сферах науки, як і завжди існує проблема номінації спеціальних понять та їхнього подальшого функціонування, що у свою чергу зумовлює необхідність досліджень, які б сприяли плануванню та унормуванню спеціальних найменувань, розкривали доцільні шляхи номінації, функціональні особливості та способи перекладу мовами світу.

Біоінженерія – одна з відносно молодих наук, яка перебуває в постійному русі й процесі формування. Її термінологія базується насамперед на сформованих термінологіях споріднених галузей, проте розвиток науки зумовлює появу і власних термінів, що, звичайно, не повинно залишатися поза увагою мовознавців. Біоінженерна термінологія, незважаючи на цей факт, ще не ставала об'єктом лінгвістичних досліджень, її окремі питання, як підсистеми термінології споріднених наук, розглядалися у працях Л. Л. Ритікової, Л. Н. Татарінової, І. М. Сологор, Т. А. Кудинової, Т. Г. Соколовської.

Метою пропонованого дослідження є виявлення специфіки та особливостей функціонування термінів біоінженерії як у властивому для них контексті – науковому, так і не зовсім властивій для них сфері функціонування – публіцистичних текстах.

Біоінженерія або біомедична інженерія – це дисципліна, спрямована на поглиблення знань у галузі інженерії, біології та медицини і зміцнення здоров'я людства за рахунок міждисциплінарних розробок, які об'єднують у собі інженерні підходи з досягненнями біомедичної науки та клінічної практики [10].

Сфера діяльності біоінженерії простягається від створення штучних органів для компенсації знижених або втрачених фізіологічних функцій (біомедична інженерія) і до створення генетично

модифікованих організмів, наприклад, сільськогосподарських рослин і тварин (генетична інженерія), а також молекулярного конструювання сполук із заданими властивостями (білкова інженерія, інженерна ензимологія) [11].

Формування терміносистеми біоінженерії тісно пов'язане з формуванням самої біоінженерії як наукової галузі. Незважаючи на те, що вона виникла в кінці ХХ ст., її терміносистема є утворенням, пов'язаним з усім перебігом розвитку генетично-біологічної проблематики, починаючи від античних часів [8].

Методологія біотехнологічних досліджень сприяла зближенню природничо-наукових і гуманітарних наук, а також фундаментальній і прикладній науковій діяльності. У результаті на початку ХХІ століття біотехнологія трансформувалася в комплексну інтеграційну науку, об'єднуючи декілька десятків розділів і напрямів [9, с. 172].

Термінологія біоінженерії тісно пов'язана з усталеною медичною термінологією, оскільки медицина як наука охоплює багато галузей, у тому числі і біомедичну інженерію. Медична термінологія належить до найбільш інтенсивно прогресуючих частин словникового складу мови, що зумовлюється передусім стрімким розвитком медицини та міжнародною науковою інтеграцією в цій сфері.

Характер як німецької, так і української біоінженерної терміносистеми визначається здатністю понять цієї галузі розкривати сутність біосоціальних процесів і явищ суспільства. Біоінженерні терміни утворюються на базі наявної загальнонавчальної лексики, за загальними правилами і з використанням продуктивних словотворчих засобів та словотвірних моделей сучасної німецької мови. Водночас, існують певні характерні риси біоінженерної термінології, зумовлені як специфікою цієї галузі науки, так і специфікою лексико-семантичних одиниць, які входять до її складу.

Уся сукупність біоінженерних термінів разом з термінами суміжних наук (біології, хімії, фізики, мікробіології, радіології, генетики, психології, техніки тощо) являє собою велику макросистему. Сукупності термінів окремих наук і галузей знань, що входять до складу цієї макросистеми, утворюють окремі мікросистеми термінів. Кожний термін – це елемент певної мікротерміносистеми (молекулярної біології, генної, клітинної та ембріональної інженерії, клонування організмів, конструювання тканин тощо). Займаючи певне місце в мікросистемі, кожний термін перебуває у фіксованих родо-видових чи інших зв'язках з іншими термінами цієї мікросистеми [2]. Разом із цим терміни різних мікросистем утворюють певні структури відносин між собою на рівні макросистеми. У ХХІ столітті ці структури відображають подвійну тенденцію наукового прогресу: диференціацію біотехнологічних наук, з одного боку, та їх інтеграцію – з другого.

Вузькі спеціальності – такі, як біоінженерія, хоча й спираються тією чи іншою мірою на загальний для них термінологічний фонд, але розвивають передусім свої вузькоспеціальні словники. Це полегшує обмін інформацією в межах мікросистеми, але ускладнює взаєморозуміння в рамках макросистеми біотехнологічної термінології загалом. За таких умов з'являється реальна небезпека дубльованого формулювання і позначення понять, що відбивають одне і те саме явище, і багатозначності деяких термінів [4, с. 220].

Відомо, що відбір лексики в стилі наукової прози підкоряється одному основному завданню: адекватно донести до читача описуване явище в різноманітні ознаки, які його характеризують. Тому слова, використовувані для вираження думки в науковій прозі мають одне, звичайно провідне предметно-логічне значення. У цьому стилі вони майже не використовуються в переносному й іншому контекстуальному значеннях [1, с. 94]. Отже, виходячи з цього положення, висновуємо, що терміни біоінженерії використовуються в науковій прозі насамперед для номінації спеціальних понять цієї галузі та передачі їх у науковій комунікації.

У зв'язку з такою особливістю вживання лексики в стилі наукової прози виробляється відповідна загальна для всіх наукових праць риса – термінологічність лексики. Слід зазначити

також, що саме тексти наукового стилю є перш за все сферою появи неологізмів – нових термінів, зокрема і галузі біоінженерії. Нові поняття, які з'являються в результаті досліджень, постійно вимагають нових слів для їхнього позначення, а отже, отримавши форматив, насамперед з'являються в природному для них середовищі – науковому контексті.

На відміну від неологізмів, що з'являються в живому розмовному мовленні й у газетно-публіцистичному стилі, неологізми, що з'являються в науковому стилі, виявляються більш стійкими в подальшому використанні. Наприклад, *der Nanocyte – наноцит, die Bioprothese – біопротез, der 3-D-Druck – 3D-друк*. Залежно від того, наскільки широко те або інше наукове відкриття стає відомим широкому загалу, неологізми, які його позначають, входять до фонду загальнонавчаної лексики або ж залишаються у вжитку лише у вузькій галузі [6, с. 138].

Термінологічна лексика є основною специфікою мови науки, будучи найбільш інформативною її частиною. Терміни – це особливий шар загальнолітературної мови і за своїми основними властивостями відрізняються від словникового складу загальнолітературної мови. У більшості випадків саме через свою основну функцію – номінацію спеціальних понять, терміни не мають синонімів, омонімів, антонімів, не є полісемантичними і не мають емоційно-експресивних конотацій. Наприклад: *Die weitaus wichtigste Gruppe biotechnologischer Wirkstoffe stellen jedoch die therapeutischen Proteine dar. Dabei handelt es sich in den meisten Fällen um Signalstoffe, Enzyme oder in neuester Zeit insbesondere um monoklonale Antikörper. Diese Moleküle werden in gentechnologisch veränderten Zellen hergestellt, welche die Erbinformation für das menschliche Protein tragen* [20, с. 41]. – *Найважливіша група біологічно активних речовин представлена терапевтичними протеїнами. При цьому найчастіше йдеться про сигнальні речовини, ензими або в останній час передусім про моноклональні антитіла. Ці молекули виготовляються в генетично модифікованих клітинах, які переносять генетичну інформацію для людського протеїну.* У наведеному прикладі в термінах біоінженерії актуалізується їхнє основне – термінологічне значення, причому незалежно від контексту. Проте чи дійсно все так ідеально для термінів у їх функціонуванні в науковому контексті?

На думку Н. С. Валгіної, з якою ми абсолютно погоджуємося, спеціалізовані науково-технічні журнали та книги призначені для читача-фахівця. У них ураховуються останні досягнення науки і техніки, на практичному матеріалі перевіряється теоретична цінність висновків дослідження. Спеціалізована науково-технічна література охоплює широке тематичне коло. Тут публікуються мовні жанри, що відрізняються великою глибиною проникнення в наукову проблему і теоретичність висвітлення цих проблем. У спеціалізованих текстах автори пристосовують виклад до читача-професіонала, у зв'язку з чим у них використовується різноманітний знаковий апарат науки і техніки, їх не просто читають, а вивчають [1, с. 123].

Тоді як популярний науково-технічний журнал уже розрахований на фахівців суміжних галузей, а також широке коло читачів. Таким чином, у цьому разі отримуємо передачу наукової інформації вже в модифікованому мовному вигляді, де іноді на заміну одним термінам приходять інші, більш зрозумілі, що спричинюється звичним для мови явищем – синонімією.

Незважаючи на цей факт, у наш час все ж спостерігається і дуже сильна тенденція популяризації наукових термінів у науково-популярних текстах. Такі тексти часто пишуться фахівцями для нефахівців для того, щоб інформувати та інструктувати їх. Важливо підкреслити, що сьогоденні читачі значною мірою відрізняються від тих, які були кілька десятиліть тому. Сьогодні для суспільства все більш і більш важливо дізнаватися про найбільш поширені екологічні проблеми, новітні досягнення у сфері біотехнологій, захворювання, їх симптоми, профілактичні та лікувальні заходи. Сучасний читач став більш зацікавленим і вимогливим. Цей факт тісно пов'язаний із загальною тенденцією популяризації науки. Тому можна очікувати, що в майбутньому терміни з галузі біоінженерії стануть більш поширеними в науково-популярних текстах.

Сучасні засоби масової інформації, як зазначає Т. В. Малюко, сприяють популяризації наукової термінології, роблячи багато термінів доступними широким шарам суспільства. Вони сприяють швидкому поширенню запозичених слів, перетворенню їх в елементи інтернаціональної лексики [3, с. 521].

Розглянемо особливості функціонування біоінженерних термінів на прикладі науково-популярного тексту. Наведемо уривок зі статті, опублікованої на німецькому сайті: *Vor eineinhalb Jahren erhielt die 38-Jährige als eine der ersten in Deutschland eine **Bioprothese im Daumensattelgelenk** ihrer Hand. Die besagte Prothese ist kaum größer als eine Tablette und sieht auch fast genauso aus: Rund, nur wenige Millimeter dick und weiß. Bedeutender Unterschied: die Bioprothese besteht aus einem **Gewebe**. Die **Fäden**, die hier fest zusammen geflochten wurden, basieren auf **Milchsäure**, einer **Substanz**, die auch im menschlichen Körper eine Rolle spielt. Deshalb der Zusatz "Bio" bei der BioProthese... Die Bioprothese fungiert gewissermaßen als "Platzhalter" zwischen den Zehen- bzw. Fingerknochen [21].* – Півтора року тому 38-річний пацієнт одним з перших у Німеччині отримав біопротез сідлоподібного суглоба великого пальця руки. Цей протез за розміром навряд чи є більшим, ніж таблетка і виглядає майже так само: круглий, лише декілька міліметрів завтовшки і білий. Однак вагома різниця полягає в тому, що біопротез зроблений із тканини. Волокна, які міцно сплетені в ній, основані на молочній кислоті, речовині, яка відіграє важливу роль у людському організмі. Тому слово "біопротез" має елемент "біо"... Біопротез деякою мірою виконує роль "заповнювача простору" між кістками пальців ніг або рук. У наведеному прикладі наявне детальне пояснення наукового досягнення, факти тут викладаються просто, а отже, зрозуміло для широкого кола читачів, підкреслення ходу логічної думки відбувається за допомогою лексем (*die besagte Prothese; bedeutender Unterschied; deshalb der Zusatz "Bio"*), використання порівнянь (*als eine Tablette, "Platzhalter"*) і пояснень термінів, які вживаються у своїй основній функції – номінація спеціальних понять (*Milchsäure, einer Substanz, die auch im menschlichen Körper eine Rolle spielt*), до того ж у тексті відсутні маловідомі терміни з біоінженерії. Таким чином, завдяки такій "адаптації" термінів відбувається їхня популяризація.

Як було вже зазначено вище, у суто наукових текстах, призначених для фахівців певної галузі, терміни звичайно не пояснюються. Наприклад: *ES-Zellen werden aus späten Blastozysten isoliert. Voll expandierten Blastozysten dienen der Isolierung der inneren Zellmasse. Anschließend kann man den embryonalen Teil der Blastozysten entfernen und die Zellen in Kultur halten, wobei die Bedingungen so gewählt werden müssen, dass die Zellen in einem undifferenzierten Phänotyp bleiben können [18, с. 86].* – Ембріональні стовбурові клітини виділяють з пізніх бластоцист. Повністю розширені бластоцисти необхідні для виділення внутрішньої клітинної речовини. Потім можна видалити ембріональну частину бластоцист і тримати клітини в культурі, причому за таких умов, щоб вони могли залишатися в недиференційованому фенотипі.

Тоді як у науково-популярній та навчальній літературі терміни часто супроводжуються поясненнями, що зумовлене призначенням цієї літератури. Як стверджує О. Д. Пономарів, уведення термінів у текст може бути здійснене різними способами [7, с. 95–96], простежимо це на функціонуванні термінів біоінженерії в текстах науково-популярної літератури:

1) безпосереднє визначення, наприклад: *Zu diesem Zweck verpacken sie die Signalproteine in Nanocytes – kleinen Nanokügelchen mit einem festen Kern und einer flexiblen Schale [15]* – Для цього вони поміщають сигнальні протеїни в наноцити – маленькі нанокульки з міцним ядром та еластичною оболонкою;

2) поступове підведення до терміна, тобто він називається після розгорненого опису поняття. Наприклад: 1. *In Gewebe befinden sich Zellen in einem dreidimensionalen Gefüge, der extrazellulären Matrix [15].* – У тканині клітини перебувають у тривимірній структурі, позаклітинній матриці. 2. *Auf der anderen Seite gibt es auch Ansätze, künstliche Organe im Labor zu schaffen. Diese Art der Produktion von menschlichem Gewebe in der Kulturschale wird Tissue Engineering genannt, das noch*

ein vergleichsweise junges Forschungsgebiet ist [14]. – З іншого боку, є також способи створювати штучні органи в лабораторних умовах. Цей спосіб виробництва людських тканин у чашиці Петрі називається тканинною інженерією, яка є порівняно молодого галузю дослідження.

3) аналогізація, тобто використання при введенні терміна подібних, відомих читачеві прикладів. Наприклад: *Diese Zellen sind pluripotent oder einfacher gesagt: Sie sind "Alleskönner"* [22]. – Ці клітини плюрипотентні або, простіше кажучи, вони "всемогутні".

4) етимологізація терміна, тобто пояснення його походження. Наприклад: *Der Genotyp (griech. genos "Gattung, Geschlecht" und typos "Abbild, Muster") eines Organismus repräsentiert seine exakte genetische Ausstattung, also den individuellen Satz von Genen, den er im Zellkern in sich trägt und somit den morphologischen und physiologischen Phänotyp bestimmt* [16]. – *Генотип (від грец. Genos "вид, рід" і typos "зображення, зразок") організму представляє точну сукупність його генів, отже, індивідуальний набір генів, який він переносить у ядрах клітин і, таким чином, визначає морфологічний і фізіологічний фенотип.*

Крім наукових та науково-популярних текстів, біоінженерні терміни використовуються в публіцистиці: рекламних публікаціях, брошурах, замітках, інтерв'ю, статтях відповідної тематики тощо. І тут ми вже стикаємося з іншими функціональними особливостями досліджуваних термінів.

Для публіцистики характерною є метафоризація термінів з метою створення яскравого образу, як, наприклад, *der Giftcocktail – коктейль з отрут, die Harakiri-Zellen – клітини-самобвицці, остеохондроз мислення, епідемія балаканини*. Такі словосполучення додають мові експресії та емоційного забарвлення, що дозволяє активно впливати на читача. Основою виникнення стилістичного ефекту при використанні термінів у творі публіцистичного стилю є взаємодія функціонально-стилістичного забарвлення терміна з контекстом твору. Контекст може впливати на термін і сприяти появі в нього додаткових смислових значень [5, с. 137].

У новому стилістичному середовищі призначення термінологічних слів змінюється, як зазначає А. І. Моїсєєв, їх експресивно-образотворча вага різко зростає, вони можуть, як будь-яке слово загальнолітературної мови, стати засобом створення образу, набути нових смислових чи емоційно-експресивних відтінків, яких не буває в їх значеннях при вживанні в науковому стилі мови [5, с. 138].

Дуже часто автори публіцистичних статей уживають терміни з певної галузі науки задля вираження своєї суб'єктивної оцінки предмета мовлення для певного впливу на читача. Наприклад, термін *der Klon* у газетному заголовку "*Leben in der Klon-Gesellschaft*" ("*Життя серед клонів*") [12] несе в собі негативне ставлення автора, оскільки в статті наведено критику з питання клонування людських клітин. У наступному ж реченні терміни поряд з іншими нетермінологічними одиницями відображають позитивну оцінку автора, оскільки в тексті йдеться про біоінженерні досягнення і переваги певних культур, які допоможуть у розвитку сільського господарства: *Gerste verfügt über ein hohes genetisches Anpassungspotenzial, das wir für die Züchtung von widerstandsfähigen Sorten nutzen* [19]. – *Ячмінь має високий генетичний адаптаційний потенціал, який ми використовуємо для вирощування стійких сортів.*

Як бачимо з попереднього прикладу, у публіцистичних текстах терміни біоінженерії все ж таки часто виконують свою основну номінативну функцію, але при цьому несуть у собі своєрідне стилістичне навантаження, створюючи певний "науковий колорит" творів або навіть слугують засобом вираження суб'єктивної оцінки. Термінологічна лексика допомагає сприйняти специфіку того чи іншого роду діяльності і створює враження автентичності і правдивості розповіді.

Терміни можуть відігравати важливе значення в описовій авторській мові. Автор послуговується ними для ознайомлення читача з конкретною ситуацією, оточенням, предметами та явищами, не додаючи при цьому будь-яких додаткових конотацій і ясно відображаючи

те, про що йде мова. Наприклад: *Die Biopatentrichtlinie meint mit dem menschlichen Embryo nicht nur jede Eizelle vom Moment ihrer Befruchtung an, sondern auch entwicklungsfähige Zellen, die durch Klonen entstanden sind* [23]. – У директиві ЄС з правового захисту біотехнологічних винаходів людський ембріон визначено не тільки як кожен яйцеклітин з моменту її запліднення, а й здатні до розвитку клітини, які виникли завдяки клонуванню.

Спеціальна лексика не тільки обслуговує особливу галузь людської діяльності, але може бути засобом мовної і портретної характеристики. Завдяки їй перед читачем постає не взагалі людина, а особа з певного середовища, безпосередньо пов'язаного з її професійною діяльністю. Крім того, автор може вводити в текст розмовну професійну лексику, зберігаючи її специфіку і виразність. Терміни, вжиті для портретної характеристики, зустрічаються як у художній літературі, так і в публіцистиці. У публіцистичних творах це насамперед ознайомлення читача зі сферою діяльності певної особи, її досягненнями в певній галузі та подальшими планами. Наприклад: 1. *Der promovierte Biologe Holger Zinke, 45, ist Gründer und Vorstandsvorsitzender der Brain AG in Zwingenberg bei Darmstadt. Das Biotech-Unternehmen erforscht seit 15 Jahren Mikroorganismen wie Bakterien, Pilze oder Algen; es entschlüsselt deren Gene, optimiert sie und entwickelt daraus Prototypen für die unterschiedlichsten Anwendungen in internationalen Kosmetik-, Chemie- und Lebensmittelkonzernen* [17]. – Доктор біологічних наук, 45-річний Гольгер Цінке, – засновник і голова правління акціонерного товариства “Брейн АГ” у м. Цвінгенберґ під Дармштадтом. Біотехнологічне підприємство вже 15 років досліджує мікроорганізми: бактерії, гриби або водорості; декодує їх гени, оптимізує і розробляє на їх основі прототипи для різноманітних сфер застосування в міжнародних косметичних, хімічних та продовольчих концернах. 2. *Der Bonner Stammzellen- und Hirnforscher Prof. Oliver Brüstle hat mit großer Enttäuschung auf das Urteil des Europäischen Gerichtshofs (EuGH) in Luxemburg reagiert, wonach embryonale Stammzellen nicht patentiert werden können* [13]. – Боннський дослідник стовбурових клітин і мозку, професор Олівер Брюстле, дуже розчарувався в рішенні Суду ЄС у Люксембурзі, згідно з яким ембріональні стовбурові клітини патентувати не можна. У наведених прикладах поряд зі своєю функцією номінації спеціальних понять терміни використовуються і як засіб знайомства читача з науковцями та вираження їхньої об'єктивної характеристики.

У журналістських матеріалах використовуються як відомі, так і маловідомі терміни. Останні надзвичайно ускладнюють сприйняття інформації читачем. Журналісти звичайно пояснюють такі терміни, або їхнє значення стає зрозумілим з контексту. Без додаткових пояснень і описів наукові лексеми з біоінженерії ускладнюють сприйняття інформації.

Найбільше ускладнюють публіцистичний текст терміни, які пояснюються лише спеціальними словниками. Оскільки біоінженерія є новітньою наукою, спеціальних словників з цієї галузі майже не існує. Можна знайти тільки тлумачні словники з невеликою кількістю одиниць або словники суміжних галузей (генетики, біології, біохімії тощо), які іноді дуже допомагають, тому що в біоінженерії наявна велика кількість термінів, запозичених з інших галузей. Але, якщо термін уживається в науково-популярній або публіцистичній статті, то найімовірніше мало хто буде шукати невідомі слова в словниках, тому найчастіше професійний журналіст вводить маловідомий термін у свою статтю, використовуючи певні засоби пояснення, або найчастіше уможливує узагальнене розуміння широким контекстом. Оскільки термінологічні одиниці використовуються тут насамперед з інформативною функцією.

Отже, термінологічна лексика з галузі біоінженерії наявна як у наукових і науково-популярних текстах, так і, незважаючи на її “молодий вік”, у публіцистичних, орієнтованих на широку аудиторію. Крім найменування і визначення понять, у новому стильовому оточенні термін, неемоційний за своєю природою, може розвинути емоційно-експресивні відтінки і конотації. У публіцистичних статтях, спеціальна лексика використовується як у прямому значенні для ознайомлення читача з певною ситуацією, предметами чи явищами, так

і в переносному для вираження авторського ставлення до предмета мовлення, створення яскравого образу і певного впливу на думку читача. Крім того, спеціальна лексика посилює пізнавальну роль тексту.

Література

1. Валгина Н. С. Теория текста : [учеб. пособие] / Н. С. Валгина. – Москва : Логос, 2003. – 250 с.
2. Волошина М. Особливості утворення і перекладу термінів у науково-технічній літературі в німецькій і українській мовах [Електронний ресурс] / М. Волошина, І. В. Кучеренко. – Режим доступу : <http://intkonf.org/voloshina-m-kucherenko-iv-osoblivosti-utvorenniya-i-perekladu-terminiv-u-naukovo-tehnichny-literaturi-v-nimetskiy-i-ukrayinskiy-movah/>.
3. Малоко Т. В. Особливості перекладу та тенденції розвитку німецької науково-технічної термінології / Т. В. Малоко // Проблеми філології. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2007. – Випуск 21. – С. 520–522.
4. Місяць Н. Про укладання латинсько-українського офтальмологічного словника-довідника / Н. Місяць, В. Білоус, А. Білоус // Українська термінологія і сучасність : [збірник наукових праць]. – Київ, 1998. – С. 219–223.
5. Моисеев А. И. О языковой природе термина / А. И. Моисеев // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии : [сборн. науч. статей]. – М., 1970. – С. 127–138.
6. Наер Н. М. Стилистика немецкого языка : [учеб. пособие] / Н. М. Наер. – М. : Высшая школа, 2006. – 271 с.
7. Пономарів О. Д. Стилистика сучасної української мови : [підручник для студентів факультетів журналістики ун-тів] / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
8. Ритікова Л. Л. Біотехнологічна терміносистема в контексті становлення наукової галузі [Електронний ресурс] / Л. Л. Ритікова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2010/Philologia/62670.doc.htm.
9. Соколовська Т. Г. Синонімія та антонімія як базові парадигматичні класи в українській терміносистемі з генетики / Т. Г. Соколовська // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. – К. : КНЕУ, 1998. – С. 171–174.
10. Биоинженерия [Електронний ресурс] // Википедия. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Биоинженерия>.
11. Словарь нанотехнологических терминов [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://thesaurus.rusnano.com/wiki/article565>

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Christoph Meili. Leben in der Klon-Gesellschaft [Електронний ресурс] / Christoph Meili // Risiko-Dialog. – Режим доступу : <http://www.risiko-dialog.ch/Publikationen/Artikel/148-Leben>.
13. Edgar Bauer. Schlechtes Signal für Wissenschaftler [Електронний ресурс] / Edgar Bauer // WDR.de. – Режим доступу : http://www.wdr.de/wissen/wdr_wissen/themen/gesundheit_medizin/aktuell/2011/10/interviewbruestle.php5
14. Fraunhofer IGB. Künstliche Organe aus dem 3-D-Drucker [Електронний ресурс] // biotechnologie.de. – Режим доступу : <http://www.biotechnologie.de/BIO/Navigation/DE/aktuelles,did=129528.html>.
15. Fraunhofer IGB. Neue Biomaterialien für Knochen- und Knorpelersatz [Електронний ресурс] // Fraunhofer-Gesellschaft. – Режим доступу : http://www.fraunhofer.de/de/presse/presseinformationen/2011/oktober/Neue_Biomaterialien_fuer_Knochen-_und_Knorpelersatz.html.
16. Genotyp [Електронний ресурс] // wikipedia. – Режим доступу : <http://de.wikipedia.org/wiki/Genotyp>.
17. Gunthild Kupitz. Waschmittel-Forschung: Das Beste aus der Natur [Електронний ресурс] / Gunthild Kupitz // Brigitte.de. – Режим доступу : <http://www.brigitte.de/wohnen/wohnen/holger-zinke-interview-573244/>.

18. Johannes Schenkel. *Transgene Tiere* / Johannes Schenkel. – 2. Auflage. – Berlin, Heidelberg : Springer-Verlag, 2006. – 230 s.
19. Maria von Korff. *Getreide-Gene gegen Dürre* [Електронний ресурс] / Maria von Korff // Max-Planck-Gesellschaft. – Режим доступу : <http://www.mpg.de/876860/Trockengerste?page=2&seite=1>.
20. Mathias Brüggemeier. *Biotechnologie – neue Wege in der Medizin* / Mathias Brüggemeier. – Zweite, überarbeitete Auflage. – Basel : F. Hoffmann-La Roche AG, 2006. – 68 s.
21. Michael Engel. *Bio-Prothese gegen Rheumaschmerzen* [Електронний ресурс] / Michael Engel // dradio.de. – Режим доступу : <http://www.dradio.de/dlf/sendungen/sprechstunde/404637/>.
22. Theres Lüthi. *Die Forschung an embryonalen Stammzellen* [Електронний ресурс] / Theres Lüthi // wissenschaft-online. – Режим доступу : <http://www.gehirn-und-geist.de/abo/lexikon/biok/3560>.
23. Ulrich h. J. Körtner. *Stammzellen-Urteil: Die bioethische Debatte ist längst nicht zu Ende* [Електронний ресурс] / Ulrich h. J. Körtner // Die Presse. – Режим доступу : http://diepresse.com/home/meinung/gastkommentar/702422/StammzellenUrteil_Die-bioethische-Debatte-ist-laengst-nicht-zu-Ende.

СКЛАДНІ ІМЕННИКИ У СПОРТИВНОМУ МЕДІА-ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ)

Радзюк В. М.

Київський національний лінгвістичний університет

У зв'язку з тим, що дослідження в різних галузях мовознавства на сучасному етапі розвитку науки проводяться в антропоцентричній парадигмі, прагматичний та функціональний підходи є найбільш перспективними. Тому в статті вивчаються складні іменники спортивної тематики в аспекті їхнього функціонування в публіцистичних текстах. Матеріал дослідження був зібраний із популярних сучасних німецьких газет та журналів (Frankfurter Allgemeine Zeitung і Süddeutsche Zeitung, Sportbild і Kicker). Метою дослідження є визначення функцій іменникових композитів у німецькій публіцистиці. На першому етапі дослідження визначено основні жанри сучасної німецької публіцистики (звіт, замітка, стаття, портретний нарис). На другому – функції іменникових композитів у них (комунікативно-інформаційна функція, аналітико-критична функція, функція переконання або впливу на читача, функція мовленнєвої економії).

Ключові слова: складні іменники спортивної тематики, функції композитів, спортивна публіцистика, жанри спортивної публіцистики, функції спортивної публіцистики.

Due to the fact that at the present stage of scientific development the studies in different fields of linguistics are conducted basing on the anthropocentric paradigm, the pragmatic and functional approaches are the most promising. Therefore, the compound nouns in sports-related aspect of their functioning in journalistic texts are analyzed. The sample material was made of the most popular modern German sports magazines Sportbild and Kicker, and the sports columns of popular German newspapers Frankfurter Allgemeine Zeitung and Süddeutsche Zeitung as well. The first stage of the study was to identify the main genres of modern German journalism. They are a record, a news item, an article, a portrait sketch that represent informational, analytical, artistic and journalistic genres. At the second stage, by a detailed analysis of nominal composites registered in the genres mentioned above, there were defined certain basic functions of compound nouns: the communicative and information function – in a report, the saving function of speech – in a news item, the analytic function – in an article, the function of persuasion – in a portrait sketch.

Key words: sports-related compound nouns, functions of composites, functions of sports journalism, genres of sports journalism, report, news item, article, portrait sketch.

Прагматичний та функціональний підходи до вивчення лексичних одиниць на сучасному етапі розвитку мовознавства є перспективними. Тому завдання дослідження полягає у визначенні функцій складних іменників і на їх основі – інтенції журналіста. Через те, що “найбільш чітко лінгвопрагматична проблематика може бути розроблена на матеріалі тексту – найвищої комунікативної одиниці мови” [1, с. 84], функціонування зазначених одиниць розглядається на матеріалі текстів спортивної публіцистики.

Розвідки, присвячені функціонуванню лексичних одиниць різних рівнів та їх прагматичним функціям, знаходимо в таких сучасних науковців, як А. В. Марковська, Т. В. Мелкумова, Т. М. Онопрієнко [5; 6; 9] та ін.

Мета статті полягає у вивченні функціонування складних іменників у текстах різних жанрів сучасної німецької спортивної публіцистики. **Матеріал** розвідки – іменникові композити спортивної тематики, дібрані методом суцільної вибірки з текстів німецьких газет та журналів. Основними **методами** визначення функцій складних іменників у спортивних текстах є контент-аналіз та інтент-аналіз.

Теорії журналістики, як і будь-якої іншої науки, притаманна класифікація матеріалу, який вона вивчає. Журналістський матеріал прийнято об'єднувати в групи за жанрами.

У дослідженні користуємося таким визначенням жанру: “Жанр – це рід, різновид мовлення, визначений певними умовами ситуації та метою використання” [3]. Чіткий розподіл за жанрами існує, звичайно, лише в теорії. Майже кожен публіцистичний текст має ознаки двох або більше жанрів, проте один буде переважати. Газетні (та журнальні) жанри відрізняються один від одного стилем викладу, композицією, обсягом. Умовно всі жанри поділяють на три великі групи: інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні.

Головна мета інформаційних жанрів полягає в повідомленні факту – “свіжої” новини. Тексти, які належать до цих жанрів, у кількісному відношенні становлять основну частину газети або журналу. Такі тексти є носіями оперативної інформації та надають можливість читачам бути в курсі найбільш значущих та цікавих подій [11, с. 106].

У тексті аналітичного жанру факти не стільки повідомляються, скільки витлумачуються, аналізуються та узагальнюються.

Авторське враження та трактування факту можна знайти в текстах художньо-публіцистичних жанрів. Так звана “авторська” або “письменницька” журналістика виявляється в цих жанрах передусім в емоційній насиченості та художній образності текстів [11, с. 501].

Аналізуючи газетні та журнальні тексти спортивної тематики, ми виокремили жанри сучасної німецької спортивної публіцистики, які представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Жанри спортивної публіцистики

Інформаційні жанри	Аналітичні жанри	Художньо-публіцистичні жанри
1. Замітка	1. Стаття	1. Портретний нарис
2. Інформаційний звіт	2. Аналітичний звіт	2. Авторська колонка
3. Інформаційне інтерв'ю	3. Аналітичне інтерв'ю	
4. Репортаж	4. Огляд	

Проаналізувавши роботи, темою яких є визначення і вивчення функцій ЗМІ, зокрема публіцистики [4; 8; 10], виокремлюємо такі узагальнені функції сучасної німецької спортивної публіцистики, як:

1. комунікативно-інформаційну (стверджувальну; просвітницьку) функцію;
2. соціальну (культурно-виховну; ідеологічну; дидактичну) функцію;
3. функцію переконання та моделювання поведінки читача;
4. рекреативну функцію.

Крім реалізації зазначених вище функцій публіцистики, композити виконують функції мовленнєвої економії, акцентуації (підкреслення важливої інформації; привернення та утримання уваги), тлумачення (посилення інформативності), аналітично-критичну функцію тощо.

Для докладного вивчення функції складних іменників у сучасній німецькій спортивній публіцистиці візьмемо для прикладу звіт, замітку, статтю та портретний нарис, які представляють різні групи жанрів.

Звіт – це звичайно невелика за обсягом розповідь журналіста про подію, свідком якої він був або про яку він чув. Загальний інформаційний звіт про гру є викладом фактів у хронологічному порядку.

Початок звіту інформує про результат гри. Маркований композит *Kunstschuss* замінюється контекстуальним синонімом з оцінним епітетом *sehenswerter Führungstreffer*:

Ronaldo hat mit einem Kunstschuss Real Madrid im Achtelfinal-Hinspiel der Champions League zu einem 2:0 (0:0)-Auswärtssieg beim AS Rom verholfen.

Der Portugiese traf in der 57. Minute zum sehenswerten Führungstreffer für Real um den deutschen Fußball-Weltmeister Toni Kroos, Jesé (82.) sorgte für den Endstand.

У продовженні публікації мова йде про гол, забитий футболістом Рональдо. Маркований композит *Königsklasse* використовується для уникнення тавтології як синонімом до *Champions-League*.

Nach Zuspielden von Marcelo hatte sich Ronaldo den Ball mit der linken Hacke selber vorgelegt und aus etwa 16 Metern ins lange Eck getroffen. Da Roma-Kapitän Alessandro Florenzi den Ball noch leicht abfälschte, hatte Torwart Wojciech Szczesny keine Chance. Es war Ronaldos 89. Tor im 122. Champions-League-Spiel. In sieben Spielen der laufenden Saison in der Königsklasse verbuchte er nun bereits sein zwölftes Tor. Zuletzt hatte "CR7" auswärts Ende November getroffen.

Далі йде коротка характеристика гри:

(73) Bis dahin hatte die Partie im Römer Olympiastadion kaum Höhepunkte zu bieten. Nach der Führung setzte die Mannschaft von Zinedine Zidane bei dessen Königsklassen-Debüt als Real-Trainer auf Konter. Rom mit dem deutschen Abwehrspieler Antonio Rüdiger half auch die Einwechslung des ehemaligen Bundesliga-Akteurs Edin Dzeko nichts mehr; Jesé traf kurz nach seiner Einwechslung.

Кінець звіту повідомляє про гру у відповідь та про місце команди "Реал" у групі:

(74) Das Rückspiel findet am 8. März in Madrid statt. Rom hatte sich mit gerade einmal sechs Punkten in sechs Gruppenspielen und 16 Gegentoren für die K.o-Phase qualifiziert – nie zuvor hatte das eine Mannschaft mit einer so schwachen Vorrundenbilanz geschafft. Gruppensieger Real hingegen musste bei fünf Siegen und einem Remis nur drei Gegentore hinnehmen.

У звіті, як бачимо, переважають складні іменники-терміни, напр.: Achtelfinal-Hinspiel, Vorrundenbilanz і де- та ономастичні композити на позначення місця проведення гри та її учасників: Olympiastadion, Real-Trainer, Bundesliga-Akteur. Це пояснюється тим, що головною метою такого типу публіцистичного тексту є фахове інформування читачів про подію, без її інтерпретації та висловлення думки журналіста.

Замітка (або коротка інформація) становить собою текст невеликого обсягу, що містить саму подію та деякі подробиці. Вона має окремий заголовок, проте не має підзаголовка. Замітка публікується найчастіше в добірці. Розширена замітка може містити підзаголовок, історичну довідку, характеристику спортсменів тощо.

На прикладі поданих нижче заміток із спортивних рубрик популярних німецьких газет видно, що в текстах цього жанру є значна кількість складних іменників, трапляються й багатоскладові композити (Doppel-Weltmeister, Fußball-Nationalspieler). Причиною цього є те, що через невеликий обсяг журналістові потрібно передати значну кількість інформації. Це приклад того, як складні іменники виконують свою функцію мовленнєвої економії. Ще однією особливою рисою мови спортивних заміток є відсутність у них емоційно-оцінних та експресивних одиниць.

Turner trauern um Schönherr

Der Deutsche Turner-Bund trauert um Ex-Bundestrainer Gunter Schönherr. Wie der Verband mitteilte, ist der aus Cottbus stammende Schönherr am Sonntag 58-jährig nach langer, schwerer Krankheit gestorben. Schönherr begann seine Karriere 1977 in Cottbus, wo er unter anderen Doppel-Weltmeister Sylvio Kroll betreute. Nach der Wende arbeitete er als Cheftrainer am Bundesstützpunkt in Cottbus und verhalf den Turnern Maik Belle, Ronny Ziesmer und Robert Juckel zum Sprung in die Nationalmannschaft. 2002 wechselte er nach Stuttgart und betreute unter anderem die Top-Turner Thomas Andergassen und den jungen Marcel Nguyen, der später Olympia-Silber im Mehrkampf holte. Zuletzt war er Bundestrainer Nachwuchs.

Huth zu Leicester City

Der ehemalige deutsche Fußball-Nationalspieler Robert Huth wird von Premier-League-Club Stoke City bis zum Saisonende an den Liga-Konkurrenten Leicester City ausgeliehen. Das bestätigte Stoke am Montag. Der 30 Jahre alte Innenverteidiger war nach einer fast einjährigen Verletzungspause in dieser Saison kaum zum Zug gekommen und soll beim Tabellenletzten mehr Spielanteile bekommen. Zuletzt hatte Stoke für Huths Position den deutschen Innenverteidiger Philipp Wollscheid von Bayer Leverkusen ausgeliehen. Huth spielte seit 2009 für Stoke und kam in dieser Zeit aus 187 Einsätzen.

До аналітичних жанрів зараховуємо статтю аналітико-проблемного характеру.

Стаття – це узагальнення і аналіз спортивних подій, явищ, фактів. У її основі лежить значне явище, їй притаманні масштабність погляду, глибина узагальнення. "Стаття – це жанр

публіцистики, присвячений актуальній соціально значущій темі і який містить повне, всебічне і глибоке висвітлення дійсності на основі аналізу і узагальнення широкого кола фактів і явищ” [2, с. 25].

У статті ясно виділяється концепція автора, побудована на аналізі сукупності фактів та явищ. Вона повинен мати чітку структуру, засновану на розгорнутій аргументації положень, її текст мусить мати чіткі логічні зв'язки, вступ і заключну частину, висновки і пропозиції. Завдання журналіста, який пише статтю – не лише дати відповідь на питання що, де, коли і як, а виявити багаточленні причиново-наслідкові та інші зв'язки, запропонувати шляхи розв'язання проблеми.

Розглянемо уривок із проблемно-аналітичної статті, що має на меті проаналізувати причини успіху та подальшого розвитку футбольного клубу з міста Кельн:

Köln ist nach drei Spieltagen Vierter in der Bundesliga – der beste Saisonstart seit 19 Jahren, schon träumen die Fans von der Europacup-Rückkehr nach 1992. [...] Nur FC-Bosse behalten im Jubel und Trubel kühlen Kopf. Für Schmadke ist es viel zu früh für eine erste Zwischenbilanz. Und Wehrle sagt: “Das Thema Europa ist derzeit völlig tabu. Wir haben in unserer finanziellen Basisplanung für die nächsten fünf Jahre auch keine Einnahmen aus dem internationalen Geschäft eingeplant”. Hinter den Kulissen treiben die Bosse dennoch die Entwicklung voran. Wehrle hat einen Vertrag bis 2021, Schmadke bis 2020. Wehrle: “Diese Zeit muss man sinnvoll nutzen. Das Wichtigste sind der sportliche Erfolg und eine kluge Transferpolitik. Aber dazu wollen wir infrastrukturell vorankommen”. SPORT BILD erklärt den Plan für die nächsten fünf Jahre, der auf vier Säulen aufgebaut ist.

Більшість складних іменників, що використовуються авторами статей виконують інформаційну функцію: *Saisonstart*, *Europacup-Rückkehr*, деякі додатково – ще аналітично-критичну: *Basisplanung*, *Transferpolitik*. Звичайно тексти цього жанру позбавлені будь-яких маркованих лексичних одиниць, адже останні виражають ставлення журналіста до описуваної події, що суперечить ознакам аналітичних жанрів спортивної публіцистики.

На відміну від інформаційного, аналітичний звіт є не лише переказом ключових моментів матчу, але й аналізом гри команди. Наведені нижче уривки із цього виду аналітичних жанрів спортивної публіцистики показують змішування сухої фахової мови та емоційності вираження:

]Heldt stellt nach Schalker Derby-Schmach Charakterfrage

Dortmund – Ideenlos, mutlos, hilflos – unentschuldigbar: Nach der frustrierenden Schmach appellierte Horst Heldt an den Charakter der Derby-Versager. Roberto Di Matteo stellte gar das eigene Spieleystem infrage.

Основна частина аналітичного звіту інформує про перебіг гри та стан команд-суперників. Нейтральні складні іменники набувають емоційно-експресивного забарвлення за допомогою оцінних епітетів: *das vermeintliche Abwehrbollwerk*, *die katastrophale Chancenauswertung*.

Ausgerechnet im prestigeträchtigen Duell der Saison lieferten die Königsblauen die mit Abstand schlechteste Leistung ab. Zwar hielt das vermeintliche Abwehrbollwerk dank der zunächst katastrophalen Chancenauswertung des BVB und einer Riesenportion Glück fast 80 Minuten, doch mit dem überfälligen 0:1 von Pierre-Emerick Aubameyang (78. Minute) brach das fragile Gebilde auseinander. Innerhalb weniger Minuten machten Henrich Mchitarjan (79.) und Marco Reus (86.), der einen kapitalen Fehler des bis dato guten Torhüters Timon Wellenreuther nutzte, den Nachmittag zum Schalker Horror-Erlebnis.

Trainer Di Matteo war nach seinem ersten Revierderby entsetzt über den schwachen Auftritt seiner Elf, die alle Tugenden des modernen Fußballs vermissen ließ und sich in 90 Minuten keine echte Torchance erspielte. Die bedenkliche Vorstellung war der vorläufige Tiefpunkt einer gefährlichen und seit Wochen absehbaren Entwicklung.

Завершення цього звіту – це аналіз слабких сторін команди, що програла, у якому складні іменники є представниками фахової мови спорту. Їх супроводжують інші частини мови, що підсилює негативне враження: *im Abwehrkorsett erstarren*, *das spielschwache Mittelfeld*, *kaum Einsatzzeiten*.

Trotz der vom Coach verordneten Defensiv-Taktik mit Fünfer-Abwehrkette plus “Sechser” erwies sich Schalke zuletzt als immer anfälliger. Nach vorne geht ohnehin seit Wochen nichts: Vier Tore in sieben Pflichtspielen nach der Winterpause zeugen von wenig Selbstbewusstsein und einem Komplettausfall der Offensive.

Eine Abkehr von dem zu Beginn seiner Amtszeit richtigerweise installierten Defensiv-System könnte Sinn machen. Die Spieler erstarren mittlerweile in ihrem Abwehrkorsett. Vollblutstürmer wie Klaas-Jan Huntelaar oder der in die Formkrise gerutschte Eric Maxim Choupo-Moting hängen in der Luft, weil sie aus dem spielschwachen Mittelfeld keine Unterstützung bekommen. Der einzige im Moment verfügbare Kreativspieler, Max Meyer, bekam von Di Matteo zuletzt kaum Einsatzzeiten. Stattdessen agieren form- und laufschwache Profis wie Kevin-Prince Boateng, ohne dem Team zu helfen.

До художньо-публіцистичних жанрів, представлених сучасною німецькою спортивною публіцистикою належить портретний нарис. У нарисі всі факти представлені через їх сприйняття та трактування автором. Мета нарису – дати образне уявлення про спортсмена, тренера тощо [10, с. 132]:

*BOCHUM: Youngster ist auf rechts gesetzt
Bulut – “die lästige Fliege”*

Mit Onur Bulut gelang einem Eigengewächs, das seit der B-Jugend in Bochum spielt, der Sprung vom Nachwuchsspieler zum Leistungsträger in der Zweitligamannschaft. Galt der 21-Jährige als rechter Außenverteidiger bis zum Saisonstart als einen Art Allzweckwaffe, die zwischen zentralem defensiven Mittelfeld und der Abwehrkette hin- und herpendelte, so hat sich nach fünf Startelf-Einsätzen und 430 Einsatzminuten auf der rechten Außenbahn fest etabliert. [...] Mit Stefano Celozzi beackert Bulut die rechte Seite und entwickelt sich aufgrund seiner Spiel- und Laufstärke zu einem Publikumsliebling. Beim 1:0 über 1860 lief Bulut mehr als 12,5 Kilometer und wurde dafür von den Fans mit Sprechhören gefeiert.

Fels in der Brandung. Dante

Und Dante? Der gehört mittlerweile sogar zum erweiterten Kreis der Führungsspieler, als Stimmungskanone macht er obendrein ebenfalls einen ausgezeichneten Job. An seinem Arbeitsplatz, dem grünen Rechteck, besticht Dante mit Zweikampf- und Kopfballstärke sowie einem gepflegten Spielaufbau. Er dirigiert die Viererkette und behält auch in brenzligen Situationen die Ruhe.

Складні іменники допомагають охарактеризувати футболістів з різних сторін: їх позиція на полі (Außenverteidiger, Rechteck), їхні якісні ігрові характеристики (Spiel- und Laufstärke, Zweikampf- und Kopfballstärke), історія їхнього футбольного життя (Eigengewächs, B-Jugend). Вартим уваги є також те, що в текстах цього жанру журналіст дозволяє собі використовувати оцінно-емотивно-експресивно забарвлені композити (Allzweckwaffe, Publikumsliebling). Це можна пояснити тим, що завданням журналіста, який пише нарис, є не лише повідомлення читачеві певної інформації, а й вираження авторської оцінки та переконання читача у правильності авторської позиції [7, с. 290]. Використовуючи складні іменники з компонентами, що мають позитивну семантику, журналіст передає таким чином своє ставлення до спортсмена, якого він характеризує.

У поєднанні з іншими словами в тексті складні іменники, які в ізоляції є нейтральними, набувають оцінності. Наприклад, композити Nachwuchsspieler та Leistungsträger, що виступають контекстуальними антонімами в частині речення ... *der Sprung vom Nachwuchsspieler zum Leistungsträger in der Zweitligamannschaft*, контрастують і, таким чином, реалізують свій експресивний потенціал. У цьому разі підкреслюється незначущість молодого футболіста, яким був Булут раніше, і значущість цього спортсмена зараз.

Як видно з представленої розвідки, складні іменники відіграють важливу роль у реалізації функцій друкованих та електронних варіантів ЗМІ. Вони є невід’ємним складником усіх основних жанрів спортивної публіцистики і виконують у них комунікативно-інформативну функцію, аналітико-критичну функцію, функцію впливу на читача, функцію мовленнєвої економії тощо.

Перспективним напрямом дослідження вважаємо вивчення текстотвірної функції композитів, тобто місце складних слів у реалізації таких текстових категорій, як когезія та когерентність.

Література

1. Азнаурова Э. С. Прагматика художественного слова / Эльвира Сергеевна Азнаурова. – Ташкент : изд-во “Фан” Узбекской ССР, 1988. – 126 с.
2. Акопов А. И. Аналитические жанры публицистики. Письмо. Корреспонденция. Статья : учебно-методическое пособие для студентов-журналистов. / Александр Иванович Акопов. – Ростов-на-Дону : изд. Ин-та массовых коммуникаций, 1996. – 51 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – [2-е изд.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 608 с.
4. Білецька В. С. Функціональні особливості сучасного газетного дискурсу / В. С. Білецька // Актуальні проблеми металінгвістики : збірник наукових праць. – Черкаси : Видав. Чабаненко Ю. А., 2013. – С. 132–135.
5. Марковська А. В. Фразеологізми як засіб реалізації авторських інтенцій у сучасній німецькомовній та україномовній пресі / Антоніна В'ячеславівна Марковська // Новітня філологія. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – № 41. – С. 79–88.
6. Мелкумова Т. В. Прагматичні функції епіфониemi (на матеріалі мас-медійного мовлення) / Тетяна Володимирівна Мелкумова // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького держ. пед. ун-ту, 2011. – Вип. 6. – С. 346–349.
7. Могила С. А. Активізація вживання експресивних засобів у публіцистиці 90-х рр. ХХ ст. / С. А. Могила // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – Вип. 13. – Т. VI (142). – С. 290–294.
8. Науменко Т. В. Функция журналистики и функции СМИ [Электронный ресурс] / Т. В. Науменко – Режим доступа : <http://credonew.ru/content/view/176/52/>
9. Онопрієнко Т. М. Прагматичні функції епітета в текстах газетно-журнальних жанрів [Електронний ресурс] / Т. М. Онопрієнко // Актуальні питання металінгвістики : Збірник наукових статей за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції. – Черкаси, 2009. – С. 252–254. – Режим доступа : <http://eprints.zu.edu.ua/6767/1/09otmpfe.pdf>
10. Слюсаренко Е. А. Специализированные журналы о спорте: типологические и профильные характеристики : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.10 “Журналистика” / Евгений Александрович Слюсаренко – М. : Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 2003. – 194 с.
11. Тертычный А. А. Жанры периодической печати : учеб. пособие / Александр Алексеевич Тертычный. – М. : Аспект Пресс, 2000 – 310 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Bulut – “die lästige Fliege” // Kicker. – Nr. 74. – 07.09.2015. – S. 64.
13. Fels in der Brandung. Dante // Kicker Sonderheft. Extra zum Finalsieg. – 05.2013. – 122 S. – S. 70.
14. Heldt stellt nach Schalker Derby-Schmach Charakterfrage [Elektronische Quelle] // DIE WELT – Mode des Zugangs : <http://www.welt.de/sport/> – Titel vom Bildschirm.
15. Huth zu Leicester City // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – Nr. 28. – 03.02.2015. – S. 27.
16. Kölns 5-Jahres-Plan // Sport Bild. – Nr. 37. – 09.09.2015. – S. 30–31.
17. Real siegt 2:0 bei AS Rom – Ronaldo mit Kunstschuss [Elektronische Quelle] // FAZ – Mode des Zugangs : <http://www.faz.net/aktuell/sport/> – Titel vom Bildschirm.
18. Turner trauern um Schönherr // Süddeutsche Zeitung. – Nr. 297. – 24./25./26.12.2013. – S. 42.

НАВЧАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЛІНГВАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК У НАУКОВОМУ ТЕКСТІ В ПРОЦЕСІ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Свиридюк В. П.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена пошуку шляхів оптимізації розвитку навичок писемного мовлення студентів-філологів німецькою мовою. У статті представлено лінгвістичні характеристики реферату як наукового тексту.

Ключові слова: навчання письма, тексти як джерело інформації, реферат, лінгвістичні характеристики, клішовані звороти, структура реферату, лінгвосціокультурні особливості реферату німецькою мовою.

The article is devoted to finding ways to optimize the development of writing skills students philologists. The article presents the linguistic characteristics of the essay as a scientific text.

Keywords: teaching writing, texts as a source of information, abstract, linguistic characteristics of the essay, linguosociocultural features of the essay in German.

На сучасному етапі навчання іноземної мови (ІМ) письмо відіграє одну з важливих ролей, презентуючи загалом інші види мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння і читання, з якими воно нероздільно пов'язане. Навчання ІМ виражається не просто у практичному володінні ІМ, а й у вмінні використовувати цю мову в реальній міжкультурній комунікації, тобто у формуванні іншомовної комунікативної компетентності в сукупності її компонентів: мовної, мовленнєвої, соціокультурної, професійної та навчальної.

Відповідно до Типової програми з німецької мови студенти 3 курсу мовних спеціальностей повинні вміти письмово висвітлювати актуальні питання з фахових дисциплін, тому навчання повинно носити професійно-орієнтований характер [1, с. 125]. Студенти мають навчитися укладати вторинні наукові тексти, одним із яких є реферат. Оскільки середній ступінь навчання вищого навчального закладу передбачає оволодіння теоретичними основами з філологічних дисциплін, то студентам необхідно вміти реферувати наукову літературу із цього напрямку. Процес навчання написання реферату пов'язаний безпосередньо з читанням фахової літератури та використанням її в самостійному формуванні іншомовних писемномовленнєвих навичок і вмінь. Завдяки рецептивній та продуктивній мовленнєвій діяльності студенти будуть аналізувати семантико-стилістичну структуру тексту німецькою мовою, враховуючи лінгвосціокультурні особливості наукового тексту, доповнювати та розширювати діапазон володіння іноземною мовою у професійно спрямованій навчально-пізнавальній діяльності.

Мета цієї статті – розглянути використання лінгвальних характеристик реферату як вторинного наукового тексту в процесі навчання академічного письма студентів-філологів.

На основі загальновідомих положень щодо мовних та мовленнєвих характеристик наукового тексту ми можемо виокремити лінгвістичні ознаки реферату німецькою мовою як жанру академічного письма.

Загальна характеристика наукового тексту, з одного боку, полягає в структурованій організованості: рівень речення, надфразова єдність (абзац), текст; з другого боку – його тематична структура [3]. А. А. Вейзе зазначає, що абзац у науковій літературі відображає понадфразову єдність. Тому є підстави говорити, що навчання написання реферату буде вимагати вміння формулювати саме абзац.

Наведемо деякі визначення реферату як комунікативної одиниці, наявні в науковій літературі, з метою їх урахування у процесі розроблення методики навчання написання реферату.

Відповідно до визначення, яке дається в лінгвістичному словнику, реферат як жанр писемного мовлення – це вид письмового повідомлення, вторинний документ, отриманий у результаті переробки текстів-першоджерел. Це текст, який передає основну інформацію оригіналу у згорнутому вигляді [8, с. 247].

В. А. Бухбіндер характеризує реферат як стисле викладення основної інформації первинного документа, яке зберігає семантичну цілісність першоджерела. Реферат, як констатує далі автор, повинен замінити першоджерело з метою економії часу для читання [9, с. 258]. М. П. Брандес [2, с. 133] пояснює, що реферат відповідає на питання: “Яка інформація міститься у першоджерелі?”. Далі вона дає визначення реферату, яке також характеризує його як вторинний текст, “отличающийся постоянством структуры и предназначенный для выполнения разнообразных информационных функций при использовании его читателями разных категорий” [9, с. 258].

Отже, з наведених вище визначень, ми бачимо, що реферат – це вторинний науковий текст, мета якого проінформувати читача про дослідження науковців у певній галузі науки. Такий текст має свої мовні, мовленнєві та позамовні характеристики щодо подачі та оформлення інформації в контексті комунікативної діяльності продуцента та реципієнта.

Аналіз лінгвістичної літератури дозволяє констатувати, що лексична система наукової мови характеризується наявністю в ній високочастотних лексичних одиниць, які характеризуються інформативністю.

У рефераті вживається така сама лексика, як і в первинному науковому тексті. Завдяки вживанню абстрактної лексики, використанню великої кількості термінів та стабільності структури написання, наявності фактичних даних текст реферату дозволяє фактографічно передавати зміст первинного документа. Лексичний склад допомагає подати зазначену в оригіналі інформацію об’єктивно, однозначно та стисло. Багато речень, сформульованих у номінативному стилі, нейтральність, об’єктивність референта, відсутність емоційного забарвлення, аргументованість фактів виокремлюють стилістичні засоби зв’язку реферату. Аналіз наукових текстів показує характерний для них регресивний зв’язок, тобто наступне речення пояснює або уточнює попереднє. Такий зв’язок у тексті має семантичний характер [5].

Т. І. Ковальчук виокремлює такі лінгвальні характеристики реферату:

- уживання простих поширених речень, неозначено-особових та безособових форм;
- використання пасивних конструкцій;
- уживання дійсного способу;
- використання субстантивованих дієслів [5].

Важливу роль в укладанні реферату відіграє жанрова належність, яка визначається сукупністю цілісного утворення семантико-структурного характеру, носієм якого є відповідна композиційно-мовленнєва форма [9, с. 158; 6].

Викладення змісту першоджерела в рефераті простими поширеними реченнями сприяє швидкому та адекватному розумінню тексту. Неозначено-особові або безособові форми, а також пасивні конструкції речень дозволяють читачеві зосередити увагу саме на фактах і підсилити інформаційно-довідкову роль реферату. Але в разі, коли референт не може обійтися без складного речення для обґрунтування гіпотези або причини, то речення має бути негроміздким і легкозрозумілим. Для опрацювання методики навчання написання реферату важливо звернути увагу на те, що, як зазначає В. А. Бухбіндер, матеріал реферату викладається некритично, тобто з позицій автора вихідного тексту, і тому не містить елементів інтерпретації та оцінки [5].

Щодо зовнішньої структури реферату, то вона містить титульну сторінку, на якій формулюється в номінативному стилі тема. Наступним є план, який також формулюється за допомогою номінативних речень. Крім цього, у рефераті є бібліографічна частина, де згідно із зазначеними вимогами дається перелік використаної літератури.

Спираючись на дослідження фахівців [3, с.41; 6], а також беручи до уваги власний лінгвальний аналіз рефератів німецькою мовою, ми можемо констатувати, що реферат має шість частин композиційної організації, що дозволяє гармонійно розподілити інформаційне навантаження.

Так, інформація реферату починається на титульній сторінці, на якій зазначено тему, на основі чого можна зробити попередні висновки щодо предмета повідомлення. Наступним інформаційним джерелом є план реферату, з якого реципієнт може довідатися про ключові моменти інформації, що буде викладена в тексті реферату.

Щодо логічної послідовності викладення інформації реферованого першоджерела, то реферат, як і більшість жанрів, має вступну частину, експозицію, основну та заключну частини. Важливим у написанні тексту реферату, зокрема в зазначених частинах, є те, що вони гармонійно поєднуються між собою завдяки темі, у якій пропонується низка окремих питань.

Завершує реферат список літератури, яка була використана у процесі укладання тексту реферату. Таким чином, виклад інформації в рефераті має дедуктивно-індуктивний характер. Спочатку формулюється думка, тема, яка, як правило, закладена в заголовок, далі наводяться факти, приклади, які її розкривають. Підсумовують викладену інформацію висновки.

Щодо побудови абзацу, а потім тексту, то продуцент повинен володіти певними мовними та мовленнєвими засобами, характерними для реферату. Цілісність композиційної структури забезпечує внутрішня логічна структура тексту. Логічний рух думки допомагає сформулювати низку речень у послідовності, визначеній правилами формальної логіки. Цілісність тексту забезпечує також тема-ремагічний зв'язок, який виявляється в паралельному, ланцюговому або змішаному поєднанні речень. Специфіка зв'язності речень у рефераті будується на використанні лексичних, граматичних та стилістичних засобів. Наприклад, лексичні засоби передбачають уживання повторення термінів із значенням, які їх розширюють; синімічне повторення термінів. У дотриманні цілісності вторинного наукового тексту велику роль відіграють такі лінгвістичні елементи, як клішовані звороти, які показують хід думки продуцента, а також характеризують реферат як вторинний науковий текст.

На основі аналізу більше ста публікацій та рефератів німецькою мовою ми дібрали ряд виразів, які можуть бути застосовані в написанні реферату. Так, у вступі реферату вживаються переважно такі клішовані звороти, як:

In unserem Beitrag/Referat haben wir vor,

Im Mittelpunkt/Zentrum der Arbeit ist es

Die Zielsetzung dieser Arbeit ist es,

Verfolgen wir den Fragestellungen

In unserem Beitrag möchten wir betrachten.

Die analysierten literarischen Quellen zeigen, dass

Die Analyse der Quellen von zeigt, dass

Diese Beobachtungen können im Referat analysiert werden.

Вступ реферату має зацікавити читача, повідомити йому про головні питання, які будуть висвітлені в основній частині тексту. Крім того, із перших рядків реферату реципієнт довідується про першоджерела, авторів яких доцільно зазначити у вступній частині. Принципово важливо узгодження виокремлених питань / проблем із планом реферату.

Основна частина реферату є найбагатшою на засоби, що забезпечують цілісність тексту, оскільки тут читач може спостерігати за перебігом інформації відповідно до першоджерел у контексті зазначеної теми. Опис фактів, повідомлення щодо дослідженої проблеми в певній галузі науки, об'єктивне пред'явлення інформації автора першоджерела потребують відповідних клішованих зворотів, вставних слів та речень. Продемонструємо деякі з них на прикладах.

Weiter zeigen die literarischen Quellen, dass
 Die Verfasser führen viele Beispiele an,
 Es sei betont, dass
 Man muss die Aufmerksamkeit auf lenken.
 Zu beobachten ist auch, dass
 Der Autor geht davon aus, dass
 Daraus geht hervor, dass
 Man muss auf... eingehen,
 Man kann dazu ergänzen, dass....
 Diese zeichnet sich aus durch:
 Nun stellt man fest,
 Es folgen Beispiele für die Arten/ dafür.
 Der Grund liegt darin, dass
 Als Fazit ihrer Bestandsaufnahme heben die Autoren hervor, dass ...

В основній частині реферату продуцент здебільшого порівнює дослідження, думки авторів вихідних публікацій. Тому в цій частині доцільно вживати такі вирази, які підкреслюють діяльність того, хто пише, щодо порівняння думок авторів першоджерел. Наприклад:

Viel konkreter bestimmt diese Erscheinung Er sagt, dass
 Sehr viel gemäßiger formuliert, wenn er sagt, dass
 Der Autor führt Beispiele an.
 Der Autor machte deutlich, dass.....

Заклучна частина реферату, як і вступ, також важлива своєю інформативністю. Той, хто пише, повинен у цій частині показати читачеві, що було описано, які питання були висвітлені в рефераті. Щодо логіки завершеності тексту реферату, то тут доцільно теж використовувати відповідні вирази. Завершуючи реферат, продуцент формулює речення за допомогою таких клішованих зворотів:

Zusammenfassend lässt sich sagen/feststellen, dass
 Im Rahmen dieses Beitrages/ Referates haben wir gezeigt,
 Im Rahmen dieser Arbeit wurde..... angedeutet.
 Aufgrund der Analyse der Quellen von ... kommen wir zu folgenden Schlüssen:
 Als Ergebnis der Beschreibung/Beobachtung kann gezeigt werden, dass
 Mithilfe der Untersuchung kann man feststellen:

Слід зазначити, що модальні ознаки в рефераті використовуються мінімально, оскільки вторинний текст – це відбиток первинної інформації, де превалюють факти та аргументи. Але під час реферування першоджерел та порівняння думок авторів продуцент має показати важливість дослідження, висловити зацікавленість щодо досліджуваного або виокремити відоме у сфері дослідження. Тому в процесі написання реферату той, хто пише, може використовувати такі вставні (модальні) слова: *zweifellos, offenbar, bekanntlich, sicherlich, gewöhnlich, keineswegs, vermutlich, leider* та інші.

Абзаци в рефераті характеризуються номінативністю. З метою привернення уваги читача до певного моменту висловлення часто використовуються вище зазначені нами мовленнєві засоби. Крім того, для реалізації зв'язності слів та речень у тексті вживаються засоби міжфразового та міжабзацного зв'язку, які представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Засоби міжфразового зв'язку для написання тексту реферату

Перерахунок фактів	Und, zunächst, erstens, zweitens..., sowohl – als auch, ebenso, ähnlich, zuletzt, schließlich, endlich usw.
Наведення прикладів	Dazu ein Beispiel, ein weiteres Beispiel, und zwar usw.

Продовження табл. 1

Наведення порівняння	Das kann man mit ...vergleichen, auf der einen Seite – auf der anderen Seite, aber, sowie, wie usw.
Виокремлення контрасту	Im Gegesatz dazu, einerseits – andererseits, im Vergleich dazu, aber, auf der einen Seite – auf der anderen Seite usw.
Визначення часових рамок	Damals – heute, früher – heute, nachdem, bevor usw.
Посилання на перебіг фактів	Zuerst, anfangs, erstens, zunächst, zu Beginn, dann, anschließend, schließlich, zuletzt, zum Schluss usw.
Підведення підсумку	Daraus folgt, wie das Beispiel zeigt, also, im Allgemeinen, in solchen Fällen usw.

Як було з'ясовано в процесі аналізу рефератів німецькою мовою, остання композиційна частина реферату – список використаної літератури – оформлюється відповідно до норм написання наукового тексту, встановлених державним стандартом та навчальним закладом.

Слід зазначити, що в навчанні академічного письма необхідно враховувати лінгвосоціокультурні особливості написання тексту [10, 11]. У процесі аналізу фахових публікацій та вторинних наукових текстів німецькою мовою ми виокремили лінгвосоціокультурні особливості реферату, до яких належать: укладання складного плану (Dezimalgliederung), уживання Konjunktiv I та Konjunktiv II; уживання скорочень (z.B., vgl, s.o.); використання та оформлення цитат; оформлення посилань на першоджерела (vgl. Herberg 2002); оформлення використаної літератури. Наприклад, оформлення публікації: **Baumann, Katharina** (2002): *Entwicklungen beim Gebrauch von Anglizismen in Werbetexten aus Ost- und Westdeutschland*. In: DaF 39. Jahrgang, Heft 3, S. 138–143; оформлення титульної сторінки. На титульній сторінці зліва вгорі зазначається дисципліна, з якої готується реферат, прізвище та ім'я викладача, семестр. Посередині вказується тема та виконавець роботи. Зліва внизу виконавець указує свою адресу, телефон, електронну адресу та номер залікової книжки. Список використаної літератури поділяється на першоджерела, наукову критичну літературу та інтернет-джерела [10].

Крім того, реферат часто доповнюється таблицями, графіками та іншими позамовними засобами, які можуть узагальнювати й уточнювати інформацію, подану в рефераті. Таке доповнення потребує відповідного оформлення, що додає науковому тексту наочності та зрозумілості відповідно до логічного викладення думки.

Оскільки навчання написання реферату студентів відбувається за допомогою комп'ютера, вважаємо за потрібне виокремити позамовні ознаки, пов'язані з оформленням тексту в текстовому редакторі. Сюди належать шрифт тексту, цитат та посилань (Fußnoten), дотримання полів, інтервалу між рядками та нумерація сторінок. Так, текст реферату та список використаної літератури друкуються шрифтом Times New Roman, кеглем 12 пт з інтервалом між рядками 1,5. Цитати, посилання внизу сторінки (Fußnoten) друкуються також таким шрифтом, але кеглем 10 пт. На верхньому, нижньому, лівому та правому полях відступи по 3 см. Нумерація сторінок знаходиться у правому верхньому кутку.

Окреслюючи загальну структуру реферату, ми можемо зазначити його основні складники, а саме: 1) титульну сторінку, на якій зазначається заголовок; 2) план; 3) вступ; 4) основну частину; 5) висновки; 6) список використаної літератури. Узагальнимо лінгвальні ознаки реферату відповідно до його композиційно-структурної організації за допомогою таблиці 2. Нагадаємо, що інформація реферату починається із заголовка, зазначеного на титульній сторінці.

Дослідження в галузі соціокультурного підходу до навчання іншомовного спілкування показують, що саме засобами іноземної мови, зокрема автентичними текстами, можна сприяти формуванню у студентів соціокультурної компетенції, яка передбачає ознайомлення тих, хто навчається, з іншою культурою висловлення думки в письмовій формі [7; 10; 11]. Тому

в процесі формування писемномовленнєвих навичок і вмінь студенти мають можливість сприймати та розуміти лінгвістичні засоби, які вирізняють культуру країни, мову якої вони вивчають.

Таблиця 2

Лінгвістичні ознаки реферату відповідно до його композиційно-структурної організації

Частини реферату	Лінгвістичні складники тексту	Засоби, що забезпечують цілісність тексту
План	1. Укладання складного плану (Dezimalgliederung) 2. Формулювання номінативних речень	
Вступ	1. Проблема в загальному вигляді 2. Виокремлення основних питань, які будуть висвітлені в рефераті 3. Перехід до головної інформації	Клішовані звороти, вставні слова та речення, сполучники, прислівники
Основна частина	1. Висвітлення питань у вигляді головної та другорядної інформації 1.1. Використання непрямої мови 1.2. Використання цитат 1.3. Використання посилань на першоджерела 1.4. Формулювання власних речень, стислих за змістом 1.4.1. Дотримання номінативного стилю в зачинах абзаців 1.5. Використання man-, es-, wir- Sätze, пасивних конструкцій 1.6. Перефразування, компресія першоджерела 1.7. Порівняння думок авторів первинних документів 1.8. Формулювання висновків щодо викладення інформації в зазначеному пункті реферату 1.9. Логічна послідовність викладення інформації	Клішовані звороти, вставні слова та речення, сполучники, прислівники
Заключна частина	1. Підведення підсумку щодо загальної проблеми у рефераті 2. Висновки відповідно до висвітлених у рефераті питань 3. Перспективне бачення проблеми	Клішовані звороти, вставні слова та речення, сполучники, прислівники
Список використаної літератури	1. Першоджерела (Primärliteratur) 2. Наукова критична література (Sekundärliteratur) 2. Інтернет-джерела 4. Оформлення відповідно до норм німецького реферату	Норми оформлення вторинного наукового тексту

Таким чином, ми розглянули лінгвальні та позамовні, жанрові та лінгвосоціокультурні характеристики реферату, які повинні бути враховані під час опрацювання методики для навчання написання академічного письма, зокрема реферату, студентами-заочниками.

Розгляд вищезазначених характеристик реферату дав нам змогу з'ясувати специфіку розроблення методики навчання написання реферату, яка передбачає:

- формування навичок і вмінь використання мовного та мовленнєвого матеріалу у процесі укладання реферату;
- формування навичок і вмінь розпізнавати та використовувати лінгвосоціокультурні особливості реферату;

– визначення поетапності навчання укладання тексту та його композиційно-структурної організації;

– використання засобів, що забезпечують цілісність та зв'язність тексту реферату.

Як свідчить реальна практика навчання і вивчення ІМ, укладання реферату викликає певні труднощі у студентів, а тому їхня самостійна навчальна діяльність потребує певного навчально-методичного матеріалу і методів навчання, які можуть допомогти врахувати вищезазначені ознаки й характеристики реферату як вторинного наукового тексту.

Література

1. Бориско Н. Ф. Curriculum für den sprachpraktischen Deutschunterricht an pädagogischen Fakultäten der Universitäten und pädagogischen Hochschulen / Наталія Федорівна Бориско, Валентина Михайлівна Гутник. – Kiew : Lenwit, 2004. – 256 s.
2. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка (для институтов и факультетов иностранных языков) : Учеб. – 2-е изд., испр. и доп. / Маргарита Петровна Брандес. – М. : Высш. шк., 1990. – 320 с.
3. Вейзе А. А. Чтение, реферирование и аннотирование иностранного текста : Учеб. пособие / А. А. Вейзе. – М. : Высш. шк., 1985. – 128 с.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : Наука. – 1981. – 138 с.
5. Ковальчук Т. И. Лингвистические характеристики реферативного жанра и обучающий потенциал реферирования : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – / Татьяна Ивановна Ковальчук. – К., 1980. – 23 с.
6. Москальская О. И. Грамматика текста (пособие по грамматике нем. языка для ин-тов и фак. ин. яз.) : Учеб. пособие / Ольга Ивановна Москальская. – М. : Высш. школа, 1981. – 183 с.
7. Сафонова В. В. Социокультурный подход к обучению иностранным языкам / Виктория Викторовна Сафонова. – М. : Высш. шк., Амскорт Интернэшнл, 1991. – 311 с.
8. Словарь методических терминов / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин / Эльхан Гейдарович Азимов, Анатолий Николаевич Щукин. – СПб. : Златоуст, 1999. – 448 с.
9. Проблемы текстуальной лингвистики / Под редакцией В. А. Бухбиндера / Вольф Абрамович Бухбиндер. – К. : Вища школа, 1983. – 174 с.
10. Esselborn-Krumbiegel H. Richtig wissenschaftlich schreiben. 2., Auflage / Helga Esselborn-Krumbiegel. – Ferdinand Schönringh, Paderborn, 2012. – 168 s.
11. Kornmeier M. Wissenschaftlich schreiben leicht gemacht: für Bachelor, Master und Dissertation. 5., Auflage / Martin Kornmeier. – Haupt Verlag, Wien : 2012. – 336 s.

PLATTDEUTSCH: EIN ÜBERRASCHENDEN COMEBACK?

Sereda N. A.

Nationale Linguistische Universität Kyjiw

Стаття присвячена визначенню ролі нижньонімецької мови в Німеччині. За допомогою історичного огляду розвитку німецької мови зроблено спробу визначення терміна «нижньонімецька мова». Дослідження використання платтдойч свідчить про зростаючий інтерес до цієї регіональної мови, яка потребує підтримки та сприяння її розвитку. Для багатьох цільових груп такі заходи є необхідними та важливими в освітніх рамках. Важливим кроком є навчання та підвищення кваліфікації вчителів, доглядальниць та іншого обслуговуючого персоналу, що вже пропонується багатьма освітніми закладами.

Ключові слова: нижньонімецька мова, платтдойч, двомовний, мовний простір, північнонімецька регіональна мова.

The article deals with the definition of the role of the Low German language in Germany. With the help of a historical review of the German language development, an attempt is made to define the term 'Low German'. The study of the usage of Low German shows a growing interest in this regional language, which development should be supported and promoted. For many target groups, such measures are necessary and important within the frame of education. An important step is the training and professional development of teachers, nurses and other personnel that is already offered by many educational institutions.

Key words: Low German, Plattdeutsch, bilingual, linguistic area, North German regional language.

Das Problem der Existenz der Dialekte im deutschsprachigen Raum war immer vom Interesse der Sprachwissenschaftler [4, 9, 5], trotzdem lassen sich noch mehrere Aspekte genauer beleuchten. **Das Ziel der Untersuchung** ist es, die heutigen Tendenzen der Entwicklung des Niederdeutschen (Plattdeutschen) zu beschreiben, die vom überraschenden Comeback des Plattdeutschen im Norden Deutschlands zeugen. Das erklärt auch **die Aktualität der Studie**.

Wie es aus den Sprachgeschichtebüchern bekannt ist, entstanden im Laufe der Geschichte aus den Ur- bzw. Gemeingermanen drei große Gruppen [4, S. 29]: 1) Aus den um die westliche Ostsee verbliebenen Nord-Germanen entwickelten sich Dänen, Schweden, Norweger und Isländer; 2) Die beweglichsten waren die Ost-Germanen, die bereits vor der Zeitenwende über die mittlere Ostsee nach Süden zogen (Goten, Vandalen, Burgunder). Diese Germanen hinterließen keine Reiche; 3) Die von der westlichen Ostsee aus nach Süden wandernden, demnach Südgermanen (in der Literatur auch Westgermanen) genannten Völkerschaften waren in einem viele Jahrhunderte andauernden Vorrücken etwa um 1000 vor Christi Geburt an der Linie Nordsee – Celle – Berlin – Usedom angelangt, bis etwa 500 vor Christi Geburt an der Linie Köln – Breslau und hatten etwa um 250 vor Christi Geburt Thüringen, Nieder- und Mittelrhein und Böhmen sowie zur Zeitenwende die Donau erreicht.

Die Lebensräume der Südgermanen hatten sich durch die Südwanderung weit auseinandergedogen. Sie wurden im 1. Jahrhundert nach Christi Geburt in drei große sogenannte Kultbünde (Völkergruppen) eingeteilt, die keine ethnischen Einheiten darstellten. Sie bildeten aber wichtige Ausgangspositionen für die germanische Stammes- und damit Sprachentwicklung: die sogenannten Ingwäonen, auch Nordsee-Germanen genannt; Istwäonen, auch Weser-Rhein-Germanen genannt, und die sogenannten Hermionen (oder Ermionen), auch Elb-Germanen genannt [4, S. 29–30].

Das germanische Sprachgebiet war im 5. bis 6. Jahrhundert, also nach der Völkerwanderung, definiert. Nachdem sich aus dem indogermanischen Idiom der Urgermanen durch die I., die germanische Lautverschiebung die sogenannte gemeingermanische Sprache gebildet hatte, kam es bereits gegen Ende der germanischen Südwanderung bei der noch erhaltenen germanischer Einheitssprache zu

beginnenden mundartlichen Auffächerungen. Diese Tendenz beruhte wohl insbesondere auf den größer gewordenen wanderungsbedingten Entfernungen zwischen den einzelnen germanischen Volksgruppen.

Auch die späteren ausgeprägter werdenden gemeingermanischen Dialekte ermöglichten noch eine leidliche Verständigung innerhalb der Stämme, bis die II. Lautverschiebung den Süden (Baiern, Alemannen) und die Mitte (Thüringer, Franken, Hessen) deutlicher vom Norden (Sachsen, Niederfranken) absetzte [4, S. 30–31].

Das Gemeingermanische hatte übrigens auf Grund der Kontakte zu den Kelten von ihnen bereits Worte übernommen, z.B. Lot, Blei, Eisen. Von den Römern, nahm es etwa 400 lateinische Worte auf, z.B. Pfalz, Kaiser, Käse, Wall, Kampf, Kessel, Mauer, Kammer, Fenster u.a.

Die Urgermanen bildeten sich im Raum der westlichen Ostsee. Ihre Sprache, Ur- bzw. Gemeingermanisch entstand durch die I. Lautverschiebung aus dem Indogermanischen [4, S. 30–31].

Anders als im Süden und in der Mitte wurden die gemein(süd)germanischen Dialekte in Sachsen und am fränkischen Niederrhein nicht von der II. Lautverschiebung zum Althochdeutschen erfasst. Sie blieben im Norden und Nordwesten also südgermanisch und nahmen in Sachsen ihren Weg über ein ingwäonisch-nordseegermanisches Idiom zuerst zum sogenannten Voraltsächsischen und dann zum Altsächsischen, den Vorläufern des Niederdeutschen. Beide Sprachen wurden zwischen dem 5. und 11. Jahrhundert nach Christi Geburt gesprochen. Ab 800 nach Christi Geburt liegen Schriftdenkmäler des Altsächsischen vor. Dann folgte das Mittelniederdeutsche (13. bis 16. Jahrhundert) mit der sogenannten Hansesprache und dann das Neu-Niederdeutsch, das ab dem 17. Jahrhundert Plattdeutsch genannt wird [4, S. 33].

Heute richten sich die Sprachgewohnheiten nach der Staatsgrenze. Die Ostgrenze des sächsisch-niederdeutschen Sprachraumes im 9. Jahrhundert nach Christi Geburt verlief von der Kieler Förde über Bad Segeberg, Bad Oldesloe nach Lauenburg: Limes saxoniae [4, S. 39], dann Elbe und Saale aufwärts bis Merseburg. Die östlich dieser Linie gelegenen, im Rahmen der Völkerwanderung von den germanischen Stämmen aufgegebenen Gebiete wurden slawisch.

Durch die Ostkolonisation, beginnend unter Otto dem Großen im 10. Jahrhundert, später, nachhaltig im 12. und 13. Jahrhundert durch Heinrich den Löwen, Albrecht den Bären, den Schauenburgern und den Deutschordensrittern wurde der niederdeutsche Sprachraum erheblich ausgeweitet. Im Norden: Ostholstein, Mecklenburg, Brandenburg, Pommern, Niederpreußen, Baltikum. Eine überdachende, einheitliche niederdeutsche Schriftsprache bestand erst in der Hansezeit [4, S. 40–41].

Das Niederdeutsch, ab dem 17. Jahrhundert "Platt" genannt, blieb sprachlich eindeutig (süd-) "germanischer" als das Hochdeutsch. Auch Holländisch, Flämisch, Isländisch und teilweise Englisch, Dänisch, Schwedisch, Norwegisch blieben auf diese Art "germanisch", weil diese Sprachen keiner vergleichbaren Änderung unterworfen wurden [4, S. 46].

Die Bezeichnung "Sprache" für das damalige Niederdeutsch war nur durch die überdachende Schreibsprache der Kontore und Handelshäuser gegeben.

Die süddeutschen Dialekte und das später entstehende Überdachungshochdeutsch, also die heutige Hochsprache (Standardsprache) über Dialektgrenzen hinweg, stammen aus ein und derselben Wurzel, nämlich dem Hochdeutschen. Anders entwickelte sich die Situation dagegen im Norden: Hier ist das Hochdeutsche quasi als Fremdsprache eingeführt worden und Fremdsprachen spricht man immer sehr sorgfältig, also eher dialektfrei. Darauf könnte die Angabe beruhen, dass heute im Bereich Hannover bzw. Braunschweig angeblich das "beste Hochdeutsch" gesprochen wird [4, S. 53]. Diese Städte liegen im Bereich der "Eindringpforte" des hochdeutschen Ostmitteldeutschen aus Obersachsen. Die eigentliche Mundart (Dialekt) des Nordens aber war und ist sein ursprüngliches Niederdeutsch (Platt), ein direkter Nachfahre des (Gemein-)Germanischen, mit seinen ab 1500 zunehmenden dialektalen Auffächerungen [4, S. 53].

Im Norden besteht ein Abstand zwischen Mundart (Platt) und Hochsprache von substantieller, sprachtypologischer Art, weil sie aus zwei unterschiedlichen Sprachwurzeln stammen: Das Plattdeutsch

ist die Fortsetzung des (Süd)Germanischen, Altsächsischen, Niederdeutschen einerseits. Die neuinstallierte hochdeutsche (Fremd-)Sprache andererseits beinhaltet eine erhebliche Sprachveränderung des Südgermanischen als Resultat der II. Lautverschiebung. Also gibt es im Norden auch kaum eine logische Annäherung dieser beiden Sprachen [4, S. 54].

Es ergibt sich so, dass man im Süden leichter zur mundartlichen Sprache neigt, im Norden dagegen nicht. Daraus folgt schlussendlich, dass Plattdeutsch stark gefährdet ist, die Mundart im Süden aber weniger.

Nach der stummen Zeit des Niederdeutschen von 1100 bis 1250 war während der nachfolgenden mittelniederdeutschen Periode (1250 bis 1600) die Zeit der Hanse ein sprachlich interessanter Abschnitt. Sie dauerte von ihren ersten Anfängen im 12. Jahrhundert bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts. Ihre formelle Begründung fand 1356 statt [4, S. 61].

Die Hanse war ein kaufmännischer Städtebund, der große Teile der damals durch Handel erreichbaren Welt umfaßte mit über 160 Mitgliedsstädten, darunter London, Bergen, Brügge, Nowgorod. Das Wort "Hansa" stammt aus dem Germanischen und heißt "Schar" und steht in dieser Zeit für einen Zusammenschluss von Männern mit gleicher Zielsetzung, hier der Kaufleute. Die im Handel und in der Politik mächtige Hanse war eine Organisation, in der unter Führung der Hansestadt Lübeck (damals nach Köln die größte Stadt in Deutschland) zur funktionierenden Kommunikation eine echte, also überdachende Sprache benötigt wurde, zumindest als Schreibsprache für Geschäft und Recht. Das Lübecker Mittelniederdeutsch wurde dafür die normgebende Instanz (Lübecker Norm 1400).

Die Hansesprache breitete sich schnell aus, auch im Geistesleben, im Bereich des Rechtswesens, der Diplomatie und der Prosa u.a. Sie wurde bis Wisby, Nowgorod und Riga gesprochen, selbstverständlich auch in bedeutenden Hansestädten im niederdeutschen Sprachbereich wie Dortmund, Paderborn, Braunschweig, Goslar und Magdeburg, aber nicht in den Hansestädten Danzig, Elbing und Königsberg, wo die ostmitteldeutsche Sprache vorherrschte. Dagegen überwog im Bereich des deutschen Ordens in Livland das Mittelniederdeutsche. Die Hansesprache war aber weit weniger eine gesprochene Sprache des Volkes, das waren nach wie vor die gewohnten niederdeutschen Dialekte. So kam es, dass nach dem Untergang der Hanse im 16. Jahrhundert deren überdachende, im linguistischen Sinn echte Verkehrssprache sich bis 1600 schnell wieder in Mundarten auffächerte. Eine echte überdachende Sprechsprache war die Hansesprache wohl nur bei den Kaufleuten [4, S. 62].

Im 17. Jahrhundert, also in der niederdeutschen Zeit, kam an Stelle von Niederdeutsch schnell das Wort "Plattdeutsch" auf. Das Wort "Niederdeutsch" steht aber bis heute stets als Parallelbegriff zur Verfügung, z.B. als offizielle Bezeichnung in der Wissenschaft. Das Volk aber nennt seine Sprache Plattdeutsch [4, S. 73].

"Platt" heißt im Französischen "platt", "niedrig", "gemein", im Holländischen: "alltäglich", "niedrig", aber auch: "klar", "verständlich", "deutlich" [4, S. 73; 8]. Platt bedeutete also ursprünglich keineswegs die Flachheit der norddeutschen Geographie oder hatte eine abwertende Bedeutung, sondern: "klar", "verständlich". Als bald trat aber eine Bedeutungsver schlechterung des Wortes "platt" im Holländischen ein, von der volkstümlicheinfachen zur niedrig-derben Sprechweise [4, S. 73; 8]. Diese abwertende Betrachtung des Wortes "Platt" und damit der plattdeutschen Sprache ist bis heute erhalten geblieben: "Platt als schlechtes Deutsch". Auch woanders bedeutet Platt eine abschätzende Bewertung einer Volkssprache oder Mundart des Hochdeutschen bzw. der Hochsprache, z.B. rheinisches Platt. Dialekte in den Niederlanden oder in Jütland werden Platholländisch oder Plattdänisch benannt [4, S. 74].

Plattdeutsch wurde – auch bei Gebildeteren – und besonders auf dem Lande bis weit ins 19. Jahrhundert gesprochen. Durch das Vordringen des Hochdeutschen wurde der Norden diglossiert, d.h. als neue Fremdsprache besteht es neben dem traditionellen Niederdeutschen, als Sprech- und Schriftsprache. Es vergingen meist etwa 30 Jahre von der letzten niederdeutschen bis zu durchgehend hochdeutschen Beurkundungen. Um 1600 war das Niederdeutsche als Schriftsprache bereits abgetan. Nur private Urkunden wurden bis 1700 noch niederdeutsch geschrieben. In einigen Dorfschulen wurde

bis ins 19. Jahrhundert hinein noch plattdeutsch unterrichtet [4, S. 70]. Mit den Gedichten in Klaus Groths "Quickborn" und den großen Romanen Fritz Reuters erreichte die niederdeutsche Literatur in der Mitte des 19. Jahrhunderts eine Bedeutung, wie man sie vorher längst nicht mehr für möglich gehalten hatte. Von da an wurde das Niederdeutsche wieder zu einer anspruchsvollen Kultursprache [6].

Vom aktuellen Standpunkt aus gesehen ist allerdings das Plattdeutsch ein Bündel von Einzelmundarten, die aus identischen sprachlichen Wurzeln stammen [4, S. 76]. In der Sprachwissenschaft ist das Niederdeutsche offiziell eine eigene Disziplin, die plattdeutschen Mundarten dagegen sind es nicht. Im Niederdeutschen unterscheidet man folgende Mundarten [5, S. 17–18]: *Schleswigisch; Holsteinisch; Nordsächsisch; Mecklenburgisch; Brandenburgisch; Ostfälisch; Westfälisch; Niederfränkisch*.

In den anderen neueren Ausgaben findet man folgende große Mundartgruppen [4, S. 16; 12, S. 28]:

- *Nordniedersächsisch* (Nordniederdeutsch) in Schleswig-Holstein, Hamburg, Bremen, Nordniedersachsen;
- *Mecklenburgisch-Vorpommer(i)sch* in Mecklenburg-Vorpommern;
- *Märkisch (Brandenburgisch)* in Brandenburg, nördlichen Sachsen-Anhalt;
- *Niederrheinisch (Niederfränkisch)* im niederen Rheinland;
- *Westfälisch* in Westfalen;
- *Ostfälisch* im südlichen Niedersachsen, in Sachsen-Anhalt.

In der "Plattdeutschen Grammatik" finden wir eine solche Definition der niederdeutschen Sprache: "Niederdeutsche Sprache ist die norddeutsche Regionalsprache, eine eigenständige Sprache, kein hochdeutscher Dialekt (keine Mundart der hochdeutschen Sprache). Sie steht unter dem Schutz der Europäischen Charta der Minderheiten- und Regionalsprachen und der Verfassung der Länder Mecklenburg-Vorpommern und Schleswig-Holstein" [12, S. 27].

Das Erhalten einer Sprache ist in der Regel nur durch ihr Sprechen möglich. Platt in den Medien, im Theater oder in kleinen Kreisen, bei Ansprachen oder Reden macht auf die Existenz dieser "charismatischen" [4, S. 81] Sprache aufmerksam. Es gibt etliche Landbewohner, die als Kinder noch Platt gelernt haben und es bis heute auch sprechen. Ihre Kinder können aber nicht mehr Platt sprechen, wenn auch verstehen. Das Niederdeutsche war jahrhundertlang bis heute vielfältigen negativen Einflüssen ausgesetzt, vor allem des Hochdeutschen. Man hat lange Zeit die Überlebensprognose des Plattdeutschen leider als ungünstig betrachtet. Heute wird es in der Kirche sowie in allen Medien selbstverständlich neben dem Hochdeutschen gebraucht. Das heißt, dass das Niederdeutsche langsam, aber unaufhaltsam wieder zu einer Regionalsprache des deutschen Nordens aufgestiegen ist. Man spricht jetzt über die Zweisprachigkeit des deutschen Nordens [6]. Zwar wird das Plattdeutsche meistens als Sprache nur für den privaten Nahbereich angesehen. Aber es besteht ebenso auch ein buntes Nebeneinander von Vereinen, Verbänden, Bühnen, kirchlichen und sonstigen Gruppen, in denen das Niederdeutsch ernsthaft gepflegt wird. Ohne diesen "Nebenkulturbetrieb" wäre der Prozess des sprachlich-kulturellen Wiederaufstiegs zu einer Zweitsprache nicht möglich gewesen.

Nehmen wir zum Vergleich zwei Erhebungen zur Situation des Niederdeutschen, durchgeführt 1984 (im Sprachraum der alten Bundesrepublik) und 2007. Die erste hat sehr gute und gute niederdeutsche Sprachkenntnisse bei etwa 5,6 Millionen Menschen gezeigt, die zweite dagegen nur noch bei 2,6 Millionen Menschen. Zählt man die neuen Bundesländer mit, liegt die Anzahl der Plattsprecher heute bei gut 10 Millionen Menschen [6]. Laut dem Ergebnis einer Studie der Forschungsgruppe Wahlen im Auftrag des Bremer Institutes für Niederdeutsche Sprache (INS) und des Institutes Deutsche Sprache scheint 2016 der Abwärtstrend des Plattdeutschen im norddeutschen Raum vorerst gestoppt. Dafür wurden die Menschen in mehreren Bundesländern befragt. Fast die Hälfte (47,8 Prozent) der 1632 befragten Norddeutschen über 16 Jahre gab an, "sehr gut" bis "gut" Plattdeutsch verstehen zu können; 16 Prozent können nach eigener Einschätzung "sehr gut" bis "gut" Plattdeutsch sprechen. 2007 waren es 46 beziehungsweise 14 Prozent. Schleswig-Holstein führt mit 24,4 Prozent die Gruppe der aktiven Sprecher an, Mecklenburg-Vorpommern mit 70 Prozent deutlich das Feld der "Plattdeutsch-Versteher".

In Niedersachsen gaben rund 49 Prozent der Befragten an, Plattdeutsch “sehr gut” bis “gut” zu verstehen. 17 Prozent der Befragten bezeichneten sich als “gute” bis “sehr gute” Sprecher. Für Bremen waren es 42 beziehungsweise 17 Prozent [1, 2]. Man versucht dem Niederdeutschen noch mehr Platz in der Gesellschaft durch unterschiedliche Maßnahmen zu verschaffen.

Mecklenburg-Vorpommern und Hamburg haben ihre Landesverfassungen ins Plattdeutsche übersetzen lassen (1996). *Die Landesverfassung von Schleswig-Holstein in der Fassung von 2014 existiert auch in einer Hoch- und einer Niederdeutschen Version* [11, 13]. Diese Bundesländer haben auf solche Weise dem Niederdeutschen Schutz und Förderung in der Verfassung zuerkannt [6].

Ein anderer wichtiger Schritt war *die Aufnahme von Niederdeutsch in die Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen* (1999) [13].

Eine bedeutende Tatsache ist die *Aufnahme von Niederdeutsch in den Schulunterricht*. Seit 1992/93 gibt es das Wahlpflichtfach Plattdeutsch am Goethegymnasium in Demmin (Mecklenburg-Vorpommern) für die Schülerinnen und Schüler der 9. Klasse, man zeigte aber damals wenig Interesse daran [7]. Ab 2012 wird in Hamburger Grundschulen Plattdeutsch als Wahlpflichtfach unterrichtet. Das Ziel war nicht nur, das Niederdeutsche zu stärken, sondern auch, das Bewusstsein der Schüler für die sprachlichen Traditionen ihrer Heimat zu schärfen. Anknüpfungspunkte gibt es genug in einer Stadt, deren berühmtester Park “Planten un Blomen” heißt und deren Straßen Namen wie “Schoolmesterkamp” (“Schulmeisterfeld”) oder “Kattensteert” (“Katzenschwanz”) tragen [3]. Hamburg war das erste Bundesland, in dem die regionale Sprache als eigenständiges Fach im Lehrplan verankert war und von den Schülern aktiv erlernt wurde. Ab dem Schuljahr 2014/2015 konnte dank der Offenheit der Landesregierung für Regional- und Minderheitensprachen des Bundeslandes Schleswig-Holstein erreicht werden, dass an 27 Grundschulen 2 Stunden wöchentlich Niederdeutschunterricht in der ersten Klasse und jährlich aufsteigend bis zur vierten Klasse angeboten wird. Nach vier Jahren wird die Erteilung in allen 4 Klassen erreicht [13, 6].

Möglichkeit zweisprachiger Ortstafeln in Schleswig-Holstein und Hamburg (Es wurde eine hochdeutsch-plattdeutsche Ortsnamenliste mit 2400 Namen erstellt) [13, 11] trägt auch zum Schutz und Förderung der Pflege der niederdeutschen Sprache bei.

Es wird in den letzten Jahren auch den verbindlichen Regelwerken angeholfen, besonders mit der *Buchausgaben* wie “der kleine SASS” Plattdeutsches Wörterbuch” (mit 3000 Stichwörtern, plattdeutsch-hochdeutsch, hochdeutsch-plattdeutsch), “der neue SASS” Plattdeutsches Wörterbuch” (mit 12000 Stichwörtern, plattdeutsch-hochdeutsch, hochdeutsch-plattdeutsch), “SASS Plattdeutsche Grammatik”. In der *Erarbeitung* sind *ein großes Internet-Wörterbuch “der Netz-SASS”* (mit 50000 Stichwörtern) und *ein eigenständiges Programm mit einer Softwarefirma für Windows/MS-Office und OpenOffice und Erstellung einer Wörterliste* (50000 Wörter) [13].

Bücher in Plattdeutsch werden von wenigen größeren und vielen kleinen Verlagen produziert. Dabei veröffentlicht lediglich ein gutes Drittel der Autoren in Buchverlagen. Es erscheinen sowohl Werke auf Plattdeutsch, als auch Übersetzungen darin. Für besondere Beachtung hat 2013 die Herausgabe der Novelle “De Schimmelrieder” von Theodor Storm gesorgt, die von Hans-Hermann Briese, Carl-Heinz Dirks und Manfred Briese ins ostfriesische Platt übertragen wurde. Im April 2016 wurde das neue Buch vom bekannten Pfleger der niederdeutschen Sprache Manfred Briese “Segg van “Ji” an dien Spiegelbild” mit 73 Gedichten und 64 Geschichten auf Platt herausgegeben. Der Autor ist nicht nur dafür bekannt, dass er sowohl auf Hoch-, als auch Plattdeutsch schreibt, sondern auch durch sein Mitwirken, z.B. bei der *Bildung je eines Zentrums für Niederdeutsch in den Landesteilen Schleswig und Holstein*.

Ein weiteres Verbreitungsfeld der plattdeutschen Sprache ist Funk und Fernsehen. Das erste plattdeutsche Hörspiel wurde bereits im März 1930 vom norddeutschen Rundfunk ausgestrahlt, ein “Dauerbrenner” der öffentlich-rechtlichen Anstalten ist seit 1956 die plattdeutsche Morgensendung “Hör mal'n beten to”. Seit Mitte des Jahres 1977 gibt es neben den Spartensendungen mit Musik,

Information und Unterhaltung und dem Niederdeutschen Hörspiel die plattdeutschen *Weltnachrichten von Radio Bremen*, zunächst zweimal die Woche, seit 1997 sogar jeden Tag um 10:30 Uhr auf Radio Bremen Melodie. *Der Norddeutsche Rundfunk sendet Radionachrichten in Platt*. Auch die privaten Rundfunkanstalten bieten verschiedene plattdeutsche Sendungen an. Ein anderer Erfolg des Niederdeutschen ist die *Rückverlegung der Sendereihe "Talk op Platt" des Norddeutschen Fernsehens (3. Programm) in die Hauptsendezeit eines Wochenendes* [6, 13].

Einzigartig war 1995 der Erfolg des Liedes mit ausgeprägten Niederdeutsch-Elementen und Weltbildern "Nordisch by Nature" vom Rapper-Trio "Fettes Brot". Heute ist plattdeutsche Musik in so gut wie jeder Stilrichtung zu hören: ob Rock, Pop, Indie, Elektro oder Folklore, seit 2011 singen auch niedersächsische Bands (wie z.B. die Bremer Gruppe "De Fofftig Penns") verschiedenster Musikrichtungen auf dem "Platt Sounds" Bandcontest auf Plattdeutsch, und nicht wie üblich auf Hochdeutsch oder Englisch. Für den Bandcontest übersetzen sie einen ihrer Songs oder schreiben gleich ein neues Lied "op Platt".

Das Institut für Niederdeutsche Sprache meldet sich mit einem zweisprachigen Informationsangebot im Internet und ist damit für über 60 Millionen Nutzer des World-Wide-Webs zugänglich. Das Radio Bremen bietet mittlerweile einen Sprachkurs im Internet an, dazu plattdeutsche Hörspiele der letzten vier Jahre, die sich jeder für private Zwecke kopieren kann.

Für die größere Öffentlichkeit ist das Theater der wohl wichtigste Multiplikator des Niederdeutschen. Auch wenn es keine genauen Angaben gibt, es dürfen in Norddeutschland insgesamt 8000 bis 9000 Gruppen sein, die plattdeutsche Theaterstücke aufführen. Drei Berufsbühnen hat die niederdeutsche Theaterlandschaft zu verzeichnen: das Ohnsorg-Theater in Hamburg, das Waldau-Theater in Bremen und die Fritz-Reuter-Bühne in Schwerin. All die niederdeutschen Bühnen zusammen erreichen pro Jahr ein Publikum von etlichen 100000 Besuchern [6].

In den letzten Jahren macht sich die Tendenz bemerkbar, dass immer mehr Unternehmen das Plattdeutsche entdecken. Seit 2011 wird, z.B. das Pflegepersonal der Stiftung "Haus Zuflucht" in Soltau gezielt im Niederdeutschen geschult. Zuerst haben sich viele Mitarbeiter nicht getraut, Plattdeutsch zu sprechen, der Alltag hat aber gezeigt, dass "gerade bei älteren Kranken ein paar plattdeutsche Worte manchmal Wunder wirken" [10]. Ältere Leute fühlen sich so viel besser aufgehoben. Das Altenwohnheim ist kein Einzelfall. In der Pflegebranche in Norddeutschland sind Niederdeutsch sprechende Pfleger gefragt wie lange nicht mehr. Und auch in anderen Branchen mit Kundenkontakt ist Plattdeutsch längst ein Wirtschaftsfaktor. So werden in Schwerin die Stadtführungen auf Plattdeutsch angeboten. Manche Ferienregionen leben schließlich davon, dass die Touristen "zum platten Land eben auch die platte Sprache präsentiert bekommen". Das macht ihre Einzigartigkeit aus. In Ostfriesland arbeiten ganze Kampagnen daran, das Plattdeutsche schon bei Kindern zu fördern – auch mit Blick auf die spätere Ausbildung. In Ostfriesland gibt es zweisprachige Kindergärten; das Schulfach Niederdeutsch ist schon oben beleuchtet worden. Die Bahn hat auf regionalen Strecken die Durchsagen auf Englisch abgeschafft, auf der Strecke von Leer über Emden nach Norddeich sagen die Schaffner aber immer noch "Emm" und "Nördiek" an. Bei der Ostfriesischen Brandkasse in Aurich achtet der Personalleiter bei Neueinstellungen schon seit einigen Jahren wieder darauf, dass die Mitarbeiter die Sprache ihrer Kunden sprechen. Plattdeutsch kann ein wirtschaftlicher Vorteil sein. "Wenn ein Verkäufer Platt spricht, vertrauen ihm die Kunden eher, und er hat das Gefühl, nicht über den Tisch gezogen zu werden", sagt der Marketingexperte aus Lüneburg Steffen Persiel, der in einer Studie von 2009 die Bedeutung des Niederdeutschen für die Wirtschaft untersuchte [10]. Es wurden 144 Firmen aus ganz Norddeutschland befragt. Das Ergebnis war, dass immerhin 57 Prozent derjenigen, die bei der Befragung mitgemacht haben, angaben, Plattdeutsch bei Kundengesprächen einzusetzen. Sie zeigten sich in der Mehrzahl überzeugt davon, dass sich so im Verkaufsgespräch leichter Abschlüsse erzielen lassen. Außerdem empfehlen die Kunden die Firmen überdurchschnittlich oft weiter, wenn sie Plattdeutsch gesprochen haben.

Im Branchenvergleich zeigen sich allerdings einige Unterschiede. Dienstleistungsunternehmen, die naturgemäß einen starken, persönlichen Kundenkontakt pflegen, schätzen Plattdeutsch sowohl privat als auch beruflich wichtiger ein als beispielsweise Handelsunternehmen, die weniger beratungsintensiven Kundenkontakt haben. Es gibt auch Unternehmen, die bewusst auf das Norddeutsche verzichten, weil sie negative Assoziationen oder Verständnisschwierigkeiten bei den Kunden fürchten. Einige denken auch, dass Platt schlecht für das Image ist.

Das Interesse an Sprache ist nicht nur eine Sache des Sprachwissenschaftlers und Sprachlehrers, sondern auch der einfachen Bürger eines Landes. Die in dem Beitrag angefügten Beispiele zeigen ein wachsendes Interesse an den Dialekten, die immer mehr Anreiz bei den unterschiedlichen gesellschaftlichen Schichten und beruflichen Gruppen im Norden Deutschlands wecken und somit die Entstehung der neuen Unterrichtsfächer an deutschen Schulen und Hochschulen, sowie ein breiteres Untersuchungsfeld für die Sprachforscher anbieten können.

Literatur

1. Kieler Nachrichten.online [Elektronische Quelle] – Mode des Zugangs : www.kn-online.de/News/Aktuelle-Nachrichten-Schleswig-Holstein/Nachrichten-Schleswig-Holstein/Schleswig-Holstein-Plattdeutsch-ist-fast-ueberall
2. Kreiszeitung.de [Elektronische Quelle] – Mode des Zugangs : <https://www.kreiszeitung.de/lokales/niedersachsen/forschungsgruppe-wahlen-stellt-ergebnis-studie-verwendung-plattdeutsch-6645196.html>
3. Krishcke W. Schnacken wie die Alten. – Die Zeit. – 2012. [Elektronische Quelle] – Mode des Zugangs : <http://www.zeit.de/2012/03/Plattdeutsch-Unterricht>
4. Lammers W. Die Plattdeutsche Sprache. Ursprung, Entwicklung, Verwandte, Prognose / Wulf Lammers. – [2., unveränd. Aufl.]. – Neumünster : Wachholtz, 1998. – 106 S.
5. Moskalskaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte / Olga Iwanowna Moskalskaja. – M. : Hochschule, 1977. – 278 S.
6. NDR.de [Elektronische Quelle] – Mode des Zugangs : www.ndr.de/kultur/norddeutsche_sprache/plattdeutsch/Die-Gegenwart,geschichte28.html
7. Nordkurier.de [Elektronische Quelle] – Mode des Zugangs : www.nordkurier.de/demmin/de-plattdueutsche-sprak-soll-weiter-leben-062944811.html
8. Sanders W. Sachsensprache, Hansesprache, Plattdeutsch. Sprachgeschichtliche Grundzüge des Niederdeutschen / Willy Sanders. – Göttingen : Vandenhoeck + Ruprecht Gm, 2001. – 237 S.
9. Schierer A., Zauner Th. Sprechen Sie Österreichisch? / Alfred Schierer, Thomas Zauner. – Wien : Ueberreuter, 2013. – 95 S.
10. Schmalder D. Immer mehr Unternehmen entdecken das Plattdeutsche. – HAZ [Elektronische Quelle] – Mode des Zugangs : www.haz.de/Nachrichten/Kultur/Themen/Op-Platt/Immer-mehr-Unternehmen-entdecken-das-Plattdeutsche
11. Sprachen und Dialekte in Schleswig-Holstein [Elektronische Quelle] – Mode des Zugangs : https://de.m.wikipedia.org/wiki/Sprachen_und_Dialekte_in_Schleswig-Holstein
12. Thies H. Plattdeutsche Grammatik / Heinrich Thies, Johannes Sass. – [2., verb. Aufl.]. – Neumünster : Wachholtz Verlag, 2011. – 367 S.
13. www.heinrich.thies.plattdütsch.de

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОАМЕРИКАНІЗМІВ-ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Слаба О. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті визначено словотвірні особливості англоамериканізмів-термінів в економічній підсистемі сучасної німецької мови. Встановлено особливості деривації запозиченої лексики. Здатність англоамериканізмів-термінів утворювати словотвірні гнізда свідчить про високий ступінь їх адаптації до словотвірної системи сучасної німецької мови.

Ключові слова: англоамериканізми-терміни, словотвірне гніздо, сучасна німецька мова.

The article deals with word-formative peculiarities of Anglo-American terms in German economic subsystem. The derivation peculiarities of loan-words have been established. The capacity of Anglo-American terms to build word-formative families of words proves their high degree of adaptation to the word-formation system of modern German.

Key words: Anglo-American terms, word-formative family of words, modern German.

Сучасний стан розвитку німецької мови характеризується активізацією поповнення лексичного складу новими словами, зокрема й запозиченнями, передусім англо-американського походження. Процеси глобалізації й інтеграції, які відбуваються у світі, спричинюють радикальні зміни в суспільно-політичній, економічній, науково-технічній сферах життя носіїв кінця ХХ – початку ХХІ ст.

У результаті цього різко зріс інтерес до змін, які відбуваються в науці про терміни – термінології. У сучасному мовознавстві існують різні підходи до вивчення терміна, його природи та до місця термінології в лексичній системі. Складність ситуації полягає насамперед у відсутності єдиного тлумачення цих понять. У нашому дослідженні ми згодні з визначенням Г. В. Чорновол, що економічний термін – це слово або словосполучення, що позначає певне поняття суспільно-виробничих відносин, які характеризують економічний лад суспільства. Це спеціальне найменування, що має просту або складну формальну структуру (слово чи словосполучення), співвідносне з певним поняттям з галузі економіки, у семантичній структурі якого неодмінно наявна сема “економічний” [9, с. 4].

Оновлення та розширення лексики німецької мови засобами власне німецького словотворення та шляхом запозичення не залишилося поза уваги науковців. Саме тому вивчення словотвірних особливостей англоамериканізмів-термінів в економічній підсистемі сучасної німецької мови не втрачає своєї **актуальності**.

З метою експлікації словотвірного потенціалу англоамериканізмів у підсистемі досліджуваної галузевої лексики вважаємо за доцільне опис морфематизації запозичених елементів, зокрема лексичних морфем, які констатують лексичну структуру досліджуваних англоамериканізмів і які зумовлюють їх словотвірний потенціал.

З огляду на те, що в процесі розвитку мови відбувалися і відбуваються сьогодні зміни в складі, структурі та значенні морфем, а також враховуючи те, що протягом усієї історії німецької мови донині кореневі морфемі виникають завдяки запозиченням лексем з інших мов, вагомим та значущим виявляється морфемний аналіз англоамериканізмів. Особливий інтерес являє собою явище “морфематизації запозичених елементів” [5, с. 86], тобто функціонування частин запозичених слів як словотвірних афіксів, передусім у термінологічній лексичі [5, с. 86]: пор. *Teleklub*, *Television*; *Kartothek*, *Diskothek*, *Phonothek* тощо.

Поняття і термін “морфема” були запропоновані в 1881 р. І. О. Бодуеном де Куртене [1] як найменша структурна одиниця мови, яка має значення. Це визначення за своєю суттю не суперечить численним сучасним визначенням, які існують як у зарубіжній, у тому числі німецькій [4; 5; 9], так і у вітчизняній лінгвістиці [2; 3; 6; 7]. Ми дотримуємося думки більшості дослідників, які вважають, що морфема – це мінімальна одиниця морфологічного складу мови [5, с. 86–87]. Структурно вона складається з деякої послідовності фонем і неподільна з погляду морфології.

Мету запропонованої статті ми вбачаємо у визначенні словотвірних особливостей англоамериканізмів-термінів в економічній підсистемі сучасної німецької мови шляхом проведення морфемного аналізу. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких основних **завдань**, як: встановлення кореневих морфем у запозичених словах шляхом зіставлення їх із спільнокореновими словами; об’єднання спільнокоренових запозичень у кореневі гнізда.

Основним матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка економічних термінів з українсько-російсько-англійсько-німецького тлумачного та перекладного словника термінів ринкової економіки [13] та німецько-російського економічного словника [12]. У разі відсутності аналізованого терміна англо-американського походження у вищевказаних словниках використовувалися додатково німецький універсальний словник Duden [15] та словник англіцизмів Carstensen [14].

На термінологічну лексику, як і на загальноживану, поширюються правила утворення нових слів. Таким чином, мета морфемного аналізу – виявити, з яких значущих частин складаються запозичені слова-терміни з економіки в сучасній німецькій мові, виявити значення виділених словотвірних морфем, їх роль і функції в аналізованому слові-терміні.

Утворення нових кореневих морфем – процес історичний і не завершений, адже мова, як і її лексичний склад, завжди перебуває в динаміці. У процесі розвитку відбувалися і відбуваються зміни в складі, структурі і значенні морфем. У наш час можна спостерігати появу нових кореневих морфем на основі запозичення з англійської мови та її американського варіанта, хоча процес виникнення кореневих морфем шляхом запозичення лексичних одиниць з інших мов можна простежити протягом усього періоду розвитку німецької мови [5, с. 88]: пор. сучасна лексична одиниця *Straße* < двн. *strazza* запозичена з лат. *strāta*, також лексема *Wein* < двн. *vin* – з лат. *vinum* тощо. Як правило, запозичуються в мову слова, вже оформлені за законами мови-продуцента: *disbursement*, *Computer*, *Container*, *Clearing*, *Management*, *Marketing* тощо.

У нашому дослідженні процедура морфемного поділу запозичених слів проводилася шляхом знаходження спільнокоренових слів, на підставі порівняння з якими можна було б виділити кореневу морфему в аналізованих системах. Для виокремлення кореневої морфемі вважаємо достатньою повторюваність частини слова принаймні в парі слів: *Familienbudget*, *Budgetdefizit* – */budget/*, *Joint-venture*, *Venture-Betrieb* – */venture/* тощо.

Наступним завданням нашого дослідження було об’єднати спільнокореневі запозичені слова в кореневі гнізда. Мовні факти засвідчують, що кореневі гнізда очолюють як вільні кореневі морфемі, тобто ті, які можуть уживатися в мовленні самостійно:

/boom/: *Boom*, *Boom-Jahre*, *Boom-Zeit*, *Boom-Expansion*, *Baby-Boom*, *Bunkerboom*, *Erdölboom*, *Frachten-Boom*, *Pacht-Boom*, *Rüstungsboom*, *Schlamm-Boom*, *Überdruck-Boom*, *Telefonboom*, *Bau-Boom*, *Lufttouristik-Boom*, *Mietenboom*, *Konjunktur-Boom*, *Export-Boom*;

/test/: *Test*, *Testbild*, *Testfahrer*, *Testflieger*, *Testflug*, *Testflugzeug*, *Testmethode*, *Testobjekt*, *Testperson*, *Testpilot*, *Testpuppe*, *Testserie*, *Testspiel*, *Teststopp*, *Teststoppabkommen*, *Teststrecke*, *Testverkaufsstelle*, *Testwert*, *Gruppentest*, *Krötentest*, *Warentest*, *Eignungstest*;

/change/: *Change*, *exchange*, *changieren*;

/budget/: *Budget*, *Budgetierung*, *budgetmäßig*, *budgetwidrig*, *Budgetanweisungen*, *Budgetaufstellung*, *Budgetausgleich*, *Budgetausschuß*, *Budgetberatung*, *Budgetbestand*, *Budgetbewilligung*, *Budgetdefizit*,

Budgetdebatte, Budgetkostenrechnung, Budgetjahr, Budgetkürzung, Budgetvorlage, Budgetgleichgewicht, Budgetgleichung, Budgetgliederung, Budgetkosten, Budgetkommission, Budgetkurve, Budgetmittel, Budgetpolitik, Budgetposten, Budgetrecht, Budgetrestriktion, Budgetstand, Budgetüberwachung, Budgetvollzug, Budgetvoranschlag, Familienbudget, Militärbudget;

/job/: *Job, jobben, Jobverlust, Full-time-Job* тощо,

так і зв'язані кореневі морфеми, які в німецькій мові не вживаються без афіксів:

/dump/: *Dumping, Antidumping;*

/compute/: *Computer, computerisieren, computerisiert, computergesteuert, Computercrash, Computergrafik, Computersprache, Computersteuerung, Computertechnik, Computertechniker, Computersystem, Computervermietung, Computerwissenschaft, Computer-Zahlungs-Service, Computerzentrum, Personalcomputer;*

/float/: *afloat, floaten, Floaten, Floating, Freefloat;*

/invest/: *Investierung, Investition, Investment, Investment-Markt, investieren;*

/hedge/: *Hedge-Geschäft, hedging;*

/contain/: *Container, Containment, Containeranhänger, Containerbahnhof, Containerblockzug, Containerdepot, Containerfracht, Containerfrachtbrief, Containerhafen, Containerladung, Containerlager, Containerlagerung, Containerliegeplatz, Containerliniendienst, Containermüllfahrzeug, Containertransport, Containertransportsystem, Containerschiff, Containerumschlag, Containerverkehr, Containerwagen, Kleincontainer, Großcontainer, Zementcontainer;*

/leas/: *Leasing, leasen;*

/manage/: *Manager, Management, managen, Managerkrankheit, Sales-Manager, Top-Manager;*

/promote/: *Promoter, Promotion, promoten, Sales-Promotion, Sales-Promoter;*

/port/: *Export, Exporteur, exportieren, Import, Importe, Importeur, importieren, Report, Reporteur, reportieren, Reportierter* тощо.

До останнього кореневого гнізда входять три базові лексичні одиниці *Export, Import, Report*, які у свою чергу утворюють словотвірні гнізда з високим словотвірним потенціалом.

Нами помічено, що німецькою мовою засвоюються передусім такі англо-американські запозичення, які складаються лише з однієї лексичної одиниці: *Accounting, Averaging, Bond, Bear, Broker, Boom, Bonds, Bonus, booklet, brand, bounty, Budget, cancelling, Charter, Chip, Clerk, Corner, Crash, Cash, Change, commodity, Computer, Claim, Clearing, Container, Dumping, debenture, Dealer, demmuraage, damage, dispatch, Export, Expenses, Factoring, Fax, Floating, grants, hedging, Holding, Import, Indossament, Investment, Job, Jobber, Konsols, Konzern, Leasing, Manager, Modem, Navicert, Outsider, overdraft, overtime, Pool, Promoter, Report, Run, Scheck, Share, Slump, Swap, Swing, switch, Test, Tip, Trend, Underwriter, Voucher* тощо.

Аналіз матеріалу дозволяє виявити деякі особливості процесу засвоєння цих англо-американських економічних термінів морфемною підсистемою сучасної німецької мови. Часто засвоюються англоамериканізми-терміни, що дорівнюють вільній кореневій морфемі, які поєднуються між собою за наявності семантичної сполучуваності і самостійно виконують у реченні синтаксичну функцію: *Bond, Budget, Cash, Change, Run, Bear, Broker, Boom, Bonus, Clerk, Crash, Share, brand* тощо. Деякі з таких лексичних одиниць так і не стають твірними для інших слів, поповнюючи склад корневих одиниць, які з часом можуть утворити гнізда споріднених слів [3, с. 46]. Наприклад, *Clerk, dispatch, Claim, damage* мають основу слова, яка дорівнює кореню. Вони не утворюють у німецькій мові дериватів, за даними використаних словників та періодичних видань. Певні обмеження зумовлені історичними процесами в мові та проблемністю запозичених слів [5, с. 67].

З іншого боку, англо-американські запозичення, основу яких ми прирівнюємо до кореня, можуть бути вершинами словотвірних гнізд:

/test/: **Test**, *testen, Tester, Testbild, Testfahrer, Testflieger, Testflug, Testflugzeug, Testmethode, Testobjekt, Testperson, Testpilot, Testserie, Testspiel, Teststopp, Testverkaufsstelle, Testwert, Warentest;*

/trend/: **Trend**, *Trendchancen*, *Trendermittlung*, *Trendextrapolation*, *Trendfarbe*, *Trendfunktion*, *Trendgleichung*, *Trendlinie*, *Trendprognose*, *Trendprojektion*, *Trendscout*, *Trendsetter*, *Trendwechsel*, *Trendwende*, *Gegentrend*, *Haupttrend*, *Inflationstrend*;

/streik/: **Streik**, *Streikende*, *streiken*, *bestreiken*, *erstreiken*, *Streikabbruch*, *Streikaktion*, *Streikaufruf*, *Streikausbruch*, *Streikausschuß*, *Streikbeschluß*, *Streikbewegung*, *Streikbrecher* тощо.

Словотвірний потенціал таких запозичень (серед яких є інтернаціоналізми) великий, адже ці запозичені терміни входять у систему німецької мови як базові, вихідні основи і поєднуються з питомими афіксами і іншими основами, утворюючи так звані терміни-гібриди. Утворення гнізд похідних слів за моделями, властивими німецькій мові, є характерною рисою адаптації англо-американських запозичень та інтернаціоналізмів мовою-реципієнтом.

В аналізованих англо-американських економічних термінах внаслідок входження в мову двох або більше структурно зіставлюваних запозичених лексичних одиниць ми можемо виділити корінь і передкореневий, а частіше післякореневий елемент, який не можна назвати афіксом (префіксом чи суфіксом), оскільки цей елемент ще не бере участі у словотворенні. Він запозичується разом з коренем і сприймається як одне ціле.

Так, велику групу серед запозичень англо-американського походження складають економічні терміни з післякореневим елементом **-ing**: *Accounting* “бухгалтерський облік”, *Floating* “вільно “плаваючий” курс (валюти)”, *Factoring* “купівля банком вимоги продавця до покупця для інкасації (США)”, *Averaging* “регулярна купівля певного числа певних акцій”, *Leasing* “довгострокова оренда обладнання, машин, споруджень промислового призначення”, *cancelling* “договірні умови про право фрахтівника розірвати угоду морського перевезення при неприбутті зафрахтованого судна для завантаження до закінчення терміну, вказаного в договорі”, *Clearing* “клірингові розрахунки”, *Consulting* “консультування продуцентів, продавців та покупців з широкого кола питань економічної діяльності підприємств, фірм, організацій”, *Dumping* “продаж експортних товарів на ринку за штучно зниженими цінами”, *hedging* “хеджування”, *Recycling* “замкнений цикл (з повторним використанням відходів)”, *Holding* тощо.

До таких післякореневих елементів належать також **-e(r)**, **-ment**: *Broker*, *Dealer*, *Manager*, *Outsider*, *Promoter*, *Jobber* “спекулянт на фондовій біржі”, *Container*, *disbursement* “витрати на обслуговування судна”, *Indossament* “передавальний напис”, *Investment*, *Management* тощо.

Нами були виявлені випадки запозичення англо-американських термінів із передкореневим елементом (напівпрефіксом) **out-**, **over-**, **under-**: *Outsider* “підприємство, яке не входить в монополістичне об’єднання”, *Outright* “проста строкова валютна операція, яка передбачає платежі за курсом форварду у строки, точно визначені сторонами угоди”, *overdraft* “сума, яка отримана за чеком понад залишок на поточному рахунку”, *overtime* “понаднормовий час”, *Underwriter* “гарант розміщення (цінних паперів тощо); морський страховий агент”, *overbought* “ситуація, в якій курси або ціни валют, товарів, цінних паперів внаслідок великих обсягів купівлі можуть підніматися дуже високо, створюючи нестійкий ринок”, *oversold* “ситуація на ринку, за якої ціни знизилися до нерозумної межі” тощо. Крім того, **-out** може використовуватися як післякореневий елемент: *Layout* “план, макет; оригінал-макет”.

Серед англо-американських запозичень є великий відсоток складних слів. Вони можуть складатися з двох або більше основ, у поєднанні з питомими основами тощо. Це пояснюється тим, що спосіб утворення складних слів у сучасній німецькій мові переважає над усіма іншими способами словотворення. Такі англо-американські терміни, як: *Leasing-Gesellschaft*, *Anlagenexport*, *Budgetpolitik*, *Frachten-Boom*, ми залучаємо до кореневих гнізд відповідно *leas*, *port*, *budget*, *boom*, тобто за запозиченою кореневою морфемою, не зважаючи на її місцезнаходження у складному слові. Складні слова з двома запозиченими компонентами можуть належати одночасно до двох кореневих гнізд.

Отже, словотвірний аналіз запозичень-термінів англо-американського походження дозволяє встановити такі два основні типи твірних основ: 1) основа слова дорівнює вільній кореневій морфемі; 2) основа слова дорівнює зв'язаній кореневій морфемі з перед- або післякореневим елементом.

Перспективний напрямок подальших досліджень убачаємо в комплексному вивченні англоамериканізмів-термінів у галузевій лексиці з економіки сучасної німецької мови в порівняльному аспекті.

Література

1. Бодуэн де Куртенэ. Избранные работы по общему языкознанию / Бодуэн де Куртенэ. – М. : Наука, 1963. – Т. 1. – 384 с.
2. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень): автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство”/ Л. П. Кислюк. – Київ, 2000. – 16 с.
3. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Ф.Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
4. Новое в лингвистике. Языковые контакты. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. 6. – 536 с.
5. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высшая школа, 1984. – 264 с.
6. Стишов О. А. Основні тенденції розвитку лексичного складу української мови початку ХХІ століття / О. А. Стишов // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. пр. : Філологічні науки. – 2012. – С. 406–415.
7. Устінова В. Словотвірні особливості інновацій-запозичень у сучасній німецькій мові сфери телебачення та телекомунікації / В. Устінова // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія : Філологія. – 2016. – Вип. 1. – С. 12–15.
8. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань) : автореф. дис ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. В. Чорновол. – К., 2004. – 23 с.
9. Horst S. Wortbildung in der deutschen Wirtschaftskommunikation: Linguistische Modelle und fremdsprachendidaktische Perspektiven / Sabine Horst. – Waldsteinberg : Heidrun Popp, 1998. – 234 s.
10. Schäfer W. Von Handys und Erbe. Zur Diskussion um Anglizismen im heutigen Deutsch / W.Schäfer // Deutsch als Fremdsprache. – 2002. – 2. – S. 75–81.
11. Steffens D. Von “Aquajogging” bis “Zickenalarm” / Doris Steffens // Neuer Wortschatz im Deutschen seit den 90er Jahren im Spiegel des ersten größeren Neologismenwörterbuches. – Der Sprachdienst. – 2007. – 51. – H. 4. – S. 146–159.

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Немецко-русский экономический словарь : 47 000 терм. / Под ред. Ю. И. Куколева. – 4-е изд. с дополнением. – М. : РУССО, 1996. – 684 с.
13. Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник термінів ринкової економіки / А. С. Д’яков та ін., за ред. Т. Р. Кияка. – К. : Обереги, 2001. – 621с.
14. Anglizismen-Wörterbuch. Der Einfluß des englischen auf den deutschen Wortschatz nach 1945 / begründet von B. Carstensen, fortgeführt von U.Busse. – 3 Bände: Berlin / New York : Akademie-Verlag, 1993 – 1996. – 1752 S.
15. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – 2., völlig neu bearb.u. stark erw. Aufl. – Mannheim, Wien, Zürich, 1989. – 1816 S.

СИНТАКСИЧНІ НОРМИ НІМЕЦЬКИХ ВІРШОВАНИХ ТЕКСТІВ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (XII – XIII ст.)

Ходаковська Н. Г.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена розвитку синтаксичних норм німецьких віршованих текстів у середньовісньонімецький період. У ній розглянуто розвиток і важливі зміни, які відбувалися в синтаксисі німецької поезії в епоху Середньовіччя. Синтаксична будова речень у німецьких віршованих текстах у цей період розвинута ще слабо, але в статті представлено на прикладі німецьких віршованих текстів XII – XIII ст. виникнення та розвиток синтаксичних норм.

Ключові слова: середньовісньонімецький період, німецький віршований текст, синтаксис, синтаксична норма

The article is devoted to the progress to syntactical rules of German poetry texts in Middle High German period. It discusses the development and the important changes that have occurred in the syntax of German poetry in the Middle Ages. The syntactic structure of sentences in German poetic texts in this period is poorly developed, but the article presents an example of German poetry texts XII – XIII the emergence and development of syntactic rules.

Key words: Middle High German period, German poetic text, syntax, syntactic rule.

Мова художньої літератури завжди викликала особливий інтерес у мовознавців. Цей інтерес визначається не лише тими новими якостями, яких набуває мова як матеріал словесного мистецтва, але і тим, що в мові художньої літератури розкриваються різні тенденції розвитку, тут виникають нові властивості мовних елементів, які потім закріплюються в літературній мові; мова художньої літератури визначає напрям розвитку літературної мови, його творчі можливості. Тільки в поезії мова розкриває свої можливості. Середньовісньонімецький період – це період розквіту феодалізму. У XII ст. в Німеччині вперше виникає світська література німецькою мовою, зафіксована в писемній формі, яка слугувала культурним інтересам німецької феодальної аристократії. Виявленням нової ідеології була в той час лицарська література. Важливими жанрами лицарської поезії є лицарська лірика, героїчний епос, віршований лицарський роман.

Не викликає сумніву, що питання, які стосуються синтаксичних норм віршованих текстів, залишаються важливими і актуальними. Це дослідження проводилося під кутом зору синтаксису середньовісньонімецького періоду та у зв'язку з розглядом специфіки мови поезії як особливої функціонально-стильової єдності, теоретичною базою статті слугували праці вітчизняних і зарубіжних лінгвістів у сфері синтаксису німецької мови В. В. Левицького, В. Г. Адмоні, М. М. Гухман, О. І. Москальської, Н. І. Філічевої, Е. Різель, Н. Wunderlich, О. Behagel, J. Ries, W. Porzig та ін. Синтаксис віршованих текстів досліджували у своїх працях В. М. Жирмунський, М. Л. Гаспаров, Т. В. Скулачева, М. Г. Тарлинська та вважали, що ритм і синтаксис є важливими складниками в дослідженні поетичного тексту.

Мета нашої розвідки полягає у виявленні і характеристиці синтаксичних норм німецьких віршованих текстів XII – XIII ст.

Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі **завдання**: визначити правила побудови і особливості синтаксичних конструкцій в епоху Середньовіччя; простежити зміни, що відбувалися в розвитку синтаксису німецьких віршованих текстів XII – XIII ст.

Синтаксичні норми – це загальноприйняті правила побудови синтаксичних конструкцій, які вивчає синтаксис. Синтаксичні норми регулюють порядок слів у реченні, узгодження підмета і присудка, будову простих речень з однорідними членами, дієприкметникові і дієприслівникові зв'язки частин складного речення.

Використання німецької мови у різних функціональних сферах у XII-XIII ст. слугувало стимулом для розвитку структури речення і поповненню лексичного складу мови. Синтаксичні процеси, що відбувалися у XII-XIII ст., визначалися головним чином перебудовою в структурі речення. Це стосується насамперед більш чіткого розмежування пара- і гіпотаксису, розвитку гіпотактичних комплексів, пов'язаних зі становленням системи підрядних союзів і з оформленням специфічного порядку слів підрядного речення, формування в різних типах речення "рамкової" конструкції. Виникають і деякі нові тенденції в оформленні атрибутивних груп (уживання артикля і позиція означення). Для більшості німецьких віршованих текстів характерне варіативне використання старих і нових синтаксичних конструкцій.

Варто зосередити увагу на тому, що порядок слів у середньовісній німецькій мові залишався вільним. Нормою для цього періоду є двоскладні речення. Найбільш чітка тенденція стосовно норм порядку слів простежується в простому самостійному реченні, де відмінюване дієслово посідає друге місце. Присудок, виражений дієсловом, стоїть, як правило, на другому місці, але в деяких випадках може займати перше або інше місце. Особливо часто присудок пересувається з другого місця на останнє у віршованих текстах, що зумовлене особливостями віршованого твору й уживанням кінцевої рими [2, с. 155]. Перше місце при цьому посідає підмет або слова типу *dô* (там), *dâ* (тоді), *sô*, *nû* (так), *ez* (у безособових реченнях). *Dô* як з'єднувальний і замісний елемент поширений у долицарській поезії, пізніше він зберігається як з'єднувальний елемент і як зачин речення. Традиційні зачини з *dô*, *dâ*, *sô* часто вживані в "Пісні про Нібелунгів": "*Dô wohs in Nid/erlanden \ eins edeln kuniges chint / Dô het er solhiv wnd /er\ mit sin /er\ hant getan / Dô hiez sin vat/er\ ?Sigemvnt? chunden sinen man*", "*dâ zen Bvrgonden so was ir lant genant, da sahen churzewile beidiv wip vò ovch die man, / Dâ sazen schone frowe naht uò tac*", "*sô sp/ra\ch der kunic Sigemvnt daz mir wol geseit, / sô sp/ra\ch von Tronege Hagene daz hat er getan*" [6].

Так само подібні зачини трапляються в поетичному творі "Парціфаль" Вольфрама фон Ешенбах: "*dô was er vrâgens mit ermant / dô schuofen si aber die hêrsten / nu solt ich schrîen wâfen / so ist werder prîs dâ niht verschart. / dâ füere ein langez mære mîte. / nu hært dirre âventiure site. / nu lât mîn eines wesen drî,*" [11]. Бланка Хорачек відзначає також у цьому творі наявність інверсії, наприклад: "*Sus fuor der muotes rîche / in die stat behagenliche*", "*und guoter videlære drî*", "*nu sage mir ûf die triwe dîn*", "*frouwe, ez ist ein degen fier*" [4, с. 283]. Випадки порушення порядку слів помітно частішають в емоційних повідомленнях та при виокремленні важливого у змісті поетичного твору. Таким чином, порушення порядку слів свідчить про естетичну і змістову функції поетичної мови Вольфрама фон Ешенбах.

У середньовісній німецькій мові період уже існував чіткий розподіл речень на прості і складні, але відсутність коми не давала можливості створювати складні поширені речення. Замість ком використовували косі лінії, які слугували розподільниками, наприклад, у "Пісні про Нібелунгів": "*Dô stuonden in den venstern / diu minneclîchen kint. Ir schif mit dem segele / daz ruorte ein hôher wint.stolzen hergesellen / die sâzen ûf den Rînô sprach der künec Gunther: / wer sol nu schifmeister sîn?*" [6].

Потрібно зазначити також, що у семантиці і структурі складного речення в даний період спостерігається ряд особливостей. Не завжди чітким було розмежування між сурядністю і підрядністю, не сформувалися групи сурядних і підрядних сполучників. Більшість сполучників вживається в обох типах речень, невизначеною була межа між сполучниками і прислівниками. Підрядне речення не отримало чіткого фіксованого порядку слів. У складносурядному реченні використовуються такі сполучники: *und(e)*, *ande*, *inde* ("і"), *ouch*, *och* ("також") (єднальні сполучники); *oder*, *alde* ("або"), *noch*, *weder* (розділові сполучники); *aber*, *doch*, *iedoch*, *sunder (sonder)*, *wan* ("однак") (протиставні сполучники). Наприклад: "*dô hiez ouch er bereiten sich / (sus wert diu âventiure mich) / si wâren lang unde breit, und reichten vaste unz ûf die hant, / êren unde triuten kunden sin mit werdekeit. / Gebiet ir, sô ist ez wâr: / diu künegîn von Wâleis / gesprochen hete ze Kanvoleis / einen turney alsô gezilt*" [11].

До сурядних сполучників з каузальним значенням відносяться сполучники *wande* й *wan*, значення яких відповідає *denn*. Наприклад: “**wan** verlaet mich immer jâmers kraft,” “**wan** daz ich schilt von ir gewan, ez wær noch anders ungetân,” “*doch fuor er dan al eine, wan zwei junchêrrelîn.*”, “**wan** einer bin ich unbereit dienstlicher triuwe.”; “**wand** er ist alrêst geborn” [Парціфаль]. Основним сполучником, що оформляє підрядний зв’язок, виступає сполучник *daz*, який утворює різні підрядні речення [2, с. 157]. Наприклад: “*Diu frouwe dô begunde, / daz si dâ vor niht kunde,*”, “**daz** hemde von der brust si brach” [11].

Смність речення в середньовісній німецькій мові залежала від жанру і тематики пам’ятки, а також від індивідуального стилю поета. Це стосується як складного, так і простого речення. Надзвичайно короткими речення бувають у ліричних віршованих текстах, особливо в безіменній ліриці. Наприклад, у пісні невідомого поета XII ст. “*Dû bist mîn ich bin dîn: / des solt dû gewis sîn. / dû bist beslozen / in mînem herzen: / verlorn ist daz sluzzelîn: / dû muost immer drinne sîn*” [8, с. 12].

Короткі речення характерні також для поеми Хартмана фон Ауе “Ерек”: “*Diz was Êrecke leit: / wan er vorhte die gewonheit, / er solde in ûz getriben hân, / als im vor was getân. / daz phert er ze stete bant: / dar ûf leite er sîn gewant*” [5].

Подібні речення притаманні і поемі “Парціфаль”. Наприклад: “*disiu mæc sagt ir ein garzûn. / alsus sprach diu kûnegîn. / Den garzûn si des vrâgen bat. / vil schilde sach er schînen. / die hellen pinsinen / mit krache vor im gâben dôz. / Hie hât mangen Bertûn roys Utrepandragûn*” [11].

Але значно частіше в середньовісній німецькій мові переважають прості речення більш значного обсягу. Це досягається шляхом використання різних форм сурядності і підрядності. Наприклад, у поемі Хартмана фон Ауе “Ерек”: “*als diz Erec esach, nû bewegeete sritters smerze sô sêre sîn herze daz er bi in ê waere erslagen ê er inz haete vertragen und daz ez an sîner varwe scheinn*” [5]. У “Пісні про Нібелунгів” одне просте речення охоплює три вірша “*An einem pfînxtmorgen sach man fûre gân, / gekleidet wînnelicliche, vil manegen kûenen man, / fûnf tûsent oder mêre, dâ zer hôchgêzû*” [6].

У поемі “Ерек” сім віршів охоплює одне підрядне речення: “*... ê daz si über die heide / verre in allen gâhen / zuo rîten sâhen / einen ritter selbedritten, / vôr ein getwerch, dâ enmitten / eine juncvrouwen gemeit, / schoene und wol gekleit*” [5].

Важливими засобами розширення меж простого речення є інфінітивні і дієприкметникові конструкції, однорідні і відокремлені члени речення. Але особливу роль має одночасне вживання в реченні різних другорядних членів – додаткових підрядних, означальних підрядних, обставинних речень часу, умови, допустових, причини, мети [2, с. 157–158]. Наприклад: “*Nû beginnet er iu diuten ein rede, / die er geschriben vant*” (означальне підрядне) [9, с. 54]. Як сполучники могли використовуватися й відносні прислівники: *dâ* “там, де”, *dar* “туди, куди”, *dannen* “звідки”, *wâ* “де”, *wannen* “коли” [2, с. 157–158], наприклад: “*Dâ (dort wo) ich ie mit vorhten bat, / dâ (dort) wil ich nu gebieten*” [9, с. 54]. “*Swenne (immer dann, wenn) aber si mîn ouge an siht, / seht sô tagt ez in dem herzen mîn*”, “*Unser bluome der muoz vallen, / sô (wenn (in dem Moment wenn)) er aller grûenest waenet sîn*” [9, с. 55], “*Dô (als) diu marcgravinne / die boteschaft vernam, / ein teil was ir leide*” (обставинні речення часу) [9, с. 56], “*Dem sint wir holt, / ob (wenn) erz mit triuwen tuot*” (обставина умови), “*Daz die ringe von den knien zerstuben / swie (obgleich) si waeren îserîn*” (обставина допустовості) [9, с. 56]. Таким чином, середньовісній німецькій синтаксис мав розвинену систему сполучників. Варто зосередити увагу на багатозначності сполучників та на тому, що значення багатьох із них відрізнялося від значення відповідних їм сучасних форм.

Поширеною в середньовісній німецькій мові була парентеза (вставна конструкція). У середину основного речення вводяться елементи, не пов’язані з ним синтаксично (вставні і вставлені слова, словосполучення і речення) [3, с. 445]. Наприклад: “*mir hât mîn amme des verjehen (in einem zorne ist daz geschehen) daz ich vunden bin*”, “*ich sol und muoz mich nieten nôt und angst (daz ist recht) als ein ellender kneht*” [1, с. 95].

Заслуговує на увагу також розмаїтість форм речення цього періоду, а саме – широке використання бездієслівних речень. Вони будуються іноді як двоскладні речення з предикативом за відсутності дієслова-зв'язки, але спираються на сусідні паралельно побудовані речення, в яких є дієслівна зв'язка. Наприклад: “(alsô wart der dritte var, / von golde ûze und innen gar), derûf ein mouwe sobelîn diu niht bezzer enmochte sîn” [5].

Важливим складником становлення синтаксичної норми цього періоду є процеси в структурі субстантивних словосполучень. З іменником регулярно вживається артикль, “*du wonest mir in dem muote / die naht und ouch den tac*”, “*Der kleinen vogelline sanc / Zergangen ist der winter lanc*”, “*An der heide üebent si ir schin. / Der wirt vil manic herze fro*” [8, с. 14]. Це спричинює зміни в структурі атрибутивних словосполучень: основним у граматичних конструкціях є перенос з закінчення на артикль, у зв'язку із цим обмежується вживання сильних форм прикметника.

Стосовно до визначального слова означення в атрибутивних словосполученнях може стояти у пре- і постпозиції. Короткі форми прикметника поширені в поезії і є стилістично нейтральними. У лицарській поезії використання атрибутивних конструкцій з постпозитивним означенням було більш поміркованим, ніж в епічних творах долицарської пори. Проте у Вольфрама фон Ешенбаха подібна синтаксична конструкція представлена досить широко, наприклад: “*der degen balt, der degen snel, der degen wol geboren, der degen wert, der helt küene, ein riter kluoc, wapen rôd, die vrouwen wol getan*” але й “*scharpher strît, stille dagen, dem küenen manne, den kluogen meisterknappen, der stolze küene von Arragûn, groz wîp*” [11]. Іноді пост- і препозиція об'єднуються в одну конструкцію “*der stolze degen junc, der wise degen hêre*” [11].

Характеризуючи синтаксичні процеси, що відбувалися в німецьких віршованих текстах XII-XIII ст., відзначають деякі жанрово-стилістичні розмежування, пов'язані з розподілом окремих синтаксичних конструкцій за текстами. Диференціація торкається відносної частотності гіпо- і паратаксису і продуктивності окремих семантичних і структурних типів підрядних речень.

У поезії на синтаксичні явища “нашаровувалися” особливості поетичної форми як модифікатори. Важливо підкреслити значну хронологічну протяжність періоду розвитку художньої літератури Високого середньовіччя, що охоплювала майже два століття. Тому різниця в синтаксисі між мовою долицарської і лицарської поезії ґрунтується не тільки на різноманітності відповідних літературних традицій, але й на хронологічних розбіжностях, пов'язаних з окремими етапами в розвитку синтаксичної будови німецької мови [1, с. 111].

Докуртуазна епічна поезія характеризується наявністю простого мало поширеного речення, відносною продуктивністю паратаксису, а також анафоричним типом зв'язку речень. У лицарській поезії простежується поступове посилення ролі гіпотаксису. Збільшується також різноманітність структурно-семантичних типів підрядних речень, що використовуються в німецьких віршованих текстах. У складних синтаксичних конструкціях любовної лицарської лірики Дітмара фон Айста, Дер фон Кюренберга, Генріха VI Гогенштауфена переважає паратаксис, наприклад: “*und ich im sîn gevidere mit golde wol bewant, / er huop sich ûf vil hôhe und floug in anderiu lant*”, “*er fuorte an sînem fuoze sîdîne riemen, / und was im sîn gevidere alrôt guldin*” [8, с. 12], “*Ez stuont ein frouwe alleine / und warte über heide / und warte ir liebes,*” [10, с. 12]. А в гіпотактичних конструкціях представлені прості типи зв'язку за допомогою *nû, daz, des*, наприклад: “*nu merket wiech daz meine: als edelez gesteine, / swâ man daz leit in daz golf*” [8, с. 14], “*des gehazze got den dinen lip! / jô enwas ich niht ein eber wilde, sô sprach das wîp*” [7], “*ein vogellin sô wol getân, daz ist der linden an daz zwî gegân*” [8, с. 14].

Отже, у цій статті ми намагалися встановити та охарактеризувати синтаксичні норми віршованих текстів періоду Середньовіччя. Підбиваючи підсумок, можна зробити висновок, що в епоху Середньовіччя синтаксичні норми німецької поезії ще не становили цілісної нормативної структури. Для віршованих текстів цього періоду була актуальною варіативність використання старих і нових синтаксичних конструкцій, посилюється тенденція до двочленного

речення, присудок при інверсії підмета переноситься на початок речення, при цьому використовуються прислівники *dō (da)*, *nū (nun)*, порядок слів характеризується відносно більшою свободою. Обсяг речень під впливом індивідуального стилю автора, жанру і тематики віршованого тексту зазнає значних коливань, і це стосується як простих, так і складних речень. Проте потрібно визнати, що середньовісньонімецький період вніс значні зміни в розвиток синтаксису німецької мови, і це слугувало виявленню рис, що стали характерними для сучасної німецької мови.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в характеристиці стилістичних можливостей синтаксичних конструкцій цього періоду.

Література

1. Адмони В. Г. Исторический синтаксис немецкого языка / Владимир Григорьевич Адмони. – М. : Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Левицький В. В. Історія німецької мови : посібник для студентів вищих навчальних закладів [Текст] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. – 216 с.
3. Стилістика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. 2-ге вид., випр. – К. : Вища школа, 2005. – 462 с.
4. Horacek В. Kustprinzipien der Satzgestaltung. Studien zu einer inhaltsbezogenen Syntax der deutschen Dichtersprache / Blanka Horacek. – Wien : Böhlau, 1964. – 300 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

5. Aue von Hartmann Erek. Mittelhochdeutscher Text und Übertragung von Thomas Cramer. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1972. – 454 S.
6. Das Nibelungenlied. Die wichtigsten Handlungselemente im Werk. – Brno : Masarykova univerzita, 2011. – 187 S.
7. Die Deutsche Gedichtebibliothek. Sprüche und Gedichte von Der von Kurenberg [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gedichte.xbib.de/K%FCrenberg_gedicht
8. Ein Pfad durchs Unermessliche. Hundert deutsche Gedichte (750-1950). – Ins Ukrainische übertragen von Igor Kaczurowskyj. – Paris, Lviv, Zwickau : “ZERNA”, 2000. – 207 S.
9. Mittelhochdeutsch. Arbeitsgrundlagen. Institut für Germanistik. Vergleichende Literatur-und Kulturwissenschaft. – 2009. – 70 S.
10. Moser H., Tervooren H. Des Minnesangs Frühling / Hugo Moser, Helmut Tervooren. – 38., erneut revidierte Auflage. – Stuttgart : Hirzel, 1988. – 59 S.
11. Parzival. Buch I., II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/13Jh/Wolfram/wol_pa01.html

МОВОЗНАВСТВО

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОНЕТИЧНОГО ВАРІЮВАННЯ СЛОВА ПЕРІОДУ СТАНОВЛЕННЯ ІСПАНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ

Данилич В. С.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто питання фонетичного варіювання слова з погляду значущості його звукового (графічного) обрису, пов'язаного з процесами внутрішньомовних змін.

Ключові слова: фонетичне варіювання, внутрішньосистемні зміни, мотивування слова, форма слова.

The article focuses on the issue of the word phonetic variation in terms of its sound representation importance associated with intralingual changes.

Key words: phonetic variation, intrasystem changes, word nomination, word form.

У мові XII – XIV століть фонетичне варіювання слів носить досить регулярний характер і визначається, очевидно, не стільки стилем вимови, темпом мовлення, скільки впливом фонетичних особливостей в умовах білінгвізму звукового (графічного) обрису слова. Відзначимо, що такий вплив, якщо він не стимульований латинським етимологом, підлягає дії закону асимілятивної аналогії, як передбачуваної причини зміни форми слова. Саме цим зумовлюється **актуальність** проведеного дослідження, **метою** якого є виявлення внутрішньосистемних змін звукового обрису слова, яке залишається основною одиницею і мови, і мовлення.

Розглянемо деякі факти, що свідчать на користь зробленого твердження. По-перше, якщо для простоти пояснення обмежитися даними неусталеної орфографічної норми, то немає сумніву в тому, що вагомість лінгвістичного аспекту фонетичного варіювання слів періоду становлення національної мови буде незначною. Незакріплена орфографічна норма припускає і деяку сваволю як у виборі того чи іншого варіанта, так і в його графічному оформленні. Із цього приводу, з позицій суто романтичного погляду на безупинно еволюціонізуючу мову Середньовіччя, писав Людвіг Тік (1773–1853) – німецький письменник, поет і драматург: “Ця воля духу, ця прекрасна сваволя виявляються всюди, вони поети не зупиняються з боязкою упередженістю лише на одному предметі, щоб не загубити здатність насолоджуватися іншими предметами і розуміти їх. Так, мова, використовувана поетами того часу, – вільна, легка, – допускає всі звороти, тавтологію і скорочення, [...] зайві букви і склади однаково припустимі, як і їхнє скорочення, щоб зробити вірш жорсткішим чи милозвучнішим, м'якшим і м'якшим [...]. Мова знову і знову повертається до своїх старих коренів і нагадує про її тодішній дух” [1, с. 113].

З кутом зору мовознавства, погляд Людвіга Тіка на мову не є достатньо науково обґрунтованим, оскільки не на поетичній сваволі, а на точних законах мови, на історичних і діалектних розходженнях засновані численні і різноманітні процеси внутрішньосистемних змін. Процеси внутрішньосистемних змін – складне явище, що включає в себе виникнення, перетворення і диференціацію елементів, виникнення і перетворення зв'язків між елементами, перетворення зв'язків між елементами і системою. Але те, що “мова знову і знову повертається до своїх старих коренів і нагадує про її тодішній дух”, – це не що інше, як реакція мови на перебудову мовної системи, як свідчення наступності мовних навичок носіїв мови.

По-друге, відзначимо принципову можливість усвідомлюваної мовцями “обґрунтованості” звукового обрису слова, що спирається на формальну мотивуючу ознаку. Зрозуміти суть такої обґрунтованості допоможе нам аналіз мотивування слова, “образу” його значення, що збереглося

в слові, відбитку “того руху думки”, що мало місце в момент виникнення слова. “У мотивуванні розкривається підхід думки людини до даного явища, яким воно було при самому створенні слова, і тому мотивування іноді називають “внутрішньою формою слова”, розглядаючи його як ланку, через яку зміст (= значення) слова пов’язується з його зовнішньою формою – морфологічною структурою і “звуковою оболонкою” [2, с. 138].

Староіспанське діалектне слово *compraña* бере свій початок від вульгарного латинського *compraña, id*, похідного від *panis* “хліб” у значенні дії “їсти від одного шматка хліба” [3, с. 158]. Чи не криється в такому словотворенні ще у вульгарно-латинській мові можливість зміни приголосного звука [m] на [n], якщо взяти до уваги свідчення історичних граматики про збереження кінцевого [m] (з наступним переходом в іспанській мові в [n]) лише в односкладових словах (для посилення їхнього слабкого звучання), при загальній тенденції до зникнення цього звука в усіх інших випадках? Пор., з одного боку, *caballum* > *caballo*, *novem* > *nueve*, а з іншого боку – *cum* > *con*, *tam* > *tan*, *quam* > *cuan* [4, с. 166].

Можна припустити, що на певному етапі розвитку мови значеннєвий і формальний зв’язок між словами *compraña* (*conpraña*) і *pan* (сполученням *con pan*) все-таки усвідомлювався носіями мови. Отже, цілком логічно з погляду чисто формальної умотивованості функціонування в строго синхронічному плані варіанта *compraña* (<*con pan*).

Історичний зміст мають терміни “умотивованість” і “невмотивованість” слова. Спочатку історично мотивовані слова з варіантними префіксами *com-*, *con-* (латинський прийменник *cum*) давно не пов’язуються у свідомості з поняттям “їсти від одного шматка хліба”. Не відчувається якогось протиріччя і нелогічності у виразі *Comimos en buena compraña* “Пообідали в гарній компанії”. Підкреслимо, що в сучасній мові функціонально обмежене слово *compaca* несе на собі відбиток певної архаїчності і припускає відтінок фамільярності у вживанні: *¡ Adiós María y la compraña !* “Прощайте Марія і компанія!”.

Конкретні причини, що сприяють утраті мотивування, можуть бути найрізноманітнішими, однак загальна підстава, загальна передумова – це “надмірність, навіть непотрібність умотивованості з того моменту, коли слово стає звичним. Мотивування необхідне в момент народження слова (чи в момент народження переносного значення): без мотивування слово (чи переносне значення), власне, не може і виникнути. Але вже виникнувши, нове слово (чи – нове значення слова) починає “жити своїм життям”: повторюючись знову і знову в мовних актах, воно стає більш-менш загальновідомим у певному колективі, запам’ятовується, до нього звикають, на ньому, на його структурі перестають зупинятися думкою. Мотивування немовби “відходить у тінь” [2, с. 140].

З погляду відношення до мовної системи епохи становлення національної мови, варіантні форми слів *compraña* – *conpraña* (оскільки зв’язок з мотивуючим прийменниковим сполученням *con* (*cum*) *pan* остаточно втрачений), входять до розряду невимованих чи непоміжних слів, навіть якщо проведений етимологічний аналіз доводить факт їхнього утворення від прийменникового сполучення в минулому. Чітка взаємна співвіднесеність варіантів “підтримана” звуковим варіюванням [m], [n], що відбилося на зовнішній формі, а також пов’язана у свідомості з якимось знайомим мовним матеріалом.

Є підстава вважати, що механізм змішання [m], [n] являє собою вияв фонетичних процесів, зумовлених різним ступенем напруженості артикуляторних органів у момент мовлення. Звуки [m], [n] утворюються в близькому сусідстві, і для того, щоб вони добре розрізнялися, необхідна значна напруга кінчика язика. Учені розійшлися в характеристиці звуків [m] і [n] перед губними приголосними [p, b]. Але реальність така, підкреслює Т. Наварро Томас, що і ті, й інші праві, усе залежить від “форми” вимови, що береться за основу [5, с. 89].

Цілком свідомо писав Хуан де Вальдес *hanbre, anpoña*, підкреслюючи вимову звуку [n] (*no pronuncio sino* [n], “вимовляю лише [n]”). Видавець “*Filosofia de la elocuencia*” (“Філософії

красномовства”, 1826 року) Кампані вважає “наївним і безглуздим” правило, що вимагає написання слів *inpropio* та *inportuno* через *m*, оскільки вони вимовляються з носовим звуком тієї самої якості, що й у слові *indecoroso* [див. 4, с. 97–98]. Об’єкт лінгвістики, підкреслював Ф. де Соссьюр, не в комбінації написаного слова і того, що вимовляється, він цілком у цьому останньому. “Але написане слово так щільно переплітається з вимовлюваним, чим зображенням воно є, що воно зрештою привласнює собі чільну роль; у результаті, зображенню мовного знака приписується навіть більше значення, ніж самому цьому знаку” [6, с. 28].

Відомо, що артикуляторні розходження приголосних та їхнє звучання менш стійкі й однакові порівняно з голосними, тому вільне варіювання (інакше, невмотивоване) не може бути узаконеним і споконвічним, оскільки з часом у цілому ряді випадків виникає лексична нерівнооб’ємність варіантів, що сприяє переходу слів від однієї лексико-семантичної групи до іншої або один з варіантів відмирає.

Природно, що при утворенні варіантів в усіх випадках виявляється вплив фонетичних, акцентологічних і морфологічних закономірностей, що склалися ще в минулі періоди розвитку мови. У кожен відрізок часу форма слова представляє момент еволюції, слідувати якій воно змушене і яка регулюється точними законами.

Можна припустити, що Хуан де Вальдес (XVI ст.), так само як і видавець “Філософії красномовства” Кампані (XIX ст.), “захищали” вже традиційні у свій час варіанти зі звуком [n] від “небезпечних” конкурентів (*hambre, ampoña, inpropio, inportuno*). Будь-які відхилення від норми в цьому разі класифікуються з позицій пуризму і регламентуються відповідно до цих самих позицій. Категоричність вказівки на використання тієї чи іншої форми підкреслює лише нерівноцінність варіантів на певному етапі розвитку мови, і нерідко деякі рекомендації, зроблені в минулому, виявляються неприйнятними в сучасній літературній мові. Так, наприклад, варіантність *inportuno* і *inpropio* не обмежена контактом двох слів за формою знака. Обидва варіанти беруть свій початок від латинського джерела *importunus, a, um* [*in- portus, -us*]: 1) “недоступний”, “незручний”; 2) “несприятливий”, “тяжкий”, “важкий”; 3) “крутий”, “грубий”, “суворий”, “нещадний”, “безсоромний”, “нахабний”. *Importuno* та *inportuno* фіксуються в іспанській мові з другої чверті XV століття у значенні: 1) “докучливий”, “настирливий”; 2) “зроблений чи сказаний недоречно” [3, с. 470].

Власне кажучи, той самий шлях розвитку спостерігається в іспанському слові *inoportuno*, яке походить від латинського *opportunus, a, um* [*portus, -um*]: 1) “зручний”; 2) “сприятливий”, “придатний”, “слухний”; 3) “зручний для нападу” [7, с. 400]. Слово *inoportuno* у значенні “недоречний, несвоєчасний”; “зроблений чи сказаний недоречно” ввійшло в ужиток з 1440 року [3, с. 470].

У багатьох випадках є виправданим при аналізі фонетичного варіювання форми слова залучення даних іншого рівня мови (у розглянутому прикладі лексичного) для уточнення контурів парадигматичної виразності розбіжностей форми і подібності / розходження змісту генетично однорідних елементів мови. Ми виходимо з того положення, що варіанти слів являють собою видозміни лише з боку фонетичної і морфологічної форм при повному збігу в значеннях цих форм. Генетично тотожні *inportuno* (фонетичний варіант *inportuno*) та *inoportuno* (від латинського *portus, -um*) характеризуються загальним категоріальним значенням якості, виявляючи в цьому загальному значенні своєрідні лексико-семантичні відтінки. Саме внаслідок такого співвідношення між спільністю і розходженням у словах єдність виявляється порушеною, і генетично тотожні одиниці набувають яскраво виражені паронімічні відношення. Тут, мабуть, проходить межа між варіантами і паронімами – лексико-семантичними одиницями, що перебувають не лише у відношенні близькості форми, але й змісту. Ці лексичні одиниці характеризуються цілком визначеними парадигматичними властивостями. Індивідуальна семантика кожної з них розкривається через її протиставлення іншим членам парадигми.

Уживання фонетично подібних слів-паронімів визначається їхньою співвіднесеністю з відповідними поняттями. Значення паронімів *importuno* (*inportuno*) та *inoportuno* збігаються лише частково і при певному способі мовної актуалізації слово *importuno* (*inportuno*) не може трактуватися як словниковий еквівалент слова *inoportuno*. На сучасному етапі розвитку іспанської мови з погляду конкретних форм утворення і відтворення відповідних значень, функціонально активним для слова ***importuno*** є значення “докучливий, настирливий”. Диференціюючи значення розглянутих слів, С. Хілі-і-Гайа відзначає негативний відтінок у значенні слова ***importuno***, зіставляючи його із синонімом *intempestivo: unas lluvias intempestivas dañan la cosecha* “несвоєчасні дощі завдають шкоди врожаю”; *una solicitud importuna nos produce enfado* “настирлива дбайливість викликає роздратування”. Щодо пароніма ***inoportuno***, то зазначений негативний відтінок є відсутнім у його значенні, так само, як і в значенні синоніма *extemporáneo*. ***Inoportuno*** і *extemporáneo* характеризують явища, що відбуваються в незвичайний час, без обов’язкового включення зазначеного негативного відтінку: *Un historiador califica de extemporáneas o inoportunas, es decir, inadecuadas para aquel momento, las medidas tomadas por un gobernante, aunque no fueran malas*. “Історик оцінює як недоречні чи несвоєчасні, тобто неадекватні на той момент заходи, вжиті правителем, хоча і не безглузді (не протизаконні)” [8, с. 207].

Фонетична перевага варіанта з губним сонорним [m] перед губними [p], [b], регульована винятково фізіологічними умовами артикуляції контактних звуків, привела до стабілізації в сучасній іспанській мові як норми варіанта ***importuno***. А значеннєве розмежування фонетично подібних слів ***importuno*** – ***inoportuno*** (що суперечить умові ідентифікації мовних одиниць як варіантів того самого слова) перешкоджає субституції без збитку для предметно-логічного змісту висловлення. Недбале вживання таких слів спричинює словникові помилки, у ряді випадків відбувається деяка модифікація змісту сполучення: *temer ser importuno* “боятися бути докучливим”; *temer ser inoportuno* “боятися бути недоречним”.

Можливо, загальною передумовою переваги варіанта з губним сонорним звуком [m] була слабка контрастність (розпізнання) приголосних [m], [n] у позиції перед губними [p], [b]. Водночас стійкість зміни сонорних [m], [n] визначається, мабуть, особливою, давнішою, какумінальною артикуляцією звука [n], вимовлюваного з підняттям кінчика язика до вершини твердого піднебіння, а звідси й збереження “індивідуальності” цього звука у варіантах ***inportuno***, ***hanbre***, ***anpoña***.

Пор. орфографічне зображення деяких фонетичних варіантів, що фіксують зміну артикуляційно близьких приголосних [m], [n], корелятивних за місцем утворення: ***compaña*** – ***conpañā*** “оточення”, “дружина”; ***campo*** – ***canpo*** “поле (битви)”, “чисте поле”, перен. “поприще”; ***Campeador*** – ***Canpeador*** “кампеадор”, “ратоборець”; ***compra*** – ***conpra*** “покупка”, “купівля”, “торг”; ***complido*** – ***conplido*** “відмінний”, “славний”; ***comde*** (***cuemde***) – ***conde*** “граф” тощо: *Comidiós mio id, el que en buena inxo espada, / el rey Alfonso que llegarin sus compañas, / quel buscarie mal con todas sus mesnadas* (13, 507–509). “Розсудив мій Сід, у добрий час оперезав він шпагу, / До короля Альфонса прийдуть його васали, / І на дружину Сіда він з ними вдарить”. *Con aqueste aver tornan se essa conpañā* (ibid., 484). “З усім оцим добром дружина повернулась”. “*A Dios lo prometo, a aquel que está en alto: / falta que yo me pague sobre mio buen cavallo, / lidiando con moros en el campo, [...]*” (ibid., 497–499). “Обіцяю я Богу, тому, що править світом: / Доки я потішаюся на коні жвавому, / З маврами борючись по полях і по нивах, [...]”. “*Mas quanto avedes perdido e yo gan en canpo, / sabet, non dar a vos de ello un dinero malo; [...]*” (ibid., 1041–1042). “Але з того, що ви втратили і що в бою я добув (дослівно на бойовищі) /, Ні грошика іржавого віддати я не вільний; [...]”. *Ant el Campeador doña Ximena fincó los inojos amos*. (ibid., 264). “Перед Кампеадором донья Хімена на коліна впала”. “*Merced, Canpeador, en ora buena fostes nado!*” (ibid., 266). “Змилюйтеся, Кампеадор, у добру годину ви народилися!”. “[...] *quando en Burgos me vedaron compra y el rey me a ayrado, [...]*” (ibid., 90). “[...] коли в Бургосі мені заборонили

торг, та у короля я в опалі, [...]” “*Vedada lan compra dentro en Burgos la casa [...]*” (ibid., 62). “Закритий йому ринок (заборонена йому купівля) у Бургосі-місті [...]” *Martín Antolínez, el Burgals conplido, a mio id e a los sos abástaes de pan e de vino; [...]* (ibid., 65–66). “Мартін Антолінес, бургосець слашний, / моєму Сіду і його дружині надіслав хліба і вина; [...]” “*Mered, ya id, barba tan conplida!*” (ibid., 268). “Змилуйтеся, о Сід, бороною слашний!” *Alegre es el conde e pidió agua a las manos, e tinengelo delant e dirongelo privado. Con los cavalleros que el id le avie dados comiendo va el comde. ¡Dios, qu de buen grado!* (ibid., 1049–1052). “Зрадів граф, для рук він просить воду, / Тримують її перед ним (принесли її незабаром). / З лицарями тими, що Сід йому віддав, / Їсти став граф. О боже, як охоче!”

Проілюстрований матеріал контекстних реалізацій варіантних слів, протипоставлених на основі кореляції носових приголосних [m] : [n] як у позиції перед губним глухим звуком [p], так і в позиції перед зубним дзвінким [d], свідчить про чисто синхронічне поняття варіантності слів, оскільки варіантні пари пов’язані у своєму вживанні однією епохою. “Мова в синхронії з’являється перед нами як сукупність правил її функціонування, у вигляді норми чи системи внутрішніх відношень. Зрозуміло, становлення цієї норми чи системи значною мірою зумовлено позамовною умотивованістю, яка пов’язана із соціальними завданнями мови. Але це вже інший перетин мови – діахронічний” [9, с. 130].

Є всі підстави вважати, що в динаміці становлення варіантних відношень слів у мові епохи перших пам’яток іспанської літератури (як, проте, і в будь-якому іншому синхронічному зрізі), мовленнєва діяльність носіїв мови багато в чому є відповідальною за те “різноголосся”, що в системі мови не може не носити слідів прямих впливів фактів мовлення. Розчленовуючи континуум сприйманого світу, що осмислюється людиною, на дискретні одиниці, мова надає людини засоби, за допомогою яких виявляється можливим спілкування. Зрозуміло, це твердження – банальність, однак саме про банальність часто забувають. Мають рівне право на увагу лінгвістів як характер устрою самої мови (у будь-якій формі існування), так і найзагальніші і найістотніші ознаки “індивідуального мовлення” [10, с. 132].

Графічна репрезентація фонем /m/, /n/ у варіантах слів *campo – canpo, Campeador – Canpeador, compra – conpra, conplido – conplido* не вносить ніяких змін до загальної фонологічної системи мови розглянутої епохи, але зберігає для дослідників історії мови численні приклади коливань вимови звуків [m] і [n] у словах перед губним глухим звуком [p]. Факт, що розглядається, не можна без достатніх доказів пояснити недосконалістю графіки, капризом, примхою чи непоінформованістю поета, письменника, копіюста, називати той чи інший варіант помилкою чи поетичною вільністю. У сучасній іспанській мові також відомі випадки коливання вимови [m] та [n], на що звертав увагу цитований нами вище Т. Наварро Томас [5, с. 89]. Не менш літературно звучить як для XII, так і для XV століття той чи інший варіант слова зі зміною приголосних [m], [n] перед губним [p], а крім того, значно ширше було саме коло слів, що містять сполучення носових [m] або [n] і губного [p]. Пор., наприклад, у П. Лопеса де Айали (Pero López de Ayala, 1332–1407): *Non pueden vsar justícia los reyes en la su tierra, / Ca disen que lo non sufre el tal tienpo de guerra: / Asás es engannado e contra Dios más yerra / Quien el camino llano desanpara por la syerra* (14, р. 53). Форми слів *tienpo, desanpara* з приголосним [n] перед губним глухим [p] – це не особиста вимова П. Лопеса де Айали, а особливість, засвідчена в мові текстів періоду XII–XV століть і пов’язана з літературною мовою епохи становлення національної мови. Тому в поезію і художню літературу Середньовіччя та епохи Відродження вільно проникали і легко утримувалися зрозумілі для носіїв мови варіантні форми слів, що на фонетичному рівні, з одного боку, відбивали асимілятивну гармонізацію контактних звуків у слові, коли приголосний звук попереднього складу пристосовується до артикуляції за органом мовлення наступного звука: *campo, Campeador, compra, conplido* тощо. З іншого боку, вони представляли, найшвидше, традиційну форму “індивідуального мовлення”:

canpro, Canpeador, conpra, conplido тощо. Численні приклади асимілятивної гармонізації знаходимо в латинській мові: *imbellis* (від *in i bellum*), *imprudens* (від *in i prudens*), *impedir, componer, imberbe*. Перед іншими приголосними, крім *l* чи *g*, звук [m] у латинській мові переходить у [n]: *conquirere* (від *cum i querere*), *clandestinus* (замість *clamdestinus*), *confiteor* (від *cum i fateor*). Пор. у кастильській мові, *contener, condiscipulo, conllevar* [11, с. 8].

У випадку з варіантами *comde – conde* “граф” [*komde*] (походить від латинського *comes, -itis*: 1) “попутник, супутник”; “співучасник”; 2) “вихователь”, “дядько”), наявність приголосного звука [m] відбиває давній стан фонетичної форми слова, що функціонує в мові з 999 року [3, с. 60]. Варіант із приголосною [n] *conde*, регулярно чергуючись у мові XII століття з варіантом *comde*, стимульованим латинським етимологом, протистоїть *mutatis mutandis* останньому своїм фонематичним змістом – дентальною асиміляцією.

Для середньовічної епохи система внутрішніх відношень розглянутих варіантних слів з урахуванням орфографії, контактного або дистантного їхнього вживання зумовлена живими вимовними навичками носіїв мови і, як видно, цілком відповідає історичній реальності іспанської мови початкового етапу її формування.

Можна, однак, уявити собі і зовсім інше фонемне рішення, але в такому разі доведеться відмежовуватися від орфографічних репрезентацій. Разом із тим, якщо ми приймаємо положення про те, що в мовах, що історично зрослися зі своєю письмовою формою, планом вираження виявляється, власне кажучи, не лише усна, але і невіддільна від неї письмова форма – єдиний зорово-слуховий комплекс, то фонема як одиниця системи встановлюється при цьому лише одночасним спостереженням її вимовних і орфографічних репрезентацій. “Показовим є той факт, – зауважує Р. Якобсон, – що фонема, це основа основ системи мови, у корені відрізняється від усіх інших елементів мовної системи. Не менш характерний і той факт, що в інших знакових системах ми не знаходимо сутностей, що могли б слугувати її аналогом. У цьому відношенні немає подібних сутностей ні в мові жестів, ні в мові наукових формул, ні в геральдичній символіці, ні в знаковій системі мистецтв, ні в мові обрядів” [12, с. 65].

У межах фонемних теорій слово не є континуумом, що допускає в принципі нескінченну членованість. Воно складається з кінченного числа фонем, однозначно зумовленого пофонемною сегментацією слова. Ця обставина має значення не лише для теорії історико-фонетичних процесів, але і для пояснення умов присутності в ту або іншу епоху дублюючих (надлишкових) форм мовного вираження.

Література

1. Тик Л. Любовные песни немецких миннезингеров / Л. Тик // Литературные манифесты западноевропейских романтиков. – М. : Изд-во Московск. ун-та., 1980. – С. 108–117.
2. Маслов Ю. С. Введение в языкознание / Ю. С. Маслов. – М. : Высшая школа, 1975. – 327 с.
3. Corominas J. Breve deccionario etimológico de la lengua castellana / J. Corominas. – Madrid : Gredos, 1961. – 610 p.
4. Menndez Pidal R. Manual de Gramática Histórica Española / R. Menndez Pidal. – [15-a ed.]. – Madrid : Espasa-Calpe, S.A., 1977. – 367 p.
5. Tomás Navarro T. Manual de pronunciación española / T. Tomás Navarro. – [12-a ed.]. – La Habana : Ed. R., 1966. – 326 p.
6. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики : пер. со второго фр. изд. А. М. Сухотина / Ф. де Соссюр. – М. : Логос, 1998. – 296 с.
7. Краткий латинско-русский словарь / Под ред. А. М. Малинина. – М. : Гос. изд-во иностран. и национальных словарей, 1941. – 671 с.
8. Gilli Gaya S. Diccionario de sinónimos. VOX / S. Gilli Gaya. – [3-a ed.]. – Barcelona : Bibliograf, S. A., 1965. – 344 p.

9. Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика / В. А. Звегинцев. – М. : Просвещение, 1968. – 336 с.
10. Степанов Г. В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи / Г. В. Степанов. – М. : Наука, 1976. – 224 с.
11. Commelerán y Gómez D. Francisco A. Gramática comparada de las lenguas Castellana y Latina. – 2-a ed. – Madrid : Agustín Jubera, Ed. Almacenes de libros, 1897. – 646 p.
12. Якобсон Р. Избранные работы / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 455 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

13. Poema de mio Cid / 6-a ed. corregida y notas por Ramón Menndez Pidal de la Real Academia Española. – Madrid : Espasa-Calpe, S. A., 1951. – 299 p.
14. Ayala P. L. de. Rimado de Palacio // Chabàs J. Antología General de la Literatura Española (Verso y Prosa). – La Habana : Cultural, S. A., 1955. – P. 50–53.

VZTAH CÍSAŘE ŘÍMSKÉHO A KRÁLE ČESKÉHO KARLA IV. K ČESKÉMU JAZYKU

Hasil J.

Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Česká republika

У статті автор описує ставлення римського імператора та чеського короля Карла IV Люксембурзького до чеської мови. У Золотій буллі (законодавчому акті Священної Римської імперії) разом із німецькою та італійською мовами, король надав чеській мові статус державної; підтримував розвиток чеської писемної літератури; ініціював створення т. зв. Кларетових словників. Був засновником празького Емауського монастиря, який з часом став осередком слов'янської культури і в якому з'явилася чимала кількість літератури, написаної церковнослов'янською та чеською мовами.

Ключові слова: чеська мова, латинська мова, німецька мова, старослов'янська мова, Карел IV Люксембурзький.

The author attempts to outline the relationship of the Roman Emperor and Czech King Charles IV. Luxembourg to Czech language. As is known, Charles IV. dominated both written and spoken German, Czech, French, Italian and Latin. He himself was literarily active (own biography, legend, share chronicle works, legal literature). In his Golden Bull (constitution of the Holy Roman Empire) established Czech as one of the three official languages Mety (Metz) jsou hlavním městem Lotrinska.

(in addition to German and Italian) of the state department, encouraged the growth of literature written in Czech, initiated the establishment Klaretových dictionaries, as well as donor gave birth to Prague Emmaus Monastery and its scriptorium, where he created a large number of Old Slavonic and Czech-language literature.

Keywords: Czech; Charles IV.; language; kingdom; Latin; German; Slavonic.

V pátek 14. května 1316 se na Starém Městě pražském v měšťanském domě (pražský královský hrad byl po požáru neobyvatelný) kolem šesté hodiny ranní narodil královským manželům Janu Lucemburskému a Elišce Přemyslovně syn. Byl jejich již třetím dítětem v pořadí, ale prvorozeným synem. Dítě bylo pokřtěno 30. května téhož roku jménem Václav, tradičním v české přemyslovské dynastii, a jak uvádí Božena Kopiczková: "stalo se tak ve svatovítském chrámu, kde ho pokřtil mohučský arcibiskup Petr z Aspeltu za asistence trevírského arcibiskupa Balduina, pražského biskupa Jana IV. z Dražic a jeho světícího biskupa Heřmana Prizrenského" [11, s. 78]. Hosté pozvaní na křtiny představovali výkvět tehdejší Evropy a reprezentovali kulturu západní Evropy a kulturu domácích, středoevropskou.

Z malého Václava se po složitých životních peripetiích stal jeden z nejvýznamnějších mužů Evropy 14. st. a bezpochyby jeden z nejvýznačnějších českých panovníků, který se zapsal do dějin pod jménem Karel IV (Jméno Karel přijal ve Francii při církevním obřadu biřmování). Vládl nejen v českém království, byl i králem a později císařem Svaté říše římské, korunovaným králem lombardským a arelatským, markrabětem moravským a hrabětem lucemburským.

Právem si proto v roce 2016 celá Česká republika celou řadou společenských, politických i vědeckých akcí připomínala sedmisté výročí jeho narození.

Jako sedmiletého chlapce odvezl Jan Lucemburský svého prvorozeného syna do Francie ke dvoru krále Karla IV. Sličného nejen na vychování, ale čekala jej zde i svatba. Nevěstou byla Blanka (pokřtěná Markéta), dcera hraběte Karla z Valois, sestra budoucího francouzského krále Filipa VI. Sňatek se odehrál 15. května 1323 v Paříži se svolením papeže Jana XXII. Václav – Karel vyrůstal na dvoře francouzského krále a dostalo se mu zde vynikajícího vzdělání (poslouchal i přednášky na pařížské univerzitě Sorbonně), v jeho době mezi vládci zcela neobvyklého. Jedním

z jeho vychovatelů byl i Pierre de Rosieres, pozdější papež Klement VI. V roce 1333 se konečně (po dobrodružství v severní Itálii a pobytu v Lucembursku) vrátil do Čech jako markrabě moravský a později mladší král. Roku 1346 byl zásluhou svého otce zvolen králem Svaté říše římské a po smrti Jana Lucemburského, který padl 26. srpna 1346 v bitvě u Kresčaku (město Crécy-en-Ponthieu v Pikardii na severu Francie), se stal i králem českým. Byl tak prvním českým panovníkem, který zároveň vládl i ve Svaté říši římské. Roku 1355 získal titul císaře Svaté říše římské, korunován císařem byl o Velikonocích tohoto roku v chrámu sv. Petra v Římě. Zemřel ve věku 62 let v Praze 29. listopadu 1378. Pohřben byl v katedrále sv. Víta na Pražském hradě, kterou sám se svým otcem na místě staršího románského kostela založil.

Jaký byl vztah Karla IV. k českému jazyku? Který z jazyků můžeme považovat za jeho jazyk rodný (mateřský)? A kolik jazyků Karel IV. ovládal? Pokusme se najít alespoň letmé odpovědi na tyto otázky.

O rodném jazyce Karla IV. můžeme pouze spekulovat. Nejen proto, že o této problematice historické prameny v podstatě mlčí, ale i proto, že chápání národa (a tedy i rodného jazyka) se ve středověku podstatně lišilo od chápání našeho. Proto i otázka, zda byl Čechem či Němcem, není zcela na místě a na základě našich dnešních kritérií na ni nelze odpovědět.

Navíc je třeba si uvědomit, že se Karel sice narodil do české královské rodiny, ale jak Přemyslovci, tak Lucemburkové byli, řečeno dnešní terminologií, kosmopolitní. Karlův otec Jan byl Lucemburk. Jeho otcem byl Jindřich VII. Lucemburský (narodil se jako nejstarší syn lucemburského hraběte Jindřicha VI. Lucemburského a Beatrix z Avesnes a Beaumontu) a matkou Markéta Brabantská (pocházela z dynastie Reginarovců, jejím otcem byl Jan I. Brabantský a matkou Markéta z Dampierre). Václavova (Karlova) matka Eliška pocházela z české přemyslovské dynastie. Jejím otcem byl Václav II. a matkou Guta Habsburská. Václav II. pocházel z manželského svazku Přemyslovce Přemysla Otakara II. a Kunhuty Uherské, vnučky uherského krále Bély IV., jejímž otcem byl Rostislav Haličský, a ona sama se se vši pravděpodobností narodila v Kyjevě (některé historické prameny uvádějí jako místo jejího narození Černovice na Bukovině) (Karlův rodokmen viz např. Royt, 2016, s. 182–183).

Položme si otázku: jakým jazykem se mluvilo “doma u Lucemburků”? Česky? Francouzsky? Německy? Někak jinak? Odpovědět si můžeme pouze hypoteticky, ale s jistou dávkou oprávněnosti. Pravděpodobně spolu Jan Lucemburský a Eliška Přemyslovna komunikovali německy. Oba dva totiž němčinu ovládali (Je známo, že Eliščin otec, český král Václav II., ač analfabet, skládal jednoduché německé milostné verše). Postavení němčiny u českého dvora “bylo už ve 13. století významné, stejně tak jako v patricijské vrstvě většiny měst. Čeština byla v této době záležitostí jednak širokých vrstev českého vnitrozemí, jednak velké a drobné šlechty” [23, s. 75]. Eliška nepochybně ovládala i češtinu, kterou jako česká královna potřebovala v kontaktech se šlechtou i poddanými a služebnictvem. Jakým jazykem ale mluvila na své děti?

V této souvislosti si ale musíme uvědomit ještě další okolnosti. Za prvé, “urozené matky odkládaly novorozeňata asi po uplynutí šestinedělí do péče kojných a chův obvykle na rok až na dva roky” [11, s. 73]. Potom výchovu dětí přebírali vychovatelé a vychovatelky. Velmi často také děti odcházely ještě před desátým rokem svého věku na vychování do rodin svých budoucích manželů. Za druhé, je třeba si připomenout konkrétní události v rodině Jana Lucemburského. Na základě tzv. Loketských událostí (Nejpodrobněji Kopiczková, 2003 a také Spěváček, 1979, Spěváček, 1982 a Spěváček, 1994) v lednu 1319 byl malý princ Václav na základě rozhodnutí svého otce navždy odloučen od matky. Svou matku Elišku Přemyslovnu tedy naposledy spatřil ve věku tří let.

Je více než pravděpodobné, že od útlého věku byl Václav – Karel vychováván německy a česky. Po odchodu do Francie česky i německy mluvit zapomněl a musel se těmito jazykům později znovu učit.

Svůj návrat do Čech popsal Karel IV. ve svém vlastním latinsky psaném životopise, později nazvaném *Vita Caroli*, takto: “Potom dorazili jsme do Čech, kde jsme nebyli již jedenáct let. I zvěděli jsme, že před několika lety matka naše Eliška zemřela. /.../ A tak přišedše do Čech jsme

nenalezli ani otce, ani matky, ani bratra, ani sester, ani nikoho známého. Také řeč českou jsme úplně zapomněli, již však jsme se znova naučili, takže jsme jí mluvili i rozuměli jako každý jiný Čech. Z boží milosti pak jsme znali psát i mluvit nejen česky, ale i francouzsky, italsky, německy a latinsky, a to tak, že jedním jazykem jako druhým jsme dovedli čísti, psát i mluvit” (Karel IV.: *Vita Caroli Online* / online. Cit. 20. 3. 2016. Dostupné z WWW: <http://texty.citanka.cz/karel4/vc1-8.html>).

Z výše uvedeného je patrné, že Karlův vztah k češtině byl podmíněn spíše racionálně, než emocionálně. Podobně jako byl racionální i jeho vztah k matce, kterou téměř neznal, a k českému prostředí.

Do jakého prostředí se Karel IV. z ciziny vracel? Jaký byl Karlův vztah k české politické a kulturní tradici? Jiří Spěváček uvádí, že “Karel IV. si dobře uvědomoval, že do Čech přišel jako odchovanec francouzské politiky, naplněn politickými a církevně politickými představami, jež byly české politické reprezentaci, kterou tvořila část vyšší šlechty orientované dynasticky a vyšší duchovenstvo, z valné části cizí a nepatřily rozhodně k právě šťastným zkušenostem minulé politiky českého království. Proto se Karel doslova programově snažil zalíbit se všemožným způsobem českým patriotům, jejich probouzejícímu se nacionálnímu citění” [24, s. 309–310]. Podle Spěváčka je “Karlovo přilnutí k české politické tradici a kultuře zcela uvědomělé, záměrné a souvisí přímo se základními rysy celé jeho politické koncepce. Lze tedy hovořit o Karlově zemském politickém patriotismu, který nemá s nějakým nacionálním citěním nic společného” [24, s. 310]. Karel byl zároveň i přesvědčeným zastáncem křesťanského universalismu. A tyto postoje se v jeho politickém díle ústrojně prolínaly.

V Českém království v době Karla IV. – termín “doba Karla IV” už před časem zpochybnil Jiří Spěváček [24, s. 299], hovoříme proto raději o 14. století – byla konsolidovaná feudální společnost s prosperujícím hospodářstvím. Od dob posledních Přemyslovců se zde rozvíjelo hornictví, těžba stříbra zajišťovala králi dostatek prostředků k uskutečňování aktivní zahraniční politiky, pražské groše byly jako platidlo uznávány po celé Evropě, města, hojně v té době zakládaná, prosperovala a přinášela panovníkovi nemalý užitek. Přemyslovští panovníci se obklopovali německými rádci, v rámci tzv. kolonizace do země přicházelo velké množství německy hovořícího obyvatelstva, městský patriciát byl z velké části německý. Jan Lucemburský za své vlády toto bohatství značně ochudil a jeho syn se proto musel věnovat konsolidaci hospodářské situace království. Hospodářský, politický a kulturní vývoj v českých zemích má podle J. Spěváčka od čtyřicátých let 14. století trvalý a prudký vzestup, dostatek základních rezerv i prostoru k relativně pozitivnímu vývoji, a to i přes určité náznaky krize [25, s. 147]. Zdroj rozmachu české a nejen české kultury je nutno hledat v ekonomickém rozmachu “jevícímu se v rychlém vzestupu měst, ve zvýšené populaci, výstavbě a výstavnosti domů, v dělbě práce v specializované cechovní výrobě, v růstu obchodu a mincovnictví, v dovršení kolonizace, v rozšíření pluhu a trvalém zakotvení trojpolního systému v zemědělství, v rozvoji rybníkářství, vinařství a pěstování chmele, v integračních snahách Karlových usilujících o zapojení českých zemí do ekonomického systému zemí římské říše, v celém tomto ekonomicko-sociálním pohybu, zajištěném pevnou státní organizací na základě nové politické koncepce českého státu, na instituci zemí České koruny” [25, s. 147]. Iniciátorem a tvůrcem těchto proměn byl sám Karel.

Česká šlechta ve 14. století akcentovala své češství a Karel tuto snahu akceptoval. Česká kultura (v zemském pojetí), ve svém celku trojjazyčná – latinská, německá a česká (se staroslověnským základem) se úspěšně rozvíjela. Její rozvoj byl dán nejen podmínkami ekonomickými a politickými, ale i rozvojem vzdělanosti české společnosti. Jak ukázal Jaroslav Porák, základy rozvoje vzdělanosti obyvatel českého království je třeba spatřovat již na konci 12. století, byla to především vzdělanost v latinském jazyce. Další rozvoj vzdělanosti a počátky vzdělanosti v jazyce českém vidíme ve století třináctém [21, s. 8–20]. Porák vzrůstající počet české inteligence dokládá rostoucím počtem škol. V době Karlově bylo jen v Praze 25 škol [21, s. 18]!

Neobyčejným impulsem pro rozvoj vzdělanosti mělo i založení pražské univerzity, jež bylo, jak známo, dílem politického a diplomatického umu mladého Karla IV. Založení univerzity (Stalo se tak 7. dubna 1348, kdy Karel IV. z titulu krále českého vydal zakládací listinu “studia generale“

v Praze. Předcházelo tomu souhlas papeže Klementa VI., který byl obsažen v jeho listině vydané v Avignonu 26. ledna 1347. Karel IV. jako král Svaté říše římské vydal v Eisenachu 14. ledna 1348 diplom, jímž udělil univerzitě čtená privilegia. Pražská univerzita byla zřízena po vzoru univerzit v Bologni, Neapoli a Paříži. Byla to tzv. úplná univerzita, tvořily ji čtyři fakulty: artistická, lékařská, právnická a teologická. Studenti i učitelé se dělili na čtyři národy: českého (zahrnoval Čechy, Moravany, Uhry a Jihoslovany), bavorského (Rakušané, Švábové, Frankové a obyvatelé Porýní) polského /Poláci, Slezané, Rusové, Ukrajinci, Bělorusové) a saského (Sasové, obyvatelé Míšeňska, Durynska, Dánska a Švédska) mělo pro další kulturní a vzdělanostní vývoj v českém království dalekosáhlý význam. Především proto, že vedlo k zásadní proměně českého školství. Jak uvádí Josef Peřina: “díky tomu, že správci škol prošli univerzitním vzděláním podléhali i nadále univerzitě, ocitlo se celé nižší školství pod její kontrolou” [20, s. 159]. Růst počtu vzdělaných osob, nebo alespoň z dnešního hlediska gramotných, vede i k větší “spotřebě” produktů duchovní kultury. Rozvoj české inteligence (šlechtické, ale především měšťanské) se stává rozhodujícím činitelem při vzniku písemnictví psaného českým jazykem [21, s. 17]. Podle Poráka k tomu má i potřebné odborné předpoklady: “je vzdělaná v latinské gramatice, poetice, rétorice apod., má i jisté postupně získávané zkušenosti ve složitějším a vybroušeném vyjadřování. A tito lidé za jisté společenské situace mohou začít psát česky, vytvářet české písemnictví a jeho produkty konzumovat, opisovat a šířit, jsou tedy oním zázemím a zdrojem tak rychlého a prudkého rozmachu národní literatury a národního jazyka od konce 13. Století” [21, s. 17].

Dokladem rozšíření češtiny i do oblasti administrativní jsou stále častější, či převažující česky psané zápisy v městských knihách a v dalších dokladech administrativně právního charakteru. Tento jev lze pozorovat i v menších městech a na okraji českého jazykového území. Dokladem může být kupříkladu tzv. městská kniha litoměřická (Jazykovým rozbořem latinských zápisů v této knize se zabývala Barbora Kocánová (Kocánová, 2006 b, s. 55–60), rozbořem zápisů českých Karel Kučera (Kučera, 2006, s. 61–76) a rozbořem zápisů německých Helena Hasilová (Hasilová, 2006, s. 77–86) [10].

Karel IV. věnoval rozvoji české kultury a českého jazyka mimořádnou pozornost a sám tento rozvoj ovlivňoval jako autor, mecenáš, donátor a podporovatel.

Literární tvorbě Karlovi nejnověji věnoval pozornost Josef Peřina [20] či Jaroslav Čechura [3]. Josef Peřina dokládá, že celá literární tvorba Karlova je ovlivněna jeho zkušenostmi francouzskými a italskými, kontakty s italskými humanisty a nese “řadu humanistických a renesančních rysů” [20, s. 157].

Nejnámějším Karlovým dílem se stal jeho latinsky psaný vlastní životopis, později nazvaný *Vita Caroli* (Život Karlov). Prvních 14 kapitol je psaných v ich-formě, šest následujících ve třetí osobě. Životopis se soustřeďuje především na Karlovo italské dobrodružství a končí rokem 1346. Jde o “pozoruhodný literární útvar pozdního středověku, představující snad poněkud nadneseně politické memoáry, které plnily současně jak apologetickou, tak propagační funkci” [3, s. 179]. Čechura dokládá, že Karel svůj životopis koncipoval tak, aby dosáhl širšího ohlasu, což dokládá jeho překlad z latiny do češtiny, který byl pořízen ještě za Karlova života. Záhy následoval překlad do němčiny a nový, dokonalejší překlad do češtiny [3, s. 180].

Jakýmsi pokračováním životopisu jsou jeho latinsky psané *Moralitates* (Mravní naučení), určené snad jeho nejstaršímu milovanému synovi Václavovi, ale opět přesahující toto určení. Jde o soubor etických zásad, které “měly napomáhat člověku k lepšímu, jemnějšímu a dokonalejšímu způsobu života ve smyslu středověkého pojetí zbožnosti” [3, s. 180].

Karlovým posledním vlastním literárním dílem je tzv. *Knížecí zrcadlo*, obsahující dva dopisy, v nichž předává rady svému synovi Václavovi jako svému nástupci na obou trůnech. Vyzývá ho “k zachování křesťanských ctností, ale především pak k získání všech potřebných vladařských schopností a dodržování panovníckých povinností, z nichž významné místo přičítal péči o všechny stavy včetně těch nejnižších s odůvodněním, že panovníkova funkce zavazuje všimnout si jejich problémů a strážní a odstraňovat je” [20, s. 158].

V neposlední řadě je Karel IV. autorem latinské Legendy o svatém Václavu, jež představuje vrcholné dílo pozdně středověké legendistické tvorby věnované tomuto světcovi. Karel zde akcentuje především přemyslovské tradice své vlastní vlády, proto se toto dílo stalo i součástí kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína, “byla tak zdůrazněna její politická funkce” [3, s. 177].

Pozoruhodné místo v králově literární tvorbě znamenají díla, která můžeme zařadit mezi právníkou literaturu. Jsou jimi – opět latinsky psaná – díla, kupříkladu: Řád korunování českého krále, Řád práva zemského a Majestas Carolina. Přiřadit k nim můžeme i Karlovu Zlatou bulu, jejíž ustanovení sám koncipoval. “Samy zvolené žánry, životopis, moralizující naučení a právní spisy, plně odpovídají požadavkům humanistické estetiky”, konstatoval Josef Peřina [20, s. 158].

Karel IV. byl aktivním iniciátorem a mnohdy i aktivním spoluautorem historické literatury. Stál u zrodu celé řady kronikářských děl. Kroniky Františka Pražského, Beneše Krabice z Weitmile a Kronika Neplachova Karlovy představy “plně neuspokojily” [20, s. 158]. Panovník proto pozval ke svému dvoru italského humanistu, mnicha Giovaniho Marignolu, aby sepsal české dějiny v kontextu dějin evropských. Ale i tento pokus nedopadl podle Karlových představ, Marignola, jak se ukázalo, neměl nejmenší ponětí o českých dějinách. I proto Karel pověřil Přibíka Pulkavu z Radenína, aby sepsal novou kroniku. Sám Karel se na jejím vzniku aktivně podílel, “neboť kronikáři nechali zpřístupnit královský archiv a text osobně upravoval a korigoval. Kronika se tak stala oficiálním dějepisným dílem” [20, s. 159]. Dílo mělo “obsahovat jen to, co pravé a jisté jest” [3, s. 174] a akcentuje určité, pro Karlovo pojetí českých dějin klíčové momenty – význam Velké Moravy včetně Cyrila a Metoděje či historii Braniborska, jež se stalo za Karlovy vlády součástí zemí Koruny české [3, s. 174]. Kronika je dovedena pouze do roku 1330 a její literární zpracování, jak konstatuje Jaroslav Čechura, není příliš kvalitní. Pulkavova kronika byla brzy přeložena do češtiny a zpřístupněna širšímu okruhu čtenářů [20, s. 159].

Karel IV. byl i podporovatelem překladové literatury. Touto činností docházelo nejen k obohacování žánrové i tematické pestrosti literatury dostupné českému čtenáři či posluchači, ale i k obohacování samotného českého jazyka (Připomeňme v této souvislosti, že ve 14. století na severu Itálie, pravděpodobně na Karlovu zakázku, byl pořízen italský překlad české Dalimilovy kroniky. Jeho rukopis byl bohatě ilustrován. Dnes je v majetku Národní knihovny v Praze). Jak uvádí František Kavka, “v překládání do češtiny působil jako organizátor sám arcibiskup Arnošt z Pardubic” [8, s. 103]. Do českého prostředí se nově dostávají stěžejní díla západoevropské literatury a dochází zde i k proměně tradičních žánrů, např. legendy a rytířského eposu. Do češtiny je ve 14. století přeložena kupříkladu Legenda o svaté Kateřině a eposy Tandariáš a Floribella a Tristram a Izalda, které se staly oblíbenou četbou gramotné české společnosti. Na významu těchto překladů nic nemění fakt, že šlo spíše o volně adaptace původního textu, než o přesné překlady. Významným se stal i český překlad italského humanistického díla Gesta romanorum (Povídky římské), jež zapůsobil i na původní českou tvorbu, stejně tak jako tvorba Giovanniho Boccaccia a Geofrey Chaucera [20, s. 160]. A opomenout nelze ani český překlad německy psaného díla Ackerman aus Beheim (Toto první renesanční dílo německé literatury, jehož autorem je Jan ze Žatce (někdy uváděn i jako Jan z Teplé nebo Jan ze Šitboře – Johannes von Saaz, Johannes von Tepl), bylo sepsáno v Čechách až po Karlově smrti koncem 14. století. Mnohými badateli je skladba považována za nejranější a zároveň nejhlubší prozaické dílo německého humanismu. Podle P. Trosta však: “z novějšího bádání vyplývá, že je Ackermann ideologicky i umělecky zakořeněn ve světě pozdní gotiky“ (Trost, 1998, s. 137). Český středověký překlad je uváděn pod názvem Tkadleček a novověký jako Oráč z Čech nebo jako Oráč a smrt).

Mimořádnou pozornost si zasluhují překlady náboženských a biblických textů, které Karel IV. podporoval a inicioval. Je třeba zmínit v této souvislosti Karlovu podporu církevního hnutí Devotio moderna (Nová zbožnost) a povolání reformního kazatele, Husova předchůdce, Konráda Waldhausera do Prahy. “Hnutí kromě reformních myšlenek zdůrazňujících vnitřní opravdovost víry, návrat k apoštolskému způsobu života a následování Kristovy pokory požadovalo i větší zapojení laiků do praxe církevní komunity. Kladlo proto důraz na širší využití duchovního zpěvu a uměleckých textů v národním jazyce jako doprovodných součástí liturgie, zejména pak při velkých svátcích a slavnostech” [20, s. 163].

Z doby Karlovy pocházejí české překlady bible. Jak ukázal Jiří Marvan, předcházely jim překlady evangeliářů [15, s. 149] “Těžko je říci, od koho vyšla myšlenka k pořízení české bible a kdo rozdělil práci jednotlivým odborníkům. Můžeme však předpokládat, že se to dalo ve shodě se snahami Karla IV. o pěstování českého jazyka”, soudí Vladimír Kyas [14, s. 50]. Pořízení překladu bible do národního jazyka v době Karlově odporovalo zájmům církve, k jeho pořízení bylo třeba souhlasu císaře i papeže. Papež tento překlad povolil s vědomím, že ve střední Evropě na území Velké Moravy vznikl překlad do jazyka staroslověnského zásluhou svatých Konstantina (Cyrila) a Metoděje již v 9. století. “Zrod české bible v době Karla IV. by nebyl možný bez “ponorného proudu” slovenštiny (Jiří Marvan odmítá zažitý termín staroslověnština a nahrazuje ho termínem slovenština. “Slovenština není stará, je stále přítomna“ (Marvan, 2015 a, s. 142), který byl přítomen ve 12. a 13. století v českých kostelích, kdykoliv se kázalo lidu v domácím jazyce” [15, s. 10]. Karlovi překladatelé překládali “z tzv. pařížského exempláře latinské Vulgáty, který byl ve 13. století vzorným latinským textem pařížské univerzity” [14, s. 51]. Překlad vznikl v padesátých a šedesátých letech 14. Století (Připomeňme v této souvislosti, že zhruba o dvě století později v Praze začal bibli překládat do staroběloruštiny lékař, vydavatel, překladatel a zahradník Francysk Skaryna. Svůj překlad bible tiskl v cyrilské abecedě. První svazek vydal v Praze roku 1517 a do roku 1521 vydal dalších 20 biblických knih s vlastními úvody a poznámkami. Zároveň působil jako zahradník na pražském dvoře císaře Ferdinanda I. Habsburského) a “v sedmdesátých letech pak došlo k prvním kaligrafickým opisům do kodexů, mezi které patřila i Bible drážďanská; z jiných kodexů té doby je zachováno jen několik zlomků” [14, s. 51].

Činnost překladatelská, práce na překladech beletrie i biblických textů a i sama původní literární tvorba v českém jazyce, jakož i působení pražské univerzity, vyvolaly potřebu rozšiřování české slovní zásoby. Současně tu byla i Karlova snaha “vybudovat souhrn dobového vědění ve formě lexikonu (dobové “encyklopedie”), zahrnujícího pokud možno všechny vědecké, umělecké i “technické” obory spolu se sférou běžného života celé společnosti” [15, s. 83]. Karel soustředil tým několika desítek odborníků, do něhož patřil i on sám, ale i kupříkladu Arnošt z Pardubic, Jan Očko z Vlašimi a Jan ze Středy, dále opatovický opat Neplach, Karlův lékař Mistr Havel ze Strahova a další; tým vedl mistr Bartoloměj z Chlumce, zvaný Klaret (podrobněji viz 30, s. 144; 20, s. 162 a 15, s. 83). Výsledkem jejich činnosti se stal postupně Vokabulář (nepřesně zvaná gramatický), Bohemář (stručnější verze Vokabuláře, pravděpodobně určená pro mladší studenty) a konečně Glosář, “který v téměř 3 000 verších (zachováno je jich 2 846) shrnuje dobové vědění – počet latinsko-českých hesel se blíží 7 000” [15, s. 83]. Dílo Klaretovo (sám Klaret je autorem několika dalších slovníků a literárních děl) představuje vrchol odborné literatury doby Karlovy.

Mimořádným zakladatelským činem Karlovým celoevropského významu bylo založení kláštera Na Slovanech v Praze zvaného Emauzy. Římský a český král Karel IV. vydal 21. listopadu 1347 zakládací listinu kláštera, odvolává se na papežský souhlas se založením kláštera ze dne 9. května 1346. Arcibiskup Arnošt z Pardubic formálně vykonal zakládací akt 14. prosince 1347. Ale až papežské stvrzení z 21. září 1348 znamenalo počátek právní existence kláštera [1, s. 12]. Klášter byl zcela výjimečný tím, že byl osazen benediktinskými mnichy hlaholáši, které Karel IV. do Prahy povolal z Chorvatska. V Chorvatsku, v některých kláštřích bylo papežem povoleno užívat při bohoslužbách západního rytu jazyka staroslověnského (dle Marvana slovenského) a užívat hlaholského písma.

V klášteře, kde byla sloužena bohoslužba v jazyce slovenském, vzniklo i skriptorium, v němž byly napsány mnohé knihy nejen ve slovenském jazyce, ale i v jazyce českém (i tyto knihy byly ale psány hlaholským písmem). Šlo jednak o opisy starších děl, které si mniši přinesli z Chorvatska, jednak o původní díla vzniklá Na Slovanech. “Na rozmnožení hlaholských rukopisů měl nemalou zásluhu sám Karel IV. poskytnutím finančních prostředků pro placeného písaře” [4, s. 32]. Například písař Jan tak dostával “ročně za svou práci 10 hřiven stříbra Karlovým rozhodnutím ze dne 26. 8. 1356” [19, s. 155]. Spisy byly psány tzv. hranatou hlaholicí. Hlaholitě se též zabývali překladatelskou činností “pořizující překlady některých děl staročeské literatury do chorvátské církevní slovanštiny” [19, s. 155]. Na počátku 15. století ve skriptoriu kláštera Na Slovanech vznikl i staročeský překlad bible psaný hranatou hlaholicí. Zachoval se pouze její zlomek, jeho zkoumání se věnoval např. Vladimír Kyas [13].

V klášteře na Slovanech vznikla i druhá část tzv. Remešského evangeliáře, na který při korunovacích přísahali francouzští králové. První část jako domnělý rukopis sv. Prokopa (ve skutečnosti šlo o cyrilský rukopis ruského původu z druhé poloviny 11. století) klášteru daroval Karel IV. [4, s. 32].

Požízení slověnských či českých hlaholských textů bylo jistě nákladnou záležitostí, bylo jich užíváno v prostředí Emauzského kláštera, ale můžeme se důvodně domnívat, že čtenáře nalézaly i za branami kláštera. Dokládá to mimo jiné i existenci “marvanovského” ponorného proudu slovenštiny existující v době Karlově a Karlovo vědomí významu slovenské a velkomoravské tradice pro země Koruny české.

Igor Němec shrnul význam českých textů psaných hlaholicí takto: “na první pohled dost kuriózní jev – české texty psané hlaholicí – snad ani nelze lépe vysvětlit jinak, než že čeština považovaná za základní jazyk slovanský a hlaholice připisovaná prvnímu slovanskému překladateli bible byly ve vzájemném spojení předurčeny k zvláštnímu úkolu: k uskutečňování širšího náboženskovo-vzdělávacího programu mezi Slovaný” [18, s. 165] Tuto úlohu slovenské tradice později potvrdil i Jiří Marvan [16].

Marvan rovněž konstatoval: “Již sám fakt solidarity mezi matkou slovenštinou a zdárnou dcerou češtinou potvrdil i císař Karel IV., když ustanovil češtinu (vedle italštiny a němčiny) hlavním jazykem své evropské říše a povolal dalmatské hlaholáše, aby svědčili o této odvěkosti češtiny skrze slovenštinu, stejně jako latina měla za úkol svědčit o odvěkosti italštiny. Slovenština se tím, díky češtině a jejímu monumentálnímu slovníkářskému dílu mistra Klareta, stala jednou z nejuznávanějších řečí Evropy, překonávajíc tak patrně poprvé “železnou oponu”, která po staletí rozdělovala její západ a východ” [14, s. 11]. V roce 1356 byla čeština “povýšena” na úřední jazyk Svaté říše římské. Bezprostředně po své císařské korunovaci v Římě, která se odehrála na Velikonoce v roce 1355, nechal Karel IV. 10. ledna 1356 na říšském sněmu v Norimberku (Nürnberg) vyhlásit 23 článků a zbývajících osm potom 25. prosince 1356 na říšském sněmu v Metách (Mety (Metz) jsou hlavním městem Lotrinska). Soubor těchto latinsky psaných článků byl opatřen zlatou císařovou bulou a vstoupil do historie jako Zlatá bula Karla IV. Byla to ve skutečnosti, řečeno dnešní terminologií, ústava Svaté říše římské a platila až do zániku tohoto státního útvaru v roce 1806. Kromě jiného také nově definovala vztah českého krále k říši a jeho postavení ve sboru kurfiřtů (volitelů říšského krále) a potvrzovala výjimečné a nezávislé postavení zemí Koruny české v rámci římské říše.

Pro postavení češtiny v říši je nejdůležitější článek XXXI, přijatý v Metách, jež nařizoval všem světským kurfiřtům a jejich potomkům, aby aktivně ovládali kromě němčiny i italštinu a češtinu, a v němž se praví:

“Vznešená Svatá říše římská musí usměrňovat zákony i vládu národů lišících se mravy, způsobem života i jazykem, a proto je vhodné a podle soudu všech moudrých lidí prospěšné, aby se kurfiřti, piliře a stěny této říše, vzdělávali v odlišnostech různých nářečí a jazyků, aby tak více lidí chápali a zároveň byli chápáni větším množstvím lidí a zároveň byli chápáni větším počtem těch, kteří pomáhají císařské Výsosti nést požadavky nesmírného množství lidí a kteří byli k péči o tyto věci určeni. Z tohoto důvodu stanovujeme, aby se synové a dědici či nástupci slavných kurfiřtů, rozumí se krále českého, falckraběte rýnského, vévody saského a markraběte braniborského, kteří budou pravděpodobně, jak lze předpokládat, obdařeni přirozenou znalostí německého jazyka, protože se mu budou učit od dětství, aby se tedy, počínaje sedmým rokem věku, začali vzdělávat v gramatice jazykem italským a slovanským (tj. českým), takže do čtrnácti let věku budou, podle milosti poskytnuté jim od Boha, těchto jazyků znali; tento úkol se, z řečených důvodů, nebude považovat jen za užitečný, nýbrž za zcela nezbytný, protože tyto jazyky je zvykem velmi často používat ku prospěchu a k potřebám Svaté říše římské a bývají jimi vyjadřovány záležitosti značně obtížné” [2, s. 306].

Češtině se tak dostalo výsadního postavení mezi evropskými jazyky, kromě němčiny a italštiny se tak čeština ve skutečnosti stala úředním jazykem Svaté říše římské, kterou můžeme s jistotou dávkou zobecnění pokládat za předchůdkyni dnešní Evropské unie. A Zlatou bulu můžeme

považovat za první zákon, který nějakým způsobem uzákoňoval postavení českého jazyka, i když článek XXXI nebyl vždy plně uváděn v život. To, že Zlatá bula nebyla zákonem českého státu, ale na jejím významu nic neubírá.

Úředním jazykem českého státu (poprvé a naposledy – blíže viz Hasil, 2015–2016) se čeština stala přijetím zákona na ochranu češtiny až v roce 1615, jeho platnost ukončilo vydání Obnoveného zřízení zemského v roce 1627.

Karlova politika byla, řečeno slovy Marvanovými, europeizační, a to i z hlediska jazykového [15, s. 82]. “Jazyková politika Karlova nebyla pouhou legislativou – jeho velikost, povznášející jej nad drtivou většinu vládařů soudobých, ale i pozdějších, se jeví v tom, že pro vybudování skutečně spisovné češtiny (a tedy slovanštiny), fungující na všech společenských úrovních a mající (jakkoli neplánované) důsledky normotvorné, podnikl i velmi praktické kroky – dokonce finanční –, především se však sám na jejich plánování a realizaci spolu se svými rádci zřejmě podílel” [15, s. 82].

Karlův přínos pro rozvoj českého jazyka v rámci jeho doby a obou království je nesmírný. I zásluhou Karlovou se stala čeština nejvyspělejším slovanským jazykem ve středověku.

Literatura

1. Benešová K., Kubínová, K. Počátky kláštera a jeho architektura / Slovanský klášter Karla IV. : zbožnost, umění, vzdělanost = The Slavonic monastery of Charles IV : devotion, art, literary culture / Kateřina Kubíková (ed.) ; překlad Lucie Kasíková, Jim Barnes. – Vydání první. – Praha : Artefactum, 2016. – S. 11–27.
2. Karel IV., státnické dílo / k vydání připravili Marie Bláhová a Richard Mašek. – Vyd. 1. – Praha : Karolinum, 2003. – 312 s.
3. Čechura J. Karel IV. : na dvojím trůně / Jaroslav Čechura. – [Praha] : Rybka Publishers, 2016. – 229 s.
4. Čermák V. Hlaholské písemnictví / Slovanský klášter Karla IV. : zbožnost, umění, vzdělanost = The Slavonic monastery of Charles IV : devotion, art, literary culture / Kateřina Kubíková (ed.) ; překlad Lucie Kasíková, Jim Barnes. – Vydání první. – Praha : Artefactum, 2016. – 143 stran : ilustrace (převážně barevné), plány, faksimile. – S. 27–45.
5. Hasil J. Čeština v zrcadle zákonů aneb Tři nevzpomenutá výročí // Český jazyk a literatura 66 (3), 2015–2016. – S. 111–115.
6. Hasilová H. Jazyk německých zápisů / Městská kniha Litoměřic (1341)-1562 : v kontextu písemností městské kanceláře / Barbora Kocánová [(ed.)], Jindřich Tomas a kol. – Vyd. 1. – Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006. – 197 s.
7. Karel IV.: *Vita Caroli Online* online. Cit. 20. 3. 2016. Dostupné z WWW: <http://texty.Citanka.cz/karel4/vc1-8.html>.
8. Kavka F. Život na dvoře Karla IV. / František Kavka ; obálka a graf. úprava Klára Folvarská-Roseová. – Vyd. 1. – [Praha] : Apeiron, [1993 (Rudná : Editpress)]. – 137 s.
9. Městská kniha Litoměřic (1341)-1562 : v kontextu písemností městské kanceláře / Barbora Kocánová [(ed.)], Jindřich Tomas a kol. – Vyd. 1. – Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006. – 197 s.
10. Kocánová B. Jazyk latinských zápisů / Městská kniha Litoměřic (1341)-1562 : v kontextu písemností městské kanceláře / Barbora Kocánová [(ed.)], Jindřich Tomas a kol. – Vyd. 1. – Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006. – 197 s.
11. Kopiczková B. Eliška Přemyslovna : královna česká 1292 – 1330 / Božena Kopiczková. – Vyd. 1. – Praha : Vyšehrad, 2003. – 182 s. – (Velké postavy českých dějin; sv. 2).
12. Kučera K. Jazyk českých zápisů. / Městská kniha Litoměřic (1341) – 1562 : v kontextu písemností městské kanceláře / Barbora Kocánová [(ed.)], Jindřich Tomas a kol. – Vyd. 1. – Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006. – 197 s.
13. Kyas V. Problém české hlaholské bible // Z tradic slovanské kultury v Čechách : Sázava a Emauz v dějinách české kultury / [uspořádali Jan Petr, Sáva Šabouk. – Vyd. 1. – Praha : Universita Karlova, 1975 (Brno : Tisk 1). – 242 s., [28] s. obr. příl. : il., portréty, plány, faksim. – S. 163–164.

14. Kyas V. Vznik staročeského biblického překladu // Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce jazyka a literatury / J. Porák (ed.). – Praha : Univerzita Karlova, 1981. – S. 48–54.
15. Marvan J. Jazyk – jeho český příběh aneb Letošní jubilea – slavená i utajená // Přednášky z 57. běhu Letní školy slovanských studií / J. Hasil – M. Hrdlička (eds.). – Praha: Univerzita Karlova v nakladatelství Euroslavica, 2014. – S. 9–18.
16. Marvan J. Jazyk. Jeho český příběh. Prvních tisíc let 800 – 1800. Malý průvodce cestami české lingvoekologie / Jiří Marvan. – Praha : Karolinum, 2015. – 456 str.
17. Marvan J. 400. výročí “Zákona na ochranu češtiny” (1615) – jubileum spojující // Přednášky z 58. běhu Letní školy slovanských studií / J. Hasil – M. Hrdlička (eds.). – Praha : Univerzita Karlova v nakladatelství Euroslavica, 2015. – S. 9–20.
18. Němec I. K podílu Emauzského kláštera na rozvoji staré češtiny. // Z tradic slovanské kultury v Čechách : Sázava a Emauzy v dějinách české kultury / [uspořádali Jan Petr, Sáva Šabouk. – Vyd. 1. – Praha : Universita Karlova, 1975 (Brno : Tisk 1). – 242 s., [28] s. obr. příl. : il., portréty, plány, faksim. – S. 165–168.
19. Pacnerová L. Česká hlaholská literatura v klášteře Na Slovanech. / Z tradic slovanské kultury v Čechách : Sázava a Emauzy v dějinách české kultury / [uspořádali Jan Petr, Sáva Šabouk. – Vyd. 1. – Praha : Universita Karlova, 1975 (Brno : Tisk 1). – 242 s., [28] s. obr. příl. : il., portréty, plány, faksim. – S. 155–162.
20. Peřina J. Karel IV. a česká literatura // Český jazyk a literatura 66 (4), 2015–2016. – S. 157–163.
21. Porák J. Rozvoj vzdělanosti v nejstarším období a počátky spisovné češtiny // Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce jazyka a literatury / J. Porák (ed.). – Praha: Univerzita Karlova, 1981. – S. 8–20.
22. Royt J. Praha Karla IV. / Jan Royt; fotografie Cyril Royt, Jan Gloc (Správa Pražského hradu) a Oto Palán. – Vydání první. – Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. – 199 stran : barevné ilustrace, mapy, portréty, plány, faksimile, genealogické tabulky.
23. Skála E. Německý jazyk v českých zemích ve 14. století // Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce jazyka a literatury / J. Porák (ed.). – Praha : Univerzita Karlova, 1981. – S. 73–84.
24. Spěváček J. Doba Karla IV. (Nástin základních problémů a nástin jejich řešení) // Přednášky v XV. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1971 / Bělič (ed.). – Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1972. – S. 299–314.
25. Spěváček J. Kultura doby Karlovy (Její předpoklady a základní složky) // Přednášky v XVI. a XVII. běhu Letní školy slovanských studií v r. 1972 a 1973 / J. Porák (ed.). – Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1973. – S. 146–163.
26. Spěváček J. Karel IV. : Život a dílo : (1316-1378) / Jiří Spěváček. – 1. vyd. – Praha : Svoboda, 1979 (Rudé právo). – 720, [2] s. [120] s. příl. ; 1 složená mapa. – (Členská knižnice).
27. Spěváček J. Král diplomat : (Jan Lucemburský 1296-1346) / Jiří Spěváček. – 1. vyd. – Praha : Panorama, 1982 (TZ 31). – 276 s., [32] s. obr. příl. : il., portréty, faksim., mapy ; – (Stopy, fakta, svědectví).
28. Spěváček J. Jan Lucemburský a jeho doba (1296–1346). K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou / Spěváček Jiří. – Praha : Svoboda, 1994. – 660 s.
29. Trost P. Vliv císařské kanceláře Karlovy na slovesnou kulturu německou // Co daly naše země Evropě a lidstvu. Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození. – 3. vyd. – Praha : Evropský literární klub, 1998. – S. 67–71.
30. Vidmanová A. Latinské spisy Mistra Klareta // Listy filologické, roč. 103, 1980. – S. 213–223.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СЕМАНТИКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (аналітичний огляд)

Кагановська О. М.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті запропоновано новий, комплексний семантико-когнітивний підхід до розгляду текстових концептів французької художньої прози на семантичному, метасеміотичному та метаметасеміотичному рівнях. Дослідження зосереджено на вивченні когнітивної та комунікативної динаміки текстових концептів у ракурсі імплікації та експлікації, що дозволило побудувати ієрархію текстових концептів і визначити їхні функції у французьких романах середини ХХ сторіччя. Визначено тенденцію до негативного спрямування текстових концептів усіх рівнів ієрархії. Окреслено функції інтеграції, диференціації та індивідуалізації, властиві текстовим концептам досліджуваних романів.

Ключові слова: концептуальний підхід, текстовий концепт, мегаконцепт, імплікація / експлікація.

The article suggests a new comprehensive semantic and cognitive approach to textual concepts of French literary prose at semantic, metasemiotic and metametaseiotic levels. The research focuses on revealing the cognitive and communicative dynamics in the unfolding textual concepts viewed through textual implication and explication. Such approach allowed to create a hierarchy of textual concepts and define their functions in the mid-20-th century French novels. The tendency towards negativity of textual concepts at all levels of their hierarchy, and the functions of their integration, differentiation and individualization in the novels under consideration are determined.

Key words: conceptual approach, textual concept, megaconcept, implication / explication.

Результати дослідження семантики художнього тексту останніх десятиліть позначили динамічний підхід до формування теорій, сутність яких полягає у відповіді на питання щодо процесів, що відбуваються в художніх творах. Постановка цього питання, що підтверджують праці вітчизняних дослідників художнього тексту, пояснюється зверненням до глибинних семантичних процесів у художньому тексті й розглядається як закономірне явище в розвитку філологічної науки, пов'язане з необхідністю виділення, аналізу й послідовного опису досліджуваних творів.

Актуальність обраної теми визначається загальною спрямованістю сучасної лінгвопоетики на вивчення семантики художнього тексту, на розкриття її інтенціонального аспекту. Термінологічна невизначеність поняття текстового концепту, відсутність комплексного підходу до дослідження текстових концептів художнього твору зумовлюють необхідність подальшого всебічного аналізу його природи з використанням новітніх методик, зорієнтованих на проникнення в глибинні механізми художньої творчості. При комплексному підході до вивчення текстових концептів художнього твору актуальною стає інтеграція когнітивного і наративного планів, яка дозволяє простежити та проаналізувати динаміку розгортання текстових концептів і продемонструвати їхню структурну розгалуженість.

Метою запропонованої статті є проведення аналітичного огляду у проблему розгортання текстових концептів (зокрема їх розгортання, структурування й моделювання) шляхом розкриття їхньої когнітивної та комунікативної динаміки відповідно до ієрархії цих концептів та виконуваних ними функцій у художніх творах. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних **завдань**, як визначення концептуального підходу в дослідженні семантики художнього тексту, уточнення змісту поняття "текстовий концепт" у ракурсі інтенціонального аспекту семантики художнього тексту, окреслення характерологічного поля текстових концептів французької художньої прози.

Прийняття антропоцентризму і когнітивізму як загальних принципових настанов сучасної лінгвістики виходить з урахування інтенціональності і динамічної природи художнього тексту. Можливість з'ясування багатьох, на перший погляд, суперечливих властивостей художнього тексту вбачали в його динамічному характері В. В. Виноградов і М. М. Бахтін. Так, В. В. Виноградов зазначав, що відносна вічність й абсолютна миттєвість, одиничність поданих у художньому творі образів полягають у їхній потенційній універсальності, конкретність твору в абстрагуванні, а його суб'єктивна авторська замкненість – у загальній значущості [7, с. 9–10]. Окреслення динамічного характеру тексту через установлення кореляції інтенції та її втілення властиве М. М. Бахтіну, який через подібну кореляцію виходить на загальні характеристики тексту: “Динамічні взаємовідношення цих моментів, їхня боротьба визначають характер тексту” [6, с. 307]. Сучасний підхід до дослідження семантики художнього тексту позначений зміщенням у бік моделювання й експлікації імплікованих структур. У поетичній формі подібне розуміння семантики подається Л. Вітгенштейном: “Мова долає думки. І до того так, що за зовнішньою формою цього одягу неможливо зробити висновок про форму прихованої за нею думки, оскільки зовнішня форма одягу створена зовсім не для того, щоб виявляти форму тіла” [8, с. 4.002].

Наприкінці ХХ сторіччя в романських дослідженнях з проблематики художнього тексту окреслилися нові смислотвірні тенденції, пов'язані з перенесенням акценту на специфіку зв'язку автора мистецького твору з описуваною ним художньою реальністю. Процеси, що проходять у художньому тексті, пояснюються, виходячи як із ролі автора, так і співучасті читача в текстотвірному процесі. У вираженні смислу тексту через мережу семантичних одиниць насамперед виходить дослідження концептуальної організації художнього тексту, що розгортається як ієрархічна текстова структура змістового рівня.

У низці романських досліджень запропоновано розгляд художнього тексту як абстрактної моделі, що організує висловлення. Відповідно до загальноприйнятої формули структурування тексту, з його розумінням як теоретичної абстракції (*текст = дискурс – контекст*), підкреслюються суттєві характеристики тексту, а саме – його здатність до виокремлення з оточення і варіювання способів реалізації. У такому ракурсі художній текст окреслюється як своєрідне силове поле, всередині якого здійснюється певний опір. Подібний опір розуміється як зв'язок семантичного і формального планів між тим, що вже було сказане, і тим, на що зорієнтована кінцівка художнього твору, тобто на всьому семантичному просторі, на якому розгортаються текстові концепти.

Така характерна якість текстових концептів художнього тексту, як імплікативність, визначає залучення комплексної методики дослідження, теоретичні засади якої були обґрунтовані Л. В. Щербою в працях 30-х років минулого століття. Важливим завданням стало виділення мовних та мовленнєвих засобів, за допомогою яких виражається ідейний і пов'язаний з ним емоційний зміст художніх творів [19, с. 97]. У подальшому центр уваги було перенесено на поєднання лінгвістики і поезики з виділенням їх в особливу філологічну галузь, яка, будучи близькою до мовознавства і літературознавства, водночас є відмінною від одного й другого. Вивчення концептуальної організації художнього тексту стає переважальною в дослідженні його семантики, що зумовило пріоритетність концептуального підходу в лінгвопоезиці.

Одна з фундаментальних тез концептуального підходу до вивчення семантики художнього тексту виходить з положення щодо відносної незавершеності художнього тексту. Художній характер твору розкривається не в копіюванні і кодуванні дійсності, а в дієвому її відображенні і перетворенні, поза якими “образ, що нічого не значить, це всього лише мертвий відбиток, а знак, що нічого не значить, це механічний шифр; *і те й інше не має стосунку до творчості* [курсив наш. – О. К.]” [20, с. 339–340]. Визначення художнього твору як складного організованого цілого, а не як простого текстотвірного коду [там само, с. 342], підводить до розуміння опосередкованості художньої реальності через внутрішньомовні кореляції, що зумовлює поєднання концептуального та семіотичного підходів.

Традиційність уваги до знакового характеру художнього тексту є відмітною рисою в дослідженнях французьких лінгвістів і полягає у розумінні художнього тексту як складного знака найвищого порядку з множинністю значень. Дотримання подібного погляду дозволило Ж. Жандію у процесі виділення загального в таких лінгвістичних галузях, як поетика, семіотика і стилістика, дійти висновку про існування у всіх дисциплінах, поряд з їхньою специфічністю, єдиної мети, а саме – проникнення в семантичний простір художнього тексту [27, с. 3].

У семантичному просторі відбувається, на думку Р. Барта, інтеграція “комунікативної і поетичної” мов: “Якби у слова був лише один смисл, той, що зазначений у словнику, якби друга мова не розшарувала саму думку про вірогідність мови, не було б і літератури” [23, с. 52]. У вітчизняній лінгвістиці положення про різномисловість, двошаровість мови інтегроване в понятті подвійності, стереоскопічності світу художньої літератури. Стереоскопічність стає тим важелем, що визначає глибинність семантики художнього тексту і зумовлює її дослідження як явища, знаковий характер якого визначає його імпліцитний характер.

Імпліцитна сутність художнього твору розкривається М. М. Бахтіним з позиції зв’язку тексту із знаковою системою. Відрізняючись загальною логікою, знакова система може бути розшифрованою, тобто переведеною в інші знакові системи; текст же “ніколи не може бути перекладений до кінця, тому що *немає потенційно єдиного тексту текстів* [курсив наш. – О. К.]” [6, с. 308–310]. Така властивість художнього тексту, як природна імпліцитність, ґрунтується на здатності текстів передавати не лише те, що має буквальну інтерпретацію, але й те, що “втягнуто в текст” асоціаціями і конотаціями, часто неусвідомленими.

Імпліцитний характер художнього тексту визначив усталеність тенденції комплексного розгляду художнього тексту в останні десятиліття, нарівні з іншими різнорівневими одиницями й елементами тексту в аспекті їхніх віртуальних потенцій і актуальних якостей, що виявляються у створенні тексту як комунікативної одиниці, у формуванні загальних і часткових текстових категорій.

У загальнотеоретичному плані концептуальний аналіз художнього тексту є логічним продовженням семантичного аналізу. Суттєва відмінність між обома видами аналізу в дослідженні текстових концептів художнього твору [див. 13] зумовлюється виходом на різні рівні абстракції. Концептуальний аналіз, що “стає пошуком тих загальних компонентів, які підведені під один знак” [15, с. 85], являє собою аналіз одних, більш конкретних концептів, у термінах інших, більш загальних концептів.

Сам термін “концептуальний аналіз” відрізняється певною двозначністю через те, що може позначати і аналіз концептів, і спосіб аналітичної процедури. У дослідженні семантики художнього тексту переважає інтеграційний підхід, тобто як аналіз за допомогою концептів, так і аналіз, що має концепти своїми вихідними одиницями. Таким чином, у результаті проведення концептуального аналізу відкривається можливість немов зазирнути до душі автора й тим самим заповнити безодню між мовою і мисленням.

Важливою характеристикою концептуального аналізу є його незвідність виключно до розкриття лише вже існуючого і готового до відтворення, оскільки художній твір ніколи не залишається тільки відображенням чи вираженням чогось даного, “все дане ніби формується заново у створеному, перетворюється в нього” [5, с. 330–331]. Головна відмінність між семантичним і концептуальним аналізом вбачається нами у здатності глибше розкрити через концептуальний аналіз концептуальну сутність художнього тексту, що позначається на напрямках розгортання текстових концептів.

У дослідженні текстових концептів художнього твору наряду з концептуальним підходом роль відіграє роль взаємне врахування герменевтичного та психологічного підходів. У французькій лінгвістиці особливе місце *герменевтичного* підходу як “мови в дії, у пробудженні свідомості” при вивченні семантики художнього тексту визначається його розглядом як “зчеплення структур

значення з власними правилами комбінації і трансформації” [25, с. 27–28]. В іншому розумінні в художньому тексті вбачається тип мовлення, опосередкований шляхом “оповідач → персонаж”, таким чином, що оповідачеві надається об’єктивний статус, а персонажу – суб’єктивний. Французькі дослідження, що традиційно зумовлені психологічним підходом до художнього тексту, виходять з його суб’єктивно-об’єктивного характеру. За такого підходу художній текст розглядається як цілісне утворення, що реалізує найрізноманітніші засоби мовного і розумового рівнів. Таким чином, у художньому тексті природно закладене підґрунтя мовно-розумового плану, що зумовлює перенесення акценту або на психоанал, або на особистість письменника чи читача. Динаміка логіко-сміслових відношень у парі “письменник – читач” пояснюється семантичною багатогранністю художнього тексту, розкриваючись в оповідному ланцюгу.

Подібна багатогранність узгоджується з ефектом *напруження*, або *внутрішнього натягнення*, сутність якого полягає у визначенні істинності, а також невичерпної глибини художнього твору [див., напр., 9, с. 110–114]. Внутрішнє натягнення термінологічно асоціюється з *цілісністю викладу*, у плані підвищення інформативних можливостей тексту, які роблять текст надінформативним і насиченим. Через напруження художнього твору розв’язується так зване “протириччя відкриття і прихованості”, а саме імплікованих та експлікованих структур, що становлять підґрунтя текстових концептів. Розкриття концептуальної сутності художнього тексту здійснюється шляхом залучення відповідних методик аналізу художнього тексту, в яких шляхом висвітлення імпліцитно-експліцитних зв’язків розкривається динаміка розгортання текстових концептів.

Формування концептів художніх творів певного періоду традиційно пов’язане з їхнім розумінням як цілісних явищ, що визначають обличчя епохи. У такому смислі художній твір, завершений для автора, стає для його сучасників та нащадків початком і вираженням нового творчого етапу, в якому “саме творіння є лише точка, лише момент” [10, с. 14]. У метаобразах віддзеркалюються загальні літературні тенденції певної епохи; на відміну від них, концептуальні метаобрази визначаються концептом художнього твору.

Виокремлення в лінгвопоетиці трьох основних розділів: 1) стилістики, що базується на відбитті мовних фактів у художньому завданні, 2) тематики, або *поетичних тем*, підпорядкованих загальному художньому завданню, і 3) композиції як особливій формі розташування матеріалу, зумовленої ідейним змістом твору, дозволило пов’язати ідейний зміст твору з метаобразами і через них з мовними компонентами тексту. За такого підходу в художньому тексті виокремлюється низка співвідносних різнорівневих понять: ідея (тема), метаобрази, пов’язані із сюжетом і композицією твору, а також система виражальних засобів мови. Художній твір представляється як тріада: ідейно-естетичний зміст – концептуальна організація (система метаобразів) – художній текст (естетична мовленнєва система), центральне місце в якій відведене метаобразам. Фіксований статус метаобразу в ряду “ідея – метаобраз – мова” визначає його зверненість як до ідейного змісту твору, так і до мовного матеріалу, який надає художньому твору яскравого індивідуального забарвлення.

Зумовленість концептуального метаобразу принципом метаопису пов’язана з положенням про те, що зображуване у творі мистецтва не збігається з тим, що виражається. Принцип художнього метаопису, за Ю. С. Степановим, передбачає існування в образній системі художнього твору *двох систем образів* системи безпосередньо виражених образів і системи безпосередньо невражених образів. Безпосередньо невражений словесний образ виступає як узагальнювальний порівняно із словесно вираженим образом. У такому разі насамперед виходить відповідність більш загального безпосередньо невраженого образу (так званої другої системи) кільком словесним образам (першої системи).

Це положення дозволяє дійти до висновку про те, що процес метаопису художнього твору полягає у віднайденні образів другої системи через першу з урахуванням того, що другу систему можуть представляти кілька словесно невражених метаобразів, і тоді виникає потреба у третій

метасистемі, до якої мають бути вбудованими всі ці метаобрази, – системі *метаметаобразів* [18, с. 290–294]. Співвідношення “словесно виражений метаобраз – словесно невиражений метаобраз – метаметаобраз” відзначається регресивним характером: кількість словесно виражених метаобразів завжди буде більшою за кількість словесно невиражених метаобразів, яких, зі свого боку, також завжди буде більше, ніж метаметаобразів. Метаметаобрази зливаються в художню ідею твору, що завершує своєрідну піраміду художнього метаопису [там само, с. 292].

Ієрархія метаобразів художнього твору схематично зображена на рис. 1:

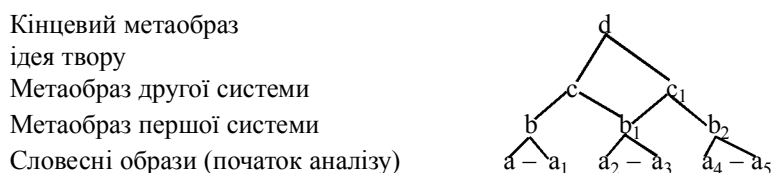

Рис. 1. Ієрархія метаобразів художнього твору

При залученні *методу метаопису* художній текст розглядається як самостійний об’єкт. Відповідно до *методу абстракції* в тексті віддзеркалюється певна система цінностей, що подано А. Бергсоном у термінах егоцентричної поетики. У його розумінні сутність метаобразу полягає в наданні тексту глибинності розуміння: “він є вмістищем афектів й одночасно джерелом дії; саме цей образ я приймаю як центр мого світу і як фізичну основу моєї особистості” [22, с. 21]. Місцеположення метаобразу в центрі ідей, думок, сприйнятів містить можливість його виникнення за допомогою інших образів.

Сформульована теза дозволяє віднайти точки перетину концептуального метаобразу з художнім образом (метаобразом). Їхньою обопільною властивістю є тенденція до виходу на більш високі рівні абстракції (метаобрази → метаметаобраз_{1, 2, 3, n...} → мегаобраз), тобто на вершину описаної вище піраміди метаопису Ю. С. Степанова (рис. 1). Спільна якість як концептуальних, так і художніх метаобразів полягає також у тому, що й ті, й інші розгортаються в опосередкованій формі, збагаченій новими смислами. Звідси впливає важлива характеристика художнього тексту, яка зумовлюється тим, що твір не замкнений “на самому собі й для себе”, а завжди є чимось більшим: “Якщо погодитися з тим, що літературний твір представлений самим текстом (а не різними його маніфестаціями), звідси впливає, що він або не підлягає копіюванню, або точна підробка однієї з його маніфестацій є сама по собі не більше ніж новою маніфестацією” [26, с. 86].

Концептуальний метаобраз, який становить підґрунтя концептуальної системи художнього тексту і виникає завдяки багаторазовому викривленню смислу та зміні контекстів, створює цілу ієрархію упорядкованої системи мов. У такому плані концептуальний метаобраз пов’язаний з категорією *мерехтіння* і визначається у філософії мови як “мерехтіння імені” [12, с. 118], а в семантиці художнього тексту – як “мерехтіння тексту” [2, с. 78]. У семантичному просторі художнього твору з’являється нова *метареальність*, тобто мерехтіння, що виникає у процесі ідейно-художнього смислотворення.

Залучення семантико-когнітивного аналізу до вивчення концептів художнього твору акцентує на динаміці їхнього розгортання в тексті і ґрунтується на понятті *вербалізованих концептів* [14, с. 141]. Призначенням вербалізованих концептів, що мають у своєму змісті як “омовлювану”, так і “неомовлювану” інформацію, іншими словами, експліцитну та імпліцитну, є осмислення світу дійсності в різних типах діяльності, одним з яких є текстова діяльність.

Така властивість вербалізованих концептів, як біполярність, тобто подвійна мовленнєва і розумова характеристики, уможлиблює вбачати в текстових концептах вербалізовані концепти. Одночасно окреслюються межі як текстових концептів, так і метаобразів художнього твору.

Якщо розглядати текстові концепти як утілення метаобразів художнього твору, представлена вище (рис. 1) піраміда художнього метаопису інтерпретується нами таким чином: при вершинному положенні метаобразів текстові концепти мають базовий статус, тобто центральне положення між вербалізованими концептами і метаобразами, або зберігають вершинний статус відносно вербалізованих концептів (див. рис. 2):

Рис. 2. Ієрархія метаобразів художнього твору

Між метаобразами і текстовими концептами можна провести аналогії, що базуються на співвідношенні двох динамічних структур: когнітивної і комунікативної. У французькій лінгвістиці динамічний аспект текстових концептів визначається їхнім знаковим характером, що набуває властивості статусної ознаки: “Подібно до того, як стійкість об’єкта співвідносить його з дією, дія співвіднесена з ідеєю, або відповідно до прийнятої на сьогодні термінології – з концептом, який має бути не “описаним”, а “позначеним” [26, с. 163]. Саме Ж. Женетту належить розуміння текстових концептів як процедури *концептуальної редукації*, тобто ментальної операції, що полягає в редукуванні об’єкта або події, до яких зводиться дія в художньому творі [там само, с. 170]. У такому плані нової інтерпретації отримує один з основних постулатів когнітивної лінгвістики, а саме – думка про те, що семантика мовних одиниць формується передусім на базі концептуалізації, а також визначається характером концептів, що таким чином об’єктивовані в мовних одиницях. Водночас така ознакова характеристика текстових концептів, як їх ідеальний характер, не може вважатися єдиною прийнятною через інтерпретацію терміна “редукування” у плані деформації смислу. Виникає певна суперечність, пов’язана з *відчуженням* смислу і формуванням нової множинної мови, тобто мови, побудованої таким чином, що будь-яке породжуване нею художнє творення набуває множинності смислів. У множинності смислів відбувається *функціональна переорієнтація*, інакше кажучи, реструктуризація концептуальної системи художнього твору, вершинна роль у якій відведена метаобразам.

Проблема звернення до текстових концептів як до підґрунтя формування метаобразів фактично зводиться до скрупульозних пошуків засобів вираження концепту, що концентрує в собі результати авторського опанування дійсності і пропагує їх читачеві. У працях вітчизняних і російських мовознавців текстові концепти розглядаються через розкриття системних мовних або мовленнєвих зв’язків. Дослідження текстових концептів виходять у категоріальну сферу інформативності взагалі, інтерпретують їх як своєрідну змістово-концептуальну інформацію, тематичні сітки, топіки. У ряді робіт спостерігаються прямо протилежні тенденції або до отождолення текстових концептів із смислом художнього твору, або до їхнього повного протиставлення. Текстові концепти визначаються як своєрідні поняттєві елементи, тобто ментальні одиниці, що не містяться безпосередньо ні в мовній, ні в ментальній сферах, а представлені у формі умовної одиниці, спрямованої на комплексне вивчення мови, свідомості і культури. Не можна не погодитися з думкою О. О. Залевської [11, с. 33], що така різнобарвність поглядів на текстові концепти розмиває межі їхнього розуміння, викликаючи труднощі у визначенні терміна “текстовий концепт”.

Звернення до текстових концептів виходить, з одного боку, з внутрішньої логіки художнього тексту, з другого – з їхнього виняткового положення в експлікації фактів, оскільки полягає

в “поясненні руху, за якого текст немовби розгортає світ перед самим собою” [17, с. 99]. Різноплановістю відрізняється розуміння текстових концептів як засобів своєрідного програмування, враховуючи положення про те, що метою текстового аналізу має бути не те, що автор *хоче сказати*, а *реально сказане*, незалежне від інтенції автора; інакше кажучи, об’єктом інтересу стає сам художній текст.

Інший підхід до розуміння текстових концептів простежується в їхньому розгляді в руслі знакової теорії М. М. Бахтіна. Діалогічність тексту виступає “передвісником [...] знакової конкретності, як дещо, що має модальність, реалізовану в діалогуванні творення і розуміння, тобто як *невиявлений знак* [виділено нами. – О. К.]” [3, с. 84]. У семіотичному плані важливим є положення про властивість концепту пов’язувати знаки в цілісний текст “ланцюжком позарозташованого образу” (термін М. М. Бахтіна [4, с. 129]). Таким чином, відкривається простір для набуття художнім текстом множинності, якою передбачена “неусуненість” смислів [1, с. 417], що переходить межі їхнього простого співіснування. Йдеться про таку множинність смислів, що створює “багатосмислову напруженість” (термін наш. – О. К.). У термінологічному плані через багатосмислову напруженість відбувається конденсація текстових елементів мовного і мовленнєвого рівнів, що коригує напрями проходження смислових ліній у семантичному просторі художнього твору.

Відмітна риса багатосмислової напруженості міститься в її фокусуванні на імпліцитно-експліцитних зв’язках. Багатосмислова напруженість є прийомом побудови художнього тексту і корелює з ефектом *висунення*, оскільки відбиває специфіку структури і композиції художнього тексту, що, у свою чергу, дозволяє повніше проаналізувати їхні текстотвірні функції. У багатосмисловій напруженості формується така якість текстових концептів, як надкатегоріальність, що виводить їх у позапросторові і позачасові межі.

У співвіднесенні текстових концептів з текстовою реальністю закладене їхнє діалогічне підґрунтя. У діалозі, що проходить у тексті, діалогуючі сторони перебувають у нерівнозначному становищі через те, що *текст є відповіддю на питання концепту*. Виходячи з того, що загальний смисл концепту відповідає змісту тексту, однією з найголовніших його особливостей стає його відносна питальність: у питанні, поставленому концептом, уже закладена відповідь, зумовлена сутністю самого концепту, який “більше знає, ніж хоче дізнатися” [там само, с. 418]. Характеристикою концепту стає перспективне бачення, пов’язане з тим, що всі можливі відповіді на питання, поставлене концептом, подані тільки як можливі, не прораховані заздалегідь.

Існування прихованих способів реалізації смислу в концептуальній організації художнього тексту має суттєве значення для дослідження семантики твору, оскільки дозволяють виділити концепт як сукупність загальних і суттєвих ознак метаобразів. Методики концептуального аналізу, що існують на сьогодні, пропонують інтерпретацію концептів на засадах семантичних примітивів, у різноманітних контекстах, шляхом використання формалізованої мови семантичного запису, залежно від зміни ідеологічних доктрин. Відмінності поданих методик полягають не стільки в об’єктах аналізу, скільки в запропонованих підходах: спільним для всіх них є пошук певної структури (як метамови фреймів і сценаріїв, або метамови культури), за допомогою якої може бути описаний концепт.

В описі концепту враховуються дві форми аналізу, а саме: *логічний аналіз*, спрямований на встановлення закономірностей його внутрішньої організації і моделювання взаємозв’язків, елементів, що входять до нього, та *ейдетичний аналіз*, сконцентрований на сутнісній природі концепту, інакше кажучи, на способі його існування в мисленні – ізолювано від інших концептів або у вигляді відносно сфокусованих сутностей з можливістю їхньої проекції. Відповідно до філософської концепції О. Ф. Лосева обидві форми аналізу регламентуються існуванням відповідних типів вияву ідеї: *ейдосу* як нерозчленованої цілісності і *логосу* як розчленованої й структурованої цілісності [16, с. 86–92]. Методики проведення концептуального аналізу

передбачають залучення елементів логічного та ейдетичного аналізів, що сприяє встановленню зв'язку між концептотвірними елементами і водночас дозволяє розглянути як їхній концептуальний масив, закладений у художньому творі, так і відтворити цілісну авторську систему ідей, утілену в тексті.

За своєю питально-відповідною сутністю текстові концепти подають “еліпсис” знання”. В цьому смислі міститься його *еліптична функція*, віддзеркалена в його етимології, оскільки латинське “*consertio*” визначається чотирма ознаками: а) сума, система; б) сховище; в) зачаття; г) словесний вираз [30, с. 278]. Сучасне розуміння текстового концепту ввібрало в себе всі вказані ознаки: він зберігає те, що втрачене в безпосередньому тексті, підсумовує можливості для результуючої даності, а отже, є зачинанням того, що перебуває з іншого боку описуваної художньої реальності.

Виділені вище сутнісні характеристики текстових концептів – багатосмислова напруженість, надкатегоріальність, питальність та еліптичність – віддзеркалюють їх імпліцитний характер, зумовлений знаковими властивостями тексту як імені. Набуття знаком свого значення свідчить про проходження ним певного коду, що визначає кодування як творення художнього повідомлення й передачу через його значення, а декодування – вилучення значення з художнього повідомлення, тобто його інтерпретацію. Подібне розуміння сутності кодування характерне й для Ж. Рікарду, який, виділяючи під час читання художнього твору важливість етапу декодування і дешифрування, убачає мету роботи над текстовим матеріалом у побудові “найбільш когерентного і найбільш багатого ансамблю знаків”, з наданням цьому ансамблю “інтегрального функціонування” [29, с. 20]. Ідеться про своєрідну надтекстову організацію значень, що складають уявлення про певну структуру таким чином, що текст, уплітаючись у культурну тканину, стає її “пам’яттю”. Останнє досягається особливим поєднанням знаків, якістю якого є здатність набувати додаткових значень понад тими, що безпосередньо в них містяться.

Теоретичні засади процесу кодування інформації, що проходить у текстових концептах, закладені в античній філософії. Поєднання в аристотелевській термінології праксису та проаірезису надало можливість установити їхню поняттєву взаємозалежність, а саме – імплікований поведінковий результат, що стосується цілої низки властивих персонажам інтерперсональних стосунків. Текстовий концепт являє собою знак, своєрідний код, в якому міститься “відлуння чогось, що вже було читано, бачено, зроблено, пережито: код є слідом цього “вже” [1, с. 39].

Серед мережі виділених Р. Бартом текстових кодів (культурного, символічного, конотативного, герменевтичного [24, с. 24 й далі]), особлива роль призначається саме *проаіретичному*, або *акціональному*, коду, елементи якого розгортаються послідовно в розповіді, формуючи акціональний ланцюжок. Розглядаючи художній твір як систему кодів, можна віднайти пункти перетинання між акціональним кодом і текстовим концептом. Їхньою спільною рисою є сутнісний характер, оскільки як акціональний код, так і текстовий концепт, виконують еліптичну функцію в передачі смислу художнього тексту. Важливою об’єднувальною рисою акціонального коду і текстового концепту стає їхнє когнітивне підґрунтя у зв’язку з тим, що вони спираються на знання в цілому, подане в урізноманітненні галузей. У такому плані знання, закладене в акціональному коді чи текстовому концепті, перехрещується з культурними (референційними) кодами [там само, с. 25, 210], віддзеркалюючи національну специфіку твору, його належність до певного культурного соціуму. Нарешті, спільною рисою акціонального коду і текстового концепту є те, що визначає таку загальну властивість художнього тексту (як, до речі, будь-якого тексту), як його читабельність [там само, с. 267], тобто можливість не лише розуміння смислу прочитаного, а проникнення до його глибинного смислу. Такі пункти перетинання віднаходяться завдяки інтерпретації акціонального коду як коду дії та стану. Шляхом акціонального коду виділяються лінгвістичні сигнали (вирази, конструкції), що становлять підґрунтя текстових концептів і слугують маркерами текстового простору.

Інакше кажучи, призначення текстових концептів полягає в *окресленні смислового боку тексту* як макрознаку: “образ втрачає якусь кількість знань, але вбирає у себе знання, що містяться в концепті” [1, с. 84]. У розумінні текстових концептів як смислу макрознаку підкреслюється їх лінгвопсихологічний характер, що підтверджує погляд на них, як на розумові утворення, що виникають у свідомості автора художнього твору при описі об’єкта художньої реальності мовними засобами у формі тексту [21, с. 85]. Таким чином, до окреслених вище характеристик текстових концептів додається інтенціональність, у якій ураховується психологічне начало текстових концептів, зумовлене їхнім розумовим характером.

Виходячи з того, що художня текстобудова визначається такими факторами, як ситуація, мотив і авторська інтенція, на етапі мотивування ситуації проходить кодування інформації, тобто віддзеркалюється їхній дієвий характер. Таким чином, акціональний код стає поєднувальною ланкою між ситуацією і мотивом: ситуація [акціональний код] мотив. Мотив із закладеним у ньому акціональним кодом утілений в авторській інтенції, а сама авторська інтенція з відповідно закладеними в ній мотивом і акціональним кодом – в текстовому концепті (див. рис. 3):

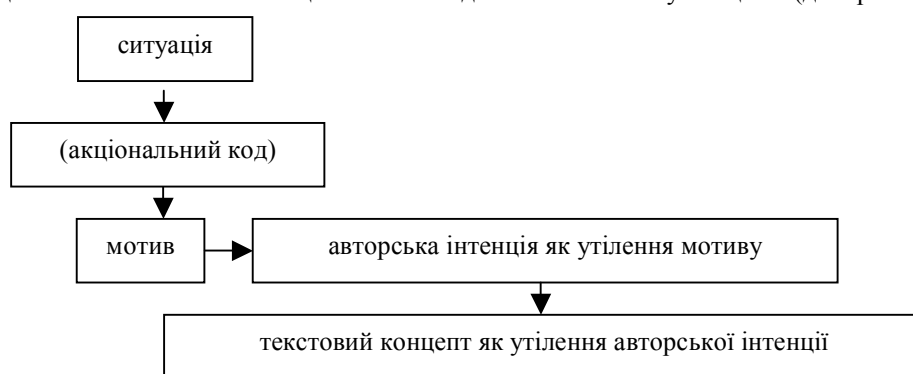

Рис. 3. Інтенціональний аспект розгортання текстових концептів

Базисна роль концептів у текстобудові надає їм особливий статус у логіко-семантичній структурі художнього тексту. Взаємозалежність логіко-семантичної структури художнього тексту та його комунікативної спрямованості визначає акціональний код. В акціональному коді містяться мовні засоби, що виступають сигналами текстових концептів і в художньому творі зумовлені співвідношенням глибинного й поверхневого текстових рівнів (див. рис. 4):

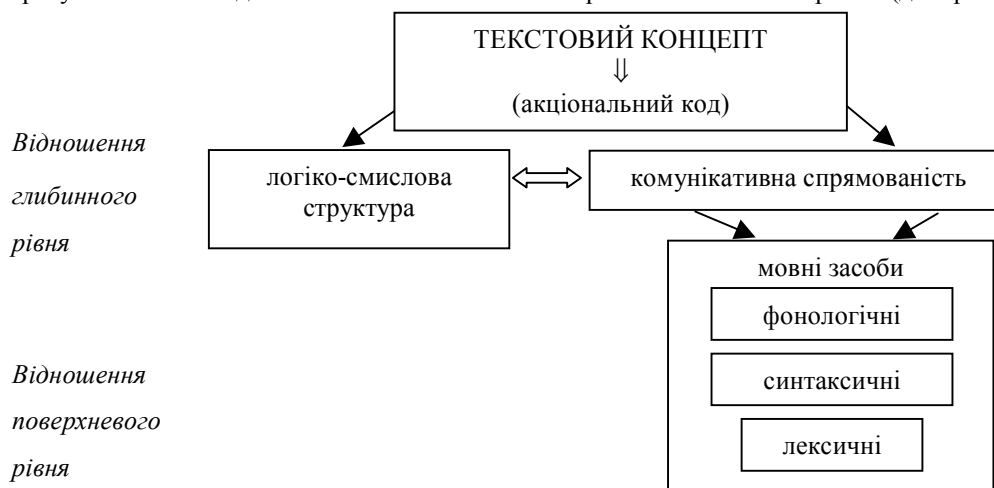

Рис. 4. Схема взаємозалежності глибинного та поверхневого рівнів у текстових концептах

У відношеннях поверхневого рівня, втілених у мовних засобах, і глибинного рівня, що визначають взаємну залежність логіко-семантичної структури художнього тексту з його комунікативною спрямованістю, закладена теза про зв'язок текстових концептів з інтенціональним аспектом художнього твору. Інтенціональність, що є характерною ознакою текстових концептів, визначає їхню ієрархічну структуру спіралеподібної форми, яка бере свій початок від розуміння слів і їхнього значення до смислу і мотиву художнього тексту. Урахування інтенціонального аспекту художнього твору в дослідженні текстових концептів дозволяє віднайти механізми художньої текстопобудови і з'ясувати процеси, що проходять у текстових концептах. Відтак **ТЕКСТОВИЙ КОНЦЕПТ** становить кодоване мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке зумовлюється багатосмисловою напруженістю художнього тексту, характеризується надкатегоріальністю й імплікує сукупність ознакових рис художнього твору.

Вивчення процесу формування метаобразів художніх творів виходить із необхідності інтегрованого залучення до дослідження даних лінгвістики і літературознавства. Саме *лінгволітературознавчий* підхід до художнього тексту, на думку багатьох французьких лінгвістів, звільнив лінгвістику від односторонності в розумінні процесів, що відбуваються, оскільки він не обмежений окремо взятою галуззю знання. У програмній статті відомого французького лінгвіста Д. Менгено підкреслюється, що звернення обох наук до вивчення художнього тексту у французькій лінгвопоетиці перетворилося на нагальну потребу з 60-х років ХХ сторіччя і залишається такою дотепер, оскільки виходить із внутрішнього протиріччя між авторським задумом і художнім твором як реалізацією цього задуму [28, с. 7].

Окреслення в другій половині ХХ сторіччя нових смислотвірних тенденцій у романських дослідженнях з проблематики художнього тексту зумовлене перенесенням акценту на зв'язок автора художнього твору з описуваною ним художньою реальністю. Концептуальна організація художнього тексту визначає його розгляд як ієрархічної структури змістового рівня, що позначає відхід від суто формалізованих характеристик художнього тексту. Текстотвірна роль текстових концептів художнього твору окреслюється межами метареальності як семантичного цілісного простору. Двоїста сутність текстових концептів визначається поєднанням у них розумового і мовленнєвого планів. Через розумовий план у художньому тексті утворюються образи, у яких утілюються певні культурно-зумовлені уявлення носіїв мови про світ. Мовленнєвий план текстового концепту віддзеркалює реальність відповідними мовними і мовленнєвими засобами. Через текстові концепти отримує аргументацію внутрішня логіка художнього тексту, уможливорюється проникнення в його текстовий континуум.

Література

1. Барт Р. Семиотика. Поэтика : Избранные работы : [пер. с фр.] / Ролан Барт. – М. : Прогресс Универсус, 1994. – 616 с.
2. Баталова Т. М. Ассоциативные и коннотативные связи в художественном тексте как средство создания образности / Т. М. Баталова // Лингвистические аспекты образности : [сб. науч. тр.]. – Вып. 174. – М. : Моск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. М. Тореза. – 1981. – С. 75–82.
3. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского; [изд. 4-е] / М. М. Бахтин. – М. : Советский писатель, 1979. – 317 с.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества; [2-е изд.] / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.
5. Бахтин М. М. 1961 год. Заметки // М. М. Бахтин. Собр. соч. в 7-и т. / М. М. Бахтин. – Т. 5 : Работы 1940-х – начала 1960-х годов. – М. : Русские словари. – 1996. – С. 329–360.
6. Бахтин М. М. Проблема текста // М. М. Бахтин. Собр. соч. в 7-и т. / М. М. Бахтин. – Т. 5 : Работы 1940-х – начала 1960-х г.г. – М. : Русские словари. – 1996. – С. 306–326.
7. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1971. – 238 с.

8. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат ; [под ред. В. Ф. Асмуса] / Л. Витгенштейн. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 133 с.
9. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер. – М. : Искусство, 1991. – 357 с.
10. Горнфельд А. Г. Пути творчества / А. Г. Горнфельд. – Пг : Колос, 1922. – 232 с.
11. Залевская А. А. Текст и его понимание / А. А. Залевская. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 2001. – 177 с.
12. Ионесян Е. Р. Проблемы эпистемического согласования / Е. Р. Ионесян // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов : [сб. трудов]. – М. : Наука. – 1989. – С. 116–123.
13. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) ; [монографія] / О. М. Кагановська. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
14. Кубрякова Е. С. Рецензия на книгу Ю. Н. Караулова “Русский язык и языковая личность” / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1988. – № 5. – С. 153–155.
15. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова *память* / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука. – 1991. – С. 85–91.
16. Лосев А. Ф. Диалектика художественной формы / А. Ф. Лосев. – М. : Восход, 1927. – 251 с.
17. Рикер П. Время и рассказ. – Т. 1: Интрига и исторический рассказ / П. Рикер. – М. ; СПб. : ЦГНИИ ИНИОН РАН, Культурная инициатива : Университетская книга, 2000. – 313 с.
18. Степанов Ю. С. Французская стилистика / Ю. С. Степанов. – М. : Высшая школа, 1965. – 355 с.
19. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Учпедгиз, 1957. – 188 с.
20. Эпштейн М. Н. Диалектика знака и образа в поэтических произведениях А. Блока / М. Н. Эпштейн // Семиотика и художественное творчество : [сб. ст.]. – М. : Наука. – 1977. – С. 338–357.
21. Beaugrande R.-A. de, Dressler W. Introduction to Text Linguistics / R.-A. de Beaugrande, W. Dressler. – L. ; N.Y. : Longman, 1992. – 270 p.
22. Bergson H. Matière et mémoire / H. Bergson. – P. : PUF, 1954. – 280 p.
23. Barthes R. Critique et vérité / R. Barthes. – P. : Seuil, 1966. – 386 p.
24. Barthes R. S/Z / R. Barthes. – P. : Seuil, 1970. – 278 p.
25. Coquet J.-C. Sémiotique littéraire / J.-C. Coquet. – P. : Maine, 1973. – 270 p.
26. Genette G. L'œuvre de l'art. Immanence et transcendance / G. Genette. Collection Poétique. – P. : Seuil, 1994. – 304 p.
27. Jeandillou J.-F. L'analyse textuelle / J.-F. Jeandillou. – P. : Armand Colin, 1997. – 192 p.
28. Maingueneau D. Les nouvelles relations entre études littéraires et sciences du langage / D. Maingueneau // Etudes romanesques. – 6. Dialogue franco-ukrainien sur le roman. – Centre d'études du roman et du romanesque. – P. ; Caen : Université de Picardie – Jules Verne, 2000. – P. 721.
29. Ricardou J. Problèmes du nouveau roman. – P. : Editions du Seuil, 1967. – 207 p.

Довідкова література

30. Універсальний словник-енциклопедія ; [гол. ред. М.Попович] ; [друге вид., доп.]. – К. : ПВП “Всеуито”, 2001. – 1575 с.

КОНЦЕПТИ СУБ'ЄКТИВНІСТЬ / ОБ'ЄКТИВНІСТЬ, МОДАЛІЗАЦІЯ / МОДАЛЬНІСТЬ ТА ЗАСОБИ ЇХ ВИРАЖЕННЯ В МОВІ ТА МОВЛЕННІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ (на матеріалі французької мови)

Круковський В. І.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Круківська О. В.

відділ міжнародних зв'язків державного підприємства поштового зв'язку "Укрпошта"

Турчанінова В. Є.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Стаття присвячена проблематиці об'єктивності / суб'єктивності мовлення, теоретичним підходам до цих концептів, причинам їх різного тлумачення та засобам їх вираження. Основним засобом суб'єктивності дискурсу є модалізація, а модалність розгадується як її наслідок. У дослідженні проаналізовано вузьку і широку концепції модалності, яка в останньому випадку ототожнюється певними дослідниками із суб'єктивністю. Були встановлені й схарактеризовані основні типи модалності у французькій мові: епістемічна, деонтична, алетична й оцінна. Встановлено, що суб'єктивність ґрунтується не на істинному чиністинному характері висловлення, а на ступені імплікації мовця у висловленні і виявляється на двох рівнях. Перший рівень – статичний, що забезпечується дейктиками особи, простору та часу, другий рівень – динамічний (аксіологічно-афективний) і забезпечується насамперед лексикою. Було доведено, що найслабший рівень суб'єктивності реалізується неаксіологічними лексичними одиницями, а найсильніший – афективними оцінними лексичними одиницями. Зроблено висновок про необхідність градуального підходу до суб'єктивності / об'єктивності дискурсу.

Ключові слова: суб'єктивність, об'єктивність, модалність, модалізація, модалізатор, висловлення, мовець, ставлення, маркер, оцінний, аксіологічний, афективний.

The article is devoted to problems of objectivity / subjectivity of the discourse, theoretic approach to these concepts and reasons for difference in their interpretation. The primary tool for subjectivity of the discourse is modalization and modality is considered its consequence. The research focuses on analysis of broad and limited concepts of modality which in the latter case is identified with subjectivity by a number of researchers. Main types of modality in French : epistemic, deontic, alethic and evaluative one have been established and characterized. The subjectivity turned out to be based on the level of implication of the speaker in utterance and appears on two levels. First static level is secured by deixis of person, space and time, the second dynamic (axiological and affective) level is primarily secured by lexical means. It was proved that the weakest level of subjectivity is realized by non-axiological lexical units and the strongest one – by affective evaluative lexical units. The conclusion is the following: necessity for gradual approach to subjectivity.

Key words: subjectivity, objectivity, modality, modalization, modalizer, utterance, speaker, attitude, evaluative, axiological, affective.

“Вивчення лінгвістичних структур, – відзначають філософи, – це відкриття людиною самої себе, пізнання загального (об'єктивного) й індивідуального (суб'єктивного)” [1, с. 46]. Питання об'єктивності (О) – проблема будь-якої науки, яка забезпечує її існування як такої. О розглядається як матеріальність і як нейтральність, що має подвійне значення: перше – наукове, друге – моральне. О – частина зовнішнього світу, для точної репрезентації якого необхідно вилучити будь-яку особисту упередженість, навмисну деформацію дійсності. Але парадокс у тому, що О можлива лише через суб'єктивність (С) смислу. Формування мовної картини світу зумовлене як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Довгий час уважалося, що дискурс

належить до того чи іншого типу: часта присутність “Я” відносила дискурс головним чином до суб'єктивного типу на противагу об'єктивному, де маркери С (починаючи з “Я”) менш присутні. Проблематика С не має протиставлятися О, тому що обидві вони виявляються в мовленні вздовж градуальної осі. Проблема полягає в збалансованості між С / О у викладенні фактів, знань, думок і т. ін. Ця фундаментальна проблема завжди актуальна й дискусійна для всіх дискурсів. Антропологічна сутність мови й егоцентричної природи мовлення передбачає вживання людиною мовних і екстрамовних засобів для вираження своєї самобутності та індивідуальності, втіленої концептом С, вивчення якого набуває в лінгвістиці все більшого значення, оскільки вона передає судження людини про навколишню дійсність, пропускаючи її через власний досвід. Уживання мови обов'язково пов'язане із С мовця. Мовленнєвий акт передбачає суб'єкта “Я”, який звертається до адресата “Тебе”, а отже, продукування висловлення – це вираження своєї С через мову, через своє “Я”. Проблематика С / О означає ступінь суб'єктизації / об'єктизації дискурсу, стирання їхніх ознак, їх нейтралізації, використання залежно від потреб комунікації, пошук методів виявлення й кваліфікації мовних і немовних засобів, за допомогою яких мовець позначає свою присутність чи нейтральність у дискурсі (імплицитно чи експліцитно). На думку С. Kerbrat-Orecchioni, С у мовленні – це питання оцінного ставлення мовця до свого висловлення, яке в лінгвістиці і в теорії мовленнєвої діяльності пов'язане з такою фундаментальною категорією, як модальність (М), що є результатом модальності висловлення [2, р. 16]. Важко говорити про всі ці речі, не уявляючи їхньої лінгвістичної сутності, не маючи відповідної мовленнєвої компетенції. **Актуальність** дослідження визначена недостатнім і суперечливим вивченням цих концептів в українській лінгвістиці та їх взаємодії в мовленні. Об'єкт дослідження – концепти суб'єктивності / об'єктивності, модальності / модальності у французькій мові та мовленні, предмет – теоретичні підходи до їх вивчення, **мета** – продемонструвати різноманіття теоретичних підходів до цих концептів, їх причини, що буде сприяти їхньому кращому розумінню й теоретичному розвитку. **Завдання:** 1) аналіз теоретичної літератури, що розглядає ці концепти, для демонстрації їх загальної проблематики та взаємодії; 2) уточнення термінології; 3) визначення необхідності градуального підходу до С / О дискурсу; 4) встановлення відмінностей між суб'єктивністю, модальністю й модальністю; 5) перелік, класифікація й характеристика виявлених засобів їх вираження у французькому мовленні. Грунтуючись на теорії J.-M. Adam, M. M. Бахтіна та О. Discot, що будь-який дискурс експліцитно (лексика, граматики) чи імплицитно (інтенція) намагається вплинути на адресата, ми висуваємо гіпотезу, що будь-який дискурс містить певну частку С, тому абсолютна О чи С у мовленні неможлива, оскільки С властива будь-якому мовцю як суб'єкту мовлення і з'являється під час його продукування й тлумачення, їх дозування залежить від інтенції мовця й адресата, тому доцільніше говорити про суб'єктизацію й об'єктизацію, про рівні О / С дискурсу. Новизна дослідження полягає в комплексному підході до визначення цих концептів, аналізі їх взаємодії й взаємозалежності як процесу з урахуванням когнітивних, семантичних, прагматичних, соціологічних і психологічних аспектів у контексті, що допоможе змодельовати характер оцінного вираження С у мовленні, виявляти її ознаки в різних жанрах та звести методи аналізу окремих уривків до єдиної системи. Дослідження допоможе визначити ступінь С / О конкретного дискурсу, їх відповідність цілям автора висловлення.

Проблематика С / О, витoki якої містяться в ідеях Е. Бенвеніста, Ш. Баллі, В. Гумбольдта, О. О. Потебні, Ф. Соссюра..., здавна є предметом ретельної уваги різних наук: філософії, лінгвістики, прагматики, логіки, психології... Зокрема у філософії вивчення концептів С / О має довгу історію. За Г. Гегелем, О – це те, що існує поза нами і доходить до нас шляхом сприйняття [1, с. 23], а І. Кант уважав це С, а до справжньої О він відносив форми спостереження, простір, час та логічні категорії всеосяжності / необхідності [3, с. 321]. Трактуючи С / О як взаємопроникаючої єдності існує і в логіці, де розмежування “суб'єкт” / “об'єкт” не має принципового значення. На думку деяких учених, їхній поділ неможливий [4].

У мові та мовленні теза про С / О ґрунтується на бінарному співвідношенні “диктум” – “модус” Ш. Баллі, який визначення “модусу” пов’язував із фундаментальною властивістю людської психіки протиставляти план “Я” (план суб’єктивний, окремих) як відношення до предметного змісту висловлення (диктуму), які виявляються у відповідних модальних характеристиках, властивих висловленню як результату мисленнєвої діяльності суб’єкта-мовця, плану “НЕ-Я” (плану онтологічному, об’єктивному, загальному) [5, с. 57] та Е. Бенвеніста, який “его” мовця і суб’єкта, матеріалізоване та індивідуалізоване в процесі висловлення, увиразнив у мовленнєвих “відбитках” присутності мовця [6, с. 260]. Цю думку підтверджує також сучасна представниця французької лінгвістичної школи С. Kerbrat-Orecchioni, заявляючи, що “будь-яке висловлення є егоцентричним, лише мова засновує концепт “его” [2, с. 22].

Зі сказаного вище стає зрозуміло, що явище С в дискурсі видно через механізм позиціонування людини як суб’єкта мовлення, тобто через мовні й немовні ознаки, пошуком, класифікацією й описом яких у дискурсі і займаються передусім лінгвісти. Вони виділяють такі групи слів: “дейктики” і “шифтери” (Е. Бенвеніст, 1974; Р. Якобсон, 1985); “дискурсивні слова” (В. В. Гак, 2000), “дискурсивні маркери” (G. Dostie, 2004), модальні слова і вирази (Ш. Баллі, 1955), елементи системи функціональної оцінки (Е. М. Вольф, 1985), “логічні артикулятори” (Е. Roulet, 1991), “оператори висловлення” (О. Ducrot, 1993), аргументативні оператори, функтори (J.-C. Anscombre, 1995), аргументативні конектори (M. Tutescu, 2005), “модалізатори” (P. Charaudeau et D. Maingueneau, 2002), “суб’єктивними” (С. Kerbrat-Orecchioni, 1980) і т. ін. Це елементи висловлення, що виражають суб’єктивне ставлення мовця до предмета висловлення і до нього самого в постійному співвідношенні з ментальними, концептуальними “схемами” і “матрицями”, що відображають досвід пізнання й комунікації [7, с. 120]. Усі ці засоби С докладно буде розглянуто нижче.

В україністиці різні аспекти цієї проблематики знайшли відбиття у працях О. І. Бондаря, С. С. Єрмоленка, І. Р. Вихованця, В. І. Кононенка, В. М. Русанівського, О. С. Шевчук, Н. П. Шумарової та інших дослідників. Сьогодні проблема С досліджується в Україні в різного типу дискурсах: медійному (Л. А. Гурч, Д. С. Кір’ятська), дипломатичному (А. С. Кожетева), комерційному (С. К. Романюк), науково-популярному (Г. М. Сивокінь), але найбільше – в художньому (Н. А. Змієвська, С. Т. Шабат-Савка...). Серед авторів теоретичних праць про С слід зазначити Т. І. Краснову [8], В. В. Хіміка [9] та С. В. Козак [10]. У решті випадків С розглядається в рамках явищ М (К. О. Ралдугіна, Ю. М. Падалка), оцінки (А. Стадній), модусу (О. Ніка) тощо.

Категорія О в лінгвістиці. Ми будемо говорити про два протилежні концепти С / О для пояснення структури дискурсу залежно від домінанти, щоб представити певні типи інформації і аргументів, щоб кваліфікувати дискурс як об’єктивний чи суб’єктивний. Нижче ми розглянемо дефініції цих двох концептів, що дозволить виявляти їх у контексті. О має насамперед вирішальне значення для належного розуміння концептів С та М; не існує об’єкта пізнання без суб’єкта. На думку Е. Гуссерля, людина не має справи безпосередньо з об’єктивною реальністю, оскільки “мова – це особливе утворення, що заміняє реальну О як конкретно пережитий досвід” [11, с. 188]. Інакше кажучи, завдяки мові С об’єктивується в усій своїй різноманітності: життєвому (індивідуально-психологічному), соціальному (в тому числі ідеологічному) й пізнавальному (гносеологічному) досвіді. Існує дві концепції О: нейтральність і чесність шляхом пошуку правди [12, с. 496].

Незважаючи на критику протиставлення об’єктивний / суб’єктивний дискурс, О є нагальною потребою, ідеалом багатьох дискурсів: природничих, спеціалізованих і навіть гуманітарних, де стирання відбитків усього особистого має принципове значення, тому для них встановлюються певні обмеження на вираження С, вимоги їхньої об’єктивності, де будь-який натяк на індивідуальну думку вважається неприпустимим. Присутність автора висловлення зводиться до дескриптивної

чи інформативної функції мови шляхом дистанціювання від дискурсу, його деперсоналізації, позбавлення індивідуальних ознак за допомогою спеціальних методів, що створює ефект О [13, с. 22], оскільки на перший погляд мовець, здається, відсутній.

Згідно із цією думкою, лінгвістика енонсіації (Е. Бенвеніст) визначає два типи дискурсивної поведінки: перша прагне до об'єктивації (чи до її видимості), друга допускає С дискурсу [6]. У такому разі говорять про навмисну об'єктивацію дискурсу, тобто О в мовленні розглядається як неупередженість (нейтральність). Упередженість / неупередженість – дві протилежності, упередженість не еквівалентна нечесності, вона аксіологічна. Нейтральність полягає у відмові мовця від висловлення своєї позиції стосовно цілі. Аксіологічна нейтральність – це спосіб протесту проти ідеологічної, політичної і т. ін. заангажованості мовця, утримання від соціально-критичної оцінки, індивідуальності. Але їх повне стирання неможливе, в певних випадках вони необхідні, напр., у питаннях щодо рабства, тероризму, насильства і т. д. Нейтральність є проблематикою певних обставин, слід мати вагомі підстави, щоб її виправдати.

Та чи інша позиція мовця залежить від соціального, політичного, ідеологічного, культурного, морального і т. ін. контексту. Будь-який текст викладається з певної позиції (навіть лексикографічний чи науковий), що унеможливує повну об'єктивність. О. Galatani говорить про важливе значення С і оцінного мовлення [13]. З метою певної аргументативної стратегії мовець може приховати свою присутність на першому рівні С, тобто на рівні дейктиків. Тим важче виявити С другого рівня (оцінного), коли С маніпулює культурними стереотипами та ідеологічним контекстом. Рідкісними є висловлення, що залишаються нейтральними, об'єктивними, безсторонніми. В. Н. Телія називає таке оцінне відношення нульовим [14, с. 30]. М. Riegel, складаючи перелік мовленнєвих форм С, говорить, що в мові перемагають експресивна (емотивна) та аргументативна функції [15, с. 580]. Отже, О народжується з С і навпаки. Не слід абсолютизувати О, оскільки такий підхід – догматичний і наївний, а його раціональність може стати негативною. Рішення полягає не у вилученні С чи О, а в їх урівноваженості, в такому поєднанні об'єктивації / суб'єктивації думки, якого вимагають конкретні умови суспільного існування.

Було б помилкою вважати, що можна досягти абсолютної О, якщо врахувати ідею (і тут ми повністю згодні з Е. Бенвеністом), що саме існування мовлення залежить від суб'єкта мовлення [6]. Навіть, коли висловлення не посилається на нього очевидним чином, зводяться лише до референтної функції, це не означає, що мовець зник. Присутність мовця, якою б вона не була, відчувається на різних мовних рівнях залежно від специфічних умов комунікації, пов'язаних із контекстом. Немає чіткої межі між С і О, провести її важко, тому що навіть коли ми думаємо, що ми об'єктивні, насправді ми суб'єктивні. Тому доцільно прийняти дефініцію О / С близьку до думки J. K. Milner: “Ми говоримо, що висловлення є об'єктивним, коли ми розуміємо його правильно, коли не обов'язково брати до уваги автора чи обставини висловлення” [16, с. 45].

Наш аналіз літератури показав, що мовними засобами вираження О у французькій мові є нейтральний стиль, прямий порядок слів, неекспресивний вокабуляр, уживання дієслів у 3-й особі, безособових виразів, неозначених прикметників та займенників, відсутність звертання до читача, коментарів, уникнення прямих питань, окличних речень, невживання імперативу, вживання позачасового теперішнього часу тощо [17].

Категорія С в лінгвістиці. Застосування терміна С у лінгвістиці відбувалося поетапно. Інтерес до цієї проблеми в мові виник завдяки дослідженням засновника філософії мови В. Гумбольдта, який заявляв, що “мова – це засіб перетворення С в О” [18, с. 205]. Іншу думку відстоює французький лінгвіст М. Вре́ал, який, вивчаючи семантику, говорить про існування суб'єктивного елемента, якого він уважав найдавнішим [19]. У свою чергу Ш. Баллі пов'язував С з “модусом” [5]. Він підкреслював значення експресивного мовлення як засобу передачі

афективної думки, демонструючи таким чином, що мова не повністю підпорядковується С, що одні мовні елементи суб'єктивніші за інші. Проте докладно проаналізував С у мовленні Е. Бенвеніст в окремому розділі своєї праці, який так і називається "Суб'єктивність у мовленні" [6]. Для Е. Бенвеніста С всеповсюдна в мовленні. "С – це спроможність мовця представляти себе як суб'єкта" [6, с. 183]. Проблема енонсіації, яку він розробив, нагадала про місце людини в мові: саме в мові людина стає суб'єктом. Е. Бенвеніст наводить приклади, що підтверджують його теорію, це насамперед займенник першої особи "Я". Особові займенники є у всіх мовах світу і становлять першу ознаку С мовлення. Подальші спроби пошуку конкретних маркерів С у дискурсі поступово посунули цей концепт до його складнішого значення. С. Kerbat-Orecchioni розширює теорію Е. Бенвеніста, вона складає перелік ознак С у мовленні і запевняє, що "будь-яка лексична одиниця в певному сенсі суб'єктивна, оскільки слова є лише символічними заміниками й інтерпретаторами речей" [2, с. 79]. Разом із тим вона, як і Ш. Баллі, наголошує, що не всі мовні одиниці однакові, оскільки наповнені більшою чи меншою дозою С, позначаючи рівень заангажованості мовця у своєму висловленні. "Вісь протиставлення об'єктивний-суб'єктивний не дихотомічна, а градуальна", – зауважує С. Kerbat-Orecchioni [2, с. 81]. На цьому ступені С С. Kerbat-Orecchioni підкреслює значення культурних стереотипів та морфології, які інколи ускладнюють аксіологічну структуризацію вокабуляру. У широкому сенсі, залежно від комунікативної ситуації один і той самий термін може переходити від одного типу С до іншого. Напр.: *C'est un pauvre type* (Це нешасний чоловік) (аксіологічний, пейоративний прикметник). *Ce type est pauvre* (Цей чоловік – бідний) (прикметник у прямому значенні). Ця подвійна С є причиною плутанини цього концепту, за що деякі лінгвісти критикують С. Kerbat-Orecchioni, вважаючи її класифікацію обмеженою, а категоризацію ознак С – нестабільною: об'єктивне висловлення може стати суб'єктивним залежно від конкретної ситуації. Ці два підкласи С (афективна й аксіологічна) не перехрещуються, а накладаються один на одного, напр.: *admirable* (чудовий) і *méprisable* (презирливий).

Із цього аналізу робіт, насамперед С. Kerbat-Orecchioni, видно, що С висловлення ґрунтується не на істинному чи неістинному характері висловлення, а вимірюється ступенем імплікації (участі) мовця в продукуванні свого висловлення і виявляється на двох рівнях. Перший рівень свідчить про експліцитну чи імпліцитну присутність мовця у висловленні за допомогою вживання дейктиків, що вказують на особу, час і простір. Це так звана статична С, що лише позначає суб'єкт мовлення, не дублюючи його вплив на адресата. Другий рівень – це оцінна С. У лінгвістичній літературі, коли йдеться про категорію С, звичайно мають на увазі саме експліцитне вираження С, до якої певною мірою можна віднести афективність (субкатегорію С), категорію оцінки та модуси [8]. Напр., С. Kerbat-Orecchioni класифікує лексичні маркери С (суб'єктивними) на основі афективної, аксіологічної і модалізуючої ознак. Отже, основа й принципи С містяться в мовленні.

Таке різноманіття підходів до вивчення С зумовлене дослідженнями цього концепту на різних рівнях мови. Дефініція С як загального концепту повинна відсилати до поняття суб'єкта в широкому значенні і до його почуттів, постійно співвідноситися із "Я", з індивідуальною свідомістю і реалізуватися як комплексна дискурсивна дія, що здійснюється суб'єктом за допомогою вербальних і невербальних засобів, завдяки якій суб'єкт як соціальний актор одночасно оцінює об'єкти навколишньої дійсності й позиціонує суб'єкти (в тому числі й себе) стосовно інших суб'єктів, урахувавши всі прономінантні складники соціокультурного контексту. Застосування явища С до різних жанрів (літературних, наукових, медійних) дозволило типологізувати дискурси (об'єктивні / суб'єктивні) й дослідження про функціонування маркерів С в мові та мовленні.

У лінгвістичному плані тісно пов'язаному із суб'єктивним позиціонуванням мовця є концепти модальності й модалізації, що слугують підґрунтям мовленнєвого втілення автора і суміжних дискурсивних і текстових феноменів інтенційного характеру, зокрема так уважає Ш. Баллі [5].

Концепт “модальність” у лінгвістиці. Поняття “модус”–“диктум”. На відміну від С модальність – спеціалізоване поняття. Відомо багато теорій щодо концепту М, який з'явився спочатку в логіці, а потім у лінгвістиці. Але проблема в тому, що М у лінгвістиці не повністю збігається з М у логіці, де вона визначається як взаємодія понять дійсності, можливості та необхідності. Мовний матеріал додає до явища М свої складності, оскільки в одному висловленні може бути кілька модальних значень, виражених різними засобами. В лінгвістику термін М уперше ввів Ш. Баллі і, починаючи з 70-х років ХХ ст., М набуває все більшого значення в аналізі С дискурсу.

Ш. Баллі, як ми вже говорили вище, стверджує, що висловлення складається з диктуму (пропозиційного змісту) і модусу – психічної операції (душі фрази для Ш. Баллі) [5, с. 136]. Розглянемо ці два поняття детальніше. Позиція мовця зумовлена логікою, психологією та мовою. Присутність модалізаторів (мовних засобів) змінює диктум висловлення і перетворює його на модус. Для вияву М у висловленні необхідна активна дія суб'єкта, тому що саме він вирішує, яким чином передати зміст свого повідомлення, і саме він надає основний смисл своєму висловленню. Наведемо канонічні приклади цього явища. 1. *Pierre est venu.* (П'єр прийшов) [диктум]. 2. *Pierre est certainement venu.* (П'єр напевно прийшов) [модус]. 3. *Pierre peut venir.* (П'єр може прийти) [модус]. 4. *Pierre doit venir.* (П'єр повинен прийти) [модус]. 5. *Je crois que Pierre est venu.* (Я думаю, що П'єр прийшов) [модус]. У прикладах, наведених вище, один і той самий диктум стосується приходу П'єра: *Pierre est venu.* Але модус у кожному висловленні різний, тому що кожного разу мовець займає різну позицію, вживаючи або ж прислівник “*certainement*” або ж дієслова: “*pouvoir*”, “*devoir*”, “*croire*”. Тобто диктум у всіх трьох висловленнях однаковий, а модус змінюється залежно від позиції мовця. У висловленні через диктум мовець виступає конструктором змісту, а через модус – його реконструктором, додаючи щоразу один чи кілька термінів, що виражають його ідеї, почуття, наміри, ставлення стосовно свого висловлення. Диктум може існувати без модусу, а модус – ні. Ця їхня єдність і взаємозалежність показують, що без суб'єктивних термінів можна змінити структуру і зміст висловлення, навіть деформувати останнє, але навіть якщо в структурі чи змісті висловлення з'являється певний нюанс без модалізаторів диктум завжди залишається диктумом. Подальшим розвитком концепції Ш. Баллі стало вичленування кількох типів модальності, що ґрунтується саме на функціонально-семантичній диференціації модусів.

Дефініції М у французькій лінгвістиці. М є мовною універсалією і належить до основних концептів природних мов. Розглянемо дослідження концепту М насамперед у французькій лінгвістиці (матеріал нашого дослідження), оскільки в кожній мові М має свої особливості [20]. Напр., в українській мові завдяки відмінкам різниця між концептами “темпоральність” і “вид” чітка, тоді як у французькій мові вона складніша, бо зв'язок між концептами “модальність”, “темпоральність” і “вид” там набагато сильніший, що викликає певні труднощі у визначенні М [21]. Щоб пояснити складність концепту М А. Меунієр стверджує, що М відсилає до дуже різних мовних реалій: дієслівні способи, час, вид, модальні дієслова, заперечна форма, типи фраз, модальні прислівники, прикметники [22, с. 8]. Більшість французьких дослідників підтримують ідею, що С / О пов'язані з М, що М ґрунтується на дихотомії диктум–модус, що висловлення відповідає повідомленню думки, відмінної від простої репрезентації світу. У рамках цього мовець бере активну участь у своїй репрезентації дійсності. Але зміст, обсяг і засоби реалізації М різняться залежно від дисципліни: граматики, семантики, прагматики тощо. Напр., С. Kerbrat-Orecchioni ототожнює М з С, оскільки виявлені нею форми С розміщуються чи то на рівні диктуму (напр., суб'єктивні прикметники), чи то на рівні модусу (напр., суб'єктивні дієслова) [2]. У французькій лінгвістиці розрізняють чотири підходи до М: логічний (А. Kratzer, 1981), суто синтаксичний – модальні дієслова – (Е. Бенвеніст, 1974), семантичний (В. Pottier, 1983; Ch. Bally, 1955; Le Querler, 1996; O. Galatanu, 2005) і прагматичний (А. Meunier, 1974, P. Charaudeau,

1992). Нами було встановлено, що французька лінгвістика віддає перевагу семантичному підходу. М розглядається через перспективу енонсіації як додаток до інформації, яку треба розкодувати [23, с. 100], і виражається головним чином через типи фраз, час, дієслівні способи, допоміжні модальні дієслова, прислівники, акцентуючись на Сюбжонктиві і підрядних реченнях.

Широка і вузька концепції М. На різних етапах розвитку лінгвістики концепт М чи то звужувався до поняття способу дії, модальних дієслів, чи то розширювався, зливаючись фактично з категоріями оцінки та експресивності, і ставав якимось метамовним явищем, втрачаючи будь-які логічні обриси. Як справедливо зауважує Т. В. Романова, “модальність виявляє тенденцію до змикання з категорією суб’єктивності” [24, с. 6]. У французькій лінгвістиці також існує широка концепція М (Ch. Bally, F. Brunot, J.-L. Gardies) і вузька (E. Benveniste, J. Damourette, E. Pichon). Широка концепція М – “це будь-який мовленнєвий слід, всі мовні й немовні явища, що свідчать про присутність мовця в мовленні” [25, с. 7]. У цьому сенсі М дорівнює С. Така концепція робить з М дуже широкий і гетерогенний термін, що потенційно включає дейктики (*я-тут-тепер*), оцінні слова, вирази тощо. На думку М. Herslung, ця концепція домінує у французькій лінгвістичній традиції [25]. Вона дозволяє розглядати під терміном М такі різні явища, як темпоральність, доконаний і недоконаний вид і навіть заперечну форму. Пам’ятаючи, що М відповідає присутності людини в мовленні, мовленнєві акти також можна розглядати в рамках терміна М, тобто типи фраз (стверджувальні, питальні, окличні) можна вивчати як типи М [6]. Широка концепція М допускає входження до неї численних мовленнєвих явищ на різних мовних рівнях, але вона має недолік – безкінечність. Тому існує звужена концепція, яка, на думку М. Herslung, здається, “зводиться до явищ: реальність / ірреальність, дозволеність / недозволеність” тобто до епістемічної й деонтичної М [25, с. 8]. Напр.: *Paul n’est pas là. Il doit être parti.* (Павла тут немає. Він, мабуть, уже поїхав). Таку звужену концепцію М легше дослідити. Але як бути, напр., з поняттям “можливість”, яка є ні епістемічною, ні деонтичною М? Недолік звуженої концепції М полягає в тому, що вона вилучає з аналізу М численні семантичні явища, які потрібно враховувати.

Слід зазначити, що широка і вузька концепції М не є альтернативними, з-поміж яких лінгвіст має обирати. Вони швидше є двома полюсами однієї осі і більшість робіт лінгвістів про М свідчать про середню концепцію, що знаходиться між двома крайніми [25], яка ґрунтується на таких поняттях, як ставлення, судження і мовець, тобто завжди пов’язана з суб’єктом мовлення.

Отже, для французьких лінгвістів М – це семантична і навіть прагматико-семантична категорія, а такі категорії важче визначити, ніж морфолого-синтаксичні. Це пояснюється абстрактним характером цих двох рівнів: значення і функції не можна ні побачити, ні почути на відміну від фонологічних, морфологічних чи синтаксичних рівнів. Хоча М, як семантична категорія, безперечно пов’язана з іншими мовними рівнями, а тому різні мовні рівні можуть також виражати М. По-друге, різні дисципліни й лінгвістичні напрями вже давно мають різні концепції М. З одного боку, існують концепти М у логіці, що крутяться навколо термінів можливих світів, можливість / необхідність [26, с. 282]. З другого боку, є мовні концепції, де С і ставлення / вираження позиції мовця центральні у визначенні М. Такі концепції М чисельніші. Напр., F. R. Palmer розглядає М як граматичну категорію, щоб уникнути розмитості, яка характеризує семантичні дефініції М, для нього М виражається морфологією: флексіями, афіксами, способом дії і модальними словами [26]. Така його позиція зумовлює те, що він вилучає з М лексичні елементи – маркери М, хоча й визнає, що вилучати їх повністю не можна. Але для нас ця позиція неприйнятна, тому що існують мови, де граматична М відсутня або мало присутня (напр., адигейські мови), але це не означає, що в цій мові відсутні засоби вираження непевності, дозволу, примусу і т. ін. Просто ці явища представлено в іншій формі. Принцип нерозривного взаємозв’язку мисленнєвих та мовленнєвих процесів дозволяє

стверджувати, що модальність синтаксичних конструкцій оформлюється вже на довербальному етапі їх утворення, тобто на рівні судження [9]. М не залежить винятково від структури певної мови і не може розглядатися як суто лінгвістична категорія. Отже, існують численні концепції М, які можна поділити на дві великі групи: одна містить характеристики М на основі термінів “можливості” й “необхідності”, друга охоплює характеристики М у термінах “ставлення” чи “позиції” і здається, що одні лінгвісти схилиються до першої групи, інші – до другої.

В. В. Виноградов вважає, що зміст модальності і форми, в яких вона виявляється, історично мінливі [20]. Семантика цієї мовної категорії в мовах різних систем має змішаний лексично-граматично-комунікативний характер. У європейських мовах вона охоплює мовні й немовні рівні. У сучасній лінгвістиці обсяг поняття “модальність” суттєво розширився, охоплюючи не лише ментальний (когнітивний, епістемічний), перцептивний (сенсорний), емотивний модули, а й будь-який комунікативний модуль: модуль вираження поглядів, суджень та оцінок [13]. У лінгвістичних дослідженнях межі вживання терміна “модальність” втратили свою визначеність, а тому діапазон його розуміння хитається від невизнання як такого до його розуміння як текстоутворювальної категорії [28]. Для нас М – це семантична категорія, що виражається насамперед на морфолого-синтаксичному, фонетичному і, звичайно, лексичному рівнях, яка має зв'язки з прагматикою. Не існує одностайно схваленої дефініції М, її не може бути, тому що засоби реалізації модальних значень різні в кожній мові. Проте хай би якою була дефініція М, у лінгвістиці вона ґрунтується на С (ставлення / оцінка мовця) і на традиційній дихотомії модус–диктум.

Підкресливши різноманіття тенденцій щодо теоретизації М, ми встановили, що кожний суб'єкт продукує дискурс, де слова вживаються переважним чином так, щоб привернути увагу, вплинути, а інколи й змінити ставлення співбесідника або просто задовольнити бажання висловитися і представити світ, виходячи з позиції мовця.

Типологія М. Розуміння М як універсальної прагматико-семантичної категорії, що виражає об'єктивне відношення змісту висловлення до дійсності з погляду мовця та його суб'єктивне ставлення до цього змісту зумовлює правомірність виділення об'єктивної (первинної) М як відношення змісту висловлення до дійсності, що конкретизується в значеннях реальність / ірреальність), та суб'єктивної М (вторинної, емотивної), що виражає відношення мовця до свого висловлення як субкатегоріальних значень досліджуваної категорії. Тому категорію М більшість дослідників ділять на об'єктивну модальність (ОМ) і суб'єктивну модальність (СМ) [8; 9; 14]. Уважається, що ОМ є обов'язковою ознакою будь-якого висловлення. Головним засобом забезпечення цієї функції є категорія дієслівного способу. На синтаксичному рівні ОМ у французькій мові представлена протиставленням дійсного способу (Indicatif) – ірреальному (Subjonctif, Conditionnel, Impératif). Довгий час лінгвісти описували ОМ як домінуючу і залишали поза увагою СМ або навпаки зосереджували свою увагу на СМ, нівелюючи ОМ і підкреслюючи, що семантичний обсяг СМ ширший за семантику ОМ [28]. Додамо лише, що не всі французькі мовознавці є послідовними у вичленуванні двох площин М: об'єктивної та суб'єктивної, – зокрема О. Ducrot, критикуючи ототожнення С з О більшістю французьких дослідників, зауважує, що в цьому разі дефініція М вважається занадто широкою, розпливчатою, тому що опозиція між суб'єктивним елементом (модусом) і об'єктивним елементом (диктумом) у мовленні не є релевантною [7]. Він ставить під сумнів саме існування терміна М, стверджуючи, що все в мові пов'язане з С і несумісне з М, що ґрунтується на дихотомії модус–диктум, а отже, протиставлення С / О необґрунтоване [7]. Цю саму думку поділяє Е. Vion, для якого диктум не є об'єктивним елементом, що належить до чистої дескрипції, а швидше – суб'єктивною репрезентацією світу в очах мовця, тобто сам диктум належить до С [23]. У багатьох працях підкреслюється умовність протиставлення об'єктивної і суб'єктивної М (напр., Пешковський А. М., 1956). Ф. А. Агаєва підкреслює, що “суб'єктивна та об'єктивна модальності – дві сторони одного

цілого” [28, с. 18]. Це означає, що ми не можемо відокремити зміст висловлення від мовця, тобто розглядати об’єктивну модальність як самостійну категорію, так само як і опосередковувати ставлення мовця до висловлення з дійсністю, виокремлювати суб’єктивну модальність. Отже, поняття мовної модальності містить аспект ОМ – відношення повідомлюваного до певного плану дійсності та аспект СМ – оцінне ставлення мовця до змісту висловлення.

Таким чином, ми встановили, що переважна більшість французьких дослідників (О. Galatanu, С. Kerbrat-Orecchioni, Р. Charaudeau) вважає, що в центрі модусу перебуває суб’єкт-мовець і його намір у комунікативному процесі, тобто для них ставлення й вираження позиції мовця – центральні у визначенні М. Вони розглядають М як коментар мовця стосовно пропозиційного змісту свого висловлення. Додаючи певний мовний маркер, напр., прислівник *peut-être* (може) чи дієслово *devoir* (бути зобов’язаним), мовець виявляє ставлення до свого висловлення. Саме ці два типи М (епістемічна й деонтична) закріпилися у французькій лінгвістичній традиції, починаючи з Ш. Баллі. Але цю двосторонність М (епістемічно-деонтична) критикують деякі дослідники, які вважають такий поділ недостатнім (напр., О. Galatanu). Ми поділяємо цю думку.

Вочевидь традиційні в лінгвістиці концепції М, що базуються на теорії енонсіяції й прагматиці, не можуть описати й пояснити всі типи М, визнаної філософсько-логічною традицією, а також усі додаткові вживання модальних дієслів, головним чином *pouvoir* і *devoir*.

Ж. Gardes-Tamine та М. А. Pelizza та інші виділяють третій тип М – атлетичну, що співвідноситься з поняттям буття, через яку суб’єкт проголошує логічні загальні істини [29]. *Tous les hommes sont mortels*. (Всі люди смертні). Іншу думку висловлює L. Gosselin [30], стверджуючи, що навіть відсутність особливих маркерів є способом маркування висловлення, таким чином він уникає проблем, пов’язаних зі ставленням, менше говорить про мовця, а більше про модалізуючу категорію чи категорію оцінки, що дозволяє спростити включення до модальних висловлень типу: *Учні повинні прийти в клас о такій-то годині*. Факт уникнення поняття “ставлення” уможливило включення до типології М прикладів, що належать до категорії “об’єктивних” М. Глобальна модель М дозволяє висунути плідну альтернативу традиційним моделям М, які ми вже розглянули.

На основі вище сказаного ми виявили деякі проблемні аспекти дефініції М, прийнятої традиційно в лінгвістиці, це поняття епістемічної М, дефініція якої має бути дуже точною. Вона включає знання суб’єкта про світ та об’єкт мовлення, світобачення, вірування, погляди мовця. Це єдиний тип М, що має більш-менш уніфіковану дефініцію, що виражає ставлення мовця (впевненість / невпевненість, достовірність / недостовірність) до інформативного змісту висловлення. *“Je crois qu’il est malade”*. (Я думаю, що він захворів). Щодо нашої дефініції епістемічної М, то вона ґрунтується на середній позиції, тобто на ролі епістемічних модалізаторів у дискурсі, напр.: *certain, probable, douteux, croire, être persuadé, etc.* Епістемічна М завжди пов’язана з живим суб’єктом. Основним засобом її вираження у французькій мові є дієслово *savoir* (знати), пов’язане з ідеєю визначення різних ступенів знання. Ця категорія М складається переважно з дієслів-перформативів, досліджених О. Ducrot [7], висловлення яких збігається з виконанням психологічного розпорядження: *considérer que* (констатувати, що), *estimer que* (вважати, що), *être sûr que* (бути впевненим, що), тобто це дієслова думки, переконання. Прислівники-модалізатори: *peut-être, sans doute, sûrement, дієслівні вирази: il est probable que..., il est incontestable que...* – також виражають цю М.

Але єдина М, яку сприймає вся традиційна французька лінгвістика, – це деонтична М. Інші типи М – епістемічна й атлетична – виражають суб’єктивну М. Деонтична М, як і епістемічна, показує ставлення мовця до свого висловлення, але, якщо епістемічна М свідчить про ставлення мовця до оцінки істинності пропозиційного змісту, то деонтична говорить про ставлення мовця до умов реалізації цього змісту. Вона охоплює всі форми вираження, що регулюють ставлення мовця [2, с.115]. Деонтична М – це права й обов’язки, вона виражається імперативом

і модальними дієсловами: *devoir, pouvoir, falloir* і пов'язана з орудною функцією мови, з приписом дій, зі зверненням до майбутнього. У радянській лінгвістиці деонтичну М ототожнювали з об'єктивною (предикативною, онтологічною, предметною) (В. Г. Гак, Н. М. Васильева та ін.). Розрізняють два види деонтичної М: волютивна: бажання, намір, самоусвідомлений обов'язок (*vouloir*) і власне деонтична М, джерело якої перебуває поза суб'єктом мовлення (*devoir*) [15]. Деонтична М пов'язана з поняттям норми, припису, але має відтінки “дозволу” / “заборони” (*Vous ne pouvez pas garer votre voiture ici.* (Ви не можете припаркувати вашу машину тут), “можливості” / “неможливості”. Вона може навіть переходити в алетичну: *il est permis – il est possible* (дозволено-можливо). Саме про ці три великі категорії М (деонтичну, епістемічну й алетичну) виокремлює С. Kerbrat-Orecchioni.

Концепт модальності. Одним з основних способів суб'єктивації дискурсу є модальність (Мдз). У західній лінгвістиці сьогодні дедалі більше говорять про Мдз, а не про М. Ми вважаємо концепти М і Мдз базовими для встановлення співвіднесеності висловлення з категоріями С / О. Мдз є проблемним поняттям у сучасній лінгвістиці, що пов'язане з її поліморфністю і мінливістю характеру. Зв'язок між М і Мдз не є очевидним, що спричиняє певну плутанину між ними. Можна було б уважати ці два концепти еквівалентними, в деяких випадках вони можуть використовуватися як квазі-синоніми [23, с. 101]). Проте насправді ці два концепти абсолютно відмінні. Концепт М відсилає до статичної реальності, тоді як Мдз видається швидше процесом. Ось чому М. Агріві пише: “Модальність – це процес, через який суб'єкт мовлення виявляє своє ставлення до свого висловлення” [31, с. 389]. Тобто Мдз дозволяє мовцю показати своє ставлення до свого повідомлення. Ми виходимо з гіпотези, що Мдз є оказіональним явищем і характеризується подвійним висловленням, одне з яких є коментарем до іншого, а автором їх обох є один і той самий мовець. Йдеться про те, щоб показати, яким чином застосування Мдз дозволяє мовцю побудувати свій імідж, дистанціюючись від свого висловлення. Мдз може розглядатися також як аргументативна стратегія мовця з метою приєднання адресата до свого висловлення.

Мдз – це операція висловлення думки чи позиції мовця стосовно свого співрозмовника чи свого висловлення. Н. Рісавез указує на складності явищ, до яких відсилає Мдз [32, с. 43]. Для нього Мдз – це процес модальної кваліфікації мовцем висловлення, а М – результат, продукт цього процесу [32, с.132–136]. Мдз – це процес реакції мовця на своє висловлення, а М – відбиток цього процесу у висловленні (там само). Інакше кажучи, Мдз – це акт, а М – семантичний складник чи мовний маркер цього акту, через який виявляється ставлення мовця до свого висловлення (там само). Р. Шаргадеау зі свого боку вважає, що Мдз – “це специфікації енонціативних іллокутивних, алокутивних чи делокутивних актів, через які виявляється модальність як концептуальна категорія, якій відповідають експресивні засоби, що дозволяють пояснити різні позиції мовця і його наміри у висловленні” [33, с. 573].

Мдз – це мовленнєва операція, за допомогою якої мовець виражає свою думку, використовуючи ознаки М [23]. Мдз передбачає зміну змісту висловлення (пропозиції) через ідею необхідності, можливості, неможливості... за допомогою різних мовних і немовних засобів, тобто – це модифікація, видозміна, перетворення пропозиційного змісту, що породжують його нові смисли, спосіб нюансування, передавання мовцем відтінків свого висловлення, послаблюючи чи посилюючи його. Аналіз наявних сьогодні в мовознавстві концепцій Мдз дозволяє розглядати її як основний спосіб суб'єктивації / об'єктивації дискурсу. Значення і модальні форми організовані на основі домінантної дискурсивної функції, поляризації, що описує суперечливі дискурсивні рухи: суб'єктивний–об'єктивний. Модальність становить лише частину висловлення, але вона є його стрижнем, оскільки дозволяє пояснити позицію мовця щодо свого висловлення [33]. Мдз – це процес нашарування на вербальну інформацію додаткових суб'єктивних смислів, зумовлених психічним станом мовця і його суб'єктивним

ставленням до ситуації, це концептуальна категорія, явище, яке показує, яким чином мовець організовує свій дискурс, це маркери, за допомогою яких мовець афішує своє ставлення до свого висловлення, до свого співбесідника, до комунікативної ситуації [31].

Тепер розглянемо основні дефініції (широкі й вузькі) так званих модалізаторів. Модалізатори – це слова чи вирази, що показують ступінь упевненості мовця у своїх ідеях: безперечність (*il est certain*), сумнів (*il est douteux*), наслідок (*parce que*), протиставлення (*au contraire*), уступка (*mais en revanche*)... [31]. Широка концепція модалізаторів – це будь-який вислів, морфема, типографічний засіб чи просодичне явище, що визначає ступінь приєднання мовця до змісту свого висловлення, позначаючи міру його заангажованості, його позицію, а не лише присутність у висловленні [2]. Цей зв'язок із висловленням може бути сильним, середнім, слабким або нульовим у разі заперечення. Модалізатор – це всі елементи, що свідчать про присутність суб'єкта [22]. Залежно від модалізаторів мовець може більше чи менше дистанціюватися від свого висловлення, залишаючись більш-менш нейтральним, роблячи його об'єктивнішим, рухаючись від найсуб'єктивнішого полюса до найоб'єктивнішого. Кожне висловлення має свої модалізатори. Вживання умовного способу також слугує модалізатором, показуючи стриманість мовця чи його сумнів щодо своїх слів. Модалізатори – це мовні й немовні елементи, що залежать не тільки від мовного суб'єкта, а й від його поведінки і його позиції стосовно свого висловлення [34]. Не всі мовні елементи, що позначають присутність мовця, обов'язково є модалізаторами, основна умова – це вираження позиції, ставлення мовця до свого висловлення.

Оцінна М. Крім вище зазначених трьох типів М (деонтичної, епістемічної й алетичної), С. Kerbrat-Orecchioni виокремлює ще оцінну М, яка в широкому розумінні охоплює не лише логічну (інтелектуальну, раціональну) кваліфікацію повідомлення через систему аксіологічних цінностей, а й різні види емоційної (ірраціональної) реакції мовця, його позиціонування як індивідуума. Оцінка – це спосіб установлення значущості чого-небудь для мовця, ступінь його приєднання до змісту свого висловлення, використовуючи на свій розсуд код, властивий своїй мовній громаді. У радянській лінгвістиці оцінну М називали суб'єктивною (вторинною, емотивною), що виражає ставлення мовця до повідомлення, і вважали її факультативною [9]. Значення, що її утворюють, неоднорідні, багато з них не мають безпосереднього стосунку до граматики, але мають дуже важливе значення для когнітивної лінгвістики. Суб'єктивно-модальне значення не є компонентом конкретного змісту висловлення, що дозволяє лінгвістам визначити його як “зовнішню модальну рамку, що накладається на висловлення і не збігається з його логіко-семантичною та синтаксичною будовою” (...). Модальна рамка оцінки належить до прагматичного аспекту висловлення, де основною семантичною домінантою виступають значення, пов'язані з поняттями “позитивності”, “негативності”, “нейтральності” [35, с. 145]. Роль суб'єктивної оцінки в акті мислення й людському сприйнятті виразив Ш. Баллі. “Наша думка (в цьому одна з причин її слабкості) постійно й невимушено додає до найменшого сприйняття елемент оцінки” [5, с. 278].

Логічна оцінна М. Р. Charaudeau розрізняє різні види оцінної М у французькій мові: 1) логічну М позиції (думки, кута зору), яка оцінює істинність / неістинність, реальність / ірреальність висловлення; 2) М згоди / незгоди. Це перші оцінні М, які не активують у собі позитивну чи негативну аксіологію [33]. Зате вони можуть змінити і навіть перевернути її, оцінюючи висловлення за шкалою справжній / несправжній, реальний / нереальний. Напр., вираз: “Я не думаю що...”, скасовує або навіть змінює на протилежне значення слова “легітимний”.

Логічна М позиції (думки, кута зору) – це перша М для вираження оцінки. Р. Charaudeau пише: “Коли мовець оцінює істинність свого висловлення, то таким чином він висловлює свою позицію / думку” [33, с. 302]. Ця думка має інтелектуальний характер, тобто, знаходячись

на відстані від висловлення, мовець виражає свою більш менш сильну віру, що відноситься до його розуму: *я думаю, я вважаю, я сумніваюсь...* Думка мовця активує систему вірувань, з якою себе позиціює мовець. Це можуть бути два ставлення: переконання чи припущення: *J'ai la conviction qu'il réussira. Je suppose qu'il réussisse* (Я переконаний, що він буде мати успіх. Я передбачаю, що йому це вдасться).

М згоди / незгоди відносно близька до М позиції / думки. Р. Charaudeau зазначає: "Згода – це стверджувальна чи заперечна відповідь адресата (його приєднання чи неприєднання) на висловлення мовця, спосіб його оцінки справжності висловлення. Згода може бути повна, неповна або заперечна. *Oui-Non. Je suis d'accord – pas d'accord, etc.*" [33, с. 303]. Логічну оцінку М важливо враховувати, зокрема, коли вона вживається в контексті аксіологічної оцінки.

Таким чином, ми розглянули типи М, які є вираженням С дискурсу. С і М у теорії розрізняються, але в живому мовленні існують у діалектичній єдності і різноманітті. Перейдемо тепер безпосередньо до концепту С та засобів його вираження у французькій мові та мовленні. Ми взяли за основу нашого дослідження С / О теорію С. Kerbrat-Orecchioni про два рівні С у мові і в мовленні, що виражаються за її термінологією "суб'єктивемами", під якими вона розуміє будь-яке слово чи вираз із суб'єктивним зарядом [2, с. 80].

Перший рівень С дискурсу. Лінгвістична С – це дослідження структур людської свідомості, яка відображається в мовленні як оцінне, ситуативно-контекстуальне явище, але вивчається в системному вираженні, тобто в мові, яка має багато засобів, щоб показати суб'єктивну позицію мовця в конкретному висловленні.

Перший рівень С, на думку С. Kerbrat-Orecchioni, – це статична, експліцитна С, що виражається дейктиками [2, с. 39], тобто показниками першого ступеня присутності автора висловлення чи авторської думки / позиції на зразок: *я–тут–зараз–цей*, які не мають точних референтів поза контекстом. За С. Kerbrat-Orecchioni, дейктики – це мовні одиниці функціонування (вибору й інтерпретації), що передбачають урахування ролі актантів висловлення, часу і простору локутора, а можливо, й алокутора [2, с. 45]. Вона підкреслює, що разом із зміною ситуації змінюється референт того чи іншого дейктика, але не його смисл, який залишається постійним від висловлення до висловлення (там само), звідси випливає, що така С є статичною. Найочевиднішими дейктиками є особові займенники, насамперед 1-ї та 2-ї особи. Цей рівень С не імплікує оцінки.

Тоді виникає питання, чи є дейктики суб'єктивемами? Хоча обидва явища дейксису та аксіології пов'язані із С, ми вважаємо їх абсолютно різними за природою, а тому ознаки аксіологічної М не можна класифікувати під етикеткою "суб'єктивемами", краще називати їх оцінними елементами, що свідчать про С як градуальне явище, що рухається теоретично від полюса (+ об'єктивний) до полюса (+ суб'єктивний), ніколи не досягаючи їх при цьому абсолютним чином. Навпаки, дейктики пов'язані із С тим, що вони мають справу із суб'єктом, реалізуючи його ідентифікацію, просторово-часову локалізацію, тобто співвідносячи його з екстралінгвальним контекстом. Звідси випливає, що будь-яке висловлювання є продуктом мовленнєвої діяльності суб'єкта, тобто суб'єктивне. Таким чином, дейктики – це мовні одиниці, семантико-референтне функціонування яких передбачає врахування певних складників комунікативної ситуації. Деякі дейктики мають певне умовне значення, як і інші мовні знаки. Дейктики – це символи, що фігурують у словниках, але вони отримують своє значення лише, коли співвідносяться з об'єктом, який вони представляють. Отже, дейктики є частиною того, що Р. Якобсон називає "подвійними структурами", які поєднують дві функції: символів і ознак. На думку R.-N. Balatchi, з якою ми згодні, семантико-прагматичні особливості дейктиків не можна кваліфікувати як суб'єктивемами [36, с. 123]. Вони є мовними одиницями – відбитками висловлення і як такі належать до мовної С, як внутрішня характеристика будь-якої мовленнєвої продукції. Але на рівні тлумачення, коли ми знаємо екстравербальний контекст, дейктики

не підлягають різному тлумаченню чи можливому запереченню з боку учасників комунікації. Дейктичні слова, свого роду “мобільні детермінанти” можуть уживатися з будь-яким референтом. Такою є, напр., функція артикля у французькій мові. Дейктики діють у зовсім іншому аксіологічному плані порівняно з аксіологічними термінами, які є справжніми суб’єктивними в значенні С. Kerbrat-Orecchioni [2, с. 29). Дейктики особи, простору і часу характеризують перший рівень С, вказуючи експліцитно на присутність мовця у висловленні.

Дейктики особи. Присутність мовця чи адресата може проявлятися через: а) закінчення дієслів насамперед у першій і другій особі теперішнього часу однини та множини; б) займенники першої особи (*je, me, moi, nous, etc.*) і другої особи (*tu, te, toi, vous, etc.*); в) присвійні прикметники першої особи (*mon, ma, mes, notre, mien, etc.*) і другої особи (*ton, tes, votre, tien, etc.*); присвійні займенники: *le mien, le tien, le nôtre, le vôtre*; г) апелятиви, насамперед власні імена та родинні терміни (*papa, tatan, Monsieur...*), що дозволяють звернутися до адресата риторично чи ні (в конкретній предметній функції апелятиви близькі до дейкисусу); д) прямі питальні фрази, що дозволяють мовцю запитати певну інформацію в адресата; е) окличні фрази, що вказують на висловлення мовцем своїх почуттів чи емоцій. Подвійну присутність мовця чи адресата можна побачити через наказовий спосіб, ознака цього способу передбачає обов’язково мовця й адресата. Ці маркери з’являються лише в суб’єктивному мовленні. Але на думку Е. Бенвеніста, займенник “він” не входить до ознак С, тому він його кваліфікує як “не-особу”, оскільки цей займенник посилається на референта, вилученого з комунікації [6], хоча зараз існують і протилежні думки [13].

Дейктики простору французькі лінгвісти поділяють на демостративи, презентативи і прислівникові вирази, що відсилають до мовця через обставини місця висловлення [7]. Саме позиція мовця, яку він займає під час акту свого висловлювання, визначає просторові дейктики. Демонстративи вказують на предмети оточення мовця і складаються з двох класів: а) вказівних прикметників простої форми (*ce livre*), складної форми (*cette rose-ci est plus délicate que celle-là*) і займенників (*ça, ceci, cela, celui-ci / là*). Поза контекстом ці морфеми двозначні, оскільки можуть функціонувати чи то як “анафоричні” дейктики, чи то як “ситуативні” дейктики. До просторових дейктиків відносять також презентативи: *voici, voilà*, що позначають елемент присутній в ситуації висловлення і виконують анафоричну функцію. Прислівникові (адвербіальні) дейктики мають статус “обставинних додатків” і поділяються на опозиційні пари: *ici-là, là-bas; près-loin; devant-derrrière; à gauche-à droite*. У дискурсі вони набувають значення жесту, висловлення позиції мовця. Серед просторових дейктиків слід назвати також деякі дієслова, що виражають переміщення: *venir, revenir, rentrer, arriver. Il revient de temps en temps... Il a des copains ici*.

Дейктики часу (часова локалізація висловлення). Е. Бенвеніст вважає, що часові форми вираження мовленнєвої С найбагатші, оскільки час уводить висловлення в дійсність і в цьому сенсі час є вираженням суб’єктивних, а саме – часово-просторових відношень [6, с. 69]. Час об’єктивно може виражатися днями, тижнями, місяцями, роками, датами... і суб’єктивно-лінгвістичним часом, створеним мовцем під час висловлення, який органічно пов’язаний із продукуванням мовлення. Лінгвістична темпоральність є не лише суб’єктивним фактом, а й інтерсуб’єктивним, і лише ця “інтерсуб’єктивна умова дозволяє мовну комунікацію” [6, с. 77). Дієслівні часи – це спосіб (реальний / ірреальний) бачення мовцем процесу, денотованого дієсловом у висловленні, який залежить від його наміру, тобто від його С. Ця думка мовця є способом вираження його ставлення до висловлення. Часові дейктики встановлюють хронологію подій і організують наратив дискурсу до, протягом і після події. Це можуть бути лексичні і граматичні морфеми, синтаксичні конструкції. На думку D. Maingueneau, головні часові дейктики пов’язані з дієсловами, що виражають не лише час, а й позицію мовця щодо події [37]. Велика кількість дієслівних часів у французькій мові пов’язана з їх модальними значеннями.

Дійсно, теперішній час вказує на збіг між подіями, про які говорить “Я”, і моментом висловлення. Але час виражає не лише теперішню, але й минулу й майбутню дії. Крім того, у французькій мові є велика кількість інших маркерів часу: прийменники (*depuis, pendant, dans, en...*), прислівники (*maintenant, hier, demain...*), прикметники: (*actuel, ancien, futur...*), сполучники (*quand, lorsque...*), номінальні синтагми (*lundi prochain, la semaine dernière, cette année*), дієслівні синтагми (*il y a, ça fait ...que...*), складнопідрядні речення (*Quand je lis le journal, je m'informe sur les faits d'actualité*) тощо. Таким чином, у мовленні на явище дейксису дивляться широко: “дейктичним називають елемент, що виражає ідентифікацію об'єкта: предмета, місця, моменту часу, властивості, ситуації – через його відношення до мовленнєвого акту, його учасників чи контексту” (14). С, яка ґрунтується на вираженні особи, можна кваліфікуватися як С першого рівня.

Другий рівень С. На думку С. Kerbrat-Orecchioni (яку ми поділяємо), існує другий рівень С, яка називається оцінною [2, с. 21]. Оцінний (аксіологічно-афективний) рівень з погляду Р. Charaudeau [33] і О. Galatanu [13] найсуб'єктивніший, він об'єднує всі відношення, де мовець оцінює свою позицію. Але якщо виявити маркери С першого рівня, тобто дейктики досить легко, то не існує чітких критеріїв пошуку оцінних ознак С у висловленні, оскільки вони набагато численніші й нестабільніші, тому кваліфікувати їх важче. С. Kerbrat-Orecchioni стверджує, що в цьому випадку слід посылатися на інтуїцію алокутора [2, с. 22], але ця інтуїція повинна спиратися на лінгвістичні знання, зокрема знання лексики, які спрямовують і орієнтують дослідника. На думку С. Kerbrat-Orecchioni, яка багато працювала над цією темою, саме лексика займає привілейоване місце у вираженні С, тобто на лексичному рівні С виражається найяскравіше і пов'язана з оцінними й експресивно забарвленими словами та виразами, які вона називає суб'єктивними. С. Kerbrat-Orecchioni розрізняє дві категорії оцінної С, а саме – афективну й аксіологічну [2, с. 23]. Ця остання поділяється на підкатегорії: аксіологічну й неаксіологічну. Розглянемо ці типи С докладніше.

Неаксіологічна оцінна С. У випадку оцінної С мовець оцінює не істинність висловлення, а його цінність, виходячи із своїх власних преференцій. Така оцінка, безумовно, поляризована. На думку В. М. Ткачук, базовим компонентом оцінки є суб'єкт, який спирається на свою систему цінностей і визначає її особливості [38]. Оцінка може стосуватися об'єкта мовлення чи самого висловлення. Зв'язок між оцінкою й мовою не завжди легко визначити й сформулювати. Позитивна чи негативна оцінка мовця змісту свого висловлення – це складні явища, пов'язані з психічним станом, оцінними судженнями, віруваннями, інтуїцією, намірами, насамперед із риторикою співрозмовників.

О. Galatanu виділяє два її аспекти: власне-оцінка і судження, яке є менш суб'єктивним, ніж оцінка [13]. Воно може стосуватися моралі: добре / погано; прагматики: корисний / некорисний, ефективний / неефективний, цікавий / нецікавий; етики: красивий / некрасивий; гедоніки: приємний / неприємний, задоволений / незадоволений і т. ін. З погляду О. Galatanu, судження менше імплікує мовця, ніж оцінка, тому що стосується зовнішніх норм (законів, релігійних текстів, філософських чи наукових знань) [13]. Теорія О. Galatanu щодо оцінки доповнює модель Р. Charaudeau, встановлюючи ієрархію С [33]. Мовець, формулюючи своє висловлення, може обирати шлях його об'єктивації чи суб'єктивації. Напр., слово *mentir* (брехати) відповідає судженню (етиці), воно може поєднуватися з іншими типами М, уживатися з різною оцінною й аргументативною стратегією. *J'aime sa manière de mentir* (Мені подобається його манера брехати). *Je doute qu'il mente* (Я сумніваюся, що він бреше). *Je condamne son mensonge* (Я осуджую його брехню).

За С. Kerbrat-Orecchioni мінімальний рівень С представлений категоріями неаксіологічних мовних одиниць, а саме – класом прикметників та прислівників, що передбачають якісну чи кількісну оцінку об'єкта висловлювання мовця без вираження його оцінного судження, без його афективної участі, принаймні з погляду їхньої лексичної дефініції, хоча й така

оцінка має намір здійснити певний вплив на адресата. Звичайно, в контексті вони можуть отримувати певне афективне чи аксіологічне забарвлення. Ця якісна чи кількісна оцінка денотованого об'єкта чи субстантива ґрунтується на подвійній нормі – внутрішній для об'єкта і специфічній для мовця: *grand – petit* (малий – великий), *court – long* (короткий – довгий), *chaud – froid* (гарячий – холодний). Інакше кажучи, ця оцінка пов'язана як із предметом мовлення, так із суб'єктом. Із цієї причини вище зазначені прикметники можна вважати суб'єктивними. Напр., коли мовець каже: “*c'est une grande maison*” (це великий будинок), то це означає, що цей будинок більший за нормальну величину будинку згідно з уявленням мовця щодо розміру будинків.

Неаксіологічні оцінні прикметники, що містять якісну чи кількісну оцінку: *grand, chaud, cher*. Якісні прикметники, напр.: *rouge* (червоний), *blanc* (білий), *noir* (чорний) не є градуальними на відміну від кількісних. Дієприкметники (*participes présents et passés*) також можуть функціонувати як прикметники і виражати певну оцінку: *riant, provoquant, convainquant, endormi, admis*. Складені іменники також можуть бути неаксіологічними, напр.: *un enfant sourd-muet* (глухоніма дитина). Крім того, слід зазначити, що, як і у випадку оцінних прикметників, будь-яке оцінне судження спирається на культурну й ідеологічну компетенцію мовця. На думку В. В. Хіміка, культурна С не є очевидною в термінах негайної оцінки – таких, як: хороший / поганий, гарний / негарний [9]. С. Kerbrat-Orecchioni вважає, що критерієм виокремлення неаксіологічних прикметників може бути їх градація (*la route est assez large – très large, plus large que la maison*), а також те, що вони можуть уживатися в окличних конструкціях [2]. Оскільки неаксіологічні прикметники не виявляють реакцію ні за, ні проти денотованого об'єкта, вони менш суб'єктивні, ніж аксіологічні прикметники, тому можуть використовуватися в науковому дискурсі, тоді як аксіологічні типу “гарний” не можуть. Ще одним доказом меншої С неаксіологічних прикметників є той факт, що домовитися про норму якоїсь величини (напр., холод) легше, ніж про етичну норму (напр., краса).

Серед інших оцінних неаксіологічних мовних одиниць слід назвати також прислівники: *peu, beaucoup, assez, lentement*, а також усі дієслова, що виражають оцінне судження мовця: *approuver, désapprouver, juger...*

С другого рівня. (Аксіологічна оцінна С типу “добре / погано”). Аксіологія (від грецького *axios* – цінність і *logos* – слово) охоплює зону семантики, що відсилає насамперед до моральних цінностей, уподобань, смаків та інтересів, сформованих у процесі набуття людиною життєвого досвіду. Аксіологія – це відповідність змісту повідомлення індивідуальним чи суспільним стереотипам або еталонам і пов'язана з позитивною чи негативною оцінкою мовцем змісту свого висловлення чи його позицією, що відсилає до різних галузей.

Аксіологічна С так само, як і неаксіологічна, передбачає подвійну інформацію, пов'язану з предметом висловлювання і його автором (опис денотата і оцінку). Але на відміну від неаксіологічної С аксіологічна виражає не лише кількісне чи якісне судження про предмет, а й висловлює позицію мовця чи оцінне судження (гарний / негарний). Валоризація чи девалоризація здійснюються за допомогою оцінного вокабуляру, що охоплює чотири великі категорії аксіологічних маркерів: субстантиви, прикметники, дієслова, прислівники.

Аксіологічні субстантиви виражають С безпосередньо, тому що вона представлена їхньою семантикою, а не функцією, їх не треба актуалізувати мовцем, оцінка завжди присутня в їхньому значенні. Вони можуть виражати пейоративну оцінку мовця (*imbécile – тупень*) чи меліоративну (*génie – геній*). Інколи субстантиви можуть утворювати пари, сигніфікат яких містить на цій мовній стадії оцінну ознаку (+ / -), структуруючи лексичну опозицію за зразком жаргон / літературна мова відповідно до мовних реєстрів (*maison – baraque, nourriture – bouffe*). Це явище зокрема спостерігається в реєстрі квазі-синонімії, що належить у всіх випадках до ідеологічної компетенції читача. Напр., лексична пара “інформація-

пропаганда” в новинах про війну в Косово в 1999 році. *Allons du côté de la télévision Serbe pour voir les informations télévisées ou plutôt la PROPAGANDE télévisée* (А тепер подивимось інформацію сербського телебачення чи швидше телевізійну ПРОПАГАНДУ).

На думку Р. Pupier [39], у французькій мові аксіологія деяких субстантивів і прикметників позначається певними суфіксами та префіксами, тобто вони аксіалізуються на рівні морфології, напр., пейоративними суфіксами: *chauffard, vantard, filasse*. Аксіологічними можуть бути навіть поступово лексикалізовані акроніми (*le SIDA – СНІД*), субстантиви, морфологія і значення яких походять від власних імен, а їх уживання пов'язане з відповідною ідеологією: *lélinisme, marxisme, hitlérisme, gaullisme*, тобто їх аксіологічний напрям залежить від уподобань чи навіть від ідеології мовця. С. Kerbrat-Orecchioni у свою чергу наводить приклади таких слів: *communisme, nationalisme, discipline, aristocrate* [2, с. 114]. Терміни політичного вокабуляру, до речі, також дуже чутливі до поняття ідеології. Напр., слово “ліберальний”, якщо воно пов'язується з якоюсь політичною партією, здається, не має своєї власної аксіології, але коли воно протиставляється слову “авторитарний”, то отримує позитивну конотацію. Незважаючи на все це, існує ефект ідеологічного домінування, що нав'язує ту чи іншу аксіологію тій чи іншій лексичній одиниці. Саме таким чином утворюються термінологічні табу на такі слова, як *нацист, фашист, расист...* Отже, якщо навіть певні лексичні одиниці мають стабільну аксіологічну конотацію, необхідно, проте, враховувати також контекст, прагматичний і ідеологічний вимір, для того щоб віднести їх до оцінного вокабуляру, напр.: *richesse, élégance, luxe, tyran*. Згідно з С. Kerbrat-Orecchioni [2, с. 76], будь-яке слово у відповідному контексті чи особливій графіці може отримувати аксіологічну конотацію (позитивну чи негативну), напр., слово *publicité* (реклама). Більше того, той чи інший соціолект чи ідіолект можуть змінювати нейтральний звичайно термін, напр., *infirmière* (медсестра) стає для народу Франції у 19 ст. “світською святою”, а слово *réthorique* (риторика) частіше пов'язується з демагогією, ніж з аргументацією. Зате інші субстантиви здаються нейтральними, напр., *table* (стіл).

Суб'єктивні дієслова. Процес аналізу суб'єктивних дієслів досить складний, тому що передбачає потрібне розрізнення: Хто виносить оцінне судження? Чого стосується оцінка? Якою є його природа? С дієслів виявляється не лише в їх значенні, а й у самому виконанні дії. Судження суб'єктивних дієслів формується, головним чином у термінах “гарний” / “поганий”, що означає аксіологічну оцінку, або в термінах “дійсний” / “недійсний” / “непевний”, а це вже проблема модальності. У цьому разі слід розрізняти дієслова ситуативно суб'єктивні і власне суб'єктивні. Не завжди легко встановити, до якої групи належить те чи інше дієслово. Це можуть бути дієслова, що виражають почуття, сприйняття, судження і погляди.

Ситуативно суб'єктивні дієслова в термінах “гарний” / “поганий” імплікують оцінне судження лише, коли вживаються в першій особі. Мова йде про дієслова, що виражають почуття (ці дієслова є одночасно афективно-аксіологічними). Напр.: *aimer* (любити), *apprécier* (оцінювати), *détester* (ненавидіти), а також так звані декларативи на зразок *demander* (вимагати), *ordonner* (наказувати) та дієслова, що виражають бажання: *souhaiter* (бажати), *espérer* (надіятися), *vouloir* (хотіти).

Оцінка за шкалою справжній / несправжній. Це дієслова, що виражають позицію / погляди, які перебувають між значеннями “*croire*” (вважати) і “*être convaincu*” (бути переконаним), вони відрізняються ступенем приєднання мовця до свого висловлення.

Власне суб'єктивні дієслова: *séduire* (збаблювати), *plaire* (подобатися), *mentir* (брехати). До суб'єктивних належать також дієслова, аксіологічна оцінка яких (гарний / поганий) стосується як описуваного процесу, так і самого актанта. Напр., у фразі “*Les enfants criallent*” (Діти верещать). Тобто дієслово передбачає аксіологічну (тут негативну) оцінку висловлення. Ось кілька прикладів таких дієслів. Дієслова, що денотують вербальну чи паравербальну поведінку: *glapir, vociférer, ricaner, sévir, dégénérer...*; дієслова-модальзатори, що мають оцінку типу дійсний /

недійсний / непевний. Ідеться про дієслова судження, які є одночасно аксіологічно-модалізуючими, напр., *critiquer* (критикувати); дієслова говоріння – такі, як: *dire* (говорити), *affirmer* (стверджувати); дієслова, що виражають думку (*juger, estimer...*), передаючи інтелектуальне ставлення мовця до свого висловлення. *X. s' imagine que P.* (X вважає, що У...). Не слід забувати, що серед категорії суб'єктивних дієслів є дієслова, які імплікують певну дистанцію між дією та її результатом: *sembler* (здаватися), *paraître* (видаватися). Цілком очевидно, що ми не маємо наміру вчити будь-кого, як класифікувати суб'єктивні дієслова, а лише висловлюємо свою думку із цього приводу. Ми вважаємо, що дієслова слід ідентифікувати, виходячи з типу висловлення, наявності "суб'єктивних" елементів, його джерела, предмета і характеру цієї оцінки; та виявити експліцитну чи імпліцитну дистанцію між висловленням як дією і висловленням як його результатом.

Суб'єктивні дієслова з пейоративними суфіксами: *trainer – trainasser, parler – parloter*; префіксами: *connaître – méconnaître...*

Об'єктивні терміни, які залежно від дискурсивного контексту набувають різних аксіологічних значень. "*Tu parles, tu parles, c'est tout ce que tu sais faire*" (Ти лише говориш, говориш, це все, що ти вмієш робити).

Об'єктивні прикметники. С. Kerbrat-Orecchioni поділяє прикметники на об'єктивні й суб'єктивні (аксіологічні й неаксіологічні) [2, с. 77]. Об'єктивні: *une voiture blanche* (білий автомобіль), *une femme enceinte* (вагітна жінка), *un homme blessé* (поранений чоловік). Уживання об'єктивних прикметників обмеженіше, ніж суб'єктивних.

Аксіологічні прикметники. Оцінні аксіологічні прикметники також вимагають подвійної норми: внутрішньої щодо мовця і зовнішньої щодо суспільства. Саме це відрізняє їх від неаксіологічних, оскільки вони передбачають оцінку, властиву змісту прикметника. У словниках одні прикметники кваліфікуються як пейоративні, напр., *avare* (скупий), інші, навпаки, як меліоративні, напр., *généreux* (великодушний). Існують прикметники стабільно позитивної конотації: *bon* (гарний, хороший), *correct* (коректний), *délicieux* (чудовий); та власне негативні: *mauvais* (поганий), *mensonger* (брехливий). Деякі прикметники можуть бути одночасно пейоративними й меліоративними залежно від контексту. *C'est un dingue! C'est vraiment un truc de dingue!* Поряд із цими власне позитивними чи негативними прикметниками, субстантивами та дієсловами є прикметники, конотативний напрямок яких залежить від уподобань чи навіть від ідеології мовця. У широкому сенсі, залежно від комунікативної ситуації один і той самий термін може переходити від однієї С до іншої. *C'est un pauvre type* (Це нещасна людина) (аксіологічний пейоративний прикметник). *Ce type est pauvre* (Ця людина бідна) (кількісна оцінка).

Прикметники з пейоративними суфіксами: *jeune – jaunâtre, maigre-maigrelet*; з пейоративними префіксами -ir, -il (найпродуктивнішими): *incassable, impartial, irréfutable* ... Прикметники з меліоративними суфіксами: -issime, -archi: *grand – grandissime, célèbre – archicélèbre*.

Аксіологічні прислівники. Прислівники звичайно вважаються модалізаторами. Проте деякі лінгвісти [2; 13] виокремлюють певні аксіологічні прислівники а) з негативною конотацією: *péniblement, douloureusement, farouchement*; б) з позитивною конотацією: *franchement, agréablement*... Прислівники, що виражають думку / погляди / позицію: *à mon avis, à mes yeux, selon moi*...

Фігури стилю, зокрема метафора та порівняння, можуть отримувати сильний аксіологічний заряд, напр.: *La mer de mes larmes* (Море моїх сліз). *Il s'est battu comme un lion* (Він бився, як лев). Ця фраза протиставляється – "*Il s'est enfui comme un rat*". (Він тікав, як заєць). Позитивна чи негативна конотація цих маркерів визначається узусом і не є наслідком соціальних кодифікацій. Цей аспект ускладнює структурування вокабуляру відповідно до його аксіології.

Е. Бенвеніст вважає, що питальні й окличні речення також слугують вираженню оцінки [6]. *Tu me prends pour un imbécile? La réclama! La réclama! Arêtez ça!*

Заперечні конструкції – це центральний граматичний вид в аналізі С. Справді, заперечна форма в більшості випадків змінює на протилежне аксіологічне значення тієї чи іншої оцінки.

Зазначимо, що О. Ducrot і Р. Pupier [7; 39] роблять певні застереження щодо аксіологічної асиметрії, спричиненої запереченням. *Pierre n'est pas aimable* (П'єр не люб'язний) = П'єр – злий. “П'єр не злий” не дорівнює “П'єр – люб'язний”.

Аксіологічна С – це найсильніша із С, але не обов'язково найекспліцитніша чи найвидиміша. Справді, існують для мовця більш дискретні засоби С, ніж модалізатори чи аксіологічні елементи висловлення. Напр., у журналістському дискурсі, коли мовець утримується від зовсім очевидних засобів С, зате його висловлення може позначатися певною ідеологічною забарвленістю, як це ми бачили вище.

Афективна С. До оцінно-аксіологічної С С. Kerbrat-Orecchioni додає афективну С, яка передбачає емоційну реакцію мовця, його афективну участь, його позицію [2, с. 84], що відображає його почуття, оцінку, психологічний чи емоційний стан. Афективна С виражається насамперед вокабуляром, який показує афективну заангажованість автора висловлення: жаль, симпатію, гнів, обурення... Уживаючи ці слова, мовець намагається викликати ці самі почуття чи емоції в адресата, його співчуття. Звичайно це досягається за допомогою вживання прикметників. Згідно з лексичною семантикою афективне значення притаманне прикметникам [35]: *pathétique* (патетичний), *drôle* (смішний), *admirable* (чудовий), *méprisable* (зневажливий), *agaçant* (дратівливий), *ému* (схвильований), *choqué* (шокований) тощо. Такі прикметники, характеризуючи предмет, виражають одночасно емоційну реакцію мовця на цей предмет [2, с. 85]. Нижченаведені приклади прикметників: *cette pénible affaire* (ця важка справа); *cette triste réalité* (ця сумна реальність), *la pauvre femme* (нешасна жінка) – показують, що вони є суб'єктивними настільки, наскільки суб'єкт висловлення емоційно імплікований у його зміст.

Існують стабільно суб'єктивні афективні терміни незалежно від контексту їх уживання: *idiot* (ідіот), *despote* (деспот), *bourreau* (кат), *puer* (смердіти) тощо. *Cette femme est un vrai bourreau de travail* (Ця жінка справді одержима роботою). Прикметник *bon* (хороший) має позитивне значення завжди. До афективних суб'єктивних дієслів можна віднести дієслова, що виражають смаки, інтереси, почуття, емоції...: *adorer* (обожнювати), *intéresser* (цікавити), *plaire* (подобатися), *déplaire* (не подобатися), *avoir honte* (мати сором), *souffrir* (страждати), *avoir mal* (боліти), *avoir peur* (боятися), *ennuyer* (надокучати) тощо. Афективні дієслова типу *aimer* (любити) суб'єктивні лише в першій особі. У загальному плані будь-який термін може набувати суб'єктивного значення залежно від комунікативної ситуації. Лінгвальні й екстралінгвальні засоби вираження афективної позиції мовця дуже різноманітні. Це можуть бути: питання, вигуки, окличні речення, накази, побажання, висловлення жалю. Ці конструкції часто маркуються пунктуацією (знак оклику, знак питання, три крапки), структурою фрази, імперативом, напр.: *Oh mes amis, quelle joie!* В усному мовленні інтонація, міміка, жести можуть сигналізувати про різне ставлення мовця. На письмі, крім пунктуації, це можуть бути різні графічні засоби: лапки, курсив, жирний шрифт.

Є певні відмінні риси афективної й аксіологічної С, хоча обидві вони передбачають участь мовця. Але на відміну від аксіологічного афективного значення не внесене (інтегроване) до основного змісту висловлення, тобто умови реалізації висловлення з афективним елементом тотожні висловленню без нього. Напр., висловлення: *Paul a, malheureusement, perdu les élections* (Поль, на жаль, програв вибори) ідентичне в плані істини висловленню: *Paul a perdu les élections* (Поль програв вибори). Змінилася лише прагматика висловлення. Так само буде в разі вживання прикметника *beau* (гарний). І навпаки, вислів “*Misérable esclave!*” (Нешасний раб!) не оцінне судження мовця, а емоційна реакція мовця на адресу людини. Суб'єктивні елементи, що входять до обох категорій С (афективної й аксіологічної), називаються аксіологічно-афективними: *admirable* (чудовий), *méprisable* (мерзенний), тому що вони виражають одночасно оцінне судження й емоційну реакцію мовця щодо предмета висловлення.

С. Kerbrat-Orecchioni стверджує, що часто важко встановити відмінність між аксіологічними й афективними прикметниками. Вона навіть говорить про категорію аксіологічно-афективних

прикметників [2, с. 91]. Проте деякі прикметники мають стабільну семантику. Багато прикметників набувають аксіологічного значення лише okazіонально з причини контексту чи особливого ідіолекту. Буває, що аксіологічний прикметник у контексті може змінити на протилежну свою нормальну конотацію, тобто позитивне значення прикметника стає негативним і навпаки: *un film magnifiquement immoral* (чудовий аморальний фільм). У дискурсах, що претендують на О, афективні прикметники, як правило, не вживаються, напр., лексикографічний дискурс.

Нарешті розглянемо С з модалізуючим значенням за класифікацією С. Kerbrat-Orecchioni [2, с. 118]. Цю С ми будемо аналізувати у вузькому значенні, оскільки вона виявляється головно через асертивну М, яка показує ступінь (сильний, середній, слабкий) впевненості / невпевненості мовця у своєму висловленні, його реальність / ірреальність за допомогою модалізаторів. Ця С виявляється на всіх мовних рівнях. Серед маркерів цієї С на лексичному рівні у французькій мові слід назвати насамперед прислівники-модалізатори, яких є близько тридцяти. Упевненість можуть виражати: а) прислівники (*assurément, forcement, réellement, certainement, incontestablement*); б) прикметники (*sûr, certain, inévitable*); в) вирази (*à coup sûr, sans aucun doute*); г) дієслова (*assurer, affirmer, certifier*). Нагадаємо, що дієслово за природою антропоцентричне, до його поняття обов'язково входить ставлення до особи. Невпевненість можуть виражати прислівники: *apparamment, probablement, peut-être*; прикметники: *douteux, incertain, probable...*; вирази: *selon toute vraisemblance, je ne sais quel...*; дієслова, що виражають думку: *croire, douter, supposer...*; модальні дієслова: *pouvoir, devoir, savoir...*

На граматичному морфологічному рівні С з модальним значенням виражається насамперед дієслівними часами і способом дії, які також беруть участь у реалізації ознаки реальність / ірреальність, адже граматична категорія часу показує перебіг подій, стан, що існує в об'єктивній дійсності, властивий їй (характеризується ознакою реальності), або які уявляються (поза сферою мовця) і є ірреальними. Це можуть бути: 1. Conditionnel, що ставить під сумнів висловлювання. *Il serait innocent. Ma copie aurait été volée, quelle catastrophe!*; 2. Futur antérieur. *Il aura raté son train*. 3. Subjonctif. *Je doute que...*; 4. Безособові конструкції, що виражають упевненість: *il apparaît clairement que, il est sûr que* або невпевненість: *il se peut que, il semble que, il est possible que*; 5. Вигуки. *Zut! Bravo!*

Не менші за лексику можливості суб'єктивізації / об'єктивізації мовлення має синтаксис, зокрема так званий "афективний" (термін запропонований Ш. Баллі [5, с. 146], який, проте, не отримав підтвердження в пізнішій лінгвістиці, оскільки особливого "афективного" синтаксису немає), посилюючи чи послаблюючи його виразність. Лише вміння знаходити "свої" виразні й емоційні слова не роблять наше мовлення живим. Адже слова треба вміти розставляти, вибудовувати з них речення, які б дозволили використати різну інтонацію, підкреслити слова логічними наголосами, зрештою, вміло розставити паузи. Як відомо, стандартна двоскладова структура французького речення відповідає об'єктивно нейтральному, часто офіційному типу повідомлення. Але зміна порядку слів у реченні, пасивний і активний стан, пряма і непряма мова, конверсія, типи фраз, емфатичні засоби, використання парцельованих, сегментованих конструкцій, повторів, прономіналізації, дислокації, прийомів увиразнення (*mise en relief*), засобів, значення яких звичайно не усвідомлюється як суб'єктивне (напр., прийменники чи сполучники) та ін. свідчать про С мовця, напр., риторичні фрази: *Est-ce que c'est vrai?* (Чи це правда?); виокремлення члена речення: *C'est lui qui* (Саме він). *Les films comiques, ça me fait rire* (Комічні фільми, це мене смішить).

Стилістичні засоби С. Стиль – це сама людина. У цьому визначенні, даному французом Бюффоном 200 років тому, сформульована вся сутність стилю. Стиль є явищем не об'єктивного, а суб'єктивного світу, явищем іншої людської природи і як такий належить до світу культури. Цей феномен є нематеріальним, а ідеальним, тому що будь-яка С ідеальна. Максими, сентенції,

порівняння, метафори, прислів'я та інші фігури стилю яскраво виражають С. Метафора. *Mon voisin a l'air d'une porte de prison* (Мій сусід виглядає як мрець). Антифраза дозволяє мовцю шляхом іронії висловити протилежну думку: *Bravo, belle réussite!* (Браво, оце так успіх). Літота може нейтралізувати (пом'якшити) негативне висловлювання. *Cette cop³e n'est pas excellente* (Це не найкраща копія). Гіпербола підкреслює, посилює думку: *Votre devoir est une catastrophe nationale!* (Ваша робота – це національна катастрофа!). Стиль відображає особистість автора.

С можуть виражати також: 1) фонетичні засоби: вимова, інтонація (*Vous ici? Mais c'est une honte!*) та її складники: темп, мелодика, наголос, паузи, тембр і т. ін.; 2) типографські засоби: великі букви (*Il est en retard. TRES en retard!*), курсив, підкреслені слова, жирний шрифт, лапки, пунктуація...; 3) композиційні засоби: сегментація тексту (розділи, підрозділи, абзаци...).

Ми розглянули основні концепції суб'єктивності, об'єктивності, модальності і модальності та засоби їх вираження у французькій мові та мовленні, зокрема теорії Е. Бенвеніста, Ш. Баллі, Р. Charaudeau, С. Kerbrat-Orecchioni та О. Galatanu. Жодним чином ми не претендуємо на вичерпність представлених поглядів на ці концепції та повний перелік засобів їх вираження. Це лише спроба показати, що ці концепції треба розглядати разом, що проблема далека від розв'язання у зв'язку з різноманітністю мов, підходів, дисциплін, дискурсів і т. ін. А тому ми констатуємо, що єдиної їх дефініції не існує, оскільки суб'єктивізація / об'єктивізація мовлення здійснюється кожним мовцем залежно від цілей комунікації: комунікативних, аргументативних, ідеологічних і тощо, а отже, підхід до них має бути градуальним. Ми бачимо подальші перспективи дослідження концептів О / С у визначенні їх ролі та засобів вираження в конкретному дискурсі.

Література

1. Быкова М. Ф. Мистерия логики и тайна субъективности / Мария Федоровна Быкова // О замысле феноменологии и логики у Гегеля: историко-философский ежегодник рос. акад. наук. Ин-т философии / редкол.: Н. В. Мотрошилова (гл. ред.) и др. – М. : Наука, 1996. – С. 44–46.
2. Kerbrat-Orecchioni С. L'énonciation de la subjectivité dans le langage / Catherine Kerbrat-Orecchioni. – P. : Armand Colin, 1980. – 290 p.
3. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант // Собр. соч. в 6 т. – Т.3. – М. Мысль, 1964. – 799 с.
4. Brown P. Politeness. Some universals in language / Penelope Brown, Stephen C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
5. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли; [пер. с франц. 3-го изд. Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
6. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист; [пер. с франц. Ю. Н. Караулова] / под ред. с вступит. статьей и комментарием Ю. С. Степанова. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
7. Ducrot O. A quoi sert le concept de modalité? / Oswald Ducrot // Modalité et Acquisition des langues. – Berlin, Walter de Gruyter, 1993. – P. 111–129.
8. Краснова Т. М. Субъективность. Модальность (материалы активной грамматики): [монография] / Татьяна Ивановна Краснова. – Санкт Петербург : Из-во Санкт-Петербургского гос. ун-та экономики и финансов, 2002. – 191 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?isbn=5731016208>.
9. Химик В. В. Теория субъективности и ее выражение в русском языке : [монография] / Василий Васильевич Химик. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1990. – 184 с.
10. Козак С. В. До питання про “суб'єктивність” як об'єкта лінгвістичних досліджень / Софія Веніамінівна Козак // Одеський лінгвістичний вісник: науково-практичний журнал нац. ун-ту “Одеська юридична академія” / гол. ред. Н. В. Петлюченко. – Одеса : Вид. Дім “Тельветика”, 2015. – Вип. 5. – Том 2. – С. 63–65.

11. Гуссерль Э. Логические исследования: собрание сочинений / Эдмунд Гуссерль; [пер. с нем. В. И. Молчанова]. – Т 3. – М. : Гнозис, 2001. – 585 с.
12. Weber M. Essai sur la neutralité axiologique dans les sciences sociologiques et scientifiques / Max Weber // Essai sur la théorie de la science. Quatrième essai. [Traduction de l'allemand] – P. : Librairie Plon, 1917. – P. 494-498. – [Edition électronique]. – Québec. – 2004. – Режим доступа: classiques.uqac.ca/.../Weber/essais_theorie_science/Essais_sci...
13. Galatanu O. Le concept de modalité: les valeurs dans la langue et le discours / Olga Galatanu // Les valeurs. – Nantes : Maison des Sciences de l'Homme Ange Guépin, 2002. – P. 17–32.
14. Телия В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация // Вероника Николаевна Телия, Татьяна Анатольевна Графова и др. // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности: [коллективная монография]. – М. : Наука, 1991. – С. 28–35.
15. Riegel M. Grammaire méthodique du français. – [2e éd.] / Martin Riegel, Jean-Christophe Pellat, René Rioul. – P. : PUF, 1996. – 647 p.
16. Milner J.-C. Ordres et raisons de langue / Jean Claude Milner. – P. : le Seuil, 1982. – 285 p.
17. Круковський В. І. Лексико-граматичні й комунікативно-прагматичні особливості категорії об'єктивності у спеціалізованому дискурсі / Василь Іванович Круковський, Олена Василівна Круківська // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ : Філологія. Педагогіка. Психологія. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2016. – Випуск 33. – С. 11–18.
18. Гумбольд В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольд; [пер. с нем.] / Общ. ред. Г. В. Рамишвили; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева. – М. : Прогресс, 2000. – С. 315.
19. Bréal M. Essai de sémantique: science des significations / Michel Bréal. – P. : Hachette, 1987. – 349 p.
20. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / Виктор Владимирович Виноградов // Избр. тр. : Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – Т. 2. – С. 38–79.
21. Le Querler N. Typologie des modalités. Nicole Le Querler. – Caen : Presses universitaires de Caen, 1996. – 160 p.
22. Meunier A. Modalités et communication / André Meunier // Langue française // Communication et analyse syntaxique. – P. : Larousse, 1974. – Vol. 21. – n. 1. – P. 8–25.
23. Vion R. Modalité, modalisations et discours représentés / Robert Vion // Langages. – P. : Larousse, 2004. – 38 années. – n. 156. – P. 96–110. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.lpl-aix.fr/~fulltext/2463.pdf.
24. Романова Т. В. Модальность. Оценка. Эмоциональность : [монография] / Татьяна Владимировна Романова. – Нижний-Новгород : Изд-во НГЛУ им. Добролюбова, 2008. – 309 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://nnov.hse.ru/data/2012/>.
25. Herslund M. Catégories grammaticales et linguistique textuelle: la catégorie du temps en français / Michael Herslung // Copenhagen Studies in Language, CEBAL. – Series 10. – Copenhagen : Nyt Nordisk Forlag, 1987. – P. 89–108.
26. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз; [пер. с англ. под ред. В. А. Звегинцева]. – М. : Прогресс, 1978. – 544 с.
27. Palmer F. R. Mood and modality / Robert Frank Palmer. – [2 nd ed.] – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – 236 p.
28. Агаева Ф. А. Модальность как лингвистическая категория (на материале английского и туркменского языков) : автореф. дисс. ... докт. филол. Наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание” / Файза Ахмедовна Агаева. – Баку, 1990. – 47 с.
29. Gardes-Tamine J. La construction du texte. De la grammaire au style / Joelle Gardes-Tamine, Marie-Antoinette Pelizza. – P. : Armand Colin, 1998. – 179 p.

30. Gollesin L. Temporalité et modalité / Laurent Gosselin. – Bruxelles : De Boeck, 2005. – 256 p.
31. Arrivé M. La grammaire d'aujourd'hui / Michel Arrivé, Françoise Gadet, Michel Galmiche. – P. : Flammarion, 1986. – 719 p.
32. Picavez H. Modalisation et verbes de connaissance: une approche linguistique des Pensées de Pascal / Hugues Picavez; [thèse de doctorat en Sciences de langage]. – Nantes : Université de Nantes, 2003, – 345 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.theses.fr/2003NANT3019.
33. Charaudeau P. Grammaire du sens et de l'expression / Patrick Charaudeau. – P. : Hachette, 1992. – 927 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nla.gov.au/anbd.bib-an10641257.
34. Vignaux G. Le Discours acteur du monde. / Georges Vignaux // Enonciation, argumentation et cognition. – P. : Ophrys, 1988. – 234 p.
35. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфологія; [монографія] / Вадим Борисович Касевич. – М. : Наука, 1988. – 311 с.
36. Balatchi R.-N. L'expression de la subjectivité en français: approche pragma-sémantique du pronom JE; [монографія] / Raluca-Nicoleta Balatchi. – Iasi : Casa Editoriala Demiurg, 2007. – 281 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eer.cz/files/eer_I-2-02-balatchi.pdf.
37. Maingueneau D. Eléments de linguistique pour le texte littéraire / Dominique Maingueneau. – P.: Bordas, 1986. – 158 p.
38. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Вадим Миколайович Ткачук. – Донецьк, 2002. – 221 с.
39. Pupier P. Une première systématique des évaluatifs en français / Paul Pupier: Revue québécoise de linguistique. – Québec : Université du Québec à Montréal, 1998. – Vol. 26. – n. 1. – P. 51–78. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: id.erudit.org/iderudit/603144ar.

ПОДІЇ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ДЗЕРКАЛІ МОВИ ВЕБ-КОМЕНТАРІВ (на матеріалі коментувань публікацій у соціальних мережах)

Заскалета В. П.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто мовні особливості веб-коментарів, присвячених подіям Революції Гідності, анексії Криму Російською Федерацією та воєнним подіям на сході України, виявлено загальні тенденції на рівні правопису, виокремлено тематичні групи лексики, виникнення якої зумовлене зазначеними подіями.

Ключові слова: веб-коментар, соціальна мережа, тематична група, мікрополе, неологізм.

The article discusses the language features of web comments about the events of Dignity Revolution, the annexation of the Crimea and the Russian Federation military activities in eastern Ukraine, found general trends at spelling, vocabulary singled thematic groups, the occurrence of which were caused by above events.

Keywords: web commentary, social network, thematic group microfield, neologism.

Бурхливі події в житті українського суспільства протягом останніх кількох років спричинили активізацію словотворчої діяльності користувачів Інтернету – передусім різноманітних соцмереж. Соціальні мережі стали своєрідним майданчиком для оприлюднення найактуальніших новинних матеріалів насамперед суспільно-політичної, економічної, військової та воєнної тематики, найрезонансних онлайнвідеоконференцій, нарад, засідань тощо. Понад 75 % користувачів Інтернету використовують соцмережі, зокрема такі, як Facebook, Badoo, Reddit, Twitter, Instagram. За результатами дослідження, проведеного компанією Яндекс, найпопулярнішими серед українців є соціальні мережі ВКонтакті, Однокласники, Facebook та Twitter, де зареєстровано понад 40 мільйонів українських акаунтів.

Свою популярність соцмережі здобули не тільки завдяки тому, що нині вони є важливим джерелом інформації, а й завдяки інтерактиву. Користувачі нерідко хочуть передати власне ставлення до того чи того інформаційного продукту. Частина з них робить це за допомогою так званих “лайків”, “уподобайликів”, натискаючи на іконки “подобається”, “не подобається”, “у захваті”, “овва”, “сумно”. Цей невербальний складник допомагає засвідчити свою присутність, продемонструвати прихильність / неприхильність до чиеїсь думки. Натомість інша частина користувачів бере активну участь у вербальному обговоренні (коментуванні) теми, проблеми, порушеної в оприлюднених матеріалах.

Коментар – це ремарка, що дає додаткове пояснення, зауваження та слугує ефективним інтерактивним способом висловлення критичного ставлення, різних суджень і вражень. Структура веб-коментаря здебільшого така: нікнейм, переважно відкритий, що містить прізвище та ім'я дописувача, чи завуальований (частіше тоді, коли автор закликає до зміни влади, перебуває на окупованій території або ж на території анексованого Криму й побоюється за власну безпеку, чи з якихось інших причин), наприклад: *Батько Махно, Свідомит, Гість, Лайно, Скажений Котяра, Jean Povaisk, Valerii UA, Rusik-Ukr, UKROP Зарубіжний (@UKROP_za_bugrom), antiputinka*, та власне коментування. Пропоноване дослідження побудоване на матеріалі коментувань, написаних або тільки українською мовою, або ж українською мовою з використанням російської чи навпаки.

Мета статті – вивчити мовні особливості веб-коментарів до матеріалів, опублікованих у соцмережах, на рівні правопису і лексики.

Завдання статті – з'ясувати головні тенденції в мові веб-коментарів на рівні правопису, окреслити тематичні групи неологізмів (оказіональних й узуальних), виникнення яких пов'язане з подіями новітньої історії України, що по-своєму відбилися на житті майже кожного українця.

З-поміж правописних особливостей власне коментувань, авторами яких є проукраїнськи налаштовані користувачі, що видно зі змісту веб-коментаря, привертає увагу передусім послідовне переважне написання назви держави-агресора, прізвища її очільника та слова *кремль* з маленької літери, уживання прийменника *на* замість нормативного *в* разом зі словом *росія* в місцевому відмінку на тлі майже безальтернативного *в Україні*. На нашу думку, це не просто навмисне ігнорування орфографічних і граматичних норм, а й своєрідна помста авторів коментувань президентові Російської Федерації та тим її громадянам, що підтримують агресивну політику керівництва своєї держави щодо інших суверенних держав, зокрема України (“газова війна” з Україною, заперечення суверенітету України, порушення Будапештського меморандуму, окупація та анексія Криму, окупація деяких районів Донецької і Луганської областей, воєнні дії проти України тощо). Трапляється також лапкування загальновідомих перифраз або слів, що в контексті подій новітньої історії України набули протилежного значення: “*голуби миру*” (росіяни-агресори), “*визволителі*” (завойовники), “*братський*” сусід (сусід-ворог).

Спостерігається стилістично вмотивована передача українськими літерами російських слів у висловлюваннях іронічно-саркастичного спрямування: *АдІн нароТ, АсвАбАдІтЄлІ, руцька губернія*. Зафіксоване використання великих літер, що акцентують мовленнєві особливості певних діячів, наприклад: *Юля-кААліцІя* (Ю. Тимошенко), *ПДАКУДОД* (Ю. Луценко). Помітна також своєрідна графічна евфемізація обценної лексики – використання спеціальних позначок замість однієї чи кількох літер у словах, які, на думку авторів веб-коментарів, є непристойними, наприклад: *ху*ло, ху%ло, ху@ло, ху#ло, ху.ло, ху..ло*; пропуск однієї чи двох літер: *хуло, хло* (щоправда, евфемізація цієї лексеми більш помітна в коментарях початкового періоду російської агресії, нині це слово переважно не евфемізується, більше того – воно стало твірною основою для нових лексем, завдяки чому останні належать до обценної лексики), або ж передача українських чи російських звуків латиницею: *міністерство ні-һуја, TERRORUSSIA*.

Оскільки мова, особливо її лексичний рівень, – це своєрідне дзеркало, у якому відбивається життя суспільства, а життя в особливий період (революція, війна) завжди супроводжується певними новаціями, які треба називати, то закономірною видається наявність нових слів, причому частіше оказіональних, у багатьох веб-коментарях. Поява оказіоналізмів – переважно емоційна вербальна реакція коментатора на найбільш резонансні події, висвітлені в матеріалах, адже лексичний склад мови так само зазнає змін, що пов’язані з умовами існування її носіїв. Аналіз дібраного корпусу нових слів (узуальних неологізмів, реактуалізованої лексики, семантичних неологізмів) та нових поєднань слів у словосполучення дав змогу виокремити певні тематичні групи й підгрупи відповідно до опису політичних, воєнних процесів, соціальних виявів та інших складників життя громадян України.

Тематичне поле РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ представлено неологізмами в межах таких мікрополів: а) позначення протистояння народу України та тогочасної української влади: *Майдан, Антимайдан, Автомайдан, Антиавтомайдан, Революція Гідності, Євромайдан, Антиєвромайдан, Єврореволюція; волонтерити, майданити, намайданити, антимайданити*; б) позначення (переважно у формі множини) активних учасників Революції Гідності, її прихильників, проєвропейських українців та їхніх ідеологічних опонентів (емоційнонейтральні або з більш чи менш помітною негативною конотацією) тощо: *автомайданівець, бандерівець, бендерівець, бандерлоги, бандеромазепинці, волонтер, жидобандерівці, євромайданівець, єврооптиміст, євроукр, майданівець, майданат, майданобот, майданутий, майдаун, майдати, укропитеки, ультраси, антимайданівці, немайдауни, європесиміст, євроскептики, колоради, колорадоноси, зайвохромосомні, Анти-Україна; колорадка* (стрічка з коричнево-чорними смужками як ознака іншування проросійськи налаштованих українців), *ватологіка* (відсутність логіки в проросійських українців), *колорадська ідеологія*; в) назви силових структур та маргіналів, задіяних у розгоні протестувальників, та їхніх очільників: *беркутаси, беркутасти, беркутівці,*

беркутня, беркутята (спецпризначенці підрозділу МВС “Беркут”, що брали участь в силовому розгоні протестувальників); *тітутня, тітушня, тітушки* (найманці-провокатори від Партії регіонів, які використовувалися для залякування, побиття й розгону учасників Революції Гідності), *тітушководи* (високопосадовці, що організовували діяльність тітушок); г) найменування підрозділів Євромайдану: *волонтерська сотня, самооборона Майдану, сотня самооборони, медична сотня, мистецька сотня, інформаційна сотня*; г) назви прихильників Революції Гідності, що не брали активної участі в протесті, але фіксували його чи підтримували в соцмережах: *стрімер, диванна сотня, елітна диванна сотня*; д) найменування загиблих під час зимового протистояння 2014 року майданівців: *Небесна сотня*; е) прізвиська Президента України В. Януковича: *володар страусів, Бандюкович, Батя, экс-легітимний український президент, Завгар, Золотий Батон, недоброї пам’яті экс-Батон Янукович, Овоч, Повелитель страусів, Професор, Старший, Ялинкар, Ялинкович, Яник, Янукар*; є) назви правлячих сил, їх прибічників: *Брехіони, риги, ригОнали, ригОнали, ригонили, Партія Районів, ПеРдуни, рєгієська мерзота, яничари, янучари, янучарська мерзота, бандота Яникова, золотоунітазники* (в основі номінації лежить пристрась багатьох представників партії до надмірної розкоші) (Партія регіонів); *комуняки, кровосісі, папереднікі, фірташівська мерзота, медведчуківці* та прізвиська окремих представників: *Бондаренчиха* (О. Бондаренко), *Рінат Гудок* (мільярдер Р. Ахметов на початку масових заворушень у Донецькій області оголосив проведення акції “За мирний Донбас”, суть якої полягала в тому, що в Донецьку о дванадцятій годині дня всі підприємства вмикали гудок на підтримку єдності України; прізвисько виникло через невідповідність такого заходу реальній загрозі сепаратизму); *Бімба, головна кровосіся* (прем’єр-міністр України М. Азаров по-особливому вимовляв слова українською мовою; фонетично спотворені слова нерідко ставали його прізвиськами); *козлотородий* (член політради Партії регіонів, міністр освіти і науки України Д. Табачник; носив борідку); *Міністр Правади* (депутат Г. Герман, політично наближена до В. Януковича особа, часто говорила неправду), *Наполеон* (генпрокурор України В. Пшонка, у помешканні якого після втечі самого господаря з України знайшли його фото в образі Наполеона), *Підрахуй* (В. Олійник, заступник голови Комітету ВР України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, саме він “рахував” голоси за “диктаторські” закони 16 січня 2014 р., ухвалення яких призвело до загострення протистояння між Євромайданом й офіційною владою); ж) прізвиська очільників опозиційних (на момент Революції Гідності) політичних сил: *Вогнегасник* (під час протистояння на вулиці Грушевського В. Кличко намагався зупинити відкриті зіткнення між силовиками й активістами, закликав активістів повернутися на Майдан і продовжити протест у менш активних формах. Слова Кличка не були сприйняті протестувальниками, і його окропили з вогнегасника); *Триндіта* (від *триндіти* – говорити багато й переважно неправду й *трембіта* – народний духовий музичний інструмент, поширений у східній частині українських Карпат), *Тягнибакс* (за корупційні скандали, пов’язані зі “Свободою”), *Тягнибик* (лідер політичної партії “Свобода” О. Тягнибок, родом із Західної України; прізвисько дане, очевидно, за міцну статуру); *жінка з косою, косата* (за основу номінації теж узято зачіску, але з натяком на образ смерті, яка, за уявленнями багатьох українців, є жінкою з косою – знаряддям для косіння), *Вона* (походить від рекламної кампанії під час виборчих перегонів 2009 р., коли по Україні були розміщені бігборди з написом “Вони балакають. Вона працює”, “Вони заважають. Вона працює”, “Вони обіцяють. Вона працює”), *Йуля, Камандіриша* (в основі номінації лідерські якості), *Кремлюля* (натяк на можливі зв’язки з Кремлем), *мама всія України* (натяк на президентські амбіції), *Юля-каАліція* (Ю. Тимошенко, за особливості вимови деяких звуків); *Кролик Сеня* (за зовнішньою схожістю на персонажа мультфільма), *Кулявлоб* (А. Яценюк, будучи одним з лідерів опозиції під час Євромайдану безуспішно спробував додати до свого образу невластивий йому революційності та агресії висловом “Куля в лоб – то куля в лоб”), *вождь свідомитів* (А. Яценюк –

лідер політичної партії “Народний фронт”); *Три Богатирі, Тритушки* (А. Яценюк, В. Кличко, О.Тягнибок, які втрьох під час Революції Гідності неодноразово ходили на переговори до Віктора Януковича, переважно безуспішно); з) назви дій і процесів, пов’язаних з Революцією гідності, та їх наслідків: *волонтерити, майданити, антимайданити, промайданити, намайданити, стрімити, тітукувати; урок Грушевського й Інститутської*.

Тематичне поле ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА, ЇЇ УЧАСНИКИ ТА НАСЛІДКИ представлено неологізмами в межах таких мікрополів: а) загальні та індивідуальні найменування пропагандистських засобів масової інформації: *ватаТБ, ватовізор, гавноньоси, гебельс-тб, зомбоязиц ПУSSiі, зомбоЗМІ, кісіль-права, кісіль-заповідь, кремлебачення, Путін-ТБ, рашаЗМІ, рашатудеї, Рашко-ТБ, російський пропагандпром, ватний телеканал, перший ватний телеканал; цвІнтер, перший ватний телеканал України* (телеканал “Інтер”); *фейксайт русвесна*; б) індивідуальні та загальні найменування одіозних журналістів, блогерів: *провідний російський дебілізатор Дмитрій Кісільов* (російський журналіст-пропагандист, який часто подає неправдиву інформацію про Україну); *журналізди, блохери, бот-провокатор; диванні війська, елітні диванні війська, диванний батальйон, елітний диванний батальйон; троль, тролік, трольщина*; в) процес інформаційного впливу: *ватизація, зомбіфікація, деватизація, путінізація, телефашизм, тролінг* та його наслідки: *РТР головного мозку, кацапський сюрреалізм, путінізм головного мозку, кисельовінг (кисіль) головного мозку, кисельовщина* (несприйняття реальності, відсутність критичного мислення в адресатів інформаційного впливу).

Тематичне поле РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ представлено неологізмами в межах таких мікрополів: а) позначення російсько-української війни: *антитерористична операція, АТО, московсько-українська війна, російсько-українське протистояння, битва із “брацьким” сусідом, гібридна війна, гібридна братська любов, збочена братська любов*; б) назва Росії як держави-агресора: *бензоколонка, Ватникленд, ватостан, ГРУссія, Дебілстан, Ерефія, Ереф, Заборджор’я, Залісся, Запорєбрик, Кацапія, Кацапстан, Козломордія, Кремляндія, маЦковія, Моква, Мордор, Мордор нацистський, Москалія, Москаляндія, Московія, Московщина, Моцкалія, недодержавка, недоІмперія, Новоукраїна, Педерація, Раша, Рашастан, Рашенська Земля, Рашкостан, Рашиостан, Роїся, росія, руцька губернія, Тайга, Татарія, TERRORUSSIA, Тюрма народів, та її столиці: мацква, Моква, Москвабад, Моска Білокамерна*; в) прізвиська президента Російської Федерації Володимира Путіна: *Ботекс, ВВХ, герой-любовник, Гіт-ло, Кабаєв, Капутін, Карлик, Карліто, Ліліпутін, ЛОЛО, московський Геракл, кремлівський нанофюрер, нанопрезидент Козломордії, лисий гівнюк, недогітлер, недомірок кремлівський, недополковник, недоцар ботоксний, Педофіл, ПТН, ПУ, пУ, пуйло, Пуїло, Пукін, Пуло, Путлер, путька, Путяра, Пуцін, Пуцлер, сатаневіч, Хутін, царь всія Русі, москальський фараон Ихтамнет, цар-батюшка, цар Ірод, облізлий цур*; г) колективні назви та індивідуальні прізвиська найбільш одіозних політичних фігур Російської Федерації: *кремлівські вилупки, кремляді, старці кремлівські, хворюги; Діма-айфон* (Голова Уряду Російської Федерації Д. Медведєв), *Жирик* (заступник голови Державної Думи Росії В. Жириновський), *прихвостень хутінський і путлеролог* (російський режисер, голова Союзу кінематографістів Росії М. Михалков, що підтримав анексію Криму), *кирило зрушник* (глава Російської православної церкви, патріарх Московський та всієї Русі Кирило, який начебто має певний стосунок до ГРУ Росії); г) позначення держдуми Росії: *Держдупа, Держдурка, Хунта царя Ірода*; д) найменування росіян як утілення агресії проти України: *антинарод, АсвАбАдІтЄЛІ, балалайники, безнація безісторії, бидлоелекторат, бидлота маЦЦкальська, “визволителі”, “голуби миру”, запорєбрики, здичавілі з азійського мордора, зомбораші, кадиркіни, допінглоїди, мельдонієві витязі* (назва російських спортсменів після оприлюднення “мельдонієвого” скандалу), *кацапи, кацапня регулярна* (військові регулярної російської армії, що беруть участь у бойових діях на сході України), *кацапофашисти, кацарогі, колоністи, колоради, кримнашисти, кримнашівці, людиці болотні, маЦкалі, м@ацкалі, москаліки,*

москалюги, москвини, московити, московський улус, мСкалі, экс-братський народ, той нароТ, небрат, окупанти, орда, отМорозки, погань кацапська, псевдоармія, путінці, путіністи, путіноїди, путінофіли, путлерівці, рашисти, рашкостанці, росіянци, росіяшки, русня, руцкій мір, рюсішивайне, тундраварвари, федерасти, цапи, чучундри з краснодонів, іжевськів, іркутськів і ростовів, Шарикови великої рязанської раси, шизофренди, фашизофреніки.

У межах цього тематичного поля можна виокремити також: 1) мікрополе неологізмів на позначення анексії Криму, її учасників та наслідків для кримчан і росіян, процесів, що відбуваються в анексованому Росією Криму, тощо: *алушитити* (вату); *аксьонооборона*; *АнтиТуристичнаОперація в Криму* (відсутність туристів в окупованому Криму); *ватомітинг* (мітинг проросійськи налаштованого населення Криму проти знесення окупаційною владою торговельних яток на кримському узбережжі); *зелені чоловічки* (російські військовики без розпізнавальних знаків; проросійські бойовики, озброєні люди, що з'явилися в Криму разом із сепаратистськими настроями деяких жителів півострова); *кримвата* (населення Криму, яке має некритичне мислення); *кримнаши*, *кримнашівці* (росіяни, що підтримали анексію Криму); *кримнашизм*; *кримляни*, *кримняші* (жителі Криму після анексії); *кримвашівці*, *лохторат кримський* (виборці Криму, які голосували за його приєднання до Росії); *ментофашишки* (поліцейські Криму); *кремлечума*, *намкриши* (ситуація в Криму після приєднання його до Росії); *ньюросійська влада півострова*; *няша* (головний прокурор Криму Н. Поклонська); *окупендум* (окупація, замаскована під референдум); *поліцарія* (поліція кримська); *рашизм* (російський фашизм); *рейхсрублі* (російська валюта в Криму); *недобанки* (російські банки в Криму); *блекаут* (нестача електроенергії в Криму і як наслідок – її вимикання, відсутність світла); *мостовіада* (довготривале будівництво керченського мосту, що раз по раз припиняється через нефінансування чи з технічних причин); *острів 404* (острів в одній із комп'ютерних ігор, на якому живуть зомбі); *постреферендумний перехідний період*; *марадеро* (пляжі південного берега в окупованому мародерами Криму); *енергохвіст* (енергоміст); 2) мікрополе неологізмів на позначення окупації Донбасу, зумовленого нею збройного протистояння, зокрема: а) найменування учасників антитерористичної операції з боку України та ін.: *атовець*, *атошник*, *АТО-шник*, *зсушник*, *ЗСУ-шник*, *правосек* (боєць Правого сектору), *айдарівець*, *азовець*, *кіборги* (захисники Донецького аеропорту імені С. Прокоф'єва), *РПГ-івець* (РПГ – ручний протитанковий гранатомет), *чорна рота* (так називають проросійські бойовики українських снайперів), *Небесна Гвардія* (українці, що загинули під час проведення АТО), *аватар* (людина, що зловживає спиртним, перебуваючи в лавах ЗСУ чи Нацгвардії), *аватарство* (зловживання спиртними напоями), *відволонтерити* (відібрати в противника те надіслане з Росії, що може зашкодити життю чи здоров'ю захисників України або ж знадобитися їм), *волонтер*, *волонтерити*, *волонтерська сотня*, *кікімора* (особливий камуфляж для снайперів та розвідників); б) позначення зомбованого російським телебаченням населення, що бере участь у військових діях проти України чи підтримує такі дії: *бидломаса*, *вата*, *ватник*, *ватоголовий*, *ватотупаки*, *даунбасяни*, *ДНРівці*, *зомбаки*, *ЛНРівці*, *колоради*, *колорадоси*, *колорадоноси*, *лохторат донецький*, *лохторат луганський*, *лугандонська біомаса*, *лугандонка*; *лугандонці*, *макаки динцилири*, *малорашки*, *недороси*, *новороси-лд-нрівці*, *путінюгенд*, *рицупубліканці*, *сепари*, *сепаратюги*, *скотомаса*, *тупиздні*, *туповата*; індивідуальні прізвиська: *бідуган* (чоловік похилого віку, що розкрив сепаратистам позиції бійців ЗСУ), *пчоляр* (чоловік, що “пригостив” бійців ЗСУ банкою з медом, у якому була вибухівка); в) найменування так званих Донецької Народної Республіки: *Денеєра*, *ДЕНЕРИ*, *Динири*, *Довбостан*, *Донбабве*, *Риниди*, *донецька рицупубліка*; Луганської Народної Республіки: *еЛе-Не-Рія*, *ленеєра*, *ЛДНРія*, *Линири*, *Лугангрена*, *луганська рицупубліка*; окупованих Росією східних територій України, так званого Донбасу, або Новоросії: *Гондурасія*, *Даунбас*, *ДНРЛНР*, *ЛДНР*, *Луганда*, *Луґандія*, *Луґандон*, *луґандон*, *Луґандонія*, *Луґандос*, *Недоросія*, *ордило*, *ОРДЛО*, *фейкова республіка*, *сепарстан*; *відстійник кацапського шовінізму*, *неонацизму*; г) найменування

“очільників” цих територій, керівників збройних формувань тощо: *говоряща голова денеери, захар, захарас, захарище, Захер, Донбацька, донбаський фюрер* (О. Захарченко – Голова Ради Міністрів самопроголошеної ДНР); *Бог ДНР, громадянин РФ Моторола, сантехнік повноважний, Моторило, Моторолета, моторолич, Моторулон, Мотосруль, телефон, ватафон* (польовий командир Арсеній Павлов), *плот, плотнікс, крайньоплотницький* (І. Плотницький – Голова Ради Міністрів самопроголошеної ЛНР); *пушиліни, захараста, моторили, гівимотороли, ординські снайпери, ополчурки, тери* (терористи), *тирористи* (з акцентом на злочинських схильностях терористів); *гіркінленд у Слов’янську*; г) позначення переговорного процесу в Мінську щодо врегулювання ситуації на сході України, його організаторів та учасників: *мінський зговорняк, мінський сходняк, “Мінські договоряки”* (Мінські угоди); *Бацька, Лука, Ляксандр Ригорович* (О. Лукашенко); *підпутінці* (представники т. зв. ДНР і ЛНР), *КУМікадзе, придаток лисого гівнюка, любий друзяка президентів України* (В. Медведчук).

Тематичне поле ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ представлено неологізмами в межах таких мікрополів: а) позначення України, ЗСУ, українців, української мови їхніми прихильниками: *Великоукраїнська імперія, Неня, Ненька, хунтівці, хунтики, хунтята, укропівці, вельмишановне укропство* – та опонентами: *Бандерстан, Бандерштат, бандерофашисти, бендерівці, вуйки, карателі, хунта, нацики, невмирущики, недоармія, недонація, недопрайдники, укри, украти, укрожидофашистобандерівці, фашистська хунта, хрюкомова*; б) найменування Верховної Ради України, Уряду та їхньої діяльності українцями: *батальйон “Конча-Заспа”, зРада, верховні зрадники, ньо-кнопкодавці, посіпаки фсбшні, розсадник корупції, тирористи, дерутати* (розкрадачі); *уряд кулі в лоб, “довибАри”*; *юліада*, а також росіянами чи проросійськими українцями: *київська хунта, українська хунта*; в) позначення політичних партій, їхніх очільників і членів: *партії розкрадачі, Брехіони* (партія Регіонів); *Бяроза* (Б. Береза); *“оберіг” України* (Ю. Тимошенко; саркастична реакція на те, що Ю. Тимошенко назвала А. Яценюка і В. Гройсмана бідною України); *Кривавий пастор* (народний депутат України, проповідник євангельсько-баптистської церкви, секретар Ради національної безпеки і оборони О. Турчинов, який з 23 лютого по 7 червня 2014 року очолював Парламент, був в.о. Президента, Верховним головнокомандувачем, а також керівником уряду); *Юга Габакон, ПДАКУДОД, Генпокулол* (Ю. Луценко, Генеральний прокурор України; в основі номінації – дефект мовлення людини); *Дауніто, Гаврюша-Колідор* (М. Гаврилюк; не має вищої освіти, проте є народним депутатом України), *“Матьківщина”, партія Йулі, двічі краснознамьонний батальйон Батьківщина; краснознамьонний батальйон Україна імені Ляшка, Ляжско, шляшки, скотиняки* (Радикальна партія О. Ляшка та члени цієї партії), *скотиняка* (О. Ляшко, який надзвичайно емоційно й дуже часто вимовляє це слово, називаючи ним своїх опонентів), *піар-батальйони Україна і Батьківщина* (Радикальна партія Олега Ляшка та партія “Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”); *внутрішні окупанти, окупаційний блок* (Опозиційний блок); *вілкуляра* (сам О. Вілкул, його син Юрій чи їхній прибічник); *комуняка, Псимоненко* (лідер забороненої сьогодні в Україні Комуністичної партії П. Симоненко, від напису *Р. Сутопенко*); *батьківщинівці, комуняки, ляшківці, порошенківці, свободівці*; г) позначення Міністерства інформаційної політики України: *Мінстець, Мінхайомугрець, міністерство інформаційного саботажу, інформаційний колаборант, міністерство ні-нуїа* (натяк на бездіяльність міністерства в інформаційній війні проти Росії), та його очільника Ю. Стеця: *КУМікадзе* (натяк на те, що Ю. Стець і П. Порошенко – куми); г) прізвиська нового Президента України Петра Порошенка: *другий бджоляр* (захоплювався бджолярством експрезидент В. Ющенко), *кумло, кум бджоляра* (П. Порошенко – кум В. Ющенка), *Офшор* (після офшорного скандалу), *Петро Брехливий* (через невідповідність обіцяного під час президентської кампанії реальності, хоч ця невідповідність зумовлена здебільшого об’єктивними причинами), *Порошен, Петро Рошенович, поРошенко, Шоколадний заєць, Шоколадний зайчик, Шоколадний*

король, шоколадний шеф Гройсмана (П. Порошенко – власник кондитерської корпорації “Рошен”), Порох (переважно з позитивною конотацією); д) позначення інтернет-спільноти, що коментує правильність / неправильність проведення військових операцій, реформ тощо: генеральні батальйонери, елітні диванні війська; інтернет-спільноти, що в будь-яких діях очільників держави вбачає зраду державних інтересів України: адепти зради, всепропальцики, зрадофіли, свідок одвічної зради та здачі Маріуполя без імені та фото, секта “цезрада”, Зрада-ТБ, Всепропало-ТБ; зафіксовано також абстрактний іменник порохофобія; інтернет-спільноти, яка в будь-яких діях очільників держави вбачає відстоювання державних інтересів України, а тому захищає в коментарях її очільників: вишивата, вишиватник (проукраїнські коментатори, позбавлені критичного мислення; той, хто не терпить критики нової влади), порохоботка, порохоботи, порохоботи на ставці (активні захисники Президента України П. Порошенка), секта “цеперемога” (коментатори, які в будь-яких діях влади вбачають позитивне); зафіксовано також абстрактні іменники вишиватництво, порохоботизм; е) позначення проблем, пов’язаних з мовним питанням (неналежна увага державників до питання захисту української мови, засилля (переважання) російської мови в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства): “какаяразнічная” влада, кацапізація, обмоцкалити (зросійщити), та позначення російської мови як мови агресора: мова кацапе, москальська мова, “путінояз”, російсько-мокианський ізиг, руцкая мова.

Отже, у своїх висловленнях автори веб-коментарів часто послуговуються різними графічними засобами, щоб евфемізувати обценну лексику, щоб зацентувати на орфоепічних особливостях російськомовних українців із владного Олімпу, коли ті послуговуються українською, та на орфоепічних особливостях російської мови як мови держави-агресора; “кодифікують” написання з маленької літери назви держави-агресора, її столиці та очільника, найбільш одіозних політичних фігур Росії, назви офіційної резиденції президента Росії, прізвища, прізвиська та імена ватажків збройних формувань, що проводять воєнні та інші протизаконні дії на сході України; узвичаюють уживання прийменника *на* зі словом *росія* в місцевому відмінку.

Події новітньої історії України викликали появу й уживання у веб-коментарях загальномовних неологізмів (*волонтер, волонтерити, стрімити, стрімер*), зокрема й семантичних – *кікімора, кіборг, вуйки, яничари*, реактуалізацію застарілих слів типу *майдан, сотник, сотня, козак, москаль, Московія, Московщина* й створення коментаторами okazіоналізмів, які найточніше позначають явще, предмет або особу і передають водночас ставлення автора коментаря до цього явища, предмета, особи тощо. Okazіоналізми часто містять негативне емоційне забарвлення. Частина з них утворена від обценної лексики, а тому лише частково відбита в цій статті.

Зібраний матеріал неологічної лексики дозволив виокремити такі тематичні групи: неологізми на позначення подій, пов’язаних з Революцією Гідності; неологізми на позначення інформаційної війни Росії проти України; неологізми на позначення збройної російської агресії – окупації та анексії Криму, окупації та воєнних дій на території деяких районів Донецької й Луганської областей; неологізми на позначення внутрішньополітичної ситуації в Україні постмайданного періоду. Компонентами таких груп є не тільки власне лексеми, а й лексикалізовані словосполучення.

Література

1. Бондаренко Т. Веб-коментарі як маркер комунікативного портрета аудиторії інтернет-видання / Тетяна Бондаренко // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. – Черкаси, 2012. – Вип. 14–15. – С. 285–293.
2. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.

3. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація : монографія / Жанна Василівна Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.
4. Колоїз Ж. В. Семантичні неологізми як результат семантичної деривації // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – № 659 : Сер.: філологія, вип. 44. – 6–11.
5. Огляд соціальних мереж і Твіттера в Україні: за даними пошуку у блогах Яндекса (<http://blogs.yandex.ua>), 2013–2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cache-kiev07.cdn.yandex.net/download.yandex.ru/comprany/Yandex_on_UkrainianSMM_Summer_2014.pdf
6. Поліщук Н. Термінологічна лексика Майдану (на матеріалах газет “Дзеркало тижня”, “Українська правда”, “Газета по-українськи”, “Високий замок”) / Наталія Поліщук // Вісник нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2014. – № 791. – С. 138–143.
7. Сербенська О. Інновації у мові сучасних українських мас-медіа / Олександра Сербенська // 125 років Наукового товариства імені Шевченка : зб. наук. пр. і матеріалів, присвячених ювілею товариства. – Л., 2001. – С. 158–177.
8. Ставицька Л. О. Дискурс помаранчевої пристрасти / Л. О. Ставицька. – К. : Критика. – 2005. – № 3. – С. 3–16.
9. 10 фактів про соцмережі, які потрібно знати в 2016 році (інфографіка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/web/social/10_faktiv_pro_sotsmerezhi_yaki_potribno_znati_v_2016_rotsi_infografika/

МОДУЛЬНА СТРУКТУРА СОМАТИКОНУ ЕМОЦІЙНОГО РЕАГУВАННЯ ПЕРСОНАЖА В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Петребіна С. П.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена вивченню соматикону емоційного реагування персонажа з позицій модулярного підходу в англomовному художньому дискурсі. Висвітлено, що дослідження соматикону емоційного реагування за модулярною методикою дозволяє візуалізувати невербальну активність людини як результат взаємодії кількох семіотичних підсистем – невербальних модулів. Виділено основні референтні та структурні характеристики модулів соматикону емоційного реагування персонажа.

Ключові слова: соматикон, емоційне реагування, модуль, англomовний художній дискурс.

This article is dedicated to the investigation of somatic emotional responses using modular approach in English fictional discourse. It is highlighted that the study of somatic emotional responses through the modular methodology enables the visualization of human nonverbal activity as a result of the interaction of several semiotic subsystems – nonverbal modules. The basic referential and structural characteristics of the modules of somatic emotional responses are singled out.

Key words: somatic emotional responses, module, English fictional discourse.

У сучасних комунікативних студіях актуальним залишається вивчення тілесної природи емоцій через різні кінесичні, просодичні, такесичні, проксемні та інші компоненти системи невербальної комунікації, які в писемному дискурсі набувають позначення різними номінативними одиницями мови. Ґрунтуючись на висновках *комунікативної лінгвістики*, ми зосереджуємо свою увагу на вивченні соматикону дискурсивного простору [10; 11], у якому втілюються емоції і почуття через феномен емоційного реагування [5]. Однак недостатньо вивченим залишається питання комплексного вивчення соматикону емоційного реагування персонажа з позицій модулярного підходу з виявленням його референтних та структурних характеристик.

Мета цієї статті – вивчення соматикону емоційного реагування за модулярною методикою в англomовному художньому дискурсі. Соматикон емоційного реагування художнього персонажа – це форма зворотного зв'язку в діалогічній взаємодії, представлена певним невербальним компонентом комунікації або їх сукупністю, які своїми системними відношеннями утворюють прагматично зумовлену емоційно-експресивну невербальну поведінкову реакцію мовця на комунікативний вербальний / невербальний стимул партнера. Основною структурною одиницею соматикону емоційного реагування персонажа визначено модуль. Методологічно обґрунтованим стає застосування модулярного підходу до матеріалу дослідження, який дозволяє розглядати дискурс емоційного реагування як відносно самостійний емотивно маркований модуль діалогічного дискурсу [1; 2; 9].

Діалогічний дискурс як природна форма комунікативного буття людини і здійснення нею взаємодії з іншими людьми з метою виконання різних функцій у спілкуванні зумовлює пошук нових процедур і методів аналізу [3; 7].

У нашій роботі *діалогічний дискурс* – це мовленнєва поведінка комунікантів у всій повноті її вербального і невербального вираження, що формується через реалізацію комунікативно-прагматичних намірів та варіюється під впливом екстралінгвальних факторів ситуації спілкування, насамперед емоційного.

Іншими словами, діалогічний дискурс – це багатоплановий когнітивно-дискурсивний процес діяльності мовців [3], результатом якого є формування різних семіотичних утворень у структурі інтеракції – вербальних і невербальних модулів спілкування.

Останнім часом модулярний підхід до аналізу тексту і дискурсу все частіше використовується в лінгвістичних студіях [2; 6; 8; 12] з метою визначення різних планів організації тексту / дискурсу, їх ієрархії від елементарних структур до інтерактивних комплексів [1]. Такі стандартизовані конструкції на макрорівні членування діалогу визначаються як діалогічні єдності, комунікативні блоки та комунікативні модулі. М. В. Колтунова підкреслює, що модулі дискурсу охоплюють різні інтеракції і різні мовленнєві дії учасників діалогу [6].

Оскільки дискурс розуміється як синтез процесу і результату, виникає питання про його структурні компоненти. Сучасні дослідники в галузі дискурсології погоджуються, що дискурс має модульну будову, містить як суто вербальні модулі (фонетичні, лексичні, синтаксичні, прагматичні [8]), так і невербальні (просодичні, кінесичні, проксемічні тощо [11]).

На думку Е. Руле [12], використання модулярного підходу в лінгвістичних дослідженнях має два шляхи розвитку:

- 1) визначення репертуару модулів дискурсу і аналіз кожного з них;
- 2) визначення глобальної моделі інтеракції як множини модулів, що формують різні виміри мовленнєвої взаємодії.

Е. Руле обирає другий шлях дослідження дискурсу і запозичує принцип когнітивної модулярності Дж. А. Фодора [12]. Е. Руле вводить поняття текстових (дискурсивних) модулів і пропонує модулярну схему дискурсивного простору як одночасно цілісного і диференційного утворення.

Когнітивна модулярність (*module; modular*) – це уявлення про поведінку людини, що пояснює видиму складність як результат взаємодії кількох простих підсистем, які називаються модулями [2, с. 101–105]. Вивчення соматикону емоційного реагування з позицій модулярного підходу дозволяє візуалізувати невербальну активність людини як результат взаємодії кількох семіотичних підсистем – невербальних модулів.

Із позицій модулярного підходу до характеристик невербального модуля [11] щодо модуля вербального в площині діалогічного дискурсу належать такі:

- відносна автономність невербального модуля в семіотичній площині діалогічного дискурсу;
- спеціалізація: кожен модуль наділений функціональними, експресивними та прагматичними характеристиками;
- локалізація модуля в глобальній структурі діалогічного дискурсу;
- генетична заданість: модуль формується соматичною програмою людини й актуалізується засобами жестової, мімічної та іншої невербальної поведінки в комунікації;
- універсальність: визначаючи функціональну характеристику невербального модуля, враховують універсальний і національно-специфічний характер невербальної комунікації.

Виходячи із цього, можна припустити, що невербальні засоби емоційного реагування формують окремий складник діалогічного дискурсу – модуль соматикону емоційного реагування персонажа, – для якого властиві наведені вище риси і який відрізняється за референтними та структурними ознаками (рис. 1.1).

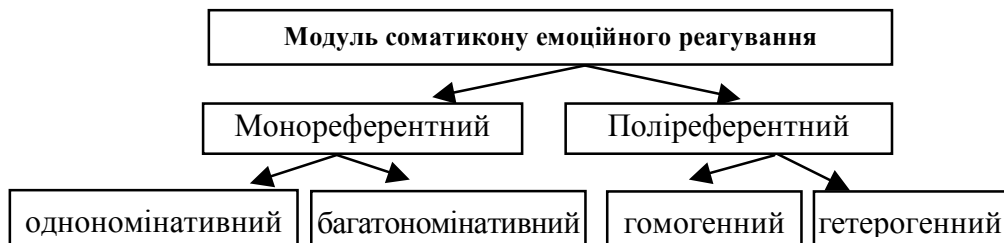

Рис. 1.1 Модулі соматикону емоційного реагування

З референтної позиції соматикон емоційного реагування має варіативність за кількістю і якістю представлених у модулі невербальних компонентів комунікації, які утворюють монореферентні та поліреферентні конфігурації та їх поєднання.

Монореферентний модуль завжди відрізняється наявністю номінації тільки однієї категорії референта невербальної дії персонажа, наприклад, звучання його голосу або виразу обличчя. Номінативне позначення такого референта може відбуватися в певному фрагменті дискурсу один раз (однономінативний монореферентний модуль), як у наступному дискурсі (*Ray Morgan's voice startled the hell out of him*):

"Uh-oh. I think I know that look".

Ray Morgan's voice startled the hell out of him (17, p. 26).

Номінативне позначення може відбуватися і декілька разів за допомогою двох чи більше номінацій, що різним способом позначають той самий референт невербальної дії (багатонінативний монореферентний модуль). Наприклад, звучання голосу персонажа у відповідь на запитання (*Nita replied*) доповнюється його звуковою характеристикою (*consciously trying to keep sarcasm out of her voice*), яка додає інформацію про свідоме намагання персонажа утриматися від сарказму в голосі:

"Don't you mind my assistance?" "I'm sure I will enjoy your company this night, Mr Crag", Nita replied, consciously trying to keep sarcasm out of her voice (17, p. 37).

Поліреферентний модуль соматикону емоційного реагування персонажа містить в одному дискурсі реагування номінації кількох категорій невербальних компонентів – жестових, мімічних, проксемічних чи просодичних у поєднанні [11]. Такий модуль може знаходити свою реалізацію у двох референтних формах – гомогенній і гетерогенній. Поліреферентний гомогенний модуль номінативно репрезентує кілька референтів однакової категорії, наприклад, мімічної – усмішка (*smiled at him*) та привітний погляд (*welcomed him with her cute eyes*):

"Can I help you?"

She smiled at him and welcomed him with her cute eyes (14, p. 4).

Наступний приклад ілюструє, як утворюється соматикон емоційного реагування за допомогою поліреферентного гетерогенного модуля. Він номінативно одночасно репрезентує кілька референтів неоднакової категорійної сутності в дискурсі соматикону емоційного реагування: по-перше, усмішки-відповіді (*smiled her back*), по-друге, постави та відстані (*stood there*), по-третє, погляду персонажа (*looking at her in amazement*):

Jack smiled her back and stood there looking at her in amazement (14, p. 5).

Цей соматикон емоційного реагування є позитивно емотивно і прагматично забарвленим. Основний показник емоції інтересу-збудження – захоплений погляд – *looking at her in amazement* (a feeling of great surprise or wonder [13]), який свідчить про налаштованість чоловіка на встановлення кооперативного, зацікавленого спілкування.

Зі структурної позиції модулі соматикону емоційного реагування відрізняються за двома ознаками – локативною та конструктивною. За локативною ознакою, тобто ознакою розміщення невербального модуля щодо вербального в дискурсі реагування, стає можливим поділ на такі типи – ініціальний модуль, медіальний модуль і фінальний модуль. За конструктивною ознакою структура соматикону емоційного реагування формується синтаксично простими та синтаксично ускладненими модулями.

Ініціальний модуль соматикону, як правило, має прагматичне навантаження встановлення комунікативного контакту. Роль невербального монореферентного чи поліреферентного модуля в цій позиції – рематична. Комунікативним стимулом у такому разі може бути як вербальний, так і невербальний сигнал, наприклад, сльози (*She burst into tears*), споглядання яких викликало занепокоєння в іншого персонажа (*Craig's heart contracted*):

"Yeah, but you don't look at anyone else the way you look at me. You called me, dammit. Me." She burst into tears.

Craig's heart contracted as he watched the tears slide soundlessly down her cheeks (18, p. 22).

Ініціальний модуль виконує такі основні завдання в номінативному просторі діалогічного дискурсу [11]:

1) створює емоційний фон діалогічного дискурсу, передаючи різні емоції, емоційні реакції і стани, наприклад, здивування, що виражається через зорову поведінку персонажа.

Her eyes widened. "You want to mother me?"

Jesus, she was beautiful, puffy eyes, blotchy face and all. "I want to take care of you. If you get fed up with me, you can tell me to leave and I'll go. You have my word on that" (18, p. 33);

2) визначає реалізованість / нереалізованість інтенцій попереднього мовця: персонаж, перепитуючи, уточнює певний сумнів, який виникає в результаті комунікативної взаємодії.

He frowned. "I'm not so good at this courting thing." Couldn't she see he was doing everything he could to make her happy? (15, p. 77);

2) забезпечує формування прагматичного компонента наступних вербальних дій персонажа. Наприклад, персонаж не може приховувати своєї глибокої прихильності і виражає це через палкий поцілунок:

He kissed the top of her head because he couldn't hide his affection for long "You're the most important person in the world to me" (15, p. 118).

Медіальна позиція соматикону емоційного реагування (медіальний модуль) передбачає налагодження засобами невербальної комунікації зв'язку між вербальним модулем, який йому передусє, та вербальним модулем, який за ним слідує. Медіальний модуль виконує такі завдання в невербальному просторі діалогічного дискурсу:

1) створює ета комунікативний контакт: фаза "підтримка комунікації", яка спрямована на заклик до подальшої інтеракції:

"Listen to me!" He talked for ten minutes, and she didn't interrupt, looking at him with great interest. "Oh?" she exclaimed (15, p. 66);

2) визначає застосування персонажем кооперативно спрямованої стратегії спілкування (термін Г. М. Грайса [326]) через комплімент і модуляції голосу, які його супроводжують:

"I wasn't expecting someone as pretty as you". His voice got deeper with the compliment. Savannah blushed. "You weren't?" (15, p. 23);

3) забезпечує коригування та зміцнення іллокутивної мети вербального модуля, наприклад, отримання вибачення:

"I didn't exactly tell anyone. I guess I freaked a little, and Brad put two and two together".

His mouth tightened, his eyes were searching the hint of forgiveness in hers. "I'm sorry. I wouldn't have come here to your office if I'd thought it would cause you further embarrassment" (18, p. 27).

Фінальна позиція (фінальний модуль) соматикону емоційного реагування щодо вербального модуля позначає кінець комунікативного контакту. Персонаж виконує відповідні невербальні дії, що спричинюють припинення або повне завершення комунікативної взаємодії. Наприклад:

"I'm not embarrassed. Well, sort of, but just because I'm not accustomed to my life coming up for discussion at the office. It's more—"

"You were afraid it would get around", he finished for her and turned away to look straight ahead out the windscreen (17, p. 21).

Розривання комунікативного контакту, здебільшого, відбувається через зміну постави чи погляду під впливом різних емоцій, що охоплюють людину, як позитивних, так і негативних, наприклад, емоції радості-задоволення, що невербально виражається через сміх:

"Oh my word! He didn't!"

"He did!"

Dr. Simpson burst out laughing, and it didn't sound like she'd ever stop. Then the laughter stopped (15, p. 90).

Розподіл модулів соматикону емоційного реагування на синтаксично прості (представлені простим реченням) (*Scott turned to face her on the seat*) і синтаксично ускладнені свідчить про те, що кожна зі структур невербальних модулів відкрита для модифікацій шляхом синтаксичних процесів, насамперед використання процесів розширення і розгортання в термінах теорії конструктивного синтаксису [4, с. 227].

Так, у наступному прикладі, у поліреферентному гомогенному модулі соматикону емоційне реагування персонажа синтаксично позначене через використання однорідних присудків, тобто наявним є процес розширення синтаксичної структури простого речення через номінації дії дотику до обличчя (*He reached her face*) та дії дотику до щоки (*stroked her cheek with his finger*):

"I think it's great that you two were that close. It shows me family is very important to you".
He reached her face and stroked her cheek with his finger (16, p. 23).

Емоційну тональність ніжності цьому соматикону емоційного реагування надає дієслово *stroke* (*an act of moving one's hand across a surface with gentle pressure* [13], синтагматика якого ускладнена синтаксичним процесом **розгортання** через використання номінативної одиниці *with his finger* у функції обставини способу дії.

Аналіз ілюстративного матеріалу свідчить про те, що високий емотивний ступінь і прагматична навантаженість соматикону емоційного реагування персонажа досягається використанням автором художнього твору множини синтаксично модифікованих структур речень, синтаксичні позиції яких наповнено номінаціями різних невербальних компонентів комунікації, які утворюють поліреферентні гетерогенні модулі англomовного діалогічного дискурсу:

"You like?"

"God, you're beautiful". *Catching her head, he fisted his hands in her hair and kissed her. As if sensing her disquiet, he lifted his head a fraction, still holding her face close to his. From this distance, his blue eyes seemed to see right through to her soul* (17, p. 10).

Таким чином, застосування модулярного підходу до дослідження соматикону емоційного реагування персонажа дозволяє визначити останній як невербальний модуль у загальній структурі діалогічного дискурсу, виявити його референтні та синтаксичні характеристики. Модуль соматикону емоційного реагування поділяється на моно- і поліреферентні дискурсивні утворення, синтаксично ініціальна, медіальна та фінальна локація яких формується простими або ускладненими одиницями. Номінативне наповнення позицій модуля соматикону емоційного реагування та виявлення їхньої прагматичної специфіки потребують упровадження комплексної і багатоетапної методики дослідження.

Література

1. Грушевская Т. М. Модулярный подход к анализу текста / дискурса : вклад женеvской лингвистической школы / Т. М. Грушевская, Н. Ю. Фанян // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия : Филология и искусствоведение. – 2012. – Вып. 2. – С. 199–203.
2. Демьянков В. З. Модуль / В. З. Демьянков // Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; [под общей ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – С.101–105.
3. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / під заг. ред. І. С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – 356 с.
4. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка : [учебник] / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Высш. школа, 1981. — 285 с.
5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Евгений Павлович Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 752 с.
6. Колтунова М. В. Конвенции как прагматический фактор диалогического общения / М. В. Колтунова // Вопросы языкознания. – 2004. – № 6. – С. 100–115.

7. Кравченко Н. К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа : [науч.-практ. пособие] / Наталия Кимовна Кравченко. – Луцк : Волиньполіграф, 2012. – 251 с.
8. Кудрявцева Н. Б. Дискурс как фигура коммуникации / Н. Б. Кудрявцева // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Серия : Лингвистика. – М. : ИПК МГЛУ “Рема”, 2008. – Вып. 540 : Этноспецифические и социокультурные аспекты языка и дискурса. – С. 41–49.
9. Олешков М. Ю. Дискурс и текст: нарративная интеграция смыслов / М. Ю. Олешков // Дискурс, текст, когниция : [кол. монография] / отв. ред. М. Ю. Олешков. – Нижний Тагил : НТГСПА, 2010. – С. 49–59. – (Серия : Язык и дискурс. Вып. 2).
10. Романов А. А. Соматикон: Аспекты невербальной семиотики / Алексей Аркадьевич Романов, Юрий Александрович Сорокин. – М. : ИЯ РАН, ТвГУ, 2004. – 253 с.
11. Серякова І. І. Соматикон англomовних дискурсивних практик : автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.04 “Терманські мови”, 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Ірина Іванівна Серякова. – К., 2012. – 32 с.
12. Roulet E. Vers une approche modulaire de l’analyse du discours / E. Roulet // Cahiers de linguistique française. – Genève, 1991. – Vol. 12. – P. 53–81.

Довідники

13. Oxford Dictionary online. Oxford: Oxford University Press, 2014 URL: <http://www.oxforddictionaries.com/>

Джерела ілюстративного матеріалу

14. Bhaskarbhatta A. Love forever / Anuraag Bhaskarbhatta. – Los Gatos : Smashwords, 2014. – 13 p.
15. Osbourne K. Married in Montana / Kirsten Osbourne. – Los Gatos : Smashwords, 2015. – 146 p.
16. Osbourne K. Steven / Kirsten Osbourne. – Los Gatos : Smashwords, 2015. – 90 p.
17. Wilson N. Needing Nita / Norah Wilson. – Los Gatos : Smashwords, 2010. – 50 p.
18. Wilson N. Saving Grace / Norah Wilson. – Los Gatos : Smashwords, 2010. – 227 p.

ДОВЖИНА КОРЕНЕВОЇ МОРФЕМИ В ГОТСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі лексикографічних джерел)

Субота С. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджено особливості розподілу кореневих морфем за довжиною в готській мові. На основі статистичного аналізу виявлено залежність довжини кореня від його походження, виявлено також тенденцію, яка може свідчити про залежність довжини кореня від початкової фонемі.

Ключові слова: довжина, фонемна структура, середня довжина, коренева морфема, початкова фонема, етимологічний чинник.

The article deals with the distribution of the root morpheme length in Gothic. The results of statistical analysis showed the dependence of the length of root morphemes on their etymology. The results of this study also revealed a tendency that can indicate the dependence of the length of root morphemes on their initial phoneme.

Key words: length, phonemic structure, average length, root morpheme, initial phoneme, etymological factor.

Довжина мовних одиниць слугує їх важливою структурною характеристикою, яка забезпечує цінні відомості для різних галузей лінгвістики. Так, наприклад, довжина слова у фонемах, як свідчать результати досліджень, слугує вагомим як стилеметричним [2; 7; 8], так і типологічним критерієм [1; 10; 12]. Незважаючи на важливість даних про розподіл довжини мовних одиниць для типологічної класифікації мов, розв'язання проблем прикладної лінгвістики, стилеметрії та ряду інших завдань, нам поки що відомо мало досліджень довжини мовних одиниць на матеріалі готської мови [3]. Дослідження кореневої морфемі у фонемах на матеріалі готської мови відсутні.

Об'єктом цього дослідження слугує фонемна структура кореневої морфемі в готській мові, **предметом** – довжина як одна з основних характеристик фонемної структури кореня та чинники, що на неї впливають: початкова фонема та походження кореня.

Матеріал дослідження – 382 кореневі морфемі, дібрані в результаті механічної вибірки (кожна п'ята сторінка) зі словника готської мови [15].

Метою статті є виявлення закономірностей у фонемній організації готських коренів з погляду кількості фонем (включаючи повторюваність), що визначається в науковій термінології як довжина.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- дослідити розподіл кореневих морфем за довжиною;
- визначили середню довжину кореня;
- виявити, чи впливають початкова фонема кореня та його походження на розподіл кореневих морфем за довжиною в готській мові.

У межах досліджуваного масиву було виявлено корені довжиною від одної (наприклад, *et /e:t/ – af-etja* “ненажера” [15, с. 396]) до дев'яти фонем (*praizbytair /prezbi'ter/ – praizbytairēi* “пресвітерія, рада священників” [15, с. 456]). Восьмифонемних коренів у досліджуваному масиві не виявлено.

Відповідно, було виокремлено сім класів, кожний з яких представлений різною кількістю коренів [див. табл.1].

Таблиця 1

Розподіл корневих морфем за довжиною в готській мові

Кількість фонем	Абсолютна частота	Відносна частота
2	24	6,27 %
3	178	46,6 %
4	140	36,65 %
5	30	7,84 %
6	8	3,08 %
7	1	0,26 %
8	-	-
9	1	0,26 %
Σ	382	100,96 %

Як видно з табл. 1, частота шести-, семи- та дев'ятифонемних корневих морфем невисока, п'яти- та двофонемні корені мають вищу частоту, високу частоту мають чотирифонемні корені. Найчастотнішими в готській мові є трифонемні корені (див. рис.1).

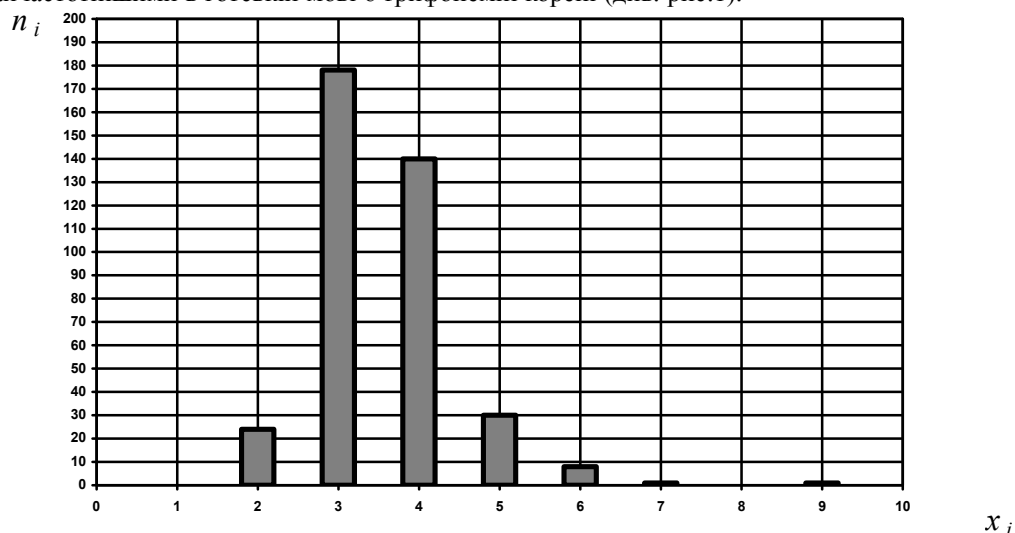

Рис. 1. Діаграма розподілу довжини кореневої морфемі в готській мові

Тут:

x_i – довжина кореня у фонемах;

n_i – кількість коренів кожної довжини

Кількість три- та чотирифонемних коренів становить 83,2 %, п'яти- та двофонемних – 14,1 %, шести-, семи- та дев'ятифонемних – лише 3,6 % від загальної кількості коренів досліджуваного масиву.

Обчислюємо середню довжину кореневої морфемі (\bar{x}), що вираховується за формулою:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i n_i}{\sum n_i} \quad \bar{x} = \frac{1356}{382} = 3,54973822 = 3,55$$

Тут:

x_i – довжина кореня у фонемах;

n_i – кількість коренів кожної довжини.

Щоб простежити, наскільки показники довжини кореневої морфемі в готській мові відхиляються від середньої довжини, потрібно обчислити міру коливання середньої довжини кореня (σ_x) за формулою:

$$\sigma_x = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2 n_i}{N^2}} \quad \sigma_x = \sqrt{\frac{295,72}{145924}} = \sqrt{0,002026534} = 0,04501704 = 0,05$$

Тут:

$$N = \sum n_i$$

x_i – довжина кореня у фонемах;

\bar{x} – середня довжина кореня;

n_i – кількість коренів кожної довжини.

Таким чином, міра коливання середньої довжини становить 0,05, відхилення довжин від середньої має такий вигляд:

x_i – довжина кореня у фонемах;

\bar{x} – середня довжина кореня;

n_i – кількість коренів кожної довжини.

Інакше кажучи, якщо ми організуємо інших 100 вибірок зі словника готської мови, то в 68 з них середня довжина кореневої морфемі має становити від 3,5 до 3,6 фонем. Інтервал коливання середньої довжини в 95 зі 100 має бути від 3,45 до 3,65 фонем, а в 99 з 100 – від 3,4 до 3,7.

Рис. 2. Смуга коливання $X \pm 2\sigma_x$ кореневої морфемі

Отже, середня довжина кореневої морфемі в готській мові дорівнює 3,55 фонем, при цьому в межах статистично допустимих 95 % ми можемо стверджувати, що середня довжина кореня коливається в межах від 3,45 до 3,65 фонем (див. рис. 2).

Розглянемо тепер питання про те, від чого залежить розподіл кореневих морфем за довжиною. Як свідчать результати ряду досліджень, довжина фонемосполучень у текстах різних стилів залежить від частоти фонем [9], довжина слова як у словнику [10; 11], так і в текстах різних стилів залежить від початкової фонемі [5; 8]. Чи залежить довжина кореневої морфемі від початкової фонемі? Є. І. Гороть у порівняльному дослідженні фонемної структури кореневої морфемі і складу на матеріалі сучасної англійської мови доводить залежність розподілу кореневих морфем за довжиною від початкової фонемі [4]. А чи існувала така залежність у готській мові? Щоб дізнатися відповідь на це питання, необхідно розподілити досліджуваний масив коренів на сукупності, в кожній з яких кореневі морфемі будуть згруповані відповідно до початкової фонемі.

Ми виявили, що переважна більшість кореневих морфем мають у початковій позиції приголосну – 91,88 %, кількість голосних фонем у початковій позиції незначна і становить 8,12 % від загальної кількості коренів досліджуваного масиву [табл. 2, 3].

Зважаючи на те, що кількісні показники початкових голосних невисокі [див. табл. 2], їх кількість є недостатньою для отримання достовірних висновків, тому для нашого аналізу ми використаємо лише дані розподілу кореневих морфем за початковою приголосною. При цьому для аналізу ми можемо лише взяти показники три-, чотири- та п'ятифонемних коренів, корені інших довжин аналізувати недоцільно, оскільки, як видно з таблиці 3, їх кількість дуже незначна.

Таблиця 2

Розподіл готських коренів за початковою голосною

Початкова фонема	Двофонемні корені	Трифонемні корені	Чотирифонемні корені	П'ятифонемні корені	Шестифонемні корені	Семифонемні корені	Дев'ятифонемні корені	Абсолютна частота	Відносна частота
/i/	1	-	-	-	-	1	-	2	0,52 %
/e/	1	-	1	-	-	-	-	2	0,52 %
/a/	4	4	-	-	-	-	-	8	2,1 %
/e:/	-	4	1	-	-	-	-	5	1,31 %
/o:/	1	-	-	-	-	-	-	1	0,26 %
/u:/	1	-	-	-	-	-	-	1	0,26 %
/u/	-	1	-	-	1	-	-	2	0,52 %
/ai/	3	1	-	1	-	-	-	5	1,31 %
/au/	5	-	-	-	-	-	-	5	1,31 %
Σ	16	10	2	1	1	1	-	31	8,12 %

Таблиця 3

Розподіл готських коренів за початковою приголосною

Початкова фонема	Двофонемні корені	Трифонемні корені	Чотирифонемні корені	П'ятифонемні корені	Шестифонемні корені	Семифонемні корені	Дев'ятифонемні корені	Абсолютна частота.	Відносна частота
/p/	-	1 (0,6 %)	4 (2,9 %)	3 (10,35 %)	4	-	1	13	3,4 %
/b/	1	10 (5,95 %)	12 (8,7 %)	6 (20,69 %)	1	-	-	30	7,85 %
/t/	1	9 (5,36 %)	4 (2,9%)	1 (3,45 %)	-	-	-	15	3,93 %
/d/	-	6 (3,57 %)	3 (2,17 %)	1 (3,45 %)	-	-	-	10	2,62 %
/k/	-	5 (2,98 %)	4 (2,9 %)	-	-	-	-	9	2,36 %
/g/	-	11 (6,55 %)	8 (5,8 %)	1 (3,45 %)	-	-	-	20	5,24 %
/q/	-	4 (2,38 %)	3 (2,17 %)	-	-	-	-	7	1,83 %
/f/	-	9 (5,36 %)	10 (7,25 %)	-	-	-	-	19	4,97 %
/θ/	-	7 (4,16 %)	13 (9,42 %)	3 (10,35 %)	1	-	-	24	6,28 %
/h/	-	17 (10,12 %)	14 (10,15 %)	-	-	-	-	31	8,12 %
/hw/	-	2 (1,19 %)	-	-	-	-	-	2	0,52 %
/s/	4	23 (13,69 %)	32 (23,19 %)	13 (44,83 %)	1	-	-	73	19,2 %
/m/	1	17 (10,12 %)	10 (7,25 %)	1 (3,45 %)	-	-	-	29	7,59 %
/n/	1	3 (1,78 %)	1 (0,72 %)	-	-	-	-	5	1,31 %
/r/	-	4 (2,38%)	1 (0,72 %)	-	-	-	-	5	1,31 %
/l/	-	23 (13,69 %)	4 (2,9 %)	-	-	-	-	27	7,07 %
/j/	-	1 (0,6 %)	-	-	-	-	-	1	0,26 %
/w/	-	16 (9,53 %)	15 (10,87 %)	-	-	-	-	31	8,11 %
/z/	-	-	-	-	-	-	-	-	0 %
Σ	8	168	138	29	7	-	1	351	91,88 %

Аналіз таблиці 3 показує, що розподіл частоти початкової приголосної для три-, чотири- та п'ятифонемних коренів різний: одні фонемні в початковій позиції представлені невеликою кількістю коренів, інші – досить значною кількістю кореневих морфем, наприклад, фонема /n/ починає 4 корені, тоді як фонема /b/ – 28 коренів [див. табл. 3]. Для того, щоб зіставити ці показники, доцільно в нашому випадку використати порівняння за відносними частотами.

Якщо довжина кореневої морфемі залежить від початкової фонемі, то зі зростанням фонемної довжини кількість коренів з даною початковою фонемою має або збільшуватися, або ж зменшуватися. Перевіримо це припущення, розподіливши початкові приголосні три-, чотири- та п'ятифонемних коренів у досліджуваному масиві на такі групи:

1) Початкові фонемні, частота яких зростає зі збільшенням довжини кореня: /p/, /b/, /f/, /θ/, /h/, /s/, /w/;

2) Початкові фонемні, частота яких спадає зі збільшенням довжини кореня: /k/, /g/, /q/, /m/, /n/, /r/, /l/;

3) Початкові фонемні, частота яких коливається зі збільшенням довжини кореня: /t/, /d/;

Як бачимо, на нашому матеріалі ми можемо лише говорити про можливу наявність залежності, оскільки в деяких початкових фонемах при аналізі їх відносної частоти спостерігається тенденція до зростання частоти зі збільшенням довжини кореня (наприклад, фонема /s/ починає 13,69 % трифонемних, 23,19 % чотирифонемних та 44,83 % п'ятифонемних коренів), для інших фонем властива тенденція до спаду частоти зі збільшенням довжини кореня (наприклад, фонема /g/ починає 6,55 % трифонемних, 5,8 % чотирифонемних та 3,45 % п'ятифонемних коренів). Разом з тим, у межах досліджуваного масиву існує невелика група початкових фонем, частота яких коливається зі збільшенням довжини кореня (наприклад, фонема /t/ починає 5,36 % трифонемних, 2,9 % чотирифонемних та 3,45 % п'ятифонемних коренів), крім того, наявні також фонемні, які або представлені поодинокими випадками (/hw/, /j/), або взагалі не засвідчені в початковій позиції коренів (/z/) [див. табл. 3].

Усі вище описані факти свідчать про те, що ми можемо простежити тенденцію до зростання або спадання частоти початкової фонемі зі збільшенням довжини кореня в певних фонемах, але, зважаючи на невелику кількість досліджуваного матеріалу, підтвердити або відкинути цю тенденцію ми не можемо.

На розподіл кореневих морфем за довжиною в готській мові можуть впливати й інші чинники. На нашу думку, одним з таких чинників може бути етимологія, тому ми вирішили перевірити, чи залежить довжина кореня в готській мові від його етимології.

Для перевірки нашої гіпотези ми розподілили досліджуваний масив коренів на дві групи:

1) кореневі морфемні германського походження, до яких потрапили корені питомих германських слів, що продовжували існувати в готській мові зі спільногерманського періоду (наприклад, ga-armān /arm/ “помилувати, змилюватися”, in-sandjan /sand/ “посилати”, wato /wat/ “вода”);

2) кореневі морфемні негерманського походження, які охоплювали корені, виокремлені із запозичених лексичних одиниць грецького, латинського та слов'янського походження, які ми об'єднали в спільну групу (наприклад, ana-kumbjan /kumb/ “лежати (за столом)”, galiuga-praufetus /profet/ “лжепророк”, plinsjan /plins/ “танцювати”).

Установити походження 2 коренів не вдалося (un-biari /biar/ “звір”, reika-bagm /pi:k/ “пальма”), тому вони не були віднесені до жодної з груп.

Варто зазначити, що корені в запозичених лексичних одиницях були виокремлені відповідно до синхронних структурних відношень у готській мові. Для перевірки походження коренів досліджуваного масиву ми використовували ряд етимологічних словників [13; 14].

Характерною рисою готської мови є відносно невелика кількість запозичень (згідно з даними нашої вибірки лише 6,32 % від загальної кількості коренів досліджуваного масиву). Серед

382 кореневих морфем готської мови кількість коренів германського походження становить 356 одиниць, негерманського – 24 одиниці, кількість коренів невідомого походження становить 2 одиниці.

Зважаючи на те, що кореневі морфемі двох різних за походженням груп не можуть бути порівняні між собою за абсолютною частотою, для їх порівняння були обрані такі параметри:

а) розподіл довжини коренів за відносною частотою в кожній з досліджуваних груп. За 100 % ми відповідно приймаємо 356 коренів германського походження та 24 корені негерманського походження;

б) середня довжина кореневої морфемі в кожній з досліджуваних груп.

Порівняння розподілу коренів за довжиною у двох різних за етимологією групах за декількома параметрами дозволить, на нашу думку, отримати більш об'єктивні результати дослідження.

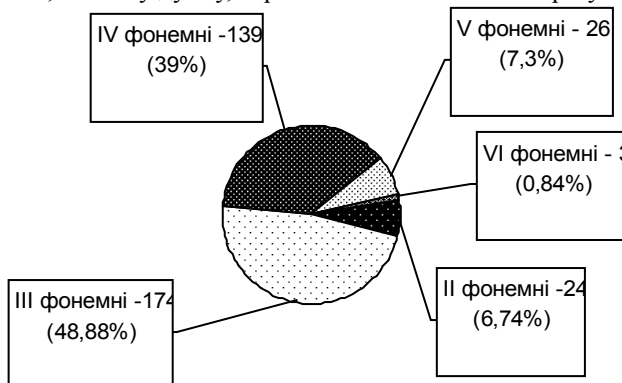

Рис. 3. Діаграма розподілу коренів германського походження за довжиною

У розподілі коренів германського походження за довжиною [рис. 3], найчастотніші трифонемні корені, загальна кількість яких становить понад 48,88 %, менш частотними є чотирифонемні корені – 39 %, кількість п'ятифонемних коренів – 7,3 %, кореневих морфем, довжиною дві фонемі – 6,74 %, шість фонем – 0,84 %.

Найчастотнішими серед коренів негерманського походження є чотирифонемні корені, їх кількість становить 37,5 % від загальної кількості всіх негерманських коренів. Високу частоту мають корені, довжиною шість фонем (20,83 %). Кількість три- та п'ятифонемних досить невелика – по 16,7 %, шести- та дев'ятифонемні корені мають низьку частоту (приблизно по 4 %) [рис. 4].

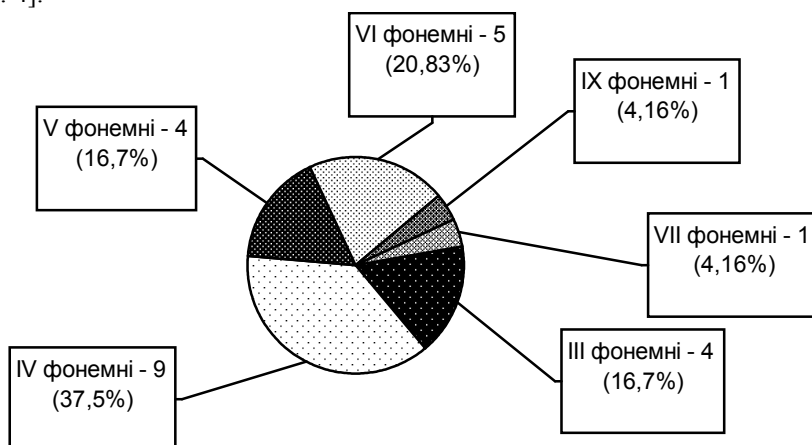

Рис. 4. Діаграма розподілу коренів негерманського походження за довжиною

Порівняння діаграм розподілу коренів германського та негерманського походження за довжиною показує, що в них наявні відмінні риси: ядро кореневих морфем германського походження (87,88 %) утворюють три- та чотирифонемні корені, тоді як у групі коренів негерманського походження до ядра (91,73 %) крім три- та чотирифонемних потрапляють п'яти- та шестифонемні корені. У групі одиниць германського походження частка двофонемних коренів є значно більшою (6,74 %), ніж у групі негерманського походження, в якій двофонемні корені взагалі відсутні.

У розподілі коренів за довжиною у групі одиниць негерманського походження кількість коренів, довших за п'ять фонем, є значно вищою, ніж у групі германського походження. Частка таких коренів серед негерманських становить понад 29 %, серед германських коренів – лише 0,84 %.

Проаналізуємо корені двох груп за показниками середньої довжини (\bar{x}). Матеріал дослідження засвідчує, що середня довжина германського кореня в готській мові становить 3,48, негерманського кореня – 4,75 фонем.

$$\bar{x} = \frac{1274}{366} = 3,48087432 = 3,48$$

$$\bar{x} = \frac{114}{24} = 4,75$$

Середня довжина запозичених коренів довші за середню довжину питомих германських коренів групи, але чи можна вважати це розходження середньої довжини між германськими та негерманськими коренями істотним? Підставляємо показники середньої довжини у формулу відносної різниці (ε) [6]:

$$\varepsilon = \frac{|p_1 - p_2|}{p_1} \times 100$$

p_1 – показник середньої довжини кореня негерманського походження;

p_2 – показник середньої довжини кореня германського походження.

$$\varepsilon = \frac{4,75 - 3,48}{4,75} = \frac{1,27}{4,75} = 0,26736842 = 26,74 \%$$

Як бачимо, розходження між середньою довжиною коренів негерманського походження та коренів германського походження істотне, оскільки відносна різниця становить більше 20 %.

Отже, порівняння груп коренів германського та негерманського походження за розподілом кореневих морфем за довжиною виявило істотні розходження, порівняння цих груп за параметром середня довжина кореневої морфеми також виявило істотну різницю між ними, тому за цими двома параметрами ми можемо стверджувати, що довжина кореня залежить від його походження.

Таким чином, досліджуваному масиві готської мови функціонують корені, довжиною від двох до дев'яти фонем. Найчастотнішими серед них є трифонемні кореневі морфеми, високу частоту мають також чотирифонемні корені, корені решти довжин мають невисоку частоту. Середня довжина кореня в досліджуваній період становить 3,55 фонем. Результати проведеного аналізу доводять, що в готській мові між довжиною кореня і його походженням існує залежність. Було виявлено також тенденцію, яка може свідчити про залежність довжини кореня від початкової фонемі, однак для остаточного висновку ця залежність має бути перевірена на більшій кількості матеріалу. Перспективним убачаємо дослідження довжини фонемної структури кореневої морфеми на матеріалі інших германських мов.

Література

1. Вашак П., Перебийніс В. Розподіл довжини слова у слов'янських мовах // Питання структурної лексикології : Зб. статей АН УРСР ін-ту мовознавства ім. О. О. Потебні / Відп. ред. В. С. Перебийніс, М. П. Муравицька. – К. : Вища школа, 1970. – С. 178–186.
2. Владер И. М. О применении структурных методов при лексико-стилистической дифференциации словарного состава современного английского языка // НДВШ. Филол. Науки. – 1962. – № 3. – С. 53–62.
3. Васько Р. В. Фонемна структура односкладових словоформ готської мови // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : Зб. наук. пр. – Вип. 7. – К. : Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2005. – С. 35–41.
4. Гороть Є. І. Статистичне дослідження фонемної структури кореневої морфеми і складу / Є. І. Гороть; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа, 1996. – 228 с.
5. Макухина Т. В. Особенности фонемной структуры английских учебных текстов : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Т. В. Макухина. – К. : Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз., 1989. – 173 с.
6. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів : Навчальний посібник / В. І. Перебийніс. – Вінниця : Нова Книга, 2001. – 168 с.
7. Перебийніс В. С. Розподіл довжини слова / В. С. Перебийніс // Статистичні параметри стилів. – К. : Наук. думка, 1967. – С. 178–192.
8. Петровська Н. М. Фонемна структура слова у текстах різних стилів (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис... канд. філол. наук / 10.02.04: Київський державний лінгвістичний університет / Н. М. Петровська. – К., 1996. – 21 с.
9. Романова О. А. Фонемна структура складу в текстах різних функціональних стилів (на матеріалі англійської мови) : дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки/ О. А. Романова. – Луцьк, 1999. – 234 с.
10. Савченко І. Ф. Розподіл довжини слова в словнику української мови // Структура мови і статистика мовлення / За ред. М. П. Муравицької, Л. А. Олексієнко. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 30–38.
11. Слипченко Л. Д. Фонемная структура лексики английского языка : дисс. ... кандидата филол. наук: 10.02.21 / Л. Д. Слипченко. – К., 1974. – 180 с.
12. Rottmann O. Aspects of the Typology of Slavic Languages. Exemplified on Word Length // Contributions to the Science of Text and Language. Text, Speech and Language Technology. – 2006. – Vol. 31. – P. 241–258.

Лексикографічні джерела

13. A Comparative Glossary of Gothic Language with Especial Reference to English and German / ed. by G. B. Balg / With a preface by Francis A. March. – Mayville, Wisconsin : Westermann, 1889. – 668 p.
14. A Gothic Etymological Dictionary / ed. by Winfred Philipp Lehmann / Based on the 3rd Edition of Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache by Sigmund Feist. – Leiden : E.J. Brill, 1986. – 712 p.
15. Heynes Gotisches Wörterbuch. Stamm-Heyne's Ulfilas oder die uns erhaltenen Denkmäler der gotischen Sprache. Text, Grammatik, Wörterbuch.– Paderborn : Druck und Verlag von F. Schöningh, 1908 (reprinted 2016). – 12. Aufl. – XXVI. – 493 s.

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ “SOLEIL COUCHANT” У ПОЕТИЧНИХ ДИСКУРСАХ В. ГЮГО ТА П. ВЕРЛЕНА

Тарасова О. А.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено дослідженню структури і способів представлення поетичної інформації у віртуальній реальності віршованого тексту, проблемам відбиття національної та авторської картин світу крізь призму мовної свідомості письменника. На матеріалі французького віршованого дискурсу 19 століття, представленого творами “Soleils couchants” В. Гюго та “Soleils couchants” П. Верлена, досліджено специфіку функціонування художнього концепту “soleil couchant”. Організація смислу поетичного тексту здійснюється довкола пейзажу заходу сонця – стану природи, що корелює з меланхолією як особливим психоемоційним станом людської свідомості.

Ключові слова: інформація, поетичний текст, поетичний смисл, текстова віртуальна реальність, художній концепт.

The article is dedicated to the investigation of the structure and means of presentation of poetic information in the virtual reality of the poetic text, reflection issues of national and author's image of the world through linguistic consciousness of the writer. On a material of the French poetic discourse of the 19th century presented by such literary works as “Soleils couchants” by Victor Hugo and “Soleils couchants” by Paul Verlaine, is investigated specificity of functioning artistic concept “soleil couchant”. Organization of the poetic text sense is made around the landscape sunset which is the state of nature that correlates with melancholia as a special psycho-emotional state of human consciousness.

Key words: artistic concept, information, poetic meaning, poetic text, textual virtual reality.

Проблеми вивчення поетичної картини світу традиційно перебувають у колі інтересів багатьох філологів. У цьому плані нагальним видається розгляд мовних явищ у межах сучасної лінгвокогнітивної парадигми досліджень, зокрема когнітивної поетики та художньої концептології (М. Freeman, R. Tsur, M. Turner, Л. І. Белехова, О. П. Воробйова, О. М. Кагановська, Ж. М. Маслова, В. Г. Ніконова, І. А. Тарасова та ін.), що передбачає у проблематиці студій визначення сутності, моделювання та опис художніх концептів. В основі нашої розвідки міститься думка про те, що художній концепт являє собою ментальну одиницю мовної свідомості адресанта поетичного повідомлення, сформовану за допомогою різних способів категоризації дійсності, детерміновану загальнокультурними й національними факторами художнього дискурсу, у межах якого він функціонує, та здатну до вербалізації в різноманітних формах. Саме за посередництва художніх концептів експлікуються поетичні смисли, які, по суті, виступають результатами процедури рефлексії над тим чи іншим художнім концептом індивідуально-авторської свідомості. Тож поетичний смисл є інтегральним лінгвоментальним утворенням, що виникає в межах формування текстової віртуальної реальності та маніфестується через текстові одиниці, котрі беруть участь у динаміці процесів самоорганізації поетичної інформації.

Та незважаючи на гнучкість поетичної мови, існують окремі обмеження та навіть прагнення до певної уніфікації щодо способів вербалізації індивідуально-авторських (тобто художніх. – О. Т.) концептів у межах окремих літературних напрямів. Ураховуючи все розмаїття унікальних поетичних текстів, що існують, основними механізмами вербалізації авторського задуму залишаються метафора, метонімічне перенесення та символізація, які в контексті лінгвопоетичних студій представлені як когнітивні механізми формування смислу [3, с. 130–131].

Мета нашої статті – визначити особливості репрезентації художнього концепту “soleil couchant” у межах французького віршованого дискурсу 19 століття. Серед основних **завдань** – виявити засоби вербалізації художнього концепту “soleil couchant” у творах В. Гюго, П. Верлена.

На сьогоднішній день французька філологічна думка володіє кількома розвідками, в основному літературознавчого спрямування, щодо *soleil couchant* як об’єкта лірики, який являє собою одну з домінант тематичного (дескриптивного, описового) пейзажного фундаменту французької поезії до 19 століття; дослідниками констатуються відсутність звернення поетів до міфологічної основи зазначеного природного явища, лімітована його репрезентація як суто природничої реальності, його експлуатація в ролі поетичного кліше, відомого ще з античних часів [напр. 7; 9; 19]. Поряд із цим наголошено підлягає той факт, що саме у віршованому дискурсі 19 століття *soleil couchant* замикає на собі цілий оновлений, модерний комплекс творчих пошуків. У цей час *soleil couchant* набуває статусу топосу, тобто *lieu commun* [17, с. 129], а основним, зразковим утіленням згаданої тенденції як модель чи критерій визнається вірш “Soleils couchants” із творчого доробку В. Гюго [9, с. 145].

Зауважимо, що когнітивний підхід до вивчення художнього (насамперед – поетичного) тексту, що прагне до вилучення поетичних смислів через поаспектний розгляд ознак художніх концептів та інтерсистемно через включення його в дискурсивний інформаційний простір у проєкціях етнічної, мистецької, історико-бібліографічної, етико-моральної і т. ін. досвідних практик, дозволяє говорити про уможливлення аналізу авторської концептуалізації *soleil couchant* у художній картині світу французьких поетів-модерністів.

Тож, оскільки література модернізму вміщує зразкові приклади зміни художньо-естетичної парадигми, у межах французького віршованого дискурсу 19 століття художній концепт “soleil couchant” постає сукупністю загальнолюдських, культурно-специфічних, індивідуально-авторських смислів, основним механізмом формування яких у французькій поетичній традиції залишається символізація. У концептологічному ключі здійснення дослідів не можемо не погодитися з думкою відомого лінгвосеміолога О. В. Шелестюк, яка зазначає, що символи, поряд із концептами, виступають носіями культурних, історичних, соціальних та особистісних смислів людини. З одного боку, продовжує дослідниця, символ є “аурою” культурно-стереотипних, архетипічних, індивідуально-символічних сем концепту, що імплікується тим самим концептом та латентно в ньому існує; з другого боку, символ – це знак, позначуваням у якому виявляється предмет чи явище, образ, концепт або слово, що його виражає, а позначенням – узагальнене, абстрактне поняття чи ідея. У першому випадку символ кваліфікується як сутність (точніше – “сутність” концепту), а у другому – як явище [6]. Саме з останнім ми і маємо справу, говорячи про когнітивний механізм формування поетичного смислу. Так, у французькому віршованому дискурсі 19 століття “soleil couchant” під кутом естетики модернізму (= мотиваційна основа) специфікується як “couchant mélancolique” на перетині реальності фізико-матеріальної і спіритуальної та стає символом смерті. У 19 столітті в лоні течії романтизму зароджується тенденція, що відбиває думки грецьких філософів, щодо уведення меланхолії до рангу об’єктів естетики – естетики безнадії (“esthétique du désespoir”) [14, с. 52]. З позиції французьких дослідників у галузі психосоціології, смерть та своєрідна схибленість на смерті (“l’invertissement sur la mort”) у художньо-естетичній діяльності 19 століття слугують барометром психічного травматизму особистості митця під впливом засилля небувалої жорстокості, результованої жажіттями революційних подій [13, с. 17].

У ході нашого дослідження першочергово звертаємося до віршованого твору представника французького романтизму В. Гюго “Soleils couchants”, за яким французькі поетологи визнають своєрідне право першості у представленні “заходу сонця” в канві літературного письма не як поетичної декорації (фактично, суто фонові локації), а як провідного елементу подачі поетичної інформації твору [16]. Більше того, естетика модерної французької літератури

19 століття з її новітніми ідеалами *nouvelle poétique* корелює з когнітивно-дискурсивною практикою продукування поетичної події – “un nouveau rapport du discours à un monde lui-même nouveau” [10, с. 73]. Інакше кажучи, захід сонця – це природний феномен, явище, що, перебуваючи у фокусі поетичної події, отримує статус концепту і постає у віршованому дискурсі Франції 19 століття своєрідною естетичною провокацією та, саме на цій основі, піддається художній концептуалізації, отримуючи мовну “упаковку”. Назагал поетичний дискурс 19 століття можна метафорично назвати дискурсом епохи сутінок (“*époque du crépuscule*”), коли природні явища сходу та заходу світила, яке на цей час стає головним складником пейзажу в живописі та письменництві, опиняються в центрі поетичної події. Така “солярна риторика” (“*rhétorique solaire*”) набуває нових поетичних конотацій завдяки потугам саме французьких авторів-романтиків, які, за влучним висловом французького поетолога Г. Ляроша, “революціонізують літературу за посередництва заходу сонця” [цит. за 8].

Романтична літературна традиція передбачає проєкцію екзистенції особистості на природу, що перегукується із загальною тенденцією поетичного дискурсу 19 століття до константної екзальтації сфери почуттів, що так влучно описав Стендаль: “важко не побачити того, що шукає 19 століття: зростаюча спрага до сильних емоцій – його характерна особливість” [5, с. 36]. Саме в такому форматі інформаційного представлення спостерігаємо констатацію факту заходу сонця, що постає в першому рядку поезії Гюго: *Le soleil s'est couché ce soir dans les nuées* [23, с. 516]. У складі безсполучникового складного речення з окличною інтонацією (підкреслення важливості повідомлення) ця фраза вирізняється точністю в передачі інформації, про що свідчить структура цього речення як поширеного – підмет + присудок + обставина часу + обставина місця, що дозволяє говорити про створення інформаційного приводу як констатація факту для можливості подальшого викладу матеріалу, тобто роздумів на тему (пригадаймо жанр аналізованої поезії – медитація). Це філософські роздуми письменника щодо своєї епохи – епохи соціальних катаклізмів. Особливістю творів Гюго є те, що “сонце виступає [...] елементом рефлексії про історію” та “набуває політичної конотації” [8].

Момент заходу сонця як його щоденної смерті обрано за відправну точку початку медитації не випадково, оскільки перед наближенням кінця буттєвого шляху чи в період замислення над цим питанням порушується тема плинності часу. Маємо експлікацію часу, що минає, сонцем, яке сідає та знаменує завершення доби. Відтак у нашому випадку текстова віртуальна реальність розгортається довкола домінантного для віршованої традиції романтизму поетичного смислу “*fuite du temps*” (“швидкоплинність часу, що минає”), а когнітивним механізмом його формування виступає символізація: *soleil couchant* як символ смерті. Підтвердження подібних поетичних прагнень знаходимо у свідченнях самого поета, який у передмові до власної збірки “*Odes et ballades*” анонсує свою поезію як “меланхолійний погляд на те, що є, і особливо на те, що було”. Поезія Гюго – це “поезія скорботи” (“*la poésie du deuil*”) [18, с. 97], де романтизм утверджується як спосіб художнього світосприйняття через віднайдення особливої перспективи між поетичною образністю та філософськими змістовими ідеями-узагальненнями.

Зацікавленість Гюго тематикою смерті та її супровідною атрибутикою є цілком обґрунтованою суспільно-політичною ситуацією, що склалася у країні, а саме – революцією (у цьому разі – липнева революція 1830 року), яка, на переконання П. Лафорга, відомого дослідника творчості письменника, визначала всю його творчу діяльність [15]. Поряд із цим у Гюго спостерігається, як зазначалося вище, так званий “історичний” ракурс символізації пейзажних елементів через присутність традиційного для романтиків поетичного образу бурі (= буремні суспільно-політичні події): сонце сідає за “громові хмари” (“*les nuées*”), що знаменує собою неминучий прихід грози (= революційні зміни) – *demain viendra L'orage* [23, с. 516]. Тут відбивається розпізнавання часу як часу кліматичного, що передає стан атмосфери та містить маркери просторові: слова-репрезентанти художнього концепту “*soleil*”, “*orage*”. Таке змістове наповнення виявляється

відповідальним за інформаційне представлення часу і простору в його динаміці, тобто як руху. Час, його неминуча мінливість подається як часо-просторове переміщення, поступовий рух від заходу сонця до добових періодів вечора, ночі – "soir", "nuit", світанку – "aube". Захід сонця продукує ланцюжок подій, побудованих за принципом кадрування в текстовому віртуальному просторі як низки кількох завершених локальних фрагментів, що втілюється за допомогою акумуляції через анафору "Puis" (рядки 3–4) та повтори "et" (рядки 2–3). Примітно, що в художній картині світу французького романтизму зміна природних станів заходу та сходу сонця представляється як бій, сутичка останніх [8], у чому вкотре прочитується політична основа пред'явлення поетичної інформації.

Концептуалізація природного явища заходу сонця в Гюго має в підґрунті таку ментальну симуляцію за схемою "я бачу небо, я його змальовую та, за посередництва цього, я уважно вивчаю таїну, я краще розумію сам себе" [9, с. 145]: (1) "я бачу небо" – адресант поетичного повідомлення встановлює "контакт" з поетичним інформаційним референтом за допомогою чуттєвого досвіду; (2) "я його змальовую та, за посередництва цього, я уважно вивчаю таїну" – відбувається художньо-естетичне моделювання світу, де відстежується "зв'язок феномена мистецтва з подвоєнням реальності", із "перетворенням світу предметів у світ знаків" [2, с. 152], а поетичний текст виявляється продуктом витрати ментальних зусиль зі зберігання, опрацювання й передачі кодованого досвіду; (3) "я краще розумію сам себе" – змінений стан свідомості творчого індивідуума забезпечує можливість взаємопереходів між адресантом і адресатом як суб'єктами поетичного буття. Можна сказати, що такий ланцюжок виступає моделлю репрезентації авторського художньо-творчого та філософсько-морального осмислення світу й визначення свого місця в ньому та є підґрунтям розгортання поетичного смислу "fuite du temps". У межах текстової віртуальної реальності досягається баланс між рацією та емоцією: творчим, інтуїтивним осяянням та аргументованою позицією особистості у сприйнятті часу. При цьому представлено індивідуально-авторську концепцію розуміння часу.

А. Ретроспективно на рівні:

– семантики на підставі залучення номінативних одиниць, об'єднаних "часовим" інформаційним вектором (*soleil, soir, orage* (рядки 1–2), *nuit, aube* (рядки 2–3), *nuits, jours, temps* (рядок 4), *jours* (рядок 5), *toujours* (рядок 10), *sans cesse, chaque jour* (рядки 12–13), *bientôt* (рядок 15));

– граматики на основі вживання особових форм усіх трьох основних дієслівних часів, а саме: (а) минуле (Passé composé): *s'est couché* (рядок 1); (б) теперішнє (Présent): *roule, aimons* (рядки 7–8), *donne* (рядок 12), *passe* (рядок 14), *manqué* (рядок 16); (с) майбутнє (Futur simple): *viendra* (рядок 2), *passerons* (рядок 5), *s'iront, prendra* (рядки 11–12), *m'en irai* (рядок 15).

В. Поаспектно через актуалізацію різних концептуальних ознак:

– швидкість: ефект пролонгованості часу, що його представлено на початку вірша (*coucher du soleil* → *soir* → *nuit* → *aube* → *jour*) поступається ефекту пришвидшення використанням множини (*Puis les nuits, puis les jours*) та ехо-конструкцій, що стилістично оформлене використанням хіазму (*Tous ces jours passeront ; ils passeront en foule*) та паралелізму (*Sur la face des mers, sur la face des monts*);

– плинність: об'єктивація архетипного складника *води* як рідини-першоелемента буття та як наслідок розширення асоціативного поля, набуває вербального втілення (*mers, fleuves d'argent, roule* (рядки 6–7), *eaux* (рядок 9), *fleuve des campagnes* (рядок 11), *le flot qu'il donne aux mers* (рядок 12)).

У межах об'єктивації художнього концепту "soleil couchant" у поетичному дискурсі представника символізму П. Верлена спостерігається ініціація іншого поетичного смислу "éphémère du temps", тобто "ефемерність часу": *Une aube affaiblie / Verse par les champs / La mélancolie / Des soleils couchants. // La mélancolie / Berce de doux chants / Mon coeur qui s'oublie /*

Aux soleils couchants [24, с. 63]. Це вже не роздуми, а сновидіння-марення, що виступає наслідком психічного розладу (la mélancolie). Якщо в Гюго простежується романтична традиційна практика представлення боротьби світла та п'ятми як світанку та заходу сонця, то у Верлена маємо іншу змістову тенденцію – у свідомості поета цей бій уже програно світанком: *aube affaiblie*, де епітет “*affaiblie*” “натякає” на подібний стан справ, маючи в основі таке семантичне наповнення – “той, що поступово зменшує інтенсивність свого вияву, говорячи про фізичну енергію (наприклад, звука, світла, руху)” [22]. Із цього приводу не можемо не пригадати роздуми відомого філософа Х. Ортеги-і-Гассета, який називає мистецтво 19 століття та його художню продукцію “найбільшою аномалією в історії смаків”, оскільки (раніше та після цього) усі величні мистецькі епохи уникали “людського” як центру тяжіння у своїх творах. При цьому людина, на відміну від тварин, виявляється вічно одержимою тугою, божевільям, маніями, страждаючи від хвороб, що їх Гіппократ іменує божественними, лише тому, що її Ідеал представляє собою чисте прагнення, живу утопію, а отже, людина повсякчас рухається в напрямку поразки, ще до битви отримує “рану у скроню” [4, с. 517–518]. Тож виявляється, що усвідомлення поетом-символістом недосяжності осягнення Ідеї-Таїни Буття провокує поєднання естетики безнадії та естетики ефемерного (термін, який застосовується у верленових поетичних студіях [11, с. 164]). Дискурсивні фрагменти символістського твору Верлена, що містять лексеми-імена художнього концепту “*soleil couchant*”, демонструють нестабільність психоемоційного стану людського індивідуума, де простежується модерністська ідея кризового стану суспільної свідомості на зламі тисячоліть, що відображає мінливий характер екзистенції загалом. Цікаво, що актуалізація художнього концепту “*soleil couchant*” здійснюється за посередництва семантичних невідповідностей (*incohérences sémantiques*) [12, с. 37], серед яких:

– форма множини іменника *soleils* виявляє себе як ознака занепокоєння, оскільки мова йде про вигаданий пейзаж, що є рефлексією душевного стану [Verlaine 20];

– у кінцевій частині вірша віддієслівний прикметник *couchant* перебирає на себе синтаксичну функцію *Participe présent* [20, с. 39] – у такий спосіб порушення семантико-синтаксичних відношень у середині сполуки покликане виразити граматичними засобами неспроможність осягнути ірраціональні зв'язки між об'єктами пейзажу та емоціями.

Надалі початкове сновидіння-марення зазнає поглиблення введенням образу привидів (*fantômes vermeils, sans trêves*), дорівняних порівняльною конструкцією (*pareils à*) до пейзажних елементів (*soleils couchants*), що провокує стан занепокоєння в його невпинній пролонгованості (*lenteur* ← *mélancolie*). Подібні смислові трансформації сам Верлен описує у своїх нотатках щодо творчого доробку Бодлера: така процедура є доволі простою на перший погляд, проте виявляє насправді свою складність у здатності повертати один і той самий вірш навколо завжди нової ідеї і навзаєм – “одним словом описати одержимість” [20, с. 39]. Г. Лярош стверджує, що для Верлена “трансгресивні візі” заходу сонця пов'язані з питанням творчих “лімітів”: для поета “писати – це йти далі, за межі”, туди, де “фігурує фантазмагоричне джерело творчості”, там, де відчувається “пульсація смерті” [цит. за 8]. Більше того, можемо говорити про одержимість не самою смертю, а процесом її очікування, одержимість цим емоційним станом. Тож саме у Верлена вступає до дії мотив виявлення одержимості в заході сонця, який дійде в іншого поета-модерніста Лафорга до фобії, а саме – геліофобії [там само].

Показово, що конструкція вірша сприймається як гіпнотична: вона дозволяє абсорбувати пейзажне явище через сновидіння додатковим використанням сполуки *soleils couchants* наприкінці вірша [12, с. 37–38]. У цьому плані поетична мова аналізується у своєму призначенні до досвіду сектантів: ритміка та повтори захоплюють та вводять у стан особливого перебування, що й створює “магію переживання, що засвоює” [1, с. 284]. Таким чином, відбивається взаємна смислова проекція: самоорганізованість поетичних одиниць та невідконтрольність людській психіці (само)виявлення емоційних станів. Такі зміни мають за мету надання дискурсивної

активності кожному елементу текстової віртуальної реальності як складного інформаційного конструкту у природженні нового поетичного смислу: швидкоплинна минуність часу поступається його примарності, коли захід сонця як криваво-червоний фантом (прикметник *vermeil*) повертається рядок за рядком подібно до стоп-кадру, де втрачається зв'язок із реальністю та її часовими вимірами і відбувається відхід у підсвідоме.

Отже, зрозуміємо, що художній концепт "soleil couchant" слугує унікальним маркером діяльності індивідуально-авторської свідомості доби французького модернізму, що є спрямованою на інтерпретацію результатів пізнання (ір)реального світу. Перспективними є подальші наукові розвідки щодо розширення меж лінгвістичних пошуків у вивченні процесів художньої концептуалізації.

Література

1. Грякалов А. А. Событие и письмо (когнитивная аналитика поэтического языка) / А. А. Грякалов // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – С. 276–298.
2. Лотман Ю. М. Семиосфера / Юрий Михайлович Лотман. – СПб. : Искусство – СПб, 2001. – 704 с.
3. Маслова Ж. Н. Метафора, метонимия и символ в когнитивной поэтике / Ж. Н. Маслова // Известия ВГПУ. – 2009. – № 2. – С. 130–134.
4. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства и другие работы / Хосе Ортега-и-Гассет. – М. : Радуга, 1991. – 639 с.
5. Стендаль Ф. Жизнь Микеланджело / Фредерик Стендаль. – М. : Олма Медиа Групп, 2013. – 128 с.
6. Шелестюк Е. В. О диалектике устойчивости и изменчивости концепта и символа / Е. В. Шелестюк // Язык. Культура. Коммуникация: мат-лы междунар. науч. конф. / отв. ред. С. А. Питина. – Челябинск : УРАО, 2004. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://umotnas.ru/umot/e-v-shelestyuk-o-dialektike-ustojchivosti-i-izmenchivosti-konc/>
7. Bardon H. L'aurore et le crépuscule (thèmes et clichés) / H. Bardon // Revue des Etudes Latines, XXIV. – 1946. – P. 82–115.
8. Baudoin S. Le soleil titre la littérature / S. Baudoin // Acta fabula. – 2009. – Vol. 10. – № 9. – [Ressource électronique]. – Режим доступа: <http://www.fabula.org/revue/document5323.php>
9. Bellenger Y. Le jour dans la poésie française au temps de la renaissance / Yvonne Bellenger. – Tübingen ; Narr ; Paris ; Place, 1979. – 255 p.
10. Bertrand J.-P. Modernité et contemporanéité poétiques : l'héritage du XIX-e siècle / J.-P. Bertrand, P. Durand // Lendemains. – 2002. – Vol. 105/106. – P. 69–88.
11. Eigeldinger M. Le dynamisme de l'image dans la poésie française : du romantisme à nos jours / Marc Eigeldinger. – Genève : Slatkine, 1972. – 298 p.
12. Fournet D. Verlaine, Poèmes saturniens, Romances sans paroles / Didier Fournet. – P. : Editions Bréal, 2000. – 126 p.
13. Guyon L. Les martyrs de la veuve : romantisme et peine de mort / Loïc Guyon. – Bern : Peter Lang, 2010. – 258 p.
14. Houziaux A. Le mal de vivre, pourquoi ? / A. Houziaux, P. Lassus, A. Braconnier, R. Picon. – Ivry-sur-Seine : Editions de l'Atelier, 2007. – 118 p.
15. Laforgue P. Hugo, romantisme et révolution / Pierre Laforgue. – P. : Presses Univ. Franche-Comté, 2001. – 272 p.
16. Laroche H. Le crépuscule des lieux : aubes et couchants dans la poésie française du XIXe siècle / Hugué Laroche. – Aix-en-Provence (Bouches-du-Rhône) : Publications de l'Université de Provence, 2007. – 262 p.

17. Laroche H. Soleil couchant : de Lemerre à Vanier / H. Laroche // Mythes de la décadence / sous réd. d'Alain Mntandon. – P. : Presses Univ. Blaise Pascal, 2001. – P. 121–132.
18. Leroux Y. La poésie du deuil chez Victor Hugo et André Marcou / Y. Leroux // La réception de Victor Hugo au XX-e siècle : actes du colloque international de Besançon, juin 2002 / Textes réunis et présentés par C. Mayaux. – Levier : Edition l'Age d'Homme, 2004. – P. 94–100.
19. Rousset J. L'eau et le soleil dans le paysage des poètes [article] / Jean Rousset. – [Ressource électronique]. – Режим доступу: http://www.persee.fr/doc/caief_0571-5865_1954_num_6_1_2046
20. Vannier G. Verlaine ou l'enfance de l'art / Gilles Vannier. – P. : Editions Champ Vallon, 1993. – 162 p.
21. Verlaine 20 poèmes expliqués. – Режим доступу: verlaineexplique.free.fr

Джерела ілюстративного матеріалу

22. Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales. – Режим доступу: <http://www.cnrtl.fr/lexicographie>
23. Hugo V. Oeuvres, Tome second / Victor Hugo. – Bruxelles : Meline, 1837. – 586 p.
24. Verlaine P. Oeuvres complètes / Paul Verlaine. – Saint Julien en Genevois : Arvensa éditions, 2014. – 2000 p.

ЛОГИКО-ОПЕРАЦИОНАЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ ЯЗЫКА В КОГНИТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

Филюшин В. А.

Київський національний лінгвістичний університет

Філософський аналіз відношення “мова – мислення” проведений у статті через оцінний вплив мовних форм на когнітивну діяльність людини. Виділена в цій якості логико-операційна функція мови впливає на методи і процедуру міркувань, манеру розумової діяльності мовної особистості, коли одне висловлення про цінності “у світі” необхідно спричиняє наступне, сприяючи, таким чином, регулюванню соціальної життєдіяльності людини.

Ключові слова: аксіологічний підхід, ціннісно-сміслові логічні відносини, правда, справедливість, пояснення, розуміння, виправдання, логічне аранжування, мовна особистість.

Philosophical analysis of relation “language-intellection” lead in the article through estimating impact of language forms on cognitive activity of the human. Emphasized in such way logical-operational function of the language affects the methods and procedure of reasoning, manner of mental activity of language personality, when one statement of values “in the world” should entail the next, thereby contributing to regulation of social activity of the human.

Key words: axiological approach, value-semantic logical relations, truth, justice, the explanation, understanding, justification, logical arrangement, language personality.

Ко множеству связей и материальных зависимостей, которые человек не всегда осознает, но действия которых постоянно ощущает, наряду с выделенным нами ранее [13, с. 88] категориально-ценностным характером языковой картины мира, следует отнести также способность рассуждения посредством языкового мышления.

Соотношение языка и мышления является одной из тех проблем, которые всегда находятся в центре внимания различных философских школ.

В современной философии и языкознании эта проблема рассматривается под такими углами зрения:

- а) язык как знаковая система выражает понятийное мышление;
- б) язык влияет на уровень абстракции и обобщения мышления;
- в) язык, как определенный продукт общественного развития, дает основание индивидуальному мышлению.

Аксиологическому подходу к разрешению выделенной проблемы наиболее соответствует последняя интерпретация, характеризующая язык как социальное явление. Не случайно, касаясь логики как науки о законах и формах правильного мышления, Ж. Пиаже отмечал, что она “воплощается в совокупность состояний сознания, интеллектуальных чувств и поведений с такими характеристиками, социальную природу которых трудно оспаривать” [2, с. 35].

Наследуя языковую картину мира, доставшуюся от предшествующих поколений, люди опираются не только на результаты своего познания окружающих вещей, но и на методы и процедуры рассуждений, на когнитивный опыт в целом.

Наше предположение состоит в том, что его выражение в языке и имеет также определенный аксиологический характер.

Источник когнитивно-оценочной активности общественного субъекта следует полагать в его стремлении преодолеть расхождение между выделенными, закрепленными в языке в качестве ценностей некоторыми феноменами и изменяющейся во времени их объективной значимостью. Диалектика познания-преобразования-оценивания, отмеченная в предыдущих

статьях автора, посвященных аксиологическим характеристикам языковой личности [14, с. 41; 15, с. 94] в выделенном уже данной статьёй предмете исследования – когнитивной деятельности – воплощается следующим образом.

Преобразуя мир, человек оценивает свое познание. Познается эффективность, инструментальная пригодность онтологии, воплощенной в данной языковой картине мира. Одновременно, познавая мир, человек преобразует его и его фрагментов оценку. Реализуется преобразование оценивания, осуществляется аксиологический характер рассуждений, как особой формы регулирования мотивации поступков человека, других его форм жизнедеятельности, где одно высказывание о ценности “в мире” основывается на другом и влечет третье.

Социальное познание включает в себя не только усвоение знания о действительности, но и правила, согласно которым комбинируется и трансформируется это знание – правила логики. Основная задача аксиологического анализа соотношения языка и мышления и состоит в доказательстве того, что организация мыслительных процессов, равно как и организация знания имеет оценочный характер, который, закрепляясь в определенных языковых формах, также оказывает определенное влияние на социальное познание в качестве аксиологической функции языка.

Логико-операциональная аксиологическая функция языка – это свойство его форм выражать ценностный характер организации манеры мыслительной деятельности.

Определенные логические операции, приемы, процедуры, как базисные основания мыслительной деятельности, подчинены исторически социально вырабатываемой ценностной ориентации когнитивной деятельности. Функциональная значимость предметов для определенной группы, закрепленная в языковой картине мира как ценностные связи, – создает своеобразное пространство, направляющее мыслительную деятельность аналогично принудительной силе формально-логической дедукции. Различное содержание, различная степень насыщенности социального опыта тех или иных обществ, слоев или отдельных индивидов, определенный “угол оценивания” социальной действительности создает видимость “нелогичности”, “нерациональности” поведения людей из других групп и, как следствие, неприменимости логического анализа к их общественным поступкам.

Вместе с тем, деонтическая логика (ее предмет – логические связи нормативных высказываний) и логика оценок опровергают мнение, что логика занимается исключительно выводением одних истин из других и ценности находятся вне логики. Они успешно доказывают, что рассуждения, включающие оценки, не выходят за сферу логического и могут успешно анализироваться и описываться с помощью методов логики.

Непротиворечивость аксиологического рассуждения, взаимную обусловленность в высказываниях индивида дескриптивной информации и ее оценки (“верования и желания”) утверждал в начале прошлого века исследователь “социальной логики” Габриэль Гард: “Предметом логики и телеологии являются исключительно способы обращения с верованием и желанием и управление ими” [11, с. 36–37].

Подобной позиции придерживается также исследователь социального знания фон Вригт, который полагает, что нельзя волевой и когнитивный аспекты в практическом силлогизме разделять таким образом, чтобы первый полностью включался в первую посылку, а последний – во вторую. “В первой посылке необходимо выявляются оба аспекта, однако вторая не становится от этого излишней” [4, с. 134].

Логика, согласно Ю. Г. Гладких, – это наука, наблюдающая и фиксирующая с помощью лингвистических средств логическую практику, осуществляемую людьми в действиях и взаимодействиях. Наличие на практическом уровне достаточно богатых “житейских” логических концепций является предметом ее осмысления и систематизации” [5, с. 7–8].

Появление ценностно-смысловых логических отношений, благодаря которым формируется языковое мышление, по нашему мнению, обусловлено объемом практически-преобразовательной

деятельности человека: относительной избыточностью возможности преобразовательных действий по отношению к их целесообразности. В возникающих ситуациях свободного выбора формируется особая человеческая форма регулирования и мотивации поступков, других актов жизнедеятельности – оценочный характер когнитивной деятельности. Поэтому можно утверждать, что спектр актуально существующего разнообразия, многообразия логических связей, отношений и форм не столько отражает действительность (в первую очередь социальную), сколько фиксирует и выражает предшествующий опыт по ее освоению, оценку этой действительности.

Тот факт, что оценки очевидным образом не имеют истинностного значения, ставит задачу выяснения аналога понятия истинности для аксиологического характера рассуждений, как выражающего опыт по освоению социальной действительности.

С этой целью, выделим три аспекта отношений оценок и истины.

Первый – отражает соответствие поступков людей их оценке ситуации, оценке того, что ситуация “обязывает” совершить, непротиворечивость содержания поступков.

Второй аспект выражает это соотношение как соответствие аксиологических суждений, принципов, идеалов – значимости, функциональному бытию явлений, предметов, ситуаций для жизнедеятельности общественных групп и классов, их потребностям и интересам. Это аспект проверки ценностной системы: настолько ли она действенна, чтобы выражать интересы и потребности субъектов, занимающих определенную социальную позицию. Даже в случае ошибки в проверке, неверной идентификации ценности, оценка приобретает объективно значимую функцию и оказывает последующее влияние на все стороны жизнедеятельности данного субъекта.

Третий аспект соотношения оценки и истины отражает степень точности первой по отношению к объективной значимости социального феномена для поступательного движения общества. В этом аспекте раскрывается абсолютное и относительное в ценностях, диалектика общечеловеческой, классовой, этнической действительности, отражается общественная практика как мера ценности, основа, цель и критерий социального прогресса.

Из трех аспектов соотнесения истины и оценок остановимся на втором, поскольку первый более касается логики практических рассуждений, а третий целиком вписывается в рамки теоретических проблем социальной философии.

Проблема замещения анализа на истинность ценностных суждений иными подходами вызвана ограниченностью его применения к социальной действительности. “Но если даже из более широкой сферы общественного сознания выделить сферу собственно интеллектуальной, мыслительной деятельности, с помощью которой формируются “объективные истины”, имеющие интерсубъективный характер, – пишет известный логик Д. Л. Горский, – то и здесь, не во всех случаях можно пользоваться оценками истины и лжи” [6, с. 322]. В когнитивном процессе связывания социального знания оценками и нормами и его функционирования в качестве “истины” приходится пользоваться знаниями, не подтвержденными индивидуальным опытом – “правдой”. И в рамках определенных правил оперировать ими.

Правда – это адекватное ценностной структуре сознания субъекта отражение социальной действительности, социального факта, социальной действительности. Если выразить ее значение в категориях гносеологии, то “правда” – это “относительная истина”.

Что в таком случае будет истиной “абсолютной”? Что выступает критерием правильности, рациональности, непротиворечивости рассуждений в социальной области? [Различные мнения по этому поводу подробнее см.: 12, с. 25]. С нашей точки зрения, таким аналогом выступают категория “справедливости”. Познанные в практической социальной деятельности истинные знания подтверждаются либо опровергаются в конкретном действии. Аксиологическая истина (справедливость: право – ведаю) – оправдывает, либо не оправдывает, либо осуждает тот или иной срез социального бытия.

Выступая критериями оправданности определенного социального поведения, “справедливость – несправедливость” способствуют успешному взаимопониманию и взаимодействию в различных социальных группах. Несмотря на существование противоположных оценок на различных социальных уровнях, “справедливость”, как аналог истины, позволяет, трактовать социальные действия, отличающиеся от социальных действий данной группы – рационально, с учетом ее общественного положения и оценочного отношения к действительности.

Основанная на признании равного права индивидов на счастье, справедливость в тоже время является своеобразной абсолютной оценкой – критерием соответствия социального статуса и роли – понятиям счастья, обязанностям и санкциям за их невыполнение, принятым в определенной социальной группе. Как верно отмечает В. А. Илюшин: “Справедливость – это “взвешивание интересов”, но не в поисках выгоды, а в поисках меры, в которой индивид может добровольно и безвозмездно поступиться своим интересом” [10, с. 86].

Идея единства познания и оценивания, истины и справедливости дает основание трактовки дедуктивного вывода суждений об одних сущностях – ценностях из других, как концепции понимания с точки зрения философских вопросов языка [подробнее: 7; 8; 9]. В целом соглашаясь с концепцией А. А. Ивина, мы делаем небольшое уточнение. “Объяснение есть подведение под истину” [8, с. 256; 9, с. 37], но оправдание – подведение не “под ценность”, а “под справедливость”.

Объяснение – это толкование определенных событий в их внутреннеприродной системе, причинно-следственных и функциональных связях. Объяснить – значит вывести из имеющихся истин.

Умение постичь иные ценностные подходы к окружающей действительности, “погрузиться” в них, согласиться с рациональным характером рассуждения, отличимого от собственного, – это понимание. Понять – значит вывести в некоторой принятой ценностной системе. “У каждого своя правда”, – говорит старинная поговорка.

Оправдание в таком случае идет дальше и выступает как одобрение таких подходов, переход на данную оцениваемую позицию в пределах анализируемой ценностной системы.

Познанные в практической социальной деятельности истинные знания подтверждаются либо опровергаются в конкретном действии. Аксиологическая истина (справедливость: право – ведаю) оправдывает либо не оправдывает, либо осуждает тот или иной срез социального бытия.

В каждой новой ситуации, требующей понимания и принятия решения, мышление опирается в качестве важного критерия на “справедливость”, изначальная разумность которой была выверена коллективным опытом сообщества. С изменением общественной практики необходимо и изменение ее критерия: иначе он перерастает в недопонимание, заблуждение и далее может выразиться в несправедливости.

Понимание является моментом актуализации возможностей на пути от ценностной системы к событию или к конкретному высказыванию. Выступая специфически человеческим, социальным способом соразмерения, соорганизации общественной жизни, совместного существования многих людей во всех сферах жизнедеятельности понимание предшествует, сопровождает, замыкает и как бы обволакивает объяснение. “Объяснение, напротив, развертывает понимание аналитически” [1, с. 251].

Одним из могущественных средств приблизиться к истине и справедливости, измерить свое расстояние до них является естественный язык. Человек понимает себя, только испытав на других понятность своих слов. Язык служит взаимному сообщению мысли. Сравнение личной мысли с мыслью общей, принадлежащей всем, выступает лучшим средством достижения объективности мысли.

Благодаря языку, процесс репродукции мысленного содержания делается беглым, сознание освобождается от тирании сенсорного поля, приобретает свободу воображения. Речь делает

возможным произвольное и свободное вызывание представлений в поле сенсорного сознания и закрепляет способность их воспроизводства. Воображение делается подвижным, гибким, и область его охвата может беспрестанно расширяться.

Единство языка и мышления не означает, что в процессе мышления выступают только языковые операции, и вследствие этого мышление и язык идентичны: бывает, что язык как бы “забегает вперед”, опережая содержание, и бывает, что язык “запаздывает” по отношению к мысли. “В тесной связи с мышлением, – отмечал И. А. Бодуэн де Куртэне, – язык может воздействовать на него или ускоряюще, или замедляюще, или усиливающим, или же подавляющим образом” [3, с. 79]. Из повседневной практики хорошо известно существование лишних слов – пустословия. Излишними являются и научные термины для неспециалиста в случае описания, например, особой физической картины мира. Примером же “запаздывания” языка могут служить поиски словесного обозначения нового явления или связи между процессами, явлениями.

Ценностный характер когнитивной деятельности (оправдание, понимание) тесно связан с языком, из чего следует, что мышление не только всегда опирается на ценностно структурированные системы классификации, но и на оценочный характер логических приемов, операций, зафиксированных в языковом материале.

В естественном языке реализуется спектр актуально существующего разнообразия и многообразия логических связей, отношений и форм, постижение в историческом развитии мышления вообще. В этом смысле язык не столь отражает действительность, сколь фиксирует предшествующий опыт по ее освоению, следовательно, – оценку этой действительности.

“Язык, – писал по этому поводу Г. Тард, – представляет собой заранее данную социальному человеку логическую аранжировку, подобно тому, как пространство и время даны человеку, взятому индивидуально ... язык, представляет собой, так сказать, социальное пространство идей ... чисто геометрическое пространство представляет собой всеобщий рациональный язык” [11, с. 121–123]. Эта “логическая аранжировка” детерминирована оценочной деятельностью по освоению того или иного фрагмента действительности, выражена в процедурах, стилях языкового мышления и реализует свое действие как логико-операциональная аксиологическая функция языка.

Приняв язык, мы не только выделяем из всего мира свое действительное окружение – ставим определённые рамки для информации, которая из него поступает, но и принимаем некоторые допущения, способы подхода к миру, приемы освоения его в социальной деятельности, организацию социальных форм жизнедеятельности.

Всякое языковое высказывание логически организует определенный замысел, специфицирует его. Способ организации логико-операциональной функцией информации определяется: 1) этнической, географической и социальной определенностью места события, которое она отражает; 2) семьей, воздействием воспитания и образования его участников; 3) характером их социальной группы и социально-профессиональной принадлежности; 4) их классовой принадлежностью. Причем связь когнитивных приемов и процедур с ними опосредована психологическими (стереотипы поведения) и социально-психологическими (социальные роли) факторами.

В когнитивном процессе отображаются влияние как явные оценки, выраженные различными лексическими слоями (междометия, наречия, прилагательные), так и приемы, процедуры, фиксирующие интенсивность восприятия субъектом тех или иных качеств и свойств окружающих его явлений. Анализ их аксиологических свойств – предмет специального лингвистического исследования. Детализацией оценочных свойств интенций человека является анализ его стремлений, намерений, сомнений, требований и т. п. Данная сторона когнитивной деятельности является предметом логики практических рассуждений.

Продолжая аксиологический анализ, следует отметить, что логико-операциональная функция языка закрепляет в себе неявное вхождение оценочного отношения в процесс мышления.

Поэтому анализ логико-операциональной функции – это и демонстрация конкретных языковых форм ее проявления. В результате кратного повторения способы языкового закрепления возможных вариантов деятельности формируют стиль и манеру мышления. Помимо аксиологического характера рассуждений, к ним относятся: модальность, фиксирующая различную степень причинной связи; деонтическая модальность, накладываемая на некоторую информацию, противительная и уступительная конъюнкции; формы отрицания.

Модальность необходимости фиксирует слабую причинную связь, выделяющую только необходимые связи в мире. Такая модальность, представляет пассивный стиль мышления, она строго детерминирована и канонизирована. Наиболее рельефно выражается в форме “если (когда) бы..., то...”.

Модальность возможности фиксирует сильную причинную связь и представляет активный стиль мышления. Она находит эффективное выражение в языковой форме “если (когда)..., то...”.

Деонтическая модальность, функционирующая в стандартном для социальной группы массиве информации, является оценкой желательного направления мысли. Выраженная в языковой форме, она представляет собой определенную норму социального поведения. Тот или иной поступок в тех или иных обстоятельствах совершать “необходимо”, “не необходимо”, “не обязательно” и т. д.

Определенное значение в оценочной окраске суждений имеет конъюнктивная (соединительная) связь. Противительной конъюнкцией оценочных предикатов выступают такие союзы, как: ..., *однако...*; ..., *зато ...*; ..., *да...* и т. п., Например: “*Мал, да удал*”. Уступительная конъюнкция – частнооценочных предикатов проявляется в словах: ..., *но...*; ...*хотя, ...*; *вместе с тем, ...* и т. п. Например: “*Команда “Динамо” одержала победу, хотя “Спартак” играл сильнее*”.

Оценочное отношение имплицитно несут в себе формы отрицания: ... *есть не ...*; ... *не есть ...* и т. д., а также связанные с ними непосредственные умозаключения: превращение, обращение, противопоставление предикату, умозаключения по “логическому квадрату”.

Невозможность познать и оценить весь окружающий мир, компенсируется логико-операциональной аксиологической функцией через опору на закреплённый в языке оценочно-когнитивный опыт (форму рациональности) предшествующих поколений, жизненную практику определенных социальных групп.

Формирование правил языковых выражений, “разворачивающих” логико-аксиологические связи осуществляется в коммуникативной деятельности, в определении индивидуальной позиции, в которой преодолевается противоречие между стремлением языковой системы к стабилизации и ее развитием.

В высказывании индивидуальный мыслительный акт оформляется, организуется, освобождается от пут сковывающего его контекста. Связывая какую-либо частную ситуацию с языковой картиной мира в целом, логико-операциональная аксиологическая функция языка позволяет человеку оценивать ситуацию не в ее абстрактной изолированности, а во всем богатстве связей социальной действительности. Благодаря этому, язык соединяет в себе мироощущение и миропонимание.

Логико-операциональная функция интериоризирует социальный порядок, организует собственный мир, значения и ценности индивида в творческом развитии сил, дает ему логическое и психологическое выражение в определенных стереотипах поведения. Посредством логико-операциональной функции осуществляется контроль над тем, насколько отдельный акт мысли, мышление индивида является частным проявлением назревших мыслей, насколько осмысление индивидом идей соответствует складывающимся общественным отношениям, той или иной принятой социальной роли.

Стабилизируя в идеях, понятиях, мыслительных операциях определенное фактическое содержание – социальный кругозор, логико-операциональная задает способы усвоения

социальных правил определенного общества, манеры социальной идентификации индивида, представляет ему репертуар исполнения ожидаемых социальных ролей. Тем самым, язык выступает орудием общности.

Характер языкового выражения зависит от социальных навыков, позволяющих делать выбор языковых элементов, облегчающих или затрудняющих процесс коммуникации. Он ориентирован на определенную социальную аудиторию, на реального собеседника: человека, находящегося в субординационном отношении (иерархический ранг), либо связанного с говорящим более тесными узами. Если реального собеседника нет, тот представляется.

В отдельных коллективах индивид исполняет социальную роль, которая налагает на него определенное поведение, предписывает определенные вербальные и невербальные правила, выбор формы установления канала коммуникации, определяет выбор вариантов, диктует смену форм (двуголосие и билингвизм). Характер языкового выражения зависит также и от смены профессиональной деятельности, смены ситуации коммуникации, смены социальных ролей.

Логико-операциональная функция и обеспечивает такой выбор речевого репертуара – совокупность коммуникативных умений (навыков), на которые опираются говорящий и слушающий в ситуации обмена информацией.

Подытоживая исследование, следует заключить, что мыслительная деятельность имеет оценочные характеристики. Их появление связано с сущностными силами человека, возможностями его практически-преобразовательной деятельности, наличием в ней ситуаций свободного выбора. Она всегда реализуется в определенном языке, поэтому человек опирается в нем не только на структурированные системы классификации, но и на ценностный характер логических приемов, операций, выраженных логико-операциональной аксиологической функцией языка. Данная функция фиксирует ценностный характер причинных и конъюнктивных связей, модальности, форм отрицания и пр.

Воплощение когнитивно-оценочной активности в разнообразных языковых формах позволяет характеризовать язык как орудие общности, поле, на котором реализуется единство мироощущения и миропонимания человека. Язык, тем самым, выступает инструментом социальной ориентации, социализации личности, унификации поведения, средством согласования интересов, способом социальной ориентации, социализации личности, унификации поведения, средством согласования интересов и способом организации разума именно как коллективной формы рациональности.

Литература

1. Автономова Н. С. Рассудок, разум, рациональность / Н. С. Автономова. – М. : Наука, 1988. – 388 с.
2. Антипенко Л. Г. Логико-ценностный подход к некоторым аспектам творчества в математике / Л. Г. Антипенко // *Философские науки*. – 1989. – № 4. – С. 33–41.
3. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. Т. II. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 401 с.
4. Вригт Г. Х. фон. Логико-философские исследования / Г. Х. Вригт. – М. : Прогресс, 1988. – 595 с.
5. Гладких Ю. Г. Логика без экзистенциальных предпосылок / Ю. Г. Гладких. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1984. – 109 с.
6. Горский Д. П. Проблемы общей методологии науки и диалектической логики / Д. П. Горский. – М. : Мысль, 1966. – 372 с.
7. Доказательство и понимание. – К. : Наукова думка, 1986. – 310 с.; Ивин А. А. Понимание и ценности – логическая структура понимания / А. А. Ивин // *Понимание как философско-методологическая проблема (Материалы “Круглого стола”, ч. III)*. – Вопросы философии. – 1986. – № 9. – С. 49–51.

8. Ивин А. А. Ценности в научном познании / А. А. Ивин // Логика научного познания. – М. : Наука, 1987. – С. 230–258.
9. Ивин А. А. Ценности и понимание / А. А. Ивин // Вопросы философии. – 1987. – № 8, – С. 31–43.
10. Рациональное и эмоциональное в морали. – М. : МГУ, 1983. – 155 с.
11. Тард Г. Социальная логика / Г. Тард. – С.- Пб., 1901. – 491 с.
12. Тульчинский Г. Л. Логико-семантические основания классификации / Г. Л. Тульчинский, В. А. Светлов // Типы в культуре. – Л. : ЛГУ, 1979. – С. 22–28.
13. Филюшин В. А. Дискретно-онтологическая функция языка в аксиологических характеристиках языковой личности / В. А. Филюшин // Особистість: лінгвістика і лінгводидактика. – Київ–Черкаси : Вид-во Чабатенко Ю. А., 2015. – С. 87–90.
14. Филюшин В. А. Аксиологический аспект формирования языковой личности / В. А. Филюшин // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету: Серія Філологія – Педагогіка – Психологія. – 2013. – Вип. 26. – С. 39–42.
15. Филюшин В. А. Дискретно-онтологическая функция языка в формировании языковой личности / В. А. Филюшин // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету: Серія Філологія – Педагогіка – Психологія. – 2015. – Вип. 30. – С. 93–97.

МЕТАФОРЫ В ГАЗЕТНЫХ МАТЕРИАЛАХ АЗЕРБАЙДЖАНА

Бабаева Н. Г.

Бакинский славянский университет (Баку, Азербайджан)

Статья посвящена метафорам, которые в последнее время все чаще встречаются в газетных материалах. Метафоры, как форма сознания, имеют особый механизм. Ими пользуются как проявлением авторской интенции в газетных материалах и они тесно связаны с прагматикой текста. В статье доказывается, что метафорические газетные заголовки как первоначальные представители семантики текста, являются своеобразным мостом между читателем и автором.

Ключевые слова: метафора, когнитив, перенос, значение, функция, заголовок.

The article is devoted metaphors, which in recent years have increasingly found in news stories. Metaphors as a form of consciousness have a special mechanism. They are used as an expression of the author's intention in news stories, and they are closely related to the pragmatics of the text. It is proved that the metaphorical headlines as the original representatives of the semantics of the text, are a kind of bridge between the reader and the author.

Key words: metaphor, cognitive, figurative sense, meaning, function, banner.

Язык средств массовой информации – это один из “открытых” функциональных стилей современного Азербайджанского языка. Открытость в этом стиле (публицистический стиль), в первую очередь, объясняется экстралингвистическими факторами, и главный из них это разнообразие тем. Публицистический стиль является формой речи, выражающей национальное, социальное мышление, функционирует в прессе и отображает огромное количество разных мнений и интересов. Язык газет, журналов, предназначенных для широкого круга читателей, радио, телевидения, научно-популярных книг относится к публицистическому стилю. В современном языкознании, наряду с выражением “публицистический стиль”, иногда употребляется фраза “язык прессы”, и оба эти выражения, в основном, воспринимаются, как одно значение. Естественно, что в публицистическом стиле употребление средств художественного выражения, не служит для создания такой выразительности, как в художественном стиле. Здесь главной целью является оценивание или создание качественного эффекта, т. е. положительного или отрицательного понятия. В публицистическом стиле одним из основных средств формирования эффекта оценивания или понятия качества является метафора. Метафоры являются не только языковыми явлениями, но и выступают как логико-психологическое явление в результате логического результата мысли человека о реальной жизни. Это способ познания мира, имеющий когнитивную структуру, которая тесно связана с глубиной человеческого сознания [5, 358–386; 6, 396]. Это явление, которое основывается на ассоциациях, создается на взаимосвязи сложных концептуальных структур. В языкознании часто сталкиваемся с понятиями *язык* и *когнитивные метафоры*. Как и художественная метафора, публицистическая метафора означает изменение значения одного слова в составе одного словосочетания в образной форме и носит частный характер, т. е. сильно зависит от субъективных впечатлений, эмоциональных ощущений. Это, с одной стороны, означает укрепление реального мира и объективных знаний в языке, а с другой стороны – создание журналистом своего личного образного мира. Языковая метафора отличается от когнитивных метафор по первоначальной функции [1, с. 8]. В когнитивных метафорах за основу берутся когнитивно-семиологические принципы значения и мысли. Метафорическое значение слова образуется на основе взаимовлияния языкового и ситуативного значения слова. Оно является производным значением и имеет высокую эмоционально-экспрессивную окраску. Прагматическое значение метафор

стоит выше когнитивных значений. Потому что прагматическое значение является более глубоким, в то время, как когнитивное – более широким. В отличие от когнитивного значения, прагматическое значение не дает информацию о денотате, а несет в себе субъективные мысли автора об объекте. Здесь эмоции адресата, чувствительное оценивание по сравнению с первым денотатом имеют ведущую роль, а точнее, указанные показатели выражаются в сравнении с первым денотатом.

В языке газет не только метафоры, но и в целом все фигуральные выражения, а также другие способы, создающие образность, служат прагматике текста [2, с. 64]. Автор метафоры, стоя между двумя разными предметами, в соответствии со своим образом мышления объединяет их в определенной точке, создает перенос значения. Наличие такой природы в человеке все время проявляется в процессе коммуникации. Потому что человек живет в определенной социальной среде, приход новых метафор в эту среду в лице индивидуума выражает новые ощущения и начинает употребляться в указанной среде [4, с. 214–218].

Языковые метафоры формируются в результате переноса значения или приобретения словом второго значения. В этих метафорах, независимо от того, насколько она отделилась от денотативного ядра, любая коннотативная сема может актуализироваться. Используя эти метафоры в тексте, создается художественная схема, и с их помощью в человеческом сознании происходит переход одной концептуальной среды в другую. Эти переходы помогают взаимосвязываться новой информации со старой практикой. Так ассоциативность, которая создается метафорическим использованием слова, помогает журналисту в более ярком виде отображать реальность, точнее сказать, превращается в один из способов живого выражения мыслей автора. Газетные метафоры можно разделить на общеупотребляемые метафоры для публицистического стиля и на авторские метафоры. Общеупотребляемые метафоры всеми легко понимаются, воспринимаются с интересом, всем нравятся и переходят в язык. После определенного времени, эти метафоры либо приобретают новое значение и становятся еще более актуальными, либо становятся простыми и нейтральными выражениями, которые понятны всем, и даже забывается, что они когда-то выступали метафорами. Публицистические метафоры являются социальными. Они показывают отображение в социальном сознании картины мира.

В языке газет одним из случаев, который наблюдается во время использования метафор, является приход в публицистический язык готовых метафорических терминов из той или иной научной сферы или другой отрасли. Основной целью формирования этой формы является печать в газете информации, которая интересна читателю из определенной научной сферы или другой отрасли. В языке таких публикаций используются готовые термины, связанные с той или иной научной сферой или с другой отраслью. В таких случаях в языке газет, наряду с обычными терминами, используются следующие сочетания терминов, имеющие метафорические особенности формирования:

“Balıqçılıq və balıqçılıq təsərrüfatı işi ixtisası üzrə qapalı balıq dövrə sisteminin qurulması üçün Türkiyənin İstanbul Universiteti ilə müqavilə imzalanmışdır”, (С Стамбульским университетом Турции подписан договор для установки замкнутой рыбной оборотной системы по специальности рыболовство и рыболовное хозяйство), (“Храм науки, который готовит национальные аграрные кадры”, газета “Азербайджан” 14 мая 2014 г.);

“Virtual məkan genişləndikcə sosial şəbəkələr də genişlənilir, nəticədə dünya “kiçilərkən” az qala ovcumuzun içinə yerləşir” (По мере расширения виртуального пространства расширяются и социальные сети, в результате мир уместается на ладони) (“Социальные сети еще являются новой формой общения”, газета “Азербайджан”, 5 сентября 2012 г.);

“Bu təqdimatda obrazlarla yanaşı, mühitin, dövrün xarakteristikası da yer alır. Oxucu amansız dünyaya çıxan yaxın qohumların vəcdə gəlib özlərini unuduqları zamanda belə patriarxal ruhun qorunduna şahid olur” (В этом представлении наряду с образами, имеется и характеристика

среды, эпохи. Читатель даже тогда, когда его близкие родственники, войдя в жестокий мир, от восторга теряются, становится свидетелем сохранения патриархального духа) (“Азербайджан готов к подписанию всестороннего мирного договора”, “525-я газета”, 12 марта 2014 г.);

Метафоры имеют особое назначение в газетных заголовках. Газетные заголовки, являясь частью напечатанных текстов, имеют своеобразные стороны. Это первый сигнал, направленный на содержание напечатанного текста. Изначальное знакомство читателя с газетным материалом начинается с них, и в это же время появляется его первая реакция. Следовательно, газетный заголовок имеет определенную информативную значимость и в нем изложены эмоции автора его отношение к происходящей ситуации.

И в этом отношении, с одной стороны, они являются языковой структурой, которая употребляется до основного текста и стоит над ним, а с другой стороны, это компонент текста и связан с его содержанием. Следовательно, первое сближение между читателем и автором начинается именно с заголовка; изначальная реакция читателя, его первое предположение, связанное с содержанием текста, формируется на основе заголовка статьи. Результат такой реакции может быть приближен к безразличию или симпатии. По своей структуре заголовки могут быть образованы из словосочетаний или составлены, как предложение. В обоих случаях вышеуказанные структуры служат прагматике текста. К примеру:

1. *Milli Şura niyə kölgəyə çəkilibə* (Почему Национальный Совет стоит в тени?) (предложение) (газета “Тюндям”, 5 июня 2014 г.);

2. *H.Əliyevin çörəyinin duzu* (Хлеб-соль Г. Алиева) (словосочетание) (газета “Адалет”, 5 июня 2014 г.).

Махир Габиллоглу выражение “*H.Əliyevin çörəyinin duzu*” употребляет в общенародном языке. В Азербайджанском языке словосочетание “*çörəyinin duzu*” является метафорическим словосочетанием, в основном создано для обозначения упрека тем, кто забывает добро, но автор статьи употребляет это словосочетание, как память о доброте и тем самым создает оригинальность и добивается нового смыслового оттенка этого словосочетания.

“*Мой отец – народный поэт Габиль был одним из десяти человек, кто получил эту стипендию (имеется ввиду президентская стипендия)*”. Вот и вся официальная хроника. Но у меня есть воспоминания, связанные с президентской стипендией, с моим отцом и с другими людьми. Решил об этом написать. Эти воспоминания охватывают 1997–2003 года. Не буду называть имена. Не то чтобы ради этики, просто из-за того, чтобы живые дети усопших людей сегодня не обижались. И с другой стороны, цель не состоит в том, чтобы имена упоминать, а передать хлеб-соль (“*çörəyinin duzu*”) президентской стипендии. Цель в том, чтобы показать, как эти деньги помогли творческим, знаменитым людям, которые в одно время оказались в трудном финансовом положении”. В этой части две особенности привлекают внимание: во-первых, выражение “*çörəyinin duzu*” (хлеб-соль) употребляется в положительном контексте и выражает глубокую признательность и уважение, во-вторых, выбор заголовка “*H.Əliyevin çörəyinin duzu*” – это точный замысел автора, прагматика текста. Указанный заголовок волей-неволей привлекает к себе читателя, что-то ему рассказывает.

Заголовок “*Milli Şura niyə kölgəyə çəkilib?*” (Почему Национальный Совет стоит в тени?) является метафорическим. Упомянутая статья по своему объему небольшая, но в целом составлена, как ответ на вопрос. В том заголовке, где Национальный Совет, который потерпел крах в президентских выборах и из-за не оправдавшихся надежд Запада ему приостановили помощь, находит свое выражение в метафорическом виде.

Метафоры имеют оценивающую функцию. С их помощью передаются такие чувства, как признание, возражение, сочувствие и т. д. Автор статьи, рассказывая “*Milli Şura niyə kölgəyə çəkilib?*”, допускает иронию, основные предметы семантики текста учитывает в контексте

прагматики текста. Такие заголовки несут переносный характер. Специалисты, занимающиеся теорией метафор, в связи с политическим дискурсом отмечают, что, если в обществе растет напряжение по мере роста межпартийной борьбы сторон, растет вероятность их метафорического выражения в прессе. Такого типа метафоры иногда называют барометром общественного состояния. Это исходит от точного оценивания метафорами определенных понятий, о которых шла речь. В вышеуказанном заголовке выражение “*Milli Şura niyə kölgəyə çəkilib?*” создано как намек на их политический крах. Это позиция автора по отношению к тем событиям, и она тесно связана с семантикой этого текста. Как мы уже отметили выше, такие метафоры являются как самостоятельным текстом перед самим текстом, так и его компонентом. Они сами являются текстом так, как представляют содержание текста. Они сами отражают содержание текста, а с другой стороны, являются одним из его компонентов, т. е. заголовков и сам текст составляют одно целое. Отсутствие заголовка усложняет вступление в текст, его прагматическая функция передается в неопределенном виде и может остаться за пределами внимания читателя. Образно говоря, заголовок является паспортом текста.

В заголовках статьи метафоры создают высокий стилистический эффект. Например: “*Yarpaqlar altında gizlənən bəir*” (*Стихотворение, которое спрятано под листьями* (газета “Каспи” 12 апреля 2014 г.). Метафора, создаваемая в контексте стихотворения, которая сравнивается с фруктами, спрятанными под листьями, указывает на эстетическую ценность книги, мастерство поэта пользоваться языком, стилистический эффект. Этот заголовок в метафорическом образе несет в себе ауру, созданную книгой. Естественно, что все это отображается в ее художественных частях, как идеи автора. Заголовок статьи это творчество. А метафорическое творчество является творчеством, основанным, в зависимости от интеллектуального уровня автора, на более сложных ассоциациях. Соединение этих двух особенностей в заголовке статьи служит формированию прагматического назначения с помощью его стилистических способов.

Другой пример: “*Etibar Pirverdiyevin qələmi qırıldı*” (*Деятельность Этибара Пирвердиева подошла к концу*) (газета “Гюндам”, 12 апрель 2014 г.).

Присутствие таких заголовков в статьях и использование стилистических эффектов метафор связано с идеями автора. Так афоризм “*Zəlzələdən ya vəlvələdən*” (*от землетрясения или тревоги*) основан в большей мере на негативных эмоциях. Вопрос связан с паникой, которую создает спрогнозированное землетрясение или с возможными опасными последствиями. То есть, явление это опасное, независимо от того, откуда приходит опасность. Тут главный мотив направлен на то, чтобы подчеркнуть именно опасность. Здесь понятия “*zəlzələ*” (землетрясение) или “*vəlvələ*” (волнение) отождествляются и подчиняются понятию опасности. В целом заголовок имеет переносное значение. Если он, с одной стороны, напрямую связан с землетрясением, то, с другой стороны, несет более широкое абстрактное значение. В таких заголовках расстояние между читателем и текстом очень короткое, т. е. читатель очень быстро попадает в среду событий. Несмотря на то, что в упомянутом заголовке имеется переносное значение, отчетливо и ясно чувствуется метафоричность. Потому что само по себе выражение имеет обобщающую семантику, указывает на события. Метафоричность также в этом аспекте проявляет себя. С другой стороны, ее стилистика тесно связана с такими подстрочными значениями, как ирония. Стилистическая функция таких метафор находится в этом аспекте.

Названия фразеологического характера, которые часто встречаются в газетных заголовках, иногда подвергаются смысловой трансформации. Смысловая трансформация связана с повторной переоценкой существующей формы слова. Такие переоценки привлекают особое внимание и в некоторых случаях в новой контекстуальной среде несут абстрактный характер. Мотивированные с функциональной точки зрения такие выражения иногда в иронической или юмористической форме превращаются в заголовок, и, в таком случае, это обозначает их новое использование и получение нового смысла в новом контексте.

Газетные заголовки – это вступление в текст, к которому они относятся и выражают разнообразное, короткое, всеохватывающее, эмоциональное отношение к указанным там событиям и образ подхода к ним. Рассмотрим примеры:

I. Метафорические заголовки, выражающие эмоциональность:

1) *“Beynəlxalq informasiya məkanı formalapdyran kompyuterlər Azərbaycanda mövcuddu”* (В Азербайджане существуют компьютеры, которые формируют Международное информационное пространство); 2) *“Sülhün vaxtı yetiştəyibsə?”* (Не пришло время мира?); 3) *“Gənclər uğur zirvəsində”* (Молодежь на вершине славы); 4) *“Mədəniyyət hər bir xalqın vizit kartıdır”* (Культура визитная карта каждого народа) (газета “Ики Сахиль”, 5 февраля 2014 г.).

“Mədəniyyət vizit kartıdır” (культура – визитная карта) является метафорой. Указанное предложение является метафорическим предложением, метафорой автора. Автор уделяет большое значение культуре, и заголовок подсказывает, о чем будет идти речь в самой статье. Стилистика данного заголовка в том, что наряду с другими национальными достояниями, именно к культурным у автора есть большая любовь. Ее передача в метафорической форме обусловлена тем, чтобы притягивать читателя в эту сферу. С другой стороны, в отличие от простой формы высказывания, писатель показывает свой стилистический почерк. Значит, читателю предлагается такой эмоциональный, выразительный язык и автор приглашает его ознакомиться со страницей из культуры.

Как пишет Л. М. Грановская, в заголовках текста имеется два противоположенных показателя: с одной стороны, тенденция к сжатию, а с другой – к расширению. При передаче информации стилистическая характеристика этих заголовков имеет большое значение [3, с. 36].

II. Метафорические заголовки, выражающие иронию. В таких заголовках сразу же после первого знакомства чувствуется аура иронии:

1. *“Siyasət dəllallarının “Ana müxalifət sevdası”* (Оппозиционная любовь политических посредников) (газета “Ики Сахиль”, 5 февраля 2014 г.);

2. *“Müğənnilərdən pul qorartmaq jurnalistika deyil”* (Отобрать деньги от певцов не является журналистикой) (газета “Каспий”, 5 февраля 2014 г.).

В Азербайджанской реальности объединения политических посредников, которые себя называют оппозицией против власти, и их борьба против власти в иронической форме нашла свое отражение под заголовком *“Ana müxalifət sevdası”* (Оппозиционная любовь) политических посредников. Употребление такого метафорического заголовка в проправительственной газете является естественным случаем. В этом заголовке, который непосредственно связан с содержанием статьи, передается основная идейная направленность текста. Метафора *“siyasət dəllalları”* (политические посредники), которая временами встречается в политической сфере, по особенности употребления выходит за рамки публицистики. Оригинальность этой метафоры состоит в том, что она связана с понятием *“siyasət bazarı”* (политический рынок). А связывать политику с рынком – это как переноситься на ироническую плоскость, возникает ассоциация двух не связанных друг с другом понятий.

III. Метафорические заголовки, выражающие радость. В содержании этих заголовков главное место занимает радость, гордость, достижения. Например: *“Gənclər uğur zirvəsində”* (Молодежь на пике славы) (газета “Ики Сахиль”, 5 февраля 2014 г.). *“Uğur zirvəsi”* (пик славы) – это метафора, которая указывает на успех проводимой в Азербайджане молодежной политики. Журналист передает эти успехи как всенародную радость. В этом заголовке с помощью метафоры в открытую выражается радость.

IV. Метафорические заголовки, выражающие протест и ненависть:

1. *“Ermənilərin əqli mülkiyyətimizə təsəvvüzi”* (Агрессия армян против нашей интеллектуальной собственности) (газета “Сес”, 8 февраля 2014 г.);

2. *“Ermənilərin fürsət yoxsulluğu, yoxsa yanlış geosiyasi seçimi”* (Отсутствие случая у армян, или ошибочный геополитический выбор) (газета “Сес”, 30 марта 2014).

Метафоры “*əqli mülkiyyətimizə təcavüz*” (агрессия против нашей интеллектуальной собственности), “*fürsət yoxsulluğu*” (отсутствие случая), которые показывают армянскую агрессию, выступая в заголовках текста, имеют глубокое значение. Протест и ненависть автора можно почувствовать в заголовке, не читая даже сам газетный текст.

V. Юмористические метафорические заголовки. Рассмотрим несколько таких заголовков:

1. “*əlini mənə bəxtər əcik*” (А ну-ка подай мне руку) (газета “Сес”, 28 марта 2014 г.);

2. “*Hayla gələn, vayla gedər*” (Высоко летаешь, да низко садишься) (“Халг газети”, 5 марта 2014 г.).

VI. Метафорические заголовки, выражающие признание. Такие заголовки по своей структуре имеют более классическую модель:

1. “*Universitet: ömrümüz, həyatımız*” (Университет: наша жизнь) (“525-я газета”, 5 марта 2014 г.);

2. “*Tarixin daş yaddaşı İçərişəhər*” (Каменная память истории Ичеришехер) (“Халг газети” 5 март 2014 г.).

В обоих метафорических предложениях особенность оценки исходит из отношения автора к теме, о которой он пишет, и тем самым он также хочет привлечь читателя к этой атмосфере. Таким образом, автор с помощью метафорических заголовков, готовит читателя к проникновению в мир, описанный им.

VII. Метафорические заголовки с обвинительным содержанием. В таких заголовках образность и обвинение тесно связаны между собой. Например: “*Fikir mübadiləsi, yoxsa mövqe sərgiləmə təşəbbüsü*” (Обмен мнениями или инициатива показывать позицию) (газета “Ики Сахиль”, 21 декабря 2012). Здесь понятия “*fikir mübadiləsi*” (обмен мнениями) и “*sərgiləmə təşəbbüsü*” (инициатива показывать) противопоставляются, и метафора связана со второй противопоставленной стороной (“*mövqe sərgiləmə*” – показывать позицию) и тем самым является метафорой автора. Метафорическая сторона в отношении первой стороны подвергается к обвинению.

VIII. Разъясняющие и оценивающие метафорические заголовки в политических текстах. Например: “*Biz Azərbaycanda açıq və şəffaf seçkilərin keçirilməsi üçün lazimi şərait yaradılmasında qərarlıyıq*” (Мы решительны для создания в Азербайджане необходимых условий для проведения открытых и прозрачных выборов) (“Халг газети”, 20 сентября 2013 г.).

При изучении метафорических заголовков из газетных материалов, которые печатались в Азербайджане в разные годы, было выявлено, что их можно группировать по общим семантическим признакам и вышеупомянутые примеры это всего лишь небольшая их часть. Эти заголовки тесно связаны с семантикой текста и выполняют функцию для первоначального знакомства читателя с текстом.

Литература

1. Александрова Я. И. Когнитивно-метафорическая палитра текста : автореф. дис... канд. фил. наук. – Белг., 2013. – 20 с.
2. Горбунов А. П. Образные средства языка газеты / А. П. Горбунов. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 64 с.
3. Грановская Л. М. Структура и семантика текста / Л. М. Грановская. – Баку : Мутарджим, 2006. – 112 с.
4. Зубкова О. С. Интерференциальные коммуникативные возможности метафоры с позиции лингвосомиотической концепции / О. С. Зубкова // Вестник Челябинского госуниверситета. – 2013. – № 1 (292) Филология искусствоведение. Вып. 73. – С. 214–218.
5. Мак Кормак Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Мак Кормак // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 358–386.
6. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 387–415.

ФОРМАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА СВЯЗИ В СЛОЖНЫХ СИНТАКСИЧЕСКИХ ЦЕЛЫХ

Бахышова Я. Х.

Бакинский Славянский Университет

Статья посвящена формальным средствам связи, которые участвуют в формировании текстов в Азербайджанском языке. Здесь исследуются функции союзов, детерминанта и дейктических средств, как формальные связывающие единицы в строении текста. В результате исследований приходим к выводу, что во время изучения функции указанных формальных средств связи в языке, нужно также дать преимущества этим моментам.

Ключевые слова: текст, союз, детерминативы, дейктики, связь, формирование.

The article is devoted to formal means of communication, which are involved in the formation of texts in the Azerbaijani language. Here we study the function of the union, the determinant and deictic means, as formal binding units in the structure of the text. As a result of the research, we come to the conclusion that while studying the function of these formal means of communication in the language, it is also necessary to give advantages to these moments.

Key words: text, conjunction, determinative, deictic, communicate, formation.

Сложное синтаксическое целое (ССЦ) – это структурно-семантическое единство, содержащее определенную информацию. Образование этого единства связано с функциями конкретных формальных единиц, потому что ССЦ формируется из компонентов – предложений и зависимость между ними создает такую органическую связь, что обеспечивает информативную целостность в контексте гипертемы текста. Например:

“Gahi yağışı, gahi müsəllanı danırsan, Gahi öküzün üstə bu dünyanı danırsan, Gahi buludu, ərşi-müəllanı danırsan, Gah cinni, gahi quli-biyabanı danırsan, Təsxirə girib çox oxudun, azdan a Molla! Nər nə gəlib öz əqlinə sən yazdın a Molla! (Связь меж богом и дождем, еретик ты отрицал. Истину о том, что мир держит бык, ты отрицал. Что над нами – семь небес, напрямик ты отрицал. Джинов, бесов, ведьм, чертей – злой язык ты отрицал! Слишком много ты познал, заблудился ты Молла! Богохульством не черни белые листы, Молла!)” (Сабир М. А. “Молла !”).

Эта сатирическая макротема состоит из семи микротекстов и целью здесь является “*Molla*” (*Мулла*). Следовательно, ССЦ сосредоточиваясь на “*Molla*”, выражает определенные моменты, связанные с ним. Исходя из этого, каждый микротекст имеет автономную информационную целостность. Чтобы объединить предложения в этой плоскости используются союзы “*gahi*”, “*gah*” (*то*); на основе информации, передаваемой в данном ССЦ, стоит морфосемантика указанного разделительного союза. Связь между компонентами ССЦ реализуется на основе как формального, так и семантического повторения союза “*gahi*”, “*gah*” (*то*). Следовательно, функция указанного союза в контексте микротемы, с точки зрения терминологии, может считаться формальной, и в конечном итоге оформление семантики текста в таком духе без нее невозможно.

Формальные функции связи союзов между компонентами ССЦ исходят из их назначения в языке. Исходя из этих нюансов, можно сказать, что среди служебных частей речи формальные функции связи союзов являются наиболее активными.

Обычно в ССЦ, где в содержании идет перечисление, более активными являются разделительные и отрицательные союзы. В таких связях число перечисляемых компонентов увеличивается и даже может охватить весь микротекст; в таком случае похожие признаки микро и макротекста совпадают.

Микротекст в зависимости от участия союзов имеет различные структурные модели. Например, структурная модель информации ССЦ с участием союза соучастия отличается от тех, где употребляются разделительные союзы. Например:

“Baxdı məktəbə də, baxdı evə də, Qonaqsız olmadı bircə dəfə də. O qul da böyüdü, qız da, nəvə də, əkib becərdiyi həyatı qaldı” (Ариф Х. “Галды”).

В этом микротексте союз соучастия “*də*” (*u*) соединяет перечисленные предложения в перечислительной семантике; для них структурная модель связана с объединением их в одном месте и на этой основе формирует информацию. Поэтому указанная перечислительная семантика охватывает все компоненты микротекста. Как видно, эти признаки тесно связаны с грамматической функцией указанных союзов.

По сравнению с союзом “*və*” (*u*), внутри самого ССЦ функция межкомпонентных связей более отчетливо чувствуется; это исходит из функции данного союза в языке. Например:

“Mahmuda elə gəlirdi ki, bir də heç zaman gülməyəcək, bir də heç zaman sevinməyəcək və hər şey artıq geridə qalıb, ömür yaşanıb artıq. Və bir dəfə bağçada tək-tənha dolaşdığı vaxt hovuzun yanında daxilindəki bu dəhşət və yanğı birdən-birə şüşənin içində doldurulmuş cin kimi dışarı çıxdı və Mahmud hovuzun mərmər sürahisini qucaqlayıb bütün bədəni uçuna-uçuna hönkürdü, ağladı. (Махмуду казалось, что он больше никогда не улыбнется, больше никогда не обрадуется, и все уже позади, жизнь уже прожита. И однажды, когда он один гулял по саду, у бассейна этот ужас и жар внезапно вырвались наружу, как джинн, загнанный в бутылку, и Махмуд, обняв мраморную колонну бассейна, заплакал, зарыдал, сотрясаясь всем телом)” (Эльчин. “Махмуд и Мариам”).

Эти двухкомпонентные компоненты ССЦ соединены с союзом “*və*” (*u*). Если в первом предложении речь идет о прожитой жизни, то во втором предложении выражается результат из этого; логическая связь между ними формируется с помощью упомянутого союза.

Эта модель связи между компонентами ССЦ является в форме “от описания к результату”. Возможно, что научные исследования по художественным текстам выявят другие особенности межкомпонентных связей по союзу “*və*” (*u*).

Иногда в зависимости от контекстуальной обстановки наречие “*sonra*” (*носле*) может создать межкомпонентную связь, соответствующую функции союза “*və*” (*u*). Например:

“Uzaqdan vaxtsiz bir xoruz banının səsi gəldi, sonra bir-iki xoruz da o tərəfdən, bu tərəfdən həmin vaxtsiz bana səs verdi, sonra yenə sakitlik çökdü və yatmış Gəncə bir müddət beləcə sakitlik içində qaldı, sonra həmin gecəyarısı cavan, məlahətli və həzin bir səs sazın, kamançanın və tütəyin müşayəti ilə dalğa-dalğa Gəncənin üstünə yayıldı. Ziyad xan xanəndə oxuyurdu (Издалика слышалось несвоевременное кукареканье петуха, затем два-три петуха отозвались на него, потом снова воцарилась тишина, и слышная Гянджой некоторое время пребывала в полной тишине, потом посреди ночи над Гянджой полетел молодой, приятный и печальный голос сопровождении саза, кеманчи и свирели. Зияд-хан вызвал певца и музыкантов)” (Эльчин. “Махмуд и Мариам”).

В тексте контекстуальные функции являются адекватом чего-либо. Например, как параллельность “*sonra ~ və*” (*потом ~ u*). В компонентах ССЦ это равновесие впервые было показано проф. К. М. Абдуллаевым: единица “*sonra*” (*потом*) в этом примере выступает в качестве союза и содействует более точному и серьезному определению последовательности компонентов текста [1, с. 249]. В отличие от модели “*və*” (*u*), модель “*sonra*” (*потом*) показывает, что события между компонентами ССЦ перечисляются и, взаимно заменяясь, продолжаются. Следовательно, указанные единицы языка, несмотря на то что внутри самого ССЦ выполняют схожие функции, отличаются с точки зрения формирования информации.

Как известно, функция союзов в языке выражается с помощью его видов. Союзы по содержанию разделяются на два вида – сочинительные и подчинительные союзы. Сочинительные союзы связывают компоненты ССЦ на основе сочинения, и как мы уже указали выше, они проявляют себя с помощью своеобразных моделей.

В зависимости от цели передачи информации во время структуризации мысли на уровне ССЦ подчинительные союзы также имеют особую позицию. Союзы “*ki*” (что), “*çunki*” (потому), “*əgər*” (если) служат для передачи понятий причины, цели, условий, связанных с информацией:

“*Günlərin həmin gözəl günündə idi ki, Gülağa ilə rastlaşmışdılar; sonra Gülağa ilə görüşməyə başlamışdılar; sonra evlənmişdilər; o vaxtlardan bu tərəfə Gülağanın gözləri həmişə dumduru olmuşdu, o gözlərin başqalarının sezə bilmədiyi (amma Sonanın gördüyü) lap dərinlikdə də heç bir ağrı olmamışdı, çünki ola bilməzdi, çünki Sona ilə Gülağa bir yerdəydilər; çünki bu otaqları var idi, bu çarpayıları var idi, çünki Qoşaqa qapısı ilə üz bəz o balaca, o darısqal emalatxanaları var idi. Və o emalatxanada göyümtül - yaşıl rəngli bir alovla yanan o primusun da səsi adi primusun səsi deyildi; çox mülayim, çox yumşaq bir canlı hənirtisi, nəfəsi idi (В один прекрасный день они познакомились с Гюльагой, потом начали встречаться, потом поженились, и с того времени глаза Гюльаги всегда были счастливы; даже в глубине его глаз не бывало никакой боли, – ее и не могло быть, потому что Сона и Гюльага были вместе, потому что у них была эта комната, была эта постель, потому что была маленькая, тесная мастерская против Двойных крепостных ворот, и шум примуса, горевшего в той мастерской голубовато-зеленым пламенем, был не просто шум примуса, а милый, мягкий, живой звук, живое дыхание)”* (Эльчин. “Белый верблюд”).

В этом ССЦ информация построена по линии сведения – причина; первая часть текста “*o gözlərinin başqalarının sezə bilmədiyi (amma Sonanın gözlədiyi) lap dərinlikdə də heç bir ağrı olmamışdı*” – разъяснение мысли передается с помощью союза “*çünki*” (потому); объясняется его причина. Такая тактика объединяет последующие предложения вокруг причинной семантики, создает между ними связь. В передаче информации в контексте ССЦ раздвоение происходит в том числе и в союзах “*amma*”, “*ancaq*”, “*lakin*” (но). Если в это время события противопоставляются, союз “*çünki*” (потому) событиям дает причинное объяснение. Компоненты ССЦ связываются на основе указанной обстановки противоречия или причины.

Проф. А. Я. Маммадов пишет: “Широкое применение таких формальных способов, как союзы, на первый взгляд усложняет разделение связанного текста в последовательности предложений. Такие случаи в основном отражают факт использования союзов не только внутри предложения, но и в рамках текста” [3, с. 34]. Следовательно, грамматическая функция союзов выходит за рамки структуры предложения и на уровне ССЦ связывает предложения друг с другом. Несмотря на то, что связывание ими предложений охватывает уровни ССЦ и сложных предложений, они по содержанию различаются; на уровне ССЦ эта связь имеет более широкий радиус и охватывает отдельные самостоятельные предложения.

Одним из формальных способов связи между компонентами сложных синтаксических целых являются детерминанты. В Азербайджанском языкознании основная информация в этой сфере нашла свое отражение в работах К. М. Абдуллаева. [1, 53-56]. Детерминанты, изучаемые на уровне предложения, по своему содержанию отделяясь от других членов предложения, имели характеристику как связанного с другими членами, и относящимся ко всем им [3, с. 154; 4; 5]. Такое отношение к проблеме в большей степени дает ответ на вопросы понятия детерминант и его место в языкознании. Эти члены, которые в языкознании связаны с обстоятельством, в большей степени бросаются в глаза во время передачи информации. События и проблемы, происходящие как на уровне микро-, так и макротекста, реализуются в определенном контексте времени и пространства, а информация выражается, исходя из них. Поэтому детерминанты отличаются от других членов и обретают иной смысл связи. То же самое можно сказать и об обстоятельствах причины и цели. Как в контексте предложения, так и ССЦ, причина и цель не может ограничиваться одним членом предложения и компонентом ССЦ. Этот акт дает возможность детерминантам появиться во время передачи информации и полностью охватить указанные уровни. Способность употребляться в начале предложения и полностью охватывать его по функции отличает его от других членов предложения. Например:

“*Allahyar küçəyə çıxanda dükançılar adətləri üzrə səkiləri sulayırdılar*” (Когда Аллахяр выходил на улицу, лавочники как обычно поливали тротуары) (Шихлы И. “Буйная Кура”). В этом предложении “*Allahyar küçəyə çıxanda*” (когда Аллахяр выходил на улицу) является детерминативом, и он связан со всеми членами предложения, указывает на время, когда произошло событие. А для сравнения можно сказать, что определения и наречия образа действия конкретно связаны с членом, с которым входят в синтаксическую связь. Эта особенность отличает их от детерминантов.

Суть вопроса не меняется, даже если относится к проблеме в контексте ССЦ. Употребляясь в начале ССЦ, он охватывает все компоненты. Например:

“*Qardaşı yadına düşəndə Şamxalın həm ürəyi kövrəldi, həm də qəzəbi artdı. O əsrəfi çox istəyirdi. əsrəf necə deyərlər; canlara dəyən oğlan idi. Amma atasının iki qardaşın arasında ayrı-seçkilik saldığı xatırlayanda tutuldu. Atasını burada da insafsızlıq etmişdi. (Вспомнив брата, Шамхал подумал о нем с нежностью и в то же время ощутил в душе неприятное чувство. Он очень любил Аишафа. Аишаф был парнем, как говорится, что надо. Но когда Шамхал вспомнил, что отец всегда по-разному относился к ним, он расстроился. Отец и здесь поступил несправедливо)*” (Шихлы И. “Буйная Кура”).

Детерминантом тут является “*Qardaşı yadına düşəndə*” (когда вспоминает брата), который в этом ССЦ сформировался на основе сопоставительно-противительной связи. Информация, передаваемая в тексте, полностью связана с ним, он является точкой опоры для линии возникновения событий.

В этом ССЦ, построенным по принципу от общего к частному, несмотря на создание с помощью союза “*amma*” (но) противительного сопоставления, не отрицается роль детерминанта во время передачи информации; развязка событий начинается от него. Исходя из этого, рассмотрим еще один пример, охватывающий все компоненты микротекста:

“*Kəndin ortasındakı tərədə iri tut ağacının kölgəsində böyük bir mərkə vardı. Göytəpələlilər dağ köçü, ya da biçin vaxtı olduğu kimi, buraya məsləhətçi yığılmışdılar (Холм посреди села, осененный ширококрылым тутовым деревом, повидал многое. Перед отъездом в горы, на эйлаги, перед жатвой собирались гейтепинцы на этом холме, чтобы держать совет)*” (Шихлы И. “Буйная Кура”).

В этом ССЦ детерминанты “*Kəndin ortasındakı tərədə*” (холм посреди села), “*ağacın kölgəsində*” (в тени дерева), охватывая все компоненты микротекста, стоят на основе гипертемы текста.

Дейктики являются одной из сильнейших внутритекстовых форм связи. Проф. К. М. Абдуллаев пишет: “Дейктические элементы выступают как сильнейшие способы выражения внутритекстовых связей компонентов. Эти дейктические элементы имеют управленческие функции, создающие отношения знаков друг другу и к другим членам коммуникативного акта” [1, с. 158]. В целом, в языкознании различается три вида дейксиса – персональный, временной и пространственный.

Пространственный дейксис выражается наречиями, указывающими на пространство (например: *bu yerdə* (в этом месте), *bu ərazidə* (на этой территории), *bu məkəndə* (в этом пространстве) и т. д.). Временной дейксис передается с помощью “*bu zaman*” (в это время), “*bu vaxt*” (“в это время”), “*həmin dövrlərdə*” (“в ту эпоху”) и т. д. [2].

Изучение дейксиса имеет давнюю историю. Его изучением начали заниматься еще с античных времен. Но основательное и последовательное исследование этой проблемы приходится на начало XX века. В процессе коммуникации широко используется персональный, временной и пространственный дейксисы. Эти языковые единицы встречаются как на уровне предложения, так и ССЦ и выполняют разносторонние функции. Следовательно, дейксисы, как языковые знаки, наряду с тем, что служат к номинации персонального предмета, времени и пространства, также играют важную роль в формировании текстовой гипертемы микротемы. Функция межкомпонентной связи также возникает от этого момента.

В Азербайджанском языкознании текстообразующую функцию дейктических средств раскрывает проф. К. М. Абдуллаев в книге “Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri” (Теоретические проблемы синтаксиса Азербайджанского языка). Далее проф. А. Я. Маммадов в книге “Mətnin yarandığında formal əlaqə vasitələrinin sistemi” [3, с. 42-54] (Система формальных средств связи в формировании текста) детально затрагивает эту проблему.

Дейкис – это указание, знак; указание на пространство, время, лицо, предмет. Такое указание, что в предложении, в ССЦ гипертема текста обосновывается над этим указанием, знаком. Например:

“*O payız günü səhər tezdən Həlīmə xalanın başı ağrıyırdı və arvad bütün günü birtəhər yola vermişdi, xörəyi bişirmişdi, evin işini görmüşdü və indi tamam əldən düşmüşdü, dəsmalla başını sarıyıb yerinə girmişdi, mürgü döyə-döyə: Niyə yatmırsız? – deyirdi (В тот осенний день у тети Халимы с утра разболелась голова, и женщина кое-как провела день, приготовила обед, управлялась с делами по дому и, совсем обессилив, обмотала голову платком, легла в постель. Вы-то что не спите? – сказала она, задремывая)*” (Эльчин. “Белый верблюд”).

Здесь дейктической единицей является “о” (тот, та). Ввиду того, что она указывает на время – день возникновения события, является временным дейктиком. Компоненты в микротексте также структурированы в соответствии с “о payız günü” (в тот осенний день).

Любая дейктическая единица, играющая связующую роль между компонентами текста, связана с семантикой текста, и это особенно заметно во время размещения информации в микротексте. Так как она находится на верхней части текста и является представителем содержания, на которое она указывает, она объединяет вокруг себя и другие компоненты.

Пространственный дейктик указывает на пространство, нужное для гипертемы микротекста, и на этой основе компоненты, составляющие микротекст, связываются друг с другом. Например:

“*Həmin gündən sonra, bir daha Balakərimin başına yığılmışdıq, çünki Balakərim daha gəlir o qoşa tutun altında, yaxud sarı hamamın həyatında otururdu, sarı pencəsinin cibindən o gözəl tütəyini çıxarıb çalmırdı, Ağ Dəvənin əhvalatlarını danışmırdı (После этого мы больше не собирались вокруг Балакерима: Балакерим больше не приходил и не сидел под раздвоенным туювником или во дворе Желтой бани, не играл на своей прекрасной свирели, вынул ее из кармана желтого пиджака, не рассказывал истории о Белом Верблюде)*” (Эльчин. “Белый верблюд”).

В этом микротексте участвуют пространственные (“о qoşa tut ağacının altında” (под раздвоенным туювником)) и предметные (о tütək (та свирель)) дейктивы, сформированные с помощью местоимения “о” (тот, та), которое имеет важное значение для семантики текста. Указанные дейктивы для событий в нескольких микротекстах имеют текстоформирующие особенности. События происходят вокруг него; компоненты микротекста с семантической точки зрения также связаны с ним. Следовательно, текстоформирующие особенности дейктивов исходят от роли микротекстов в формировании информации. Исходя из этих особенностей, он отличается от других членов текста. Персональные дейктивы указывают на лицо, на людей. Например:

“*O kimsəyə ver gözü sən, Gələcəyə izlər aç. Təbib kimi əlac tapıb, Açılmamış gözlər aç, O kimsəyə ver gözü sən, Haya yetə, hoya gələ. Ürəkləri düz oxuyub, Gözlərə düz baxa bilə*” (Ариф Х. “В доме для слепых”).

Дейктив “О” выступает как “о kimsə”; эти компоненты, с точки зрения содержания, питаются ими. Такой статус отличает этот дейктив от других членов компонентов предложения. В это время в рамках ССЦ реализуется две функции дейктива:

1. Коммуникативная функция – играет определяющую роль в создании гипертемы текста; информативная нагрузка микротекста реализуется относительно нее.

2. Функция формальной единицы как связывающая между компонентами текста, в его формировании.

Как видно, вторая функция рождается от первой. Также вторая функция создает условия формальному образованию первой. Следовательно, эти две функции, взаимно дополняя друг друга, обеспечивают внутреннее строение микротекста. Иногда дейктивы обеспечивают соединение микротекстов друг с другом, вернее, аналогическую функцию выполняет и в контексте ССЦ. Эта особенность также исходит от коммуникативной роли дейктивов в речи.

Литература

1. Abdullayev K. M. *Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri* / K. M. Abdullayev. – Bakı, 1998. – 281 s.
2. Кибрик А. А. Об анафоре, дейксисе и их соотношении // Разработка и применение лингвистических процессоров : сб. ст. / под ред. А. С. Нариньяни. – Новосибирск, 1983. – С. 107–129.
3. Məmmədov A. Y. *Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi* / A. Y. Məmmədov. – Bakı, 2001. – 144 s.
4. Шведова Н. Ю. Существуют ли все-таки детерминанты как самостоятельные распространители предложения? // Вопросы языкознания. – М., 1968. – № 2. – С. 39–50.
5. Шведова Н. Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения // Вопросы языкознания. – М., 1964. – № 6. – С. 77–93.

Источники

6. Arif H. “Dünya fikir dünyasıdır”. – Bakı : Yazıçı, 1992. – 312 s.
7. Elçin. “Ağ Dəvə”. – Bakı : Çinar-Çap, 2003. – 208 s.
8. Sabir M.Ə. “Nophonnamə”. – Bakı : Şərq-Qərb, 1992. – 80 s.
9. Şıxlı İ. “Dəli Kür”. – Bakı : Gənclik, 1968. – 448 s.
10. Избранное / М. А. Сабир; пер. с азерб. П. Панченко; предисл. М. Ибрагимова. – Баку : Азернешр, 1962. – 246 с.
11. Эльчин. Белый верблюд. М., 1990. – 411 с.
12. Эльчин. Махмуд и Мариам / пер. с азерб. В. Портнова. – Баку : Гянджлик, 1985. – 364 с.
13. Шихлы И. Буйная Кура : роман; Огненные дороги : Повесть; Рассказы; Легенды; Притчи / И. Шихлы; пер. с азерб. [В. Солоухина [и др.]]. – М., 1990. – 508 с.

МОВНА ОСОБИСТІТЬ У ЛАТИНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Бенькевич Г. А.

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

У статті відображена репрезентація мовної особистості крізь призму концепту “дружба” в латинській фразеології; аналізується структура цього концепту. Визначаються поняття “мовна особистість” і “концепт”, а також поняття “дружба” у трактуванні античними вченими. Зроблено акцент на особливостях трактування вченими концепту “дружба” та його важливість для мовної особистості.

Ключові слова: мовна особистість, концепт, фразеологізм, дружба, ментальність, стародавні греки, стародавні римляни.

This article reflects the representation of linguistic identity through the prism of the concept of “friendship” in Latin phraseology and the structure of this concept is analyzed. The term “linguistic identity”, and “concept” are determined. And also it is shown the understanding of “friendship” in the interpretation of ancient scientists. It is made focus on the specifics of interpretation of the concept of “friendship” scientists and its importance to linguistic identity.

Key words: linguistic identity, concept, idiom, friendship, mentality, the ancient Greeks, the ancient Romans.

Мовно-фразеологічна спадщина Стародавніх Греції та Риму є важливою для європейської культури, яка зорієнтована на античність. Античні фразеологізми яскраво відтворили не тільки основні типологічні риси, притаманні людськості, а й ментальність. Фразеологізми часів античності зберігають історичні надбання тисячоліть і передають духовну культуру багатьох поколінь. У фразеологізмах живе історія народів, їхніх культур, побуту, традицій.

Сучасні лінгвісти важливого значення надають феномену мовної особистості. З 90-х рр. ХХ ст. поняття “мовна особистість” займає центральне місце в дослідженнях учених, що сприяло розвитку антрополінгвістики [8, с. 15]. Мовна особистість – це людина, що розглядається з погляду її готовності здійснювати мовні вчинки. Вона характеризується не лише тим, що знає про мову, а й тим, що вона може з мовою робити [2, с. 3]. Широке застосування цього поняття свідчить про надзвичайний інтерес учених до “людського фактора в мові”.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. змінюються парадигми та утверджується антропоцентрична лінгвістика. У зв’язку з цим основним об’єктом дослідження вчених стає мовна картина світу та її складники – концепти. “Концепт” – це “глобальна одиниця смислової діяльності”, “квант структурованого знання”, “одиниця семантичного простору мови” [10, с. 7], “уявлення про фрагмент світу”, “національний образ з ознаками індивідуального уявлення” [10, с. 14]. Оскільки людина виявляє себе в соціумі, важливо буде розглянути її з позиції концепту “дружба”. Вивчення концепту “дружба” як категорії лінгвокультурології пов’язане з широким колом лінгвістичних, філософських, культурологічних проблем: з комплексним вивченням мови, свідомості й культури, співвідношенням концепту, поняття і значення, із структурою концепту, з обмеженістю концепту свідомістю носія та залежністю концепту від вербалізації цінністю концепту [5].

Репрезентації лексичних одиниць на позначення концепту “дружба” проводили такі вчені: Ж. А. Дягілева – у німецькій мові, С. М. Мірзаханова та О. С. Гусєва – в англійській мові, О. В. Коняєва – в російській мові, Н. Ю. Толчина та М. О. Хізова – в російській та англійській мовах та ін. У латинській фразеології репрезентація цих концептів ще не була досліджена.

Актуальність дослідження зумовлена новим підходом до вивчення фразеології. У фразеологічному складі мови сконденсовано національний менталітет [12, с. 10], дидактичні настанови для виховання молодого покоління. Фразеологія є постійним виразником наболілих

проблем і ситуацій, тому залишається актуальною для людства. Особливість фразеологізмів у їхньому тривалому повторенні і частому вживанні. Звернення до питання вербалізації концепту “дружба” в мові відображає взаємозв’язок між мовою та культурою, сприяє повнішому розумінню культурної специфіки лексичних і фразеологічних одиниць. Концепт “дружба” є ціннісним орієнтиром мовної особистості [5].

Метою дослідження є репрезентація мовної особистості крізь призму концепту “дружба” в латинській фразеології. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі завдання: визначити поняття “мовна особистість”, “концепт”, розглянути структуру концепту “дружба” в латинській фразеології та проаналізувати трактування вчених про концепт “дружба”.

Фразеологізми несуть у собі історію окремих народів, своєрідність культури, побуту, традицій. Становлення культури відбувалося в історії на основі культивування дружби. В античності основою дружби були спільні інтереси. Вона базувалася на рівності сторін спілкування. У давньогрецькій культурі цінність дружби утверджено в міфі про братів Діоскурів – Кастора і Полідевка. Полідевок сильно переживає смерть брата, який загинув у бою, і просить батька Зевса віддати брату частину свого безсмертя. Відтоді брати один день разом проводять у підземному царстві, другий – на Олімпі.

У Стародавній Греції були встановлені основні засади дружби: односторонність, взаємна допомога в біді, щирість. Дружба має в собі “агон” – змагальність в інтелекті, відвазі, політичній мудрості тощо. Під впливом агону зароджується грецька наука, зокрема філософія і мистецтво.

На думку істориків, у грецькій культурі не існувало дружби у відомій нам формі. Слово, яке означало давньогрецькою мовою “друг”, *ὁ φίλος* застосовували до всіх близьких людей – від сусідів і співгромадян до близьких і далеких родичів. Існували традиції та звичаї, які вимагали певної поведінки стосовно до цих людей, а також було визначено, хто для людини є *ὁ φίλος*. Такі відносини не схожі на теперішнє розуміння дружби і, радше, нагадують сучасні правила ввічливого ставлення до оточуючих [11, с. 69].

У Стародавній Греції існували ще два грецькі слова на позначення дружби. Це *ὁ ξίφος* – друг-гість. Цей термін характеризує, наприклад, сторонню людину, яка є знайомою родичам. *Ὁ ὑεταίρος* – товариш – стосується лише чоловіків, які є членами однієї спільноти, наприклад, однієї національності чи солдат військового підрозділу [11, с. 69].

Конфуцій вважає дружбу неієрархічним типом взаємовідносин, які можливі лише між рівноцінними людьми.

Демокрит, Епікур, Арістотель убачають у дружбі умову розумного задоволення. Арістотель розрізняв три типи дружби: 1) утилітарну, на ґрунті взаємовигоди; 2) гедоністичну, на ґрунті емоційної прив’язаності до людини, спілкування з якою втішає, приносить задоволення; 3) моральну, коли друга люблять безкорисливо, заради нього самого.

Перші два типи ґрунтуються на принципі взаємної корисності: люди люблять не одне одного, а лише ту користь чи те задоволення, яке отримують у спілкуванні.

Саме останній тип Арістотель уважав справжнім. Розуміння моральної цінності дружби залежить від рівня внутрішньої культури особистості, що формується виховною системою суспільства. Втім, дружба передбачає стосунки між вільними індивідами. Двоє можуть стати друзями, навіть якщо в них різний економічний і соціальний стан, але лише за умови, якщо є незалежними, вільними людьми з рівними достоїнствами. Дружні стосунки потенційно цінні, бо дають упевненість у тому, що є з ким поділитися, є до кого іти за допомогою. Арістотель обґрунтовує моральні засади справжньої дружби, що можлива між добродішними людьми. Кожен бажає іншому блага та дає йому задоволення, адже кожному дають задоволення вчинки, внутрішньо йому близькі [1, с. 223]. Основою справжньої дружби є рівність її сторін та справедливість. Поширюючи поняття дружби у сферу політики, філософ говорив, що справжня дружба є неможливою за тиранії.

На думку Епікура, для кращого життя людина повинна спілкуватися з іншими людьми і ніхто у світі не може жити один, адже спілкування з друзями укріплює душу. “Друг – це той, кого я люблю як себе” (Епікур).

Ціцерон у трактаті “Лелій – про дружбу” вважає дружбу “злагодою в усіх духовних і світських справах”. Дружба для нього – самоцінне почуття, яке полягає у взаємному благоговінні. Позбавити людське життя дружби – це те саме, що позбавити світ сонця (Ціцерон).

Давньогрецька культура (культ) дружби вплинула на римську та ренесансну культури. У Стародавньому Римі слово “amicitia” (дружба) використовувалося в тому разі, коли йшлося про політичних соратників та інших людей, з якими були встановлені відносини, бажаючи отримати з них користь [11, с. 78].

Сенека в трактаті “Скорбота за втраченими друзями” скаржить на тих, хто підтримує дружбу з багатими та впливовими людьми, доки вони їм потрібні [11, с. 80].

Творча дружба діячів Відродження стимулювала дружню змагальність, розвиток науки, мистецтва, суспільної думки тощо.

Поряд з друбною на основі рівності стосунків культивується також ідея дружби під впливом християнства на основі безкорисливого служіння іншим. Античне поняття дружби рівних (за ознакою духовної обраності) у християнстві доповнюється поняттям дружби на ідеї гуманізму. Така дружба передбачає допомогу іншому, душевну розраду, духовну настанову тощо. Вона вимірює добродетель не лише чеснотами роду та духу, а можливістю сходження людини від нижчого до духовно вищого – усвідомлення цінності добра та його практичного утвердження.

У добу Середньовіччя ідеальний взірць дружби утверджується на основі лицарсько-світського ідеалу дружби – служіння лицаря-васала своєму сюзерену. Добровільно виконуючи васальні зобов’язання, він був готовий і на самозречення. Вибір друга був дуже ретельним і прихильність друзів була глибокою.

Християнська дружба ґрунтувалася на трьох основних пунктах: дружба з Богом, дружба братів і сестер у монастирі і особиста дружба двох індивідів [11, с. 83].

Важливе значення дружбі надає Августин. У першому створеному ним монастирі почали проживати друзі, які з’їхалися для того, щоб підтримувати і розвивати дружбу в рамках християнства [11, с. 83].

Існує багато джерел, які надихають на роздуми про дружбу. У Старому Завіті це дружба між Давидом і Йонатаном, у Новому – дружба Христа і апостолів, а також слова Христа в Євангелії від Йоана, де він закликає любити учнів так, як він любить їх. Христос характеризує їхні відносини як дружбу [11, с. 83–84].

Френсіс Бекон порівнює дружню розмову з ліками, які очищають і зціляють нас.

Спираючись на традицію, започатковану Арістотелем, І. Кант розрізняє три види дружби: ту, що базується на потребах; ту, що утворена на основі смаків, та ту, яка заснована на переконаннях [6, с. 185]. Дружбу людей, яка утворюється з потреби одне в одному, І. Кант називає найдавнішою в історії людства. Спільне полювання дикунів, об’єднаних друбною, гарантувало турботу одне про одного. Зростання потреб та можливостей їх задоволення, на думку І. Канта, знецінило дружбу.

Однак зростання матеріального добробуту, майнової незалежності вносить у поняття дружби новий аспект: замість корисливої – духовну потребу в іншому. Починає цінуватися не стільки дружня допомога як така, скільки впевненість у тому, що при потребі друг справді допоможе. “Дружба, що заходить так далеко, коли один допомагає іншому на шкоду собі, дуже рідкісна, делікатна і витончена. Причина її така, що один не може допустити нещастя іншого” (І. Кант).

Дружбу за смаками І. Кант вважає несправжньою, вона лише подібна до дружби. Це дружба людей різних інтересів та суспільних станів. У спілкуванні відбувається обмін знаннями та зацікавленнями. Людей поєднують лише відмінності між ними.

Дружбу за переконанням або за почуттями філософ називає істинною. Вона ґрунтується “на відвертій і чистій спільності внутрішнього налаштування” [6, с. 187]. Щоб людина не почувалася самотньою і безпорадною перед світом, їй потрібен друг, щоб відкритися, висловити свої переконання і думки, друг, від якого нічого не приховуєш і порадам якого цілком довіряєш. Дружба на основі довірливості стосунків – найцінніше почуття.

Розрізняючи реальність людини в її здатності дружити та дружбу в її істині, І. Кант у понятті “дружба” виділяє три аспекти: ідею та ідеал дружби, реальність стосунків.

Як зазначає І. Кант, дружба базується на розсудку. Вона передбачає свідомий вибір об’єкта спілкування і узгоджується з принципом розумної побудови стосунків. Дружба – почуття, найбільш близьке до любові, проте любов безкорислива, людина себе віддає в любові і позбавлена егоїзму.

Ідея дружби визначається на ґрунті поняття “міра”. Міра людяності виявляє себе у здатності любити іншу людину так, як і себе самого. І. Кант вважає, що “максимум взаємної любові є дружбаю, а вона – ідеєю, оскільки слугує мірою взаємної любові. Найвища любов щодо іншого полягає в тому, щоб іншого любити так само, як самого себе” [6, с. 185]. Основою справжньої дружби є духовна близькість людей, але не тотожність світів їхніх Я. Друзі цікаві один одному саме завдяки своїй “іншості”. Стосунки, що склалися в дружбі та завдяки дружбі, опосередковують стосунки людини зі світом загалом.

І. Кант обґрунтовує важливість дружби для применшення егоїзму: частину любові до себе людина переносить на іншу особу, отримуючи щире, довірливе спілкування.

Історичний підхід до розуміння феномену дружби обґрунтовує К. Гельвецій у трактаті “Про розум”. Простежуючи різні ступені розвитку дружби, філософ приходять до висновку, що “дружба передбачає потребу; чим більшою є ця потреба, тим сильніша дружба. Отже, потреба є мірилом цього почуття” [4, с. 200]. Є епохи, коли люди сильніше потребують дружби, а отже, і серця легше відкриваються для дружби. Це буває тоді, коли людина найчастіше потребує допомоги іншої людини (Гельвецій). Філософ характеризує свою епоху як час, коли між людьми втрачена потреба дружніх стосунків, оскільки їх не пов’язують спільні інтереси. Вони звичайно прагнуть зробити кар’єру. Для цього потрібні не друзі, а покровителі.

У дружбі інша людина стає бажаним об’єктом спілкування. “Друг потрібний для того, щоб жити в ньому, щоб вилити нашу душу в його душу і насолоджуватися розмовою, яка довіру робить завжди чарівною” (Гельвецій) [4, с. 203].

Італійський філософ Франческо Альбероні стверджує, що дружба є тим, що спонтанно виникає між людьми, які подобаються один одному і поважають один одного. Це феномен, який піднімає людей над повсякденністю. Друзі не мають бажання бути разом постійно. Дружба за своєю природою є епізодична. Адже, крім дружніх стосунків, друзі також мають власні інтереси і дружать з іншими людьми [11, с. 13, 57].

На думку німецького філософа Харальда Лемке, дружба містить у собі свободу, адже друга обирають самостійно. Суспільство, в якому цінують індивідуальну свободу, надає дружбі унікальний статус. Тому дружба стає для людини ядром її індивідуальності. У дружбі людина реалізує себе як вільний індивід, який самостійно творить своє життя [11, с. 54].

Подібних думок дотримується й англійський поет і філософ К. С. Льюїс, який вважає, що дружба є формою любові, яка несе в собі феномен надмірності і передбачає свободу вибору.

Сучасна культура створила інтелектуальний тип дружби, заснований на рівності сторін спілкування. Дружба живиться і підтримується змагальністю інтелектів, зосереджених на спільному пошуку істини. Реальним явищем такого типу дружби є наукові школи XIX ст.

За визначенням “Великого тлумачного словника сучасної української мови” “дружба” означає – стосунки, відносини, в основі яких лежить взаємна прихильність, довір’я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів і т. ін. [3, с. 329].

У концепті “дружба” більшість фразеологізмів відображають позитивну оцінну конотацію. Зокрема, це фразеологізми, в яких дружба постає благом для людини: *maximum bonum est amicitia* – найбільше з благ – дружба; *vitae sal amicitia* – дружба – сіль життя; *amicitia vitam ornat* – дружба – окраса життя; *sine amicitia vita nulla est* – без дружби немає життя; *amicitia tantas opportunitates habet* – дружба має багато переваг; *praestat amicitia propinquitati* – дружба краще від свояцтва.

Справжня дружба є вічною та має природне походження: *verae amicitiae sempiternae sunt* – істинна дружба вічна; *amicitias immortales esse oportet* – дружба повинна бути безсмертною (вічною); *amicitiae immortales, mortales inimicitiae debent esse* – дружба повинна бути безсмертною, ворожнеча швидкоплинною; *amicitiam natura ipsa reperit* – дружбу створила сама природа; *cum propinquis amicitiam natura ipsa reperit, sed ea non satis habet firmitatis* – дружбу з близькими людьми створила сама природа, тільки вона недостатньо міцна.

Вірні друзі допомагають у біді: *amicitia magnum solatium in dolore est* – дружба – велика втіха в біді; *gaudium est miseris socios habuisse poenarum* – втіха нещасних – мати друзів у біді; *is amicus est, qui in re dubia re iuvat, ubi re est opus* – той тобі друг, хто в нещасті допомагає ділом, коли в цьому є потреба; *attamen in angustiis amici apparent* – лише в біді пізнаєш друга; *is, qui tibi in periculo adest, amicus tuus est* – той, хто допомагає тобі в небезпеці, – твій справжній друг; *amicum, an nomen habeas, aperit calamitas* – маєш ти друга, чи лише пусте ім’я, пізнаєш тільки в біді; *nummis potior amicus in periculis* – друг у небезпеках цінніший, ніж гроші.

Латинські фразеологізми дають дидактичні настанови щодо друзів: *amicitia aequalitas* – дружба – це рівність; *firmissima est inter pares amicitia* – найбільш міцна дружба між рівними; *inter dominum et servum nulla amicitia est* – між паном і рабом не буває дружби; *inter pares amicitia* – дружба [можлива] між рівними; *aequa lanx aequum facit amicum* – однакова миска створює вірного друга.

Справжній друг є вірним та благородним: *amicitiae coagulum unicum est fides* – єдине, що скріплює дружбу – це вірність; *amicos fide conciliamus* – друзів набуваємо вірністю; *fidus Achates* – вірний Ахат (вірний, нерозлучний друг); *pyladea amicitia* – Піладава дружба (вірна і багато разів випробувана); *virtus amicitiam et gignit et continet* – благородність і породжує й підтримує дружбу.

Друзі повинні бути чесними між собою: *sine virtute nunquam vera amicitia esse poterit* – без чесності ніколи не може бути справжньої дружби; *amicitiam tuetur, qui recte rationes supputat* – той зберігає дружбу, хто чесний у розрахунках.

Є фразеологізми, які відображають негативну конотацію концепту “дружба”. Це, зокрема, ті, які вказують на нещирих друзів: *simulans amicum inimicus inimissimus* – той, хто видає себе за друга – найбільш небезпечний з ворогів; *nihil est pejus amico falso* – нічого гіршого немає, ніж брехливий друг; *falsus amicus obest plus quam publicus hostis* – нещирий друг шкодить більше, ніж відкритий ворог; *amicus incommodus ab inimico non differt* – безпринципного друга не відрізниш від ворога; *nam is non bene vult tibi qui falso criminat apud te* – хто тебе оббріхує, той не друг тобі.

Латинські фразеологізми закликають стерегтися ненадійних друзів: *cave me, Domine, ab amico, ab inimico vero me ipse cavebo* – бережи мене, Боже, від приятелів, від ворогів я сам уберезуся; *ab amico reconciliato cave* – остерігайся друга, з яким помирився.

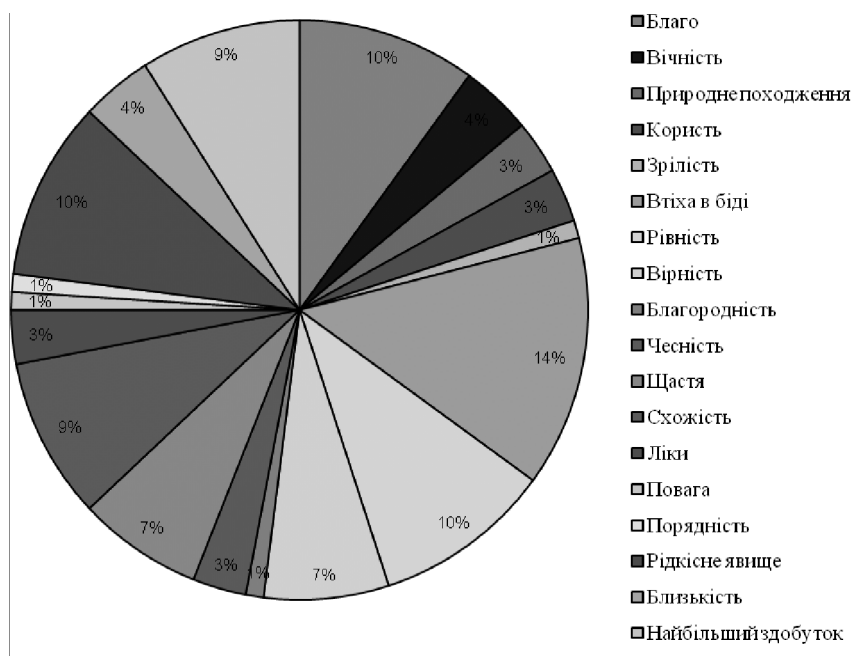
Історія становлення та розвитку феномену дружби, теоретичне опрацювання поняття дружби засвідчують належність її до однієї з вищих моральних чеснот. У дружбі, як і в любові, людина реалізує свою суспільну сутність – людяність.

Проаналізувавши структуру концепту “дружба” в латинській фразеології, ми дійшли висновку, що дружба потрібна кожній людині, є великим благом для людини, має природне походження, допомагає в біді, потребує вірності, благородності, чесності; вона ніколи не минає.

Потрапивши в несприятливі обставини, людина може втратити друзів, багаті люди мають багато друзів, а бідні – ні. Дружба часто базується на кумівстві. У латинських фразеологізмах є заклик – застереження від ненадійних друзів.

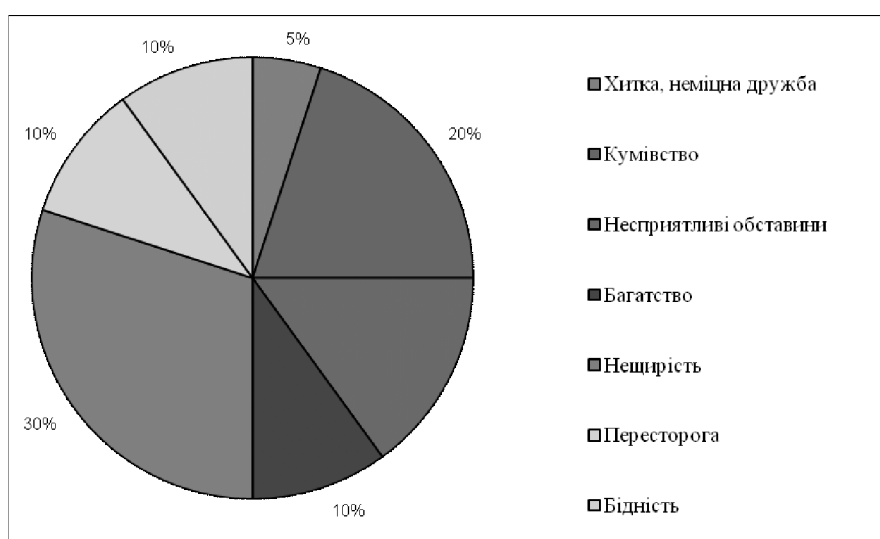
Семантичне наповнення фразеологізмів на позначення концепту “дружба”.
Позитивна конотація

ЛСВ	Кількість ФО
Благо	10 % (8)
Вічність	4 % (3)
Природне походження	3 % (2)
Користь	3 % (2)
Зрілість	1 % (1)
Втіха в біді	14 % (11)
Рівність	10 % (8)
Вірність	7 % (5)
Благородність	1 % (1)
Чесність	3 % (2)
Щастя	7 % (5)
Схожість	9 % (7)
Ліки	3 % (2)
Повага	1 % (1)
Порядність	1 % (1)
Рідкісне явище	10 % (8)
Близькість	4 % (3)
Найбільший здобуток	9 % (7)
Усього:	100 % (77)

**Семантичне наповнення фразеологізмів на позначення концепту “дружба”.
Проблемна конотація**

ЛСВ	Кількість ФО
Хистка, німецька дружба	5 % (1)
Кумівство	20 % (4)
Несприятливі обставини	15 % (3)
Багатство	10 % (2)
Нещирість	30 % (6)
Пересторога	10 % (2)
Бідність	10 % (2)
Усього:	100 % (20)

У фразеологізмах відображені дидактичні настанови та вказівки стародавніх греків і римлян, які є особливо цінними для збагачення знань молоді.

У зв'язку зі зміною парадигм на межі ХХ–ХХІ ст. затверджується антропоцентричний принцип. У сучасних реаліях триває серйозне переосмислення антропоцентричного принципу. На цьому тлі й відбувається розвиток когнітивної лінгвістики. В центрі уваги поставлено людину, яка творить мову. Мова розглядається у зв'язку з духовним світом людини. Мовна особистість постає суб'єктом на верхівці розвитку процесу пізнання. Антропоцентричний підхід до мови виявляє її системність та сутнісну роль – бути картиною світу. Фразеологізми найбільш яскраво виявляють специфіку мовної картини світу і підтверджують взаємовплив мови і культури. Вивчення мовної картини світу є вагомим внеском у розвиток лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, лінгвогносеології, психолінгвістики, мовознавства та ін. Додаткового розгляду, на наш погляд, потребує репрезентація емоцій у латинській фразеології.

Література

1. Аристотель. Никомахова етика // Аристотель. Соч. : В 4 т. – М. : Мысль, 1983. – 830 с.
2. Богин Г. И. Современная лингводидактика / Г. И. Богин. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1980. – 61 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.

4. Гельвеций К. А. Об уме / К. А. Гельвеций. – М. : Мир книги, Литература, 2007.
5. Дягілева Ж. А. Лексико-фразеологічні засоби вербалізації концепту FREUNDSCHAFT / дружба в німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Жанетта Анатоліївна Дягілева. – Київ : Б.в., 2011 . – 20 с.
6. Кант И. Сочинения : В 6 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 1. – 544 с.
7. Корж Н. Г. Из скарбниці античної мудрості: [Словник] / Н. Г. Корж, Ф. Й. Луцька / Худож. оформл. П. Т. Вишняка. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : Вища шк., 1994. – 351 с.: іл.
8. Кочеткова Т. В. Проблема изучения языковой личности носителя элитарной речевой культуры (обзор) / Т. В. Кочеткова // Вопросы стилистики. – Саратов, 1996. – Вып. 26. – С. 14–24.
9. Крылатые латинские выражения / авт.-сост. Ю. С. Цыбульник. – Х. : Фолио; М. : Эксмо, 2008. – 992 с.
10. Попова З. Д. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – В. : Изд-во ВГУ, 1999. – 30 с.
11. Сваре Х. Философия дружбы / Х. Сваре / Пер. с норв. И. Вороновой. – М. : Прогресс-Традиция, 2010. – 256 с.
12. Gibbs R.W., Jr. Process and Products in Making Sense of Tropes // Metaphor and Thought. Second edition. Edited by Andrew Ortony. – Cambridge University Press, 1993. – P. 252–276.

ФРАНЦУЗЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС СОЦІОМЕДІЙНОЇ МЕРЕЖІ ТВИТТЕР (на матеріалі Твіттер-сторінок Ф. Фійона та А. Жюппе)

Давидюк Н. О.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

У статті досліджено лексико-семантичні та структурні особливості передвиборчого політичного Твіттер-дискурсу французьких політиків через призму використовуваних ними маніпулятивних стратегій, проаналізовано когерентність Твіттер-дискурсу та імпліцитну діалогічність Твіттер-сторінок окремих політиків, яка забезпечується використанням у твітах лейтмотивів та розгорнутих образів, які політики намагаються закарбувати у свідомості виборців, а також представлено аналіз “ретвіту” як технодискурсивної дії, яка забезпечує поліфонічність і полілогічність Твіттер-дискурсу та перетворює Твіттер на унікальний простір конструювання політиками своїх соціальних та медіа-ідентичностей.

Ключові слова: політичний Твіттер-дискурс, твіт, ретвіт, тематичне поле, маніпулятивні стратегії, діалогічність, полілогічність.

The article is dedicated to lexico-semantic and structural peculiarities of pre-election political Twitter-discourse of French politicians from the perspective of the manipulative strategies they use. It investigates coherence of politicians' Twitter-discourse and implicit dialogueness of their Twitter-pages, that are ensured by the use of the leitmotives and extended metaphors-images that politicians aim to imprint in voters' consciousness. It also analyses “retweeting” as technodiscursive operation which lies behind Twitter-discourse polyphony and polylogueness and thereby transforms Twitter into a unique space for politicians to construct their social and media identities.

Key words: political Twitter-discourse, tweet, retweet, thematic field, manipulative strategies, dialogueness, polylogueness.

XXI століття зробило нас свідками та учасниками-співтворцями переходу політичного дискурсу у виміри цифрового простору – плідної соціокомунікативної сфери народження нових технодискурсивних жанрів і піджанрів, нових типів дискурсів, нового виміру поліфонії та маніпулятивного впливу. Цифрові соціомедійні мережі, зокрема Твіттер, набули непересічної сили та впливовості: вони стали не лише додатковим каналом інформації, а й, будучи потужним інструментом політики, почали самі змінювати характер політичного процесу.

Твіттер як цифрове технодискурсивне середовище не зміг залишити осторонь сучасну наукову думку. Так, жанровим особливостям твіту та твітингу присвячені дослідження А.-М. Паво, О. І. Горошко, Т. Л. Полякової, Л. Ю. Щипіциної, В. А. Копцевої, Д. Бойд аналізує Твіттер як “соціальну технологію” та досліджує приватність та публічність у соціальних мережах. З'являються роботи, присвячені хештегу як техно-мовному феномену, що структурує та організовує Твіттер-дискурс (М. Заппавігна, А. Бранс і Дж. Баргесс, Ю. Є. Галяміна та інші). Д. Бойд, С. Голдер та Ж. Лотан аналізують “ретвіт” як конверсаційну практику, зосереджуючи увагу на різних “стилях” та причинах ретвітів, а також на проблемі авторства, присвоєння та комунікативної “вірності” у Твіттері [6]. У розвідках О. В. Пономаренко розглядаються особливості дипломатичного дискурсу у Твіттері (на матеріалі твітів очільника зовнішньополітичного відомства Франції Л. Фабіуса). Дослідження побудови образів політиків через призму їх Твіттер-дискурсу (на матеріалі російськомовного Твіттера) методами корпусної лінгвістики представлені у статтях А. В. Чижик [4].

Актуальність дослідження зумовлена ключовою роллю Твіттера як найбільш потужної соціомедійної мережі реалізації нового типу політичного дискурсу сьогодення та важеля керування думками і діями спільноти, відсутністю досліджень, присвячених особливостям французького політичного Твіттер-дискурсу через призму маніпулятивних стратегій татехномовних і мовних

засобів конструювання політиками свого образу / політичної лінії / образів опонентів у Твіттері. Особливу цікавість також представляє дослідження поліфонічного характеру політичного Твіттер-дискурсу.

Мета дослідження полягає у виявленні лексико-семантичних особливостей передвиборчого політичного дискурсу у Твіттері та маніпулятивних стратегій, які реалізуються за їх допомогою, а також аналізі “ретвіту” як технодискурсивної дії, яка забезпечує поліфонічність та полілогічність Твіттер-дискурсу.

Об’єкт дослідження – франкомовний політичний дискурс соціомедійної Інтернет-мережі Твіттер.

Предметом дослідження стали лексико-семантичні особливості передвиборчого політичного Твіттер-дискурсу Франції, маніпулятивні стратегії, які використовуються політиками у Твіттері, та ретвіт як засіб забезпечення експліцитної полілогічності і поліфонії політичного Твіттер-дискурсу.

Матеріал дослідження представлений записами (твіти, ретвіти, коментарі), які фігурують на Твіттер-сторінках двох претендентів на посаду президента Франції під час “Праймериз” (попередніх виборів, під час яких обирається один претендент на посаду президента від партії) у Франції у 2016 році Алена Жюппе та Франсуа Фійона, представників партії “Союз за народний рух”, у період з 1 по 25 листопада 2016 року (корпус з 1320 твітів).

Методами дослідження стали кількісний і якісний аналіз, застосування інструментарію критичного дискурс-аналізу та корпусної лінгвістики, а також прагма-дискурсивний та тематичний аналіз (у рамках екологічного підходу тобто дослідження Твіттер-дискурсу в технодискурсивному середовищі його продукування).

Наукова новизна полягає в інтегративному системному дослідженні технодискурсивних продукувань у соціомедійній Інтернет-мережі Твіттер, виокремленні особливостей Твіттер-дискурсу провідних політиків Франції, дослідженні стратегій здійснення маніпулятивного впливу у Твіттері та потенціалу цієї мережі як середовища та засобу конструювання політиками своїх соціальних, медійних та дискурсивних ідентичностей.

“Якщо вашого бізнесу немає в Інтернеті – це означає, що вас немає у бізнесі” [8, с. 156]. Цю фразу Біла Гейтса сьогодні можна повноправно перефразувати стосовно політиків та необхідності їх присутності й активності в соціомедійній мережі Твіттер. Недарма у 2011–2012 роках виникають такі поняття, як “Твіттер-політика” та “Твіттер-дипломатія”, у 2013 році – “твітломатія” [3, с. 175], а Держдепартамент США називає соціальні медіа “засобом управління державою у XXI столітті” [14]. Близькість “цифрової особистості” політика дозволяє руйнувати бар’єри між ним та електоратом (політик постає таким самим, як його виборець, який також має сторінку у Твіттері), швидко поширювати інформацію у “зручній” для політика інтерпретації, творити ілюзію спонтанності своїх записів і відсутності маніпулятивних цілей і, таким чином, впливати на суспільну думку. “Цифрова демократія” Твіттера робить можливим створення “оманливої близькості голосу, промов і зображень”, “входження у дружні стосунки” з популярними фігурами політики [8, с. 48]. Аналітик Інституту світової політики Ю. Кононенко зауважує, що соціальні медіа дають можливість доносити повідомлення різним сегментам електорату, і цей процес “відбувається без посередництва ЗМІ, виникає відчуття прямого спілкування” [14]. Особливо активно політики користуються Твіттером під час передвиборчих кампаній, коли бути “почутим” правильно та “побаченим” у вигідному світлі є чи не найголовнішою умовою успіху. Зауважимо, що в дослідженні розглянуто твіти в рамках екологічного підходу, тобто ми розглядаємо і твіт як жанр – окреме “плюрисеміотичне висловлювання” з конкретними характеристиками (за М.-А. Паво [12, с. 156]), і сукупність твітів, ретвітів тощо та технодискурсивне середовище їх продукування як гібридний жанр “твітингу” у середовищі цифрової екосистеми Веб 2.0.

На лексико-семантичному рівні характерною рисою Твіттер-дискурсу постає намагання політиками нав'язати виборцям певні образи певних реалій, які вони послідовно розгортають у власних твітах або за допомогою ретвітів повідомлень інших користувачів мережі. Зокрема, на сторінках обох політиків зустрічаємо різні образи країни, президентом якої вони прагнуть стати. А. Жюппе персоніфікує Францію, навіюючи електорату ідею страждаючої та хворої країни (“*La France est malade de la montée de l’extrémisme et du populisme!*”, “*La France est malade de l’échec désastreux d’un quinquennat qui a eu tout faux*”, “*Ensemble, disons non à une France frileuse!*”, “*Cette France recroquevillée et rétrograde...*”, “*une autre France en souffrance...*” тощо), який необхідно допомогти відновити втрачену позицію (“...rendre à la France sa faculté de peser dans le monde”, “...remettre la France sur le bon chemin...”, “Il faut un cap pour la France...” тощо). Завдяки такій розгорнутій персоніфікації на своїй Твіттер-сторінці політик удається до маніпулятивної стратегії нагнітання страху, що у свою чергу породжує вітальну необхідність діяти (адже в разі бездіяльності після хвороби наступає смерть). Зауважимо також пасивну роль Франції як об’єкта (синтаксично це виражене роллю додатка), над яким потрібно “провести певні дії”. Наскрізною думкою Твіттер-сторінки А. Жюппе виступає присутність двох відмінних одна від одної Францій (“...cette division entre ces deux France existe toujours”, “Il y a deux France, une France qui souffre et une France conquérante...”, “...la France en forme doit entraîner la France en panne...”, “J’ai vu se dessiner deux France. Une France conquérante, confiante dans l’avenir et une autre France en souffrance”, “la France entreprenante avec la France en souffrance”), які необхідно об’єднати (“Rassemblee, unie, soudée, la France ne peut être vaincue” : “réconcilier la France entreprenante avec la France en souffrance”, “il faut réconcilier ces deux France et les réunifier”). Варто зазначити, що політик протиставляє ці “дві Франції”, уникаючи антонімічних пар означень: контекстуальним антонімом Франції-переможниці / Франції, упевненої в майбутньому / підприємливої Франції є страждаюча Франція (а не Франція-лузер або Франція-нероба). У такий спосіб політик уникає можливої негативної реакції частини виборців щодо свого бачення Франції.

Ф. Фійон у свою чергу вибудовує образ Франції як країни високого рівня, яка варта найліпшого та заслуговує на найкраще, використовуючи маніпулятивну стратегію лестощів: “...le progrès et la fierté qu’elle mérite...”, “...l’orgueil d’une nation qui ne se laisse pas abattre”, “...le seul choix qui est digne de vous, et digne de la France”, “...la solution digne de la France”, “Pour gouverner la France il faut être irréprochable!”, “...le vote utile pour la France”, “La France a besoin d’un Président dont elle puisse être fière...”.

Якщо лейтмотивом Твіттер-дискурсу Ф. Фійона виступає нібито вже розроблений конкретний проект, завдяки якому Франція розквітне, причому в цьому проекті охоплені всі сфери життя суспільства та прописані конкретні дії (“projet” – 44 рази, з яких “mon projet” – 15 разів), то в А. Жюппе не бачимо усталеного конкретного найменування своїх майбутніх політичних дій, які постають у повідомленнях політика як “programme” (12), “méthode” (4), “plan” (3), при чому у твітах з вищезазначеними словами не вказано, на що конкретно будуть спрямовані його програма / план / метод. Ф. Фійон пропонує трансформацію Франції (“transformer”, “transformation” (11)), А. Жюппе концентрує увагу на реформації країни (“réforme”, “réformer” (17)) та майбутній черговій зміні (ротації) влади (“alternance” (6)). У твітах Ф. Фійона спостерігається критика такої позиції та відповідно свого суперника, який є її прихильником (без прямого посилання на А. Жюппе). Тут зустрічаємо ще одну характерну особливість політичного Твіттер-дискурсу – оперування “словником” опонента для його ж критики. Зокрема, Ф. Фійон використовує слово “alternance”, яке є наскрізним для дискурсу А. Жюппе (“voter pour Alain Juppé, c’est voter pour l’alternance...”, “l’heure de l’alternance approche” тощо), стверджуючи, що країні потрібна не просто зміна влади, а пропагована політиком глибинна трансформація: “Je ne propose pas simplement une alternance, je propose un vrai projet...”, “Je ne propose pas seulement une alternance dure mais un vrai projet de...”, “vous ne voulez pas d’une petite

alternance molle [...] mais...”, “vous voulez une transformation profonde, pas une petite alternance”, “l’élection présidentielle de 2017 ne peut pas être [...] celle d’une alternance classique”. Персуазивність твітів політика посилюється використанням модального дієслова “vouloir” у другій особі множини (від імені виборців), що є маніпулятивною тактикою нав’язування думки. Як бачимо, один політик намагається закарбувати в пам’яті та свідомості виборців необхідність голосувати за нього за допомогою повторюваного з певною періодичністю слова “alternance”, а його конкурент використовує те саме слово зі швидше негативним забарвленням та за допомогою стилістичного прийому антитези вводить йому на противагу ключові слова-концепти своєї кампанії. Завдяки такій “прив’язці” до конкретних ключових слів дискурсу суперника політики маніпулюють суспільною думкою, адже фактично вони критикують конкретні ідеї конкретної особистості, позиціонуючи це як неупереджене вираження власної думки. Така імпліцитна діалогічність Твіттер-сторінок політиків, приклади якої будуть наведені далі у статті, у комбінації з експліцитною діалогічністю (ретвіти та коментарі), забезпечує унікальність цифрових соціомедійних мереж як дискурсивних просторів народження нового типу поліфонії.

На лексико-семантичному рівні простежуються також наскрізні ідеї-концепти, які політики навіюють виборцям через послідовні численні повтори окремих слів та їх синонімів у своєму Твіттер-дискурсі. Порівнюючи ці ідеї-концепти двох політиків, можемо помітити, що головною тематичною лінією твітів А. Жюппе є об’єднання Франції, що підтверджується вживаною ним лексикою: “rassembler”, “rassemblée” (15 разів), “réconcilier” (3 рази); Ф. Фійон же пропонує ідею відновлення Франції, повернення до минулого розквіту: “redresser”, “redressement”, “redressée” (28 разів), “réussir”, “réussite” (23 рази). Політик апелює до необхідності авторитету, верховенства держави (ідеологема “autorité” (34 рази)), які, власне, і забезпечують одну з групових цінностей французької нації – свободу (ідеологема “liberté” (30 разів)).

Ф. Фійон зазначає в твітах у різних перефразуваннях, що президент країни повинен мати бездоганну репутацію (irréprochable (8 разів), exemplaire (4 рази)), таким чином натякаючи, що всі інші кандидати вже були колись замішані в корупційних скандалах, на відміну від нього самого. Зазначимо, що, хоча Ф. Фійон і досить упевнено заявляє “*Je suis le seul candidat à avoir une constance dans l’action...*” або “*Je suis le seul à vous proposer la transformation économique...*”, проте у твітах щодо бездоганної репутації він використовує безособові речення, уникаючи таким чином можливих дорікань чи провокацій, адже його фраза не стосується когось конкретного, а стверджує ідею, яку підтримують, фактично, всі виборці: “pour être Président de la République, il faut être soi-même irréprochable”. У твітах Ф. Фійона також простежується намагання створити ілюзію, що результати майбутніх виборів (перемога його суперника) вирішені наперед, тому спротив режиму є необхідним. Це є прикладом маніпулятивних стратегій генералізації та віктимізації [13], при комбінації яких виступ проти супротивника подається як необхідний, вимушений засіб захистити себе: “on nous dicte nos choix”, “les sondages et médias qui avaient déjà tout arrangé à votre ôlage”, “le scénario imaginé par les médias”, “les sondages peuvent continuer leur yo yo”, “les contre-vérités propagées”, “des scénarios écrits”, “bousculer les scénarios”, “démentir le scénario imaginé par les médias”, “faire mentir les pronostics”, “il faut casser la baraque”, “a dictature des sondages et des médias” тощо. Ефект від використання такого “словника” посилюється завдяки використанню політиком прийому ад’єктивації – граматичної метафори, яка полягає у вживанні як прикметників форми “participe passé” (дієприкметник минулого часу). Наслідки цього прийому дуже важливі: речення саме по собі може мати логічну цінність, може бути правдивим або ні, може бути модалізованим; та це не відбувається з прикметником, який виражає певну якість. Якість, представлена у вигляді факту, постає у свідомості виборців як така, що має передумову. Форма “participe passé” за рахунок позначення здійсненої над об’єктом дії у минулому як якості надає певності та непохитності твердженню на противагу реченню з присудком, яке завжди можна спростувати. Відповідно, адресат не може епістемічно судити це “речення, що стало ознакою” [5, с. 50].

Цікавим є використання Ф. Фійоном повторів власних твітів (у дещо модифікованому вигляді) та ретвітів повідомлень інших користувачів мережі щодо конкретних актуальних тем, які турбують суспільство, та необхідних змін у конкретних сферах / політичній лінії країни (освіта, атомна електроенергія, радикальний ісламізм, кількість робочих годин на тиждень, система охорони здоров'я, судочинство, борг Франції тощо). Подібні повтори вкарбовуються в пам'ять читачів його Твіттер-сторінки, а наявність певних модифікацій у них забезпечує їх сприйняття не просто як механічних повторів, а як чіткої позиції політика щодо певних проблем та пропонуваного шляху їх розв'язання. До того ж, широке коло суспільно важливих питань, щодо яких політик висловлюється у Твіттері, дозволяє завоювати більшу кількість прихильників, адже кожна окрема позиція політика щодо конкретної теми може привернути увагу гіпотетичного виборця.

Зазначимо, що твіти кандидатів багаті на метафори ("les prisons ne doivent plus être des incubateurs de djihadisme" (А. Жюппе)), своєрідні епітети ("La gauche ... médusée" (Ф. Фійон)), гіперболи, різноманітні стилістичні фігури, адже лише за допомогою 140 символів політикам потрібно виразити себе, окреслити свою політичну програму, завоювати прихильність виборців, вплинути на їх емоції та свідомість. Поглиблений стилістичний аналіз твітів може стати об'єктом наступних наукових розвідок.

Обидва політики використовують стратегію легітимізації [7] себе як кандидата та своїх дій і ідей, згадуючи на своїх Твіттер-сторінках імена ключових особистостей для розвитку Франції та утверджуючи, таким чином, себе як послідовників політиків, які вважаються безумовними авторитетами для французької нації. Кандидати намагаються зафіксувати у свідомості виборців образи себе як соратників видатних діячів та аргументувати свої ідеї як такі, що вписуються в їх політичну лінію. Завдяки можливості ретвітів повідомлень інших користувачів мережі Твіттер дозволяє залучити до цієї маніпуляційної стратегії також стратегію надання інформації від авторитетного джерела [13] та створення ілюзії об'єктивності повідомлення, адже не тільки сам політик "приписує" себе до послідовників авторитетів, а й інші громадяни помічають цей факт. На сторінці А. Жюппе зустрічаємо 7 згадувань Ж. Ширака, серед яких як твіти самого політика, що містять такі апелювання: "Concernant [...], je suis dans la ligne des actions de Jacques #Chirac", "Je veux refaire [...], comme Jacques Chirac l'avait fait..." (влучність висловлення посилена такими типами повтору, як деривація та паралелізм синтаксичних конструкцій), так і ретвіти повідомлень інших, зокрема публікація А. Жюппе на своїй сторінці запису Ф. Келлер: "Fabienne Keller: "Cher Alain, tu as fait une campagne "à la Chirac", tu présentes un projet crédible, tu pourras faire ce q tu as promis@vpecresse#AJNancy".

Цікавим прикладом маніпуляції підміною понять є твіт А. Жюппе "Votre présence à mes côtés compte beaucoup pour moi. Et davantage dans ce territoire, où la présence de Jacques #Chirac est partout palpable". Завдяки повторенню слова "présence", а також використанню прислівника "davantage" у ролі логічного конектора підсилення і акцентування інформації політик імпліцитно поєднує два незалежні один від одного факти – присутність громадян на його мітингу у департаменті Корез та дух Ж. Ширака у департаменті Коррез – засобом "фальшивої аргументації": прихильники Ж. Ширака автоматично постають прихильниками А. Жюппе, а сам Ж. Ширак опиняється у колі соратників А. Жюппе. До того ж, завдяки гіперболі "la présence de Jacques Chirac est partout palpable" політик додає експресивності повідомленню та використовує стратегію "лестошів", адже жителям департаменту Корез приємно усвідомлювати те, що вони є земляками відомого політика.

В А. Жюппе зустрічаємо 5 згадувань Шарля Де Голя ("Général De Gaulle", "gaullisme" / "gaulliste"), у Ф. Фійона ж їх 11. Просуваючи свою ідею сміливого проекту трансформування Франції та водночас імпліцитно критикуючи застережливість та обережність А. Жюппе, Ф. Фійон апелює до історичної пам'яті французів завдяки твіту – риторичному питанню: "Est-ce

pour leur prudence que nous admirons Jeanne d'Arc, Gavroche, Bonaparte, Clemenceau, De Gaulle?». У цьому твіті політик не вказує імені свого конкурента, проте читачам сторінок обох кандидатів зрозуміло, що Ф. Фійон натякає на неамбіційність передвиборчої програми А. Жюппе, адже одним із лейтмотивів Твіттер-дискурсу останнього є протиставлення його політичної програми як реальної та такої, що заслуговує довіру виборців, стосовно занадто сміливого проекту Ф. Фійона, здійснення якого постає нереальним (“crédible” (9); опозиція “réaliste” (3) / “irréaliste” (4)). До того ж, Ф. Фійон у вищенаведеному твіті імпліцитно долучає себе до ключових особистостей в історії Франції і викреслює із цього списку А. Жюппе, адже у Твіттер-дискурсі Ф. Фійона прізвище А. Жюппе фігурувало до цього саме зі словом “prudence” та похідними від нього словами: “l'extrême prudence d'Alain Juppé” (2), “le programme [...] d'@AlainJuppé est trop prudent”.

Цікавим постає те, що А. Жюппе намагається завоювати увагу молоді та аудиторії середнього віку, використовуючи у своїх твітах численні скорочення, аббревіатури, іконічні знаки, емотикони, характерні для Інтернет-переписок неофіційного характеру. В такий спосіб політик прагне створити ілюзію спонтанності своїх записів та відсутності маніпулятивних цілей, зруйнувати бар'єр між собою та виборцями та продемонструвати своє вміння користуватися соціальними мережами. До того ж, яскраві кольорові іконічні знаки, які доступні у Твіттері, виділяються на загальному плані Твіттер-сторінки та “впадають в око” користувачам мережі. Часто використання вищезазначених елементів також продиктовано економією мовних засобів, причому як у рамках загального закону розвитку мови про мовну економію та принципу найменшого зусилля [2, с. 532–533], так і в економії мовних засобів у прямому сенсі, адже обсяг твіту не може перевищувати 140 символів. Зокрема, з метою привернення уваги до прикріплених до твіту відеороликів, фотографій або посилань на інші інтернет-джерела політик використовує такі знаки: (спрямована праворуч біла стрілка на блакитному фоні) – 8 разів; (спрямована донизу біла стрілка на блакитному фоні) – 4 рази; (червона крапка великого розміру) – 1 раз; для виразу емоцій А. Жюппе вживає емотикони типу (зображення обличчя з посмішкою) – 2 рази; для позиціонування себе як сильного кандидата, а також закликаючи голосувати (поруч з дієсловами в імперативній формі типу “réagissez”, “votez”, “faites vous entendre” тощо) політик додає до твітів такі іконічні знаки, як: (напружена рука у позиції демонстрації м'язів) – 7 разів; (персик – алюзія на фразеологічний вираз “avoir de la pêche” (пер. “бути в чудовій формі, бути везучим”)) – 2 рази. Також А. Жюппе використовує знаки прапорів, зокрема за досліджений нами період у його записах на Твіттер-сторінці фігурують: (прапор Європейського Союзу) (1) та (прапор Франції) (8). Важливо зазначити, що знак з французьким прапором політик використовує не тільки як символ Франції в кінці повідомлення (“Je veux rendre à la France sa faculté de peser dans le monde ”), а й інтегрує його в синтаксичну структуру самих твітів у функції іменника (навіть додаючи перед зображенням артикль) або прикметника-означення (“Continuez à porter l'idée de la que nous avons partagée”; “l'agriculture doit rester une des grandes chances de la #France& retrouver son rang en Europe”).

Крім іконічних знаків, політик удається до використання скорочень: “ds” (“dans”), “qd” (“quand”), “rdv” (“rendez-vous”, аббревіатура), “expo” (“exposition”, скорочене апокопою слово), “gouv” (“gouvernement”, скорочене апокопою слово), “2ème” (“deuxième”, аббревіатура з використанням цифри); “&” (логограма – графічне скорочення єднального французького сполучника “et” (пер. “і”).

З метою скорочення дистанції між собою та виборцями, підтримання “невимушеності” політик використовує маніпуляційну стратегію “дехто”, що виявляється у вживанні слів та виразів, властивих розмовному стилю мовлення (“boulot”, “se faire engueuler”, “ça”, “raconter n'importe quoi” тощо), у тому числі і стали вирази фразеологічного характеру: “mettre la gomme”,

“mettre le paquet”, “tenir la route”, “faire son Zénith” (політик влучно використав цей фразеологічний вираз, що означає “бути в найліпшій формі”, адже вжив його у твіті щодо свого виступу на стадіоні “Zénith” у Парижі) тощо. Твіттер-дискурс А. Жюппе взагалі вирізняється використанням такого дієвого експресивного прийому, як мовна гра з фразеологізмами, який надає мові особливої образності та забезпечує її “живий” характер. До того ж, використання та “обігрування” фразеологізмів у рамках твіту (140 символів) має на меті продемонструвати як ерудованість політика, так і його належність до широкої спільноти. Образна ж полісемантичність фразеологізму та його усталений характер посилюють вплив на аудиторію, яку тішить факт упізнавання цієї мовної одиниці. Розглянемо кілька прикладів “обіграних” А. Жюппе фразеологізмів:

1) “Merci d’être là ce soir, et si joyeux! J’ai la pêche! Et avec vous, c’est la super-pêche! #AJZénith”. У твіті обіграно стале словосполучення “avoir la pêche”, що означає “бути в чудовій формі, бути везучим”; цікавим є посилення ефекту від використання цього фразеологізму за допомогою доданого політиком іконічного знака – зображення персика, що ілюструє одне зі слів фразеологізму. До того ж, уживання іконічних символів характерне в основному для молоді, і А. Жюппе прагне таким чином заволодіти увагою молодого населення та продемонструвати “сучасність” своєї кандидатури;

2) “Droit dans mes bottes, j’étais! Droit dans mes bottes, je resterai! L’heure de l’alternance approche”: фразеологізм “être droit dans ses bottes” ужито політиком два рази як анафору, причому автор використовує непрямий порядок слів в обох реченнях, переносячи підмет та присудок у кінець речення та таким чином їх виділяючи; до того ж, ці два речення характеризуються паралелізмом синтаксичних структур. Політик використовує дієслова, що позначають стан (“être”, “rester”) і асоціюються зі стабільністю; ефект доповнюється часом дієслів – минулий та майбутній, які в такому порядку забезпечують ефект неперервності того, про що йдеться в повідомленні. Цікаво, що цей твіт не залишається без коментарів, зокрема на сторінці Ф. Фійона фіксуємо ретвіт повідомлення К. Морар, представниці команди Ф. Фійона, де вона коментує вищезазначений твіт А. Жюппе, обігруючи той самий фразеологізм: “C’est bien d’être droit dans ses bottes mais en politique il vaut mieux être droit dans ses votes comme @FrancoisFillon”. Зауважимо, що К. Морар у другій половині свого твіту модифікує вжитий А. Жюппе фразеологізм, вдало замінюючи слово “bottes” римованим до нього словом “votes” і вдається, таким чином, до прийому іронії та насмішки;

3) “Je trouve que Trump met beaucoup d’eau dans son vin. Si je suis élu je garderai mon vin de Bordeaux pur.@alainjuppe#AJLille”: у цьому твіті А. Жюппе протиставляє свою політичну лінію діям новообраного американського президента Д. Трампа, використовуючи фразеологічну одиницю “mettre de l’eau dans son vin” (пер. “послабити свої амбіції, зменшити свої вимоги”). А. Жюппе стверджує, що на противагу Д. Трампу “не розбавить своє чисте вино з Бордо”, якщо його буде обрано президентом, тобто, трансформуючи вже одного разу використаний фразеологізм, А. Жюппе наголошує, що не поступиться своїми вимогами на президентській посаді. Водночас його фраза сприймається і в прямому сенсі, адже Бордо славиться виноробством, а політик успішно був мером цього міста близько десяти років. Таке обігрування фразеологізму демонструє кмітливість та ерудованість політика.

Безсумнівно, важливим для побудови стосунків довіри з виборцями є вибір використовуваних політиками займенників (морфологічний рівень). Зокрема, К. Лозашмер зауважує, що часто політики використовують у своїх агітаційних промовах замість займенника першої особи однини займенник першої особи множини, створюючи таким чином “підсилене Я” [11, с. 101]. Таким чином кандидати прагнуть увійти до кола довіри слухачів, об’єднати себе з усією аудиторією, позиціонуючи адресатів як рівноправних собі представників французької нації в її множинності та уникаючи опозиції себе та виборців. Зокрема, подібна тенденція

спостерігається в дискурсі Ф. Фійона: “nous” (85 разів), “notre” (61), “nos” (24) / “vous” (62), “votre” (13), “vos” (8). У А. Жюппе переважають твіти описового характеру, займенниками політик оперує набагато менше за свого конкурента та вживає займенники першої і другої осіб множини практично в рівному співвідношенні: “nous” (43), “notre” (19), “nos” (13) / “vous” (38), “votre” (16), “vos” (1).

Особливу увагу формуванню образу виборців на своїй Твіттер-сторінці приділяє Ф. Фійон. Як було вказано, політик намагається об'єднати себе з виборцями завдяки займенникам першої особи множини. Крім цього, щоб запропонувати свою кандидатуру, уникнувши протиставлення “je – vous”, політик використовує іменник “les Français” (42 рази): “les Français me rêpentent...”; “Mon projet est plus radical. Je l'ai bâti avec les Français...”; “Je prendrai tous les moyens pour protéger les Français...”, “je redonnerai aux Français le pouvoir de...” тощо. До того ж, завдяки цьому узагальнювальному іменнику політик навіть виборцям думку, що вся нація підтримує саме його, уникаючи при цьому конкретики.

Як ми побачили раніше на прикладі ретвіту Ф. Фійоном іронічного коментаря своєї однодумниці з приводу твіта А. Жюппе, у кожного з користувачів Твіттера існує можливість не тільки публікувати власні твіти, а й “ретвітити” записи інших користувачів мережі, супроводжуючи їх за бажанням власним коментарем. Політики часто вдаються до цієї опції, що пояснюється не лише способом заповнити собою Інтернет-простір, а й засобом створення ілюзії об'єктивності та уникання самовихваляння або прямої критики супротивників від власного імені. Завдяки “ретвітам” політик виступає лише “посередником”, тим, хто поширює думки та “волю” інших (громадян, громадських об'єднань (груп), народу) в Інтернеті; йому не можна дорікнути викривлення дійсності, жорсткість, неповагу, самовихваляння тощо, адже він лише дає змогу через свою популярну сторінку зробити суб'єктивну думку народу почутою, він – посланець думки інших. Зазначимо, що звичайно двома основними маніпулятивними макростратегіями у виборі повідомлень для ретвітів є “позитивна презентація себе” та “негативна презентація іншого” (за Т. Ван Дейком) [13].

Статистичний аналіз показує, що за 25 днів Ф. Фійон здійснив 423 ретвіти повідомлень інших користувачів мережі та опублікував 408 власних твітів; на сторінці ж А. Жюппе зустрічаємо 305 власних твітів та 184 ретвіти. Як можемо побачити, Ф. Фійон виступає не тільки активнішим користувачем мережі, а й намагається надати об'єктивності своїй сторінці, публікуючи на ній твіти інших користувачів Твіттер-мережі в рівному співвідношенні відносно власних записів. Твіти та ревіти надають політикам можливість лаконічно та влучно конструювати та контролювати всі аспекти своєї соціальної (професійної (політик, юрист, дослідник тощо), соціоінституційної (мер, депутат, кандидат), етно-культурної, громадянської (європеєць, француз, житель Бордо, парижанин тощо); аспект мешкання на певній території (сільський житель, житель міста, гір тощо); прибічник певних цінностей (соціаліст, антисеміт, пацифіст тощо); конфесійний, учасник певного руху (екологіст), “інтимний” (захоплення тваринами, вишивкою, спортом тощо), сімейний (чоловік, батько тощо), фізично-тілесний (інвалід, з надлишковою вагою, діабетик тощо); генераційний (підліток, особа похилого віку)) (за Г. Лошаром) [10, с. 147–148], медійної та дискурсивної ідентичностей. Як зазначає В. Б. Бурбело, соціальні та соціомедійні мережі дозволяють користувачеві позиціонувати себе “фактично у всіх референційних, комунікативних, соціодискурсивних іпостасях” [1, с. 200]. Завдяки ж технодискурсивній дії ретвіту (з власним коментарем або без нього) у Твіттері це позиціонування себе набуває нового виміру: користувач творить свою “Твіттер-ідентичність”, поєднує та чергує ролі суспільного актора, авторитета, знавця, медіатора, свідка, критика або учасника під час висвітлення різних аспектів своєї соціальної ідентичності, комбінуючи власний дискурс та дискурси інших і забезпечуючи в такий спосіб експліцитну поліфонічність дискурсу своєї Твіттер-сторінки. А це у свою чергу викликає необхідність переосмислити

“відповідальність” суб’єкта мовлення під час подібного “поліфонічного режисування” дискурсу [1, с. 199–200]. На сторінках політиків зустрічаємо: 1) ретвіти записів агенцій новин (переважно про себе або з негативними відгуками про своїх конкурентів) з посиланнями на статті / відео / фотографії; 2) ретвіти записів груп підтримки себе як кандидата (схвальні відгуки або власні цитати) / груп критики суперників або груп своєї політичної партії; 3) ретвіти схвальних повідомлень про себе окремих осіб (журналістів, фотографів, членів своєї партії, простих громадян); 4) ретвіти лайв-твітів із заходів, у яких політики брали участь; 5) ретвіти повідомлень груп “антипідтримки” / або конкретних осіб / груп з критикою своїх конкурентів; 6) ретвіти повідомлень із цікавою інформацією / описом заходів дозвілля / спорту.

На конкретному прикладі покажемо, як зароджується та набирає голосів характерна для Твіттера поліфонія: першим з’являється твіт А. Жюппе, у якому він опосередковано звертається до Ф. Фійона, указуючи посилання на його сторінку @FrancoisFillon: “600 000 fonctionnaires en moins c’est illusoire; ce que propose @FrancoisFillon est impossible #RTLMatin”; група прихильників Ф. Фійона “FILLON 2017” робить “ретвіт” повідомлення А. Жюппе, додаючи власний коментар: “Deux inexactitudes: – il s’agit de 500.000 postes – cela concerne les agents publics dans leur ensemble: titulaires et contractuels”. А сам Ф. Фійон робить ретвіт, уже без коментарів, вищезазначеного коментаря групи “FILLON 2017”, у якому фігурує початковий твіт А. Жюппе. Виконуючи технодискурсивний акт ретвіту відповідальність політика за правдивість інформації зменшується, оскільки він виступає лише медіатором, який “переповідає” діалог двох інших Твіттер-користувачів; його “я” як мовця не фігурує експліцитно. Зазначимо, що, крім Ф. Фійона, ретвіт цього своєрідного діалогу А. Жюппе та групи “FILLON 2017” на 1 грудня 2016 року зробили 150 користувачів, розповсюдивши його в мережі та породивши таким чином 150 нових дискурсивних осередків на власних сторінках, які можуть перерости в 150 відповідних полілогів-дискусій.

Одним з аспектів соціальної ідентичності, який хотів продемонструвати А. Жюппе, був навіть “користувач Твіттера”: йдеться про твіт А. Жюппе стосовно відео-інтерв’ю, у якому він зазначив, що “багато твітує” і не завжди, звичайно, але часто публікує твіти самостійно. Під час самого інтерв’ю на питання журналістів щодо використання політиком емотиконів А. Жюппе відповів, що в нього дійсно є два улюблені емотикони (напружена рука в позиції демонстрації м’язів та обличчя з посмішкою). Курйоз ситуації полягає в тому, що під час цього інтерв’ю політик, який так намагався продемонструвати себе як просунутого користувача мережі, назвав емотикони “кукі” (файли “кукі” насправді є невеликими текстовими файлами, у які браузер записує дані із сайтів, які відвідує користувач Інтернету). На Твіттер-сторінці А. Жюппе після цього було опубліковано твіт з посиланням на це інтерв’ю на зовнішньому сайті і, власне, текстовим складником-коментарем А. Жюппе: “Quand le @Qofficiel découvre que je tweet”. Проте, оскільки вигляд посилання програмується зовнішнім сайтом, це посилання містило фотографію А. Жюппе з відео та назву репортажу “Alain Juppé, le twittos fan de cookies”, яка сама по собі є іронічною стосовно коментаря політика. Поєднання ж тексту твіту та назви репортажу викликає комічний ефект. Своє неволодіння термінологією сучасних Інтернет-технологій політик виставив напоказ, використавши прийом самоіронії та попередивши таким чином можливі критичні коментарі конкурентів.

Отже, агітаційний дискурс політиків у Твіттері характеризується наявністю конкретних тематичних полів, які забезпечують поєднаність та когерентність твітів та ретвітів, надаючи дискурсу цілісності. Політики конструюють певні образи себе, Франції, опонентів, позиціонують свою політичну лінію завдяки “розгорнутим” метафорам та персоніфікаціям, синонімічним виразам, повторам ключових слів-концептів, які пронизують їх твіти та ретвіти і формують, таким чином, “каркас” їх Твіттер-дискурсу, закріплюючись у свідомості виборців. Характерною особливістю Твіттер-дискурсу досліджуваних нами політиків стала імпліцитна діалогічність

їх твітів, яка забезпечувалася використанням політиками з негативним забарвленням конкретних ключових слів-концептів дискурсу суперника та побудові на їх основі свого агітаційного дискурсу. Серед маніпулятивних стратегій, які використовують політики, зустрічаємо стратегії легітимізації, генералізації та віктимізації, стратегію лестощів, стратегію нагнітання страху, який породжує вітальну необхідність діяти, фальшиву аргументацію, апелювання до авторитетних джерел. З маніпулятивною метою нівелювання дистанції між собою та виборцями політики використовують елементи розмовної мови, скорочення, іконічні знаки, емотикони та фразеологізми (А. Жюппе), завоювання довіри та об'єднання себе з аудиторією досягається завдяки специфічному використанню займенників (Ф. Фійон). Завдяки можливості "ретвітити" повідомлення інших користувачів мережі, супроводжуючи їх за бажанням власними коментарями, Твітер надає політові виняткову можливість конструювати будь-який аспект своєї соціальної, медійної та дискурсивної ідентичностей на основі як власного дискурсу, так і дискурсів інших, забезпечуючи поліфонічність своєї Твітер-сторінки.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в поглибленому стилістичному аналізі агітаційного політичного Твітер-дискурсу та його відмінностей / подібностей з агітаційним дискурсом політичної телевізійної реклами, офіційних промов тощо, дослідженні ролі візуального складника твітів (фотографій, відео) як необхідного складника політичної публічності, аналізі функціональності хештегів, які використовують політики у своїх твітах, вивченні функціонального потенціалу ретвітів у політичному дискурсі як засобів поліфонічного конструювання образу політика.

Література

1. Бурбело В. Б. Комунікативні і дискурсивні іпостасі мовця у французькій лінгвокультурі / В. Б. Бурбело // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2013. – Вип. 43 (1). – С. 192–203.
2. Мартине А. Основы общей лингвистики // Новое в лингвистике / сост., ред. и вст. статьи В. А. Звегинцева. – М., 1963. – Вып. III. – С. 366–566.
3. Пономаренко О. В. Етноспецифічні особливості віртуального дипломатичного дискурсу Франції (на матеріалі твітів Л. Фабіуса за січень-червень 2013 року) / О. В. Пономаренко // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. – Вип. 47 (2). – С. 174–189.
4. Чижик А. В. Политический дискурс в русскоязычном Twitter и образ политика через призму интернет-дискурса / А. В. Чижик // Новые информационные технологии в автоматизированных системах. – М., 2015. – Вып. 18. – С. 523–532.
5. Banks D. Le packaging de l'inacceptable: un tract de Le Pen pour l'élection présidentielle 2002 // Aspects linguistiques du texte de propagande. – Ed. David Banks. – Paris : L'Harmattan, 2005. – P. 43–55.
6. Boyd D. Tweet, Tweet, Retweet: Conversational Aspects of Retweeting on Twitter / D. Boyd, S. Golder, G. Lotan // Proceedings of the 43rd Hawaii International Conference on System Sciences. – Kauai, 2010. – Режим доступу: <http://www.danah.org/papers/TweetTweetRetweet.pdf>
7. Charaudeau P. L'analyse de discours de situation d'interlocution à propos de débats médiatiques // Psychologie française. – Paris, 1993. – № 38–2. – P. 112–123.
8. Dorna A. Discours de propagande et techniques de manipulation // Argumentum Journal of the Seminar of Discursive Logic, Argumentation Theory and Rhetoric. – Iasi : AXIS Academic Foundation Press, 2012. – Vol. 10, issue 1. – P. 41–55.
9. Gates B. Business @ the Speed of Thought: Succeeding in the Digital Economy. – New York : Warner Books, 1999. – 470 p.
10. Lochard G. Identités sociales, médiatiques et discursives à la télévision: De la mobilité à l'instabilité // Questions de communication. – Nancy, 2002. – № 2. – P. 145–158.

11. Lozachmeur G. Les Actants et les relations interpersonnelles dans le texte de propagande politique: les élections du printemps 2002 en France // *Aspects linguistiques du texte de propagande*. – Paris : L'Harmattan, 2005. – P. 97–113.
12. Paveau M.-A. Technodiscursivités natives sur Twitter. Une écologie du discours numérique // Liénard F. Culture, identity and digital writing, *Epistémè 9, Revue internationale de sciences humaines et sociales appliquées*. – Séoul : Université Korea, Center for Applied Cultural Studies, 2013. – P. 139–176.
13. Van Dijk T. Politique, Idéologie et Discours // SEMEN [En ligne]. – 2006. – № 21. – Режим доступу: <http://semen.revues.org/1970>.
14. <http://obozrevatel.com/abroad/07924-twitter-politika-abo-revolyutsiya-v-politichnomu-protsesi.htm>

ВАРІАНТНІ ФОНЕТИЧНІ ЯВИЩА Й ВАРІАНТНІСТЬ ОРФОЕПІЧНИХ ТА ФОНЕТИЧНИХ НОРМ У МОВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТЕЛЕПЕРЕДАЧ

Зайцева О. М.

Київський національний лінгвістичний університет, аспірант

У статті розглянуто аспекти появи деяких варіантних фонетичних явищ у мові сучасного українського телебачення, звернено увагу на закономірний наслідок цих процесів – зміну мовного узусу й розширення фонетичних норм.

Ключові слова: фонетичний варіант, варіантність норми, варіантні форми слів, телемовлення, сучасне українське телебачення

This article investigates the aspects of distinctive phonetic phenomena emergency in the language of Ukraine television which, in turn, resulted in language usage changes and phonetic norms expansion.

Key words: phonetic variation, norm variation, variants forms of words, television, modern Ukrainian television.

Упродовж останніх років динаміка мовного узусу української мови в загальному мовному просторі, й зокрема в мові засобів масової інформації, привертає увагу не тільки пересічних мовців, а й фахівців-лінгвістів. Це явище стає дедалі актуальнішим, більш досліджуваним; досить прикметним є те, що наукові розвідки містять різноаспектний і багатофункціональний характер. Попри все це палітра вивчення цієї сфери мови настільки широка, що залишається ще чимало прогалів для наукових досліджень.

Метою запропонованої статті є спроба здійснити аналіз деяких актуалізованих нині в телемовленні фонетичних явищ. Загальновідомо, що такі явища вже досліджувалися мовознавцями Є. А. Карпіловською, О. О. Тараненком, З. О. Валюх, О. А. Стишовим та ін.

Демократичні засади українського суспільства зумовлюють загалом і демократизацію в мові, основним із аспектів якої є, безперечно, динамізм. Рухливі мовні процеси якнайістотніше й найяскравіше віддзеркалюються в мові засобів масової інформації (преса, телебачення, інтернет). Найоб'єктивнішим, на нашу думку, видається здійснення аналізу мови телебачення (тобто мововжитку тележурналістів, ведучих різноманітних інформаційних, популярних програм сучасного ТБ) тому, що телебачення в Україні є найбільш масштабним за всіма ареальними показниками засобом масової інформації, доступним практично всім верствам населення.

Протягом останніх 2010–2017 рр. спостерігається розширення українського телевізійного контенту для українського глядача, на вибір і смак якого представлено широкий спектр телевізійного продукту. Насамперед привертає увагу поява все нових і нових інформаційних каналів, таких, як Еспресо TV, 112 Україна, NewsOne, 24 канал новин та ін., які пропонують глядачеві різноманітні інформаційні, аналітичні програми з обов'язковим обговоренням найрезонансніших тем у студії, залучають до обговорення цих тем аналітиків, політологів, урядовців, депутатів.

Слід зазначити, що в мововжитку журналістів та телеведучих цих телеканалів переважає тенденція до мовотворчості в ефірі, а також вибору на користь варіантних, і зокрема питомих слів.

Беззаперечно, сучасне українське телебачення, як і будь-який інший засіб масової інформації, послуговується у своєму мовленні літературною мовою, яка базується на принципах лексичної, морфологічної, синтаксичної і фонетичної внормованості.

Однак, як уже зазначалося, за останній період (приблизно 10 років) у мовній практиці телебачення відстежуються помітні відхилення від мовних норм усіх структурних рівнів мови, у тому числі й фонетичного. Характерно, що відхилення ці чималою мірою є кардинально відмінними від сталого узусу попередньої епохи на українському мовному ареалі.

Більшість лінгвістів одноставні у визначенні чинників, що спричинюють такі мовні зрушення, і зокрема впровадження варіантності. Серед них дослідники називають такі: розширення кола користувачів української мови, демократизація мовного узусу й мовних норм у загальному контексті демократизації суспільства, посилення уваги до чистоти української мови, її самототожності, питомості [4, с. 15]. Окрім вищеназваних чинників наважимося назвати ще й прагнення українців змінюватися, бажання розвиватися в європейському напрямі. Ці прагнення реалізуються, зокрема й у мові, хоча й вони частково спричинені модою на оригінальне українське мовлення.

Останній чинник спричинює появу в телемовленні факультативних варіантів фонем – випадків закономірної варіативності алофонів деяких фонем, як зазначає Н. І. Тоцька [5, с. 27]. Вони виникають з різних причин: наявності різних стилів вимови, впливу діалектного оточення тощо [5, с. 27]. Очевидним є те, що діалектні особливості мови нині стають пріоритетними в телевізійному мовленні і, як наслідок, у мовній практиці глядацького загалу. Вони сприймаються мовцями як більш українські. О. О. Тараненко зауважує, що “тут спостерігається намагання відмежуватися від усього російського” [4, с. 15]. Принагідно зауважимо, що одним із прикладів дещо надмірного вживання специфічних діалектних рис є акцентуаційна варіантність у мові сучасного телебачення: *шанс дойти, що Україна єдина не лише на словах* (ICTV, Факти тижня, 16.04.2017 р., 18.45, журналіст); *як ви думаєте, Насіров має поністи відповідальність?* (112 Україна, Студія 112 Live, 17.03.2017 р., 14.15, ведуча).

Загальновідомо, що варіанти фонем, або алофони, є закономірними для кожної мови. Не виняток і факультативні варіанти. Н. І. Тоцька зазначає, що вони закріплені мовною традицією певного колективу й мовцями звичайно не помічаються й не усвідомлюються [5, с. 27]. Однак що ж до мови сучасного телебачення можна констатувати, що фонетична варіантність мовців телеєфіру не є такою однозначно невимушеною й непомітною в потоці мовлення. Певна кількість мовців телеєфіру свідомо впроваджують варіантні модифікації в мовлення з метою повернути автохтонні призабуті ознаки. Це стосується насамперед мовлення журналістів, ведучих редакторів каналу СТБ, який протягом майже 10 років і дотепер послідовно вів свою принципову мовну політику. Крім цього, очевидно й дещо інше прагнення каналу – “впровадити моду на красиве українське мовлення”, як зазначав ще 10 років тому керівник телеканалу СТБ Володимир Бородянський [7, с. 5]. У цьому контексті О. О. Тараненко називає такі намагання “прагненням користуватися вишуканою літературною мовою”, яка претендує на позицію “елітарної” мови [4, с. 19].

Інші телеканали, такі, як ICTV, 112 Україна, Студія 1+1, NewsOne, Еспресо TV, 24 канал істотно менше, ніж СТБ, вдаються до фонетичної варіантності в телемовленні. Однак і серед їх числа відстежуємо чимало фрагментів на позначення різних факультативних змін. Насамперед привертає увагу прагнення мовців передавати іншомовний звук [g] українським [r] у давно запозичених грецизмах і латинізмах пізнішого періоду входження, що увійшли до складу української лексики через посередництво французької, німецької, італійської та польської мов (наприклад, *міграція, регіон, легальний, авангард*). На прикладі останнього слова (*авангард*) можна простежити, що воно запозичене з французької, очевидно, через російську; фр. *avant* “попереду” від лат. *abante* і *garde* “сторожа, загін” [14, с. 40].

Серед зафіксованих нами впродовж 2008–2017 рр. фрагментів мовлення інформаційних, аналітичних, науково-популярних телепередач, блоків новин сучасного українського ТБ, які зазнали фонетичної варіантності, наведемо такі: *зарубіжні агенції* (112 Україна, Новини, 02.10.2016 р., 12.15, журналіст), *Ірина Маркевич переконає вас, що це 100-процентна гарантія* (Студія 1+1, ТСН, 16.12.2010 р., 19.30, ведуча); *з так званої чорної бухгалтерії Партії регіонів* (112 Україна, Студія 112 Live, 02.10.2016 р., 22.15, ведучий); *один із олігархів країни* (112 Україна, Студія 112 Live, 07.01.2017 р., 20.15, гостя студії); *табір “Джунгли”, де мешкають понад 6000 мігрантів* (112 Україна, Новини, 23.10.2016 р., 09.15, ведуча). Спостережено

й кінцевий [r] в іменниках–загальних назвах: *парламентський пінг-понг* (СТБ, Вікна, 09.10.2009 р., 07.00, журналістка); *багатотисячний мітинг* (СТБ, Вікна, 25.03.2008 р., 07.00, ведуча); *розгерметизація боїнга* (СТБ, Вікна, 01.11.2011 р., 22.00, ведуча). Фонетичної варіантності в мововжитку журналістів та телеведучих українського ТБ зазнають не лише іменники. Прикметники-запозичення, як похідні від іменників, так і непохідні, а також дієприкметники теж не уникли фонетичних змін: *ностальгійна молодіжна комедія* (Студія 1+1, Аргумент-кіно, 17.04.2016 р., ведучий А. Войтенко); *оригінальний спосіб боротьби* (СТБ, Вікна, 13.10.2009 р., 08.00, у графічному відтворенні); *він може бути брутальним і елегантним водночас* (Студія 1+1, Аргумент-кіно, 02.10.2016 р., 23.35, ведучий); *забезпечити гарантовані виплати* (112 Україна, пряма трансляція сесії Верховної Ради, 30.03.2016 р., 10.15, народний депутат). Тенденція до вживання задньоязикового проривного [r] як алофона головного вияву [r] у словах іншомовного походження поширюється не лише на загальні назви – у мові телебачення спостережено й уживання цього варіанта у власних назвах, зокрема топонімах й антропонімах): *Рибалка Ібрагім часто плаває до арештованих суден* (Студія 1+1, ТСН, 11.07.2010 р., 19.30, журналіст); *Габрієла Массанга у прогнозі погоди* (5 канал, з анонсу прогнозу погоди, 26.06.2010 р., 09.00, голос за кадром); *Франциско Гомес* (СТБ, Вікна, 03.10.2008 р., 06.00, ведуча); *Арілера в Києві* (СТБ, Вікна, 20.10.2008 р., 22.00, у графічному відтворенні); *Аргентина й аргентинці* (СТБ, Вікна, 09.09.2009 р., 07.00, ведуча); *президент земляцтва Нігерії в Україні* (СТБ, Вікна, 19.07.2010 р., 22.00, журналістка); *Крейр Глейдер* [прізвище іноземця] (СТБ, Вікна, 17.09.2008 р., 22.00, у графічному відтворенні). Зафіксовані нами фрагменти мововжитку на СТБ свідчать про те, що канал протягом майже 10 років дотримується послідовної мовної політики щодо вживання варіантного проривного [r] на місці чинного фарингального [r] переважно в іменниках-загальних назвах та прикметниках іменникового походження, як-от: *хатня галерея* (СТБ, Вікна, 20.03.2008 р., 07.00, ведуча); *міжнародні агенції* (СТБ, Вікна, 19.11.2008 р., 22.00, ведуча); *амністія мігрантів* (СТБ, Вікна, 05.02.2008 р., 18.00, журналістка); *емігранти зізнаються* (СТБ, Вікна, 22.09.2009 р., 07.00, журналістка); *групи швидкого реагування* (СТБ, Вікна, 25.03.2009 р., 07.00, у графічному відтворенні); *початок легенди наближається* (СТБ, Вікна, 13.08.2010 р., 22.00, ведуча); *він танцює танго* (СТБ, Вікна, 21.10.2011 р., 22.00, ведуча); *агенти впливу* (СТБ, Вікна, 03.02.2011 р., 18.00, ведуча); *кривавий мітинг* (СТБ, Вікна, 20.12.2012 р., 22.00, у графічному відтворенні); *повний легітим* (СТБ, Вікна, 23.10.2013 р., 18.00, у графічному відтворенні); *у гарантіях безпеки* (Студія 1+1, ТСН, 29.09.2014 р., 07.00, ведуча); *це державна агенція з перегляду кіно* (СТБ, Вікна, 26.10.2016 р., 18.00, журналіст); *саме інтеграція дітей* (СТБ, Вікна, 09.01.2017 р., 18.00, журналістка); *оригінальні ікони* (СТБ, Вікна, 04.03.2009 р., 07.00, у графічному відтворенні); *нелегальний бізнес* (СТБ, Вікна, 29.10.2009 р., 22.00, у графічному відтворенні); *в судні є легальні сітки й нелегальні* (СТБ, Вікна, 27.08.2015 р., 18.00, журналіст);

Як уже зазначалося, мова засобів масової інформації повинна послуговуватися чинними нормами сучасної української літературної мови. Чинний український правопис містить такі орфографічні норми: “**Г і г** звичайно передаються літерою **г**: *авангард, агітація, агресор, гвардія, графік, міграція та ін.*” [16, с. 98]. Відповідно й узуальна орфоепічна норма, яка є регулятором вияву фонем, диктує правила вимови цього звука саме через [r]. Тенденція до вживання подібних слів саме з варіантом [r] спирається на мовні принципи українського правопису 1928 р.: “Чуже **h** передаємо нашим **г**, щодо чужого **g**, то в новіших запозиченнях його треба передавати через **г**, у запозиченнях же засвоєних давніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим **г**: *Англія, газета, гама, ... генеалогія... й ін., але агент, агітація, астроном, ... гірлянда, Гранада*” [18, с. 64].

Активізація в мові телебачення звука [r] як факультативного варіанта [r] у власних і загальних назвах, на наш погляд, свідчить про те, що мовці, які мають певну мовну свідомість чи просто є небайдужими до рідної мови, прагнуть говорити новою українською мовою, оригінальною,

самобутньою і, звісно, відмінною від панівної тривалі десятиліття російської мови. Саме тому прихильники таких змін вдаються до “повнішого або й до повного відтворення звучання таких слів, як у мовах-донорах”, як зазначає О. О. Тараненко [4, с. 19].

Посилена увага засобів масової інформації до звука [г] і до літери г як графічного відтворення його не випадкова. У попередню епоху, яка базувалася на політиці першорядності російської мови як гегемонної й утвердження української мови як другорядної, саме ця літера зазнала неабиякого лінгвоциду (повне вилучення з правопису 1933 р., нищівні статті, зорієнтованих на радянську політику українських мовознавців, наприклад, стаття В. М. Русанівського “За чим тужити?” у відповідь на публікацію у відомому тодішньому часописі Б. Антоненка-Давидовича “Літера, за якою тужать” і т. ін.). Сучасні лінгвісти вже кількадесят років одностайні у визначенні чинників, що спричинили неабияку плутанину в написанні і вимові проривного [г]. О. Д. Пономарів, зокрема, зазначив, що “орфоепічна норма, що регулює вживання фрикативного г (голос) та проривного г (ганок), розхитана внаслідок вилучення з української абетки літери г в 1933 році. Нове видання “Українського правопису” поновило цю літеру, її рекомендується писати, а відповідний звук вимовляти в українських і запозичених та зукраїнізованих словах *агрус, тава, газда, гандж, ганок* та в похідних від них *гвалтувати, гратчастий, гречність, підрунтя* тощо. Також у прізвищах *Гава, Галаган, Гудзь* і под.” [9, с. 23]. Відтак провідний лінгвіст зауважив, що “багато мовців почали запроваджувати норму на власний розсуд. На сучасному етапі видається доцільним користуватися рекомендаціями правопису 1929 року [йдеться про Український правопис, ухвалений 1928 р., але виданий він був у 1929 р. – О. З.], у якому пункт про вживання *г* і *г* розроблений досить ґрунтовно. Отже, в словах грецького походження треба послідовно писати й вимовляти *г* (бо так вимовляють самі греки): *ген, генетика, генеза, гігант, гімн, гімназія, біографія, монографія, гомеопатія, графіка*... У новіших запозиченнях з латинської та інших мов (крім грецької) *г* уживається на місці *h*, а *г* на місці *g*. Тож *гатунок* (Gattung), *гільйотина* (guillotine), *гума* (gumma), *Гріг* (Grieg), але *гумус* (humus), *гуманізм* (humanus), *Гайдн* (Haydn). Особливу увагу варто звертати на слова, де є обидва звуки *Гетель* (Hegel), *Гюго* (Hugo). Таким чином, звук *г* у словах іншомовного походження можна вживати лише там, де для цього є підстави” [2, с. 23].

Прикметно, що будь-який інтенсивний процес мовних трансформацій несе за собою й певне закономірне явище – так би мовити “перебільшення” чи “перегин”, тобто штучне, на наш погляд, здебільшого помилкове слововідтворення чи просто слововживання звука [г] у тих словах (принаймні грецизмах), де для цього немає жодних підстав: *вони йдуть за графіком* (Еспресо TV, Новини, 18.08.2016 р., 13.30, доповідачка з міністерства інформполітики).

Очевидним є факт, що нові слова, які виникають нині в мові на позначення нових понять, уже відтворюються мовцями з чітко фіксованим [г] (здебільшого), і це видається закономірним, оскільки тенденція до написання з г нових слів в українській мові, а також передачі із цим звуком іншомовних входжень сучасного періоду набирає обертів. Мова сучасного українського телебачення є цілковитим тому підтвердженням: *гаджет замість паперового підручника* (СТБ, Вікна, 24.11.2016 р., 18.00, ведуча); *вигравай круті гаджети* (СТБ, з реклами, 26.09.2016 р., 15.30, голос за кадром); *можна навіть прогуглити* (ICTV, Факти, 24.11.2016 р., 12.45, ведучий); *гламурний гедонізм* (СТБ, Вікна, 11.04.2008 р., 07.00, у графічному відтворенні). Оскільки слово *гаджет* походить з англійської *gadget* ‘нове пристосування’ або ‘технічна новинка’ [10, с. 1], відповідно до сучасних тенденцій англійський [g] все частіше передається в сучасному мовленні українським [г], як в усному мовленні, так і в графічному відтворенні. Те саме можна сказати і про нове слово *прогуглити*, яке, без сумніву, походить від назви *Google* ‘пошукова система’, зі спотвореного англійського *googol* ‘число рівне сотому ступеню числа десять’ [13, с. 1]. Запозичення з англійської *гламур* або рідше *гламур* також походить від *glamour* ‘чари’, ‘зачарування’, що означає близькість до загальноприйнятих стандартів ‘розкоші’, ‘шикарності’, зовнішнього блиску [11, с. 1].

Доволі дискусійною в мовознавчому світі є й інша фонетична видозміна сучасного мовлення – перехід задньоязикового [x] в [г] переважно в новітніх запозиченнях. У мовленні тележурналістів, ведучих, яких наслідують і гості студії й пересічні глядачі, зафіксовано фрагменти з таким видом варіантності: *це його особисте ноу-гау* (СТБ, Вікна, 20.12.2012, 22.00, журналістка); *секондгенд поза законом* (СТБ, Вікна, 7.11.2008 р., 22.00, ведуча); *секондгендівські речі* (СТБ, Вікна, 19.02.2010 р., журналіст); *демонструє бабі “Гамера” за 850 тис. доларів* (СТБ, Вікна, 10.11.2008 р., 22.00, журналістка); *почали з важкої артилерії – гіп-хопу* (СТБ, Вікна, 26.04.2009 р., 22.00, ведуча); *гіпова стрічка* (СТБ, Вікна, 07.04.2010 р., 22.00, журналістка); *на виконання б’ютівського гіта* (СТБ, Вікна, 15.12.2010 р., 18.00, журналістка); *геніенд настав завдяки росіянам* (СТБ, Вікна, 19.02.2009 р., 22.00, ведуча); *гелювін по-американськи* (1+1, ТСН, 01.11.2016 р., 12.00, у графічному відтворенні); *генеральний директор музичного голдингу* (СТБ, Вікна, 05.02.2010 р., 22.00, у графічному відтворенні). Прикметно, що ці модифікації впродовж останніх років поширюються й на власні назви: *Періс Гілтон – телеведуча, акторка* (СТБ, Вікна, 21.10.2011 р.); *ялинка на Мангеттені* (СТБ, Вікна, 13.11.2009 р., 08.00); *Мугамед ель Барабаї* (СТБ, Вікна, 01.02.2011 р., 18.00). Зазначимо, що ця фонетична варіантність має своїх прихильників уже досить тривалий час. Так, Катерина та Олександр Рибалки більш як 15 років тому висловили рекомендації щодо передачі англійської **h** українською мовою: “Вважаємо, що англійське **h** правильно було б послідовно передавати через **г** не тільки у власних назвах (*Гаттард, Гасклі, Гейлі, Гемінгвей* та ін.), а й у загальних: як *гандбол, гандикап* і под., так і *гавбек, гепенінг, гіпі, гіт, гобі, гокей, голдинг* тощо. Так дедалі частіше пишеться в сучасних виданнях” [3, с. 28]. К. Г. Городенська зазначає, що “у запозиченнях з англійської мови літеру **h** відповідно до історично сформованої норми української літературної мови потрібно передавати літрою **г**, а новітні запозичення писати *госпіс, гостел, гакер, гард, гайвей, секондгенд*. Лише для трьох слів – *гакер, гені, голдинг*, які давніше освоєні українською мовою у формі *хакер, хені, холдинг*, дозволено подвійний правопис, тобто *гакер і хакер, гені і хені, голдинг і холдинг*, проте в словниках як основне подавати слово з літерою **г**” [1, с. 92].

На відміну від прихильників чистоти й правильності української мови, які рекомендують передавати англійську **h** через українську **г** у власних і загальних назвах іншомовного походження, є й інший, усталений традицією підхід мовознавців. Прихильники його вже досить тривалий час не сприймають таких кардинальних змін у мові сьогодення, принаймні несприйняття це стосується загальних назв. Український правопис за редакцією В. М. Русанівського 2003 р. є тому підтвердженням: “Писати в загальних назвах тільки **г**, незалежно від того, **h** чи **g** вимовляють у мові-джерелі (*гербарій, гіпотеза, газета, гол*). В окремих словах, запозичених переважно через російську мову з англійської, відповідно до **h** передбачено й далі писати **х**: *хобі, хокей, ноу-хау та ін.*” [17, с. 99].

У сучасному інформаційному телемовленні спостережено й зворотну варіантність: перехід фарингального [г] в [х], однак це помічено лише в одному слові *голокошт: побудувати меморіал жертвам холокошту* (1+1, ТСН тижня, 02.10.2016 р., 19.30, ведуча); *такі риси расизму, як холокошт, геноцид* (112 Україна, Новини, 29.09.2016 р., 19.00, ведучий); *глибокою раною та символом холокошту* (Студія 1+1, ТСН тижня, 02.10.2016 р., 19.30, ведуча). Етимологія слова *голокошт* свідчить, що воно походить з англійської *holocaust*, а відтак, і з латинської *holocaustum* та грецької *ὁλόκαυστος*. Воно являє собою форму середнього роду іменника *ὁλόκαυστος*, утвореного від *ὅλος* – ‘цілий’, або ‘цілковитий’ та *καύστος* – ‘спалений’, ‘спопелений’ (в контексті ритуального жертвоприношення). Вимова *голокошт* пов’язана з впливом англійської мови при запозиченні (у разі запозичення прямо з латини або грецької мало бути “*голокауст*” або “*олокауст*”), форма ж *голокошт* означає, що мало місце додаткове посередництво і російської мови [12, с. 1].

На тлі загальнопоширюваних динамічних процесів останнього десятиріччя в телемовленні з’явилися такі фонетичні явища, які не є наслідком практики українських правописів

попередніх епох, але їх рекомендовано сучасними лінгвістами як такі, що відповідають традиціям і законам милозвучності української мови. Фонетичні закони евфонії передбачають зміну фонетичної системи мови до мелодійного звучання, а також до створення звукових образів у висловленні [15, с. 314]. Відомо, що до евфонічних засобів сучасної літературної мови належать фонетичні та інші варіанти мовних одиниць та окремих їх форм: **в – у – ув – уві – ві, від – од, з – зі – із; би – б, же – ж, ще – іще, хоч – хоча, -ся – -сь; і – й** [15, с. 314]. Серед варіантних форм, що реалізувалися саме в орфоепічних чергуваннях телемовлення, можна назвати такі: **щоб – щоби** (*щоби закупити ліки* (NewsOne, Студія Live. Прямий ефір, 18.01.2017 р., 11.15, очільниця МОЗ України Уляна Супрун); **з – із –зі** (*Росія сподівається налагодити співпрацю зі США* (Еспресо TV, Ч/Б шоу, 17.01.2017 р., 15.15, у графічному відтворенні).

Запозичені слова *бюро, бюджет, юре*, а також абревіатура *БЮТ* (Блок Юлії Тимошенко) і подібні також не уникли евфонічних модифікацій у мовленні останньої декади років. Зазначимо, що на сьогодні вони закріплені чинними мовними нормами й узусом саме в такому написанні й звучанні – *бюро, бюджет, БЮТ*, однак усне мовлення телевізійників за останні 10 років їх передає вже з епентетичним [й], у графічному ж відтворенні відповідно – через апостроф (за традицією вживання роздільної вимови після губних перед йотованими): *можна скоротити дефіцит б'юджета* (СТБ, Вікна, 15.12.2010 р., 18.00, журналістка); *княни отримали шанс жити з б'юджетом* (Студія 1+1, ТСН: особливе, 12.09.2014 р., 16.45, ведуча); *це б'юро на іподромі* (Новий канал, Репортер, 09.06.2009 р., 00.30, журналіст); *княни чи не всього міста сходяться до б'юветів* (СТБ, Вікна, 19.07.2010 р., 22.00, ведуча); *у його кабінеті б'юст Залізного Фелікса* (СТБ, Вікна, 22.03.2009 р., 22.00, журналістка); *завжди свіже фруктове п'юре* (24 канал, Корисні файли, 01.02.2017 р., 09.10, у графічному відтворенні); *сто тисяч за деб'ют* (СТБ, Вікна, 25.02.2009 р., 22.00, ведуча); *смертельне дежав'ю* (СТБ, Вікна, 23.09.2007 р., 18.00, у графічному відтворенні); *голосів Б'ЮТУ не вистачає* (СТБ, Вікна, 10.12.2008 р., 07.00, ведуча); *б'ютивці вартують біля трибуни* (СТБ, Вікна, 29.10.2008 р., 18.00, журналіст). Така модифікація вимови, на думку І. П. Ющука, К. Г. Городенської, І. Р. Вихованця, відповідає природному традиційному відтворенню й фонетичним законам милозвучності української мови, хоча, як уже зазначалося, не є наслідуванням практики найукраїнськішого, як стверджують чимало лінгвістів, правопису 1928 р. Підтвердження цьому знаходимо в цьому джерелі в Примітці 3 § 6: “У запозичених словах німецьке **Ь** й французьке **u** після губних передаємо без апострофа: *Вюртемберг, Мюллер, Бельвю, бюро, бюджет* і т. ін. (див. §§ 67 та 68)” [18, с. 5]. Лінгвісти стверджують, що губні **б, п, в, м, ф** в українській мові не можуть бути м'якими. І. П. Ющук зауважує, “якщо ж в українській мові колись таке траплялося, то або виділявся звук **й** (п'ять), або приголосний подовжувався (ніччю), або відбувалося чергування приголосних (могти – можу), або в запозичених словах іноді така незакономірна м'якість ігнорувалася (парашут, жури, парфумерія). Тому з погляду української мови неприродно звучать слова в такому написанні, як *бюро, кутюра, фюзеляж, г'яур, Кяхта, П'ясецький* тощо. Українець (якщо не пристосовується до французької чи російської орфоєпії) їх звичайно вимовляє із звуком **й**: *б'юро, куп'юра, ф'юзеляж, г'яур, К'яхта, П'ясецький* і под.” [6, с. 2].

Беручи до уваги проілюстровані фрагменти варіантного мовлення на українському ТБ, спробуємо з'ясувати, що ж собою являє фонетична варіантність як явище, а також, чи впливають фонетичні варіанти на мовну норму. Найбільш ґрунтовне визначення концепту варіанта загалом, на нашу думку, подає О. О. Тараненко. Мовознавець визначив їх як видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів та ін.), але не порушують принципу її тотожності (у першому значенні цього терміна); конкретні форми вираження, реалізації в мовленні умовно-абстрактних мовних одиниць – фонем, морфем, лексем тощо (у другому значенні) [8, с. 59]. Науковець виділяє, зокрема, й фонетичні варіанти

слова – з різним звуковим складом (не пов'язані з чергуванням звуків, крім орфоепічних, і парадигматичними змінами слова: *гикати* і *ікати*, *ще* й *ице*; сюди ж належать регулярні для української мови орфоепічні чергування **в – у**, **і – й**, **з – зі – із** і под. [8, с. 59].

Загально визнано лінгвістами, що факультативні варіанти фонем, або алофони, не вважаються відхиленнями від норми [5, с. 27]. Підтвердження цьому постулатові знаходимо у визначенні варіантності мовної норми. Варіантність норми передбачає взаємозалежність стабільності й змінності в мовній нормі як головного показника літературної виробленості мови [9, с. 60]. Фундаментальність цього концепту дає підстави стверджувати, що норма, як історичне змінне явище, на всіх етапах розвитку літературної мови зміцнює основи мовної системи, сприяє всебічному розгортанню внутрішніх закономірностей мови [9, с. 60]. Беззаперечним видається факт, що мовні норми є обов'язковими й для мови, яка слугує засобом спілкування між мовцями, й для мови, якою послуговуються всі без винятку засоби масової інформації. Мова як базовий засіб накопичення й передачі інформації, безумовно, теж має послуговуватися мовними нормами. Однак мовна норма за своєю природою не виключає належного існування мовних варіантів, зазначає в енциклопедичній статті В. М. Русанівський [9, с. 61]. Дотепер в українській лінгвістиці існувала думка, що серед різносистемних мовних рівнів найстабільнішими мовними нормами вважалися саме фонетичні норми. Проте спостереження за мовою телебачення останніх років і частотний показник зафіксованих фрагментів із варіантами фонетичного рівня мови дає підстави стверджувати, що фонетична варіантність не просто прогресує, а й стає все більш поширеною. Оскільки фонетичні варіанти регулюються орфоепічними нормами [9, с. 61], припускаємо, що ці поняття більшою чи меншою мірою є взаємозалежними й взаємозумовленими.

Виходячи з основних положень про варіантність мовної системи, можна дійти висновку, що варіантність одиниць і форм слів в українській мові як один з аспектів загальної мовної демократизації суспільства, поступово набирає обертів. Особливої масштабності це мовне явище набуло в мові національних засобів масової інформації, і зокрема в телебаченні.

Фонетична варіантність у мові, і насамперед у мові сучасних українських телепередач, попри сталий постулат про найбільш стабільну характеристику в мовній системі, перебуває в синхронному розвитку, здебільшого прогресує, поволі відтісняючи домінантні одиниці чи форми на периферію мови. І хоч питання варіантності тих чи тих фонетичних явищ і норм на сьогодні є ще доволі дискусійним в українському мовознавстві, очевидним залишається факт: мова змінюється, змінюючи поволі усталений узус і норму. Аналіз деяких досліджуваних нами явищ, спостережених у мові сучасних українських телепередач, доводить, що варіантні процеси у фонетиці чималою мірою відповідають автохтонним ознакам української мови, це у свою чергу означає, що мовна свідомість українців прогресує, вони перестають бути байдужими до своєї мови і прагнуть говорити милозвучною та самобутньо-оригінальною, не схожою на інші, українською мовою.

Література

1. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / Катерина Григорівна Городенська. – К. : КММ, 2014. – 124 с.
2. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : [Підручник] / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
3. Рибалко К. Коло має бути розірвано... / Катерина Рибалко, Олександр Рибалко // Мовознавство, 2001. – № 4. – С. 27–33.
4. Тараненко О. О. Нові явища у фонетиці сучасної української мови (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / Олександр Онисимович Тараненко // Мовознавство, 2016. – № 2. – С. 15–44.
5. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Ніна Іванівна Тоцька. – Київ : “Вища школа”, 1981. – 184 с.

6. Ющук І. Фонетичні закони мови і правила правопису / Іван Пилипович Ющук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua>

Довідники

7. Бородянський В. Епіграф // Городенська К. Г., Демська-Кульчицька О. М., Кабак В. Л. Промова, або де ми помиляємося. – К. : Стандарт. – 2006. – 195 с. – С. 195.
8. Варіанти // Українська мова. Енциклопедія / Тараненко О. О. – К. : “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.
9. Варіантність норми // Українська мова. Енциклопедія / Русанівський В. М.. – К. : “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.
10. Гаджет. Походження слова // Вікіпедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гаджет>
11. Гламур. Походження слова // Вікіпедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>
12. Голокост. Походження слова // Вікіпедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
13. Гуглити. Походження слова // Вікіпедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Google>
14. ЕСУМ. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982–1989. – Т.1–6.
15. Милозвучність, евфонія // Українська мова. Енциклопедія / Калашник В. М. – К. : “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.
16. Український правопис / 4-те вид., випр. й доп. – К. : Наук. думка, 1993. – 240 с.
17. Український правопис. Проект / За ред. акад. В. М. Русанівського. – К. : Науково-видавничий центр НБУВ, 2003. – 196 с.
18. Український правопис. – Харків : Перша Друкарня Державного Видавництва України, 1928 р. – 96 с.

СПЕЦИФИКА ИНТОНАЦИИ КАУЗАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СВЕТЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ДАННЫХ

Зейналлы Г. Р.

Азербайджанский университет языков

Статья посвящена экспериментально-фонетическому изучению акустических показателей сложноподчиненных предложений с придаточными причины и следствия. На основе акустических данных, полученных в результате эксперимента, описывается мелодическое движение интонации сложных синтаксических конструкций. В анализе языкового материала и интерпретации акустических данных автор использует в качестве теоретического обоснования концепцию Л.Р. Зиндера и Ф.Я. Вейсल्ली.

Ключевые слова: интонация, высказывание, коммуникация, синтаксис, просодия, каузальные отношения, речевая ситуация.

The article is devoted to the experimental-phonetic analysis of the acoustic parameters of adverbial clauses of cause and result. Melodic movement of the intonation of syntactic wholes according to the acoustic parameters gained in the result of experiments is described in the article. Theoretical theses of L.R.Zinder and F.Y.Veysalli have been referred to in the analysis of language materials and in the interpretation of acoustic results.

Key words: intonation, utterance, communication, syntax, prosody, causal connection, speech context.

Речь как основная форма коммуникации состоит из высказываний. Интонация является одним из языковых средств, с помощью которых осуществляется речевая коммуникация. При этом следует учитывать, что “само предложение как грамматическая единица не имеет и не может иметь интонации. Оно актуализируется в коммуникативное явление – высказывание через фразу, которую организует в целом интонация” [9, с. 8–9]. Согласно традиционным представлениям, “интонация является обязательным признаком устной, звучащей речи... интонация может изучаться в рамках и грамматики [синтаксиса], и психологии, и психолингвистики... однако наличие у интонации собственно фонетического аспекта неоспоримо” [3, с. 169]. Интонация в этом случае передает, совокупно с другими языковыми средствами, некоторые аспекты содержания, особенности интонационных моделей определяются объективными характеристиками адресанта, тем образом, который адресант создал априори об адресате и т.д.

Она, будучи фонетическим явлением, может рассматриваться в артикуляционном, акустическом и фонологическом аспектах. Однако некоторые исследователи принципиально разграничивают фонетический и фонологический подходы к изучению интонации [10, с. 14]. Нерешенным остается вопрос об отношениях интонации и грамматической стороны языка. В отношении данного вопроса среди лингвистов нет единого мнения: от полного отрицания связи интонации и грамматики до признания интонации фактом синтаксиса [2; 7, с. 23–35; 8; 11]. А. М. Пешковский полагал, что “простое безоговорочное включение признаков фразной интонации в общий запас синтаксических средств ... так же не осторожно, как и полное изгнание ее из синтаксиса” [8, с. 180].

В данной статье признается как автономность интонации, так и ее непосредственная связь с синтаксической структурой языка в рамках функционально-коммуникативного подхода к пониманию и изучению интонации. По мнению Е. А. Брызгуновой, зачастую интонация представляет интерес для исследователей именно с эмоциональной стороны – как средство выражения чувств и средство выразительной речи [2, с. 158]. Это объясняется тем, что выражение эмоциональной стороны речи – “основная и, надо думать, исконная функция” интонации [8, с. 177]. Однако предложение может быть произнесено и нейтрально, без каких-либо эмоций, но избавить его от коммуникативной направленности невозможно. Л. Р. Зиндер, различая две функции интонации, коммуникативную и функцию выражения эмоциональных значений и оттенков, предлагает “считать единой коммуникативной функцией всё то, что связывает интонацию со смысловым и синтаксическим строем” [6, с. 8].

Л. В. Бондарко, кроме вышеперечисленных, выделяет также функцию передачи отношения “говорящего к содержанию своего высказывания или высказывания собеседника” [1, с. 230]. По мнению Ф. Вейсялли, “...функциональное ее происхождение только в синтаксической сфере – на синтаксической структуре” [5, с. 257].

Интонация как одно из важнейших средств языка имеет определенную самостоятельность и образует автономную систему среди других звуковых единиц языка, хотя сама по себе не обладает значением [6]. Интонация имеет двойное отношение к синтаксису: с одной стороны, она находит свое приложение на синтаксической структуре, с другой стороны, – синтаксическая структура становится самостоятельной коммуникативной единицей благодаря интонации. Интонация не только оформляет, но и расчленяет предложение. По справедливому определению Л. Р. Зиндера, “теснейшая связь, существующая между интонацией и смыслом предложения, делает ее одним из важнейших факторов коммуникации” [6, с. 268].

Среди функций интонации важное место занимает функция организации и членения речевого потока; она так же выражает степень связи между единицами членения. Эта функция интонации называется внутриязыковой [4, с. 202]. Исследователи отмечают преимущество интонационных возможностей речи, среди которых особенно важны мелодика, мелодические конфигурации, нередко только в области интонационного центра. Другие интонационные средства, относительные по своей природе, – пауза, темповые и динамические соотношения, распределение акцентной выделенности и отдельных слов и синтагм – оказываются избыточными” [10, с. 16–17].

Цель данной статьи – определить специфику интонационного рисунка каузальных отношений на основании экспериментальных данных.

Языковой материал, подобранный для эксперимента, содержит около 30-ти предложений в исполнении двух дикторов. В настоящей статье в теоретическую базу исследования включается описание компонентов мелодики, которая наряду с другими просодическими средствами, играет важнейшую роль в реализации просодических особенностей предложения. Закономерные причинно-следственные связи явлений объективной действительности находят свое отражение в языке, поэтому языковая каузальность как сложное и многогранное явление привлекает внимание ученых и изучается в самых различных аспектах современной лингвистики.

Изменение частоты основного тона в структуре сложноподчиненных синтаксических конструкций имеет сложную структуру. С направлением изменения высоты тона в контуре в целом или в пределах терминального тона или ядра ассоциируются прежде всего противопоставления по цели высказывания. На материале английского языка продемонстрировано использование восходящего, нисходящего, восходяще-нисходящего и других тонов для оформления отдельных коммуникативных типов высказываний.

В сложном предложении синтагматическое членение более стабильно и однообразно. Стабильным членением характеризуются сложноподчиненные предложения с причинно-следственными отношениями между главной и придаточной частями. В зависимости от занимаемой позиции главной и придаточной части, различаются конструкции открытые (с препозицией главной части) и конструкции закрытые (с препозицией придаточной части). В предложениях, состоящих из двух синтагм, анализ проводился путем сопоставления прогрессивной и терминальной синтагм. Для выяснения закономерностей мелодического оформления двухсинтагменных предложений сопоставлены движения основного тона конечных частей обеих синтагм. Акустический анализ показывает, что терминальная синтагма в разных синтаксических структурах характеризуется максимальным понижением частоты основного тона, локализованным на последнем слове предложения (см. гр. 1, 2).

Общий мелодический рисунок отдельных синтагм в сложном предложении определяется смысловыми отношениями и в известной мере местом синтагм в предложении. В произнесении обоих дикторов предложение распадается на две синтагмы, охватывающие соответственно главное и придаточное предложения. Следует отметить, что в анализируемых предложениях во всех из 10 возможных случаев мелодические показатели придаточной части (прогрессивная синтагма) превосходят данные показатели терминальной (главное предложение) синтагмы (см. таб. 1).

Таблиця 1

Соотношение средней частоты основного тона в прогрессивных и терминальных синтагмах

предложения	частота основного тона [Гц]	
	придаточная часть	главная часть
[bɪ'kɒz ɪt wəz kəʊld ðəʊ nɒt 'snəʊɪŋ - wen 'aɪ 'stɑːtɪd aʊt 'aɪ drest fə 'wɪntə]	246	232
[bɪ'kɒz ʃɪ wəz leɪt ʃɪ skɪpt 'brekfəst]	269	240
[bɪ'kɒz ʃɪ ə'raɪvd 'fɜːst 'krɪ'stɪn ʌn'lɒkt ðə dɔː bət ʃɪ left ðə ki'ɪn ðə lɒk]	257	237
[əz 'aɪ həv ə'pɔːntɪd ɪm 'səʊ 'aɪ meɪ dɪ'smɪs ɪm ət 'eni 'taɪm]	261	241
[sɪns jə nɒt 'hævɪŋ 'eniθɪŋ els ju kən həv tu' əv 'evrɪθɪŋ]	263	248
[fə'rez'mʌtʃ əz ðə θɜːst s ɪn'tɒləreɪbəl ðə 'peɪfnt meɪ bi ɪn'dʌldʒd]	268	242
[dʒuː tə ðə fækt ðət ðə wəz ə flʌd ðə taʊn həd tə bi ɪ'vækjʊeɪtɪd]	270	248
[kən'sɪdərɪŋ hi daɪd 'seɪvɪŋ ðəm 'ðeɪ əʊ ɪt tu ɪm]	269	258
['biːɪŋ ðət 'aɪ fləʊ ɪn 'grɪ'f ðə 'smɔːlɪst twaɪn meɪ li'd mi']	270	245
['biːɪŋ əz 'aɪ wəz 'pɑːsɪŋ 'aɪ dʒəst 'θɔːt aɪd lʊk ɪn]	249	235

В предложении /Because she was late, she skipped breakfast// [bɪ'kɒz ʃɪ wəz leɪt ʃɪ skɪpt 'brekfəst] придаточное предложение выступает в качестве прогрессивной синтагмы, а главное – в качестве терминальной. Максимальная частота зафиксирована в начале синтагм: 305 гц и 267 гц. Средняя частота основного тона в первой синтагме составляет 269 гц, тот же показатель во второй синтагме – 240 гц.

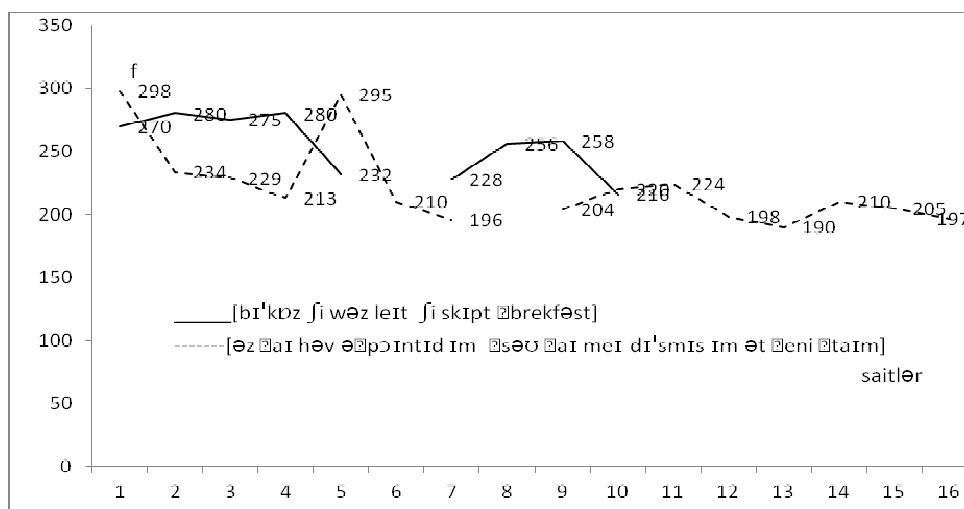

График 1. Частота основного тона в предложениях [bɪ'kɒz ʃɪ wəz leɪt ʃɪ skɪpt 'brekfəst] və [əz 'aɪ həv ə'pɔːntɪd ɪm 'səʊ 'aɪ meɪ dɪ'smɪs ɪm ət 'eni 'taɪm]

Таблица 2.

Соотношение средней частоты основного тона в прогредиентных и терминальных синтагмах

предложения	частота основного тона [Гц]	
	главная часть	придаточная часть
['aɪ 'kwɛstʃən maɪ eɪdʒ naʊ bɪ'kɒz 'aɪ fi:l twaɪs ɪt]	263	247
[ɪt ɔ:l 'hæpənd bɪ'kɒz 'bɑ:brə 'gɒt lɒst]	272	235
[wɛl ðen ɪt wɪ bi dʌl bɪ'kɒz hɑ:f ði 'ɪntrəstɪŋ 'pi:pl ə nɒt 'kʌmɪŋ]	270	221
[hi tʊk ɪn 'aɪri:n ɒn ðə graʊnd ðæt hi həd nɒt 'entə'teɪnd hæ sɪns fɪ wəz ə braɪd]	245	195
['fɑ:ðə 'aɪ θæŋk ði: ðæt ðəʊ hæst hɜ:d mi:]	268	241
[ðə 'kɜ:təsi əv 'neɪfz ə'laʊz ju maɪ 'betə ɪn ðæt ju ə ðə 'fɜ:stbɔ:n]	246	228
[ðɪs wəz ə gʊd dɪ'sɪʒn 'ɪ'næsmʌtʃ əz ɪt wɜ:kt fə ju]	267	183
[bət 'aɪ wəʊnt ə'laʊ ðæt 'si:ɪŋ ðæt ɪt wʊd 'nevə su:t maɪ keɪs]	283	235
[naʊ 'aɪ nəʊ ðæt ðəʊ fɪərɪst gɒd 'si:ɪŋ ðəʊ hæst nɒt wɪð'held 'ðəɪ slʌn]	286	238
[ðɪs wəz ə'prɒpɪət ɪn vju: əv ðə fækt ðæt 'beɪkən wəz breɪv ɪn deθ]	262	243

Аналогичная картина наблюдается и в предложениях, где придаточная часть занимает постпозицию. В предложении /I question my age now because I feel twice it // ['aɪ 'kwɛstʃən maɪ eɪdʒ naʊ bɪ'kɒz 'aɪ fi:l twaɪs ɪt] в прогредиентной синтагме мелодичность составляет 290-208 гц, в терминальной синтагме же 270-172 гц. Максимальная частота основного тона зафиксирована в начале синтагмы 290 гц и 270 гц (см. гр. 2). В предложении /It all happened because Barbara got lost// [ɪt ɔ:l 'hæpənd bɪ'kɒz 'bɑ:brə 'gɒt lɒst] мелодичность начинается со среднего регистра. Пик интенсивности падает на начало первой синтагмы – 307 гц. Минимальная частота зафиксирована в конце терминальной синтагмы – 198 гц. Средняя частота основного тона в первой синтагме составляет 272 гц, тот же показатель во второй синтагме – 235 гц (см. таб. 2, гр. 2).

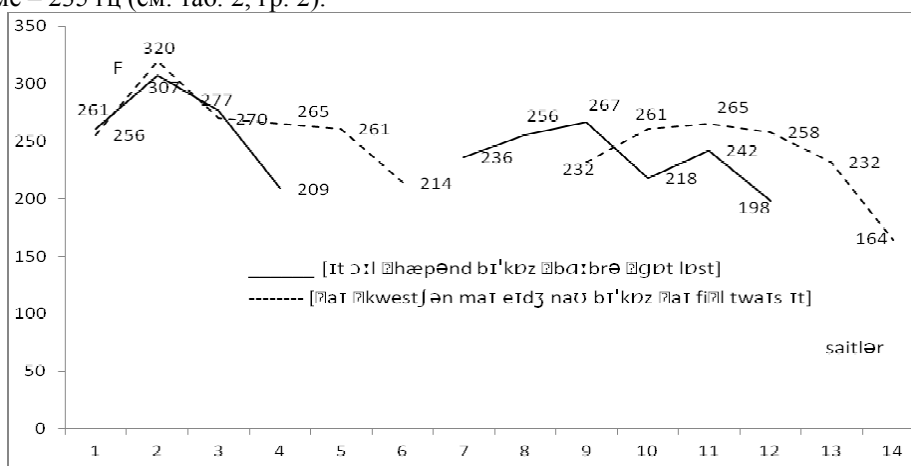

График 2. Частота основного тона в предложениях ['aɪ 'kwɛstʃən maɪ eɪdʒ naʊ bɪ'kɒz 'aɪ fi:l twaɪs ɪt] və [ɪt ɔ:l 'hæpənd bɪ'kɒz 'bɑ:brə 'gɒt lɒst]

Исследование мелодических характеристик сложноподчиненных предложений с придаточными времени показывает, что данные предложения в языке наделены специфическими фонетическими характеристиками. Не имея завершенности в характере движения основного тона, первая часть (прогредидентная синтагма) сложного предложения во всех рассмотренных нами предложениях не обладает интонационной самостоятельностью. Падение тона к концу прогредидентной синтагмы не достигает той степени, которая необходима, чтобы считать данный отрезок интонационно законченным. Вторая часть СПП, выступающая как терминальная синтагма, характеризуется понижающимся направлением движения частоты основного тона. В анализируемых предложениях во всех случаях мелодические показатели главной части (прогредидентная синтагма) превосходит данные показатели терминальной (придаточное предложение) синтагмы.

Лишенные интонационной самостоятельности, этого существеннейшего признака предложения, части сложного подчинения не могут функционировать как самостоятельные предложения. Только сложное предложение в целом, соединяя воедино все составляющие его части, выступая как определенный коммуникативный тип, обладает и интонационным единством, и интонационной самостоятельностью. Конечные синтагмы характеризуются понижением тона на последнем слове синтагмы.

Мелодическое завершение не зависит также от лексического наполнения сложных предложений. В анализируемых предложениях первая синтагма не имеет мелодического завершения, так как низший предел падения основного тона голоса в нем выше, чем низший тон конца второй синтагмы. Прогредидентная синтагма имеет характерное для начальных синтагм восходящее тональное оформление со значительным интервалом на стыке с последующей синтагмой, вторая синтагма характеризуется восходяще-нисходящим движением основного тона. Тон достигает своего наивысшего уровня в первой синтагме, вследствие чего высотное оформление смыслового ядра оказывается решающим для характеристики движения основного тона во всей синтагме. Не имея завершенности в характере движения тона первая синтагма сложного предложения во всех предложениях явно не обладает интонационной самостоятельностью. Уровень падения движения основного тона в прогредидентной синтагме не достигает той степени, которая позволила бы нам считать данный отрезок предложения интонационно завершенным. Поскольку прогредидентная синтагма интонационно не завершена, постольку и вторая, т. е. терминальная синтагма, не является самостоятельной, а лишь продолжением первой части, и только вместе они воссоздают полную картину интонационного оформления предложения.

Литература

1. Бондарко Л. В. Фонетика современного русского языка / Л. В. Бондарко. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1998. – 276 с.
2. Брызгунова Е. А. Практическая фонетика и интонация русского языка / Е. А. Брызгунова. – М. : Изд-во МГУ, 1965. – 305 с.
3. Буланин Л. Л. Фонетика современного русского языка / Л. Л. Буланин. – М. : Высшая школа, 1970. – 206 с.
4. Вейсялли Ф. Я. К анализу фразовой интонации / Вейсялли Ф. Я. // Seçilmiş əsərləri. I cild. – Bakı : Mütərcim, 2009. – s. 202–203.
5. Вейсялли Ф. Я. Некоторые вопросы интонации азербайджанского языка / Вейсялли Ф. Я. // Seçilmiş əsərləri. I cild. – Bakı : Mütərcim, 2009. – s. 254–264.
6. Зиндер Л. Р. Общая фонетика / Л. Р. Зиндер. – М. : Высшая школа, 1979. – 312 с.
7. Николаева Т. М. Фразовая интонация славянских языков / Т. М. Николаева. – М. : Наука, 1977. – 278 с.
8. Пешковский А. М. Интонация и грамматика / А. М. Пешковский // Избранные труды. – М. : Госучпедиздат Мин-ва просв. РСФСР, 1959. – С. 177–191.

9. Реформатский А. А. Фонологические этюды / А. А. Реформатский. – М. : Наука, 1975. – 135 с.
10. Светозарова Н. Д. Интонационная система русского языка / Н. Д. Светозарова. – Л. : ЛГУ, 1982. – 175 с.
11. Торсуева И. Г. Интонация / И. Г. Торсуева, Е. А. Брызгунова, С. М. Гадуйчук. – Киев : Вища школа, 1978. – 240 с.
12. Торсуева И. Г. Интонация и смысл высказывания / И. Г. Торсуева. – М. : Наука, 1979. – 111 с.

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ СИНТАКСИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Керимова С. Т.

Бакинский Славянский Университет

В языке рядом с фразеологизмами существуют синтаксические единицы, приспособляющие те же самые языковые элементы в той или иной форме. Наряду с фразеологическими сращениями в языке есть сходные этим языковым элементам синтаксические фразеологические конструкции. Различия между фразеологическими конструкциями и простыми предложениями состоят в наличии экспрессии, переносного значения. Чтобы доказать фразеологичность конструкции, необходимо определить семантические границы фразеологизмов, изучить различные оттенки значения, включая и модальные значения во фразеологизмах.

Ключевые слова: конструкция, синтаксический фразеологизм, структурные семантические особенности, устная речь.

In the language alongside the phraseological units exist syntactic phraseological units fitting the same language elements in this or that form. The difference between the phraseological constructions and simple sentences formed by means of ordinary sentences lies in the fact that phraseological units express not word by word meaning, but express different meanings. In order to substantiate phraseological constructions it is demanded to determine the semantic borders of the phraseological units, to study different shades of meaning including modal meanings at the phraseological units.

Key words: construction, syntactic phraseologisms, structural semantic features, oral speech.

И в мировом, и в азербайджанском языкознании написано много научных трудов в области фразеологии, к этой проблеме подходили с различных точек зрения. Но специфические особенности фразеологических оборотов, различительные свойства и множество различных проблем всегда остаются объектом спора лингвистов. Различный подход к присущим свойствам фразеологических единиц, наименование одного понятия различными терминами, проблема расширения и сужения фразеологических единиц в сравнении с другими языковыми единицами и сегодня является актуальным среди лингвистов. С этой точки зрения синтаксические фразеологические конструкции, свойства и способы их образования представлены в азербайджанском языке отличным образом. Так, наряду с фразеологическими сращениями, в языке есть сходные этим языковым элементам синтаксические фразеологические конструкции. В азербайджанском языкознании в трудах, посвященных фразеологии, этим языковым единицам либо уделялось особое внимание, либо они не воспринимались как фразеологические единицы. Исследования в области фразеологических единиц и их свойств нашли достаточное место в языкознании. Также в азербайджанском языкознании к исследованию этой проблемы было привлечено большое внимание, они были охарактеризованы всесторонне. С этой точки зрения пробуждает интерес монография профессора Т. Байрамова о фразеологических сращениях, в которой он подвел итоги всестороннего исследования фразеологии азербайджанского языка: “В выражении мысли целостные конструкции речи, состоящие из двух или более общезначимых, исторически связанных слов, компоненты которых не расчленяются синтаксически и семантически, по строению похожие на словосочетания или предложение, эквивалентные по смыслу словосочетанию или предложению, изменяемые по грамматическим признакам конструкции называют фразеологическими единицами” [1, с. 10].

Активно используемые в разных стилях азербайджанского языка и отличающиеся разнообразной структурой и семантическими свойствами, синтаксические фразеологические

конструкции и их специфические признаки пока еще не были специальной темой исследований, за исключением некоторых заметок, они не были привлечены к лингвистическому анализу. В современном азербайджанском языкознании в зависимости от цели и интонации предложения, можно встретить сотни конструкций предложений. Но отличие синтаксических фразеологических конструкций от предложений, строящихся на основе простых конструкций, в их фразеологизации, которая выражает переносное значение. “Одно из основных категориальных свойств фразеологических единиц в переносности. Фразеологизмы вырабатываются именно на основе переносности. Известно, что семантическое богатство слова связано с переносностью. Это закономерный процесс” [2, с. 37].

Именно это свойство является основным моментом, сближающим синтаксические фразеологические конструкции и фразеологические сращения. Действительно, достаточно много признаков, отображающих свойства обеих языковых единиц. Но переносность составляет основу фразеологии, и слово выражает переносность в связи со своим первоначальным действительным значением, имеющим различные смысловые оттенки. Внутри некоторых языковых единиц переносность становится устойчивой и это является условной причиной образования фразеологических сращений. Общие свойства между синтаксическими фразеологическими конструкциями и фразеологическими сращениями с первого взгляда могут создать трудности в определении границ. Но наблюдения, проведенные на основе материалов современного азербайджанского языка и контекстуальная позиция синтаксических фразеологических конструкций, дают возможность их различать.

Исследователь синтаксических фразеологических конструкций в русском языке А. В. Величко считал их синтаксическими фразеологизмами, подчеркивая имеющуюся у них нестандартную структуру. Он так характеризует синтаксические фразеологизмы: “В таких структурах связь и отношения между компонентами не обусловлены живыми синтаксическими правилами. Здесь компоненты связаны идиоматически, а лексические значения компонентов, создающих структуру, ослаблены. В силу названных особенностей подобные построения и получили название синтаксических фразеологизмов” [3, с. 3].

По нашему мнению, если сравнить названные языковые единицы с выражением “синтаксические фразеологизмы”, то правильнее было бы назвать их синтаксические фразеологические конструкции. Такие синтаксические фразеологизмы охватывают фразеологизированные синтаксические единицы, и выражение “конструкция” полностью отображает специфические свойства этих языковых единиц. Несмотря на то, что синтаксические фразеологические конструкции создаются в результате взаимосвязи основных и изменяемых компонентов, в их основе стоят неизменяемые элементы, образующие синтаксические фразеологические конструкции. Иначе говоря, имеющиеся в языке готовые синтаксические фразеологические конструкции – это не они сами, а их модели, и в зависимости от контекста они дополняются нужными элементами со стороны пользователя. Синтаксические фразеологические конструкции оформляются по “скелетам”, сформированным веками. Следует отметить, что эти языковые единицы, обогащенные экспрессивными красками, выражают высокую эмоциональность и субъективную модальность, и это является их заранее необдуманым, контекстуальным свойством. В действительности, синтаксические фразеологические конструкции создаются не в тексте, они употребляются в готовом виде во фразеологизированных предложениях или в результате восстановления лексических единиц.

При вхождении синтаксических фразеологических конструкций в речь в готовой форме одновременно смысловой оттенок и семантические значения являются причиной их употребления в устной речи, в бытовом стиле. “Устная речь по своей структуре готовыми формами более обогащена” [4, с. 9] и с этой точки зрения использование этих языковых единиц в бытовом стиле естественно.

Ф. Агаева в книге “Синтаксис устной речи”, говоря о свойствах устной речи, пишет: “Эти свойства не заканчиваются только неполнотой и эллиптичностью выражений, существующих в устной речи, а также широкой распространенностью подчинительной связи по сравнению с сочинительной. Основной признак – использование в устной речи бесчисленных готовых выражений и штампов. Шаблонные выражения, эллиптичность в устной речи связаны со спонтанным характером речи” [5, с. 7]. Наверное, по этой причине синтаксические фразеологические конструкции чаще всего встречаются в устной речи. Бытовой стиль состоит из устной речи, диалогов и повседневной разговорной речи. Свобода в этом стиле, необдуманное выражение мысли со стороны говорящего и его эмоциональное состояние причина, которая открывает путь синтаксическим фразеологическим конструкциям в речь. Синтаксические фразеологические конструкции, используемые в бытовом стиле, находят путь в художественную литературу, путем их изменения в том или ином виде со стороны автора, а иногда употребляются и в оригинале в языке персонажей. Такие языковые единицы придают художественному произведению не только народный дух, но и помогают раскрытию образа и определению отношения писателя.

Одно из специфических свойств синтаксических фразеологических конструкций, как было сказано выше, это постоянные и изменяемые компоненты. Но интересная сторона этих конструкций заключена в способе выражения их компонентов. Следует отметить, что не имеющие никакого лексического значения служебные части речи выступают постоянными компонентами синтаксических фразеологических конструкций и играют роль “скелета”. Каждая синтаксическая фразеологическая конструкция имеет семантический смысловой вес (утверждение, отрицание, согласие, ирония, убежденность, уверенность и др.). Они группируют эти языковые единицы по постоянному принципу и играют роль – решающую в определении этого смысла [3, с. 8]. Сказанное относится к местоимениям, а в особенности к вопросительным местоимениям, отображающим в себе свойства других частей речи. Использование служебных частей речи и вопросительных местоимений в роли постоянного компонента в синтаксической фразеологической конструкции, а также ослабление и потеря первоначального значения считается закономерным явлением. Но, с другой стороны, возникает проблема возможности перевода синтаксических фразеологических конструкций на другие языки. Анализируя материалы о синтаксических фразеологических конструкциях на азербайджанском или русском языке, приходим к выводу, что перевод этих конструкций с одного языка на другой – возможен. Можно перевести буквально – слово в слово. Этот перевод не наносит вреда общему смыслу синтаксических фразеологических конструкций. Естественно, это явление не охватывает все синтаксические фразеологические конструкции, эта возможность превращения по отношению к другим языкам пока еще не изучена. Несмотря на то, что служебные части речи в конструкциях имеют ослабленное и потерявшее первоначальное значение, они выступают в конструкциях как создающий конструкцию компонент и во время перевода переводятся как внеконструктивная единица, но и в языке перевода синтаксические фразеологические конструкции выражают то же значение, что и в родном. Это явление говорит о том, что служебные части речи имеют широкие стилевые возможности. Это связано с этимологией служебных частей речи. Именно “генофонд” служебных частей речи открывает путь широким стилевым возможностям внутри синтаксических фразеологических конструкций, структуры которых заменяются, но не делятся. Но в устной речи, даже в художественном произведении в речи персонажей такие исключения возможны:

– *Məşq qurtardı?* (Репетиция закончена?)

– *Hardan?* (Откуда?)

В этом примере выражение “*Hardan qurtardı?* / Откуда закончилась?” выступает как синтаксическая фразеологическая конструкция. Но в диалоге мы видим сокращенную форму

этого выражения. Несмотря на это, каждый носитель азербайджанского языка легко может восстановить эту конструкцию. Выражение “Nardan qurtardə? / Откуда закончилась?” внутри диалога выражает отрицание, недовольство, как ответ на первую часть.

Определение характерных особенностей синтаксических фразеологических конструкций, анализ на лексическом, семантическом и синтаксическом уровне, исследование схожих и отличительных качеств синтаксических фразеологических конструкций с другими языковыми единицами требуют углубленного изучения языковых единиц в современном языке. Синтаксические фразеологические конструкции создают смысловые оттенки, играют экспрессивную роль и модальность в разных стилях языка, способствуя его обогащению.

Из всего вышесказанного можно сделать такие предварительные выводы:

1. Синтаксические фразеологические конструкции имеют как сходные, так и отличительные свойства в сравнение с фразеологическими сращениями.
2. Синтаксические фразеологические конструкции состоят из устойчивых и изменчивых компонентов.
3. Переносность – одно из категориальных свойств фразеологических единиц.
4. Служебные части речи выступают в роли основного компонента – “скелета” синтаксических фразеологических конструкций.
5. В языке в готовом виде существуют не сами синтаксические фразеологические конструкции, а их “скелеты” в зависимости от контекста. Эти языковые единицы, обогащенные экспрессивными оттенками, выражают высокую эмоциональность, субъективную модальность.

Литература

1. Bayramova N. *Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları* / N. Bayramova. – Bakı : “Maarif” nəşriyyatı, 1978. – 174 s.
2. Mirzəliyeva M. *Türk dillərinin frazeologiyası* / M. Mirzəliyeva. – 1 cild. – Bakı : “Nurlan”, 2009. – 220 s.
3. Величко А. В. *Синтаксическая фразеология для русских и иностранцев* / А. В. Величко. – М., 1996. – 124 с.
4. Виноградов В. В. *Язык художественного произведения* / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1954. – № 3. – С. 3–25.
5. Ağayeva F. *Şifahi nitqin sintaksisi* / F. Ağayeva. – Bakı : “Maarif”, 1975. – 116 s.

ІМЕННИК ГНѢВЪ У ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XIV – XVI СТ.: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ковалюк О. К.

Національний авіаційний університет

У статті уточнено першу фіксацію іменника *гнѣвъ* у пам'ятках досліджуваного періоду, простежено історію розвитку значень номінативної одиниці, з'ясовано частоту вживання в писемних джерелах та подальшу долю в лексичній системі сучасної української літературної мови. Аналіз виконано на матеріалі писемних пам'яток староукраїнської мови XIV – XVI ст.

Ключові слова: етимологія, лексико-семантичне поле “позначення емоційного стану”, метафоричне перенесення, писемні пам'ятки, староукраїнська мова XIV – XVI ст.

The article specifies the first recording of the noun *гнѣвъ* in the items of historical interest of the period being studied, the development history of the nominative unit has been traced, the frequency of its use in written sources and its further development in the lexical system of the modern Ukrainian language was defined. The analysis has been made basing on the old Ukrainian language written items of interest materials of the XIV – XVI centuries.

Key words: etymology, lexical-semantic field “designation of emotional state”, metaphorical transfer, written items of historical interest, the old Ukrainian language of the XIV – XVI centuries.

Дослідження лексико-семантичного поля “позначення емоційного стану” в діяхронічному аспекті дозволить хоча б частково відтворити уявлення давньої людини про навколишній світ. На думку В. І. Шаховського, “слово, яке називає або виражає ту чи іншу концептуалізовану й лексикалізовану емоцію, зберігає в закодованому вигляді всі лінгвістичні й екстралінгвістичні знання Homo sentiens про неї, які входять у його емотивну / емоційну компетенцію” [9, с. 26].

Актуальність статті полягає в тому, що на сьогодні немає студій, присвячених окремим лексемам на позначення назв емоційних станів людини, які вживалися в писемних пам'ятках староукраїнської мови XIV – XVI ст. **Мета** статті – виявити лексему *гнѣвъ* у текстах XIV – XVI ст. та реконструювати її семантичну структуру. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: уточнити першу фіксацію іменника *гнѣвъ* у пам'ятках досліджуваного періоду, простежити історію розвитку значень аналізованого слова, з'ясувати частоту його вживання в писемних джерелах та подальшу долю в лексичній системі сучасної української літературної мови. Об'єкт дослідження – лексема *гнѣвъ* як один із ядерних конститuentів лексико-семантичного поля “позначення емоційного стану”. Джерело матеріалу – різні за стилями й жанрами писемні пам'ятки староукраїнської мови XIV – XVI ст. (конфесійні, ораторсько-проповідницькі, житійно-повістеві, художні, наукові, ділові).

З погляду діяхронії деякі аспекти семантики, функціонування, жанрово-стильових, словотворчих характеристик окремих лексем із коренем *-гнѣв-* частково розглядалися в працях істориків мови. В. В. Колесов розглянув змістові та формальні ознаки лексеми *гнѣвъ* як одного з компонентів формули-синтагми на матеріалі давньоруських текстів [3, с. 291]. Г. В. Межжеріна здійснила семантичний аналіз прикметників *гнѣвливыи* та *гнѣвныи* крізь призму концепту “запальність” у східнослов'янській мовній картині XI – XIII ст. [6, с. 166–168]. Л. М. Полюга, окреслюючи особливості української абстрактної лексики XIV – XVII ст., висвітлив історію формування, окремі аспекти словотворення й функціонування, лексико-семантичні та стилістичні характеристики лексем *гнѣвъ*, *гнѣванс*, *гнѣвливость* [7, с. 218]. М. О. Демчук дослідила функціональні, сигніфікативні та структурні особливості генетично слов'янських автохтонних власних імен *Гневашиъ*, *Гнівашиъ*, *Гнѣва(о)ишь* та ін. в українській антропонімії XIV – XVII ст. [2, с. 162].

Для формування загального уявлення про походження лексеми *гнѣвъ*, установлення орієнтовного часу її появи та особливостей історичного розвитку досліджувалися лексикографічні джерела, насамперед етимологічні й історичні словники [25, с. 537; 31, с. 133; 33, с. 338–341; 34, с. 245–246; 35, с. 229, 232–235; 43, с. 420; 47, с. 169–170 тощо].

З'ясування внутрішньої форми слова допоможе встановити його початкову семантику, яка дала поштовх до утворення нових значень та відтінків. Суперечлива етимологія іменника *гнѣвъ* зумовила появу припущень різного характеру. Одні дослідники пов'язують його зі значенням “гніти (гній)”: псл. **gniti* < **gneitei*, **gnojъ* < **gnoios*; семантичний розвиток такий: “гниль, гній, отрута, отруєна кров > гнів” [25, с. 537; див. також 43, с. 420; 31, с. 133; 44, с. 194]. Інші допускають зв'язок з псл. **ognъ* “вогнь”, а також із псл. **gně-titi* “розпалювати” [25, с. 537]. Існує думка і про спорідненість досліджуваної лексеми зі словом “давити”: **gnoviti* > **gněvati* > **gněvъ* [47, с. 169–170].

Поділяємо думку дослідників, які пов'язують лексему *гнѣвъ* зі значенням “вогнь”. Уважаємо, що перенесення найменування відбулося за зовнішньою схожістю до процесу горіння, оскільки, коли людина гнівається, розширюються судини, що призводить до почервоніння обличчя та підвищення артеріального тиску, у зв'язку з чим кров буквально “кипить”. Наведемо для порівняння фразеологізм *дышати огнем*, ужитий у “Житті Василя Нового” [24, с. 521], у якому актуалізується емоційний стан гніву безпосередньо через стихію вогню: “*от ярости дышай огнем немилосердія*”. Як зазначає П. О. Селігей, для давньої людини було не під силу правильно визначити причини душевного та фізіологічного дискомфорту, тому процеси, які відбувалися в психіці й організмі, пояснювалися метафорично, методом асоціацій з уже знаними явищами природи [8, с. 157]. До підтримуваної нами гіпотези можемо запропонувати таку модель метафоричного перенесення, яке відбулося ще в праслов'янський період: найменування фізико-хімічного процесу > найменування емоції.

Др. іменник *гнѣвъ* уживався зі значенням “гнів” із другої половини XI ст. [33, с. 339]. У “Словнику староукраїнської мови XIV – XV ст.” найдавніші приклади вживання лексеми *гнѣвъ* датуються XV ст. [34, с. 245]. У наших хронологічних рамках перша фіксація лексеми *гнѣвъ* зі значенням “обурення, гнів” у розглянутих текстах припадає на середину XIV ст.: “*зъ гнѣву, а любо зъ зависти того-то пана габають кмети*” [10, с. 4 (*1347)]; “*у жалобахъ . . . (ркп.!) гнѣвъ . . . , зазростъ помсты*” [10, с. 16 (*1347)]; “*для гнѣва пана своего*” [10, с. 19 (*1347)]. Уживання іменника *гнѣвъ* із семантикою “обурення, гнів” спостерігаємо в пам'ятках до кінця XVI ст.: “*ни злобою ани которымъ гнѣвмъ*” [23, с. 75 (*1387)]; “*итобы въ гнѣвѣ члвка не зашло*” [45, арк. 19 зв. (1489)]; “*выслалъ свой листъ зъ гнѣвомъ*” [11, с. 122 (*1517)]; “*и стояща отынудъ предъ лицемъ моимъ во время гнѣва моего [. . .] возліяхъ на ня ярость мою во время гнѣва моего*” [13, с. 46 (*1592)]; “*а теперъ по гнѣву, а не по праву, его милость насъ судить*” [13, с. 128 (*1596)]; “*з гнѣву не поваживши себе*” [15, с. 71 (*1583)]; “*слонце да не зайдець во гнѣвѣ вашому*” [14, с. 286 (*1598)]; т. с. 27, с. 1015 (1598)]; “*Єсть гнѣвъ мои на грѣшники*” [20, с. 45 (XVI)]; “*и не стерпимъ гнѣвъ*” [20, с. 64 (XVI)]; “*зазрости, гнѣвы споры, мужобойства и иншіе тымъ подобне*” [16, с. 1584 (1597–1599)]; “*ледве жив от гнѣва*” [21, с. 23 (1599–1600)]; “*а не дьяволу и гнѣву*” [21, с. 61 (1599–1600)]; “*Дадѣте мѣсто гнѣву*” [21, с. 80 (1599–1600)]; “*и въ(з)рѣ на ни(х) съ гнѣвом(м)*” [26, арк. 71 зв. (XV, сп. XVI); т. с. 30, с. 136 (1556–1561)] тощо. Звідси бачимо, що іменник *гнѣвъ* відзначається високою концентрацією вживання та широким масштабом охопленого матеріалу.

У процесі дослідження виявлено, що в XVI ст. іменник *гнѣвъ* був полісемічним: його характерною особливістю стало поєднання таких значень, як “обурення, гнів” та “покарання, кара”. За спостереженнями Л. М. Полноги, “на складність семантичної структури АІ (абстрактних іменників. – О. К.) можуть впливати й умови контекстуального вживання слів, уживання відповідного слова в новому, незвичному сполученні” [7, с. 41]. Досліджуваний іменник

зі значенням “покарання, кара” зафіксовано в писемних пам’ятках зазначеного століття: “и не стерпимъ гнѣвъ, еже на грѣшники прецниа твого” [20, с. 64 (XVI)]; “и кто ва(м) оуказаль бѣжати о(т) боу(д)щаго гнѣва” [30, с. 144 (1556–1561); т.с. 26, арк. 16 (XV, сп. XVI)]; “кто сказава(м) бѣжати Ѡврадѣцаго гнѣва” [26, арк. 109 (XV, сп. XVI)]; “боуде(т) бо бѣда веліа на земли, и гнѣв на люде(и) си(х)” [26, арк. 149 (XV, сп. XVI)]; “прейдег гнѣв еретический” [21, с. 81 (1599–1600)]. Аналіз свідчить, що семантика іменника гнѣвъ “покарання, кара” актуалізується в текстах релігійного змісту, що дозволяє припустити її старослов’янські витоки. У давньоруський період “покарання, кара” були лише семантичними відтінками основного лексичного значення “гнів” [33, с. 339]. Значення “покарання, кара” досліджуваної лексеми не збереглося в сучасній українській літературній мові та інших слов’янських мовах.

Також предметом нашого дослідження стало вживання лексеми гнѣвъ у складі словосполучень. “Чим більша валентність слова, – пише М. П. Кочерган, – тим більшу кількість смислів дає його значення при взаємодії зі значеннями інших слів” [4, с. 23]. В одному контексті поряд з іменником гнѣвъ у значенні “обурення, гнів” зафіксовано вживання його синонімів *васнь*, *попудливость*, кожен із яких разом із вказаним іменником утворює парні словосполучення, компоненти яких поєднані сурядним сполучником *и*: “*маючи, де(и), на мене з да(в)ных часо(в) гни(в) и васнь*” [15, с. 45 (*1583)]; “*съ попудливости и гнѣву не дѣяло*” [16, с. 1282 (1597–1599)]; “*исполняются гнѣва и ярости*” [21, с. 80 (1599–1600)]; “*глаголемаго гнѣва и ярости*” [24, с. 520]; “*ярости и гнѣва не держаще*” [37, с. 178–179 (1580)]. Безсполучникові пари трапляються рідко: “*съ попудливости гнѣву моего*” [13, с. 55 (*1592)]; “*яростию гнѣва вѣчного сътретя*” [32, с. 71 (80–90 рр. XVI)]. Як відзначає Г. І. Лиса, “такі сполучення у книжно-писемних пам’ятках уживалися як готові, відтворювані формули, які співіснували в однотипних текстах – творах, подібних за мотивацією, функціями і змістом [...], переходячи з тексту до тексту за традицією” [5, с. 221]. Поєднання лексем гнѣвъ та *ярость* відзначається найбільшою частотою вживання, причому *ярость* може стояти як у пре-, так і в постпозиції щодо іменника гнѣвъ, тобто порядок розташування компонентів є досить вільним. Зауважимо, що давні автори найчастіше обирали формулу, у якій іменник гнѣвъ стоїть у препозиції. Також звертаємо увагу на те, що компоненти досліджуваних парних словосполучень не завжди є синонімами: “*видячи гнѣвъ и нежитіе промежку тебя государя и отца моего*” [10, с. 270 (*1501–1503)]; “*иужь маю дати его милости пану Краковскому 20 воловь, уходячи гнѣву и мерзянки его милости*” [11, с. 371 (*1540)]; “*подносячи руцѣ чистыи безъ гнѣву и свару*” [16, с. 1308 (1597–1599)].

Парне словосполучення може розширюватися за рахунок інших іменних компонентів: “*съ чого возрастаетъ ярость, гнѣвъ и клопотъ безвременный*” [13, с. 128 (*1596)]. У сполученнях такого типу поряд із лексемою гнѣвъ спостерігається вживання слів *злоба*, *ненависть*, *зависть*, *вражда*: “*Ѡложѣм Ѡ себе всакѣ злобы, гнѣвъ и ненависть*” [45, арк. 19 зв. (1489)]; “*от зависти, гнѣва и вражды*” [21, с. 90 (1599–1600)]. Таким чином, автори не лише використовували готові формули, але й активно долучалися до творчого процесу.

Усталені сполуки іменника гнѣвъ із прикметником *божий* або присвійним займенником у значенні “божа кара” засвідчено в писемних джерелах із XV ст. “Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.” не фіксує ані цих сполук, ані лексичного значення “божа кара” [34, с. 245], що може бути пов’язане з жанрово-стильовим характером досліджуваних пам’яток: в основу цього лексикографічного джерела лягли лише документи ділового стилю. “Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.” засвідчує сталу сполуку гнѣвъ *божий* із семантикою “божа кара”; найдавніші приклади вживання досліджуваного сполучення датовані XVI ст. [35, с. 235]. У вказаному лексикографічному джерелі наведено лише один приклад уживання цього словосполучення, що міститься у “Книжці” Івана Вишенського. У текстах кінця XV ст. кілька разів зафіксовано сполучення слова гнѣвъ з присвійним займенником у наведеному

значенні: “а мы како избежим праведнаго *гнѣва его* по делом нашим” [22, с. 124 (*1497)]; “тако ни мы не можемъ стерпети *гнѣва твоего*” [22, с. 124 (*1497)]; “не можемъ бо доло носити *гнѣва твоего*, жестоко есть питиши чашию пельна *гнѣва твоего*” [22, с. 124 (*1497)]. Сполучення *гнѣвъ божий* у значенні “божа кара” спостерігаємо в писемних джерелах до кінця XVI ст.: “пость Ниневитскаго рода отъ *гнѣва Божия* премеи” [37, с. 161 (1580)]; “и блажащихъ злобу *гнѣвъ божій* побіетъ” [32, с. 83 (80–90 рр. XVI)]; “же увесь *гнѣвъ Божій* на люди вылился” [13, с. 134 (*1596)]; “же увесь *гнѣвъ Божій*, на люде ся вывиль” [18, с. 502 (*1596)]; “для упрошенья *гнѣву Божого*” [16, с. 1236 (1597–1599)]; “*гнѣвъ Божій*” [16, с. 1450 (1597–1599)]; “изали радишей срогимъ *гневомъ Божиимъ* слушней ся то назвати можете” [29, с. 1099 (1598–1599)]; “сосуд *гнѣва божия*” [29, с. 7 (1599–1600)]; “от скорого *гнѣва божия* нагло!” [21, с. 46 (1599–1600)]; “но *гнѣвбжій* пребываетъ на не(м)” [26, арк. 166 (XV, сп. XVI)]. У “Книжці” Івана Вишенського сталє словосполучення *гнѣвъ божий* розширено за рахунок іменника судъ: “да избѣжиши *гнѣва* и суда божия за тое твое ругание и смѣяне” [21, с. 25 (1599–1600)].

“Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.” фіксує вживання словосполучення *гнѣвъ господній* із семантикою “божа кара” у джерелах XVII ст. [35, с. 235]. Наявні матеріали дозволяють констатувати існування цієї сполуки вже в XVI ст.: “кубокъ *господнего гнѣва*” [32, с. 75 (80–90 рр. XVI)]. Словосполучення *гнѣвъ божий* та *гнѣвъ господній* є абсолютними синонімами, які об'єднані семантикою “божа кара”.

Як свідчить аналіз писемних джерел XIV – XVI ст., іменник *гнѣвъ* може входити до складу дієслівних сполук. Зі значенням “викликати гнів” було зафіксовано словосполучення у *гнѣвъ упадати*, яке вживалося із середини XIV ст.: “а у насъ у великій *гнѣвъ упадають*” [10, с. 13 (*1347)]. Із таким значенням “Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.” документує вживання цього словосполучення (з деякими графічними варіантами) з XV ст. [34, с. 245]. “Словником української мови XVI – першої половини XVII ст.” словосполучення у *гнѣвъ упадати* не засвідчено. Припускаємо, що досліджуване сполучення функціонувало до XVI ст., на що вказують і опрацьовані писемні джерела. Зафіксовано синонімічні варіанти словосполучення у *гнѣвъ упадати*: “а жестоко слово *гнѣвъ въздвизаетъ*” [17, с. 280 (XV)]; “и по собѣ наслѣдкомъ нашимъ болиого невпокою быхмо не вчинили и *гнѣву* имъ не *вмножили*” [10, с. 329 (*1504–1505)]; “Ни што такъ Пана Бога ку *гневои* не *побужаетъ*” [29, с. 1041 (1598–1599)]; “аще не *побѣжден гнѣвом* конечно будетъ” [21, с. 100 (1599–1600)]. “Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.” фіксує лише словосполучення *побужати до (къ) гнѣву (гнѣвои)*, датоване кінцем XVI ст. Із наведеного випливає, що, пройшовши ряд модифікацій, сполучення у *гнѣвъ упадати* зі значенням “викликати гнів” поступово замінюється сполученням *побужати до (къ) гнѣву (гнѣвои)* з тим самим значенням, яка продовжує функціонувати, за матеріалами “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”, до середини XVII ст.

Словосполучення *гнѣвъ отпустити* у значенні “перестати гніватися” вживається в пам'ятках з XV ст.: “а *гнѣвъ* имъ имасть *ѡтпустить*” [41, с. 130 (*1434)]; “*гнѣвъ* свой имъ *отпустилъ*” [10, с. 136 (*1493)]; “я тебе *гнев* свои хочу *отпустити*” [28, с. 219 (1560–1561)]; “ее млстни мнѣ *гнев* свои *отпустила*” [28, с. 219 (1560–1561)]. Зафіксовано синонімічні варіанти досліджуваного словосполучення: “отпиши жъ ты до своего господаря до святого митрополита его милости, абы тотъ *гнѣвъ* свой съ игумена *сложилъ*” [11, с. 122 (*1517)]; “*отложивши* на сторону *гнѣвъ* свой” [13, с. 98 (*1595)]. “Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.” не засвідчує вказаних варіацій.

Зі значенням “гніватися” було виявлено сполучення *гнѣвъ держати* в пам'ятці XVI ст.: “и государ нашъ на Казанскихъ людей *гнѣвъ* свой *держаль*” [11, с. 320 (*1533–1538)]. За матеріалами “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”, словосполучення *гнѣвъ держати* увійшло до вжитку на початку XVII ст. Зафіксовано синонімічні варіанти

досліджуваного словосполучення: “*абы на мене и тую дѣвку гнѣву своего не мела*” [28, с. 219 (1560–1561)]; “*абы за то гнѣву своего на мене не мѣла*” [28, с. 219 (1560–1561)]; “*абыхъ мы за то гнѣву нашего господарского на вась не вскладали*” [12, с. 260 (*1580)]; “*Да не съкрушитесь гнѣвом, яко сосуды скудельни*” [51, с. 144 (1591)]; “*не обрушайся гнѣвомъ, але съ спокойнымъ и умиленнымъ хмысломъ прочитай тые артыкулы*” [13, с. 99 (*1595)]; “*гнѣвом дышеши и отмцаеши!*” [21, с. 108 (1599–1600)]. “Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.” дає перше вживання словосполучення *имати (мати, мѣти) гнѣвъ* у значенні “гніватися” з XVI ст. Решти сполучень у словнику не зафіксовано.

Уживання словосполучення *пролити гнѣвъ* зі значенням “виявити гнів” задокументовано в писемному джерелі кінця XVI ст.: “*Пролѣй гнѣвъ твой на языки, хулящая тя*” [21, с. 89 (1599–1600)]. “Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.” не фіксує цього сполучення.

За спостереженнями Ю. А. Адінцової, вчені по-різному визначають статус дієслівного компонента в складі дієслівно-іменного словосполучення: одні наголошують на тому, що він повністю десемантизується і постає лише оформлювачем граматичної предикативності, перетворюючись на своєрідну зв’язку (П. Адамець, В. Богданов, У. Вейнрейх, В. Дерibas, С. Ожегов, М. Прокопович), інші ж заперечують його повну десемантизацію (Р. Гайсина, Н. Дмитрова, А. Кузнєцова) [1, с. 217]. Поділяємо думку другої групи дослідників. Вважаємо, що в більшості дієслівних словосполучень семантика дієслівного компонента перебуває на другому плані, оскільки хоч він і керує іменним компонентом, саме останній є семантичним центром словосполучення. Також зауважимо, що, за нашими спостереженнями, дієслівний компонент частіше перебуває в постпозиції щодо іменного (75 % від загальної кількості випадків уживання, представлених у проаналізованих текстах).

На сучасному етапі розвитку української мови слово *гнів* входить до загальноновживаної лексики й означає “почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування” [36, с. 94]. Таке значення збереглося у відповідній лексиці інших слов’янських мов: рос. *гнев* [42, с. 97], бр. *гнеў* [39, с. 153], польск. *gniew* [48, s. 238], чes. *hněv* [46, с. 211], словац. *hnev* [19, с. 619], в-лужиць. *hněw* [49, s. 53], болг. *гняв* [38, с. 128], сербохорв. *гнѣв* [40, с. 67], словен. *gněv* [50, s. 70]. .

Отже, аналіз пам’яток староукраїнської мови XIV – XVI ст. свідчить, що лексема *гнѣвъ* вирізняється високою частотою вживання та широким діапазоном функціонування в різних за стилями й жанрами писемних джерелах (конфесійних, ораторсько-проповідницьких, житійно-повістевих, художніх, ділових). З’ясовано, що досліджуваному іменнику притаманні значення “обурення, гнів” та “покарання, кара”, які актуалізуються відповідно до цільового призначення тексту. Лексема *гнѣвъ* із семантикою “обурення, гнів” починає вживатися в писемних пам’ятках із середини XIV ст. (за “Словником староукраїнської мови XIV – XV ст.” – з XV ст.). Найчастіше цей іменник спостерігається в джерелах XVI ст., рідше – у пам’ятках XIV – XV ст., що зумовлене переважно юридичним характером останніх, який не сприяв широкому вживанню в них досліджуваної номінативної одиниці.

Іменник *гнів* без значних семантичних змін, а лише з певними графічними та фонетичними варіаціями увійшов до активного лексичного складу сучасної української літературної мови.

Література

1. Адінцова Ю. А. Типологія дієслівного компонента в описовому дієслівно-іменному предикаті / Ю. А. Адінцова // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. : А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – С. 216–220.
2. Демчук М. О. Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 172 с.

3. Колесов В. В. Древнерусский литературный язык / В. В. Колесов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – 294 с.
4. Кочерган М. П. Слово і контекст : (лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 182 с.
5. Лиса Г. І. Формули-синтагми в українських і російських середньовічних життях / Г. І. Лиса // Проблеми зіставної семантики. – 2013. – Вип. 11. – С. 221–226.
6. Межжеріна Г. В. Людина в мовній картині світу часів Київської Русі : монографія / Г. В. Межжеріна. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – 448 с.
7. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – XVII ст. / Л. М. Полюга. – К. : Наук. думка, 1991. – 240 с.
8. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / П. О. Селігей. – К., 2001. – 231 с.
9. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : монография / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

10. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією. – СПб., 1846. – Т. 1 : 1340–1506. – Режим доступу : <https://www.sedmitza.ru/lib/text/695413/>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 08.07.2016.
11. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією. – СПб., 1848. – Т. 2 : 1506–1544. – Режим доступу : <https://www.sedmitza.ru/lib/text/696040/>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 08.07.2016.
12. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією. – СПб., 1848. – Т. 3 : 1544–1587. – Режим доступу : <https://www.sedmitza.ru/lib/text/697621/>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 08.07.2016.
13. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією. – СПб., 1851. – Т. 4 : 1588–1632. – Режим доступу : <https://www.sedmitza.ru/lib/text/700685/>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 08.07.2016.
14. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією. – СПб., 1863. – Т. 1 : 1361–1598. – Режим доступу : <https://www.sedmitza.ru/lib/text/718631/>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 08.07.2016.
15. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI століття (1582–1588 рр.) / підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К. : Наукова думка, 1965. – 192 с. – (Пам'ятки української мови XVI ст. Серія актових документів і грамот).
16. Апокрисисъ. Сочиненіе Христофора Филалета. Въ двухъ текстахъ Польскомъ и Западно-Русскомъ 1597–1599 года // Русская историческая библиотека, издаваемая Археологическою Комиссією. – Петербургъ, 1882. – Т. 7. – Кн. 2. – С. 1003–1820.
17. Апокрифи і легенди з українських рукописів / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. I : Апокрифи старозавітні : Репринт. вид. 1896 р. / передм. Я. Мельник. – Л. : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006. – 512 с.
18. Архивъ Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ. – К., 1859. – Ч. 1 : 1481–1596. – Т. 1. – Режим доступу : <http://www.ex.ua/79196405>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 12.07.2016.
19. Большой словацко-русский словарь : в 2 т. / Словацкая АН, Ин-т языкознанияим. Людовита Штура. – Братислава : Веда, 1979. – Т. 1 : А–К. – 976 с.
20. Буквар Івана Федорова / ред. Й. Й. Брояк. – К. : Дніпро, 1975. – арк. 24-25 (ненумеровані).
21. Вишенский И. Книжка / И. Вишенский // Сочинения / подгот. текста, ст. и коммент. И. П. Еремина. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 7–129. – (Литературные памятники).

22. Вольнская краткая летопись // Полное собрание русских летописей / Академия наук СССР, Институт истории СССР. – М. : Наука, 1980. – Т. 35 : Летописи белорусско-литовские. – С. 118–127.
23. Грамоти XIV ст. / упоряд., вступ. ст., комент. і словн. покажч. М. М. Пешчак. – К. : Наукова думка, 1974. – 256 с. – (Пам'ятки української мови).
24. Житіє Василя Нового / Хрестоматія давньої української літератури / упоряд. акад. О. І. Білецький. – Вид. 2. – К. : Рад. школа, 1952. – С. 516–522.
25. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук та ін. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1 : А–Г. – 634 с.
26. Кам'яно-Струмиловське Євангеліє 1411 року в списку XVI ст. – ІР НБУВ, ф. 301, № 44 л, 210 арк.
27. Листъ Ипатія Потєя къ князю Константину Константиновичу Острожскому 3 іюня 1598 года // Русская историческая библиотека, издаваемая Имп. Археографической Комиссией. – 2-е изд. – СПб., 1903. – Т. 19. Кн. 3. – С. 983–1033.
28. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – 733 с.
29. Отвѣтъ Ипатія Потєя Клирику Острожскому [1598–99 года] // Русская историческая библиотека, издаваемая Имп. Археографической Комиссией. – 2-е изд. – СПб., 1903. – Т. 19. – Кн. 3. – С. 983–1033.
30. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 : дослідження, транслітерованний текст, словопоказчик / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут української мови, Український мовно-інформаційний фонд ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) ; підгот.: І. П. Чепіга, Л. А. Гнагєнко. – К., 2001. – 703 с.
31. Преображенский А. Этимологический словарь русского языка : в 3 т. / А. Преображенский. – М. : Типография Г. Лисснера и Д. Совко, 1910–1914. – Т. 1 : А–О. – 679 с.
32. Скарга нищих до бога / Українська поезія: кінець XVI – початок XVII ст. / упоряд. В. П. Колосова, В. І. Крєкотєнь. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 71–88.
33. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : в 10 т. / гл. ред. Р. И. Аванесов. – М. : Русский язык, 1989. – Т. II : (възалкати–добродѣтельникъ). – 496 с.
34. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : в 2 т. / ред. кол.: Л. Л. Гумецька (гол. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 1 : А–М. – 630 с.
35. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; ред. Д. Гринчишин, Л. Полюга. – Львів, 1999. – Вип. 6. – 256 с.
36. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. 2 : Г–Ж. – 550 с.
37. Списаніє противъ люторовъ : въ двухъ редакціяхъ // Русская историческая библиотека, издаваемая Имп. Археографической Комиссией. – 2-е изд. – СПб., 1903. – Т. 19. – Кн. 3. – С. 47–182.
38. Стоянов І. А. Болгарсько-український словник : близько 43 000 слів / І. А. Стоянов, О. Р. Чмир. – К. : Наукова думка, 1988. – 780 с.
39. Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / АН Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа ; М. Р. Суднік, М. Н. Крыўко (рэд.). – Мінск : Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1996. – 784 с.
40. Толстой И. И. Сербскохорватско-русский словарь : 54 000 слов / И. И. Толстой. – 5-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1982. – 736 с.
41. Українські грамоти / В. Розов. – К. : Українська Академія Наук, 1928. – Т. 1 : XIV в. і перша половина XV в. – 262 с.

42. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка / Д. Н. Ушаков. – М. : Аделант, 2013. – 800 с.
43. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1 : А–Д. – 576 с.
44. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : 13 560 слов / П. Я. Черных. – 3-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1999. – Т. 1 : А–Пантомима. – 622 с.
45. Четья Мінея 1489 р. – IP НБУВ, ДА/ф.301, ЦАМ КДА, 415 арк.
46. Чешско-русский словарь : в 2 т. / под ред. Л. Копецкого, Й. Филипца, О. Лешки. – М. : Русский язык; Прага : Гос. пед. изд-во, 1976. – Т. I. – 580 с.
47. Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд / отв. ред. О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1979. – Вып. 6. – 222 с.
48. Hessen D. Wielki słownik polsko-rosyjski : A– Ó / D. Hessen, R. Stypuła. – Warszawa : Wiedza powszechna, 2001. – 656 s.
49. Hornjo-serbsko-ruski slovník : 36 000 sl. / K. K. Trofimovič (zest.); F. Michálek, P. Völkel (red.). – Budyšin : Domowina ; Moskwa : Ruska řeč, 1974. – XVIII, 564 s.
50. Kotnik J. Dr. Slovensko-ruski slovar / Dr. J. Kotnik. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1950. – 734 s.
51. Προσφωνηματα / Українська поезія: кінець XVI – початок XVII ст. / уряд. В. П. Колосова, В. І. Крекотень. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 137–144.

РЕКЛАМНЫЙ ТЕКСТ КАК ОСОБЫЙ ВИД КОММУНИКАЦИИ

Мамедова С. А.

Бакинский славянский университет (Баку, Азербайджан)

В статье исследуются лингвистические особенности рекламных текстов на русском языке. Рекламная коммуникация превратилась в неотъемлемую часть современного общества. Русскоязычные рекламные тексты занимают особое место в средствах массовой информации Азербайджана. Рекламные тексты на русском языке объединяют в себе различные языковые факторы. Рассматриваются структура рекламных текстов, особенности их значения, языковая норма и проблемы восприятия рекламных текстов. Освещаются эффективность рекламных текстов и механизм их воздействия на читателя (слушателя).

Ключевые слова: рекламный текст, структура, лингвистические особенности, рекламная коммуникация, русскоязычная реклама в Азербайджане, эффект воздействия.

The article says about linguistic features of the text in the Russian language. Advertising communication has developed into one of the main branches of the modern society. Advertisements in the Russian language play an important role in the mass media of Azerbaijan. Texts of advertisements in Russian combine interesting language factors. The structure of these kinds of texts, their meaningful features, language norms and points of understanding of these texts are clearly observed in the article. The effect of the advertising texts and their influence upon the reader are also shown in the research.

Keywords: the advertising text, structure, linguistic features, advertising communications, Russian-speaking advertising in Azerbaijan, effect of influence.

В последнее десятилетие массив рекламных публикаций становится все более и более значительным. Рекламная деятельность анализируется с разных сторон: экономической, социологической, культурологической, юридической, психологической, социально-философской, лингвистической и др.

Центром внимания языковедческого изучения рекламы является лингвистика текста, его описание с точки зрения базовой парадигмы “текст – дискурс”. Т. А. ван Дейк пишет, что понятие “дискурс” используется и для обозначения того или иного жанра, например: “новостной дискурс”, “политический дискурс”, “научный дискурс” [1]. Г. А. Золотова отмечает, что к числу известных разновидностей текстов подключается новый жанр, “заполняющий пространство газет и экрана – навязчивая и бойкая реклама” [2, с. 81].

В современной лингвистической литературе можно найти ряд определений слова “реклама”. Например, В. В. Ученова пишет: “Реклама – это ответвление массовой коммуникации, в русле которого создаются и распространяются информативно-образные, экспрессивно-суггестивные произведения, адресованные группам людей с целью побудить их к нужным рекламодателю выбору и поступку” [3, с. 8].

Е. В. Ромат считает, что реклама может рассматриваться как специфическая область социальных массовых коммуникаций между рекламодателями и различными аудиториями рекламных обращений с целью активного воздействия на эти аудитории, которое должно способствовать решению определенных маркетинговых задач рекламодателя [4, с. 8].

Л. Г. Фешенко подчеркивает, что “рекламный текст – коммуникативная единица, функционирующая в сфере маркетинговой коммуникации...” [5, с. 27].

Как видно из приведенных дефиниций, реклама расценивается как вид коммуникации. Рекламная коммуникация должна быть, безусловно, определена как один из видов социальной коммуникации, так как вне рамок человеческого общества существование рекламы немислимо.

Явление, которое по-разному называется исследователями (интертекстуальность, прецедентный текст, цитация и др.), позволяет вызвать ассоциативные связи, создает подтекст, рождает неожиданный намек шутку.

Так, название известного фильма “Девушка моей мечты” породило ряд вариаций: *Кухни вашей мечты; Персики вашей мечты; Небо вашей мечты; Вена.. – город моей мечты; В автомобиле все должно быть прекрасно* – чеховское “В человеке все должно быть прекрасно”.

Рекламная коммуникация стала неотъемлемой частью современного общества. Без нее невозможно сегодня представить телевидение, радио, газеты и журналы, Интернет, даже автобусы, метро, улицы и площади города. Реклама есть везде, мы окружены разными предположениями, призывами компаний, фирм, частных лиц. Нас хотят удивить, обольстить, привлечь наше внимание. Нам говорят: “исполни свои желания”, “вы достойны лучшего”, или же нас уверяют: “мы работаем для вас и вашего удобства”. Иногда даже напоминают о наболевшем: “Вам надоел старый компьютер?”. Нам кажется, что все это на нас не действует, и мы не подвержены воздействию всего этого. Однако...

Несомненно, реклама воздействует на нас. В противном случае, как объяснить то, что мы чистим зубы в основном зубной пастой Blend-a-med, моем руки мылом Protex, стираем Ariel и т. д. Ведь если присмотреться, на прилавках магазинов можно увидеть много аналогичных товаров. Но реклама делает свое дело, и от этого никуда не деться. Ведь цель самой рекламы: *достать реципиента везде, воздействовать на него и ни в коем случае на этом не останавливаться*. К этой заданной цели реклама движется различными способами, используя все возможности современных информационных технологий, искусства, культуры, психологии.

Но все же основным способом воздействия рекламы являются языковые средства, которые имеют непосредственный доступ в наше сознание. Это достигается главным образом за счет стилистически окрашенной лексики и синтаксически выразительных структур, позволяющих создать конкретно чувственный образ рекламируемых объектов, эмоционально оценить факты, о которых идет речь [6, с. 47]. В Азербайджане рекламная коммуникация получила развитие в 90-е годы XX века, а в первой половине нынешнего века в связи с развитием рыночной экономики стала приобретать особенно широкий размах. В настоящее время в азербайджанской прессе помещается реклама как на азербайджанском, так и на русском языке.

Исследование русскоязычной рекламы в Азербайджане имеет большое лингвистическое значение с точки зрения выявления ее функциональных особенностей в азербайджанской коммуникативной среде, использования изобразительно-выразительных средств русского языка, национально-культурного влияния на структуру и семантику рекламного текста на русском языке.

Успешное функционирование рекламы на русском языке в азербайджанских средств массовой информации связано, в первую очередь, со сложившимся в республике национально-русским билингвизмом. Хотя в настоящее время в Азербайджане русский язык имеет статус иностранного языка, но ясно, что широкое функционирование многочисленных средств массовой коммуникации позволяет считать этот язык более активным, чем предполагает данный официальный статус. Об этом свидетельствуют специальные исследования о статусе русского языка в Азербайджане.

Русский язык укоренился в азербайджанском обществе как неотъемлемый элемент диалога культур, межнационального общения, он является ведущим коммуникативным средством информационной пропаганды, направленной за рубеж. “Изучение русского языка и любое конкретное обращение к нему в нашей стране предопределялись категорией нравственных потребностей, которая предполагает наличие функционального элемента (в данном случае – приобщения к русскому языку и к национальной русской культуре) в общей сфере азербайджанской нравственно-познавательной системы” [7, с. 12].

В азербайджанской русскоязычной рекламе встречаются тексты как чисто на русском языке, так и смешанные с азербайджанским языком. Такие рекламные тексты располагают удвоенной силой воздействия, позволяя адресату получать детальную информацию о рекламируемом

объекте. Кроме того, азербайджанские вкрапления в текст рекламы держат потребителя в рамках знакомой ему ментальности, информационной среды, национально-культурных кодов. Этим и отличается русскоязычная реклама в Азербайджане.

Элементы азербайджанского языка проявляют себя в названиях фирм, брендов, товаров. Например: *endirimler.az* Мир скидок!!! Одежда. Горячие туры. Мобильная связь. Товары. Услуги. Кампании. Призы. Экономия денег и времени! Выгодно всем! (Интернет-реклама); “*Axırd FTKA*”. Жалюзи. Окна и двери. Ворота. Широкий ассортимент, высокое качество. Каждое изделие по индивидуальному заказу (г. “Биржа”, 12.02.2010); Новый жилой комплекс “*Yeni şəhər*”. Мы строим надежно, мы создаем уют! (г. “Маркет”, 06.11.2007); *Value service təmizlik şirkəti*. Мойка окон и витражей. Химчистка мягкой мебели. Генеральная уборка жилых помещений. Уборка после ремонта (г. “Маркет”, 29.04.2008).

Есть и такие рекламные образцы, в которых текст дается на двух языках – текст на русском и его перевод на азербайджанский язык. Цель – расширение коммуникационного воздействия на аудиторию, которая может раскодировать информацию в рекламном тексте на двух языках. При таком преподнесении информации достигается охват одновременно и русской, и азербайджанской аудитории. Это позволяет рекламодателю также сэкономить средства за отдельное размещение в печати рекламы на русском и азербайджанском языках. Кроме того, один текст может выступать в функции разъяснения другого: *Maestro*. Французские натяжные потолки – *Fransadan dartılma tavanlar*. Высокое качество, доступные цены (г. “Super Market”, 08.06.2007). Кроме того, в рекламных текстах в средствах массовой коммуникации сочетаются названия товаров на русском языке с азербайджанским текстом: “*Наши молочник*”. *Südüün özü – yağın özü* (рекламный постер).

В рекламном сюжете известная всем тетя Ася, обращаясь к домохозяйке, которая старательно очищает грязь с раковины на кухне, восклицает: *Ваша раковина в очень плохом состоянии!* Это выражение переведено на азербайджанский язык как *Sizin çanağınız pis gündədir*. Отметим, что слова *çanaq* в азербайджанском языке многозначно, и одно из его значений выражает тазобедренную часть человека. Здесь нужно было использовать сочетание *su çanağı*. Данная ошибка была повторена в другой рекламе того же продукта с дезинфицирующим свойством. Та же тетя Ася, имея в виду бактерии, на этот раз спрашивает у домохозяйки: *Кто-то пользуется Вашей раковиной?* В переводе это прозвучало так: *Sizin çanağınızdan kimsə istifadə edir?*

Важным фактором в рекламе является избегание негативных элементов. В азербайджанской русскоязычной рекламе, к сожалению, есть образцы, в которых при верности идейно-прагматической установки имеющиеся негативные моменты снижают убеждающее воздействие текста. Так, в рекламе ресторана “Трын-Трава Русская изба” в Баку говорится: *Красная изба не углами, а красна пирогами. В самом центре Баку, посреди смога и пыли, настоящая русская изба, с частичкой русской истории и атмосферой быта русской глубинки. Мы всегда рады видеть истинных ценителей традиционной и старинной русской кухни* (Из телепередачи, 31.12.2007). В этом рекламном тексте образ “настоящей русской избы” дается на контрасте со “смогом и пылью” Баку. Это создает негативное представление о месторасположении этого места и в результате затеняет создаваемый образ, нивелирует идею рекламы и снижает ее эффект.

В рекламных текстах часто используются пословицы, афористичные фразы, устойчивые сочетания. Нередко они представляются в трансформированном виде: *Делу время, телу час* (Consulting & Business, 01.2010). В этой рекламе оздоровительного центра использована модель пословицы: *Делу время, потехе час*. Заменяв слово *потехе* со словом *телу*, адресант предлагает читателю “работай, и спорту тоже удели время”. Таким образом, реклама входит в доверие к потребителю, прикрываясь народной мудростью, которая хорошо знакома читателю. Конечно, данная реклама ничего плохого адресату не предлагает, только то, что не следует забывать о здоровье своего тела. Это один из ярких примеров имплицитного воздействия на адресата с использованием семантических и ярко экспрессивных возможностей пословиц.

Эффективные и устойчивые сочетания, связанные с различными сферами деятельности. *Магазин нижнего белья “Амазон” – секретное оружие женщин массового поражения* (радио-реклама). В основе этого слогана лежит вариант устойчивого сочетания: *оружие массового поражения*. Само словосочетание обладает высокой экспрессивностью, включая такие семы, как “сила”, “мощь”, “широкий охват” и др. Конечно, такая экспрессия не оставит без внимания женщин, которые не прочь завести такое “секретное оружие”. Данный пример показывает, как устойчивое словосочетание получает дополнительные смысловые оттенки, которые действительны только в рамках данного рекламного текста. Понятно, что *секретное оружие женщин* направлено на мужчин. А магазин “Амазон” – это бренд, который предоставляет это “оружие”. Однако следует отметить имплицитно выступающий контраст, который присутствует в тексте. Это несовместимость понятий *секретность* и *массовость*, в данном случае *нижнее белье* и *массовость*.

Выразительность и четкость рекламного образа зависят от мотивированности и функциональной обусловленности использования в каждом конкретном случае изобразительных средств, которые должны применяться в рекламном тексте не изолированно, а в системе [8, с. 172]. Например, простая фраза *Каждый кусочек настоящего молочного шоколада Alpen Gold – это частичка вашей любви*, произнесенная с соответствующей интонацией, произведет куда большей эффект чем длинное, пространное объяснение, почему этот шоколад хорош.

В рекламных текстах большой популярностью пользуется прием трансформации исходного текста. “Тенденция трансформации устойчивых сочетаний стала популярной (стратегической) в рекламной коммуникации благодаря тому, что идиома, представляя один из элементов прецедентного (свернутого) текста... обладает способностью оживлять накопленный опыт по одной детали. Она хранит определенный изначальный смысл и в то же время, попадая в поле человеческого восприятия, обладает способностью обновлять и приумножать этот смысл” [9, с. 16].

Говоря о трансформации прецедентных текстов в составе рекламы, нужно отметить большое разнообразие структурно-семантических приемов таких трансформаций.

1. Редукция (усечение) прецедентного текста: *Гастал. Старый друг лучше* (лекарство для печени / пословица “Старый друг лучше новых двух”); *Готовь сани летом* (реклама зимней обуви / пословица “Готовь сани летом, а телегу зимой”).

2. Расширение исходного текста: *Буря мглою небо кроет. Ну и пусть она там воет. Двери и окна компании “Акция”* (восходит к стихотворению А. С. Пушкина “Зимний вечер”); *Все течет, все изменяется – но спецодежда остается всегда!* (восходит к словам Гераклита об изменчивости всего сущего).

3. Перестановка компонентов прототекста: *Дом Вашему миру. Строительная компания “Дом”* (прототекст – Мир вашему дому).

4. Замещение компонентов прецедентного текста: *Если хочешь быть здоров – обувайся* (резиновая обувь / восходит к песне В. Соловьева-Седого на стихи В. Лебедева-Кумача из кинофильма “Первая перчатка”: “Закаляйся, / Если хочешь быть здоров, / Постарайся / Позабывать про докторов, / Водой холодной обливайся, / Если хочешь быть здоров!”); *Пальто во сне и наяву* (коллекция женского осеннего пальто / восходит к популярному фильму “Полеты во сне и наяву” (1982).

5. Противопоставленность (рекламное сообщение предстает как противоположное, антонимическое по отношению к тексту-источнику): *В ногах есть правда!* (обувной магазин / пословица “В ногах правды нет”); *Иностранные языки в Москве и за рубежом. Язык твой – друг твой* (языковые курсы / поговорка “Язык мой – враг мой”).

Азербайджанская русскоязычная реклама для достижения своих целей рекламной коммуникации широко использует ресурсы как русского, так и азербайджанского языка. Она

характеризується цілим рядом специфічних особливостей соціальних культурно-національних компонентів, примети білінгвізму, національний менталітет, загальний культурний фон.

Можно отметить, что современная реклама отражает почти все аспекты коммуникации в обществе. Это абсолютно понятно и объяснимо: чтобы работать – продавать, напоминать, привлекать и т. п., реклама должна говорить на том языке, который будут хорошо понимать те, кому она предназначена. Следовательно, можно с уверенностью повторить известную народную мудрость: “Какое время – такие и песни”.

В рекламе, как в зеркале отражаются многие особенности современной коммуникации, что и позволяет говорить о неоднозначности и разнообразии оценок и мнений по поводу этого поистине глобального процесса.

Литература

1. Ван Дейк Т. А. (1998). К определению дискурса. [Электронный ресурс]. – 1998. Режим доступа : (<http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>).
2. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : МГУ, 1998. – 528 с.
3. Ученова В. В. Философия рекламы / В. В. Ученова. – М. : Гелла-принт, 2003. – 208 с.
4. Ромат Е. В. Реклама / Е. В. Ромат. – СПб. : Питер, 2004. – 496 с.
5. Феценко Л. Г. Структура рекламного текста : учебно-практическое пособие / Л. Г. Феценко. – СПб. : Изд-во “Петербургский институт печати”, 2003. – 232 с.
6. Фильчикова Н. Б. Реклама в прессе / Н. Б. Фильчикова. – М. : Высшая школа, 1977. – 166 с.
7. Абдуллаев К. М. Русский язык в Азербайджане / К. М. Абдуллаев, И. Г. Гамидов. – Баку: Китаб Алями, 2005. – 550 с.
8. Назайкин А. Н. Рекламный текст в современных СМИ : практическое пособие / А. Н. Назайкин. – М. : Эксмо, 2007. – 470 с.
9. Терпугова Е. А. Рекламный текст как особый тип императивного дискурса : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. А. Терпугова. – Иркутск, 2000. – 19 с.

БЕЗЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Мехрелиева Г. Е.

Азербайджанский государственный университет

Эта статья основывается на изучении безличных предложений в Азербайджанском и английском языках и показывает различия структуры предложения между двумя языками. Автор касается рассуждения различных лингвистов и приводит примеры безличных предложений на каждом языке.

Ключевые слова: односоставное предложение, двусоставное предложение, безличное предложение, реальные безличные глаголы, нереальные безличные глаголы.

This article is based on the studies of impersonal sentences in the Azerbaijani and English languages and explores differences of sentence structure between two languages. The author touches upon various linguists' thoughts and gives examples of impersonal sentences in both languages.

Keywords: one-member sentence, two-member sentence, impersonal sentence, real impersonal verbs, quasi-impersonal verbs.

Язык, будучи средством общения и мышления, является феноменом, обладающим специфической ценностью. Язык – это элемент, приводящий в движение культуру, он во все времена являлся главным фактором и ядром прогресса. В этом смысле формирование каждой нации, истории национальной культуры, основы цивилизаций тесно связаны с историей становления и процессом развития языка. Язык играет жизненно важную роль в зарождении мышления и мировоззрения, в формировании и охране человеческих ценностей. Развитие языка становится причиной изменений в его структуре, фонетике, грамматике, синтаксисе, орфографии и орфоэпии. По мере развития также появляются новые конструкции предложений, что ставит новые проблемы перед языкознанием.

Коммукативной единицей языка является предложение. Предложение – это главная синтаксическая единица, выражающая законченную мысль. Основное строение языка выражается в предложении. Каждое полнозначное слово получает синтаксическую значимость именно в предложении. Предложение по разным параметрам делится на разные группы [1, с. 412].

Предложение – это основная синтаксическая единица какого-либо языка, выражающая законченную мысль и формирующаяся за счёт возможностей внутренних языковых законов. Концепция внутренних языковых законов охватывает модальное отношение, выраженное в предложении, показатели предикативности в подлежащем и характерные особенности, присущие языку в устной речи [5, с. 81].

Предложение – это группа слов, которая начинается с большой буквы и заканчивается точкой, вопросительным или восклицательным знаком. В грамматическом плане полное предложение выражает вместе с подлежащим и сказуемым как минимум одну законченную мысль или событие [11, с. 34].

В азербайджанском языке предложения делятся на простые и сложные.

Понятия простоты и сложности определяются по грамматической основе предложения. Если предложение имеет одну грамматическую основу, то оно называется простым, а если одна мысль в нём выражается несколькими грамматическими основами, то оно сложное.

В отличие от азербайджанского, в английском языке предложения, с одной или более чем одной основой по своей структуре подразделяются на четыре типа: простые, сложные, составные и сложносоставные предложения.

Принимая во внимание участие главных членов предложения в азербайджанском и английском языках, простое предложение делится на два типа: односоставное и двусоставное. В азербайджанском языке односоставные предложения, построенные без участия подлежащего, делятся на неопределённо-личные, обобщенно-личные и безличные.

Неопределённо-личными называются односоставные предложения, где действие осуществляется неопределённым лицом и подлежащее стоит в 3-м лице и множественном числе. Хотя в неопределённо-личных предложениях понятие грамматического лица выражается в абстрактной форме, его подлежащее невозможно восстановить.

Deyirlər ki, məktəbə yoxlama gələcək (İ. Şıxlı).

– *It is said that the verification will come to the school.* – *Говорят, что в школу придёт проверка.*

Sanki həqiqəti bilirdilər.

– *As if (as through) they knew the truth.* – *Будто бы они знали правду.*

В обобщенно-личных предложениях действие относится ко всем, т. е. лицо, совершающее действие, обобщено и оно не имеет конкретного содержания. Обобщенно-личные предложения часто встречаются среди пословиц и поговорок.

Bu günün işini sabaha qoyma. – *Don't put off till tomorrow that can be done today.* – *Не откладывай на завтра то, что можешь сделать сегодня.*

Zəhmətsiz bal yeməzlər. – *No sweet without sweat.* – *Без труда не вытащишь рыбку из пруда.*

Əvvəlcə fikirləş, sonra danış. – *First think, then speak.* – *Сначала подумай, потом говори.*

Tez-tələsik öyrənilən tez də unudular. – *Soon learnt, soon forgotten.* – *Быстро выученное быстро забывается.*

Bəy verən atın dişinə baxmazlar. – *Never look a gift horse in the mouth.* – *Дарёному коню в зубы не смотрят.*

Sonrakı peşmançılıq fayda verməz. – *It's no use crying over spilt milk.* – *Слезам горю не поможеешь.*

Cücəni payızda sayarlar. – *He laughs best who laughs last.* – *Хорошо смеётся тот, кто смеётся последним.*

В языкознании под безличными предложениями понимаются такие предложения, в которых нет подлежащего, а предмет мысли в них представлен сказуемым.

В азербайджанском языке безличными предложениями также называются односоставные предложения, в которых нет подлежащего, а ядро мысли представлено сказуемым. В таких предложениях невозможно представить и восстановить подлежащее, потому что слово, составляющее источник мысли, выражается сказуемым. Сказуемое в безличных предложениях стоит в 3-м лице единственного числа:

Onda şaxtalı, çovğunlu qış günü idi (E. Mehrəliyev).

– *Then it was the frosty, stormy winter day.* – *Это был морозный, зимний день с бурей.*

İki ildir ki, ondan heç bir xəbər-əşər yox idi (Mehdi Hüseyn).

– *There was no news from him for two years.* – *Два года от него не было никаких вестей.*

Elə bu vaxt çərərin o üzündən səş gəldi (İ. Şıxlı).

– *At this time there was noise from the other side of the fence.* – *В это время из-за забора слышался голос.*

Çox ağırdır, əziz dost... (Mehdi Hüseyn).

– *It is very hard, dear friend... – Очень сложно, дорогой друг...*

В предложениях, являющихся в азербайджанской грамматике односоставными, – определённо-личных, обобщенно-личных и безличных – не бывает подлежащего. Но безличное отличается от других односоставных предложений. В двух других типах предложений есть понятия неопределённое и обобщенное лицо соответственно. В безличных предложениях подлежащее невозможно представить, вернее, подлежащее находит своё отражение в сказуемом. Предложение при этом носит нагрузку и субъекта, и предиката [3, с. 83].

В грамматике азербайджанского языка безличные предложения делятся на именные и глагольные. Если сказуемое в безличном предложении выражено именным или же фразеологически-именным сочетанием или словами с временным значением, то оно является безличным предложением с именным сказуемым. Например: *Sakitlikdir; Uşağın məktəbə gedən vaxtdır; Qaranlıq gecə idi* (Тишина; Время ребёнку идти в школу; Была тёмная ночь).

Безличные глагольные предложения в основном выражаются глагольными фразеологическими единицами, безличными вилами глаголов и т. д. Например: *Gecədən xeyli keçmişdi; Nərgizin aşiği tutmuşdu* (Прошло много времени в ночи, Наргиз разозлилась).

В английском языке простые предложения в зависимости от участия / неучастия главных членов делятся на односоставные (*one-member sentences*) и двусоставные (*two-member sentences*).

Предложения, состоящие из одной части и в которых нет подлежащего и сказуемого, называются односоставными. Те предложения, в которых присутствуют подлежащие и сказуемое, называются двусоставными.

В грамматике английского языка в двусоставные предложения входят безличные конструкции и в безличных предложениях обязательно присутствует формальное подлежащее. В роли формального подлежащего используется местоимение “it”, которое не обозначает ни лица, ни предмет и выполняет грамматическую функцию формального подлежащего.

Безличное (impersonal) “it” используется для обозначения природных явлений, временных промежутков и расстояний, а также погоды.

Используемое в безличных конструкциях местоимение “it” не выполняет в качестве подлежащего никакой синтаксической функции [13, с. 231].

It's hot in here.

It's eleven o'clock now (John Grisham).

It often rains in autumn.

It was dark outside now (John Grisham).

It is not far to the University.

Понятие безличности широкое и неопределённое. Это понятие применялось в индоевропейских языках и в индоевропейском диахроническом языковедении. Современное исследование безличных конструкций как теоретической модели грамматики основывается на европейских языках.

Понятие безличности в английском языкознании используется чаще в виде безличных глаголов или конструкций.

Согласно Фишеру Ван дер Лику, термин «безличные глаголы» основывается на группе глаголов с общей семантической основой.

Ван дер Гаф в работе под названием “Переход из безличных конструкций в личные в среднеанглийском” (“*The Transition from the Impersonal to the Personal Construction in Middle English*”) уделит внимание безличным конструкциям. Ван дер Гаф классифицировал безличные конструкции как выражающие природные явления и, не имеющие другого подлежащего кроме местоимения “it”, реальные безличные глаголы (*really impersonal verbs*) и имеющие настоящие личные глаголы, но временно выраженные в грамматическом плане (логическим) подлежащим “it”, и, несмотря на это, являющиеся в составе предложения логическим подлежащим не-реальные безличные глаголы (*quasi – impersonal verbs*):

To rain, to snow, to hail – really impersonal constructions

Bitiden, ilimpen-happen, liketh-like, lothis-loathe – quasi-impersonal verbs

Так, в то время как реальные безличные глаголы не подвергались в ходе развития английского языка никаким изменениям, нереальные безличные глаголы со временем или выходили из состава английского языка или превращались в личные глаголы.

Отметим, что согласно теории Ван дер Гафа, при составлении предложений, настоящие безличные глаголы, имеющиеся в грамматике английского языка, являясь формальным подлежащим, вместе с местоимением “it” выступают в роли главных членов предложения.

Настоящие безличные глаголы английского языка, используемые для обозначения явлений природы *to rain, to snow, to hail*, вместе с формальным подлежащим, при переводе на азербайджанский язык переходят в личное предложение.

It is still raining. – *Hələdə yağış yağır.* – *Всё ещё идёт дождь.*

It snows. – *Qar yağır.* – *Идёт снег.*

It hails. – *Dolu yağır.* – *Идёт град.*

Согласно Б. Митчелу, безличное предложение (конструкция) – это только конструкция с формальным подлежащим “it”.

It was dark when his train reached Drineffy (A. J. Cronin).

– *Onun qatarı Drinifiyə çatanda qaranlıq idi.* – *Когда его поезд доехал до Дринифи, было темно.*

It was a very amusing evening (Oscar Wilde).

– *Əyləncəli gecə idi.* – *Это была весёлая ночь.*

It was still raining as he crossed the dark, rough ground (A. J. Cronin).

– *O, qaranlıq kələ-kötür yolu keçəndə hələ də yağış yağırdı.* – *Когда он переходил тёмную, неровную дорогу, всё ещё шёл дождь.*

It was eleven at night (John Grisham).

– *Gecə on bir idi.* – *Было одиннадцать часов ночи.*

It was long past midday when Dorian woke up (Oscar Wilde).

– *Dorian oyananda günortadan xeyli keçmişdi.* – *Когда Дориан проснулся, было далеко за полдень.*

Можно прийти к выводу, что безличные предложения в азербайджанской и английской грамматиках зарождаются и формируются различными путями. Как отмечалось выше, в безличных предложениях в азербайджанском языке отсутствует подлежащее и его присутствие невозможно представить. Отсутствие подлежащего в безличном предложении не является главной характерной чертой азербайджанского языка, ею является то, что источник и ядро главной мысли заключается в сказуемом. В английском языке безличные предложения имеют формальное сказуемое. Но, несмотря на наличие в предложении формального подлежащего, ядро мысли олицетворяется сказуемым. В безличных предложениях азербайджанского языка, сказуемое стоит в 3-м лице, единственном числе. В безличных предложениях английского языка, выраженных формальным подлежащим “it”, сказуемое также стоит в III лице, единственном числе.

Используемое в грамматике английского языка, вместо формального подлежащего, для выражения информации о погоде, а также для передачи времени и расстояния местоимение “it”, на азербайджанский язык не переводится;

İsti bir gün idi (İ. Şıxlı). – *It was a hot day.* – *Был жаркий день.*

Sakitlik idi (M. İbrahimov). – *It is quiet (calmness).* – *Было тихо.*

Qaranlıq idi (İ. Şıxlı). – *It was dark.* – *Было темно.*

Now it was Friday morning (John Grisham). – *Cümə günü səhər idi.* – *Это было пятничное утро.*

It was midnight on the first Monday in October (John Grisham). – *Oktyabrın ilk bazar ertəsi, gecəyarısı idi.* – *Была полночь первого понедельника октября.*

Литература

1. Бабаев А. М. Введение в языковедение / А. М. Бабаев. – Баку, 1992.
2. Абдуллаева Г. Современный азербайджанский язык. II часть (Морфология, синтаксис) / Гюлара Абдуллаева. – Баку, 2013.

3. Илькин А. Актуальные проблемы обучения построению предложения : учебное пособие для филологического факультета высших учебных заведений) / Аскер Илькин. – Баку : Elm və təhsil, 2015.
4. Гарибли И. Азербайджанский язык / Ислам Гарибли. – Баку, 2009.
5. Казымов Г. Современный азербайджанский язык. Синтаксис / Г. Казымов. – Баку, 2000.
6. Вердиева З. Проблемы языкознания / З. Вердиева, Ф. Агаева, М. Адиров. – Баку, 1982.
7. Malchukov A. Impersonal constructions; A cross-linguistic perspective / Andrew Malchukov, Anna Siewierska. – Philadelphia : John Benjamin Publishing Company Amsterdam, 2011.
8. Radford A. An Introduction to English Sentence Structure / Andrew Radford. – Cambridge University Press, 2009.
9. Siewierska A. Introduction: Impersonalization from Subject-Centred vs. Agent-Centred Perspective / Anna Siewierska // Transactions of the Philological Society. – 2008. – Volume 106:2.
10. Van Gelderen E. A History of the English Language / Elly Van Gelderen. – Arizona State University, 1999.
11. Van Gelderen E. An Introduction to the Grammar of English: Syntactic arguments and socio-historical backgrounds / Elly Van Gelderen. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamin Publishing Company, 2002.
12. Verspoor M. English Sentence Analysis (An introductory course) / Marjolijn Verspoor and Kim Sauter. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamin Publishing Company, 2000.
13. Van der Gaaf W. The Transition from the Impersonal to the Personal Construction in Middle English / Van der Gaaf W. – Heidelberg ; Winter, 1904.
14. Kaushanskaya V. L. A Grammar of the English Language / V. L. Kaushanskaya. – Baku, 2004.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

КОД ПОСТМОДЕРНА В СОВРЕМЕННОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ

Клеофастова Т. В., Перегинец О. Т.

Київський національний лінгвістический університет

У статті з позицій літературознавства епохи постмодерну аналізується текст роману В. Пелевіна “Emperi V”. Акцент робиться на проблемних питаннях трансформації особистості під впливом сучасного інформаційно-комунікаційного поля.

Ключові слова: постмодерн, віртуальний всесвіт, комунікації, психологізм, гіпертекст, інтертекст, цивілізація, трансформація.

The article considers the novel by V. Pelevin “Emperi V” in the light of literary study of post-modernism. Emphasis is made on the debatable issues of personality transformation under the influence of contemporary information and communication field.

Key words: post-modern, virtual universe, communications, psychology, hypertext, intertext, civilisation, transformation.

Сегодня терминами “постмодернити” и “постсовременность” ряд исследователей характеризует новую реальность нового постиндустриального общества, употребляя для этого приставку *post-* как новую точку отсчета реальности и ее переосмысления. Эти термины, по интересному и точному определению М. В. Глостановой, “воплощают беспокойную и постоянно пересматривающую самое себя энергию современности, трансформируя настоящее в расширяющееся и эксцентричное поле опыта и власти” [1, с. 11–12]. Это время осмысления глобальной трансформации мира, описания заново культурной современности для утверждения человеческой и исторической общности, для того, чтобы “дотронуться до будущего с его здешней и теперешней стороны” [1, с. 27].

Гармоничное вхождение в будущее является сейчас едва ли не основной интеллектуальной задачей гуманитарного научно-художественного сообщества.

Наша культурная современность уже имеет свои литературные тексты, в которых обозначаются знаки и импульсы сегодняшнего дня, нового, XXI века. Эти тексты схватывают сиюминутную реальность и определяют комплекс проблем, который становится достоянием не только интеллектуальных слоев общества, но и всего современного социума.

Мы становимся свидетелями того, как социальные структуры многих развитых стран уже сумели приспособиться к стремительной смене технологий, культурных и научных парадигм. Более того, “они научились воспринимать саму эту постоянную смену как некое постоянство более высокого уровня, в результате чего даже самый стремительный технологический процесс не вызывает в социальной среде существенных напряжений, свидетельствующих о потребности в каких-либо заметных изменениях” [2, с. 36].

Новейшая русская проза продолжает процесс художественного осмысления человеком современного мира и себя в нем, представляя панорамные картины грядущей цивилизации XXI века в творчестве Д. Быкова, В. Ерофеева, Д. Галковского, Ю. Мамлеева, В. Маканина, Т. Толстой, Л. Петрушевской и других. Одним из самых интересных произведений этого типа, поднимающим целый комплекс историко-философских, социально-нравственных и психологических проблем, является роман В. Пелевина “Emperi V”.

Роман В. Пелевина “Емрегі V” с его интеллектуальной и эмоциональной насыщенностью, нестандартным молодым героем и своеобразной композицией не может не увлечь читателя. Главный герой романа, в начале повествования – обыкновенный московский юноша, девятнадцатилетний Рома Шторкин, в конце – высокопоставленный вампир Рама II, друг богини Иштар. Князь мира сего и его “начальнег”. Достичь этого, на первый взгляд, довольно просто: нужно прийти по объявлению в нужное время и занять свое место в строю темных сил. Вампиры иногда пополняют свои ряды за счет людей. Но для этого нужно перестать быть человеком и предать забвению такие понятия, как душа, любовь, человечность, память сердца, сострадание. И вот этот путь, как оказывается, совсем не простой, и предстоит проделать Роме Шторкину, провалившему экзамен в университет и ставшему простым грузчиком. Однако не совсем простым, он с удивлением узнает, что является потомком древнего рода прибалтийских баронов – Романом фон Шторквинкель, а вампиры предпочитают формировать свои ряды из представителей благородных фамилий.

Лаконично, с кинематографической точностью Пелевин рисует все фазы превращения человеческого создания в вампира. Сначала должен быть произведен укус, на который любой вампир способен только раз в жизни, перед смертью, чтобы его “язык” – интеллектуально-биологическая суть вампира – перешел в своего нового, молодого носителя. Вампир Брама перед укусом демонстрирует Роме этот “язык” – тонкую волнистую мембрану оранжевого цвета, прикрепленную к верхнему небу ротовой полости. Таким образом “язык” – это своеобразная переносная биологическая флэш-карта личности вампира, его мозг и его суть. Во время укуса Рома испытал невыносимую боль, “словно сумасшедший зубной врач вонзил под челюсть свое электрическое сверло”. От внезапной боли, вида крови и самоубийства Браммы Рома теряет сознание, думая, что пришла смерть, и смиряясь с ней. Это действительно была смерть, человеческая смерть. Придя в себя, он ощущает непонятное ему движение под челюстью и во рту: происходит внедрение в его плоть инородного существа. Новый хозяин его ума и тела – “язык” – осваивается и приживается в своем новом доме – теле молодого вампира Рамы Второго. И этот процесс происходит нелегко. Герой несколько дней ощущает себя так, словно перенес тяжелую операцию на мозге или выжил после укуса ядовитой змеи. С внедрением “языка” начинается духовная трансформация героя. На протяжении всего романа писатель показывает, как меркнет весь позитивный спектр человеческих чувств и качеств у главного персонажа его романа, ставшего теньным властителем мира – вампиром. Вселившееся в Рому живое существо иной сверхцивилизации, “высшее на Земле звено после Бога”, обладает способностью не только преобразовывать духовный мир человека, но и преобразовать его внешний, физический вид. С совершенным писательским мастерством В. Пелевин показывает нам изменения, которые происходят с его главным персонажем. Подобные преобразования героев мы уже встречали в русской литературе, в частности, в “Мастере и Маргарите” М. Булгакова, любимом произведении В. Пелевина, по его мнению, “одной из величайших книг двадцатого века” [3]. Но в булгаковском романе в результате воздействия крема Азazelо на “тридцатилетнюю Маргариту из зеркала глядела от природы кудрявая черноволосая женщина лет двадцати”, у которой “кожа щек налилась розовым цветом, лоб стал бел и чист”, и “в каждой частице тела вскипела радость, которую она ощущала, как пузырьки воздуха, колющие все ее тело”, и “Маргарита ощутила себя свободной, свободной от всего” [4, с. 202–203].

А в романе В. Пелевина его герой, повернувшись к зеркалу, увидел, что “лицо стало морщинистой мордой – невообразимой помесью свиньи и бульдога, с раздвоенной нижней губой и носом, похожим на сложенное гармошкой рыло. У меня были огромные конические уши ... и низкий лоб, заросший черной шерстью... Я был низкого роста, с бочкообразным мохнатым торсом и маленькими кривыми ногами. Но самым жутким были глаза – маленькие, хитрые, безжалостные и цинично-умные: ... Я уже видел эту морду на фотографии мышьяк-вампира. Я, собственно, и стал этой мышью, только очень большой” [5, с. 154].

Для подобного преобразования достаточно было одной капли таинственной жидкости из сосуда в форме сложившей крылья летучей мыши, который Рома со страхом поднес ко рту.

Маргарита в романе М. Булгакова вылетала из окна квартиры на половой щетке, спеша к своей сказочно-мифологической свите, пелевинский вампир прорывается в ночное небо через каминный дымоход, пользуется ультразвуком, беспокоится, чтобы его не засекли радаром. Что ж, времена меняются, и под черными упругими крыльями вампира Рамы Второго сверкает огнями ночная Москва XXI века, затмевая скромную иллюминацию 30-х годов века XX. Вид ночной Москвы вызывает восторг не только в душе Маргариты, но и в сердце вампира Рамы. Этот город является организующим центром художественного пространства пелевинского текста: действие происходит или в самой Москве, или в небе над Москвой, или глубоко под землей, в окрестностях Москвы. Без Москвы невозможно ни существование вампиров, халдеев, людей, ни получение баблоса.

Сюжет романа “Емрегі V” развивается стремительно, он построен на резких антитезах и метаморфозах, на внезапных превращениях одних ситуаций в прямо им противоположные. Но это не означает, что действие преобладает над описанием и психологическим анализом. Взаимно пересекающиеся реальности (мир людей – мир вампиров) рассматриваются автором многоаспектно, в сложном взаимодействии социальных, психологических, этико-философских, экономических столкновений, выходящих за границы художественного текста.

Автор подробно описывает впечатления своего героя во время превращения из человеческого существа в огромную мышь. Пелевин сочетает почти несочетаемое – фантастическое преобразование с точным описанием физиологического процесса превращения и психологическим анализом внутреннего мироощущения героя, интеллект которого остается человеческим. При чтении текста Пелевина невольно проводится параллель с рассказом Ф. Кафки “Превращение”, ставшего классикой литературы XX века. Сам Кафка считал рассказ “Превращение” одним из лучших в своем творческом наследии, наряду с такими произведениями, как “Приговор”, “В исправительной колонии”, “Сельский врач”, “Голодарь”.

В рассказе “Превращение” главный герой Грегор Замза однажды утром обнаруживает, что “он у себя в постели превратился в страшное насекомое. Лежа на панцирно-твердой спине, он видел, стоило ему приподнять голову, свой коричневый, выпуклый, разделенный дугообразными чешуйками живот, на верхушке которого еле держалось готовое вот-вот окончательно сползти одеяло. Его многочисленные плачевно тонкие по сравнению с остальным телом ножки беспомощно копошились у него перед глазами” [6, с. 4].

Вместе с изменением внешности Ромы Шторкина и Георга Замзы претерпевают изменение и весь окружающий мир, и их взаимоотношение с этим миром. У героя Пелевина не плачевно тонкие, беспомощные ножки насекомого, а мощные лапы с длинными и острыми, как бритва, когтями. А упругие крылья вампира уносят его в бездонное звездное небо, и пролетая над многочисленным мегаполисом, он уверен в своей власти над людьми, там проживающими, а Грегор Замза находит единственно безопасное место в тесном пространстве под диваном своей комнаты, и его ждет скорая смерть от неприятия и непонимания родственников.

Вся империя вампиров предстает перед глазами Рамы Второго: вампиры и вампирши по древнейшему обычаю носят имена богов и богинь разных народов. Это и Харланд – главная резиденция империи вампиров, расположенная глубоко под землей, недалеко от Москвы, в районе Рублевки, и специальная школа для начинающих вампиров, и огромная коллекция пробирок с “красной жидкостью”, передающей вампиру всю информацию о человеке, чья кровь содержится в данной пробирке. И целая портретная галерея выдающихся вампиров: будущая императрица Емрегі V Гера, вампир-гуру граф Дракула, наставники молодых вампиров Митра Шестой, Бальдр, Иегова, Энлиль, Локи. Подробно описывается тайная организация “Гильдия халдеев”, этих добровольных помощников вампиров, соединяющих мир вампиров с миром людей.

Основная задача халдеев заключается в том, чтобы держать “человеческое стадо в узде”, управлять им, контролировать мысли и помогать вампирам добывать баблос. Так выстраивается пирамида власти: люди – халдеи – вампиры.

Халдеи контролируют все социальные слои общества, регулируют его финансовые потоки, входят во все структуры власти. Их основная задача – глобальная экономизация всех общественных отношений. Именно против них направлены жесткий сарказм и сатира автора. На совместной ритуальной встрече вампиров и халдеев, которую В. Пелевин едко характеризует как вечеринку, где “хитрые и бесчеловечные существа... убеждают друг друга в том, что они простодушные добряки, которым не чуждо ничто человеческое”, Рома узнает лица известных политиков, промышленников, банкиров, деятелей искусства. Он достойно справляется со сложной задачей: укусить одного из гостей, продегустировать его кровь и открыть присутствующим сокровенные тайны этой души. Душа укушенного халдея ужаснула даже вампира своей пустотой, жестокостью и неистребимой жадностью денег. И таких душ на этом рауте абсолютное большинство. И все они вслед за бальзаковским Гобсеком могут воскликнуть: “Что такое жизнь, как не машина, которую приводят в движение деньги?”

В своем произведении В. Пелевин стремится раскрыть истинную сущность феномена денег в современном обществе. По его мнению, наша высокоразвитая постиндустриальная цивилизация – это цивилизация денег. Глубокий литературно-философский анализ позволяет проникнуть в сущность отношений человек – деньги и показать действительность с позиции ее нового содержания – денежного.

Писатель раскрывает основные ориентиры духовного самоопределения личности молодого человека в новом XXI веке – веке “финансовой цивилизации”. В своем романе “Empire V” В. Пелевин продолжает тему, впервые поднятую канадским писателем Дугласом Коуплендом в романе “Generation Икс” [7], ставшим культовым произведением конца XX века. Эта тема – судьба молодого поколения – поколения икс в жизни глобально-информационного общества.

Роман В. Пелевина изобилует англоязычной лексикой, интернетовскими и изобретенными автором специальными терминами, несущими необходимую для понимания смысла романа информацию. Вся эта атрибутика необходима писателю для создания особых симулякров, с помощью которых он моделирует новый виртуальный мир своего текста, параллельный миру реальному. Утверждающиеся представления о том, что во всех сферах современного общества образуются “параллельные миры” – “реальное пространство” и “виртуальное пространство”, ведут, по мнению ученых, к качественно новым взаимоотношениям во всех подсистемах социума и требуют своего дальнейшего изучения как наукой, так и искусством. Интернет-технологии предлагают пользователям (и их становится все больше) жить в виртуальном мире, оперируя не объектами, а их подобием. И в нашем сознании формируется знак равенства реального и виртуального миров.

Пелевинский виртуальный мир вампиров-сверхлюдей реален и вещественен. Куда реальнее созданного С. Лемом параллельного мира в его известном романе “Солярис”.

И. А. Мальковская, известный специалист в изучении природы коммуницируемости в современном социуме, утверждает, что современные “реальности” – подлинные и виртуальные – ищут посредством коммуникации способы самоконструирования. И задает вопрос: “Какие из них наиболее адекватно отвечают человеческой экзистенции, подлинности?..

Где человек реализует свою сущность более полно: в реальных отношениях с другим человеком, в виртуальной встрече с неведомой ему идентичностью или в создаваемом совместно с другими гипертексте? С кем / чем человек вообще должен соотносить полноту и истинность своего бытия?” [8, с. 51].

Роман В. Пелевина наводит нас на мысль: в результате самоконструирования подлинной и виртуальной реальности возможности появления любых форм вампиризма и контроля над человеческой личностью бесконечно вариативны.

В обычной для себя манере жонглирования в пределах одного произведения разнонаправленными смыслами Пелевин предстает перед читателями то как ироничный скептик, с изрядной долей цинизма утверждающий, что человеческий род – лишь пища для вампиров, они же власть предержащие, то как тонкий лирик и глубокий психолог, предполагает, что капля “бэблоса”, вырабатываемого человеком за всю его жизнь, не только пища для вампиров, но и “ярко-красная капелька надежды”, “алый цветок” добра и смысла жизни. Одна капля, но какая – капля надежды на счастье, любовь, творчество и, может быть, бессмертие.

В этой книге представлены ключевые мотивы всего творчества В. Пелевина и главные особенности его художественной манеры. В. Пелевин заставляет читателя задуматься о хрупкости современной цивилизации, в которой духовное начало легко может уступить место непреодолимой жажде наживы и всеобщего вампиризма.

В “Empire V” писатель стремится дать социально-философский анализ роли денег – этого феномена реальности, с которым мы постоянно сталкиваемся в повседневной жизни как с неизменным атрибутом своего бытия. Современная виртуальная экономика оказывает существенное влияние на формирование психологического портрета человека XXI века, разрушая в нем основы культуры и формируя homo economicus (человека экономического) постмодернистского типа.

Литература

1. Тлостанова М. В. Проблема мультикультуризма и литература США конца XX века / М. В. Тлостанова. – М. : ИМЛИ РАН; Наследие, 2000. – 399 с.
2. Братимов О. В. Практика глобализма: игры и правила новой эпохи / Братимов О. В., Горский Ю. М., Делягин М. Г., Коваленко А. А. – М. : ИНФРА, 2000. – 344 с.
3. Кочеткова Н. Писатель Виктор Пелевин “Вампир в России больше чем вампир”// Известия – 03.11.06.
4. Булгаков М. Мастер и Маргарита. – Киев : Молодь, 1988. – 362 с.
5. Пелевин В. Empire V. – М. : Эксмо, 2006. – 448 с.
6. Кафка Ф. Превращение. – Ужгород : “Карпаты”, 1990. – 111с.
7. Коупленд Д. “Generation Икс”. – М. : Изд-во АСТ, 2005. – 358 с.
8. Мальковская И. А. Знак коммуникации. Дискурсивные матрицы. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 238 с.

ПОЕТИЧНИЙ СВІТ В. СТУСА: АНТРОПОНІМНИЙ ВИМІР

Лупол А. В.

Одеська національна академія харчових технологій ім. М. В. Ломоносова

У статті проаналізовано онімний складник поезій В. Стуса, доведено функційну вагу антропонімного сегмента у творчому доробку письменника, виявлено актуальну амплітуду використаних автором власних назв, встановлено домінуючі різновиди антропонімного простору, здійснено відповідну систематизацію з огляду на семантичні та функційні особливості зафіксованих онімів.

Ключові слова: В. Стус, поетонімкон, антропонім, семантика, функція, ідіолект.

The article analyzed onimnaya component poetries Vasyl Stus, proved functional role antroponimnogo segment of the vocabulary in the works spisatelya, determined actual amplituda anthroponyms used by the author, set and systematized dominant species antroponimnogo space, based on their semantic and functional sosbenno.

Keywords: V. Stus, poetonimikon, anthroponym, semantics, function, idiolect.

У сучасних мовознавчих студіях активну увагу науковців привертає аналіз специфічних особливостей ідіолекту майстрів красного письменства, оскільки саме цей аспект наукових пошуків не лише поглиблює відомості про джерельні орієнтири й домінуючі національного світобачення, а й уможливує виокремлення оригінальних авторських лінгвоментальних страгем, що ілюструють самобутність і неповторність індивідуальної інтерпретації буттєвого простору (С. Єрмоленко, І. Колегаєва, В. Кухаренко, Л. Мацько, О. Пономарів, В. Чабаненко та ін.). Проте, опрацьовуючи художнє мовлення, вчені найчастіше звертаються до реконструкції апелювативного шару лексики, залишаючи онімні складники на периферії наукової кваліфікації, що у свою чергу зредукує об'єктивність і переконливість отриманих результатів, бо в систематичній ідіостилі письменника, його ментальному лексиконі онімня виступає вагомих компонентом, уособлюючи актуальні для авторської особистості поняття (О. Карпенко).

Усвідомлення ролі власних назв у загальній архітектоніці художнього твору як репрезентанта особистісно-авторської картини світу послугувало поштовхом до активізації наукових пошуків у цьому напрямі, і вже в другій половині ХХ століття з'явилися ґрунтовні дослідження класика ономастичної науки члена-кореспондента НАН України Ю. Карпенка. Розробки відомого вченого заклали основи для фундаментальних теоретичних узагальнень щодо природи і функціонування власних назв у художньому творі, здійснених як закордонними (С. Зінін, Е. Магазаник, В. Михайлов, В. Ніконов, О. Фонякова), так і вітчизняними науковцями (Л. Белей, В. Калінкін, Л. Колоколова, В. Лучик, Т. Ковалевська, М. Мельник та ін.). У сучасній українській літературній ономастиці традиції засновника Одеської ономастичної школи професора Ю. Карпенка активно продовжено й розвинуто в низці вітчизняних дисертацій, де ретельно проаналізовано онімну своєрідність таких письменників, як Л. Українка (Т. Крупеньова; В. Мерзвинський), М. Коцюбинський (Т. Немировська), В. Винниченко (Г. Лукаш), М. Хвильовий (О. Усова), Ю. Яновський (Г. Шотова-Ніколенко), О. Гончар (О. Немировська; В. Галич), П. Куліш (О. Климчук), Г. Тютюнник і В. Земляк (А. Соколова). Л. Костенко (М. Мельник; Л. Петрова), Я. Славутич (Л. Селіверстова 2003), Є. Маланюк (Г. Мельник) тощо.

Проте творчість Василя Стуса як одного з видатних українських поетів у цьому аспекті практично не опрацьована попри наявність цілої низки дослідницьких інтерпретацій його поетичної мови і на рівні апелювативної лексики (Г. Віват, Д. Данильчук, Л. Оліфіренко, Ю. Остапчук, Г. Шміло, Г. Яструбецька та ін.), і окремих онімних компонентів (А. Бондаренко,

Ю. Браїлко, Ю. Карпенко, Г. Мельник). Спеціальні ж дослідження всього онімного простору поезій В. Стуса, систематизація й класифікація складників авторського поетонімікону, виокремлення концептуальних онімних концентрів, їхня семантична й стилістична кваліфікація ще не проводилися, що визначає загальну **актуальність** пропонованої статті й релевантність фактичної бази, яка засвідчує оригінальність онімних варіацій, увиразнюючи роль пропріальної лексики в системі ідіостилу митця.

Мета статті полягає в комплексному аналізі онімного простору поетичних творів Василя Стуса, скерованому на з'ясування семантичної та функційної специфіки власних назв як маркерів ідіостилу письменника. Відповідні **завдання** скеровано передусім на опис структури онімікону поезій В. Стуса, систематизацію та встановлення динаміки вживань онімів різних розрядів, доведення питомої ваги антропонімікону як надпогужного складника в ідіостилі В. Стуса. Об'єктом роботи є ідіостиль В. Стуса, предметом безпосереднього аналізу є антропонімний шар онімного простору творів поета як провідний компонент авторського ідіостилу, насамперед його семантичні та функційно-стилістичні особливості. Джерельною базою статті є поетичні твори В. Стуса, з яких виокремлено близько 900 прикладів уживань майже 400 власних назв різних розрядів, серед яких антропоніми становлять 160 одиниць. Методологічна база роботи містить як загальнонаукові методи (спостереження – для фіксації загальних тенденцій функціонування аналізованих одиниць у площині творів В. Стуса; індукції та дедукції, залучених для систематизації й виокремлення спільних і специфічних характеристик онімів у поетичному контексті; кількісних підрахунків – для встановлення динаміки аналізованих одиниць), так і спеціальні методи дослідження, серед яких традиційний для мовознавства описовий метод, контекстуально-інтерпретаційний та компонентний аналіз, залучені для з'ясування семантичного навантаження онімів у поетичному творі та їхньої функційно-стилістичної оригінальності.

Теоретичне значення запропонованої статті насамперед виявляється в комплексному підході до реконструкції онімного простору письменницького ідіолекту та його антропонімного шару як найважливішого компонента, що у свою чергу поглиблює теорію літературної ономастики, лінгвістичного аналізу тексту та лінгвоперсонології. Відповідно наукова новизна полягає в детальному аналізі онімного простору поезій В. Стуса як важливого складника структури його творів та як маркера неповторного письменницького ідіолекту. Увага ж до антропонімного складника увиразнює ідіолектні пріоритети митця, виявляючи актуальні сегменти цього лексичного шару. Практичне значення роботи зумовлене можливістю використання одержаних результатів при викладанні базових курсів із лексикології та стилістики української мови, спецкурсів, присвячених поезії та літературній ономастиці, розгляду особливостей поетичної творчості В. Стуса тощо. Перспективи подальшого опрацювання зазначеної проблематики вбачаємо у проекції авторської методики дослідження письменницького поетонімікону на творчість як класиків красного письменства, так і представників сучасного літературного процесу, що загалом поглибить розуміння лінгвістичних вимірів літературної творчості в цілому та її онімного сегмента зокрема.

Здійснений нами аналіз онімного простору поезій В. Стуса дає підстави для виокремлення антропонімікону як актуального шару пропріальної лексики, що засвідчують насамперед кількісні показники проаналізованого фактичного матеріалу. Так, серед 400 власних назв різних розрядів, зафіксованих у понад 900 випадках уживань, до антропонімної лексики належить 160 одиниць, представлених у майже 230 позиціях, що становить близько 40 % усього масиву авторських онімів, що увиразнює стилістичну вагу цих одиниць. Крім того, дослідники відзначають, що антропонімний масив письменника створює підґрунтя для розуміння важливих особливостей його творчості в цілому: його “духовних орієнтирів” (В. Просалова) та “формальних першовзірців” (Л. Оліфіренко). Так, Л. Оліфіренко зазначає, що заголовки Стусових поезій, які містять антропоніми та інші пропріальні назви (“За читанням Ясунарі Кавабати”, “Останній

лист Довженка”, “Дума Сковороди”, “Молодий Гете”, “За літописом Самовидця”, “Трени М. Г. Чернишевського”, “Кампанелла”, “Гайворонське”, “За Р. Кентом”), підказують читачеві, “в яких <...> формальних першовзірцях слід шукати необхідних опор для справжнього розуміння прихованого <...> філософського змісту” [7, с. 105].

Відомо, що весь поетонімікон (ми користуємося терміном В. Калінкіна, за яким поетичний онім – це “онім, ужитий у художньому тексті” [4, с. 8]) будь-якого твору представлено щонайперше назвами “персонажів та реальних чи уявних об’єктів, описуваних у творі”, та назвами “осіб й об’єктів, що не становлять предмета твору, а з’являються у якихось зв’язках, асоціаціях з описуваними у творі явищами, зокрема з поетонімами першої групи” [5, с. 9]. Ю. Карпенко вважав, що всі поетоніми другої групи виконують “виключно виразові, образні функції”, використовуючись для створення метафори й метонімії, алюзії, антономазії, хронотопічної функції [там само : 9–10]. Цілком погоджуючись із цією думкою, зауважимо, що, спираючись на запропоновану Л. Белеєм класифікацію літературних антропонімів, у межах якої виокремлено нейтральні, тобто позбавлені супровідних конотацій оніми, та характеристичні [1, с. 8–10], тобто конотовані оніми, ми можемо говорити про наскрізну емоційність, конотованість онімних уживань у поезіях В. Стуса, оскільки практично кожний онім має надпотужний стилістичний потенціал і виступає національно, соціально чи ж ідеологічно значущим [там само]. Таку стилістичну вагу фіксуємо як у площині реальних, так і вигаданих антропонімів, кожен із яких виступає маркером неймовірно важливого для авторського ідіолекту сегмента уявного чи дійсного світу, акцентуючи на внутрішніх пріоритетах, уподобаннях, цінностях митця.

Отже, у межах антропонімного шару Стусових поезій виокремлюємо реальні та вигадані антропоніми, де серед реальних вирізняємо антропоніми т. зв. українського кола (85 одиниць у 121 живанні) та неукраїнського кола (73 антропоніми в 111 уживаннях).

У першій групі пріоритетними онімами виступають імена таких українських поетів, як Тарас Шевченко (Тарас, Шевченко, Кобзар) – 14 випадків, Григорій Сковорода – 8, Микола Зеров (часто – на ім’я по батькові: Микола Костевич) – 4 та інших діячів культури, мистецтва, історичних постатей (Леся Українка, Іван Франко, Григорій Сковорода, Михайло Вишневецький, Іван Мазепа, Богдан Хмельницький, Дмитро Бортнянський, Михайло Максимович, Борис Грінченко тощо): *Борітеся – поборете! Мені Тарас / порадив у безсонній ночі, / Коли, немов сонця, горіли очі / і пашило тіло в їхньому вогні ...* [8, т. 1, кн. 2, с. 34–35]; *І зайнялась мені зоря / і обняла півнеба / громовим гуком Кобзаря / і сурмами погребя* [8, т. 1, кн. 3, с. 82–83]; *<...> звідти, мабуть, / Хтось до села, у Ковраї спішить. / Сковорода! Забувши давні чвари, / Він знову постіпає до Тамари. / <...> Тамарин двір уже піднявсь на ноги, / Підвівшись, скванно сон жене з очей, / Ще позіхає. Став біля порогу / Сковорода й спинився* [8, т. 1, кн. 2, с. 7]; *Миколо Костевич! Мені / здалося – кості на возні, / здалося – очі – дві сльози – / на заполярну впали кригу. / То ти й мені тепер позич / сльози. Не слави. Смерті зич. / І грому зич. І бурі зич. / І на зимівлю зич хурдигу* [8, т.1, кн. 2, с. 134]; *Покинув я сумний підвал, / лишив майдан Богдана, / де гетьман огиря учвал / кудись жене щорана* [8, т. 2, с. 14; т. 1, кн. 3, с. 49].

У цій самій групі заслуговують на увагу і антропоніми ментально “близького кола” [Карпенко 2006]: іменування родичів, друзів, знайомих поета, а також його самого (автозгадки). Абсолютну більшість цих номінацій становлять форми імені. Єдиний випадок уживання імені та по батькові стосується згадки про шкільну вчительку: *поки / Зіна Петрівна принесе / нам перепалий морозом / хліб, ми ззовували парти / і йшли війною – один на одного* [8, т. 1, кн. 3, с. 239–240]. Прикметно, що серед номінацій родичів практично відсутні онімні назви батьків поета. Це відповідає реальному мовленнєвому етикету в українській культурі: діти називають батьків за їхнім родинним статусом, не вживаючи антропонімійних формул. Водночас згадуються імена членів сім’ї В. Стуса – дружини, сестри, прадіда. Дослідники зауважують,

що “єдиний у творчому доробку поета текст, де ім’я його музи-дружини артикульоване” [8, с. т. 1, кн. 3, с. 454], написаний улітку 1977 р. напередодні приїзду Валентини Попелюх на місце заслання В.Стуса в селищі ім. Матросова Магаданської області: *Колимські конвалії – будьте для Валі, / достійтесь до Валі – рожеві огні. / Пробачте, у вас забагато печалі, / пробачте, красуні, ви надто сумні* [8, т. 1, кн. 3, с. 138].

У двох віршах згадується старша сестра поета Марія: – *О березине, сестро Маріє, / за ким подзвіння живих годин?* [8, т. 1, кн. 3, с. 379], де її образ нав’язно не-зустріччю з нею після суду 1972 року: в’язень міг зустрітися тільки з трьома особами, і ними стали дружина поета, його мати та батько [там само]. Друга згадка: *Свіча. Сосна. І роєм птиць / Примарна свінула Софія. / А мама – де? А де – Марія? / Вітчизна – де?* [8, т. 1, кн. 3, с. 184–185]. На думку дослідників творчості В. Стуса, цей вірш – «відчайдушна спроба витворити художніми засобами епічну картину внутрішніх переживань, пов’язаних із поїздкою в Донецьк на похорон батька» [8, т.1, кн. 3, с. 468]. У вірші «Аналітичне» ліричний герой у роздумах про свій поетичний талант згадує предків – діда та прадіда: *Злий дар говорити в риму – / успадкований, як інстинкт. / У прадіда римувались кроки, / його рекрутський строк – / двадцять п’ять років – / возведений у квадрат ономім / анімістичних рим. / Дід Дем’ян, добрий бондар, кадовби / римував. З обручем обруч* [8, т. 1, кн. 2, с. 146]. При цьому онімічно поіменовані лише дід. Ім’я прадіда Клементія, що був кантоністом (кантоніст – син солдата, що приписувався до військового відомства і служив у війську) [9, с. 56], у тексті вірша не згадується. Також згадується й Іван Олексійович Світличний (1929–1992), репресований за часів СРСР мовознавець, літературний критик, поет, діяч українського руху опору 1960-х – 70-х років: *Не можу я без посмішки Івана / оцю слютаву осінь пережить.* [8, т. 1, кн. 1, с. 93-94]; армійський друг поета литовець Вінцас Кузміцкас та ін.

Отже, у В. Стуса 121 раз було вжито 85 антропонімів українського кола, де переважають антропоніми – номінації поетів (12 антропонімів, 28 уживань) та історичних діячів (18 антропонімів, 21 вживання). Меншою мірою представлено антропоніми – номінації письменників (5) та інших діячів культури (4). Переважна більшість прізвищ українських поетів та письменників, ужитих у поетичних текстах В. Стуса, – це класики XVIII та XIX ст. (Сковорода, Шевченко, Франко, Леся Українка), а також поети й письменники XX ст. (Зеров, Остап Вишня, Корнійчук, Вінграновський, Холодний). Найчастіше (14 разів) згадується Тарас Шевченко у використанні номінацій *Тарас* (8), *Шевченко* (3), *Кобзар*. 8 разів згадано Григорія Сковороду у використанні єдиної форми іменування (*Сковорода*), 4 рази – М. Зеров, кожного разу в різних номінаціях (*М. К. Зеров, полтавець-гречкосій, Микола Костевич, Зеров*). Репрезентативною є й група іменувань українських історичних діячів (18 антропонімів, 21 вживання), серед яких домінують ключові постаті української історії XVI ст. (Северин Наливайко), XVII–XVIII ст. (Петро Конашевич-Сагайдачний, Петро Дорошенко, Петро Калнишевський, Іван Мазепа, Петро Полуботок), XIX (Устим Кармалюк) та XX ст. (Симон Петлюра, Степан Бандера). Зафіксовані антропоніми практично ніколи не виконують суто номінативної функції, не виступають елементарними локально-темпоральними подієвими орієнтирами, вони завжди виконують надважливу роль концентрів авторської уваги, маркерів ідіолектної системи митця, ціннісних пріоритетів його ментального простору як “відносно невеликого концептуального набору (conceptual racket), створеного для приватних цілей розуміння та дій” [3, с. 132]. У переважній більшості – це позитивно конотовані оніми.

Другу групу актуальних реальних антропонімів становлять іменування таких постатей, як Вільям Шекспір, Йоганн Гете, Людвіг ван Бетховен, Вольфганг Амадей Моцарт, Амедео Кліменте Модильяні, Дем’ян Бедний, Борис Пастернак, Олександр Блок, Андрій Вознесенський та інших представників світової культури: *Устань. Тюремне ліжко застели / і за календарем надію виваж / чи сядь за книгу – довгу і нудну. / На віддалі, близькій од тебе, Гете, / лиш – недосяжний* [8, с. 111]; *Хрещатиком вечірнім під неоновим / блідавим світлом, у суху поземку /*

ти плинеш, таємнича незнайомко / із **Блока** – в вечір, ніби в синій сон [8, т. 1, кн. 1, с. 114], Гамлет: Як ця вистава зветься? / – Щасливий **Йорик**. – Тобто, я герой, / як кажуть, заголовний? **Був** – героєм. / Тепер – скінчилося. Ми теж – **були**. / – І що за н'еса? – Варіант удатний / давно вже призабутого **Шекспіра** [8, т. 3, кн. 1, с. 111–113]; Холодний присмерк приуральський / зростає. Мороз ладнав органні труби, / і сосни справжніми і знаними здавались, / як провінційний театральний зал, / де стільки лживих рухів диригента, / де стільки нот і профілів фальшивих, / але ніщо не може заглушити / холодноту і сувору вись / **Йогана Себастьяна** [8, т. 1, кн. 1, с. 47–48], Осика хить і хить. / Поскрипує, нагляда / Враз випірне з води / **Моцарта** свистить [8, т. 3, кн. 1, с. 178]. У вірші “Холодний присмерк приуральський...” згадано й литовського композитора і живописця Миколаюса Константинаса Чурльоніса: і в Вінциаса – освітлену мішень – / **Чурльоніс** поціляв голками сосон, / йдучи гравюрним лісом. <...> / **Шамотів** / колючий ліс **Чурльоніса** за вікнами / та узбережна “Летува” шуміла [8, т. 1, кн. 1, с. 47–48]; і голландського художника-пейзажиста Рюїсдала, чи Рейсдала: Вінциас, / наші батальйонний фельдшер, до реєстру / дописаний <...>, вімкнувши лампи, / <...> рефлектори на стіну наставляє, / де оживав на полотні фламандський / пейзаж. <...> – Так та не так! – Він кидав свого пензля, / грів інгалятор, підступав, відходив, / і знову йшов, мовчазний, ув атаку / на **Рюїсдалем** зміцнений бар'єр [8, т. 1, кн. 1, с. 47–48], і філософів Мартіна Гайдеггера, Фрідріха Ніцше, Карла Маркса: Рільке. Пастернак. / **Гайдеггер**. Гете. [І Когелет], / І над усім мужицький велет [8, т. 1, кн. 2, с. 168], Три скелети сидять за кавою / І провадять про філософію **Ніцше**, / до них підсідає руда бестія [8, т. 1, кн. 2, с. 144]; **Балухаті** мистецтвознавиці! / Вам незручно в цивільному одязі, / вам дуже незручно, / коли шиї не душить кітель, / коли ноги не чують провалля / діагоналевих галіфе. <...> / Більше ніж **Марксові** / я вірю в ваші чоботи хромові [8, т. 1, кн. 1, с. 97–98]. Не можна оминати й описані В. Стусом враження від музики Бетховена: Гармонійоване страждання, / оправлене в обручку травня. / **Бетховен**. Добрий маг. Пречистий / четвер. Пречистий тлум чекань. / Поразка. Усмішка. Поразка. / Метал надії. Тонкоголосить / одвертий біль. <...> / Йди геть, патетико облудна. / Гучи ж – і серце, і струно [8, т. 3, кн. 1, с. 141], Баха: Холодний присмерк приуральський / зростає. Мороз ладнав органні труби, / і сосни справжніми і знаними здавались, / як провінційний театральний зал, / де стільки лживих рухів диригента, / де стільки нот і профілів фальшивих, / але ніщо не може заглушити / холодноту і сувору вись / **Йогана Себастьяна** [8, т. 1, кн. 1, с. 47–48] тощо.

Отже, найчастотніші антропоніми неукраїнського кола – Гете (5) та номінації його персонажів (*Мефістофель*, *Фавст* по 5 уживань), *Шекспір* (2) *Бетховен* (5). Такі оніми трохи поступаються антропонімам українського кола за кількістю (73) та частотою вживання (111 разів), але вони доволі близькі до антропонімів українського кола за співвідношенням денотатів: так само домінують антропоніми – номінації поетів (16 антропонімів, ужитих 22 рази). Істотно відмінність їх від антропонімів українського кола – вживання 11 лексем, що номінують політиків радянських часів (*Ленін*, *Сталін*, *Брежнєв*), які вжито 20 разів. Зафіксовано й пропріальні іменування художників (7 антропонімів, ужитих 9 разів), композиторів (4 антропоніми, вжиті 8 разів), філософів (4), історичних діячів (5). Зафіксовані антропоніми “неукраїнського кола” також скеровані на здійснення образної експансії, виконують роль фундаментальних морально-етичних орієнтирів у системі авторського ідіолекту, як правило, позитивно конотованих, звичайно, за винятком прецедентних імен радянської епохи.

Серед вигаданих, ірреальних антропонімів В. Стус найчастіше використовує назви літературних персонажів, представлених як у творах вітчизняних авторів (Мавка, Лукаш, Ярославна), так і в доробку закордонних митців слова та класичній поезії (Фауст, Йорик, Трістан та Ізольда: *Тут поживи – і видасться тобі, / що й досі Україна солов'їна, / і промайне за крутояром Мавка, / до вівери ці руки простягне, / і звук сопілки лине з-над узгір'я: / от-от сюди накопиться Лукаш* [8, т. 1, кн. 1, с. 131]; *Мій добрий Фавст! Мій радісний*

причале ! / Из Мефістофелів – мій киль приймає [8, т. 1, кн. 2, с. 221], Ти, Гольда золотоко- / золотоброва / мисли підлий метал лотком – / під погребним покровом [8, т. 3, кн. 1, с. 173]; О, щасливий Йорику, / Твій номер тут – 135. <...> / – Цей Йорик – божевільний? – Ні – щасливий. <...> / Нині – Йорик, / А завтра вже ніхто. <...> / Раз єдиний – Йорик, / А все життя – ніхто. <...> / Хіба / тобі не все одно, що справжній Йорик / був зовсім, може, і не Йорик. Навіть / напевно ні, раз так його зовуть. / Ти пам'ятаєш – Гамлетові в руки / попав лиш череп – ні очей, ні губ, / ні носа ані вух – зотлів геть чисто, / ось так, як ми [8, т. 3, кн. 1, с. 111–113],

Найчастотнішим онімом у цій групі виступає Йорик. А. Бондаренко вважає, що в цьому контексті ім'я королівського блазня з п'єси В. Шекспіра “Гамлет” “уособлює блюзнірство тих, хто не помічає горя власного народу, хоч зубожілий на слово й дію край апелює до них” [2, с. 25]. Проте така інтерпретація поетичного тексту не зовсім коректна: йдеться не про блюзнірство, яке взагалі-то може бути властиве блазневі, а про реальні останки: згадаймо, що “бідний Йорик” в “Гамлеті” – це череп блазня, який тримає в руках герой трагедії Шекспіра. Як зазначає біограф поета, “перебуваючи на засланні у с. ім. Матросова Магаданської обл., В. Стус награвив на старий занедбаний зеківський цвинтар 30–50-х років” [8, т. 3, кн. 1, с. 428], про що написав у листі до дружини від 1.06.1977: “<...> моторошні враження по слідах моїх попередників тутешніх мучеників-земляків. Це був зеківський цвинтар зовсім близько від селища, в розпадку. Розграбана могила, де розсипані кісточки білі, а на двох-трьох хрестах ініціали і дата життя: 1922 р. – 1955 р. І стоїть це “р” свідчити, що й тут українці домінували”. Отож, як зазначає Д. Стус, “Беручи до рук череп Йорика, Гамлет виголошує монолог про плинність часу, в течії котрого нетлінним лишається лиш згадка-спомин, що матеріалізується у вигляді черепа блазня – єдиного свідчення про минуле. “Голос Йорика” – голос кісток безіменних в'язнів, що <...> нагадують про минуле” [8, т. 3, кн. 1, с. 428].

У цій групі представлено 11 антропонімів, зафіксованих у творах українських митців, та 13 антропонімів, зафіксованих у творах закордонних авторів чи класичній літературі. Ці оніми не лише ілюструють певні напрями авторського осмислення світу, його асоціативні мережі, де певні поетоніми стають своєрідними маркерами важливих для письменника внутрішніх орієнтирів, вони виступають і символами загальнолюдських цінностей, знов-таки акцентуючи на фундаментальних пріоритетах у системі авторського ідіолекту.

Узагальнюючи проведені дослідження антропонімікону в поетичному ідіолекті В. Стуса, відзначимо, що особливу роль у митця, ядерне “ментальне коло” в цій амплітуді відіграють імена реальних постатей, які уособлюють надважливі, домінантні для письменника базові морально-етичні поняття і виступають концентрами його ідіолектної архітектоники. Такі самі функції притаманні і антропонімам на позначення літературних персонажів, кожен із яких покликаний виявити й увиразнити концептуальні для автора думки. У подальшому опрацюванні зазначеної проблематики перспективним вважаємо поглиблений аналіз усіх розрядів поетонімікону В. Стуса у проекції на його психолінгвістичну і когнітологічну інтерпретацію, а також залучення творів інших авторів для з'ясування не лише ідіолектних особливостей уживання онімної лексики, а й висвітлення загальної типологічної динаміки функціонування пропріальних одиниць у поетичному мовленні.

Література

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст. / Л. О. Белей. – Ужгород : Патент, 1995. – 119 с.
2. Бондаренко А. Лінгвістичний аналіз циклу Василя Стуса “Трени М. Г. Чернишевського” / А. Бондаренко // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 24–27.
3. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику : Учебник / А. А. Залевская. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 1999. – 382 с.

4. Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. М. Калінкін. – Донецьк : Юго-Восток, 2000. – 35с.
5. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрям пізнання власних назв : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.15 / Олена Юріївна Карпенко. – Одеса, 2006. – 416 с.
6. Карпенко Ю. О. Передмова / Ю. О. Карпенко // Літературна ономастика : 3б. статей. – Одеса : Астропринт, 2008. – 328 с.
7. Оліфіренко Л. Роль алюзії як мовно-стилістичного феномену у поезії Василя Стуса / Л. Оліфіренко // Василь Стус в контексті європейської літератури. – Режим доступу : stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm
8. Стус В. Твори : У 4 т., 6 кн. / Василь Стус. – НАН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Львів : Просвіта, 1994–1999.
9. Стус Д. Василь Стус : життя як творчість / Д. Стус. – К. : Факт, 2005. – 368 с.

ЖАНР АНГЛОМОВНОГО ЕПІЧНОГО ФЕНТЕЗІ ЯК ВИЯВ КІТЧУ: ЛІНГВОТЕКСТОВИЙ ПІДХІД

Марутовська О. О.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто явище кітч, яке визначає вектор сенсорного образотворення популярних художньо-літературних жанрів, у тому числі англomовного епічного фентезі, та дозволяє окреслити специфічні аспекти аналізу художніх творів цього жанру. Жанр англomовного епічного фентезі утворений певною кодувальною моделлю, яка уможливило активну, цілеспрямовану побудову художнього тексту на засадах інверсії, переміщення і комбінування на периферії жанрів фентезі і поетичного епосу. Утворений міжжанровий ерзац містить компоненти, що задовольняють читацькі потреби в чуттєвості, видовищності, створенні піднесеного настрою, які уособлюють ідіжанрові особливості епічного фентезі.

Ключові слова: кітч, жанр (англomовного епічного) фентезі (ЖАЕФ).

The current study is intended to examine the kitsch phenomenon and adherent sensory images in construing mass fiction literary genres with their specific aspects of analysis. English epic fantasy is derived from a code model empowering active and purposeful construing of a fiction text by inversion, shifting and combination on the periphery of fantasy and epic poetics. The occurring ersatz contains components that meet the demands in libidinous sensualism, thirst for performance and elated spirits. Holistically they form epic fantasy idiogenre traits.

Keywords: the kitsch, (English epic) fantasy as genre (GEEF).

Поштовхом до нашого дослідження явища кітчевості в постмодерністській художній літературі є неспроможність традиційного потрактування художнього образу інкорпорувати риси різних, проте сумісних, класичних і технологічно інноваційних жанрів. У масовій художній літературі доби постмодернізму простежуються кон'юнктурні трансформації, які позначаються на способах творення художньо-образної картини світу, в тому числі на лінгвальному рівні (В. І. Карасик), внутрішньотекстових аномаліях (Л. В. Короткова, О. П. Воробйова), виборі читацькоорієнтованих стратегій (У. Еко), що сягають психоаналітичних доктрин ХХ століття (З. Фрейд, К. Г. Юнг), зумовлених технологічно-інноваційними підходами до популярної художньої літератури як засобу масового інформаційного зв'язку (Н. Б. Маньковська, А. М. Щербина). Каталізатором споживацького орієнтування слугує англomовна американська масова художня література. Внаслідок посилення глобалізації, вся масова художня література початку ХХІ століття насичується численними соціальними регулятивами, що експліцитно чи імпліцитно проникають у свідомість читача та мотивують певну споживацьку поведінку. Невід'ємним атрибутом і водночас інструментом формування споживацької поведінки слугує власне постмодерністський художній образ.

Об'єктом дослідження нашої статті є суміжні для постмодернізму літературні та екстралітературні жанри.

Предметом статті є визначення низки ознак кітчевості, покладених в основу сучасних творів ЖАЕФ.

Актуальність цієї статті полягає в тому, що канонічний художній образ все менше задовольняє зростаючі потреби в нових розвагах, які висуває поп-культура і масовий читач у ХХІ столітті. Позначившись на розважальності та видовищності художнього образу, інноваційний поступ продукує трансформований всеохоплюючий постмодерністський образ, який спотенційований на застосування одночасно в декількох жанрах маскультури і здатен забезпечити максимальну маркетингову вигоду для його творців в різноманітних нішах на ринку розваг.

Відтак ми ставимо за **мету** висвітлити комерційно маркований та соціально зумовлений характер постіндустріальної популярної художньої літератури на прикладі жанру англomовного історичного фентезі. **Завдання**, які ми вбачаємо для реалізації поставленої мети, полягають у тому, щоб 1) розкрити сутність кітчевості в застосуванні до постмодерністського образу та його економічної обґрунтованості, 2) дати визначення жанру фентезі і ЖАЕФ, 3) окреслити ідіожанрові риси художніх творів цього жанру, 4) висвітлити аспекти аналізу творів ЖАЕФ.

Ставлення до кітчу й епатажності завжди було неоднозначним, надто стосовно художньої літератури. Прибічники традиційних поглядів на літературу вбачали в кітчі явну небезпеку. Як-от, за визначенням О. М. Карцевої, кітч (нім. *Kitsch* – похідне від *verkitschen*, *kitschen* – здешевлювати) є світоглядно-стилістичним компонентом масової культури, який становить небезпеку для мистецтва через поєднання техніки з непристойністю або паскудством [7, с. 3]. Кітч став продуктом доби індустріалізації у другій половині XIX століття, позначившись передусім на стилі літератури й мистецтва та створивши новий тип споживача, мотивованого на отримання задоволення від художнього тексту на рівні фізіологічного катарсису. В інформаційно-кібернетичному ракурсі кітч убагає вияв моди на несмак, бридкість і потворність, з фокусом на темах 1) розважальності, 2) опису безтурботного життя касти “селебритиз”, 3) спекуляції сексуальністю і жорстокістю, 4) маніпулювання свідомістю реципієнтів, урахування психології сприйняття [15, с. 218], що переломлюються крізь призму інноваційних технічних можливостей розповсюдження інформації. Дослідники-традиціоналісти пропонують тлумачення кітчу як такого, що створює “ілюзорний світ, у якому споживач виявляє подібність своїх прагнень, своїх уявлень щодо моралі, еталонів успіху з прагненнями і уявленнями героїв книжок, фільмів і телепередач” [11, с. 240].

Потракування кітчу в конгеніальному руслі виходить з беззаперечного факту його існування й поширення в різних культурах і розвивається, зокрема, в працях української дослідниці Т. Гундорової, яка засвідчує естетизацію кітчу від “артистичного сміття” чи “несмаку” до транскультурних площин на рівні “здатності до гомогенізації, вирівнювання смаків, цінностей і навіть культур” [3, с. 257–258]. Феномен кітчу є складником феномену постмодернізму. В постмодерністському тлумаченні прекрасне представлено як “сплав чуттєвого, концептуального і морально-етичного” [11, с. 352].

Постмодерністська синестезія позначилася на конвенційній літературно-жанровій парадигмі, під впливом технократичних новацій та комерціалізації художньої літератури сформувалися нові літературні жанри-ерзаци, утворені на периферії конвенційних жанрів. Постмодерністська художня література тяжіє до спрощення сприйняття прочитаного двома способами: 1) за допомогою внутрішньотекстових механізмів (стилістичних прийомів, виражальних засобів чи їх відсутності, структурно-композиційних запозичень з видовищних видів мистецтва тощо) і 2) на екстралінгвальному і паралітературному рівнях, які зважають на ринкову кон’юнктуру і життєвий цикл літературних текстів. За ринковими законами при досягненні товаром стадії зрілості і стагнації обсягу продажів, властивості існуючого товару покращуються, що дозволяє не лише утримувати старих, а й приваблювати нових споживачів при збереженні накопиченого рівня знання про цей товар [10, с. 300], [14, с. 412]. Так класичні жанри в художній літературі в умовах занепаду ревіталізуються через 1) розширення ринків збуту шляхом перекладу творів масової літератури різними мовами, 2) пошук нових сфер на взірць жанрових ерзаций, 3) модернізацію, яка передбачає перехід з одиничних художніх текстів на серії романів, про що активно наголошується ще на обкладинках прем’єрної книги (попереднє слово автора / продовження сюжету в інших томах / передісторія подій ключового роману / деталізація окремих подій тощо).

У статті ми виходимо з розуміння жанру як кодувальної моделі, яка уможливорює активну, цілеспрямовану побудову художнього тексту [23, с. 150] на засадах інверсії, переміщення

і комбінування [22, р. 15]. У цьому контексті з'являються різноманітні літературно-жанрові ерзаци: історичні детективи, документальні романи, графічні романи, кіноромани, (авто)біографічні романи, фентезі в різних міжжанрових комбінаціях та ін.

Мовлячи про *фентезі* в категоріях можливості [8, с. 41], йдеться про фантастичний гротеск реального світу, в якому зображується апріорно неможлива картина світу з нашаруванням міфології, астрології, піроманії, алхімії, хіромантії, де магія та інші надприродні явища є промінантними елементами сюжету, теми чи місця дії. Художній світ фентезі послуговується культурологічними кодами, архетипами й міфами (Н. Фрай), відтак у такому світі можуть існувати боги, запозичені з міфології, чи уявні міфічні істоти. При цьому найчастіше художня реальність фентезійного твору є похідною від доби Середньовіччя і, на перший погляд, скидається, в термінах Ж. Бодрійяра, на натуралістичний симулякр першого ступеня [2, с. 23], який передбачає симуляцію світосприйняття в контексті середньовічної міфічно-релігійної і політичної свідомості.

Здебільшого класифікації жанру фентезі ґрунтуються на систематизації існуючого творчого доробку англосовітських письменників-фантастів. В існуючі класифікації фентезі покладені різні критерії, як-от: сюжетно-тематична композиція, специфічна національна належність (скандинавське :: слов'янське), топологічна ознака (міське :: історичне), аксіологічна ознака (героїчне :: гумористично-пародійне), світоглядний критерій (наукове :: технофентезі :: християнське :: філософський бойовик), адресат твору (дитяче :: жіноче), кон'юнктурний критерій "попит породжує пропозицію" (детективне фентезі, магічний реалізм, ігрове фентезі, еротичне фентезі). В класифікації за сюжетно-тематичним принципом Т. В. Бовсунівської, до прикладу, присутні епічне "високе" фентезі, в якому йдеться про епічне протистояння добра і зла (epic fantasy) (R. E. Feist, Le U. Guin, J. R. R. Tolkien, G. R. R. Martin); героїчне фентезі, що походить від "меча і чаклунства" (sword-and-sorcery) (M. J. Moorcock); розповіді жаків, що зводяться до жахливих історій за участю темних сил (macabre stories) (H. Walpole); "хімерні" історії як різновид гумористичного фентезі (whimsy) (M. F. Pratt); "фантастична чудасія" (fantastic conceit) та дитяче фентезі, яке визначається особливим казково-повчальним відтінком (A. M. Norton); філософське фентезі, яке наближається до літературних традицій казки-притчі (R. Holdstock, P. Beagle); історичне фентезі, в якому на квазі-історичному тлі розгортаються певні магічні події (Ch. Q. Yarbro, O. S. Card, H. Harrison); ігрове фентезі, засноване на системі рольових ігор, так званої D&D (Dungeons and Dragons); пригодницько-ігрове фентезі (J. R. R. Tolkien) [1, с. 450].

Звертаючись до історії становлення постмодерністського формату ЖАЕФ, зауважимо, що історично епос сягає найдавніших форм художніх творів, які лежать у підґрунті світової культури, наприклад, "Пісня про Нібелунгів", "Пісня про Роланда", сказання про короля Артура, за доби Відродження – "Звільнений Єрусалим", "Втрачений рай", за новітніх часів – "Чайльд Гарольд" тощо.

В контексті постмодерністської сюжетної тематики *епічне фентезі* 1) відображає міметичну репрезентацію героїчного протистояння добра і зла в опорі на реально засвідчені події, соціокультурні реалії, релігійні уявлення, поетичний епос доби Середньовіччя, 2) зберігає коригування на кітч і видовищність у двох ракурсах:

Позатекстовий

- маркетингова оцінка екстраполяції художньої картини світу крізь різні канали поширення (кінематографічний, графічний, віртуальний, мультиплікаційний тощо);

Внутрішньотекстовий

- сюжетно-композиційна евристичність;
- архетипність художніх образів;
- перцептивна насиченість художніх образів – текстова концентрація однотипних художніх образів у формуванні картини світу на рівні абзацу, розділу, книги, супутніх продуктів;

- евристична програмованість з боку письменника.
- ємність (віртуальність) художніх образів;
- стилістична агресивність художніх образів тілесності;
- мовленнєво-поведінкова епатажність образів персонажів.

Відтак на тлі визначеної комерційної спрямованості творів масової художньої літератури висуваються найбільш салієнтні *ідіожанрові ознаки* сучасного англomовного фентезі: 1) породжуваний ефект реальності чи то її симулякр, створений міметичною репрезентацією, натуралістичністю в зображенні художньо-образної картини світу, що, зокрема, знаходить вияв і на лінгвальному рівні; 2) апеляція до релігійно-міфологічної свідомості через низку використаних у тексті міфів, архетипів аж до створення міфологічних, віросповідальних та архетипних симулякрів та переосмислення набутих раніше культурологічних кодів; 3) видовищна чуттєва образність на межі з агресією як в тканині художнього тексту фентезі, так і на рівні ілюстрацій до нього (в тому числі обкладинки); 4) когерентність художньої картини світу на рівні уяви і аналогії, яка досягається за рахунок відхилення від традиційної логіки простої суми означників, якими в тексті виступають його композиційні елементи, наявності текстових аномалій; 5) ігрова трагедія, що перебуває на межі між прихованим і експліцитно поданим у тексті у світлі інтертекстуальності; 6) структурна побудова тексту, уподібнена до психічних процесів породження бажання, пристрасті, на засадах непередбачуваності; 7) стратегічне спрямування на читача з метою збудження його перцептивної пристрасті.

ЖАЕФ становить за своєю сутністю кітч, який і визначає основні методологічні аспекти текстового аналізу: 1) гносеологічний аспект, який позначає складні взаємовідношення автора твору ЖАЕФ й інтеріоризованого буття, в яких кожний із можливих світів діалогізує один з одним і світом реальності та сприяє створенню альтернативного віртуально-фентезійного інтеріоризованого буття (Ж. Бодрійяр); 2) мовний (лінгвальний аспект), який позначається прагненням позбутися мовних стереотипів, послуговуючись арсеналом інволюційних мовних засобів: заниженого мовного регістру, використанням табуованої лексики, сленгу, стьобу, чорного гумору, сарказму, іронії і самоіронії тощо (В. І. Карасик); 3) культурно-історичний, який полягає у зв'язку тексту, особистісної свідомості автора й читача з кодом культури Середньовічної Європи та інших культур, якими послуговується ЖАЕФ, та її розвитку в контексті інтертекстуальності й інтерсеміотичності (Т. Н. Денисова); 4) розважально-комунікативний аспект ґрунтується на текстовій програмі адресованості щодо реального читача з метою його залучення до співтворення художнього світу, найчастіше, шляхом створення наративної гри на рівні текстового сприйняття, яку стратегічно закладає автор в опорі на наївного чи критичного читача (У. Еко); 5) текстуально-психологічний аспект, який спирається на психоаналіз З.Фрейда і К.Юнга, фокусуючи увагу на висуненні негативних психоемоційних станів, що уречевлюються на рівні видовищної, а подекуди й агресивної сенсорної образності (М. Ямпольський); 6) комерційна заангажованість, що підкріплюється використанням інноваційних засобів маніпулювання свідомістю реципієнтів задля подовження життєвого циклу твору ЖАЕФ як товару (створення не циклів і серій романів, супутніх товарів на зразок графічних романів, кіноекранізацій, комп'ютерних ігор, рольових карток тощо на основі сюжетів творів ЖАЕФ (Ф. Котлер).

Кітчевість як ознака жанру епічного фентезі диктує специфічні вимоги до аналізу творів цього жанру, що виходять за межі традиційної методології аналізу і дозволяють припустити, що масова художня література постіндустріальної доби вимагає розширення конвенційних методів дослідження до цілої багаторівневої матриці: і) маркетингове поле просування твору масової літератури (для окреслення можливих вимірів міжжанрової кореляції з урахуванням

потреб у розважальності і можливостей технологічних новацій); ii) культурологічне і текстуально-психологічне тло художнього тексту; iii) лінгвально-комунікативне поле аналізу тексту. При цьому сенсорно-образна картина світу в такому творі та її аналіз передбачають коригування на кітчевість. Постмодерністський художній образ відтак претендує на багатовимірність в аналізі за такою схемою:

1) виявлення кітчевих сенсорних образів, що водночас залучені як у художньому тексті, так і в супутніх розважальних жанрах (графічні романи, постери й обкладинки книжок, комп'ютерні ігри, комікси, кіноекранізації, настільні ігри, телешоу, радіошоу, реклама тощо) з визначенням ознак розважальної видовищності;

2) визначення меж інтертекстуальності кітчевих образів з урахуванням присутніх у тексті культурних кодів й архетипів та можливостей їх впливу на свідомість і психіку читача;

3) лінгвальний аналіз ключових сенсорних образів з урахуванням постмодерністських тенденцій до спрощення, інволюційності, гри на рівні мовних реєстрів тощо.

Розглянемо уривок з епічно-фентезійного роману американського письменника Дж. Р. Р. Мартіна "A Storm of Swords 2: Blood and Gold".

*Four master pyromancers conjured up beasts of living flame to tear at each other with fiery claws whilst the serving men ladeled out bowls of blandissory, a mixture of beef broth and **boiled wine sweetened with honey and dotted with blanched almonds** and chunks of capon. Then there came some strolling pipers and clever dogs and sword swallows, with **buttered pease, chopped nuts, and slivers of swan poached in a sauce of saffron and peaches** [25, p. 249].*

У контексті сенсорики спостерігається згущення візуальних образів до рівня циркової феєричної видовищності із застосуванням проекцій чудовиськ з живого вогню та піротехнічних трюків. Далі фокус зміщується на сім страв, серед яких кисло-солодкий суп блендисорі, яловичий бульйон з каплуном, горох, горіхи, шматки лебединого м'яса. Автор підкреслено деталізує опис рецептури "суміш більйону й гарячого вина, присмаченого медом, бланшованим мигдалем", "перемашений маслом горошок", "подрібнені горіхи", "в шафраново-персиковому соусі" для створення ефекту задоволення від сенсорно-смакового сприйняття. Паралельно висвітлюються візуальні образи бродячих дударів, дресированих собак і поглиначів мечів. Ці образи скориговані на створення видовищності, притаманної цирковим виставам. Відоме римське гасло "хлібай-видовищ" якнайкраще ілюструє постмодерністське устремління завоювати масового читача. В уривку простежується перехресне фокусування з візуально-видовищних розваг на ємні (згущені) смакові образи, що нагадує човниковий рух кінокамери. Відтак холістичний сенсорний образ легко вписується у формат кінонарративу, навіть набуває обрисів телевізійних кулінарних шоу. В поданому уривку відсутній архетипний складник. На лінгвальному рівні використані властиві для Середньовіччя найменування страв на зразок супу блендисорі, типовий для того часу продуктовий набір від гороху й горіхів до лебедів.

В уривку з іншого роману Дж. Р. Р. Мартіна "A Game of Thrones" вихідним фокусом виступають водночас два архетипи АНІМИ й ВОДИ, коли йдеться про нібито змертвілі яйця драконів. Їхня поверхня спочатку представлена як однорідне тіло, та в певний момент по ньому прокочується хвиля, отже, втілюється архетип АНІМИ, який властиво побачити та відчути тільки обраним. Цією обраницею в романі виступає дійова особа – принцеса Дейенеріс / Дені:

*When she woke the third time, a shaft of golden sunlight was pouring through the smoke hole of the tent and her arms were wrapped around a dragon's egg. It was the **pale** one, its scales **the color of butter cream, veined with whorls of gold and bronze**, and Dany could feel the heat of it. Beneath her bedsilks, a fine sheen of perspiration covered her bare skin. Dragon dew, she thought. Her fingers trailed lightly across the surface of the shell, tracing **the wisps of gold**, and deep in the stone she felt something twist and stretch in response. It did not frighten her. All her fear was gone, burned away [24, p. 517].*

Після трагічних переламних подій, які спіткали принцесу Дейенеріс / Дені (втрата дитини, пожежа, понівечення чоловіка), вона перебуває в напівпритомному стані, лежачи в обгорілому наметі, “обгорнувши руками яйце дракона”. Ряд тактильних образів продовжується відчуттям “жару від яйця”, “рясних крапель поту на оголеному тілі”, “драконовою росою”, дотиками пальців до шкарлупи, відчуттям, що вглибині каменя відбувається коливальний рух – скручування і потягування у відповідь на дотик. На рівні тактильних образів кристалізується архетип ВОДИ, який неодмінно передбачає занурення всередину, під шкарлупу. Проте відчуття небезпеки вже минулося, і героїню охоплює заспокоєння від того, що страх і найбільші жахи пішли з пожежею. Візуальні образи знаходять тут своє відображення з невеличкими уточненнями “блідий”, з лускою кольору “вершкового масла з прожилками завитків золота”. Утворена на рівні тактильного ряду когнітивно-дисонансна лакуна від згадки про драконову росу, з одного боку, апелює до міфічної свідомості читача, з другого – розбурхує його художню уяву. Це виступає психологічною приманкою, яку розставляє письменник у межах художнього тексту. Властиво, використання психологічних та психоделічних технік заволодіння уявою та увагою читача є невід’ємною частиною більшості постмодерністських образів. На лінгвальному рівні в уривку фігурують сугестивні міметично-описові мовні одиниці, умисно опущене пряме маркування спектра кольорів. Завдяки цьому стилістичному прийому розбурхується уява читача, холистичний сенсорний образ набуває кінематографічної видовищності.

Постмодерністські жанрові ерзаці, в тому числі ЖАЕФ, неминуче підпадають під дію суспільно-культурних, економічних та інноваційно-технократичних тенденцій. У світлі такої жанрової інтерференції постає питання створення ергономіки сприйняття художнього тексту за згаданим раніше принципом “хліба-й-видовищ”. Салієнтними ознаками втілення ідеї ергономічного сприйняття художнього тексту є кінематографічна естетизація сенсорної образності, завдяки чому художній текст перетворюється на кінематографічний наратив у структурно-композиційному плані, а на лінгвостилістичному рівні спричиняє фізіологічний катарсис. Запропонована в статті матриця і схема аналізу сенсорної образності містить певні складники, які включаються в дію залежно від маніфестованих з тексті акцентів на тих чи інших каналах сприйняття, покладених у її основу. Скажімо, домінуючий смаковий чи нюховий образ мало інтегрується в схему архетипів, тоді як візуальні й аудіальні образи влітаються легко. Більше того, матриця залишається валідною не лише для художніх текстів ЖАЕФ, а найвірогідніше, і інших жанрових ерзаців.

Література

1. Бовсунівська Т. В. Теорія літературних жанрів: Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : Підручник / Тетяна Володимирівна Бовсунівська. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2009. – 519 с.
2. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Жан Бодрийяр; [пер. с фр. О.А. Печёнкина]. – Тула : ООО “Тульский полиграфист”, 2013. – 204 с.
3. Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії / Тамара Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 284 с.
4. Денисова Т. Н. Історія американської літератури / Тамара Наумівна Денисова. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012. – 487 с.
5. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко; [пер. з англ. М. Гірняк]. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
6. Карасик В. И. Языковая матрица культуры / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2013. – 320 с.
7. Карцева Е. Н. Кич или торжество пошлости / Елена Николаевна Карцева. – М. : Искусство, 1977. – 159 с.
8. Корвін-Пйотровська Д. Проблеми поетики прозового опису / Дорота Корвін-Пйотровська; [пер. з польської Зоряни Рибчинської]. – Львів : Літопис, 2009. – 208 с.

9. Короткова Л. В. Семантико-когнітивний та функціональний аспекти текстових аномалій у сучасній англійській художній прозі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Л. В. Короткова. – К. : Київський національний лінгвістичний університет, 2001. – 20 с.
10. Котлер Ф. Маркетинговий менеджмент / Філіп Котлер, Кевін Л. Келлер; [пер. з англ. П. Т. Махрінського, Н. В. Сакаль]. – К. : Хімджест, 2008. – 718 с.
11. Лексикон неокласици. Художественно-эстетическая культура XX века / [под ред. В. В. Бычкова]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 607 с.
12. Маньковская Н. Б. Феномен постмодернизма. Художественно-эстетический ракурс / Надежда Борисовна Маньковская. – М.–СПб. : Центр гуманитарных инициатив. Университетская книга, 2009. – 495 с.
13. Маньковская Н. Б. Виртуальная реальность / Н. Б. Маньковская // Лексикон неокласици. Художественно-эстетическая культура XX века / [под ред. В. В. Бычкова]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – С. 112 – 115.
14. Маркетинг : Підручник / А. Ф. Павленко, І. Л. Решетнікова, А. В. Войчак та ін. / [Кер. авт. кол. д-р екон. наук, проф. І. Л. Решетнікова. – К. : КНЕУ, 2008. – 600 с.
15. Моль А. Социодинамика культуры / Абраам Моль; [пер. с фр. Б. В. Бирюкова]. – Изд. 3-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 416 с.
16. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів / Н. Фрай // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – Львів : Літопис. – 1996. – С. 109–136.
17. Фрейд З. Психология бессознательного : сборник произведений / Зигмунд Фрейд. – М. : Просвещение, 1989. – 445 с.
18. Щербина А. М. Соціокультурна регуляція у технологіях масової комунікації : [монографія] / Анатолій Михайлович Щербина. – К. : Академвидав, 2013. – 200 с.
19. Юнг К. Г. Архетип і несвідоме / Карл Густав Юнг. – К. : Укр. письменник, 2014. – 400 с.
20. Ямпольский М. Язык – тело – случай: Кинематограф и поиски смысла / Михаил Ямпольский. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – 376 с.
21. Vorobyova O. P. Textual anomalies from the cognitive poetics perspective / O. P. Vorobyova // Proceedings of the International Conference “Cognitive Linguistics in the year 2001”. – Lodz. – 2001. – P. 53–55.
22. Todorov Tz. Genres in Discourse / Tzvetan Todorov; [trans. by Catherine Porter]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 148 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

23. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Чарльза В. Вінквіста, Віктора В. Тейлора; [пер. з англ. В. Шовкуна; наук. ред. пер. О. Шевченко]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 503 с.
24. Martin G. R.R. A Game of Thrones / George R. R. Martin. – NY : Bantam Books, 2002. – 720 p.
25. Martin G. R.R. A Storm of Swords 2: Blood and Gold / George R.R. Martin. – London : HarperCollinsPublishers, 2011. – 607 p.

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ПАДЕЖНОЙ СИСТЕМЫ РУССКОГО ЯЗЫКА: ТВОРИТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ

Доброштан Т. В.

Киевский национальный лингвистический университет

Статтю присвячено вивченню орудного відмінка на заняттях з російської мови як іноземної. Розроблено комплекс завдань для організації самостійної роботи студентів. Подано завдання для контролю вмінь та навичок читання, усного та писемного мовлення, контрольні лексико-граматичні завдання. Представлено вправи, які спрямовані на відпрацювання практичних навичок уживання іноземцями відмінків в усному мовленні та на письмі.

Ключові слова: методика викладання РМІ, когнітивний метод, відмінок, мовленнєва діяльність, система відмінкових закінчень.

The article deals with Instrumental case in the methods of teaching Russian as a foreign language. This complex was done to organize students' self-reliant work. The exercises for a skill's control of a reading, writing, spoken language and grammatical level are presented in our article. The major task of this study is to perfect the application of a cases in writing and spoken language.

Key words: methods of teaching Russian as a foreign language, case, speech activity, system of case endings, self-reliant work.

Вопрос об организации и обеспечении самостоятельной работы студентов в процессе обучения РКИ был и остаётся актуальным. Самостоятельная работа студентов является неотъемлемой частью учебного процесса. На нее отводится значительная часть учебного времени, что предусмотрено программой курса. Самая главная тема при изучении языка – это, конечно, падежи. Без знания падежной системы, а также глагольной сочетаемости и предлогов студент не может правильно говорить, писать по-русски и понимать русскую речь. Именно поэтому в качестве объекта статьи выбрана система падежных окончаний. На изучение падежной системы русского языка отводится большая часть учебного времени. Именно поэтому очень важно организовать, обеспечить и проконтролировать самостоятельную работу студентов по такой важной для них и обширной теме.

Целью комплекса, представленного в данной статье, является отработка правил употребления падежных окончаний существительных, прилагательных, местоимений и числительных в творительном падеже единственного и множественного числа. Комплекс поможет организовать, проконтролировать и оценить самостоятельную работу студентов-иностранцев по русскому языку. Все задания были апробированы в группах иностранных студентов на протяжении 6 с половиной лет. Задания корректировались и редактировались автором в процессе апробации до теперешнего своего вида. Они отвечают требованиям наших программ, системе оценивания, нашему стилю работы, а также интересам и потребностям студентов.

Предлагаемые задания комплекса связаны с учебником русского языка для студентов-иностранцев подготовительного отделения под редакцией Э. В. Витковской, а также с учебным

пособием С. А. Хаврониной и А. И. Широченко, которые активно используются студентами на занятиях и дома [1; 4]. Автор имеет публикации, посвященные методике преподавания РКИ. В этих статьях речь идет о контроле знаний, умений и навыков изучения падежной системы в иностранной аудитории, а также об организации и обеспечении самостоятельной работы студентов-иностранцев [2; 3].

Задания для контроля умений и навыков чтения

Текст “А у вас есть хобби?”

Задание 1. Прочитайте текст “А у вас есть хобби?”.

А У ВАС ЕСТЬ ХОББИ?

Меня зовут Анна. Я учусь на экономическом факультете на 4 (четвёртом) курсе. Я поступила на этот факультет, потому что считаю экономику очень интересной наукой. Я люблю общаться с разными людьми, поэтому у меня много друзей и подруг. Все мои друзья – активные и позитивные люди. С ними мы часто ходим в парки, в музеи, на выставки и в театры. С Антоном, Иваном, Светланой и Татьяной мы учимся в одной группе. Они мои лучшие друзья. После уроков всё их свободное время занимают хобби.

Антон увлекается велосипедным спортом и всё знает о велосипедах. Он любит ездить на велосипеде за город. Там он делает зарядку и купается в чистом озере, а потом едет обратно в город. Летом он всегда участвует в велокроссах. В прошлом году он занял второе место и получил приз.

Светлана занимается рисованием. Она любит рисовать красками и карандашом природу и портреты людей. Несмотря на то, что Светлана учится на экономическом факультете, она мечтает стать художником и открыть свою школу для детей.

Иван увлекается музыкой. Он красиво и профессионально играет на гитаре. У него даже есть своя рок-группа. Иван говорит, что музыка – это его жизнь, и хочет стать музыкантом.

Татьяна с детства занимается гимнастикой и танцами. После уроков она идет на тренировку. Таня говорит, что спорт очень полезен для здоровья. Она хочет стать танцовщицей.

А у меня не всегда есть свободное время. После уроков я хожу в библиотеку, там я много занимаюсь и читаю. Я люблю свою будущую профессию, мечтаю получить диплом и работать экономистом в иностранной компании. Но когда у меня появляется свободное время, я тоже стараюсь заняться любимым делом. Вы удивитесь, но я увлекаюсь шитьём. Я люблю шить куклы. У меня большая коллекция авторских кукол, и я мечтаю организовать выставку своих работ. Конечно, моё увлечение пассивное. Но зато у меня всегда готов подарок на все праздники и дни рождения. Все мои куклы яркие и красивые. А главное, моим друзьям нравятся куклы, которые я делаю своими руками. А у вас есть хобби? Чем вы увлекаетесь?

Задание 2. Самостоятельно пишите 10 вопросов к тексту. Потом пишите ответы.

Задания для контроля умений и навыков устной речи (говорение) и развития письменной речи

Задание 1. Профессии и занятия.

А) Посмотрите на рисунки. Прочитайте и повторите глаголы и названия профессий и занятий. Ответьте устно и письменно на вопрос: Кем хотят стать (=быть) эти люди?

1. Заниматься (чем?) спортом

Спортсмен, спортсменка

Антон и Анна всегда занимаются спортом. Кем хочет стать Антон и кем хочет стать Анна?

2. Играть-сыграть (на чем?) на скрипке, на фортепиано, на барабане....

Музыкант, скрипач

Иван очень хорошо играет на скрипке. Кем он будет?

3. Танцевать-станцевать (с кем? как?)

Балет, балерина

- Ольга танцует в театре. Чем она занимается? Кем она работает?
4. Лечить-вылечить (кого?) человека, ребенка, людей.
Врач, доктор
Максим лечит людей. Он работает в больнице. Кем он работает?
5. Лечить-вылечить (кого?) собаку, кошку, животных.
Ветеринар
Анна лечит собаку и кошку. Кем она работает?
6. Петь-спеть (что?) песню (где?) в хоре, на сцене
Певец, певица
Татьяна поёт в хоре. Кем она будет?
7. Ехать, ездить (на чем?) на машине, на автобусе, на такси...
Водитель
Иван ездит на такси. Кем он работает?
8. Лететь, летать (на чем?) на самолёте
Пилот
Раньше Сергей летал на самолёте. Кем он работал?
9. Играть-сыграть (во что?) в футбол, в баскетбол...
Заниматься (чем?) футболом, баскетболом...
Юрий любит футбол. Он давно занимается футболом. Кем он мечтает стать?
10. Строить-построить (что?) дом, здание.
Строитель
Александр стоит дома и здания. Кем он работает?
11. Рисовать-нарисовать (что?) картину
Художник
Олег любит рисовать. Кем он будет?
12. Продавать-продать (что?) хлеб, овощи... (кому?) покупателю
Продавец
Вера работает в магазине. Она продаёт товары. Кем она работает?
13. Учить (кого?) студента, студентку, студентов... (чему?) русскому языку
Преподавать (что?) русский язык, фонетику, историю, географию, литературу, математику...
Преподаватель
Татьяна преподаёт математику. Кем она работает?
14. Фотографировать-сфотографировать (кого? что?) девушку, маму, отца, аудиторию, дерево, природу...
Фотограф
Антон очень любит фотографировать. Кем он работает?
15. Готовить-приготовить (что?) еду, блюдо (-а) (как?) хорошо, вкусно...
Повар
Ирина очень хорошо и вкусно готовит. Она работает в дорогом ресторане. Кем она работает?
Б) Расскажите о себе друзьям. Кем вы хотели стать в детстве? Кем хотите стать сейчас? Кем уже стали?
Упражнение 2. А) Прочитайте и повторите глаголы.
Быть, стать, работать + кем? (№ 5)
Б) Смотрите на рисунки. Устно составьте фразы с глаголами в настоящем, прошедшем и будущем времени. Разыграйте диалоги с друзьями по группе (подборку рисунков демонстрирует преподаватель).
Например: Антон – врач. Антон был врачом. Антон будет (станет) врачом.
Иван работает (работал, будет работать) врачом.

Слова для справок: журналист, милиционер, пожарный, парикмахер, официант, медсестра, музыкант, детектив, почтальон, программист.

Упражнение 3. Интересы и увлечения (хобби, любимые занятия).

А) Прочитайте и повторите глаголы и словосочетания.

Интересоваться + чем? музыкой, литературой, физикой, химией, математикой, астрономией, танцами, балет, театром, живописью, медициной.

Заниматься + чем? спортом, гимнастикой, иностранным языком, историей, литературой.

Б) Смотрите на рисунки. Расскажите, чем увлекаются эти люди. Какие увлечения активные, а какие пассивные? (подборку рисунков демонстрирует преподаватель).

В) Расскажите друзьям о своём хобби. Чем вы увлекались раньше и чем увлекаетесь сейчас? Спросите друзей по группе об их увлечениях.

Упражнение 4. Напишите рассказ «Моя будущая профессия» или «Моё / мои хобби» (на выбор). Объем рассказа – 15-20 фраз.

Лексико-грамматические задания

Задания для повторения

Задание 1. Повторите глаголы, после которых употребляется Творительный падеж.

Знакомиться-познакомиться, здороваться-поздороваться, прощаться-попрощаться, встречаться-встретиться, советовать-посоветовать, танцевать-потанцевать, дружить
+ С КЕМ? (с/со)
Говорить-сказать, разговаривать, спорить-поспорить
+ С КЕМ? (№ 5) – с/ со, О ЧЁМ? (№ 6) – о, об/обо
Быть, работать-поработать, отдыхать-отдохнуть, жить, гулять-погулять, обедать-пообедать, заниматься-позаниматься, учиться-выучиться
С КЕМ? (№ 5) – с/ со, ГДЕ? (№ 6) – в, на
Идти, ехать, прийти, ходить, ездить, пойти, поехать
С КЕМ? (№ 5) – с/ со, КУДА? (№ 4) – в, на
Есть-съесть, пить-выпить, любить-полюбить
ЧТО? (№ 4), С ЧЕМ? (№ 5)

Пишите спряжения новых для вас глаголов в настоящем, прошедшем и будущем времени.

Задание 2. Составьте 10 фраз с любыми глаголами (на выбор).

Задание 3. Повторите окончания существительных, прилагательных, местоимений и числительных в Творительном падеже единственного и множественного числа по таблицам.

Таблица № 1 (существительные).

Падеж № 1	Падеж № 5
<i>Он</i> – -ø, -(ь), -(й) -(ий)	→- ом →- ем, -(н)ем
<i>Оно</i> – -о, -е -(и)е	→- ом →- ем, -(н)ем
<i>Она</i> – -а, -я -(и)я -(ь)	→- ой, -ей →- (н)ей →- (ь)ю
<i>Они</i>	→- ам, -ям

Работайте по таблице. Составьте словосочетания “глагол + существительное” и ответьте на вопросы кем? с кем? чем? с чем? Используйте эти словосочетания и составьте фразы. Пишите в таблице существительные в Творительном падеже в единственном числе, а потом во множественном.

Модель: гулять (друг) – гулять с другом – Студент гуляет с другом. / гулять (друзья) – гулять с друзьями – Студент гуляет с друзьями.

Дружить (подруга) – дружить (подруги), встречаться (брат) – встречаться (братья), работать (врач) – работать (врачи), интересоваться (язык) – интересоваться (языки), рисовать (карандаш) – рисовать (карандаши), идти в университет (книга) – идти в университет (книги).

Таблица №2 (прилагательные, местоимения и числительные).

Падеж № 1	Падеж № 5
Он – -ый, -ий, -ой Какой? Оно – -ое, -ее Какое?	} → -ым, -им (С) каким?
Она – -ая, -яя Какая?	} → -ой, -ей (С) какой?
Они – -ые, -ие Какие?	} → -ыми, -ими (С) какими?

Работайте по таблице. Составьте словосочетания “глагол + прилагательное + существительное” и ответьте на вопросы кем? с кем? чем? с чем? Используйте эти словосочетания и составьте фразы. Пишите в таблице существительные и прилагательные в Творительном падеже в единственном числе, а потом во множественном.

Модель: гулять (хороший друг) – гулять с хорошим другом – Студент гуляет с хорошим другом.

гулять (хорошие друзья) – гулять с хорошими друзьями – Студент гуляет с хорошими друзьями.

Здороваться (молодой преподаватель) – здороваться (молодые преподаватели), любить (чай и шоколадный пирог) – любить (чай и шоколадные пироги), стоять (технический университет) – стоять (технические университеты), учиться (иностраннй студент) – учиться (иностраннне студенты), стать (лучший спортсмен) – стать (лучшие спортсмены), писать (красная ручка) – писать (красные ручки).

Контрольные задания (единственное число)

Упражнение 1. Ответьте на вопрос: С кем?

1. С кем брат гуляет? (студент). 2. С кем она идёт в кино? (подруга). 3. С кем вы занимаетесь после урока? (преподаватель). 4. С кем Андрей познакомился вчера? (Мария). 5. С кем студентка говорит по телефону? (мать). 5. С кем живет студент в общежитии? (друг).

Упражнение 2. Закончите предложения. Используйте, где необходимо, предлог.

Модель: Это врач. Моя сестра работает врачом.

1. Это дверь. Шкаф стоит2. Он с детства любит музыку. Он увлекается.....3. Я люблю спорт и всегда занимаюсь.....4. Это театр. Анна интересуется.....5. Вот кисть и краска. Художник рисует.....6. Это певица. Сестра хочет стать.....7. Это здание. Новый корпус находится.....8. Вот наш повар. Мой отец работает.....9. Это учитель. Брат станет...10. Мой друг часто путешествует. Он увлекается.....

Упражнение 3. Закончите предложения. Используйте свою фантазию.

1. На вечере я познакомился.....2. Раньше моя сестра работала....., а сейчас она работает.....3. В университете Антон дружил.....4. Преподаватель был согласен.....5. Мой друг занимается.....6. Наша соседка увлекается.....

Упражнение 4. Составьте фразы из предложенных слов.

1. Стул, стоять, рядом, стена. 2. Антон, гулять, подруга. 3. Мои, друзья, поздороваться, декан. 5. Младший, брат, всегда, советоваться, отец, и мать. 6. Эта, студентка, танцевать, ее, муж. 7. Я, дружить, Мария, и Андрей.

Упражнение 5. Ответьте на вопрос: С кем? Пишите личные местоимения.

1. Мой брат работает в Киеве. Я часто встречаюсь2. Моя сестра любит меня. Я всегда советуюсь.....3. Завтра у нас будет экзамен. Преподаватель занимался.....долго. 4. Антон и Иван любят спорт. Я хожу в спортзал 5. Это известный американский писатель. Мы познакомились.....6. Друг обещал помочь мне. Я говорю по телефону.....

Упражнение 6. Ответьте на вопросы. Пишите существительные и местоимения с предлогами и без.

1. С кем говорит покупатель? (этот продавец). 2. С кем спорит отец? (её сестра). 3. Кем написана контрольная работа? (наша студентка) 4. Кем работает ваша подруга? (наш преподаватель). 5. С кем родители встретились? (их сын). 6. С кем танцует ваш дедушка? (моя бабушка).

Упражнение 7. Ответьте на вопросы. Пишите прилагательные.

1. Какой литературой увлекается ваш брат? (старая, украинская). 2. С какой студенткой знаком преподаватель? (хорошая, турецкая) 3. Каким врачом стал твой брат? (опытный, детский). 4. С каким другом он учился в университете? (верный, лучший) 5. С какой девушкой он познакомился? (добрая, красивая). 6. С какой студенткой ты идёшь в парк? (китайская, весёлая).

Упражнение 8. Закончите фразы. Пишите местоимения, прилагательные и существительные.

1. Я интересуюсь (наша национальная музыка). 2. Вчера в кафе мы встретились (эта китайская студентка). 3. После уроков студент занимается (его хороший друг). 4. Мой брат занимается (этот иностранный язык). 5. Китайский студент попрощался (его любимый отец). 6. В лаборатории мать работала (её любимая сестра). 7. Сегодня я буду обедать (ваш младший брат). 8. Ли ездил в музей (его дружная группа).

Упражнение 9. Ответьте на вопрос: Где? Пишите числительные и существительные.

Пишите синонимичные конструкции: возле кого?/ чего? = рядом с кем? / с чем?

1. Где сидит студент Ахмет? (второе окно). 2. Где стоит преподаватель? (первая аудитория). 3. Где находится читальный зал? (третий корпус). 4. Где мы занимаемся? (седьмая группа). 5. Где живет ваш друг? (сто вторая комната). 6. Где висит картинка? (вторая дверь).

Упражнение 10. Закончите фразы. Пишите прилагательные и существительные.

Пишите антонимичные конструкции: с чем? ? без чего?

1. Анна любит пить черный чай (вкусный торт). 2. На завтрак я ем хлеб (солёный сыр). 3. В ресторане друзья заказали борщ (свежая зелень). 4. Младший брат любит мороженое (черный кофе). 5. Анна пьёт сок (газированная вода). 6. Дети любят бутерброды (куриная колбаса).

Контрольные задания (множественное число)

Упражнение 1. Ответьте на вопросы. Используйте слова из скобок.

1. С кем вы часто разговариваете? (братья, сёстры). 2. С кем танцует студентка? (друзья, студенты). 3. Кем работали ваши родственники? (врачи, преподаватели). 4. С кем Анна ходила в театр вчера? (подруги, преподаватели). 5. Чем интересуется сестра Антона? (танцы, шахматы). 6. С кем вы встречаетесь каждое воскресенье? (спортсмены, тренеры). 7. Чем студенты едят в ресторане? (палочки, вилки) 8. Чем художник пишет картину? (краски, кисти).

Упражнение 2. Закончите предложения, используя слова из скобок. Пишите существительные в Творительном падеже множественного числа.

1. Преподаватель разговаривал (студенты, студентки, друзья, товарищи). 2. Студент поздоровался (деканы, преподаватели, секретари, методисты). 3. Анна возвращалась из музея

(знакомые, иностранцы, экскурсоводы, дети). 4. Я всегда советуюсь (матери, подруги, бабушки, сёстры). 5. Отец поспорил (сыновья, дочери, дети, гости) 6. На конференции преподаватель познакомился (туристы, гости, иностранцы, гиды).

Упражнение 3. Ответьте на вопросы. Пишите существительные, прилагательные и местоимения в Творительном падеже множественного числа.

1. С какими знакомым он хочет изучать русский язык? (мои хорошие знакомые). 2. С какими матерями дети гуляют в парке? (их молодые матери). 3. Какими специалистами станут студенты? (опытные специалисты). 4. С какими туристами вы пробовали национальную еду? (ваши иностранные туристы). 5. С какими студентами преподаватель говорит? (его любимые студенты). 6. Какими красками любят рисовать дети? (эти яркие краски).

Упражнение 4. Поставьте слова в правильной форме. Закончите предложения. Пишите существительные, прилагательные и местоимения в Творительном падеже множественного числа.

1. Дети познакомили родителей (их старые товарищи). 2. Я поздоровался (свои школьные друзья). 3. Сестра встретила (её лучшие подруги). 4. Сын советуется (его любимые родители). 5. Анна спорит (эти английские студенты). 6. Преподаватель занимается (его хорошие студенты).

Упражнение 5. Закончите предложения. Ответьте на вопросы «Куда?», «Где?» и «С кем?». Пишите существительные, прилагательные, местоимения и числительные в Винительном и Предложном падеже единственного числа и в Творительном падеже множественного числа по модели.

Модель: Он гуляет в парке с французскими друзьями. – Где и с кем он гуляет?

1. Вчера они обедали (хороший ресторан, его знакомые студенты). 2. Сегодня друзья пойдут (киевский театр, хорошие экскурсоводы). 3. Ирина и Иван хотят поехать (их родные города, их родные люди). 4. Вчера Ахмед пришёл (наш университет, эти украинские переводчики). 5. Каждый день они ходят (новый спортзал, их подруги). 6. В прошлом году мой брат ездил (этот город, его товарищи).

Упражнение 6. Пишите существительные, прилагательные и местоимения в Творительном падеже множественного числа.

1. Мои друзья учатся в группе с иностранным студентом. 2. Мы были в театре с новым другом. 3. Вчера на вечеринке Антон танцевал с молодой девушкой. 4. Студенты поздоровались с хорошим преподавателем. 5. Наш брат пришел на собрание со старым другом. 6. Мать разговаривает по телефону со своим сыном.

Автор готов развивать идею о контроле знаний, умений и навыков по РКИ (падежный концентр) и делать вклад в развитие и обеспечение самостоятельной работы студентов. В перспективе планируется публикация пособия и рабочей тетради.

Литература

1. Витковская Э. В. Русский язык: учебник для иностранных студентов подготовительных факультетов / Э. В. Витковская, Р. Д. Писарева, Р. Н. Серeda. – Х. : Гимназия, 2011. – 320 с.
2. Доброштан (Ковтун) Т. В. Контроль изучения падежной системы в иностранной аудитории: Родительный падеж / Т. В. Доброштан (Ковтун) // Мовна особистість: лінгвістика і лінгводидактика [Текст] / МОН України, Київський національний лінгвістичний університет, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Київ–Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. А., 2016. – С. 179–186.
3. Ковтун Т. В. Контроль знаний, умений и навыков по русскому языку как иностранному (падежный концентр): Предложный падеж / Т. В. Ковтун // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2015. – № 24. – С. 127–132.
4. Хавронина С. А. Русский язык в упражнениях. Учебное пособие (для говорящих на английском языке) / С. А. Хавронина, А. И. Широценская. – М. : Русский язык, 2005. – 284 с.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ КАК ОСНОВА СТИЛИСТИЧЕСКИ МАРКИРОВАННОГО ВЫСКАЗЫВАНИЯ

Лисюченко Е.

Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца

У статті йдеться про лексичну і граматичну компетенції як про компоненти комунікативної компетенції. Розглянуто використання професійно орієнтованих висловлень.

Ключові слова: мовна компетенція, граматичні категорії, професійна мова медика.

This article is devoted to the language skills, defined by lexical and grammatical competencies (as components of the communicative competency) and which are specific for the professional activity sphere.

Key words: communicative competency, medical's professional language, literary text of the professional axe, Russian national concepts.

Языковая компетенция всегда являлась важной и необходимой частью профессиональной компетенции врача, так как профессия врача – лингвоактивна. В связи с этим решение проблемы отношения и соотношения языковых компетентностей определяется спецификой целей и содержания профессиональной подготовки будущего медицинского работника, особенно когда речь идет о языковой и профессиональной подготовке иностранных студентов. Требования к уровню языковой компетенции (как составляющей части коммуникативной компетенции) всегда были и остаются очень высокими, прежде всего в отношении стилистически маркированной лексики, то есть в отношении владения всеми видами речевой деятельности (речевыми умениями) и всеми ее аспектами (речевыми навыками). Наиболее важным для определения путей формирования речевых навыков и умений у студентов-иностранцев является вопрос организации лексико-грамматического материала. Современные филологи-методисты подходят к решению этого вопроса с позиции коммуникативной методики, то есть, по их мнению, организация языкового материала должна быть комплексной, основанной на функционально-семантическом и логико-структурном принципах во всех формах обучения. Такой подход к организации учебного материала соответствует положению о том, что язык в речевой деятельности реализует свои функции как средства общения только в содержательно значимых речевых единицах, которые представляют собой единство всех его уровней, всех его аспектов. В методике обучения русскому языку получил распространение содержательно-функциональный принцип организации материала в речевых единицах.

Как отмечается в методической литературе, речевые навыки представляют собой стереотип связи звуковой и графической формы слова, его значения, лексической и стилистической сочетаемости с другими словами в устной и письменной речи, а также обобщенного грамматического значения (морфологического и синтаксического) отдельно или в связи с другими грамматическими явлениями как в устной, так и в письменной речи.

Грамматические навыки обеспечивают нормативно правильное, автоматизированное образование и употребление морфологических форм слов в речи на данном языке. Речевые грамматические навыки обеспечивают нормативно и стабильно правильное расположение (порядок) слов во всех типах предложений в данном языке. В процессе обучения студентов-иностранцев русскому языку следует иметь в виду, что в русском языке с его развитой системой флексий и отсутствием фиксированного порядка слов ведущую роль играют коммуникативно обусловленные морфологические навыки. Также преподавателю-филологу нельзя забывать о том, что навыки родного для студента языка дают о себе знать в русской речи учащихся, в разного рода погрешностях как в морфологическом оформлении слов, так и в их расположении в разных типах предложений.

Как известно, по степени сложности грамматические навыки могут быть элементарными, в которых реализуются наиболее общие грамматические категории (например, категории рода, числа, падежа). Обучение тем или иным навыкам определяет дифференциацию форм работы на практических занятиях. На младших курсах обязательным для обучения является аспект практической фонетики, овладение студентами речевыми навыками и элементарными коммуникативными умениями. Так, на начальном этапе обучения в аудитории будущих медицинских работников актуальным является словообразование имен существительных. Стилистически маркированными являются названия лиц по роду их деятельности: *стоматолог, хирург, анатом, терапевт, гистолог* и др.; а также наименование специальных дисциплин: *стоматология, хирургия, анатомия, терапия, гистология* и др. Студентам следует объяснить не только образование и значение приведенных имен существительных, но и научить их правильному произношению.

При обучении языку можно использовать следующие лексико-грамматические задания:

1. *Определите значение глаголов, выберите к ним антонимы:*

сжимать, сгибать, разгибать, вращать, закрывать, расширять.

2. *Образуйте от данных глаголов имена существительные с помощью суффикса –тель-. Какие из образованных существительных являются терминами?*

К сложным грамматическим навыкам относят такие, в которых реализуются грамматические явления со сложной семантикой: видо-временная система глагола, предложно-падежная система соединения слов, корректное употребление и понимание которых предполагает владение сложными лексико-грамматическими навыками. По мере повышения уровня владения языком иностранными учащимися внимание уделяется стилистическим особенностям функционирования лексико-грамматических средств. На этом этапе обучения используются лексически и грамматически ориентированные упражнения. Уровень владения языком определяется степенью владения языковыми средствами, то есть речевыми навыками в составе речевых умений. Задания постепенно усложняются, студенты учатся составлять синтаксические конструкции, употребляя слова в правильной грамматической форме:

1. *С данными словами составьте предложения с опорным словом **мышца**:*

позвоночник, выпрямляющий, лопатка, большой палец кисти, отводящий, бровь.

Перед преподавателями русского языка как иностранного стоит задача автоматизации навыков владения фонетическими, грамматическими, лексическими средствами языка. Формируя у студентов речевые навыки и речевые умения, преподаватели часто обращаются к упражнениям вариативного использования синонимичных языковых средств для выражения одной и той же мысли, обращая внимание при этом на различный выбор грамматических форм с учетом уровня владения языком иностранных студентов. Например, с целью развития навыков правильного использования лексических значений и грамматических форм слов, а также построения синтаксических конструкций в русском языке можно предложить следующее упражнение:

1. *Объясните, в каком значении – прямом или переносном – употреблены слова в следующих конструкциях, выберите к ним синонимичные конструкции. Составьте с ними предложения:*

Выйти из себя, голова раскалывается, режущая боль, выписать из больницы, перенести операцию, кости ломит, ни в одном глазу, не видит дальше своего носа, медведь на ухо наступил.

Очевидно, что грамматические навыки, как простые, так и сложные, должны формироваться в речевой деятельности в качестве составных компонентов говорения, слушания, чтения, письма.

На старших курсах при обучении студентов-иностранцев русскому языку видится целесообразным проводить работу с художественными текстами, уделяя особое внимание практической стилистике. [О работе над художественными текстами в студенческой аудитории см.: 6]. Следует отметить, что лингвистическая наука на современном этапе, наряду с другими

науками, рассматривает человека как носителя языка и знаний, зафиксированных в текстах, что делает более глубоким понимание сущности и природы языка как инструмента не только коммуникации, но и познания.

В соответствии с вышесказанным видится возможным предложить следующие упражнения функционально-стилистической направленности студентам медико-биологического профиля обучения с целью развития грамматических навыков различного рода синтаксических явлений:

1. Составьте предложения со следующими словосочетаниями, укажите разницу в восприятии этих словосочетаний специалистами и неспециалистами:

Коленная чашечка, очаг заболевания, грудная клетка, кесарево сечение, множественное число, лимонная кислота, черепная коробка, носовая полость, глазное яблоко.

2. Составьте высказывания научного характера, употребив устойчивые сочетания:

Приведённый пример, обратить внимание, рациональное зерно, краугольный камень, ключ к решению проблемы, отстаивать свою точку зрения.

Итак, грамматическая система языка обладает разнообразными ресурсами актуализировать необходимые знания в каждой конкретной ситуации (в статье приведен иллюстративный материал медико-биологической направленности), способствовать правильному выражению смысла высказывания (что необходимо знать будущему медику), позволяет интерпретировать происходящее (давать оценку, анализировать, делать выводы), а также создавать картину мира (в том числе и свою собственную).

Таким образом, создание методических рекомендаций и учебных пособий по практической грамматике русского языка для студентов-иностранцев нефилологических факультетов с учетом специфики приобретаемой ими специальности является важным и необходимым. В таком учебном пособии на доступных, конкретных, связанных с избранной специальностью примерах, должны быть представлены абстрактные грамматические правила русского языка. В предлагаемой статье были продемонстрированы некоторые примеры грамматических заданий для студентов медицинских учебных заведений.

По мнению специалистов – преподавателей иностранного языка, в том числе русского языка как иностранного, задачу овладения студентами нормами грамматических и коммуникативных компетентностей можно решить с помощью подбора специально отобранного и подготовленного для чтения и восприятия в иностранной аудитории материала медицинской направленности, предусматривающего последовательное изложение материала и постепенное осуществление целей обучения (то есть грамматическую и тематическую градации). В методической литературе излагается целый ряд требований к отбору соответствующего учебного материала: тексты должны быть короткими, а их тематика – охватывать как общие, так и частные проблемы изучаемой дисциплины; система упражнений должна отражать грамматические явления, свойственные языку научной медицинской литературы на русском языке и включать следующие комплексы упражнений: графемо-фонематические, артикуляционные, лексико-грамматические, упражнения на выработку навыков чтения, на выработку навыков в различных видах чтения, на извлечение информации из прочитанного текста, на закрепление полученной информации, на совершенствование навыков и умений студентов в соблюдении языковых норм.

Литература

1. Иссерс О. С. Речевое воздействие / О. С. Иссерс. – М. : Наука, 2013. – 239 с.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
3. Живая методика для преподавателя русского языка как иностранного. – М., 2005. – 35 с.
4. Пером и скальпелем : Сборник. – К., 1991. – 446 с.

5. Misnyk N., The scientific term and its central role in future specialist's professional language studying / N. Misnyk, M. Paliy // Proceedings of the 1st International Sciences Congress "Fundamental and Applied Studies in America, EU and CIS countries". International Agency for Development of Culture, Education and Science. – Canada, Toronto, 2014. – P. 287–290.
6. Лисюченко Е. Работа над профессионально направленным текстом в процессе формирования коммуникативной компетентности учащихся / Е. Лисюченко // Образовательни практики за оптимизиране на педагогическата комуникация. – Варна : Университетско издателство "Епископ Константин Преславски", 2016. – С. 87–93.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ВНЗ МЕДИЧНОГО ПРОФІЛЮ

Музика Т. Є.

Івано-Франківський національний медичний університет

У статті проаналізовано особливості формування комунікативної компетентності як важливого компонента професійної компетентності медичного працівника. Особливу увагу звернено на специфіку формування мовних та мовленнєвих умінь та навичок іноземних студентів. Визначено основні напрямки мовної підготовки студентів-іноземців в українському вищому навчальному закладі медичного профілю.

Ключові слова: українська мова (як іноземна), комунікативна компетентність, мовна підготовка, мовна особистість, іноземний студент.

In article features of formation of communicative competence as important component of professional competence of the medical worker are analysed. The special attention is turned on specificity of formation of language and speech skills of foreign students. The basic directions of language preparation of students-foreigners in the Ukrainian high school of a medical profile are defined.

Keywords: the Ukrainian language (as foreign), communicative competence, language preparation, the language person, the foreign student.

Розвиток української освіти в контексті сучасних глобалізаційних процесів, інтегрування національної системи освіти в європейський і світовий освітній простір зумовлюють збільшення кількості іноземних громадян у вищих навчальних закладах України. Одним із пріоритетних напрямів навчання для іноземних студентів є медичний профіль.

Провідним завданням, яке ставить перед собою навчальний заклад, є “професійна підготовка майбутнього фахівця, сформованість у нього професійної компетентності, обов’язковим складником якої є комунікативні уміння та навички” [4, с. 78]. Особливого значення ці навички та вміння набувають у контексті формування комунікативної компетентності медичного працівника. Основою останньої є мовна підготовка, адже знання мови, мовних норм та правил є істотною ознакою ділової кваліфікації фахівця, умовою його професійної спроможності [1, с. 43]. Більшість науковці вважають, що комунікативна компетентність медичного працівника визначається не тільки професійними знаннями і навичками, а й уміннями реалізовувати їх у своїй діяльності. Відтак досконале володіння прийомами і способами ефективного спілкування, як з пацієнтами, так і з колегами є необхідним для досягнення взаєморозуміння, потрібного при вирішенні лікувально-діагностичних завдань [6, с. 188].

Специфічного характеру набуває формування комунікативної компетентності у контексті викладання української мови іноземним громадянам. Насамперед мовна підготовка постає важливим фактором соціально-культурної адаптації іноземця до нового середовища. Також від рівня оволодіння мовою країни, де навчається інокомунікант, залежить якість його професійної компетентності, що “характеризує у свою чергу рівень якості навчального процесу, що надається вищим навчальним закладом, його конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг як у самій державі, так і за її межами” [4, с. 78].

Тому проблема формування комунікативної компетентності студентів-іноземців медичного профілю є важливим компонентом освітнього процесу не лише в Україні, а й поза її межами.

Аналіз наявних досліджень професійної компетентності фахівців медичного профілю показав, що комунікативний елемент, володіння мовою науковці визначають одним із найважливіших професійних якостей медика. Аналіз різних аспектів комунікативної компетентності медичних

працівників представлені в наукових працях І. Волобуєва, Н. Горшунової, І. Гуменної, Ю. Юсеф та інших; проблемі мовної підготовки іноземних громадян присвячені дослідження Н. Калашник, О. Коротун, Л. Левицької, Н. Севериної, В. Ніколаєнко та ін. Проте, на наш погляд, ще недостатньо досліджено проблему мовної підготовки, розвитку мовленнєвих умінь та навичок, формування комунікативної компетентності *іноземних* студентів у контексті професійної підготовки їх як майбутніх фахівців у галузі медицини та як учасників полікультурного діалогу.

Мета цієї статті – аналіз особливостей формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців-іноземців медичного профілю, а також визначення основних напрямів та принципів мовної підготовки іноземних студентів у процесі вивчення української мови як іноземної (англійськомовна форма навчання) в Івано-Франківському національному медичному університеті.

У структурі комунікативної компетентності виділяють кілька ключових елементів. Так, Ю. Юсеф виокремлює такі критерії комунікативної компетентності майбутніх медиків: *мовну компетенцію* (знання мови; володіння мовними вміннями й навичками); *мовленнєву компетенцію* (уміння використовувати мовні засоби); *предметну компетенцію* (уміння відтворювати у свідомості картину світу – предмети, явища й взаємозв'язок між ними на основі активного володіння загальною лексикою); *прагматичну компетенцію* (здатність до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою до свідомого вибору необхідних форм, типів мовлення) [6, с. 190–191]. Включаючи систему психологічних умінь, що забезпечують ефективну комунікацію (знання типів поведінки, темпераменту людей тощо), комунікативна компетентність є своєрідним індикатором комунікативної культури особистості [6, с. 190].

У медичних університетах України формування комунікативної компетентності майбутніх медиків-іноземців реалізується у процесі викладання дисципліни “Українська мова (російська) (як іноземна)”. Міжнародні стандарти кваліфікації володіння мовою включають чотири основні аспекти: читання, слухання, мовлення та писання. Згідно з концепцією мовної підготовки іноземних громадян програма навчання української (російської) мови співвідноситься з загальноєвропейськими компетенціями володіння іноземними мовами CEFR, які передбачають володіння мови на певних рівнях A1, A2 – *елементарний користувач*; B1, B2 – *незалежний користувач*; C1, C2 – *досвідчений користувач*.

У багатьох вищих навчальних медичних закладах України, зокрема в Івано-Франківському медичному національному університеті, існує підготовче відділення, функціонування якого спрямоване на вивчення базових знань з української (російської) мови перед вступом до університету. Щоправда, ми погоджуємося з думкою науковців Л. Левицької, Н. Севериної, що факультативний характер цієї підготовки, наявний у деяких ВНЗ, децю ускладнює організацію навчання мови, певним чином на першому році навчання, адже інколи “рівень володіння мовою у майбутніх фахівців-іноземців медичного профілю суттєво відрізняється один від одного, що потребує розробки додаткових дидактичних методів для згладжування відмінностей між початківцями і тими студентами, які мають певний рівень володіння мовою” [4, с. 79].

В Івано-Франківському національному медичному університеті студенти-іноземці, окрім підготовчого відділення, проходять мовну підготовку впродовж 3,5 років навчання, вивчаючи дисципліну “Українська мова (як іноземна)” (англійсько- та українськомовна форми навчання) або “Російська мова (як іноземна)”, які завершуються складанням державного іспиту в 7 семестрі.

Викладання української мови (англійськомовна форма навчання) зокрема базується на принципах “Тимчасової програми навчальної дисципліни для підготовки англійськомовних студентів у вищих навчальних закладах МОЗ України” (Київ, 2016) [5], підготовленої викладацьким колективом кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного

університету. Викладання дисципліни реалізується в поєднанні трьох напрямів: “комунікативного (мета – комунікативна компетенція), адаптаційного (мета – адаптація до життя й навчання в українськомовному середовищі) та загальнонаукового (мета – загальнонаукова / професійно орієнтована компетенція)” [5, с. 4].

Робочим навчальним планом передбачено 702 аудиторні години вивчення української мови як іноземної: на першому курсі – 280 годин, на другому курсі – 210 годин, на третьому курсі – 140 годин; на четвертому курсі – 72 години. Вивчення української мови як іноземної здійснюється на практичних заняттях, у формі індивідуальної роботи. Матеріал до занять дібраний з урахуванням цілей і завдань, визначених комунікативними й пізнавальними потребами іноземних студентів.

На першому курсі основну увагу присвячено засвоєнню базових понять фонетики, граматики, побудові простих смислових конструкцій та речень, що стає підґрунтям для формування та розвитку професійної комунікативної діяльності майбутніх фахівців. На практичних заняттях з української мови увагу акцентовано на розвитку комунікативних навичок та вмій: читання, говоріння, аудіювання, письмо. Студенти слухають викладача, відповідають на запитання, читають тексти з певної тематики, вивчають та переказують діалоги, складають прості діалоги, відтворюють різні типи монологів; також виконують різного типу складності та змісту письмові завдання.

Наприкінці першого року навчання студент-інокомунікант, засвоївши основні фонетичні, граматичні норми та правила, повинен:

- сприймати на слух і розуміти монологічне мовлення;
- читати текст, визначати його тему;
- розуміти короткі прості тексти;
- висловлювати власну думку щодо змісту прочитаного;
- відтворювати і формулювати прості речення на запропоновану тему відповідно до комунікативно поставленої мети;
- запитувати й повідомляти в письмовій формі інформацію на запропоновану загальну тематику;
- продукувати монологічне висловлення на основі прочитаного тексту та ін.

Викладання мови на першому та другому курсі (перший–третій семестри) супроводжується формуванням комунікативної компетентності на основі опрацювання загальних тем (“Знайомство”, “Людина”, “Погода та явища природи”, “Їжа”, “Послуги й покупки”, “Подорожі”, “Дозвілля”, “Мрії та плани”, “Житло”, “Спорт”, “Відпочинок і туризм” та ін.) та тем, які містять загальну інформацію з проблем екології, правильного способу життя, генетичної основи життя, продовження людського роду, основних типів лікувально-профілактичних закладів.

Упродовж перших трьох семестрів вивчення української мови характеризується засвоєнням загальних відомостей про мову і є однаковим для всіх медичних спеціальностей. Однак, зважаючи на те, що викладання української мови як іноземної у вищих медичних навчальних закладах МОЗ України “перебуває в когерентному зв’язку не стільки з дисциплінами гуманітарного, скільки медичного (стоматологічного, фармацевтичного) профілю” [6, с. 5], у її структурі виділяють I середній (професійно орієнтований) рівень, який передбачає засвоєння мовних норм з професійно орієнтованим спрямуванням. Виокремлення професійно орієнтованої змістової лінії спрямоване на формування українськомовної фахової компетентності майбутнього спеціаліста, здатного “розв’язувати комунікативні завдання у сфері професійної діяльності, брати участь у діалоговій комунікації, демонструвати достатній рівень знань медичної / стоматологічної / фармацевтичної термінології” [6, с. 12].

Мовна підготовка в період з четвертого по сьомий семестри репрезентована ускладненим вивченням мовних норм та правил із додаванням теми з наукового стилю мовлення, специфічної

для певного напрямку підготовки студентів медичного профілю. Цей період навчання мови спрямований на оволодіння професійним мовленням у медичній галузі. Так, у четвертому семестрі вивчення української мови як іноземної (B1 – I середній рівень; професійно орієнтований) спрямоване на вдосконалення навичок аудіювання, читання, писання та говоріння на основі текстів, актуальних для соціально-побутової, соціально-культурної та навчальної сфер. На цьому етапі студенти вчать:

- у загальних рисах розуміти основний зміст складної дискусії та брати участь у ній; складати та брати участь у діалогах різного типу;
- створювати письмове монологічне висловлення до запропонованої комунікативної ситуації; будувати письмове монологічне висловлення на основі прочитаного або прослуханого тексту;
- продукувати зв'язні висловлення відповідно до запропонованої теми й комунікативної ситуації;
- передавати зміст, основну ідею прочитаного чи прослуханого тексту та висловлювати власне ставлення до фактів, подій, викладених у тексті, дійових осіб та їхніх учинків;
- достатньо вільно спілкуватися на знайомі теми, пов'язані зі сферою особистих інтересів і навчальною діяльністю, обмінюватися інформацією, спростовувати чи підтверджувати її, виражати власне ставлення до тієї чи іншої проблеми, стисло коментувати інші погляди;
- підтримувати розмову, вести бесіду, брати участь у звичайній формальній дискусії на знайому тему з обміном фактичною інформацією чи обговоренням розв'язання практичних проблем.

Крім закріплення вищезгаданих норм та правил, удосконалення попередньо сформованих лінгвістичних, соціолінгвістичних компетенцій, метою вивчення української мови в 5–7 семестрах є спрямування на оволодіння наступним рівнем незалежного користувача (B2), який передбачає засвоєння базової загальнонаукової, термінологічної (міжгалузевої) і професійної лексики, пов'язаної з певною тематикою; удосконалення навичок аудіювання незнайомих текстів професійного спрямування; застосування навичок аналітичного, синтетичного, пошукового та самостійного читання й перекладу фахово орієнтованих текстів; продукування правильно побудованого, логічного мовлення.

Важливим компонентом викладання “Української мови (як іноземної)” є також соціально-культурний аспект. Одним із ключових моментів освітньо-професійного навчання є полікультурне виховання студентів-іноземців, яке передбачає “пізнання різноманітності культур, формування поваги та почуття гідності у представників різних народів, незважаючи на расове або етнічне походження, сприйняття взаємозв'язку та взаємовпливу загальнонародського й національного компонентів культури на формування міжкультурної комунікації” [2, с. 15]. У процесі вивчення української мови полікультурне виховання є одним із важливих етапів процесу соціалізації. Так, в Івано-Франківському національному медичному університеті студенти-іноземці вивчають теми, що стосуються українознавства, свят і традицій в Україні, системи освіти, культурних особливостей, історії нашої держави. Також на практичних заняттях студенти обговорюють і зіставляють ці та інші аспекти з особливостями своєї країни. Обмінюючись інформацією, студенти пізнають глибше традиції інших народів та держави, в якій вони навчаються, використовуючи українську мову для пояснення та обґрунтування своїх думок. Результатом цього є формування соціокультурної компетенції, яка характеризується вмінням “обирати стратегії і тактики мовної поведінки, використовувати адекватні мовні засоби і форми залежно від мети і ситуації спілкування, від соціальних ролей комунікантів” [3, с. 87].

Комунікативна компетентність майбутніх медиків детермінується також етнокультурологічною компетенцією – “рівнем оволодіння національно маркованими мовними одиницями, українським мовленнєвим етикетом, знанням народних традицій, способів і засобів лікування” [6, с. 191]. Так, кінцевими цілями вивчення української мови (як іноземної) є формування певної

національно-мовної картини світу; наявність певної сукупності знань щодо культурних традицій українського народу, вміння використовувати в процесі спілкування з представниками різних культур (зокрема української) знання про свята, традиції, мистецтво, фольклор, етикет українського народу, володіння нормами та правилами поведінки.

На нашу думку, необхідним компонентом формування комунікативної компетенції мовної особистості є забезпечення інокомуніканта можливістю й умовами україномовного спілкування. Комунікативний акт таким чином сприятиме соціалізації іноземців, ознайомленню з основними стандартами професійної діяльності, формуванню мовної і відповідно мовно-професійної картини світу. Потрібно враховувати й той факт, що вивчення мови, засвоєння норм та правил спілкування, норм поведінки відбувається не лише на заняттях з української мови, а й у повсякденному житті, побуті. На нашу думку, сприятимуть ефективності засвоєння мови та формуванню комунікативної компетентності відвідування музеїв, театрів, тематичні екскурсії та виставки й ін. Вивчення української мови в іноземному середовищі, в якому перебуває інокомунікант, нерозривно пов'язане з певними регіональними особливостями, тому ознайомлення з діалектизмами, національно-маркованою лексикою теж певним чином репрезентуються в створенні мовно-професійної картини світу і сприяють не лише засвоєнню нової лексики, а й розширенню світогляду.

Отже, вивчення фонетичних, орфографічних, словотвірних, морфологічних та інших норм і правил української мови спрямоване на забезпечення комунікативних потреб іноземних студентів у побутовій, навчально-професійній, соціально-культурній і навчально-науковій сферах. Комунікативна компетентність визначається вмінням застосовувати засвоєні знання та навички в можливих ситуаціях комунікації, реалізуючи певні тактики і стратегії спілкування. Комунікативна компетентність є органічним поєднанням мовної та мовленнєвої, соціокультурної та етнокультурної компетенцій, що репрезентує національно-мовну картину світу комуніканта. Вивчення української мови студентами-іноземцями в навчальних закладах медичного профілю є визначальним аспектом формування комунікативної компетентності як складника професійної компетентності майбутнього фахівця.

Література

1. Гуменна І. Комунікативна компетентність як одна із складових професійної культури майбутніх лікарів / І. Гуменна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – Вип. 29. – С. 42–45.
2. Зозуля І. Є. Полікультурне виховання іноземних студентів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Ірина Євгенівна Зозуля. – Вінниця, 2012. – 21 с.
3. Калашник Н. В. Міжкультурна комунікативна компетентність майбутніх лікарів – іноземців як психолого-педагогічна категорія / Н. В. Калашник // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2013. – Вип. 35. – С. 267–271. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2013_35_58
4. Левицька Л. Особливості мовної підготовки студентів-іноземців медичного профілю / Лілія Левицька, Наталія Северина // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2016. – № 1. – С. 75–83.
5. Українська мова як іноземна : тимчасова програма навчальної дисципліни для підготовки англomовних студентів у вищих навчальних закладах МОЗ України : [галузі знань 22 “Охорона здоров'я”] / [Луцак С. М., Криницька О. І., Дикан О. В., Трефяк Н. І., Ковтун С. Є., Гончарук О. В., Ільків А. В., Кобзей Н. В., Огринчук О. П., Родчин З. Я., Соловій У. В., Музика Т. Є., Голод Н. С., Куйловська Н. Л., Лис І. В., Панчишин М. В., Юрчак Г. М.]. – Київ, 2016. – 181 с.
6. Юсеф Ю. В. Теоретичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх лікарів / Ю. В. Юсеф // Педагогічний процес : теорія і практика. – 2013. – Вип. 3. – С. 187–194.

ФАКУЛЬТАТИВНЕ ВИВЧЕННЯ РОМАНУ Л. М. ТОЛСТОГО "ВОСКРЕСЕНИЕ"

Тарасова Н. І.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

У статті розглянуто особливості факультативного вивчення роману "Воскресение" російського письменника Л. Толстого. Особливу увагу приділено розробленню методичної системи організації навчальної діяльності школярів при вивченні роману Л. М. Толстого "Воскресение" на факультативних заняттях у школі. Проаналізовано різні форми зв'язків між основним і факультативним курсами зарубіжної літератури. Зроблено акцент на нестандартних формах викладу матеріалу (евристична бесіда, подорож, робота в групах, проблемні питання, мозковий штурм, заочна екскурсія, сюжетний ланцюжок тощо).

Ключові слова: методика, зарубіжна література, факультативне вивчення, роман "Воскресение", Л. Толстой.

The features of the elective studying of the novel "Voskresenie" by Russian writer L. Tolstoy are observed in the article. Particular attention is paid to the development of methodical system of organization of educational activity of the pupils at studying the novel L. Tolstoy "Voskresenie" on extracurricular activities at school. The author analyzes the different forms of linkages between basic and elective courses of foreign literature. Emphasis is given to non-standard forms of presentation (heuristic conversation, travel, work in groups, problematic issues, brainstorm, part-time tour, plot string, etc.).

Key words: methodology, foreign literature, elective studying, the novel "Voskresenie", L. Tolstoy.

Прозові твори займають значне місце в шкільній програмі і за кількістю назв, і за кількістю годин, відведених на їх вивчення. Проте не всі достойні твори з ряду причин можуть бути представлені в обов'язковій частині програми. І тут на допомогу приходять факультативи.

Факультативні заняття – це та форма роботи з художніми творами, яка, на наше глибоке переконання, є дуже важливою в школі і слугує своєрідним місточком, що допомагає учням потрапити на широку дорогу знайомства з величезною брилою тих творів, що не потрапили до перелічених у шкільній програмі, але не втратили своєї значущості. Мета факультативних занять із зарубіжної літератури полягає в тому, щоб розширити знайомство учнів з найбільш значними явищами історико-літературного процесу, основними закономірностями словесного мистецтва, відкрити простір для розвитку нахилів та здібностей учнів, які виявляють особливий інтерес і любов до літератури [2, с. 50].

На факультативних заняттях із зарубіжної літератури для формування вміння учнів спілкуватися з твором та його автором, висловлювати власне ставлення до прочитаного, залучаючи та збагачуючи власний життєвий досвід, важливою є ефективна організація читацької діяльності. Під час читання та аналізу художніх творів одним з основних завдань учителя є спрямування учнів не лише на сприйняття художнього тексту, а й на розуміння авторського задуму, системи образів-персонажів, тієї епохи, в яку жив і творив митець. Безпосередній контакт із художнім твором сприяє розумінню його ідейно-художнього змісту, естетичних та морально-етичних цінностей. Робота на факультативах відповідно до бажань і здібностей школярів підвищує ефективність навчальних занять, є важливим засобом розвитку в учнів інтересу до науки і мистецтва, розширює та робить більш стійкими й цілеспрямованими інтереси до певних видів практичної діяльності, готує учнів до самоосвіти після закінчення школи [4, с. 3].

Факультативні курси мають велике виховне значення, і це позитивно позначається на формуванні учнівського світогляду. Специфіка факультативних занять визначається насамперед тим, що на них школярі приходять не з обов'язку, як на урок, а добровільно. Якщо на уроках літератури вчитель передусім прагне викликати у школярів інтерес до предмета, то на факультативних заняттях треба підтримувати й поглиблювати вже існуючий інтерес.

Факультативне вивчення літератури вводиться на тому етапі освіти школярів, коли з попереднього навчання вони підготовлені до сприйняття й самостійного осмислення досить складного історико-літературного матеріалу. Всі поетичні роди і жанри, історію яких простежуємо на факультативних заняттях, уже знайомі учням з курсу V–VII класів, так само, як і твори багатьох письменників, включених до занять факультативу. Учні вже опанували й початкові навички аналізу тексту.

Важливим завданням учителя-словесника є виховання у школярів потреби в читанні високохудожньої класичної спадщини зарубіжної літератури.

Чи захопить книга учня, чи зануриться він у світ, створений художником, чи залишать його байдужим думки і почуття автора, а то й викличуть внутрішнє несприйняття – про це завжди думає вчитель, готуючи першу зустріч школяра з твором. Особливо це стосується великих за обсягом і складних епічних творів.

Одним із таких шедеврів є роман “Воскресение” яскравого представника російської класики, письменника, мислителя Лева Миколайовича Толстого, твір якого можна вивчати на факультативних заняттях із зарубіжної літератури в 10 класі загальноосвітньої школи.

Мета цього дослідження полягає у спробі запропонувати своє бачення системи організації навчальної діяльності учнів під час аналізу роману Л. М. Толстого “Воскресение” на факультативних заняттях у середній школі, створення методичної моделі вивчення роману.

Для досягнення мети необхідно розв'язати **завдання** – систематизувати форми шкільного вивчення роману Л. М. Толстого “Воскресение” на факультативних заняттях із зарубіжної літератури.

Питання своєрідності вивчення епічного твору на факультативах тісно чи іншою мірою піднімаються в методичних та літературознавчих працях А. Н. Богданова, О. Ю. Богданової, В. Г. Маранцмана, Л. Ф. Мірошніченко, К. М. Сторчак, Ф. М. Штейнбука та ін. Проте в роботах зазначених авторів, на наш погляд, недостатньо уваги приділено розгляду на факультативних й гурткових заняттях саме епічних творів російської літератури, що й зумовило актуальність обраної теми.

Адже паралельно з вивченням у 10 класі програмового твору Л. М. Толстого “Анна Каренина” на факультативному занятті можна запропонувати й розгляд роману “Воскресение”.

Відомі різноманітні форми зв'язків між основним і факультативним курсом. Найпростіший, але далеко не завжди досяжний зв'язок – прямий, тематичний. У цьому разі, спираючись на історичний підхід до вивчення літератури (до особистості й творчості письменника, його неповторного й своєрідного художнього світу), корисним би стало факультативне знайомство з обома зазначеними творами до відповідних уроків з тим, щоб учасники факультативних занять на уроках могли виступити з повідомленнями або виразним читанням уривків роману “Воскресение” або з біографією письменника. Це дозволить розширити і конкретизувати уявлення учнів про “Анну Каренину” і про “Воскресение”: про романи в цілому, про їх загальну проблематику, про внутрішню єдність.

Непросто знайти наскрізний стрижень, який об'єднав би весь матеріал, що вивчається у класі та позакласно, в якусь цілісну систему. Серед варіантів може бути й такий. Зокрема в центр уваги можна поставити питання про специфіку та взаємодію героїв різних літературних творів Л. М. Толстого. Або основною можна зробити проблему традицій і новаторства Л. М. Толстого у сфері прози, проблему становлення, розвитку й утвердження у світовій літературі реалізму, його спадкоємних зв'язків з іншими літературними напрямками.

Учитель може спробувати зробити ці питання домінуючими і в ході вивчення основного курсу, де розкриваються провідні наукові поняття, пов'язані з теорією реалізму. Проте на факультативних заняттях саме така подача матеріалу не тільки отримує додатковий розвиток і поглиблення, а й змінює аспект її вивчення.

Факультативний курс надає широкий простір для різного роду зіставлень – і в межах одного жанру, і між творами різних родів та жанрів. Доречною може бути пропозиція встановити внутрішні зв'язки, що об'єднують усі розділи курсу (наприклад: "Поема" і "Лірика", "Драма" і "Проза").

Доцільно шукати зв'язки не лише в літературному матеріалі, що вивчається. Учасники факультативних занять можуть стати першими помічниками та асистентами на основних уроках. Крім повторення в класі (в доопрацьованому вигляді) кращих робіт, які готувалися для факультативних занять, можливо й виконання аналогічних завдань спеціально для уроків та консультування товаришів, які готують подібні роботи, їх рецензування, активна участь у їх обговоренні.

Для вивчення творів Л. М. Толстого на факультативі бажано застосовувати такі види роботи, які змусять учнів активно працювати, включатись у роботу, співпрацювати з учителем, переживати, тобто виявляти якість, необхідні для творчої діяльності. Доречними будуть нестандартні форми (мозковий штурм, ажурна пилка, сенкан, робота в групах, мандрівка, диспут тощо), заняття-дослідження (літературознавчі, психологічні, філософські, гендерні тощо).

Значно активізує діяльність школярів створення на нестандартних заняттях проблемних ситуацій, що стають можливими за умови володіння вчителем спеціальними методичними засобами:

1. Випереджальне домашнє завдання, що дозволяє поставити на занятті навчальні проблеми, до яких учні вже підійшли самостійно, зіткнувшись із труднощами у процесі виконання домашнього завдання.

2. Постановка попередніх завдань на занятті. Такі завдання ставлять перед учнями до вивчення нового матеріалу. Вони активізують увагу й мисленнєву діяльність учнів під час сприйняття нового матеріалу, роблять сприйняття цілеспрямованішим і підвищують інтерес до пізнання.

3. Використання життєвого досвіду учнів. Розуміння неточностей своїх уявлень викликає потребу в нових знаннях.

4. Розв'язання експериментальних і пізнавальних теоретичних задач. Така теоретична задача дозволяє учневі отримати нові знання й нові засоби пізнання.

5. Завдання з елементами дослідження. Вони необхідні учням для самостійного вирішення проблемних питань, викликають проблемні ситуації й залучають учнів до методів наукового дослідження.

6. Створення ситуації вибору. Така ситуація виникає в разі зіткнення кількох думок/поглядів.

7. Виконання практичних завдань. Проблемні ситуації виникають, коли учням пропонують виконати дії, які, на перший погляд, не викликають ускладнень.

8. Постановка проблемних питань та організація дискусій. Питання буде проблемним, якщо для учнів воно нове, цікаве й містить у собі суперечності [6, с. 186].

Наприклад, можна запропонувати розкрити проблематику роману "Воскресение": кохання; взаємини між різними прошарками суспільства; місце людини в суспільстві; сенс буття; почуття обов'язку.

Знайомство з творчим доробком Л. М. Толстого на факультативних заняттях із зарубіжної літератури може здійснюватися в такій послідовності.

Перше заняття – вступне: тут мова йтиме про основні особливості зазначеного літературного роду або жанру, про провідні літературні напрями, які розглядатимуться, про наскрізні лінії

всього розділу. На вступному занятті повторюються вже знайомі школярам відомості, накреслюються шляхи їх розширення, ставляться завдання, над розв'язанням яких належить розмірковувати надалі.

Наступний етап – вивчення основного матеріалу, а саме: знайомство з особистістю Л. М. Толстого і його творами, розгляд закономірностей розвитку романного жанру в творчості Л. М. Толстого.

На цьому етапі, аналізуючи роман “Воскресение”, можна провести евристичну бесіду, запропонувавши учням питання:

- Які події покладено в основу роману “Воскресение”?
- Яка будова твору? Що є основою сюжету?
- За яким принципом можна поділити героїв роману?
- Як пояснити вислів “торжество життя”?
- Чи можна спостерігати “торжество життя” в романі “Воскресение”?
- Доречним буде складання сюжетного ланцюжка за романом:

Катерина Маслова в камері в'язниці. Ретроспекція. Дитинство та юність жінки. Зустріч із Дмитром Нехлюдовим. Перше кохання. Смерть дитини. Дім терпимості. Життя Дмитра Нехлюдова. Суд. Зустріч з Катериною Масловою. Початок переродження душі князя. Вирок суду. Зустріч у в'язниці. Етап. Земля селянам. Любов Катерини до Сімонсона. Свобода від обіцянки. Помилування. Євангеліє.

Зацікавленість повинна викликати в учнів й інтерактивна вправа “Мозковий штурм”:

- Чому автор назвав свій твір “Воскресение”?
- Чи бачимо ми воскресіння в душах головних героїв роману?

Підсумовуючи процес засвоєння основного матеріалу, для обговорення можна запропонувати питання:

- Що вплинуло на формування світогляду Л. М. Толстого?
- Які риси характеризують світобачення митця?
- Що для Л. М. Толстого слугувало джерелом натхнення?
- Назвіть образи, які червоною ниткою пройшли через усю творчість письменника?

Останнє заняття – підсумкове. Мета його – приведення в систему накопичених знань і спостережень, усвідомлення учнями того, що відкрилося їм, із чим познайомилися, вивчаючи ті чи інші літературні явища. Доцільно планувати роботу над наступною темою, виокремлювати можливі зв'язки і паралелі між нею та вивченим розділом.

На цьому етапі можливе обговорення таких питань:

- Де розгортаються драматичні події роману?
- Назвіть головних героїв роману?
- Знайдіть у тексті протиставлення різних картин побаченого.
- Чи відбулося духовне переродження всіх героїв роману?
- Який епізод роману справив на вас найбільш гнітюче враження?
- Назвіть спільні риси Нехлюдова та самого автора роману, чи можна назвати деякі моменти у творі автобіографічними?

Багато вчителів дотримуються думки, що учень обов'язково має випробувати себе хоча б раз учасником колективної роботи, яка виконується групою учнів. Такого роду діяльність складається з різноманітних операцій, і кожен виконує ту з них, до якої він більше схильний, але загалом робота є результатом колективних зусиль.

Так, на певному етапі навчання плідною буде самостійна підготовка заочної екскурсії, наприклад, домом-музеєм Л. М. Толстого в Ясній Полянці, тематичної виставки, літературного вечора, читацької конференції. Із цією метою добирається матеріал, розподіляються ролі і обговорюється завчасно, як кожен виконуватиме своє завдання. Спершу ця робота здійснюється під керівництвом учителя, а потім – одного з учнів.

Деякі види діяльності можуть розтягнутися і на весь рік, тоді клас заздалегідь поділяється на малі групи: "біографів", "архіваріусів", "літературознавців", "любителів творчості", "колекціонерів", "літописців" тощо, яким варто сформулювати теми і рекомендувати літературу для самостійного опрацювання.

"Колекціонери" – це ті учні, які захопляться якоюсь однією темою, одного роду матеріалом і збиратимуть його довший час. Особливий інтерес часто викликає краєзнавчий матеріал, місця, пов'язані з життям і діяльністю (у цьому разі Л. М. Толстого); іконографічний матеріал – портрети письменника і людей його оточення; роботи художників-ілюстраторів, сценічна історія його романів. Інших "колекціонерів" захопить збирання книг наукового, публіцистичного плану про Л. М. Толстого; телевізійних роликів про його життя і творчість; екранізацій його творів тощо.

У кінці року, на підсумковому занятті, "колекціонери" оформляють виставки зібраного ними матеріалу і виступають у ролі коментаторів-екскурсоводів. Протягом року вони також, за потреби, надають свої колекції для того чи іншого заняття або уроку. Діяльність подібного роду дуже корисна, адже вона привчає до систематичної праці, розвиває навички наукової роботи і водночас носить суспільно корисний характер.

Робота "літописців" (їх можна назвати й "репортерами") також корисна з багатьох поглядів. Вони ведуть постійний щоденник факультативних занять, фіксуючи все: удачі й невдачі, описуючи найбільш яскраві заняття і роботи окремих учнів, намагаючись при цьому надати своїм нотаткам живий, оригінальний характер. Записи ці стають надбанням усіх. Їх читають та обговорюють, вони заносяться в "Літопис факультативних занять", який зберігатиметься в літературному кабінеті і стане в нагоді для планування подальшої роботи факультативу.

Також учням буде цікаво ознайомитися зі скупими відомостями про родовідне дерево давнього дворянського роду Толстих. Досліджуючи біографічні відомості про Л. М. Толстого та умови формування його світогляду, групі "біографів" слід акцентувати увагу й на тому, що 1844 року Лев Толстой був зарахований студентом розряду східної (арабсько-турецької) словесності. На вступних іспитах він, зокрема, показав відмінні результати з обов'язкової для вступу "турецько-татарської мови". За результатами року не витримав перехідного іспиту і повинен був заново пройти програму першого курсу.

Щоб уникнути повного повторення курсу, він перейшов на юридичний факультет, на якому юнак пробув менше двох років, згодом залишивши навчання.

"Архіваріусам" варто дослідити спогади сучасників про Л. М. Толстого та його політичні й естетичні погляди. Щоб краще осягнути життєві принципи і світоглядні позиції письменника, на вступному занятті вводяться епізоди з особистого щоденника автора, який він вів упродовж всього життя.

Окремій групі школярів пропонується простежити дуалістичні відносини письменника з церквою, його філософські та педагогічні погляди тощо.

Групи дослідників упродовж вивчення роману слід залишити незмінними. Вивчаючи текстуально творчу спадщину Л. М. Толстого, вони додатково будуть готувати індивідуальні повідомлення в контексті окреслених проблем.

Учні по-різному сприймають епічні твори, які викликають суб'єктивні почуття та асоціації. Зокрема, щоб не зруйнувати перші почуття, що виникли в учнів під час сприйняття роману Л. М. Толстого "Воскресение", важливо визначити систему методичних прийомів, яка забезпечить зацікавленість твором; передасть настрій, тему, ідею, якими пройнятий твір; відкриє почуття і переживання, роздуми автора, особливості його світосприйняття; допоможе визначити особливості композиції, збагнути ідею, головні мотиви, усвідомити, що таке головний герой, побачити письменника та зрозуміти його неповторне художнє слово; навчить раціонально читати епічні твори [1, с. 44].

Уважне прочитання твору, заглиблення в підтекст роману “Воскресение”, намагання зрозуміти авторську мову, її джерела, коди, символи, а також позицію самого автора, сприятиме успішному впливу на самосвідомість, життєву позицію дітей, формуванню духовно здорової людини, людини-гуманіста.

Отже, активні методичні пошуки нових шляхів прочитання та вивчення на шкільних факультативних заняттях творчості Л. М. Толстого тривають. Все ширше застосовуються новітні методичні досягнення та здобутки дидактики з метою оптимізації вивчення творчості російського письменника.

Факультативне заняття необхідно пов'язувати з уроком зарубіжної літератури у школі, доповнювати його. Водночас на факультативному занятті можна використовувати методи інтенсифікації навчального процесу: віртуальні подорожі музеєм Л. М. Толстого в Ясній Полянї, здійснювати театралізовані постановки його творів, здійснювати екскурсії до місць, які пов'язані з його життєвим та творчим шляхом.

Для розумнішого і багатограннішого впливу на учнів потрібна гнучка система шляхів вивчення, коли недоліки одного компенсуються перевагами іншого. Поєднання різних шляхів вивчення роману Л. М. Толстого “Воскресение” важливо і з погляду доцільної організації самостійного читання учнями великих творів. Крім того, важливо закласти підґрунтя для емоційно-образного сприйняття художнього твору і подальшого його аналітичного осмислення в широкому культурологічному контексті. Послідовне й цілеспрямоване застосування культурологічного аналізу забезпечує вдосконалення аналітичних здібностей учнів, відпрацювання вмінь самостійної роботи з текстом.

Розгляд на факультативних заняттях роману Л. М. Толстого “Воскресение” зумовить зацікавлення школярів монографічною темою, збагачення попередніх читацьких вражень, відпрацювання вмінь аналізувати прочитане в єдності змісту і форми, тексту і контексту, сюжетних і позасюжетних елементів; пробудить у них інтерес до особистості письменника і його творчості, актуалізує наявні мистецькі знання, творчі вміння, естетичний досвід читачів.

Важливо визначитися з педагогічною концепцією аналізу, обрати найбільш дієвий у навчально-виховному стосунку підхід до твору, що є перспективним шляхом удосконалення сучасного навчально-виховного процесу.

Література

1. Богданова О. Ю. Методика преподавания литературы / О. Ю. Богданова, С. А. Леонова, В. Ф. Чертова. – М. : Академ А, 1999. – 378 с.
2. Бузулан Г. В. Комплексне вивчення / Г. В. Бузулан // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2000. – № 9. – С. 50.
3. Зарубіжна література : Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи / О. М. Ніколенко (керівник авторського колективу), К. В. Таранік-Ткачук, С. П. Фоміна, О. В. Ревнивцева, Т. П. Сегеда, Н. В. Онищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://mon.gov.ua/content/Освіта/1-06-2015-programa-z|-zm|nami-\(zarub|zhna\)\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/content/Освіта/1-06-2015-programa-z|-zm|nami-(zarub|zhna)(1).pdf)
4. Збірник програм курсів за вибором і факультативів зі світової літератури. 8–11 класи : [за загальною редакцією К. В. Таранік-Ткачук, І. П. Дворницької]. Книга 1. – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – 204 с.
5. Концепція літературної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/
6. Штейнбук Ф. М. Методика викладання зарубіжної літератури в школі / Ф. М. Штейнбук. – К. : Основа, 2007. – 316 с.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ УСТНОМУ РЕЧЕВОМУ ОБЩЕНИЮ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВОГО ВУЗА

Мамедова М. М.

Данная статья посвящена исследованию проблемы обучения устной речевой коммуникации на изучаемом иностранном языке студентов языковых факультетов. Актуальность темы определяется тем, что в эпоху глобализации способность общаться на английском языке приобретает особое значение. Сегодня английский язык является основным языком общения во всём мире. Как известно, одной из приоритетных задач обучения английскому языку как специальности является формирование у студентов, изучающих язык в профессиональных целях, коммуникативной компетенции на данном языке. Формирование коммуникативной компетенции предполагает формирование грамматической (лингвистической), дискурсивной, социокультурной и стратегической компетенций.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, устное речевое общение, коммуникативные стратегии, самооценка, мотивация

In the context of language learning and teaching two different ways of instructing students are distinguished: the traditional teaching environment that focuses on teaching and learning the target language itself and the communicative language teaching environment that focuses on using the foreign language in conversations and other interactive activities. In using the target language for professional purposes, students will have to be able to ask questions and to provide information, to elicit opinions and information, etc. The traditional distinction of the four skills does not seem to be very helpful, because it is not concerned with the communicative function of language. Language University students will need experience in coping with the situations which overtax their linguistic resources. They should be taught communicative strategies to cope with such situations. Language activities should be linked to specific settings according to the difficulty of the language that will be used in that setting.

Key words: communicative competence, oral communication, communicative strategies, self-esteem, motivation

В эпоху глобализации способность общаться на английском языке приобретает особое значение. Сегодня английский язык является основным языком общения во всём мире. Одной из основных целей обучения английскому языку в языковом вузе является формирование у студентов коммуникативной компетенции на изучаемом языке. Коммуникативная компетенция состоит из следующих компонентов: грамматическая (лингвистическая) компетенция, дискурсивная компетенция, социокультурная компетенция, стратегическая компетенция [2]. Одной из первоочередных задач обучения языку в специальном вузе является овладение студентами навыками устного речевого общения на иностранном языке. Следует отметить, что, несмотря на то что тема обучения устной речи на иностранном языке неоднократно являлась предметом рассмотрения в научно-методической литературе, проблема формирования умения устного речевого общения на изучаемом языке всё ещё остаётся одной из актуальных и недостаточно изученных проблем современной методики преподавания иностранных языков. В числе факторов, содействующих активизации устноречевой деятельности студентов, изучающих язык как специальность, следует назвать атмосферу, благоприятствующую формированию навыков устной речевой коммуникации, самооценку студентов, количество студентов, задания, ориентированные на интересы и потребности обучаемых, профессионально подготовленного и соответствующего требованиям, предъявляемым к учителю иностранного языка в условиях

глобализации, учителя и студентов, заинтересованных в результатах обучения. При этом следует отметить, что проблема обучения устной речи осложняется тем, что в принципе не представляется возможным абсолютно объективно оценить навыки и умения устного речевого общения, поскольку они являются гораздо менее конкретными в сравнении с навыками чтения, аудирования и письма. В числе причин, в значительной степени осложняющих процесс формирования навыков устной речи, можно назвать застенчивость, неуверенность студентов, отсутствие у них мотивации к изучению языка, а также недостаточное количество аудиторного времени. Чрезвычайно важным является наличие у студентов возможностей использовать изучаемый язык в различных ситуациях речевого общения. Студенты, изучающие английский язык как специальность, должны овладеть умением высказывать свои мысли, делиться идеями и предложениями, успешно используя различные коммуникативные стратегии в процессе обсуждения тех или иных тем.

Весьма значимым фактором, в значительной мере содействующим оптимизации процесса обучения английскому языку как специальности, является то, что самооценка обучаемых оказывает неоспоримое влияние на результаты обучения. Необщительные, не уверенные в себе, в своих способностях и возможностях студенты в гораздо меньшей степени расположены к устноречевому общению на изучаемом языке. Следует также отметить, что даже в случае сформированности у них определённого уровня коммуникативной компетенции, эти студенты далеко не всегда проявляют активность и инициативу к вербальному общению. Студенты, изучающие английский язык как иностранный, часто полагают, что усвоение умения адекватно использовать изучаемый язык в процессе устного речевого общения является приоритетной задачей. Однако авторы исследований по этой проблеме полагают, что для того, чтобы стало возможным адекватное речевое общение на изучаемом иностранном языке, необходимо наличие у обучаемых определённой уверенности в себе и своих лингвистических и речевых возможностях [1].

Следует также отметить, что для формирования и развития у студентов адекватных навыков устного речевого общения на изучаемом языке, необходимо вовлекать их в процесс устноречевого общения в качестве инициативных, заинтересованных участников, что является задачей чрезвычайной сложности. Для того, чтобы активизировать вербальную деятельность студентов, следует мотивировать студентов, стимулировать их устноречевую деятельность на изучаемом языке. Следует в максимально возможной степени исключить использование родного языка обучаемых, оказывающего весьма заметное интерферирующее влияние на вновь изучаемый иностранный язык.

Говоря о формировании у изучающих язык навыков устноречевого общения, следует подчеркнуть, что данный процесс должен быть интегрирован в процесс формирования коммуникативной компетенции на иностранном языке, что предполагает коммуникативную направленность всего процесса обучения языку и его изучения.

Термин “коммуникативная компетенция” был введён в 1970-х годах Делл Хаймсом. Д. Хаймс утверждал, что знание грамматической системы языка не является достаточным. Не менее важным, по мнению учёного, является усвоение социального и функционального аспектов языка. Коммуникативная компетенция предполагает сформированность у обучаемых навыков устноречевого общения в том или ином коммуникативном контексте. Сегодня приоритетным направлением является формирование у студентов умения адекватно использовать средства изучаемого языка в процессе межкультурной коммуникации. Формирование навыков устноречевого общения предполагает формирование у обучаемых умения использовать английский язык в процессе устной речевой коммуникации в различных социокультурных контекстах. Также предполагается формирование у студентов, изучающих английский язык в условиях языкового вуза, способности активно участвовать в дискуссиях, высказывая собственное мнение на изучаемом языке, а также адекватно воспринимать мысли и информацию,

высказываемые другими участниками коммуникации. Умение аргументированно высказывать свои мысли и суждения на изучаемом языке также является необходимым условием адекватного участия в процессе устного речевого общения на изучаемом иностранном языке.

Студенты языкового вуза должны владеть умением активно участвовать в дискуссиях, эффективно используя различные коммуникативные стратегии. Они также должны уметь устно рассказать или описать что-либо увиденное, услышанное, прочитанное или поделиться опытом. Также они должны обладать способностью аргументированно объяснить то, как они понимают тему, которая представляет для них особый интерес. Что касается оценки способности студента быть участником устной речевой коммуникации на изучаемом языке, то здесь в качестве основного критерия выступает умение студента начать разговор, продолжить его и завершить речевое общение. Не менее значимым является умение участника коммуникации интерпретировать различные ситуации, используя свои лингвистические и речевые возможности с учётом контекста, в котором происходит речевое общение, и того, кто является участниками процесса речевой коммуникации. Студенты языкового вуза должны уметь использовать накопленный лингвистический потенциал и речевые возможности, собственный индивидуально-речевой опыт (термин С. Ф. Шатилова) в самых различных ситуациях, в которых происходит речевое общение. Оценивая умения и навыки устного речевого общения, преподаватель должен в первую очередь оценивать не уровень лингвистических знаний студентов, а их способность решать те или иные коммуникативные задачи, высказывать аргументированную точку зрения, в том числе и в тех случаях, когда уровень их лингвистических знаний не является достаточным для участия в речевой коммуникации, происходящей в том или ином социокультурном контексте. Таким образом, следует предположить, что умение использовать компенсирующие стратегии, такие, к примеру, как использование синонимов и антонимов, вопросов, а также невербальных средств, соответствующих нормам невербального поведения носителей языка и людей, использующих английский язык в качестве “*lingua franca*”, является не менее важным, чем формирование языковых и речевых навыков и умений, и должно стать неотъемлемым компонентом, одной из составляющих системы обучения английскому языку как средству речевого общения. Формирование подобного умения должно стать одной из целей обучения адекватному речевому общению на изучаемом иностранном языке студентов языкового вуза. Работа в этом направлении должна вестись, начиная с начального этапа обучения иностранному языку в специальном вузе и должна быть продолжена на последующих этапах. Следует непременно отметить, что работа по формированию умения адекватно использовать лингвистический потенциал и речевые возможности в процессе речевой коммуникации на изучаемом языке должна носить системный, целенаправленный, поэтапный характер и должна непременно строиться с учётом этапа обучения и реалий, в которых происходит обучение английскому языку как специальности. Переход от традиционной системы обучения иностранным языкам, где во главу угла ставилось приобретение лингвистических знаний, усвоение системы языка, приобретение знаний о языке, а не усвоение самого языка как средства речевого общения, к коммуникативно ориентированной системе обучения языку, основанной на использовании основных положений коммуникативного подхода и принципа коммуникативности как основополагающего принципа, на котором базируется коммуникативное обучение языку, предполагает введение радикальных изменений в систему обучения иностранным языкам. Для того, чтобы внести соответствующие изменения в существующую систему обучения иностранным языкам, следует в первую очередь подготовить учителей, владеющих профессией на высоком уровне, коммуникативно компетентных, способных формулировать цели и решать задачи на иностранном языке, способствующих формированию у студентов мотивации к изучению языка, содействующих вовлечению студентов в процесс изучения языка как средства речевой коммуникации в качестве инициативных, заинтересованных участников данного процесса.

Література

1. Blair K. W. Innovative Approaches to Language Teaching / K.W. Blair. – Rowley, Mass: Newbery House, 1982. – 257 p.
2. Hymes S. Sociolinguistics: the ethnography of speaking / S. Hymes. – Cambridge : Winthrop Publications, 1974. – P. 189–223.
3. Шатилов С. Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе / С. Ф. Шатилов. – Л. : Просвещение, 1977. – 295с.

СРЕДСТВА СВЯЗИ В ТЕКСТЕ И ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Агаева З. Т.

Бакинский славянский университет (Баку, Азербайджан).

В статье рассматриваются средства связи между компонентами текста на русском языке. Освещаются структурно-семантические особенности предложений, составляющих сложное синтаксическое целое. Особое внимание уделяется проблеме автосемантической и синсемантической предложений внутри связного текста. Элементы, показывающие синсемантическую предложения в том или ином контексте, группируются и обоснованно анализируются. При этом смысловая связь между предыдущим контекстом и последующими предложениями текста, как правильное использование средств связи в тексте играет важную роль в усвоении студентами русского языка и развитии их речи.

Ключевые слова: сложное синтаксическое целое, связь компонентов текста, функционально-семантические типы текста, сигналы синсемантики и контекст, средства связи между предложениями в тексте.

The article studied communication between components of the text in Russian language. Both syntactic and semantic features that make up the complex sentence structure is being cleared. Auto semantic and sinsemantic sentences within the text are given special attention. Sinsemantic this or any other context, the sentence elements are grouped and based analysis. Content from previous sentences meaning between the text and then play an important role connection. Students in the proper use of the Russian language in the text synchronization plays an important role in awarding and speech.

Keywords: the entire complex syntactic, connection components of the text, functional and semantic types of the text and context sinsemantic signals, means of communication between the sentences in the text.

Как известно, функционирование многих грамматических форм наиболее ярко и полно проявляется не в изолированном предложении, а в тексте. Изучение связей и отношений между предложениями в сложном синтаксическом целом при обучении студентов-азербайджанцев русскому языку как иностранному существенно не только с грамматической точки зрения, но и в плане развития их речи. В этом смысле весьма важным представляется наличие соотносительности между синтаксисом предложения и синтаксисом текста. Признание соотносительности предложения и сложного синтаксического целого (сверхфразового единства, фрагмента текста) принципиально возможно и необходимо. Известные перспективы в решении этого вопроса открывает не формально-традиционный, а структурно-смысловой компонентный анализ [1, с. 47].

Несмотря на разногласие в определении понятия “текст”, всеми лингвистами признается, что текст не мыслим вне связности. В частности, К. Кожевникова считает связность конституирующим признаком текста [2, с. 66].

Следует отметить, что предложение, изъятое из окружающего его контекста, как правило, неполно, несамостоятельно и приобретает полный смысл лишь в речи, что только очень немногие предложения, специально рассчитанные на обособленное существование и предельную полноту мысли (пословицы, афоризмы, сентенции), отличаются замкнутостью содержания и структурной независимостью. “Однако и их самостоятельность, как справедливо отмечает И. Р. Гальперин, в значительной степени относительная: они всегда ориентированы на окружение” [3, с. 102].

Свою действительную жизнь предложение приобретает лишь в составе сложного синтаксического целого, представляющего собой “сочетание нескольких предложений (простых и сложных) и характеризующегося смысловой и структурной спаянностью компонентов” [4, с. 101].

Сложность и многоаспектность текста, его природы обусловили различные интерпретации его категорий. В широком комплексе принципиальных свойств текста, предлагаемых лингвистикой, общепризнанной является категория связности [5, с. 24].

Наше представление о средствах межфразовой связи основывается на различии их текстового статуса. Такими средствами связи являются слова и словосочетания, не раскрывающие своей семантики в рамках одного предложения; слова с временным значением и их функционально-синтаксические эквиваленты; слова с пространственным значением и их функционально-синтаксические эквиваленты; слова с качественно-оценочным и слова с процессуальным значением как средство межфразовой связи. Текстопорождающие слова являются необходимым свойством всех функционально-смысловых типов речи (описания, повествования, рассуждения). Однако их текстовая роль, связь с контекстом в разных типах текста неодинакова. Так, в описательных текстах (в рамках одного сложного синтаксического целого) присутствует, как правило, одно текстопорождающее слово, которое, как семантический центр, вмещает в себя содержание всех составляющих сложное синтаксическое целое предложений, но в то же время ни с одним из них не вступает в причинно-следственные или другие отношения (невозможно: *Погода была прекрасная, так как светило солнце, на небе не было ни облачка...* в отличие от правильного: *Погода прекрасная. Светит солнце. На небе ни облачка...*).

Отношения между первым предложением, в котором находится текстопорождающее слово с оценочно-качественным значением “прекрасная”, и всеми остальными предложениями – гипо-гиперонимические. Между предложениями, находящимися после первого, в свою очередь отсутствует взаимосвязь, взаимообусловленность, и мысль развивается не слева направо, а, напротив, справа налево. Сравним:

	Светит солнце
Погода прекрасная	На небе ни облачка
	Поют птицы
	Зеленеют луга.

В повествовательных текстах, как правило, напротив, каждое предложение, начиная со второго, взаимосвязано с последующим, взаимообусловлено предыдущим, и в каждом отдельном предложении находится как бы свое “текстопорождающее” слово, функционирующее на своем маленьком текстовом поле. Таким образом, между этими “порождающими” словами возникают иерархические отношения, а мысль развивается слева направо. Сравним такое повествование:

Выбежали солдаты, обступили Жилина; кто ему хлеба, кто каши, кто шинелью прикрывает, кто колодку разбивает. Узнали его офицеры, повезли в крепость. Обрадовались солдаты, товарищи собрались. (Л. Толстой).

Текстоконструирующие средства – “это такие формальные средства, которые способствуют структурному объединению предложений в тексте и через посредство которых реализуется эксплицитный способ выражения связности текста” [6, с. 9].

Проблема автосемантии (смысловой достаточности) и синсемантии (смысловой недостаточности) предложения как составной части сложного синтаксического целого является актуальной в связи с недостаточной разработанностью теории текста. Известно, что вся монологическая речь представляет собой иерархию автосемантических и синсемантических предложений. В связном тексте предложения характеризуются коммуникативным неравенством сообщений и синтаксической зависимостью от контекста [7, с. 67]. Поэтому весьма важным является вопрос о сигналах синсемантии.

Под сигналами синсемантии понимается не все то, что обычно относится к средствам связи между отдельными предложениями в сложном синтаксическом целом. Например: Несомненно, что такие станции необходимы для обработки системы и тренировки космонавтов

перед полетами к другим планетам Солнечной системы, длительность которых будет измеряться годами. *Да и сами полеты к планетам*, очевидно, будут начинаться не с поверхности Земли, а с орбитальных станций... (г. "Известия", 02.04.2014).

Во втором компоненте есть сигналы синсемантии: союз *да, и* в присоединительном значении и местоимение *сами*. Если исключить их из предложения, то оно становится автосемантическим, хотя и связанным с предыдущим лексическим повтором. Отсюда следует, что сами по себе лексические повторы, выступающие в качестве лексического средства связи отдельных предложений в сложном синтаксическом целом, не служат сигналами синсемантии данного предложения.

Важнейшее средство объединения отдельных предложений в сложное синтаксическое целое – соотносительность глагольных форм времени и вида – тоже не следует относить к сигналам синсемантии. Видо-временная соотносительность глагольных сказуемых [8] – такой неотъемлемый признак сложного синтаксического целого, как и предикативность в отдельном предложении. Например: *Волнуется* молодежь. Студенчество *выступает* за демократизацию всей системы образования, за создание своих демократических независимых организаций. То и дело *вспыхивают* молодежные манифестации, нередко заканчивающиеся острыми стычками с полицией (г. "Известия", 17.04.2014).

Здесь компоненты связаны исключительно соотносительностью глагольных сказуемых в форме настоящего абстрактного. Но если предложение изолировать, то вопрос о соотносительности снимается вообще, так как это явление возможно лишь при наличии минимум двух глаголов-сказуемых.

Из сигналов синсемантии следует исключить и такое синтаксическое средство объединения предложений, как полный или частичный параллелизм. Например: Строго говоря, никто, кроме наводчика, не виноват. Что командир расчета приостановил огонь, отвлекся для выговора оплошавшему солдату, было в порядке вещей. А что наводчик *как раз в этот момент вдруг* проявит такую инициативу, сам произведет выстрел, никто ждать не мог (К. Симонов. Последнее лето).

Синсемантия третьего предложения создается не синтаксическим параллелизмом, а наличием специальных слов (*а, как раз, в этот момент, вдруг*), исключив которые мы получим автосемантическое предложение (*Что наводчик проявит такую инициативу, сам произведет выстрел, никто ждать не мог*).

Итак, не всякое средство связи отдельных предложений в единое целое выступает сигналом синсемантии. Анализ сложных синтаксических целых позволил выделить некоторые сигналы синсемантии, указывающие на левый контекст. Это союзы, частицы, вводно-модальные слова, анафорические местоимения, наречия и др.

Так, например, союзы в сложном синтаксическом целом выполняют две функции: 1) являются синтаксическими средствами связи и 2) служат сигналами синсемантии. Как правило, это сочинительные союзы: *и, а, но, или – или, тоже, также, да, да и, однако*. Сравним примеры: Старший сын совсем пал духом. Чувствуя душевное состояние отца, мальчики *тоже* приуныли (В. Кагаев. Хуторок в степи); Мальчик, еще не вышедший из детского возраста, совсем не понимал, что на них свалилось большое несчастье, и продолжал жить в полное свое удовольствие. *Но* дядя понимал все (И. Тургенев. Ночь).

В связной речи определенная группа частиц (*же, даже, только, лишь, вот* и некоторые другие) расширяет свои функции. С одной стороны, они выражают присущее им грамматическое значение, а с другой – выступают связующим элементов, подобно союзам. Сигналами синсемантии эти частицы могут быть только в том случае, если они находятся вначале предложения или, по крайней мере, на втором месте. Ср.: Настроение отца всегда легко передавалось мальчику, и теперь Самир был весь охвачен сильным душевным беспокойством. Он притих и не спускал

с отца блестящих вопросительных глаз. *Рамиль же*, которому недавно исполнилось восемь лет и который был уже гимназистом, ничего того не знал и не замечал, исключительно занятый первыми впечатлениями гимназии, интересами своего приготовительного класса (г. “Комс. правда”, 22.09.2014).

Усилительная частица *же* не только подчеркивает здесь слово *Рамиль*, но и выступает в функции союза, приближаясь к противительным союзам *но, а, однако, зато* и выражая отношения противопоставления. Сравним другие примеры: Я вхожу в комнату. Вроде все в порядке. *Только* настольная лампа почему-то закрыта газетой (К. Федин. Необыкновенное лето); Она очень любила чай с молоком. *Даже* в день смерти мама попросила такого чая (И. Тургенев. Новь).

Эти частицы, приближаясь по своим функциям к союзам, в какой-то степени грамматикализуются. Однако и в этом случае они придают высказыванию различные экспрессивные оттенки. Поэтому частицы следуют, на наш взгляд, отнести к лексико-грамматическим сигналам синсемантии.

Определенная группа вводно-модальных слов не только выражает отношение говорящего к высказываемой мысли, но и соотносит данное предложение с предыдущими, подобно союзам. Анализ позволил выделить следующие группы вводно-модальных слов в роли сигналов синсемантии: 1) слова логического характера, подчеркивающие порядок мыслей, их взаимоотношения: *итак, таким образом, словом, наоборот, значит, наконец, во-первых, во-вторых* и т. д.; 2) слова, выражающие различную степень уверенности–неуверенности говорящего в достоверности сообщаемого: *конечно, действительно, правда, разумеется*. Вводно-модальные слова второй группы функцию связующих элементов выполняют менее четко. Ср., например: Машина легко, будто на крыльях, взлетает на широкий горб Крестовского моста. Я сразу переключаю скорость. *Конечно*, мост не прогнется и не развалится, если я промчусь даже на самой бешеной скорости, но знак “20 км” все-таки висит (В. Андреев. Город не кончается).

В особую группу выделяются местоименные сигналы синсемантии. Это анафорические личные местоимения, указательные, определительные, личные в значении притяжательных (*его, ее* и т. д.). Синсемантическая местоимения создается в силу его указательной семантики. Местоимение, сигнализируя о связи с левым контекстом, выполняет, как правило, заместительную функцию. Ср.: Схватившись обеими руками за фуражку, солдат бросился в сторону, наткнулся на что-то горячее. *Оно* опрокинулось. *Это* была жаровня возле фруктовой лавочки (г. “Известия”, 02.04.2014).

В то же время с помощью местоимений текст оказывается более тесно спаянным. Поэтому местоимение выступает также и важнейшим лексическим средством связи отдельных предложений в сложном синтаксическом целом.

Наречия. В качестве сигналов синсемантии выступают две группы наречий. Первую составляют местоименные по происхождению наречия: *там, так, тут, тогда, туда, оттуда, потому, поэтому* – или сочетания данных наречий с частицами: *туда же, так же, вот именно тогда, вот так, тотчас* и др. Эти наречия обнаруживают сходство с местоимениями по выполняемой ими заместительной функции. Они замещают отдельные слова или словосочетания предыдущего предложения, воспроизводя, как и местоимения, не слово, а данное понятие, стоящее за этим словом. Например: Я всегда смотрю на *эту* постройку, когда еду по этой дороге. *Она* оттуда хорошо видна из окна автобуса (г. “Комс. правда”, 22.09.2014). Через месяц с небольшим *в этом сквере*, что напротив вокзала, каштаны выбросят тускло-серебряные цветы–елочки. *И там* по вечерам будут сидеть влюбленные, воображая, что они на морском бульваре южного города (В. Андреев. Город не кончается).

Вторую группу составляют наречия *сперва, сначала, сейчас, теперь, потом, дальше, затем*. Они, как правило, заместительной функции не выполняют, а служат для выражения

временной последовательности описываемых событий. Обычно они располагаются в начале предложения, тем самым создавая частичный синтаксический параллелизм. Например: Серпилин поморщился. *Сначала* не хотел вдаваться в эту тяжелую историю, только чудом оставшуюся для него самого без всяких последствий. *Но потом* превозмог себя и сказал, что думал и писал в своих объяснениях тогда, в марте сорок третьего, под Харьковом... (К. Симонов. Последнее лето).

Представленный в самом общем виде набор сигналов синсемантии здесь не исчерпан. Он может быть дополнен и другими сигналами синсемантии, указывающими не только на левый, но и на правый контекст.

Изучение особенностей структурно-семантической организации текста и средств связи между его компонентами позволяет сформулировать правила образования коммуникативных единиц и способствует развитию русской речи студентов на уровне текста.

Литература

1. Величенко Л. И. Сложное синтаксическое целое и некоторые вопросы изучения его в школе / Л. И. Величенко // Русский язык и методика его преподавания. – Пермь : ПГПИ, 1967. – С. 43–51.
2. Кожевникова К. Об аспектах связности в тексте / К. Кожевникова // Синтаксис текста. – М. : Наука, 1979. – С. 64–72.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 144 с.
4. Лунева В. П. О степени самостоятельности предложений в сложном синтаксическом целом / В. П. Лунева // Русский язык в школе. – 1972. – № 1. – С. 101–104.
5. Зарубина Н. Д. Текст: лингвистический и методический аспекты / Н. Д. Зарубина. – М. : Русский язык, 1981. – 112 с.
6. Дудкина О. И. Средства организации связного текста: Дидактический материал для учителей-словесников / О. И. Дудкина. – М., 1991. – 18 с.
7. Щукин А. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного / А. Н. Щукин. – Москва, 2003. – 334 с.
8. Карпухин С. А. Русский глагольный вид в языковом сознании / С. А. Карпухин // Русский язык в школе. – 2004. – № 3. – С. 101–108.

ПУТИ МОДЕРНИЗАЦІЇ РАБОТ, ВИПОЛНЯЕМЫХ ПО ВОСПИТАНІЮ БЛАГОУГОДІЯ НА ВНЕКЛАСНИХ МЕРОПРИЯТТЯХ

Таирова Ш.

Азербайджанський університет мов

Стаття повествує про модернізацію робіт, проводимих по вихованню благоугодія на внекласних заходах. Автор в основному говорить про дві види внекласних заходів, т. е. рекомендує модернізацію роботи по здійсненню цілеспрямованих, планових і організованих диспутів і етичних бесід. В статті рекомендується проведення диспутів з використанням педагогічних інновацій, сил комп'ютерних технологій. В статті говориться також про ролі етичних бесід в розвитку благоугодного виховання. В статті рекомендується проведення і модернізація етичних бесід на тему «Оцінка благоугодного людини вимірюється його поступками», «Дім, побудований благоугодієм, – незруйновим!», «Якщо праця кільце, то благоугодіє – його камінь».

Ключові слова: виховальна сутність внекласних робіт, зміст благоугодного виховання, теоретичні і практичні основи благоугодного виховання, модернізована структура благоугодного виховання.

Article narrates about modernisation of the works spent on education of the goodness on out-of-class actions. The author basically speaks about two kinds of out-of-class actions, i. e. Recommends work modernisation on realisation of the purposeful, planned and organised debates and ethical conversations. In article carrying out of debates with application of pedagogical innovations, forces of computer technologies is recommended. In article it is told also about a role of ethical conversations in development acceptable education. In article carrying out and modernisation of ethical conversations on a theme «The estimation of the acceptable person is measured by its acts», «The house constructed by the goodness is indestructible!», «If work is a ring, goodness – its stone». In article possibilities of Islamic values from the point of view of formation of the acceptable education are stated.

Keywords: Educational nature of extracurricular activities, the content of education are pleasing, the theoretical and practical foundations of education are pleasing, streamlined structure is pleasing in education.

В новому суспільстві відчувається необхідність організації виховальних робіт, проводимих в загальноосвітніх школах, на рівні самих актуальних вимог дня.

С цієї точки зору важливішою задачею, поряд з процесом навчання в загальноосвітніх школах в перші десятиліття ХХІ століття, також являється перебудова і модернізація виховальних робіт. Серед цих завдань модернізація виконуваних робіт, пов'язаних з вихованням благоугодія у підліткового покоління, вважається найбільш важливою, так як благоугодіє являється однією з вищих моральних норм, дуже корисно в роботі виховання нового людини виховання саме благоугодних людей.

На кожному внекласному заході, організованому загальноосвітньою школою, благоугодне виховання школярів можна розвинути до рівня щоденних потребностей. Але серед таких заходів особливе місце займають диспути і бесіди про моральність, тому що у диспутів і бесід про моральність більш широкі можливості. В V – IX класах диспути бувають більш ефективними, якщо вони будуть організовані і проведені в відповідності з віковими, індивідуальними, психологічними особливостями і здатністю сприйняття школярів, тому що диспути являються саме такими заходами, які привабливі і цікавлять школярів. «Диспут» означає «спір», «обговорення», ««конфлікт». Диспут – це самостійний обмін думками. Диспути вважаються одним з важливих заходів, що дозволяють виявити внутрішній світ, духовне багатство школярів.

Нравственные нормы, формируемые у школьников в процессе обучения, еще более углубляются, закрепляются на внеклассных и внешкольных мероприятиях. Диспуты непосредственно служат развитию у школьников важных нравственных ценностей.

Важное значение имеет тема диспута, каким вопросам, проблемам он будет посвящен. Интересность и привлекательность темы, обсуждаемой на диспуте, очень полезны при правильном построении работы благоугодного воспитания у школьников.

“Для превращения нравственно-этических знаний в убеждение, когда каждая обсуждаемая идея применяется на практике, бывает более действенным. Поэтому в формировании убеждения особое значение имеет убеждение коллектива, членом которого является школьник, а также людей окружающих его. Поэтому для диспута выбираются темы, способные оказывать сильное воздействие на чувства и сознание школьников” [1. с. 6].

Поэтому учитель-предметник, который хочет привить школьникам благоугодные навыки, при выборе темы для диспутов должен серьезно задуматься. В то же время важна также созвучность выбираемых тем с современной жизнью. Так, сложные процессы, происходящие в жизни нашего общества, такие противоречащие нравственности действия, как склонность к неблагоугодию, посягательство на имущество другого человека, кража, могут быть темой диспута с условием, что школьники заранее будут подготовлены к обсуждению темы. В ходе диспута школьникам надо предоставить информацию об основной цели темы, ознакомить их с вопросами, предоставить полную свободу, создать необходимые условия, чтобы они могли высказать свои мысли относительно поставленных вопросов.

Таким образом, можно приблизить учеников к научным дискуссиям. Без дискуссии, не привлекая школьников к обсуждению, невозможно воздействовать на их мышление и чувства.

Во время диспута школьники демонстрируют активное и созидательное отношение к главным событиям, происходящим в жизни. Школьники вырабатывают заключения и мнения по определенным нравственным вопросам. Научные дискуссии, направляя внимание членов коллектива на определенную нравственную задачу, объединяет коллектив. При наличии различных противоречивых мыслей и мнений по поводу какого-либо нравственного вопроса на диспуте сталкиваются ошибочные и правильные мнения.

Так как широкие и подтекстовые значения таких противоречащих друг другу качеств, как понятия благоугодие и неблагоугодие, абстрактны, чувствуется необходимость в серьезном обмене мнениями и резкой дискуссии в отношении них. Такие дискуссии и обсуждения группируют мысли, противоречащие друг другу и постепенно образуют у школьников четкие представления и ясность мысли в отношении указанных понятий.

В наблюдаемых школах наряду с такими темами, как “Каким должен быть благоугодный человек?”, “На кого бы ты хотел походить в плане благоугодия?”, “Каких благоугодных людей ты знаешь?”, “Какие качества считаешь важными у благоугодных людей?”, предпочтение отдается таким темам, как “Неблагоугодие – это грех”, “Посягать на имущество другого противоречит нравственности”, “Кража не бывает мелкой или большой”, “Хочешь есть мед с хлебом, возьми в руки лопату и лом”. В наблюдаемых школах потеря тетрадей, книг, ручек, предметов одежды, даже денег направляется на проведение внеклассных мероприятий, в особенности диспутов, связанных с благоугодным воспитанием. Такие темы помогли в закреплении у школьников определенных представлений о благоугодном воспитании. К месту стоит отметить, что важно соблюдение самых необходимых условий для организации диспутов.

Одним из основных и главных условий диспута является формирование у школьников способности самостоятельно выражать свои мысли.

Поэтому необходимо предоставить полную свободу для высказывания заключений и рассуждений, претензий и предложений учеников, для выявления у них нравственных норм. Очень важно чтобы факты, к которым обращаются в диспутах, с точки зрения актуальности

были привлекательными и современными, потому что школьники, знакомящиеся с позитивными фактами, сами делают выводы на основе этих фактов, а видя недостатки, сами стараются их устранить.

Диспуты являются очень важным средством для формирования у школьников общественного мнения и активизации умственной деятельности. Поэтому учитель, проводя диспуты, должен оперировать положительными фактами и примерами. По тому, насколько хорошо и правильно выбранные факты и примеры привлекают школьников, побуждают их действовать на основе указанных фактов и примеров.

Именно поэтому, выбирая тему для диспута, организовывая его, надо постараться, чтобы практическая деятельность школьников была связана с их жизненной практикой.

Профессор Ю. Р. Талыбов указывает, что “проведя диспуты, следует пользоваться положительными фактами, примерами. Школьники, видящие и слушающие о положительных фактах, учатся, как действовать. С этой точки зрения следует обратить особое внимание на подростков. Так как у них еще очень мало этической практики, их следует воспитывать на основе еще больших примеров. Излагаемые примеры должны быть конкретными, эмоциональными и воздействовать на сознание” [1. с. 56].

Такие факты, влияя на сознание и убеждения школьников, побуждают их в будущем к благоудному образу жизни, работать на благо общества. С этой точки зрения достойна похвалы практика учительницы Азербайджанского языка и литературы средней школы № 178 Наримановского района города Баку Натиги Рустамовой. В диспуте, проводимом под ее руководством с участием учеников девярых, десятых и одиннадцатых классов на тему “Как ты понимаешь благоудность?”, обсуждение таких вопросов, как “Что такое благоудие?”, “Как я понимаю благоудие?”, “Что нужно сделать, чтобы вести благоудный образ жизни?”, “В чем я вижу благоудность людей?”, “Кого из знакомых вам людей можно назвать благоудным человеком?”, “Что нужно сделать, чтобы жить благоудно?”, “Хотели бы вы вырасти как благоудные люди?”, “Ваш друг благоудный человек?”, “Как соблюдают ваши преподаватели нормы благоудия?”, заинтересовали учеников старших классов, они вступили в серьезные дискуссии.

В процессе диспута стало ясно, что ученики, считая себя нужными членами общества, все время стремятся быть готовыми к защите неприкосновенности земель Родины, ее территориальной целостности, стараются доказать готовность к труду для улучшения благосостояния народа. В то же время в процессе этих дискуссий мы стали свидетелями того, что они считают себя достаточно подготовленными для борьбы с негативными явлениями, связанными с взяточничеством, отдаляющим от благоудия, нечистоплотностью, двуличностью, лестью, фальсификацией, смешиванием благоудности с неблагоудием, обвешиванием и обманом в мере, накоплением богатства неблагоудным путем. Мы, непосредственно наблюдая за ходом диспута, еще и записали его на видеокассету. С участием руководителей школ, главами организаций школьников и преподавателей-экспериментаторов мы провели демонстрацию видеокассеты. После просмотра, обсуждая диспут, провели анализ. Стало ясно что, девятиклассники редко отвечали на поставленные в диспуте вопросы, десятиклассники и ученики одиннадцатых классов давали более оригинальные ответы. Если обратить внимание на некоторые ответы, то мы более ясно изложим свою мысль.

1 ученик: Мой дед живет в селе. Мы каждые летние каникулы проводим у него. У него фермерское хозяйство. Хозяйство работает на основе семейного подряда. Бабушка, дяди, их дети являются членами подрядного хозяйства. За счет их огромного труда с зернового поля, расположенного на десяти гектарах, собирают урожай вдвое больше предполагаемого.

Дед говорит, что дома, автомобили, золотые украшения, которые мы видим, они приобрели за счет благоудного труда. Я, для выбора благоудного образа жизни, считаю необходимым

демонстрировать вот такое трудолюбие. Таково мнение всех членов семейного подряда дедушки: “Земля говорит нам: содержи меня, а я накормлю тебя”. Я сущность благоугодия объяснил бы на основе такого практического примера.

И ученик: У привыкания к благоугодному труду есть несколько важных условий. Труд является одним из таких условий для правильного соблюдения ежедневного режима. Если какой-либо трудолюбивый человек вовремя встает с постели, вовремя уходит на работу, добросовестно выполняет порученную ему работу, за счет огромного труда способен добиться трудовой производительности, то любая продукция, производимая им будет благоугодной продукцией. Деньги, заработанным им, тоже будут благоугодными. Я благоугодность вижу в таком добросовестном отношении к работе.

Диспут, проводимый в школе в таком ключе, позволил рассортировать взгляды школьников, связанные с благоугодием, позволяя им противопоставить отношения благоугодия и неблагоугодия, создавая реальные возможности для раскрытия их отношения к негативным явлениям, с которыми они сталкиваются в жизни.

Посвящение диспута трудам, написанным относительно благоугодного воспитания, очень полезно для школьников. В этом направлении им рекомендуется пользоваться такими произведениями как “Благоугодие” Халила Фаталиева, “Мой хлебный мир” Абульфаза Бараката, “Бич души” Гималая Гасымлы и т. д.

В диспутах важно с особым мастерством подойти к ответу каждого ученика, а при необходимости сделать определенные дополнения. Любую мысль, сказанную в диспуте необходимо связать с действенной работой. Связывание мыслей, высказанных в диспуте, с действенной работой, создает условия для обеспечения единства слова с действенной работой.

Диспуты достаточно проводить два или три раза в год, потому что диспуты, проводимые чаще, могут привести к уменьшению положительного влияния и полезности мероприятия, снижению интереса учеников к ним.

Важным требованием сегодняшнего дня считается применение инновационных средств, компьютерных технологий. Демонстрация трафаретов, этнопедагогических материалов, воспитательных идей с помощью инновационных технологий, формирующих эстетический художественный вкус школьников, увеличат эффект проводимой работы.

Одним из дидактических средств, обеспечивающих развитие благоугодного воспитания школьников на внеклассных мероприятиях, являются этические беседы. Если сказать в общем, то целенаправленно, планоно, организованно осуществляемые беседы имеют важное как дидактическое, так и несравненное морально-воспитательное значение. Прежде всего такие беседы окажут огромное влияние на прививание у школьников моральных или образцовых нравственных качеств. Этические беседы также являются одним из путей воспитания у школьников элементов поведения, связанных с благоугодием. Специалисты, проводящие этические беседы, должны стараться, чтобы тема и мотивация беседы оказывали сильное влияние на сознание и чувства школьников.

Во время таких этических бесед, проводимых в школах, школьники стараются правильно оценить как свои действия, так и действия других. Такие правильно организованные этические беседы позволяют школьникам устранить неприятные признаки, наблюдаемые в их поведении и действиях. Говоря другими словами, во время таких бесед школьники в состоянии взглянуть на себя со стороны. Этические беседы дают толчок развитию у них важных нравственных норм, моральных качеств. Поэтому учитель, проводящий этическую беседу, должен обратить особое внимание на красочность, живость, убедительность приводимых фактов. Очень важными условиями являются и правильный выбор темы этической беседы, и выбор материала, соответствующего теме морали, и составление плана для проведения моральной беседы.

Более целесообразным является предварительная подготовка школьника к предстоящей моральной беседе, потому что отношение каждого школьника к конкретной обсуждаемой

теме во время этической беседы имеет особо важное значение, делая проводимую этическую беседу более содержательной, более действенной. В таких случаях школьники становятся более активными, самостоятельно ведут обмен мнениями, полно анализируют факты, приходят к обоснованным выводам.

При правильно проводимых беседах школьники осознают, что настоящий благоугодный человек должен быть духовно богатым, идейно стойким, иметь светлое кредо и непоколебимые убеждения. Примеров, остерегающих от плохих поступков и неблагоугодных мыслей, призывающих к правильности, правдивости, чистоте, благоугодию, достаточно. Во время бесед с учениками необходимо пользоваться такими примерами, поскольку основательные перемены, идущие в обществе, тогда могут дать положительный результат, когда люди, осуществляющие это, выше всего ценят честь и достоинство, остерегаются всего притворства, двуличия, поддельности. Благоугодие для них становится главным критерием жизни.

Сегодня для развития благоугодного воспитания учеников в школах более целесообразным было бы проведение бесед на следующие темы.

1. Благоугодным может считаться тот человек, который интересы народа ставит выше своих собственных интересов.
2. Оценка благоугодного человека измеряется его поступками.
3. Здоровый дух у тех кто, не поддавшись соблазнам, подчиняется законам Божьим.
4. Там где благоугодие, там изобилие.
5. Дом, построенный благоугодием, – неразрушим.
6. Если труд кольцо, то благоугодие – это его камень.

При обсуждении таких тем полезно пользоваться педагогическими инновациями, применяя компьютерные технологии.

Во время моральных бесед, проводимых по таким темам, ученики еще раз убеждаются, что для того, чтобы эффективно пользоваться существующими законами при нашей сегодняшней сложной жизни, значительно важнее пользоваться духовными ценностями, поскольку они прививают людям чистую, непорочную нравственность: “Каждый, кто богат нравственным миром, тонок и чувствителен, тот своим умом и логикой поймет все статьи веры и будет уважать их” [3, с. 43].

Подобные этические беседы способствуют развитию благоугодного воспитания учеников на уровне важнейших требований дня.

Как итог следует отметить, что работы, которые проводятся по воспитанию благоугодия на внеклассных мероприятиях и осуществляются в модернизированном порядке, обеспечивают всестороннее развитие учеников.

Литература

1. Талыбов Ю. Р. Организация и проведение диспута в школе / Ю. Р. Талыбов. – Баку : Маариф, 1970
2. Талыбов Ю. Р. Проблемы нравственного воспитания молодежи / Ю. Р. Талыбов, Ф. Б. Садыгов, С. М. Гулиев. – Баку : Унсийет, 1998.
3. Ахмедов А. А. Исламская мораль / А. А. Ахмедов. – Баку : Маариф, 1993
4. Фаталиев Х. Г. Благоугодие / Х. Г. Фаталиев. – Баку : Гянджлик, 1992.

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТРАНСКРИПТОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ФОРТЕПИАННОЙ МУЗЫКЕ И ИХ ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Абасова Н.

Бакинская музыкальная академия им. У. Гаджибейли

Представленная статья посвящается причинам возникновения транскриптов в азербайджанской фортепианной музыке и их практическому значению. В ней изучаются особенности использования транскриптов – обработки, переложения и переложения, которые при усвоении крупных сочинений композиторов играют важную роль. В статье особое внимание обращается на обработку, переложения народной музыки на транскрипты для фортепиано, значимых как в педагогической сфере, так и в концертном репертуаре. В конце работы делаются выводы относительно исследуемой темы.

Ключевые слова: азербайджанская музыка, фортепиано, обработка, транскрипция, ансамбль, облегченное переложение.

Introduced article is devoted to the origins of the transcripts in Azerbaijan piano music and to their practical importance. There are explored the characteristics of using the transcripts in it - processing, applications, transposition, that are important when internalize major compositions of composers. In the article takes a special place processing (working), transposition of the national music in to transcripts for piano, that are significant both in educational sphere and in the concert repertoire. At the end of the work the conclusions are drawn concerning the researched topic.

Key words: Azerbaijan music, piano, processing, transposition, transcription, ensemble.

Отличающаяся в мировой музыкальной арене своим музыкальным языком, особенно музыкальной тематикой, многожанровыми творческими школами, азербайджанская музыка прошла значительный путь в своем развитии. Привлекая внимание специфическими творческими особенностями, азербайджанская музыка как исторически, так и сегодня стоит в центре внимания аудиторий разных типов. Необходимо отметить и то, что, отличающиеся своей профессиональностью и оригинальным стилем, сочинения наших композиторов с течением времени, вновь обрабатываясь, звучат не только в нашей республике, но и на больших сценах зарубежных стран с непременным успехом. Такие концертные обработки сочинений национальных композиторов наши исполнители как в составе оркестра, так и в соло исполнении стараются представить как можно успешнее. В то же время в концертном репертуаре, наряду с сочинениями композиторов, мы встречаемся и с сочинениями, дополненными транскрипциями и обработками. Такие концертные обработки можно разделить на несколько групп: оркестровые обработки, ансамблевые обработки, соло обработки. В соло обработках особенно многочисленны сочинения для фортепиано, что, на наш взгляд, связано с возможностями фортепиано исполнения соло. В остальных же жанрах вокально-камерной и инструментальной музыки фортепиано в основном выполняет функцию сопровождения.

При обращении к обработке в концертном репертуаре педагогический репертуар уступает свое место переложениям, что связано в основном с облегченностью формы переложения. Это продуктивно и в том плане, что для учеников младших классов облегченные переложения, будучи удобными, при усвоении больших сочинений, играют очень важную роль. Во-первых, будучи объемными и сложными для исполнения с технической точки зрения, благодаря упрощенным вариантам эти сочинения, лучше усваиваются учениками младших классов. Во-вторых, на уроках музыки, музыкальной литературы ученики младших классов с помощью

упрощенных переложений, исполняя музыкальные номера, лучше усваивают и сохраняют их в памяти. В качестве примера можно привести образцы из хрестоматии, предназначенные для учащихся средних школ. В таких переложениях бросается в глаза простота фактуры и совсем незначительное количество технических сложностей при исполнении. Это связано с тем, что такие музыкальные номера не предназначены для концертного исполнения. Они предназначены для того, чтобы при изучении творчества азербайджанских композиторов ученики ближе ознакомились с такими переложениями. Несмотря на то, что фактура в упрощенных переложениях облегчена, техническая сложность устранена, здесь основная идея и содержание, мелодическое течение, параметры и ритм не меняются.

Основоположник азербайджанской классической профессиональной музыки Узеир Гаджибейли, привнес в каждую часть азербайджанской музыкальной культуры новации, дает право отметить его заслуги и в сфере обучения. Здесь следует отметить и то, что сбор народных песен, составление нот для них, организация и обеспечение научных экспедиций в этом направлении, обработки народных песен и т. д. также связаны с именем Узеира Гаджибейли. В 1925–1945-е годы У. Гаджибеков сочиняет пьесы для детей в жанре фортепианной музыки. Эти пьесы представляют малообъемные обработки народных песен, мелодий мугама (состоящие от 2-х до 5-ти строк) [1]. Фортепианное переложение и обработки народных песен, созданные Узеиром, у наших современных композиторов и музыкантов по сей день исполняются по традиции, заложенной именно этим корифеем азербайджанской музыки.

Когда мы говорим об обработке, то в первую очередь подразумеваем народную музыку (песни, танцы и т. д.), опирающуюся на устные традиции, и составление нот для народных музыкальных образцов. Надо сказать, что научное исследование в этом направлении, сбор устных традиционных народных образцов и составление нот активно разрабатывается в наши дни. Отметим, что сочинения многих азербайджанских композиторов исследованы нашими теоретиками музыки, изучены структуры и композиции, содержательные особенности, что отражено в многочисленных научных исследованиях. Однако, к сожалению, были упущены из виду вопросы переложения, обработки и транскрипции, которые не стали объектом конкретного изучения. Именно с этой точки зрения данная проблема требует своего неотложного и научно выверенного изучения.

Полагаем, что транскрипты для фортепиано азербайджанских композиторов актуальны и значимы и для педагогической сферы, и в концертном репертуаре. Именно по этой причине ученые последовательно обращаются к транскриптам для фортепиано в сочинениях азербайджанских композиторов, подходя к ним с теоретико-научной точки зрения, изучая вопросы построения и претворения в жизнь обработок, переложений и транскрипции для фортепиано, их отличительных особенностей.

Музыкант, исполняющий обработки, в первую очередь обязан сохранить стиль композитора и точность музыки. А в транскрипциях же исполнитель имеет право самостоятельно представить тему. Точнее, с точки зрения интонации он может менять мелодию, усложнять структуры, отлично от первоисточника передать гармонию. И надо полагать, что творческий процесс здесь очень необходим, что, безусловно, связано с индивидуальной способностью самого человека, исполнителя.

Переложение и обработки крупных сочинений в основном имеют целью пробуждать у учеников интерес к музыке. В результате обработки упрощенных переложений ученики получают возможность ознакомиться с крупными сочинениями композиторов и исполняют их на фортепиано, сами осваивая объемные сочинения. В то же время в педагогическом образовании учителя, исполняя переложения на фортепиано с целью заострить внимание учеников на прослушивании, также пользуются этими средствами. Точнее, учитель, который не может озвучивать сочинения в исполнении оркестра в ограниченных пространственных

рамках, исполняя эти переложения, обработки и транскрипции, знакомит учеников с этими сочинениями. В таком случае ученики еще ближе знакомятся с сочинениями конкретных композиторов.

Несмотря на то, что в обработках и переложениях гармония сохраняется, сочинения разнообразны по фактуре, богатству фактуры обрабатывают для концертного и педагогического репертуара. Хотя эти транскрипты предназначены только для концертного и педагогического репертуара, в то же время они, исполняясь в местных и зарубежных концертных салонах, весьма полезны и в плане пропаганды азербайджанской музыки. Концертные обработки без усилия оркестра нацелены на то, чтобы довести до конца все особенности сочинения со всей полнотой. С этой точки зрения, с точки зрения усиления исполнительских возможностей фортепиано ярким примером может быть творчество выдающегося композитора Ф. Листа, который занимался переложением сочинений, написанных для симфонического оркестра. Традиция, заложенная еще в его творчестве, продолжается и в наше время.

Среди транскриптов, предназначенных для фортепиано, большинство составляют обработки объемных сочинений, в частности сочинения, написанные для музыкальных номеров опер и балетов, симфонических произведений, камерных и музыкальных номеров, сложные для исполнения с технической точки зрения (например, концертное сочинения Т. Гулиева “Гайтагы”) [9]. Сюда относятся и элементы сложные для исполнения с технической точки зрения, которые разделены между двумя исполнителями. В обработках для ансамбля мы видим только упрощенность и даже стремление к охвату всех возможностей партитуры. Это проявляется во время обработки 2-х фортепианных исполнений. Лицо, делающее обработку, имеет возможность в 2-х фортепианных исполнениях озвучить группы инструментов в партитуре еще более доходчиво и выразительно.

Среди дисциплин, преподаваемых по специальности фортепиано, преподавание ансамбля занимает одно из первых мест. Изучение этой дисциплины в виде дуэта, благодаря исполнению в стиле синхронности и ансамбля, развивает у учеников и студентов их навыки. Начиная с начального обучения и завершая высшим образованием, на всех курсах преподавания эта дисциплина объединяет несколько факторов исполнительства. Возможность представления сочинения в единой форме, озвучивание в начальном и конечном планах партии в диалоге, обработка во время исполнения элементов, имеющихся в фактуре (ритм, темп, метр, динамические знаки и т. д.) должны быть согласованы в процессе этой работы. Важности этой дисциплины дают право обогатить программу, способствуют созданию новых произведений или же организуется обработка и изучение известных сочинений в педагогическом репертуаре для 2 фортепиано. Причем музыканты и учителя больше, чем сами композиторы, претворяют эту работу в жизнь. В то же время необходимо обратить внимание студентов, обучающихся в высших музыкальных учебных заведениях, на озвучивание объемных сочинений для сцены на пиано и на разъяснение способов их переложения на пиано. Организация работы в этом направлении в будущем может способствовать усилению и умножению способностей музыкантов.

Среди транскриптов как переложения, так и обработки составляют большинство. Разница между ними состоит лишь в подходах к произведениям. Лишь при изучении соответствующего сочинения можно определить, что это – переложение или обработка. Как видно из названия, переложения, не внося в фактуру абсолютно никаких изменений, пишутся для 2 фортепиано, для 4 ручных исполнений. С помощью такого способа вся палитра оркестра перелажается на фортепиано, и таким образом на этом инструменте стараются озвучивать и способствовать нормальному отражению оркестра. В обработках же наряду с таким способом имеет место и авторское отношение педагога к данному сочинению. В обработке автор может придать сочинению любой желанный характер. Однако здесь вполне естественно сохраняется тональный план, изменения в основном связаны с фактурой.

История создания ансамблей для фортепиано не такая уж давняя. Она начинается с 1956 года, когда на I съезде композиторов Азербайджана были исполнены на 2-х фортепиано сочинения Ф. Амирова и Э. Назировой “Сюита на Албанские темы”. Здесь же следует отметить и то, что создавались разножанровые сочинения, написанные для ансамбля, или же отрывков из сочинений для дуэта фортепиано.

Преподаватели кафедры общего фортепиано Бакинской музыкальной академии им. У. Гаджибейли, разрабатывая в форме ансамбля сочинения зарубежных, русских и азербайджанских композиторов в жанре оперы, балета, оркестра и инструментальных жанров, вводят их в преподавательско-педагогический репертуар. Сбор и обогащение этого репертуара относится не только к нашему времени, но и к прежним годам. А что касается нынешнего времени, то сейчас, дополняясь новыми образцами, эти репертуары еще более обогащаются. Таким образом, создание репертуара ансамбля превращается в конкретную традицию. Этой работой в разные годы занималась подавляющая часть преподавателей кафедры Азербайджанской музыкальной академии. В их числе и И. Г. Плям, Я. И. Перевертайло, М. И. Алиева, Г. А. Рзаева, Д. Г. Керимова, Г. С. Самедова, Э. М. Топчубашева, С. Г. Мусабекова, А. М. Мурадова, Д. Г. Мамедова и другие. А между тем, если мы обратимся к богатству репертуара европейского и русского исполнения, то увидим, что использование такого способа в большинстве случаев приводит к обогащению исполнительского репертуара.

Благодаря обработкам и переложениям обогащенный репертуар имеет несколько преимуществ: во-первых, ученики и студенты знакомятся с разностилевыми, разноформными объемными композиторскими сочинениями; во-вторых, ученики и студенты стараются воплотить образы, созданные в сочинении сообразно оркестровому озвучиванию, близко к тому, что заложено в самом сочинении; в-третьих, во время совместного исполнения, в результате приобретенного исполнительского опыта, они усваивают своеобразие изучаемого предмета.

Главная цель вышеназванных преподавателей БМА кафедры по этому вопросу – расширение и обогащение списка преподаваемого материала по ансамблю. В результате такого репертуара ученики средней школы, специального заведения и студенты высшего учебного заведения, добиваются развития разноуровневого опыта пианиста.

Продолжая такую традицию, и в наше время многочисленные сочинения азербайджанских композиторов обработаны в форме ансамбля. Однако, если подавляющая часть этих сочинений издана, то некоторые из них по сей день все еще остаются в рукописной форме. Так, например, уже в наше время одна из таких обработок Я. Перевертайло для 2 фортепиано “Увертюра” к опере У. Гаджибейли “Кёроглу” [3] готовится к печати. В этом плане впервые в 1961 году была издана “Увертюра для симфонического оркестра” С Гаджибекова [2]. Это сочинение переложил М. Мирзоев для 2 фортепиано. Несмотря на то, что это первая издательская практика, в то же время переложение, сделанное Ковкеб ханум Сафаралиевой, все еще является первым разработанным для фортепиано переложением 2 танцев для 4 рук из оперы “Кёроглу” У. Гаджибейли [8]. Нотной записи этого сочинения не имеется. Об этом мы узнаем из диссертационной работы проректора Бакинской музыкальной академии Нармины Гулиевой. В диссертации как первое переложение для фортепиано отмечается именно этот образец.

Нынешнее молодое поколение знакомится с некоторыми ансамблевыми обработками и переложениями, творениями национального музыкального искусства, а также сочинениями, тех авторов, имена которых еще не так уж широко известны. К таковым относятся опера “Родина” К. Караева и С. Гаджиева, оперы “Низами” и “Ивы не плачут” А. Бадалбейли, балет “Черняшка” А. Аббасова, музыкальная комедия “Путешествие Гаджи Керима на Луну” и т.д.

Обращение в преподавательских репертуарах к сочинениям азербайджанских композиторов преследует две главные цели: во-первых, с помощью ансамблевого репертуара азербайджанских композиторов можно обогащать музыку, во-вторых, ближе ознакомить учеников и студентов со стилевыми особенностями отдельных композиторов.

По нашим подсчетам, более половины транскрипций для фортепиано занимают ансамблевые обработки. Среди этих обработок большое место занимают сочинения У. Гаджибейли (более сорока музыкальных номеров), К. Караева (более сорока музыкальных номеров), Т. Кулиева (более двадцати музыкальных номеров), Ф. Амирова, А. Меликова и др. И это в первую очередь связано с тем, что они в отличие от других чаще обращаются к объемным сценическим произведениям. Здесь исключение составляет лишь творчество Т. Кулиева, что связано с преобладанием в его творчестве песенного жанра.

Изучая ансамблевые обработки, видим, что музыкант, осуществляющий обработку, обращается не к клавиру, а к партитуре. Это связано с тем, что выразительные возможности 2 фортепиано по сравнению с 1 фортепиано позволяют, в отличие от других соло исполнений, приспособить оркестровые партитуры к ансамблевому исполнению. Точнее, они здесь находят возможность звукового выражения. В качестве примера можем обратиться к таким музыкальным номерам, которые уже исполнялись. В то же время с уверенностью можно сказать, что с течением времени и вкусы будут изменяться, а потому к таким музыкальным номерам будут обращаться непременно и не раз и они всегда будут исполняться в разных репертуарах. Так, например, к ним можно отнести “Танец Айши”^{**} из балета “Семь красавиц” К. Караева, симфоническую гравюру “Павана” из симфонии “Дон-Кихот”.^{**}

В нотную книгу “Избранные сочинения азербайджанских композиторов”, изданную в 1963 году, включены произведения многих известных композиторов, что является одной из первых работ в сфере переложений, составленной для исполнения 4 рук на фортепиано З. Стельником. Вполне естественно, когда имеется большая потребность в ансамблевых сочинениях, эти переложения являются крайне важными образцами. В названной книге представлены сочинения У. Гаджибейли, М. Магомаева, К. Караева, Ф. Амирова, С. Гаджибекова, Дж. Джангирова и др. Здесь мы знакомимся с “Песней Наргиз” из оперы “Наргиз”, с вступлением к музыкальной комедии “Аршин мал алан” и “Танцем Айши”, вальсом из оперы “Севиль”, “Девичьим танцем” из балета “Гюльшен”, “Песней персидской девушки” из оперы “Азад” и т. д.

Как видно из образцов объемных сочинений, исполнители чаще обращаются к оперным и балетным жанрам. Однако, несмотря на это, к ним обращаются и в симфонических сочинениях, так как возможности озвучивания таких сочинений в симфоническом оркестре слишком скудны. В то же время необходимо подчеркнуть, что исполнение на пиано симфонических сочинений мировых музыкальных классиков в исполнительской методике занимает одно из важных мест. Знакомство с сочинениями азербайджанских композиторов, да и вообще мировых композиторов, необходимо не только для учеников и студентов по специальности “фортепиано”, но и для учеников и студентов специальности ансамбль, дуэт и других дисциплин, чтобы при освоении материала чувствовать и знать свои исполнительские возможности.

Практическое значение проведенного нами исследования состоит в том, что его результаты и теоретические выводы в будущем могут побудить исполнителей обратиться первоисточникам. Точнее, здесь исполнитель, обращаясь к таким транскриптам и сравнивая их с оригиналами, могут выявить существенные отличия, что в конечном итоге поможет лучшему усвоению исполняемого сочинения.

Сегодня с уверенностью можем утверждать, что диапазон творческих поисков в нашей музыке расширяется, так как все целенаправленнее используются новые жанры, появляются новые тенденции, шире применяются возможности использования переложений и транскриптов. По нашему мнению, не только в наше время, но и в будущем должна продолжаться работа по переложению объемных сценических сочинений и симфонических сочинений. Эта традиция должна быть продолжена и обогащена. Только таким путем возможно содействовать пропаганде сочинений азербайджанских композиторов, благодаря такой методике можно расширить исполнительские способности на фортепиано. Сегодня как классическая, так и современная

азербайджанская музыка, часто исполняется за пределами Азербайджана на международном уровне. Жанровый потенциал, возможности обработки азербайджанской музыки неиссякаемы, так же неиссякаемы ладовая система и гармония звучания нашей музыки.

Примечание

* “Танец Айши” из балета К. Караева “Семь красавиц” был обработан для ансамбля З. Стельником и Л. Мамедовой.

** Симфонические гравюры “Павана” из “Дон Кихота” переложили В. Порозки и К. Сафаралиева.

Литература

1. Аббаскулиева Л. Роль Узеира Гаджибекова в создании азербайджанской фортепианной музыки. – Баку (на азерб. яз.).
2. Гаджибеков С. “Увертюра для симфонического оркестра” : переложение для 2 фортепиано М. Мирзоева. – Баку : Азернешр, 1961. – 46 с. (на азерб. яз.).
3. Гаджибейли У. “Увертюра” к опере “Кероглы” : Обработка для 2 фортепиано Я. Перевертайло. – Баку, 1955. – 33 с. (на азерб. яз.).
4. Избранные сочинения азербайджанских композиторов / переложение для исполнения четырьмя руками на фортепиано З. Стельник. – Баку : Азернешр, 1963. – 46 с. (на азерб. яз.).
5. Караев К. “Дон Кихот” симфонические гравюры-переложения для 2-х фортепиано К. Сафаралиевой. – Баку, 1997 (исполнение Нина Коган и Егяны Ахундовой). – Баку, 2011 (на азерб. яз.).
6. Караев К. “Павана” из симфонической гравюры “Дон Кихот” : Обработка В. Порозки, Ф. Бадалбейли, О. Раджабова и др. Ансамбль для фортепиано. 3-я часть (учебное пособие). – Баку, 2013. – 218 с. (на азерб. яз.).
7. Караев К. “Танец Айши” из балета “Семь красавиц” : Обработки для фортепиано Л. Мамедовой. Ансамбль фортепиано (учебное пособие). II часть. – Баку, 2013. – 169 с. (на азерб. яз.).
8. Кулиева Н. Роль и функции фортепианного ансамбля в музыкально-эстетическом воспитании учащихся детских музыкальных школ. – Баку, 2007. – 163 с.
9. Кулиев Т. “Гайтагы” : Обработка для 2-х фортепиано автора. – Баку, 1989 (на азерб. яз.).
10. <http://www.musiqi-dunya.az/new/readmagazine.asp?id=494>

РЕЦЕНЗІЇ

“ПОЕЗІЯ ОДНОГО ПОДИХУ” В ТЕРМІНАХ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Шершньова А. В. Образотворення в англомовних орієнтальних поетичних мініатюрах: когнітивно-семіотичний аспект : монографія / Шершньова Анна Василівна. – К. : [Видавничий дім Дмитра Бураго], 2015. – 296 с.

“Haiku is not haiku” (*Хайку не є хайку* – ця фраза відкриває книгу поезій, написаних у жанрі... хайку [15, р. 5]. Парадокс? До певної міри. Видання презентує англомовну творчість західних (британських) авторів, які опанували традиційно східну (японську) літературно-художню техніку. Між тим існує думка, що тільки японською вірш-хайку може мати автентичне звучання.

Взаємодію культур неодмінно супроводжує діалог мов. І в нього свої закономірності. Наскільки б цікавим і продуктивним не було спілкування, знання чужої мови – “це лише передпокій у просторі інакшого життя, певних думок, таємних інтелектуальних та емоційних кодів, на шляху до розуміння іншого, одвічно замкненого світу” [цит. за: 10, с. 19]. Кожен конкретний приклад фактично є знаком універсальної логіки; пор.: “Навіть уміння думати по-французькому не означає мислити як французи і усвідомлювати те, як вони мислять” [цит. за: 10, с. 19].

У багатовимірній проблематиці міжкультурної комунікації авторка рецензованої книги обрала когнітивно-поетологічний аспект, дослідивши феномен художньої свідомості й практику словесно-художньої творчості, зреалізовані в англомовних орієнтальних поетичних мініатюрах кінця ХХ – початку ХХІ ст.

“Якщо так важко перекладати окремі слова, то що можна сказати про конкретні поетичні жанри, сформовані в принципово різних парадигмах Заходу та Сходу, яким, як вважав Редьярд Кіплінг, “не зійтися ніколи?”” (с. 4). Це питання виникло в одного з читачів монографії, Сергія Курбатова, члена правління Всесвітньої асоціації хайку, і він формулює його у вступному слові “Місток між світами” (с. 4–6).

Одразу зауважимо, що в пошуках відповіді на заявлене питання А. Шершньова послідовно вдається до оптимістичних констатацій про взаємозбагачення культур, про світоглядні константи в художній рефлексії, про успішний “бленд” цивілізаційних пріоритетів, отже, про те, що об’єднує, а не роз’єднує Схід і Захід. Відтак переконаємося, що англомовний і автентичний японськомовний хайку – це не абсолютно різні речі, і твердження “Haiku is not haiku” звучить дещо категорично.

Показовий факт: віднедавна в японській мові з’явився термін “gendai-haiku” (“сучасний хайку”) на позначення авангардних трансформацій жанру, що їх маніфестує модерна художня словесність. Цим поняттям “характеризують не лише зміни у традиційній японській поезії, а й наслідки розвитку хайку на Заході, зокрема в англомовному середовищі як новому культурно-семіотичному і лінгвальному просторі, де, з одного боку, запозичені зі Сходу жанрово-композиційні ознаки модифікуються, а з другого – зберігаються у своїй суті, відбиваючи результати процесу глобалізації та діалогу культур” (с. 58). Основна частина рецензованої монографії містить чотири розділи, кожен із яких має докладну рубрикацію.

У розділі першому “Теоретичне підґрунтя дослідження поетичного образотворення” (с. 12–50) авторка формулює засадничі положення своєї наукової концепції. Зокрема, доводить, що поетологічні візії, актуалізовані сучасною гуманітаристикою, насправді невіддільні від античної філософії мімесису (с. 13–17). Ідея про мистецтво як результат наслідування дійсності виразно корелює з поняттям “іконічність” (від гр. *εἰκών* – зображення), осмислюваним

у новітніх теоріях. Останнє зараховують до ключових принципів образотворення, коли “кожна літера стає важливою” (цит. за: с. 43) і між формою знака та його змістом окреслюються міметичні відношення. При цьому додають: “поезія тим більше наближається до ідеалу, чим більше вона уподібнює свої довільні знаки до природних” (див.: с. 19).

Цілком очікувано, що найрельєфніше іконічність проступає у візуальній поезії, де смислове навантаження припадає не тільки на традиційні засоби словесної виразності, а й на атрибутику композиційну, формотвірну, як-от: спосіб розгашування слів у рядку, накреслення літер, довжина рядків.

У східній культурі до категорії зорових віршів належать хайку (від яп. “*haikai*”, букв. “комічний вірш”) – класичний жанр японської лірики, що розвинувся з мистецтва каліграфії як синтезу літератури і живопису. Освоєний західною культурною традицією, хайку зберігає статус візуальної поезії, щоправда, власне оптичний складник художнього образу в англomовній творчості виявляється меншою мірою, оскільки західне письмо тяжіє до схематизму, тоді як східна ієрогліфіка має декоративний характер, завдяки чому реципієнт “не лише читає, а й “бачить” описане” (с. 86) (Цікавий ілюстративний матеріал, що презентує світову візуальну поезію в її розвитку, А. Шершньова узагальнює в додатках до своєї роботи (с. 274–277, 280–283).

Автором першого англomовного хайку називають американського поета Езру Паунда (Ezra Pound). Його неримований дворядковий вірш “In a station of the metro” (“На станції метро”), написаний 1913 р., вважається квінтесенцією імажизму (англ. *imagism* від *image* – образ) – однієї з авангардистських літературних течій початку ХХ ст. Імажисти цінували буденність, природу, швидкоплинні враження. Вони прагнули “говорити про складне й абстрактне за допомогою конкретних, сенсорних образів”; тяжіли до створення “чистої, зрозумілої, не обтяженої риторичними засобами поезії” (с. 25–26). І східна культура приваблювала західних митців зразками такої творчості.

Зауважимо, що як дослідник художнього мовомислення А. Шершньова враховує напрацювання передусім когнітивної лінгвістики. Іконічність – одне з понять, яким оперує новітня галузь. Інша важлива теза стосується “втіленого розуміння” (вона так само корелює з постулатами античної теорії мімесису): “бачення людиною світу і себе в ньому концептуалізується повсякденною свідомістю через емпіричні уявлення, що впливають із сенсомоторного досвіду людства, пропущеного крізь культурний фільтр” (див.: с. 28). Властиво, що буденне мислення аргіогі творче, образне; у своєму звичному ментальному житті людина поводить метафорично (згадаймо титульну фразу Лакоффа – Джонсона “*Metaphors we live by*”). Свідомість художня не є чимось полярним і відокремленим. Вона працює за тим самим алгоритмом, “даючи поштовх новим, несподіваним (емерджентним) смислам”, тобто “уможлиблюючи аналогії між сутностями різної природи, дозволяючи осмислювати складні й абстрактні поняття в термінах інших, конкретних і знайомих” (с. 28–29).

Доведено, що метафора як лінгвокогнітивний феномен є етнічно забарвленою, має національну специфіку. Типові метафоричні структури, усталені в певній мовно-культурній традиції, називають концептуальними. Вони вважаються базовими і для повсякденного, і для художнього мовомислення [13; 14]. Українська культура, наприклад, об’єктивує такі універсалії: *мати – це земля, життя – це боротьба, час – це вода* [8, с. 33].

Саме інваріантні (загальноприйняті, відтворювані) метафоричні структури в їх поетичній “версії” обрала для аналізу авторка рецензованої книги. При цьому, врахувавши традиційну тематику віршів хайку, визначила основний об’єкт уваги – концепт “природа”.

Підкреслимо, що у світлі когнітивної теорії метафора є результатом проєкції знань з однієї понятійної царини (сфери джерела, або донорської зони) на іншу (сферу мети, або реципієнтну зону). Характер такого відображення великою мірою залежить від чуттєвого, фізичного досвіду людини. Саме тому йдеться про “втілену” природу мови і мислення.

"Поняття, що слугують моделюванню переважної більшості концептуальних метафор, у когнітивній лінгвістиці отримали назву схемних образів", – нагадує А. Шершньова (с. 29). Зокрема, *простір* людина схильна осмислювати в категоріях *верх – низ, центр – периферія, близько – далеко*. Саме такими є первинні очікування індивіда щодо *простору*.

Знання, структуровані у свідомості як схема, шаблон, активуються й під час творення тексту, і на етапі його інтерпретації. Письменник, наприклад, обирає цілком певний жанр для реалізації свого задуму. Читач теж має якісь очікування щодо конкретного тексту.

Між тим стабільність схемних образів є відносною – їм притаманна гнучкість. Схеми знань або руйнуються, або ж модифікуються, оновлюються, коли в тексті ми помічаємо якийсь "виклик", якусь невідповідність: не те розміщення рядків, не таку пунктуацію, не ту сполучуваність слів... У цьому разі матиме місце непрототипова модель тексту, створена автором, і непрототипове його розуміння з боку читача.

Поетичного мистецтва в аспектах його породження і сприйняття сказане стосується повною мірою. Образ у поезії "є точкою перетину різних типів знань: базового, архетипного, пов'язаного з тим, що є універсальним у загальній культурі людства; конвенційного (стереотипного), що відбиває знання, котрі стали звичними, повсякденними істинами; нарешті, індивідуального, яке виявляє своєрідність в осмисленні того чи іншого предмета, явища або події буття" [2, с. 20–21]. Зрештою, поезія створює виняткові умови для особливого сприйняття вже відомої чи досі незнані реалії. Поетичне слово "вступає у своєрідну гру зі схемними образами" (с. 40). Розуміння поезії "вимагає від читача додаткових зусиль, спрямованих на розв'язання певного "конфлікту", що виникає між двома несумісними поняттями чи ідеями. У результаті звичні схеми знань руйнуються і в дію вступає евристичний механізм обробки знання – схема осяяння, пов'язана з емоцією подиву" (див.: с. 38). До речі, високий емотивний потенціал поезії філологи осмислюють у термінах музики: "крещендо" [18, р. 446].

Дослідниця мініатюрного вірша-хайку рекомендує сприймати його насамперед емоційно. Одразу відкинути стереотип: що більше значення, то більше форми. Налаштуватися на відчуття найтонших деталей: вони суттєві, утім, як правило, ми їх не помічаємо. Усвідомити, що художня ідея тільки частково експлікується в слові, решту – варто "впізнати". А в "впізнаванні" завжди є певний момент іконічності (див.: с. 40). І саме на принципах останньої вибудовується, як ішлося, образність у ліриці хайку.

Проблематиці настановчого характеру А. Шершньова присвятила й другий розділ своєї монографії. Його назва – "Методологія аналізу засобів образотворення в англійських орієнтальних поетичних мініатюрах" (с. 51–97). Надзвичайно важливо, що питання методу дослідниця актуалізує не принагідно, а по суті.

Маємо констатувати, що з боку багатьох учених лунають критичні зауваження на адресу когнітивної філології, зокрема лінгвістики і поетики. Як симптоми кризи наукового мислення діагностуються понятійна невпорядкованість, методологічний хаос, невиправданий суб'єктивізм, брак доказів, надмірна узагальненість у твердженнях... (див., напр.: [1; 6; 9; 11]). Звичайно, не все в когнітивістиці витримує перевірку часом. Але певні кризові моменти ймовірно сприймати і як закономірну стадію в розвитку, як виклик, запрошення до дискусії. Зрештою, "жодна наукова парадигма не може претендувати на статус абсолютно правильної..., однак кожна з парадигм – це новий (інший) погляд на таке складне, багатовимірне явище, як мова" [7, с. 12]. Очевидно, що й авторка рецензованої книги усвідомлює необхідність подолання негативних тенденцій у когнітологічній царині.

Методи дослідження, що їх застосовує А. Шершньова, впливають зі специфіки конкретних завдань (с. 74–95). На етапі ідентифікації засобів образотворення з їх подальшою типологією (базові, запозичені, допоміжні) було використано традиційні прийоми – стилістичного, компонентного і кількісного аналізу. Інструментарій когнітивної лінгвістики залучався з метою

реконструкції концептуальних метафор і для побудови мереж концептуальної інтеграції. На встановлення характеру іконічності (образної, діаграматичної, схемної), зrealізованої в поезії, було спрямовано лінгвoseміотичний аналіз.

Звернімо увагу на один зі спеціальних підходів, апробованих на матеріалі художнього мовлення. Процедура розпізнавання метафори, або т. зв. МІР-методика (від англ. *metaphor identification procedure*), була розроблена групою нідерландських дослідників на чолі з Герардом Стеном (див.: [16; 17]). Метод працює за принципом “знизу-вгору” (bottom-up) – “від аналізу мовних одиниць у поетичному тексті, через когнітивну операцію аналогового мапування до реконструкції відповідних когнітивних моделей” (див.: с. 77). Алгоритм передбачає кілька кроків:

- встановлення метафоричного фокусу (пошук одиниць з оказіональною семантикою);
- осмислення метафоричної ідеї (на основі понять, що в поетичному вживанні контрастують за смыслом);
- співвідношення вербальних складників тропа з когнітивними структурами знань – сферами джерела і мети;
- розкриття механізму образотворення – як власне метафоричної (аналогової) або метаморфної (конверсивної) моделі (с. 77–78).

У форматі цього ж таки “методологічного” розділу А. Шершньова докладно аналізує жанрову специфіку поезії хайку (Наявний матеріал, як видається, більше корелює з тематикою попередньої частини роботи). Насамперед авторка узагальнює конститутивні риси автентичного – японського – вірша. Їх шість:

- 1) лаконічність (17 складів, що вимовляються лише за один видих);
- 2) наявність “озвученої паузи”, або кіредзі (від яп. букв. “знак, що ріже”), після певних складів;
- 3) переважання мотивів природи з актуалізацією “сезонного слова”, або кіго, на позначення певної пори року;
- 4) техніка “суположення образів” (англ. *juxtaposing images*), що передбачає їх певну композицію “у вигляді картинки”, “моментального фото”;
- 5) опис у теперішньому часі;
- 6) скерованість на відповідну читацьку реакцію, а власне, на саторі (від яп. букв. “осаяння”) – стан раптового прозріння, усвідомлення істини, для якого достатньо й одного подиху (с. 53–58, 68).

Англомовний вірш-хайку, звичайно, віддзеркалює колорит східної традиції, утім, становить уже не зовсім японський жанр, а синтетичний, витворений носіями іншої – західної – лінгвокультури. Ознаки англомовної орієнтальної поетичної мініатюри такі:

- 1) лаконізм (ефект “поезії одного подиху” [19] зберігається, щоправда, кількість складів у вірші не є визначальною з огляду на специфіку англійської мови);
- 2) “розділовий момент” – змістовно вагома пауза, що іноді оформлюється пунктуаційно, а часом залишається прихованою, надаючи свободу вибору читачеві;
- 3) віднесеність до природи (вірш може бути з кількома “сезонними словами” або й без них);
- 4) “суположення образів” – візуально не насичене, але увиразнене на вербальному рівні;
- 5) опис у теперішньому часі;
- 6) високий ступінь емотивності як чинник породження саторі (с. 58–74).

Загалом західні канони щодо творчості в жанрі хайку ґрунтуються на філософії орієнтальній – сповненій благоговіння перед природою, перейнятій звеличенням гармонії. Однак на рівні формозмісту вони вільніші, менш регламентовані. Такою є поезія Maureen Beery, Colin Blundell, David Cobb, Keith J. Coleman, Elizabeth S. Lamb, Chris Mulhern, Patricia Prime, Stuart Quine, David Steel, Brian Tasker, Dick White, Frank Williams і багатьох інших авторів.

Про те, як саме відбувається, за словами С. Курбатова, "реінкарнація традиційного японського поетичного жанру в літературі англомовній" (с. 5) і яку саме синкретичну світоглядну модель репрезентує західна лірика хайку, дізнаємося з наступних розділів монографії А. Шершньової.

Назва третього розділу чітко відбиває його проблематику – "Типологія засобів образотворення в англомовних орієнтальних поетичних мініатюрах у когнітивно-семіотичному ракурсі" (с. 98–172). Ідеться про аналіз образотворчої системи з урахуванням походження, функцій, переваги в ній тих чи інших засобів. Останній розподілено на три групи.

1. Базові засоби образотворення характерні саме для західного варіанта хайку. Серед них є метафори як результат аналогового мапування (взаємодії понятійних сфер джерела і мети за принципом асоціативної подібності), але домінують метаморфози, що становлять результат конверсії (трансформації царини джерела в царину мети).

Аналогові тропи наділені ефемерністю, емоціогенністю, екологічністю, евристичністю, дидактичністю, магичністю, стереоскопічністю і, безумовно, іконічністю (с. 100–111, 285–286). "Усі ці властивості метафори свідчать про її тісний зв'язок з життєвим досвідом людини – фізичним (тілесним), духовним (ментальним) і емоційним, що дозволяє говорити про неї як про один з основних засобів структуризації мислення людини й в аспекті поетичного образотворення" (с. 111). Концептуальна метафора *природа – це істота* є ключовою в поезії хайку (як шлося, не тільки в англомовній). Діапазон метафори варіюється (має місце видозміна концептуального корелята), що можна пояснити різницею в механізмах лінгвокогнітивного відображення. Тропеїчні моделі формуються за принципами розширення (*природа – це істота, яка керує світом* → *природа – це Бог*); нарощування (*природа – це істота, яка бавиться* → *природа – це дитина*); перегляду (*природа – це об'єкт / річ-істота, що опиняється в тенетах людини*); поєднання (*природа – це істота* і *природа – це інструмент*) (Ці чотири механізми переосмислення базових метафор описано в роботах угорського дослідника Золтана Кевечеша; див., напр.: [12]). На спектр концептуальної метафори вказує наявність кількох референтів при тому самому кореляті. Пор.: *рослина – це істота* (до речі, найчастотніша модель у корпусі аналізованих текстів); *природна стихія* (земля, вогонь, повітря, вода) – *це істота, всесвіт – це істота*.

Конверсивні тропи фактично є розгорнутою метафорою, "метафорою, що оживає, висвітлюючи шлях перетворення одного поняття, ідеї, сутності в інші" (с. 79). Вони різняться за структурою (одно-, дво-, трискладові – залежно від кількості маркованих елементів) і за характером іконічності (реалізується, зокрема, у побудові сенсорних образів). В англомовній поезії-хайку домінують двоскладові метаморфози, у яких задіяні або суб'єкт і об'єкт перетворення, або суб'єкт і джерело (причина зміни), або джерело й об'єкт. Серед частотних – образи, що експлікують зорові відчуття, а також синестезичні враження (с. 131–148, 290). Конверсивні тропи нерідко є вельми парадоксальними, але, порівняно з аналоговою проекцією, демонструють більшу наочність.

Треба сказати, що вивчення літературно-художньої образності у світлі теорії концептуальної метафори є вельми цікавим і перспективним, адже первинно аналітичний підхід Лакоффа – Джонсона поширювався на соціокомунікативну сферу [13]. Своє продовження теорія дістала за співпраці Дж. Лакоффа і М. Тернера, чий науковий пошук стосувався вже й естетичної комунікації [14]. Щоправда, ключове завдання, яке полягало в реконструкції власне концептуальних метафор, залишилося незмінним.

Між тим апеляція до базових, відтворюваних мовно-ментальних феноменів прояснює лише одну іпостась художнього мовомислення – порівняно типову, усталену. Не менш значущим є вивчення власне художньої тропеїстики в аспекті лінгвокогнітивної природи. Поетична метафора співмірна з концептуальною, але не тотожна їй, позаяк "позбавлена автоматизму

творення і сприймання, образна, експресивна, оригінальна” [8, с. 47]. Напевно, цей напрямок аналізу, застосовний щодо лірики хайку, міг би виявитися досить продуктивним і дозволив би чіткіше окреслити характер індивідуального і загальноетнічного в словесно-художньому континуумі.

2. Запозичені засоби образотворення нагадують про витоки англomовного хайку, його зв’язок з японською культурою. До таких засобів належать ідеограмні, якщо йдеться про наявність паузи-кіредзі й реалізацію техніки “суположення образів”, а ще асоціативні, коли ідентифікується тематична спорідненість лірики Сходу і Заходу (див. докладніше: с. 80–84, 148–163).

3. Допоміжні засоби образотворення надають більшій виразності базовим і запозиченим елементам. Ідеться про атрибутику фоносемантичну (алітерація, асонанс тощо) і графічну (розташування рядків, їх довжина, відстань між словами), яка по суті компенсує візуальний мінімалізм західного письма (с. 84–86, 163–169).

В останньому, четвертому, розділі своєї монографії А. Шершньова акцентує увагу на взаємозв’язку між різними образотворчими засобами і конкретними видами іконічності. Назва розділу – “Іконічність англomовних орієнтальних поетичних мініатюр у контексті образотворення” (с. 173–212). Як можна переконатися, пошуки адекватної форми для певного змісту і відповідних смислів для наявної форми, задекларовані авторами хайку, дістають багатомірної реалізації. Власне образна іконічність виявляється, по-перше, у зовнішній подібності строфи до предмета зображення (“осінній листок”, “краплина дощу”, “квітова чашечка”); по-друге, в актуалізації тематично релевантної лексики, зокрема тієї, що апелює до чуттєвого досвіду людини (назви кольорів, акустичних вражень, об’єктів флори і т. ін.). Діаграматична іконічність також маніфестується на різних рівнях: фонографемному і лексичному (явища звуко символізму), лексико-синтаксичному і синтактико-композиційному (“лінійна схема речення кодує фрагмент дійсності” (с. 188)).

Найбільш абстрактний зв’язок між планом вираження і планом змісту відбиває схемна іконічність, утім, це не применшує її ролі в поезії, а якраз навпаки. Ідеться про герменевтику ключових (“суположених”) образів. Схемні образи, пов’язані з внутрішньою структурацією думки, “функціонують на перетині нераціонального, неусвідомленого й усвідомленого осмислення дійсності як цілісні вияви сенсорно-емоційного досвіду” (див.: с. 40). Нарешті, реконструкція всіх видів іконічності з паралельним опертям на всю систему образотворчих засобів – базових, запозичених, допоміжних має вказати на той глобальний образ-емоцію, що його кореспондує вірш-хайку. Цей гештальт-образ, сплетіння знань і відчуттів, рівноцінний саторі, осяянно.

Важливо, що світоглядний постулат “більше в меншому”, оприявлений у ліриці хайку, дістає інтернаціонального звучання, скеровуючи конструктивний діалог культур.

На завершення рецензії висловимо ще деякі загальні міркування.

Як можна спостерігати, когнітивно-поетологічний ракурс є новим (хоча насправді – призабутиим [див., зокрема 3; 4]) досвідом для української науки. Нині в цьому напрямі працюють переважно спеціалісти з романо-германської філології, наприклад Л. Белехова, О. Воробйова, О. Кагановська, В. Ніконова, А. Шершньова, завдяки яким провідні ідеї сучасних зарубіжних дослідників не залишаються поза увагою вітчизняних фахівців. Характерно, що в роботі А. Шершньової є посилання на понад 200 наукових джерел іноземними мовами (с. 244–269).

Удосконалення стратегій щодо аналізу поетичного слова і художньої думки пов’язують із міждисциплінарним пошуком. Звичайно, у виборі оптимальних способів пізнання важливо, з одного боку, врахувати фактичні ресурси різних галузей для вивчення неспеціального об’єкта, з другого – оцінити готовність профільної науки (філології) до осмислення непередметної аксіоматики. Серед варіантів дослідницької техніки фахівці відзначають комплементарний

підхід, а саме: синтез когнітивно-поетологічних і семіотико-нарративних процедур [4]. Очевидно, що авторка рецензованої книги зважила на актуальні рекомендації, розробивши метаметод аналізу художнього тексту на засадах лінгвосеміотики і когнітивної поетики.

Монографія А. Шершньової "Образотворення в англійських орієнтальних поетичних мініатюрах: когнітивно-семіотичний аспект" є оригінальною спробою осмислити феномен літературно-художньої образності. Новизну і значущість висловлених ідей підтверджує той факт, що йдеться про міжкультурну естетичну комунікацію як особливий приклад діалогічності буття.

Важливо, що культура людства існує в розмаїтті світоглядних канонів, мистецьких рішень, лінгвоментальних символів. А втім, не менше значення має те, що споріднює, консолідує, – синергічне начало, загальнофілософські істини.

Поетія хайку дивовижно єднає Схід і Захід, прояснюючи як вирішальну мить саторі, коли прозріння вимірюється лише одним подихом.

Спільний контекст у духовному розвитку різних цивілізацій має нагадати й про спільну місію, усвідомити яку належить кожному в сучасному глобалізованому світі.

Література

1. Арлаускайте Н. Проект когнитивной поэтики: дисциплинарные границы / Наталия Арлаускайте // *Literatūra*. – Vilnius, 2004. – Т. 46 (2). – Р. 1–9.
2. Белехова Л. І. Інтерпретація поетичного тексту в когнітивному ракурсі (на матеріалі американської поезії) / Белехова Л. І. // *Нова філологія*. – Запоріжжя, 2009. – № 34. – С. 19–23.
3. Воробйова О. П. Когнітивна поетика в потєбнянській ретроспективі / О. П. Воробйова // *Мовознавство*. – 2005. – № 6. – С. 18–25.
4. Воробйова О. П. Художній текст: у пошуках метаметоду інтерпретації / О. П. Воробйова // *Англїстика та американїстика*. – 2013. – Вип. 10. – С. 7–11.
5. Гливінська Л. Лінгвопоетична теорія Олександра Потєбні: відповіді на запити когнітивїзму / Леся Гливінська // *Slavica. Annales Instituti Slavici Universitatis Debreceniensis*. – Debrecen, 2014. – Т. XLIII. – Р. 19–48.
6. Даниленко Л. І. Лінгвістика ХХ – початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення / Л. І. Даниленко // *Мовознавство*. – 2009. – № 6. – С. 3–11.
7. Кочерган М. П. Стан і перспективи сучасного мовознавства / Кочерган М. П. // *Вїсник Київського лінгвістичного університету. Серія "Фїлологія"*. – 2003. – Т. 6. – № 1. – С. 5–18.
8. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : монографія / Лариса Кравець. – К. : Академія, 2012. – 416 с. – (Серія "Монограф").
9. Манакін В. М. Мова і загальна симетрія універсалу / В. М. Манакін // *Мовознавство*. – 2011. – № 3. – С. 26–40.
10. Степанова А. А. Поэтология фаустовской культуры. "Закат Европы" Освальда Шпенглера и литературный процесс 1920–1930-х гг. : [монография] / А. А. Степанова. – Днепропетровск : [Днепропетр. ун-т имени Альфреда Нобеля], 2013. – 496 с.
11. Третьяков В. Когнитивная наука о литературе / Владислав Третьяков // *Новое литературное обозрение*. – 2009. – № 4. – С. 317–324.
12. Kövecses Z. *Metaphor. A practical introduction* / Zoltán Kövecses. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 375 p.
13. Lakoff G. *Metaphors we live by* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 241 p.
14. Lakoff G. *More than cool reason: a field guide to poetic metaphor* / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago ; London : University of Chicago Press, 1989. – xii + 230 p.
15. Lucas M. *Stepping stones: a way into haiku* / Martin Lucas. – Essex : British Haiku Society, 2007. – 192 p.

16. Steen G. From linguistic form to conceptual structure in five steps: analyzing metaphor in poetry. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/250001/> (25.07.2016).
17. Steen G. The power of metaphor. – Режим доступу: http://www.sprak.umu.se/digitalAssets/81/81894_abstract-steen.pdf (25.07.2016).
18. Tsur R. Toward a theory of cognitive poetics. – Amsterdam, etc. : Elsevier Science Publishers, 1992. – xii + 574 p..
19. Wakan N. World of haiku: one breath poetry / Naomi Wakan. – Vancouver : Pacific-Rim Publishers, 1993. – 72 p.

*Л. К. Гливінська,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри стилістики
та мовної комунікації
Інституту філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ФРАГМЕНТ “ОДЕССКОЙ ДРАМАТУРГИИ” В ЕВРОПЕЙСКОМ КОНТЕКСТЕ

Малютина Н. П. “Поэтика высказывания в пьесах одесских драматургов Анны Яблонской и Александра Марданя”. – Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016.

Вышедшая в издательстве Жешувского университета монография профессора Натальи Павловны Малютиной является первым представлением современной одесской драматургии в Польше. В качестве объекта исследования избрано творчество знаковых для русскоязычного сегмента украинской культуры в целом и города, в частности, Анны Яблонской и Александра Марданя. Рассматривая драматургию этих писателей, исследовательница, с одной стороны, пытается создать целостный очерк о них и их творчестве (биография, взгляды, драматические произведения, постановки, восприятие зрительской аудитории, рецензии в Украине и за рубежом), а с другой, – стремится вписать их в контекст развития современного постмодерного театра, выделяя и анализируя наиболее существенные его характеристики: металитературность и метатеатральность, пародийный дискурс, ироничность, утопии массового сознания и пр. В этом аспекте в качестве сквозного объединяющего момента исследования не случайно оказывается именно поэтика высказывания, организующая внутреннее пространство драматургии, позволяющая наиболее тонко и точно объяснить внутренние закономерности и стилистическую специфику обоих писателей.

Анализируя тексты и контексты драматургии Анны Яблонской и Александра Марданя, автор монографии в качестве основополагающего пытается практически аргументировать тезис о том, что модели высказывания в современной драматургии реализуют глубокое проникновение одного в другое традиционной, высокохудожественной, авторской культуры и контекста массового сознания. В этом плане наиболее весомой категорией художественного восприятия мира оказывается не сколько автор или актер, сколько зритель, способный воспринимать и структурировать смысловые иерархии текста, времени и себя. Отсюда пристальное внимание Н. П. Малютиной к процессам демифологизации и разрушения метанарративов, приращивания смыслов и контекстной интерпретации во внутреннем художественном пространстве пьес; в сосредоточении внимания на авторские попытки “остранить” известное, перенести его в новые контексты, придав тем самым возможность новых, соответствующих (или не соответствующих) времени прочтений. В таких случаях, по наблюдению автора, план высказывания четко обнаруживает игру стереотипов массового сознания, наложение литературных и бытовых клише, прослеживается своеобразный “словесный перформанс”, в процессе которого слово (или означенный предмет) утрачивают связь с материальным миром, деконструируется их смысл в связи с театрализацией процессов создания некоторых механизмов, матриц постижения мира” [с. 29]. С другой стороны, наблюдается литературность авторского мышления как способ создания мира, актуализирующего культуру интертекста (Библия, Н. Гоголь, А. Грибоедов, И. Бродский, А. Чехов, Вергилий, Шекспир и др.).

Примечательной чертой монографии является стремление автора “дойти до сути”, вскрыть глубинные механизмы творчества драматургов, истоки философии образного мира их произведений, отличающие их художественное своеобразие. В случае рано ушедшей из жизни Анны Яблонской эта особенность представляется отличительной, ведь в поле зрения исследовательницы оказался весь ее творческий путь – актрисы, поэтессы, драматурга. Глубоко проникая во внутренний мир художницы, исследовательнице, как мне кажется, удалось вскрыть “центральный нерв” ее творчества, авторскую театральную доминанту, организующую внутреннее пространство ее воображения – это попытка драматурга проникнуть в тайну,

сокрытую за иллюзией реальности, тайну Зазеркалья. Исследуя биографические источники, автор монографии вполне аргументированно связывает истоки художественного мышления А. Яблонской, игру ее творческого воображения с первыми сыгранными семнадцатилетней девушкой театральными ролями Ангела (спектакль “Эдит Пиаф – иллюзия реальности”) и Придворной чердачницы (“Тайна Великого Зачердачья”) в пьесах ее режиссера и наставницы Натальи Князьевой (театр “Тур де Форс”).

К этому примыкает тяготение к трудно объяснимому, к миру параллельному, духовному – религиозно-мистическим учениям, эзотерическому пути, таящемуся в мифах, притчах, легендах, сказках. Автор обращает внимание на то, что целый ряд пьес Яблонской в основе своего построения имеет монологическую структуру, либо же монологизированный диалог (“Монодиалоги”, “Бермудский квадрат”, “По-эт”, “Пантеон”, “IV-й закон Ньютона” и др.), и эта особенность фиксирует расщепленность картины мира ее героев, наличие его различных планов, в частности, реального и метафизического. Скажем, так рассматривается композиция несовместимости логических явлений в пьесе “Бермудский квадрат”, в то время как в обыденном сознании фигурирует феномен треугольника. Именно в этой плоскости созревает конфликт различных типов сознания, неразрешимость которого порождает мистику поэзии как своеобразный переход на высший уровень бытия. Касаясь характеристики образа автора в драматургии А. Яблонской, исследовательница считает, что в ее пьесах он “проступает в самой логике смещений, разрешения привычных представлений о мире” [с. 63], в попытке деконструировать привычные смыслы, преобразовать (пере-создать) погруженный в хаос мир.

Одну из глав, анализирующих поэтику высказывания в драматургии А. Яблонской, исследовательница посвящает пародийному дискурсу ее драматических сказок, которые сама писательница сгруппировала определенным образом: “Сказки не для детей” и “Детские сказки”. Учитывая, что отдельные сказочные мотивы присущи и целому ряду несказочных произведений автора, Н. П. Малютина высказала вполне аргументированное предположение о том, что написавшая более тридцати пьес 29-летняя Анна Яблонская так и осталась погруженной в таинственный мир трудно постижимого, запредельного, обозначенного как индивидуальный миф сказочного зазеркалья. Вполне мотивированно в монографии он представляется как “насыщенное авторским сознанием” “специфическое метавысказывание” [с. 66], обозначившее оригинальную художественную трансгрессию сказочного и повседневно-событийного, что во внутреннем мире произведений порождает своеобразную пародийно-ироническую, комическую стилистику.

Рассматривая “недетские сказки” “Тепло” (построенную на матрице сказки “Двенадцать месяцев”) и “Русский лес” (актуализирующую архетипы сказки о Принцессе и простолудине), автор монографии акцентирует на деконструкции известных сюжетов, представляющих “обытовление сказочной реальности” [с. 67], усиливающих пространство восприятия гротескных условностей, остраивающих композиционно заложенное двоemiрие. В разворачивании таких двойных сюжетов Н. П. Малютина усматривает свидетельство метатеатрального удвоения образа мира и его восприятия, возникающего посредством мистификации, игры, “двойного кодирования”.

Сквозное обширное и разнообразное наличие интертекстуального пространства в драматургии Яблонской позволило автору утверждать мысль об особом присущем ее драматургии состоянии литературности, активно участвующем в создании общей картины мира ее произведений и их смысловых кодов. Определение “текстов” И. Бродского (“Лодочник”), Вергилия (“Пустошь”), Н. Гоголя (“Здесь был Гоголь”) в соответствующих интеллектуально-философских, иронически-пародийных, либо же лирических контекстах авторского сознания драматических произведений А. Яблонской составляет еще одну парадигму научной интерпретации текстов писательницы, осуществленную Н. П. Малютиной. Театр Яблонской она квалифицирует

как театр, художественная образность которого порождает многомерность видения – **Театр представления видения**, оригинального пере-прочтения драматургом матриц устоявшихся философских концепций и литературных архетипов в контексте современного постмодерного мирознания.

Касательно драматургического творчества Александр Мардана, как наиболее существенную для нее характеристику, исследовательница выделяет нацеленность автора на зрительское восприятие. Аудитория, на которую рассчитывает автор, должна обладать по крайней мере двумя особенностями; как правило, это глубокая осведомленность в советском / постсоветском образе жизни и не менее глубокое знание русской литературной классики. При этом, подчеркивает автор, спектр театральных произведений драматурга довольно разнообразен и его жанрово-стилевые характеристики вполне позволяют рассматривать творчество писателя в контексте современной массовой попкультуры, в плоскости которой эта самая обращенность к русской классике и недавнему советскому прошлому активно подвергается “остранению” посредством широкого употребления газетно-журнальных клише, постсоветских штампов, тиражирования стереотипных ситуаций и топосов. В таком случае неизменно прослеживается контраст / конфликт разных планов и уровней высказывания, разных стилей, часто не совместимых друг с другом [с. 103]. Разводя эти планы, иронически сопоставляя их либо же накладывая друг на друга, автор достигает иронически-пародийных эффектов, тем самым подвергая деконструкции привычные взгляды и ситуации. По наблюдениям Н. П. Малютиной, для более яркого выражения своих идей А. Мардань зачастую выбирает закрытое пространство, ограниченное топосом квартиры, коридора или больничной палаты, либо же просто банальной очереди. В этом узком пространстве, как правило, более обнаженной предстает душевная жизнь человека, его подсознательные страхи, фобии, надежды. И это входит в реализацию авторского проекта – заданности той или иной ситуативной модели, рассчитанной на достижение художественного эффекта: трагизм положения героя, разрушение иллюзий, одним словом, – его нестыковка с бытием. Так, анализируя пьесу “Американская рулетка. Номер четырнадцать”, исследовательница наблюдает за способами авторской интерпретации довольно таки стереотипного мифа о внезапном обогащении, обыгрывая его в пространстве типичной квартиры № 14 в контексте представлений обывательского сознания, где все беды так или иначе связаны с Америкой. По наблюдению критика, в пьесе нет конфликта, но зато есть “много раз варьируемая идея иронии судьбы, благодаря которой реализуются шансы разбогатеть лишь в одном случае из многих (как и в игре в рулетку)” [с. 108]. При этом особое значение уделено приемам драматургической поэтики: путаницы, повторения (фактически удвоения) сцен в двух действиях пьесы, что напоминает вращение рулетки.

Анализируя драматические произведения А. Мардана, Н. П. Малютина выделяет несколько присущих его авторскому стилю (следовательно, и вписанных в его поэтику) способов художественной реализации заложенных смыслов: первый касается оригинальной жанровой идентификации произведений, выраженной в авторских жанровых заголовках и подзаголовках, часто образующих двух/трехсоставное название пьесы, например: “Антракт (Неприличное название)”, “Борщ в четыре руки” (Чет-Нечет)”, “Американская рулетка” (положительная пьеса), “Собачий вальс” (смертельная комедия), “Очередь” (пессимистическая комедия) и другие; второй, по ее мнению, содержится, прежде всего, “в авторском паратексте к рассматриваемой пьесе, в его других произведениях, письмах, набросках, фрагментах научных доктрин, эссе, а также различных свидетельствах рецепции данного произведения или творчества какого-то писателя, в том числе таких, как: парафразы, пастиши, пародии, переводы” [с.104–105]. Плоскость литературности в этом плане сближает его драматические произведения с произведениями Яблонской, а с другой стороны – позволяет четче отмечать их художественное своеобразие. Большое внимание в исследовании уделено обнаружению литературного

контекста (В. Катаев “Квадратура круга” и “Миллион терзаний”; Б. Акунин “Чайка, Гамлет. Версия”; В. Шекспир (“Гамлет”) и особенно “диктатуры чеховского текста” в драматургии А. Марданя, по отношению к которому все его драматургическое творчество, погруженное в контекст массового поп-сознания, приобретает черты симулякра. И все же, не взирая на соответствующие замечания, Н. П. Малютина усматривает в общей стилистике пьес одесского драматурга некий “пафос трагической Сопричастности времени” [с. 115], “эпистемиологического пессимизма” [с. 113], приобретающий характер тотальной иронии, трагикомизма бытия и тотального сострадания героям, что и позволило ей обозначить театр драматурга как **Театр психологического отношения**.

В этой плоскости, по мнению исследовательницы, наблюдаются как минимум две текстовые сферы: советского времени 70-х–80-х годов, где ощущается некая ностальгия по утраченным моральным ценностям советского общества, и современности с ее хаотичным бытием и острой иронией над устаревшими стереотипами, штампами и симулякрами. Так, скажем, в пьесе “Уравнение с одним неизвестным” исследовательница в качестве основополагающего принципа архитектоники произведения усматривает наложение одного типа высказывания на другой: “цитаты с постсоветскими штампами, некие культурные (литературные) топосы, стереотипы, связанные с восприятием культуры и реальной жизни, откровенные бытовые подробности постсоветского образа жизни” [с. 103]. Все это, по ее мнению, “создает пространство для структурной иронии, разрушающей художественную условность театрального образа” [с. 103].

Помимо глубокого исследования поэтики творчества Анны Яблонской и Александра Марданя, отразивших “оригинальность мультикультурного сознания одесситов”, в монографии Н. П. Малютиной присутствует обстоятельная теоретическая база, касающаяся раскрытия основных закономерностей развития современной постмодерной драматургии – украинской и европейской. Автор широко и высокопрофессионально апеллирует к исследованиям известных американских, британских, французских, немецких, российских, польских и др. театроведов, обозначая тем самым научное издание, весомость которого в плоскости представления “одесского” фрагмента европейской драматургии трудно переоценить.

*Доктор филологических наук,
профессор Мейзерская Т. С.
Киевский национальный
лингвистический университет*

ІНФОРМАЦІЯ

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ У “НАУКОВОМУ ВІСНИКУ КАФЕДРИ ЮНЕСКО КНЛУ Серія ФІЛОЛОГІЯ • ПЕДАГОГІКА • ПСИХОЛОГІЯ”

До друку приймаються матеріали, які не були опубліковані раніше: статті, огляди, рецензії тощо, що відповідають тематиці “Вісника” і оформлені відповідно до його вимог. Матеріали приймаються від фахівців у галузі філології, педагогіки та психології і повинні відображати сучасний стан опрацювання досліджуваної проблеми, містити нові результати виконаного дослідження. **Теоретичні положення** мають бути аргументовані відповідним ілюстративним матеріалом.

Наукова стаття має містити виклад кінцевих або проміжних результатів дослідження, висвітлювати окреме питання за темою дисертації чи іншого наукового дослідження, фіксувати пріоритет автора в його пошуках, а також уводити його здобутки в науковий обіг. Подається до друку в завершеному вигляді відповідно до вимог МОН України з такими обов’язковими елементами:

- постановка проблеми та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор;
- формулювання мети статті та її завдань;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих результатів;
- висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Мова публікації – англійська, грецька, іспанська, німецька, російська, українська, французька.

Обсяг публікації у межах:

аналітична стаття – 0,5 др. арк.;

стаття – 0,3 др. арк.;

рецензія – 0,25 др. арк.;

хроніка – 0,2 др. арк.

Вимоги до технічного оформлення статті: текст і література друкуються через 1,5 інтервалу (назва статті, прізвище та ініціали автора, назва навчального закладу чи наукової установи, а також анотації – через 1 інтервал), без переносів, звичайним шрифтом. Розмір шрифту 12 у Times New Roman (назва статті, прізвище та ініціали автора, назва навчального закладу чи наукової установи – 14, анотації – 10). Усі поля – 1,5 см. Абзацний відступ – 5 знаків (1,25 см). Якщо в статті використані інші шрифти, крім Times New Roman, вони подаються окремо, так само, як символи та ілюстрації. Цитати і визначення (дефініції) термінів беруться в лапки (“слово”). Чітко диференціюються знаки дефіса (-) і тире (–), наприклад: “Дискурс – це...”, але “лексико-синтаксичні характеристики”. Фрагменти рукопису, що містять ілюстративний матеріал, друкуються курсивом. Світлим шрифтом із підкресленням подаються розкриті у вступній частині позиції: актуальність, мета, завдання та ін. Пропуски в наведених цитатах позначаються так: [...]. Підрядкові виноска не допускаються.

Правила оформлення текстових матеріалів для публікування: кожна стаття подається в окремому файлі в 1 примірнику, 1-а її сторінка – індекс УДК, ББК, прізвище автора (авторів) з ініціалами латинськими літерами (напр., Ivanova S. O.) і назва статті чи іншого матеріалу англійською мовою. Наступна сторінка містить відцентровану назву статті великими літерами напівжирним шрифтом (розмір шрифту 14) мовою статті, нижче – великими літерами напівжирним

шрифтом прізвище та ініціали автора, а на наступному рядку курсивом подається назва навчального закладу чи наукової установи. Далі – дві анотації обсягом 500–700 знаків (одна – українською мовою, друга – англійською мовою) з ключовими словами після кожної з них. Анотації та ключові слова подаються 10 шрифтом у Times New Roman, наприклад:

УДК (Універсальна десяткова класифікація)
ББК (Бібліотечно-бібліографічна класифікація)

СТРАТЕГІЯ НАБЛИЖЕННЯ ДО РЕАЛЬНОСТІ У СВІТІ ВИМИСЛУ: СИНТАКСИС І ПРАГМАТИКА РОМАНУ “PNIN” В. В. НАБОВОКА

РАДЗІЄВСЬКА Т. В.

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАНУ

У статті розглянуто функції та прагматичну специфіку парентетичного компонента в тексті англословного роману В. В. Набокова “Pnin” (1957). Основну увагу приділено виявленню характеру зв’язку між парентетичною конструкцією та основною частиною речення, до якого вона входить, а також ролі “референційного фактора” у його формуванні. З’ясовано, що у процесі текстотворення введення парентетичного компонента до складу синтаксичної структури речення мотивується авторською інтенцією наближення оповіді до зображуваного світу та посилення ефекту реальності повідомлюваного; воно створює в тексті додаткові інформаційні потоки, що передбачають активізацію рецептивної діяльності.

Ключові слова: парентетична конструкція, синтаксис речення, прагматика тексту, В. В. Набоков, англословний роман “Pnin”, референція.

The paper deals with the functions and pragmatic characteristics of a parenthetical component in Vladimir Nabokov’s novel “Pnin” (1957). The focus is made on the analysis of the type of relation between a parenthetical construction and the bulk of a sentence it refers to, and also the role of the reference factor in its formation. The research concludes that the insertion of a parenthetical construction in the syntactical structure of a sentence is motivated by the author’s intention to shorten the distance between the narrative and the realities described and to strengthen the effect of their reality; this forms additional semantic currents able to activate receptive activity.

Key words: parenthetical construction, syntax of a sentence, text pragmatics, V. V. Nabokov, novel “Pnin”, reference.

Текст статті...

Джерела наукової та художньої літератури:

Після основного тексту наводиться список використаних джерел, включаючи довідкові. Назва ЛІТЕРАТУРА набирається після основного тексту великими літерами ліворуч з абзацного відступу. Нижче, в підбір до тексту, – нумерований перелік цитованих праць, бібліографічний опис яких повинен відповідати вимогам МОН України (бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”). За необхідності подаються також ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ з продовженням нумерації, наприклад:

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаспаров М. Л. Избранные труды : в 3-х т. / Михаил Леонович Гаспаров. – М. : “Языки русской культуры”, 1997. – Т. II : “О стихах”. – 504 с.
2. Белянин В. П. Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя : [монография] / Валерий Павлович Белянин. – М. : Генезис, 2006. – 320 с.
3. Сартр Ж.-П. Трансцендентность эго. набросок феноменологического описания / Ж.-П. Сартр ; [пер. с англ. Г. Хасина] // Логос. – 2003. – № 2 (37). – С. 86–153.
4. Фесенко С. Л. Лингвокогнитивные модели эмоций в контексте национальных культур : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / С. Л. Фесенко. – М., 2004. – 22 с.
5. Фесенко С. Л. Лингвокогнитивные модели эмоций в контексте национальных культур : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Сергей Леонтьевич Фесенко. – М., 2004. – 185 с.
6. Croft W. Syntactic categories and grammatical relations : The cognitive organization of information / William Croft. – Chicago : University of Chicago, 1991. – 328 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. Большой толковый словарь русского языка / [сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : “НОРИНТ”, 2000. – 1536 с.
8. Thackeray W. M. The Fatal Boots / William Makepeace Thackeray. – Boston : Twayne, 1976. – 256 p.

Посилання на використану літературу в тексті подаються у квадратних дужках і оформлюються, виходячи з нумерації списків літератури та джерел ілюстративного матеріалу, наприклад, якщо йдеться про працю В. П. Беляніна: [2, с. 15] або про ілюстрацію з “Большого толкового словаря русского языка” [7, с. 23]. Введення посилань у текст можна продемонструвати на таких зразках: “... у праці Фесенко С. Л. ...” [4, с. 43]; “Сартр Ж.-П. увів у науковий обіг поняття ...” [3, с. 86–87]. Покликання на серію праць одного автора або на кілька досліджень різних авторів з одного питання дається через крапку з комою, наприклад: [4, с. 64; 7, с. 65]. Якщо сторінки вказуються від ... до ..., то між ними ставиться не дефіс (-), а тире (–), так само оформляються і часові відрізки: XII–XIII ст.

Правила подання матеріалів до редакції.

До редакції подаються:

- рукопис на диску CD-R/CD-RW;
- один роздрукований примірник тексту;
- відомості про автора (авторів) на окремому аркуші й окремим файлом: прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (аспіранти зазначають рік аспірантури), посада, телефони, домашня та електронна адреси;
- витяг із протоколу засідання кафедри / вченої ради про рекомендацією рукопису до друку; рецензію наукового керівника аспіранта на подану статтю.

Усі матеріали подаються в папці, на якій зазначається дата надходження їх до редакції.

Електронний варіант статті, відомості про автора надсилаються на електронну адресу: **knlu-kuf2011@gmail.com**

Подані до редакції матеріали, в тому числі й не прийняті до друку, не повертаються авторові (авторам).

INFORMATION

REQUIREMENTS FOR PAPERS IN “SCIENTIFIC MESSENGER OF THE UNESCO DEPARTMENT OF KNLU” Series PHILOLOGY • PEDAGOGY • PSYCHOLOGY

The Journal **invites papers** (including **articles, reviews, opinions**, etc.) from scholars in the **field of linguistics**. **Papers** are acceptable for publication on condition they have never been published before; their topics are relevant to the “Messenger’s” research focus and the text is presented in a predetermined format. **Papers** must describe the current state of the investigated problem and comprise the new findings revealed in the course of research. **Theoretical approaches** must be supported by the appropriate illustrations.

A scientific **paper** must include final or intermediate results of the study and highlight a single issue of the prospective dissertation or another research paper; it must consolidate the author’s leading position in the research area and introduce his achievements into operation. A paper submitted for publication must be completed in compliance with the requirements of the Ministry of Education of Ukraine comprising the following mandatory elements:

- problem statement indicating its connection with the important scientific and practical objectives;
- analysis of recent researches and publications cited by the author;
- identification of the study’s goal and objectives;
- presentation of the research supported by detailed illustration of the theses;
- conclusions and prospects of further investigation in the field.

Languages – English, French, German, Greek, Russian, Spanish, Ukrainian.

A paper must consist of:

- 0,5 p. p. for an analytical article;
- 0,3 p. p. for an article;
- 0,25 p. p. for a review;
- 0,2 p. p. for a chronicle

Paper format: the text and references must be typed in 1.5 space (title of the paper, name of the author, institutional affiliation, summary in 1 space) in regular font with no hyphens at the end of line. **Font size** – 12 pt. in Times New Roman (title of the paper, name of the author, institutional affiliation – 14 pt., abstracts – 10 pt.). **Margins** – 1.5 cm all the way around. Paragraph indention – 1,25 cm. Any extra fonts used in the paper must be supplied separately, like characters and illustrations. Quotes and definitions are enclosed in quotation marks (“word”). A hyphen (-) must be clearly distinguished from a dash (–), e.g.: “Discourse – is ...”, but “lexico-grammatical meaning”. Fragments of the paper containing illustrations must be typed in italics. **Topicality, aim, and objectives** of the study must be placed in the introductory part of the paper, typed in a light font and underlined. Gaps in quotations must be indicated in the following way: [...]. Any footnotes are not allowed.

Instructions for preparation of papers for publication: every paper must be filed separately and submitted in duplicate, the 1st page containing Universal Decimal Classification index, Library Bibliographic Classification index, second name of the author with his initials in Latin (e. g., Ivanova S. O.) and the title of the paper or any other publication in English. The title is typed on the following page in all capital letters in bold (14 pt.), centred at the top of the page. The Second name of the author and his initials are placed below the title in all capital letters, typed in bold. Institutional affiliation is on the next line (in italics). Two abstracts sized from 500 to 700 words (1st – ukrainian language, 2d – in English) are to be found below followed by the key words after each. Abstracts and key words must be typed in 10 pt., Times New Roman, e. g.:

UDC (Universal Decimal Classification index)

LBC (Library Bibliographic Classification index)

**APPROACHING STRATEGY TO REALITY
IN THE FICTIONAL WORLD:
SYNTAX AND PRAGMATICS OF V. NABOKOV'S NOVEL "PNIN"**

RADZIEVSKA T. V.

*O. O. Potebnia Institute of Linguistics
at the National Academy of Sciences of Ukraine*

The paper deals with the functions and pragmatic characteristics of a parenthetical component in Vladimir Nabokov's novel "Pnin" (1957). The focus is made on the analysis of the type of relation between a parenthetical construction and the bulk of a sentence it refers to, and also the role of the reference factor in its formation. The research concludes that the insertion of a parenthetical construction in the syntactical structure of a sentence is motivated by the author's intention to shorten the distance between the narrative and the realities described and to strengthen the effect of their reality; this forms additional semantic currents able to activate receptive activity.

Key words: parenthetical construction, syntax of a sentence, text pragmatics, V. V. Nabokov, novel "Pnin", reference.

У статті розглянуто функції та прагматичну специфіку парентетичного компонента в тексті англійського роману В. В. Набокова "Pnin" (1957). Основну увагу приділено виявленню характеру зв'язку між парентетичною конструкцією та основною частиною речення, до якого вона входить, а також ролі "референційного фактора" у його формуванні. З'ясовано, що у процесі текстотворення введення парентетичного компонента до складу синтаксичної структури речення мотивується авторською інтенцією наближення оповіді до зображуваного світу та посилення ефекту реальності повідомлюваного; воно створює в тексті додаткові інформаційні потоки, що передбачають активізацію рецептивної діяльності.

Ключові слова: парентетична конструкція, синтаксис речення, прагматика тексту, В. В. Набоков, англійський роман "Pnin", референція.

The text of the paper...

Sources:

The bibliography follows the text, including the list of reference sources. The word "LITERATURE" is typed after the text in all capital letters and formatted with a half inch left indent. It goes below a numbered cited list of literature, the bibliographic description of which must meet the requirements of the Ministry of Education of Ukraine (bibliographic description is presented according to ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання"). If necessary, LIST OF ILLUSTRATIVE MATERIAL is included continuing the numbering from the previous list, e. g.:

LITERATURE

1. Anderson W. A Corpus Linguistic Analysis of Phraseology and Collocation in the Register of Current European Union Administrative French : Thesis for a Doctor's Degree in Philology : Romance languages / Wendy Anderson. – St. Andrews, 2002. – 289 p.
2. Jackendoff R. Language, Consciousness, Culture : Essays on Mental Structure (Jean Nicod Lectures) / Ray Jackendoff. – Cambridge, MA : MIT Press, 2007. – 403 p.
3. Kristeva J. Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman / J. Kristeva // Critique. – 1967. – Vol. 23. – No. 239. – P. 438–465.

4. MacMillan F. Lexical Patterns in the Reading Comprehension Section of the TOEFL(r) Test : Author's Abstract from Thesis for a Doctor's Degree in Philology : Specialty "Applied Linguistics" [Online] / Fabiana MacMillan. – Rio de Janeiro, 2006. – Access Mode : <http://linguistlist.org/pubs/diss/browse-diss-action.cfm?DissID=15865>

5. Stockwell P. Cognitive poetics : An Introduction / Peter Stockwell. – L. : Routledge, 2002. – 232 p.

6. Croft W. Syntactic categories and grammatical relations : The cognitive organization of information / William Croft. – Chicago : University of Chicago, 1991. – 328 p.

LIST OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

7. Cirlot J. E. A dictionary of symbols / Juan Eduardo Cirlot. – L. : Taylor & Francis, 2001. – 419 p.

8. Thackeray W. M. The Fatal Boots / William Makepeace Thackeray. – Boston : Twayne, 1976. – 256 p.

All **citations** are given in square brackets and drawn in compliance with the numbering in list of bibliography and the list of illustrative material, e. g., the work by R. Jackendoff: [2, p. 15] or the illustrative material "A Dictionary of Symbols" [7, p. 23]. Introducing citations in the text can be exemplified as follows: "... in F. MacMillan's work ..." [4]; "J. Kristeva introduced the new concept in modern linguistics ..." [3, p. 439]. Citation of a series of works of the same author or several authors is marked by a semicolon, e. g.: [3. p. 464; 7, p. 65]. If pages are indicated from ... to ..., these are separated by a dash dash (–), not a hyphen (-). Temporal segments are presented likewise: XII–XIII c.

Instructions for paper submission.

The editorial board accepts:

– a paper on a CD-R/CD-RW;

– 1 printed copy of a paper;

– information about the author on a separate sheet and in a separate file including: full first and second names, patronymic name, degree, rank, place of employment or training (postgraduates should indicate the year of training), position, phone numbers, home and e-mail addresses;

– extract session of the Department / Academic Council on recommendation of the paper for publication; review of the submitted paper by the scientific supervisor for a postgraduate.

All materials are submitted in a folder, indicating the date of their reception by the editorial board.

The electronic copy of the article and information about the author are sent to: knlu-kuf@ukr.net.

Papers submitted to the editorial board, including those not accepted for publication, will not be returned to the author.

Макет виготовлений у видавничому центрі КНЛУ

Комп'ютерна верстка: Руденко М.В.

Підп. до друку 21.06.2017. Формат 70x108 1/16. Папір друк. № 1. Друк офсетний.

Ум. др. арк. 41,16 Ум. фарбо-відб. 41,27

Тираж 300. Зам. № 17-248

Видавничий центр КНЛУ, 03680 МСП, Київ-150, вул. Велика Васильківська, 73

Свідоцтво: серія ДК №1596 від 08.12.2003 р.

Віддруковано ПрАТ "ВПІЛ", 03151, Київ, вул. Волинська, 60